

წიგნი ეძღვნება ჩვენი მეგობრის, გამოჩენილი არქეოლოგისა
და ჭეშმარიტი პიროვნების, ზალიკო ქიქოძის, ნათელ ხსოვნას

ქართვლები და გარე სამყარო

XI-XV საუკუნეები



ქართველები და გარე სამყარო

ავტორთა ჯგუფი

ერეკლე ასტახიშვილი

ნატა ახმეტელი

გიორგი ნარიშკინიშვილი

რედაქტორები

ირაკლი ბერიძე

ხათუნა მაისაშვილი

რუკები

ანა ლორთქიფანიძე

კოორდინატორი

პაატა ჯაში

ნიშნის დიზაინი

ივანე კიკნაძე

ყველა უფლება დაცულია.

საავტორო უფლებების მფლობელის წერილობითი
ნებართვის გარეშე იკრძალება ამ გამოცემის ნებისმიერი
ნაწილის სხვადასხვა ფორმით ან საშუალებით
გამოყენება, იქნება ეს ელექტრონული თუ მექანიკური
(მათ შორის ფოტოფირის გადაღება და მაგნიტურ
გოწმობილობებზე ჩაწერა).

დაეგეზა სტამბაში „მავორიში“

ISBN: 978-9941-0-6405-7

© გამომცემლობა „მემოქმედი ანგელოზი“, 2020

წინასიტყვაობა.....	13
თავი პირველი	
გიორგი I.....	17
თავი მეორე	
ალ-ჰაქიმი	25
თავი მესამე	
ხალიფა აზ-ზაჰირი და ზავი ბიზანტიასთან.....	31
თავი მეოთხე	
ფატიმიანთა სახალიფო ალ-მუსთანსირის მმართველობის დროს და აბასიანთა სახალიფო	33
თავი მეხუთე	
თურქ-სელჩუკთა დამკვიდრება ახლო აღმოსავლეთში და ახალი იმპერიის შექმნა	37

თავი მეექვსე

ბიზანტია XI საუკუნის 30-იან წლებში..... 44

თავი მეშვიდე

ბიზანტია XI საუკუნის 40-იან წლებში..... 48

თავი მერვე

ბაგრატ IV კურაპალატი..... 54

ბაგრატ IV საშინაო და საგარეო პოლიტიკა 54

მარიამ-მართა დედოფალი..... 64

ქართველები და იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი 82

ქართველ მეფეთა შვილების ვიზიტი კაიროში და საქართველოს
ანტისელჩუკურ კოალიციაში მონაწილეობის საკითხი..... 84

სელჩუკები და საქართველო..... 88

თავი მეცხრე

გიორგი II..... 91

თავი მათე

პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობა 99

თავი მეთერთმე

არაბები ჩრდილოეთ აფრიკასა და ესპანეთში..... 122

თავი მეორემედი

დავით IV აღმაშენებელი	136
რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება	141
დავითის ქორწინება, ოჯახი, შვილები.....	147
ლაშქრობების გაგრძელება	151
დავითის ჯვრის შესახებ	161

თავი მესამედი

მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობა.....	165
--------------------------------	-----

თავი მეოთხემედი

სასულიერო-რაინდული ორდენები.....	184
ჰოსპიტალიერთა ორდენი.....	184
ჰოსპიტალიერები და ქართველები	186
ტამპლიერთა ორდენი.....	187
ტამპლიერთა ორდენის დაარსება	189
ორდენის ორგანიზაცია და სტრუქტურა	193
პრივილეგიები	194
ტამპლიერთა „განძი“	197
სამხედრო საქმე.....	206
ვითარება ახლო აღმოსავლეთში.....	209
ჟაკ დე მოლე და ტამპლიერთა განადგურება	216
ტამპლიერები და საქართველო.....	217

თავი მეთხუთმეტი	
ნიზარიტ ისმაილიტთა მოღვაწეობა ირანსა და სირიაში.....	219
ისმაილიტთა მოღვაწეობა ირანში	221
ისმაილიტთა მოღვაწეობა სირიაში	230
თავი მეთექვსმეტი	
დემეტრე I.....	236
თავი შვიდმეტი	
გიორგი III.....	240
რუსუდანი – გიორგი III ასული.....	247
ანდრონიკე კომნენოსი.....	248
თავი მეთვრამეტი	
თამარ მეფე.....	258
გამოსვლები მეფის წინააღმდეგ.....	258
თამარ მეფის პირველი ქორწინება	264
იური ბოგოლიუბსკის განდევნა და დავით სოსლანზე ქორწინება	268
ლაშქრობები	271
თავი მეცხრამეტი	
სალაჰ ად-დინი და იერუსალიმის აღება.....	281

თავი მეოცე

მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობა305

მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობა 316

თავი ოცდამეორე

გიორგი-ლაშა325

თავი ოცდამესამე

მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა335

თავი ოცდამეოთხე

ფრიდრიხ II ლაშქრობა.....342

თავი ოცდამეხუთე

მონღოლები.....346

ილხანები 353

თავი ოცდამეექვსე

რუსუდანი365

თავი ოცდამეშვიდე

უმეფობის ხანა.....375

თავი ოცდამერვე

ორმეფობა382

თავი ოცდამეცხრე	
მეფე დემეტრე II თავდადებული.....	392
თავი ოცდამეათე	
ვახტანგ II.....	400
თავი ოცდამეთერთმეტე	
დავით VIII	402
თავი ოცდამეთორმეტე	
ვახტანგ III	407
თავი ოცდამეცამეტე	
გიორგი V ბრწყინვალე	411
თავი ოცდამეთოთხმეტე	
გიორგი ბრწყინვალეს მემკვიდრეები.....	428
თავი ოცდამეთხუთმეტე	
ილხანთა სახელმწიფოს დაცემა.....	430
თავი ოცდამეთექვსმეტე	
ოსმალეთის სახელმწიფოს შექმნა	434

თავი ოცდამეჩვიდმეტი

საერთაშორისო ვითარება ბაგრატ V დროს.....437

თავი ოცდამეთვრამეტი

თემურ-ლენგის ლაშქრობები საქართველოში442

თავი ოცდამეცხრამეტი

საქართველო და მისი მეზობლები
XV საუკუნის პირველ ნახევარში459

თავი მეორმოცე

კონსტანტინოპოლის დაცემამდე.....466

თავი ორმოცდამეერთე

ვახტანგ IV და გიორგი VIII ტახტზე ასვლა473
ერთი საქორწინო გარიგების შესახებ..... 474

თავი ორმოცდამეორე

ბიზანტიის იმპერიის დაცემა.....477

თავი ორმოცდამესამე

ანტიოსმალური კოალიციის შექმნის მცდელობა,
საქართველოს დაშლა სამეფო-სამთავროებად.....487
ბიბლიოგრაფია498

სინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს „ქართველები და გარე სამყაროს“ მესამე წიგნს და მოიცავს პერიოდს – ერთიანი ქართული სახელმწიფოს – საქართველოს შექმნიდან მისი ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დაშლის ჩათვლით (XI-XV სს.). წიგნი გიორგი I მმართველობით იწყება. წინა გამოცემების მსგავსად, მესამე წიგნშიც საქართველოს ისტორია განხილულია მსოფლიო ისტორიის კონტექსტში, რაც მკითხველს საშუალებას აძლევს, გააანალიზოს და შეაფასოს ეპოქის მიმდინარე პროცესები სამხრეთ კავკასიაში, ახლო აღმოსავლეთსა და ევროპაში; საქართველოს ადგილი და როლი ამ პროცესებში და მათი გავლენა ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკურ, სოციალურ, ეკონომიკურ, სამხედრო და კულტურულ ცხოვრებაზე.

ნაშრომში განხილულია ფართო გეოგრაფიული არეალი და სამყაროს სხვადასხვა წერტილში მიმდინარე პროცესების ურთიერთკავშირი. ასევე, წარმოჩენილია რელიგიისა და პოლიტიკის ურთიერთგავლენის მნიშვნელობა და განსხვავებული რელიგიისა და კულტურის ხალხების ურთიერთდამოკიდებულება მშვიდობისა თუ ომიანობის დროს. სწორედ ამ ეპოქას ემთხვევა შუა საუკუნეების უმნიშვნელოვანესი სამხედრო კამპანიები, რომლებმაც გავლენა იქონია ისტორიის შემდგომ განვითარებაზე. ამ დროს მიმდინარეობდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის, ქრისტიანობისა და ისლამის სამხედრო დაპირისპირება როგორც ესპანეთში, ასევე ხმელთაშუა-

აზღვისპირეთსა და ახლო აღმოსავლეთში. საინტერესოა, რომ სამხედრო დაპირისპირების მიუხედავად, სწორედ ჯვაროსნული ლაშქრობებისა და ესპანეთში მუსლიმური სახალიფოს არსებობის წყალობით, ორმა განსხვავებულმა ცივილიზაციამ ერთმანეთი უკეთ გაიცნო და კულტურული ურთიერთგაცვლის პროცესი დაიწყო.

სწორედ ამ ეპოქაში მიაღწია ჩვენმა ქვეყანამ დიდებისა და განვითარების ზენიტს. ბუნებრივია, ეს არ მომხდარა განცალკევებულად და გლობალური პროცესებისგან იზოლირებულად.

საქართველოს მეფეები და – ხშირ შემთხვევებში – გავლენიანი ფეოდალები მუდამ ცდილობდნენ ყველა მნიშვნელოვან საერთაშორისო პროცესში აქტიურ მონაწილეობასა და დამოუკიდებელი პოლიტიკის წარმოებას, ასევე ზესახელმწიფოებთან ურთიერთობის გაადვილებისა და საკუთარი ინტერესების დასაცავად გლობალური პროცესების თავის სასარგებლოდ გამოყენებას.

ამ ეპოქაში ერთიანმა საქართველომ, როგორც დამოუკიდებელმა პოლიტიკურმა ერთეულმა, დაიწყო მოქმედება და საკუთარი ადგილი დაიმკვიდრა საერთაშორისო პოლიტიკაში. ამის ნათელი მაგალითებია გიორგი I საგარეო პოლიტიკა, დავით აღმაშენებლის სამხედრო-პოლიტიკური მიღწევები, თამარის პერიოდის „ოქროს ხანა“ და გიორგი ბრწყინვალეს მიერ გატარებული წარმატებული საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკა. ნაშრომში ასევე ნაჩვენებია, თუ რა სავალალო შედეგებამდე მივყავდით ხელისუფალთა მიერ დაშვებულ შეცდომებსა და წინდაუხედავ პოლიტიკას.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ხსენებული ეპოქის კომპლექსურ განხილვას, სადაც საქართველოს ისტორია ნაჩვენებია არა როგორც იზოლირებული პროცესი, არამედ გლობალური პოლიტიკის განუყოფელი ნაწილი.

მოვლენებისა და ფაქტების გადმოცემასა და ანალიზთან ერთად წიგნი გამრავალფეროვნებულია ისტორიული პირების პორტრეტებით; მაქსიმალურად შევეცადეთ, წარმოგვედგინა მათი პირადი ცხოვრების, ხასიათის, განწყობისა და ქმედებების განმსაზღვრელი ფაქტორები (მაგ. დავით აღმაშენებელი, ლაშა-გიორგი, რუსუდან მეფე, ანდრონიკე I კომნენოსი და სხვ.). ისტორიის კითხვისას უმრავლეს შემთხვევაში ყურადღების მიღმა რჩება ადამიანი თავისი ხასიათით, განცდებით, ვნებებით რაც ხშირად განაპირობებს მათ ქმედებებს. ეს კი თავისთავად ისახება ქვეყნების და ხალხების ცხოვრებაზე, მათ ბედზე, სიცოცხლესა და სიკვდილზე, ბედნიერებასა და უბედურებაზე. ამიტომ ამა თუ იმ მეფის, დედოფლის, მხედართმთავრისა და ა.შ. ისტორიის წარმოჩენისას უნდა ვეცადოთ ჩავწვდეთ მათ ხასიათს და განვსაზღვროთ მათი ფსიქოლოგიური ტიპი.

წიგნში ცალკე ამბად არის მოთხრობილი მარიამ-მართა დედოფლის ისტორია. ყველა წყარო, რომლებიც მის შესახებ მოგვცოვება, სრულადაა მოყვანილი. სწორედ მათი გაცნობა გვაძლევს საშუალებას, დავინახოთ, რამდენად იყო, ერთი შეხედვით, მოკრძალებული და მხოლოდ სილამაზით სახელგანთქმული დედოფალი ბიზანტიის სამეფო კარის ინტრიგებში ჩართული და შეთქმულების მოთავეც კი. მარიამ-მართა დედოფლის გარდა, ცალკე ამბავი ეძღვნება ბიზანტიის იმპერატორს, ბიზანტიაში კომნენოსების საგვარეულოს ბოლო წარმომადგენელს – ანდრონიკე I კომნენოსს. რატომ ავირჩიეთ ის ავანსცენაზე გამოსაყვანად? არსებობს მოსაზრება, რომ ანდრონიკე დავით აღმაშენებლის შთამომავალია დედის მხრიდან, ასევე არსებობს ვარაუდი, რომელსაც ვემხრობით, რომ მისი ვაჟი დაქორწინებული იყო თამარ მეფის დაზე – რუსუდანზე. სწორედ ამ წყვილის ვაჟებმა (ანდრონიკეს შვილიშვილებმა) თამარ მეფის დახმარებით დააარსეს ტრაპიზონის იმპერია და საფუძველი ჩაუყარეს ტრაპიზონის დიდი კომნენოსების დინასტიას. უაღრესად საინტერესოა, თავად ანდრონიკეს ბიოგრაფიაც,

რომელიც სათავგადასავლო რომანს ჰგავს. ის სტუმრად იმყოფებოდა საქართველოშიც, გიორგი III კარზე, რაზეც ქართული წყარო მოგვითხრობს და ეს მონაკვეთი წიგნში სრულადაა მოყვანილი.

წიგნში დეტალურად და საერთაშორისო ასპარეზზე მიმდინარე მოვლენების ფონზეა გადმოცემული დიდი დამპყრობლების, მათ შორის, თემურ-ლენგის ლაშქრობები. მთელი რიგი დეტალები მხოლოდ სრული სურათის წარმოდგენის შემდეგ ხდება გასაგები.

ვცდილობდით სტერეოტიპებისა და „კლიშეებისგან“ თავის დაღწევას, დამკვიდრებული და მიღებული ინტერპრეტაციებისგან გათავისუფლებას, რადგან ქართულ ისტორიოგრაფია ჯერ კიდევ ბოლომდე ვერ გათავისუფლდა საბჭოთა მემკვიდრეობისგან და ეს სწორედ ინტერპრეტაციებში იგრძნობა.

აპოლონო

1014 წელს, ბაგრატ III გარდაცვალების შემდეგ, საქართველოს სამეფო ტახტზე ავიდა 18 წლის¹ (ზოგიერთი მონაცემით – 12 წლის²) გიორგი I და ვითარება რადიკალურად შეიცვალა.

ბაგრატ III შვილს ერთიანი და ძლიერი სამეფო დაუტოვა: დაიმორჩილა კახეთ-ჰერეთი, დაამარცხა განძის ამირა ფადლონი³ და განიმტკიცა პოზიციები ჩრდილოეთ კავკასიაში. „მატიანე ქართლისაში“ ვკითხულობთ:

„და მათვე ჟამთა, რაჟამს წარმოვიდა ბაგრატ, აფხაზთა მეფე, კუალად მიიქცეს კაცნი ჰერეთისანი და მიერთნეს დავითს, აღიღო დავით ჰერეთი. შემდგომად მცირედისა ჟამისა მიიცვალა. კუალად გამოვიდა ყოვლით სპითა თჳსითა ბაგრატ, აღიღო მეორედ ჰერეთი. დაიჭირა დინარ დედოფალი თჳსად, იწყო ძებნად კახეთისა და ძალითა მისითა მიუწდომელითა ორ წელ წარიხუნა ყოველნი ციხენი, კახეთისანი. შეაწყუდია კვრიკე ბოჭორმას და დაუყენა ციხესა გარშემო მცველნი

¹ სუმბატ დავითის-ძე, „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა“, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, „სახელგამი“, თბილისი, 1955, 383.

² „მატიანე ქართლისა“, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, „სახელგამი“, თბილისი, 1955, 284.

³ აღ-ფადლ იბნ მუჰამად. განძის შადადიანი მმართველი 985 – 1031 წწ.

წელიწადში, წარიღო ბოჭორმაცა. და დაიპყრა სრულიად ჰერეთი და კახეთი, წარმოიყვანა კვრიკე და დაიჭირა თვსსა კარსა ზედა.⁴

ბაგრატმა ასევე დაიმორჩილა ჩრდილოეთ კავკასია: „და დაიპყრა ყოველი კავკასია თვითმპყრობლობითა ჯიქეთიდან ვიდრე გურგენამდე“. ბაგრატმა შეძლო – ძალითა თუ დიპლომატიით – ურთიერთობები დაეღაგებინა მეზობელ ქვეყნებთან: „ხოლო ადარბადაგანი და შარვანი მოხარკე ყო, სომხითისა ჯელმწიფეებითა ნებიერად განაგებდა. მეფე სპარსთაჲ თვს მეგობრად და ერთგულ ყო სიბრძნითა და ძლიერებითა თვსითა უფროჲს სახლეულთა თვსთასა, და ბერძენთ მეფესაცა შიში აქუნდა ამისი ყოველივე“⁵

დავით III კურაპალატის გარდაცვალების შემდეგ, ბაგრატიონთა ამ შტომ არსებობა შეწყვიტა და ბაგრატ III სავარაუდო კონკურენტებად მხოლოდ კლარჯელი ბაგრატიონები რჩებოდნენ. ამ პრობლემის გადაჭრა ბაგრატმა ერთი დარტყმით გადაწყვიტა. ქართული წერილობითი წყაროების თანახმად, მეფემ კლარჯელები ფანასკერტის ციხეში ნადიმზე მიიწვია, სადაც დაატყვევა და თმოგვის ციხეში გამოკეტა. არტანუჯის პატრონის, ბაგრატ ბაგრატიონის შვილები, სუმბატი და გურგენი, რომლებიც ტყვეობაში გარდაიცვალნენ, ხოლო მათი შთამომავლები ბიზანტიაში გაიქცნენ⁶.

ბაგრატ III მმართველობას „მატიანე ქართლისას“ ავტორი დადებითად აფასებს და მას ვახტანგ გორგასალსაც კი აღარებს:

„ესე ბაგრატ, აფხაზთა და ქართველთა მეფე, წარებატა ყოველთა ჯელმწიფეთა ყოვლითა განგებითა. ამისდა შემპოვნედ და ამისდა მოაჯედ შეიქმნეს ყოველნი ჯელმწიფენი, მახლობელნი და მოთაულნი მამულისა და სამეფოჲსა მისისანი, მოლმუქრედ ვითარცა თვსნი და მისხანდობელნი. და დაუმორჩილა ღმერთმან ყოველნი მტერნი და წინააღმდეგნი მისნი; მომადლა დღეთა მისთა მშვდობა და დიდი დაწყნარება ქუეყანისა და ვთქუა ესეცა, რომელ შემდგომად დიდისა მეფისა ვახტანგ გორგასალისა არავინ გამოჩენილ არს სხუად მსგავსი მისი დიდებითა და

⁴ იქვე, 279.

⁵ სუმბატ დავითის-ძე, „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა“, 382.

⁶ იქვე, 382.

ძალითა და ყოვლითა გონებითა.”⁷

გემოთქმულიდან ჩანს, რომ გიორგი მეფემ ძლიერი და ცენტრალიზებული სახელმწიფო ჩაიბარა. თუმცა გამეფების პირველივე წელს ახალგაზრდა მეფეს კახეთ-ჰერეთი განუდგა – „ხოლო დაჟდა რაჲ ესე გიორგი მეფედ, განუდგა ამას ქუეყანად ჰერეთ-კახეთისად, და ღადრობითა აზნაურთაჲთა შეპყრობილ იქმნნეს ერისთავნი. მათ ქუეყანათა კჳალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა პირველ აქუნდა იგი”.⁸ ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით: „ხოლო შემდგომად ბაგრატ მეფის სიკუდილისა ამან კვრიკემ⁹ დაიპყრა კახეთი და ჰერეთიცა და იწოდა მეფედ კახთა”.¹⁰ აქვე უნდა აღინიშნოს ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, რომელსაც ქართველ მემატიანეები არ იხსენიებენ და მხოლოდ არისტაკეს ლასტივერტეცი¹¹ მოგვითხრობს მის შესახებ. სომეხი მემატიანეს სიტყვებით, ბაგრატის გარდაცვალებით ისარგებლა ბიზანტიის იმპერატორმა ბასილმა და ახალგაზრდა ქართველ მეფეს დავით კურაპალატის მიწების დაბრუნება მოსთხოვა, რაზეც გიორგიმ უარით უპასუხა.¹² არ არის გამორიცხული, რომ ეს ორი მოვლენა ერთმანეთთან კავშირში იყოს და რომ კვირიკემ სწორედ ბიზანტიის აგრესიით ესარგებლა, რათა კახეთში დაბრუნებულიყო და თავი მეფედ გამოეცხადებინა (1014 – 1037 წწ). კვირიკეს ამ ნაბიჯით, კახეთი ერთიანი სამეფოს შემადგენლობიდან გავიდა.

ამ ურჩობის პასუხად გიორგი მეფეს ძალით არ უმოქმედია. სავარაუდოდ, მხარეები გარკვეულ შეთანხმებამდე მივიდნენ, რადგან 1021 წელს, ბასილ იმპერატორის წინააღმდეგ ბრძოლაში, კახეთ-ჰერეთის ჯარი გიორგი მეფეს დაეხმარა. კახელებთან მშვიდობიანი დაზავება იმიტად შეიძლება აიხსნას, რომ გიორგი მეფის

⁷ „მატიანე ქართლისა“, 281 – 282.

⁸ სუმბატ დავითის-ძე, „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა“, 383.

⁹ კვირიკე III – კახეთის მეფე 1014 – 1037 წწ.

¹⁰ ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973, 561.

¹¹ არისტაკეს ლასტივერტეცი – XI საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი.

¹² არისტაკეს ლასტივერტეცი, ისტორია, ქართული თარგმანი გამოკვლევებით, კომენტარებითა და საძიებლით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა, „მეცნიერება“, თბილისი, 1974, 43.

მთელი ყურადღება ბიზანტიისგან ქართული მიწების დაცვისკენ იყო მიმყრობილი. 1015 წელს გიორგი I დაუპირისპირდა ბიზანტიის იმპერატორს და მისი გამოგზავნილი ჯარიც დაამარცხა.

მნიშვნელოვანია, რომ ქართველთა მეფემ ცოლად შეირთო ვასპურაკანის სომეხთა მეფის, სინაქერიმის¹³ ასული, მარიამი. ამ ქორწინებამ გიორგის სომეხთა სამეფოს სახით ძლიერი მოკავშირე შესძინა და ქართველთა მეფეს სომხური სამთავროების შიდა საქმეებში ჩარევის საშუალება მისცა – სწორედ ქართველთა მეფემ შეარიგა ანისის მეფის შვილები და მიწებიც კი გაუყო მათ¹⁴. ამის მიუხედავად, მთელი კავკასიის გაერთიანებული ძალაც არ იყო საკმარისი ბიზანტიასთან საბრძოლველად. ამიტომ, აუცილებელი იყო სხვა მოკავშირეების ძებნა, ისეთი მოკავშირეებისა, რომელთაც შესწევდათ უნარი, დაპირისპირებოდნენ ბიზანტიას. გიორგი I ეს კარგად ჰქონდა შეგნებული და ძლიერ მოკავშირეს ეძებდა. იაჰია ანტიოქელის¹⁵ ცნობით, გიორგი I ასეთ მოკავშირედ ეგვიპტის ფატიმიანი ხალიფა ალ-ჰაქიმი¹⁶ მიიჩნია.

ქართველ მეფეს ალ-ჰაქიმისთვის შეუთავაზებია კეისრის წინააღმდეგ სამხედრო კავშირის შეკვრა და სამოქმედო გეგმაც წარუდგენია. ამ გეგმის მიხედვით – ისევ და ისევ იაჰია ანტიოქელის თანახმად – გიორგის ჩრდილოეთიდან და ალ-ჰაქიმს სამხრეთიდან ერთდროულად უნდა დაერთყათ ბიზანტიისთვის. ორმხრივი შეტევის შედეგად, იმპერატორს ძალების გაყოფა მოუწევდა და მისი დამარცხება შედარებით ადვილი იქნებოდა.¹⁷

¹³ სინაქერიმი – ვასპურაკანის მეფე 1003 – 1021.

¹⁴ მას შემდეგ, რაც ანისის მეფე გაიგო I გარდაიცვალა, მისმა შვილებმა, ჰოვჰანეს-სუმბატმა და აშოტმა ტახტისთვის ბრძოლა დაიწყეს. ამ დავაში ქართველი მეფე, გიორგი, ჩაერია და ძმები შეარიგა. უფროსს – სუმბატს ანისი მისცა, ხოლო უმცროსს – აშოტს კი „ქვეყნის შიდა მხარე, რომელიც სპარსეთს და საქართველოს უყურებდა“.

¹⁵ იაჰია ანტიოქელი – XI ს. არაბი ისტორიკოსი.

¹⁶ Yahya, Tārikh al-Antakī, Yahya, b. Sa'īd b. Yahya b. al-Antakī. Tārikh al-Antakī al-Ma'rūf bi Šilla Tārikh Ūtikhā. haqqaqahu wa šana'a fahārisahu ustādh dukūr 'umar 'abd al-Salām Tadmūrī. Tarablus, 1990, 380.

¹⁷ იქვე, 380.

მას შემდეგ, რაც მეფე ბასილმა ბულგარეთში თავის საწადელს მიაღწია, დაიპყრო და კონსტანტინოპოლში დაბრუნდა, აფხაზთა მეფე გიორგიმ არ ისურვა, გამოესწორებინა თავისი შეცდომა, შეეწყვიტა მოქმედება და მისთვის (ბასილისთვის – ავტ.) მორჩილება აღეთქვა, როგორც ეს მამამისმა და ბიძამ გააკეთეს, არამედ განიდიდა თავი და ჭიუტად იცავდა და არ აღიარებდა თავის შეცდომებს. მან ალ-ჰაქიმ ბი ამრ ალაჰს შესთავაზა, ერთად გამოსულიყვნენ ბასილის წინააღმდეგ საომრად და ორივეს ერთდროულად შეეტია მისთვის (ბასილისთვის – ავტ.) – ერთს – ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან, მეორეს კი – სამხრეთიდან...¹⁸ ამდენად, გიორგი მეფის წინადადება იძლეოდა შესანიშნავ შანსს, შეკრულიყო ანტიბიზანტიური ალიანსი საქართველოსა და ეგვიპტეს შორის. ამ კავშირის საფუძველი პოლიტიკურ ინტერესთა თანხვედრა იყო. ორი განსხვავებული კულტურისა და რელიგიის მქონე ქვეყნის ინტერესები, გარკვეულ დროსა და ვითარებაში, ერთმანეთს დაემთხვა, რაც საერთო მტრის წინააღმდეგ ერთიანი ძალით გამოსვლის საშუალებას იძლეოდა.

ორივე მხარეს, შორს მიმავალ გეგმებთან ერთად, კონკრეტული მიზნებიც ჰქონდა. საქართველოს ინტერესი იყო, დაებრუნებინა თავისი ისტორიული მიწები იმიერტაოში, ხოლო ფატიმიანთა მიზანს კი ჩრდილოეთ სირიაში თავისი ძალაუფლების განვრცობა წარმოადგენდა. ამ მიზნების მისაღწევად ორივე მმართველისთვის აუცილებელი იყო ბიზანტიის დასუსტება და დამარცხება.

როგორც კი ბასილ კეისარმა შეიტყო გიორგი I და ალ-ჰაქიმს შორის მიმდინარე მოლაპარაკებების შესახებ, სასწრაფოდ შეკრიბა ლაშქარი და სირიისკენ გაემართა.¹⁹ ჩრდილოეთ სირიაში იმპერატორს ძლიერი მოკავშირე გამოუჩნდა ალეპოს²⁰ გამგებლის აზიზ ად-დავლას სახით. ის კეისარს მორჩილებას და ალეპოს გადაცემას შეჰპირდა, თუ იმპერატორი მას ალ-ჰაქიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში დაეხმარებოდა.²¹ იაჰია ანტიოქელის ცნობით, ბასილ კეისარმა სურსათ-სანოვავე და

¹⁸ Yaḥya, Tārīkh al-Antakī, 380.

¹⁹ Yaḥya, Tārīkh al-Antakī, 380.

²⁰ ალეპო – ქალაქი დღევანდელი სირიის ტარიტორიაზე.

²¹ 'Anān, Muḥammad 'abd Allah. al-Hākīm bi Amr Allah wa Asrār al-Da'wa al-Fāṭimiyya, al-Qāhira, 1959, 327; გაბაშვილი, „საქართველო – ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ტ. 125, თბილისი, 1968, 65 – 66.

იარაღი ანტიოქიაში გაგზავნა, ხოლო თვითონ თავისი ჯარითურთ ფილიმილეში²² ჩავიდა, სადაც ალ-ჰაქიმის გაქრობის ამბავი შეიტყო. ბასილმა უმაღლესი იცვალა გეზი და საქართველოსკენ გაემართა.²³ ალ-ჰაქიმის გაქრობის²⁴ შეტყობისთანავე, ბასილ კეისარს ალექსოს გამგებელი განუდგა და სირიის სასწაფოდ დატოვება მოსთხოვა. იმპერატორმა აზიზთან კონფლიქტს თავი აარიდა, ანტიოქია დატოვა და პირდაპირ საქართველოსკენ გამოემართა.²⁵ იაჰია ანტიოქელი გვიამბობს, რომ, როდესაც ბასილ იმპერატორი ტაოს მიადგა, გიორგი მეფემ შეკრიბა ლაშქარი და დასახმარებლად მოიხმო ყველა უცხოელი, ვისზეც ხელი მიუწვდებოდა.²⁶

გიორგი მეფის თამამმა პილიტიკამ საქართველოში გარკვეული წრეების უკმაყოფილება გამოიწვია. უკმაყოფილოები პირობითად ორ ბანაკად შეგვიძლია დავყოთ. პირველ ბანაკში უნდა მოვიანოთ „მებრძოლი“ დიდგვაროვნები, რომლებიც „ომის პოლიტიკას“ ემხრობოდნენ, ხოლო მეორეში – პრობიზანტიური ოპოზიცია. სავარაუდოდ „მებრძოლ“ დიდგვაროვნებს სათავეში ზვიად მარუშიანი ედგა. ეს გამომჩნდა 1022 წელს, ბასიანის ბრძოლისას ბასილ კეისარის წინააღმდეგ. ქართველი მემატიანეს გადმოცემით, გიორგი მეფე მზად იყო კეისარს დაზავებოდა, თუმცა თავის დაზღვევის მიზნით თან დიდძალი ლაშქარიც გაიყოლა: „და განიზრახვიდა ესრეთ: „უკუეთუ ინებოს ზავი ბასილი მეფემან, იქმნეს ესრეთ; და უკუეთუ ინებოს ომი, განვემზადნეთ მისთვისაცა“. მიუხედავად გიორგის მეფის გეგმისა, მოვლენები სხვაგვარად წარიმართა. „მებრძოლმა“ აზნაურებმა დაზავების ჩაშლა

²² ფილიმილე – მცირე დასახლება ანტიოქიის მახლობლად.

²³ Yahya, Tārīkh al-Antakī, 380.

²⁴ ხალიფა ალ-ჰაქიმი 1021 წლის 13 თებერვალს, სამშაბათ დღეს, ოცდაჩვიდმეტი წლის ასაკში, გაურკვეველ ვითარებაში, უკვალოდ გაქრა. ცნობილია, რომ ხალიფას ღამლობით კაიროსთან ახლოს მდებარე მუკატამის მთაზე სეირნობა უყვარდა. ალ-ჰაქიმი სახედარზე ამხედრებული ადიოდა მუკატამზე და მთელი ღამით რჩებოდა იქ. როგორც წესი, ღამის სეირნობების დროს ხალიფას არავინ ახლდა, მხოლოდ რამდენიმე მსახური ელოდებოდა მას სასახლის კართან. ერთ-ერთი ასეთი სეირნობის დროს ხალიფა სასახლეში აღარ დაბრუნებულა. ამის შემდეგ ის არც ცოცხალი და არც მკვდარი არავის უნახავს.

²⁵ Yahya, Tārīkh al-Antakī, 361; გაბაშვილი, „საქართველო – ევგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან“, 67; სილაგაძე, არაბთა ბატონობა საქართველოში, თბილისი, 1991, 193.

²⁶ Yahya, Tārīkh al-Antakī, 381.



ბასილი II გიორგი I მისდევს. ბიზანტიური მინიატურა

განიზრახეს და პირდაპირ შეტევაზე გადავიდნენ, სუმბატ დავითის-ძე გვიამბობს: „გარნა ორკერძოვე მზაკუარნი იგი აზნაურნი არა მიეშუნეს გიორგის ყოფად ზავი-სა, რამეთუ არა უნდოდა მშვიდობა, არამედ აზრახეს მას ბრძოლად.“²⁷

იმავეს იმეორებს „მატიანე ქართლისა“: „... ხოლო რომელთა არა უნდა ყოფად მშვიდობისა, იწყეს განმზადებად ბრძოლად. და მივიდეს ბასილი მეფესა ზედა და-ბანაკებულსა, რომელსა უწოდიან სვინდაქსად. იწყეს ბრძოლად და აოტეს ზოგი ლაშქარისა მისისაჲ.“²⁸

ბრძოლა ქართველთა მარცხით დასრულდა, მხარეებს შორის ზავი დაიდო, თუმცა ქართული მხარისთვის ძალიან წამგებიანი პირობებით. ამ ნაწყვეტებიდან არ ჩანს, თუ ვინ იყო „მებრძოლი“ დიდგვაროვნების მეთაური, თუმცა ორივე აღნიშნავს, რომ ბასიანის ველზე, გიორგი მეფის წინ ზვიად ერისთავი იდგა თავისი ლაშქრით. ზავის ჩაშლაში ზვიად ერისთავს პირდაპირ ადანაშაულებს იაჰია ანტიოქელი.²⁹ როგორც ჩანს, გიორგი I მართლაც ზვიადი ცნო დამნაშავედ და მისი დაპატიმრება ბრძანა. ამ ფაქტზე მიუთითებს სოფ. დიდი გომარეთის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიის წარწერა.³⁰ სავარაუდოდ, ზვიადის დაპატიმრების შემდეგ გიორგი მეფემ თრიალეთში ბაღვაშები დააბრუნა. ამას ადასტურებს დიდი გომარეთის ეკ-

²⁷ სუმბატ დავითის-ძე, „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა“, 384.

²⁸ „მატიანე ქართლისა“, 287.

²⁹ Yahya, Tārīkh al-Antakī, 385.

³⁰ Е. С., Такайшвили, „Археологическія экскурсіи, разысканія и замѣтки“, Извѣстія Кавказскаго Отдѣленія Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества, Тифлис, 1913, 83.

ლესიების სხვა წარწერები,³¹ სადაც მოიხსენიება ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავი.

ბიზანტიასთან ზავის შემდეგ საქართველოში დროებით მშვიდობამ დაისადგურა. გიორგი მეფე ღიად აღარ უპირისპირდებოდა ბიზანტიას და მეტი ყურადღებით ჩრდილოეთ კავკასიას აკვირდებოდა. 1026 წელს გიორგი I ცოლად მოიყვანა ოსეთის მეფის ასული აღდე. როგორც ჩანს, მანამდე, გიორგი მეფე პირველ ცოლს, მარიამს გაეყარა. თუ რა გეგმები ჰქონდა გიორგი მეფეს ოსეთთან დაკავშირებით, რთული სათქმელია, რადგან ახალგაზრდა მეფე 1027 წელს მოულოდნელად გარდაიცვალა. გიორგი მეფის გარდაცვალების შემდეგ ძალა მოიკრიბეს პრობიზანტიურმა ძალებმა, რომლებსაც, როგორც ჩანს, მარიამ დედოფალი ედგა სათავეში. გიორგი მეფის ზეობის ხანაში ბიზანტიასთან პირდაპირი კავშირების დამყარებას მხოლოდ მცხეთის კათალიკოსი, მეღქისედეკი, ბედავდა. ის რამდენჯერმე ჩავიდა ბიზანტიის სამეფო კარზე და კეისრის მიერ ნაბოძები სიმდიდრით საქართველოში დაბრუნდა. პირველად ეს მოხდა ბაგრატ III ზეობის ხანაში, როდესაც მცხეთის კათალიკოსი იმპერატორის, ბასილ II, კარზე ჩავიდა, სვეტიცხოვლის აღსადგენად დიდძალი თანხა სთხოვა და მიიღო კიდეც.³² მეორედ კი – გიორგი I ზეობისას, როცა მეღქისედეკი 1025 წელს, ახალგაშენებულ კონსტანტინე³³ კეისარს ეახლა და მდიდრული საჩუქრებით დაბრუნდა.³⁴

³¹ იქვე. 83 – 87.

³² „მატიანე ქართლისა“, 282.

³³ კონსტანტინე VIII – ბიზანტიის იმპერატორი 1025 – 1028 წწ.

³⁴ იქვე. 290

ალ-ჰაქიმი³⁵ დაიბადა 985 წლის 13 აგვისტოს, ხუთშაბათ დღეს, სალამოს ცხრა საათზე.³⁶ როდესაც ის რვა წლის გახდა, ხალიფა ალ-აზიზმა³⁷ შვილი თანამოსაყდრედ დაისვა, რათა მისთვის სახელმწიფო მართვა ესწავლებინა. 996 წელს ალ-აზიზი ლაშქრობაში გარდაიცვალა და ტახტი თერთმეტი წლის ალ-ჰაქიმს ერგო.³⁸

ალ-აზიზის გარდაცვალების შემდეგ ბერბერებმა სცადეს უწინდელი გავლენის დაბრუნება. ახლად გამეფებულ ალ-ჰაქიმთან ბერბერთა დიდებულები შევიდნენ და ხალიფასგან მოითხოვეს, არ ჩარეულიყო მათ საქმეებში³⁹ – წინააღმდეგ შემთხვევაში, მოკვლითაც კი დაემუქრნენ.⁴⁰ მათ შეზღუდეს ახალი ხალიფას ძალაუფლება. ბერბერთა უხუცესებმა ჩამოართვეს ალ-ჰაქიმს საერო მმართველობა და დაუტოვეს მხოლოდ სულიერი ლიდერის უფლებები, ხოლო ერთ-ერთმა უხუცესმა, აბუ მუჰამად იბნ ამარმა, პირველი ვეზირის თანამდებობა დაიკავა.⁴¹ ოფიცია-

³⁵ ალ-ჰაქიმი – ფატიმიანი ხალიფა 996 – 1021 წწ.

³⁶ 'Anān, al-Ḥākim bi Amr Allah, 86; Mājid, 'abd al-Mun'am. al-Ḥākim bi Amr Allah: al-Khalifa al-Muftara 'alaihi, al-Qāhira, 1982, 24.

³⁷ ალ-აზიზი – ფატიმიანი ხალიფა 975 – 996 წწ.

³⁸ Mājid, al-Ḥākim bi Amr Allah, 25.

³⁹ Yahya, Tārīkh al-Antakī, 237.

⁴⁰ Mājid, al-Ḥākim bi Amr Allah, 29.

⁴¹ Yahya, Tārīkh al-Antakī, 237.

აღურად ის ითვლებოდა შუამავლად ხალიფასა და მის ქვეშევრდომებს შორის, რეალურად კი მთელი საერო ხელისუფლება მის ხელში იყო.

მეორე პიროვნება, რომელიც იბრძოდა ძალაუფლებისთვის და ახალგაზრდა ხალიფაზე თავისი გავლენის გავრცელებას ცდილობდა, იყო საჭურისი, ბარჯავანი.⁴² ის, სხვა მონების მსგავსად, ფატიმიელ ხალიფათა კარზე მსახურობდა. ბარჯავანი ჯერ კიდევ ალ-აზიზის დროს მიიყვანეს სასახლეში. მან „უსთაზის“, ანუ უფროსი მოსამსახურის, თანამდებობა მიიღო. ისტორიკოსთა ცნობით, ალ-აზიზმა სიკვდილის წინ ბარჯავანი თავისი შვილის აღმზრდელად დანიშნა.⁴³ ალ-აზიზის გარდაცვალების შემდეგ, ბარჯავანმა პირველმა მიულოცა ალ-ჰაქიმს ტახტზე ასვლა. ვინაიდან ბარჯავანი არ იყო დიდგვაროვანი და სამხედრო ძალას არ ფლობდა, მთელი ძალაუფლება იბნ ამარმა ჩაიგდო ხელში. ბარჯავანი ჭკვიანი პოლიტიკოსი გამოდგა და ფატიმიანთა ჯარში არსებული დაპირისპირება თავის სასარგებლოდ გამოიყენა. 997 წლის ოქტომბერში ბარჯავანმა დაამარცხა იბნ ამარი და აიძულა იგი, გადასახლებაში წასულიყო. ამ უკანასკნელის წასვლის შემდეგ, მისი ადგილი ბარჯავანმა დაიკავა და თავი ნამდვილ ხალიფად მიიჩნია.⁴⁴ საკუთარი ძალაუფლებით დაბრმავებულ ბარჯავანს სრულიად გადაავიწყდა თხუთმეტ წელს მიღწეული ალ-ჰაქიმი, რომელსაც სასტიკად სძულდა ბარჯავანი. ხალიფას კარგად ახსოვდა ყველა დაცინვა და შეურაცხყოფა, რომელიც ბავშვობაში მიუყენებია მისთვის ბარჯავანს.⁴⁵ მოწიფულობის ასაკში შესულმა ალ-ჰაქიმმა ბარჯავანის მოკვლა განიზრახა და ერთგული მოსამსახურეების დახმარებით განახორციელა კიდევ. იაჰია ანტიოქელის ცნობით, ეს მოხდა 1000 წლის 5 აპრილს.⁴⁶ ისეთი გავლენიანი ადამიანის დაღუპვამ, როგორც ბარჯავანი იყო, ხალხში შიში და გაოცება გამოიწვია. ბარჯავანის ერთგული ჯარისკაცები ხალიფას სასახლის წინ შეიკრიბნენ და

⁴² ბარჯავანის წარმომავლობაზე მემატიანეები განსხვავებულ მონაცემებს გვაწვდიან. იბნ ხალიკანი მას შაკკანიანს უწოდებს, იბნ ალ-კალანისი – თეთრკანიანს, ხოლო ალ-მაკარიზი – ზოგჯერ სიცილიელს და ზოგჯერ – სლავს.

⁴³ Mājid, al-Ḥākim bi Amr Allah, 31.

⁴⁴ იქვე, 31.

⁴⁵ იქვე, 33.

⁴⁶ Yahya, Tārīkh al-Antakī, 249.

ახსნა-განმარტება მოითხოვეს. ალ-ჰაქიმი მათთან თეთრი ტაიჭით გამოვიდა და ყველას დაწინაურებასა და ხელფასების გაზრდას შეჰპირდა. ვინაიდან ბარჯავანი დიდი პატივისცემითა და სიყვარულით სარგებლობდა ეგვიპტელთა შორის, ალ-ჰაქიმმა მისი მოკვლის მეორე დღეს, ანუ 6 აპრილს, ეგვიპტის ყველა მეჩეთში გაგზავნა ოფიციალური წერილები, რომლებშიც ამართლებდა ბარჯავანის მოკვლას.⁴⁷

ალ-ჰაქიმმა აქტიურად გააგრძელა ხელისუფლების შემომტკიცება. მან მოაკვლევინა ბარჯავანის ყველა ერთგული პირი. ალ-ჰაქიმის ამგვარმა მოქმედებამ ძალზე შეაშინა ბერბერები, ისინი ეახლნენ ხალიფას და პატიება და მათი ოჯახების უსაფრთხოება შესთხოვეს. აღსანიშნავია, რომ ისინი პირველები იყვნენ, რომელთაც ახლგაზრდა ხალიფას მორჩილება აღუთქვეს. ალ-ჰაქიმმა ისინი შეინდო და უსაფრთხოების სიგელები გადასცა⁴⁸. ბერბერთა დამორჩილებით მან სრულად განიმტკიცა ხელისუფლება და ამის შემდეგ ერთპიროვნულად და ძლიერი ხელით დაიწყო ქვეყანის მართვა.⁴⁹

ალ-ჰაქიმს დარწმუნებით შეიძლება ეწოდოს თავისი დროისა და, ალბათ, საერთოდ ისლამის ისტორიაში, ერთ-ერთი ყველაზე არაორდინალური მმართველი. მისი თანამედროვე ისტორიკოსი, იაჰია ანტიოქელი, დაწვრილებით აღწერს ხალიფას ხასიათის ყველა ასპექტს და მას ბაბილონის მეფეს, ნაბუქოდონოსორსაც⁵⁰ კი ადარებს.⁵¹ იაჰიას სიტყვებით, ხალიფა ხშირად სეირნობდა ლამის კაიროში. მისი სეირნობის დროს სავაჭრო დახლები და ბაზრები ღია უნდა ყოფილიყო, ამიტომ, ღამით კაიროში ისეთივე ხალხმრავლობა იყო, როგორც დღის საათებში.⁵² ისტორიკოსი გვიყვება, რომ ერთხელ, როდესაც ხალიფა ლამის ქალაქში სეირნობდა, ძაღლის ყეფამ შეაწუხა, მან უმაღლეს ბრძანა კაიროში ყველა ძაღლის და-

⁴⁷ Mājid, al-Ḥākim bi Amr Allah, 35.

⁴⁸ იქვე, 35.

⁴⁹ იქვე, 37.

⁵⁰ როგორც ჩანს, იაჰია ანტიოქელი ამ შედარებას იმისთვის მიმართავს, რომ ხაზი გაუსვას ალ-ჰაქიმის უსამართლო და ტირანულ მმართველობას.

⁵¹ Yahya, Tārīkh al-Antakī, 330.

⁵² იქვე, 250.

ხოცვა, მონადირე ძაღლების გარდა.⁵³ როდესაც ხალიფა შეუძლოდ იყო და ცხენზე ჯდომა უჭირდა, მას ოთხი მონა საკაცით დაატარებდა. ალ-ჰაქიმი მათ დასვენების უფლებას არც დღისით აძლევდა და არც ღამით. ღამის სეირნობების დროს ალ-ჰაქიმი უბრალო ხალხისგან თხოვნებს იღებდა. ეს თხოვნები წერილობითი უნდა ყოფილიყო და არა უმეტეს ერთი ხაზისა. თხოვნა მხოლოდ ცალ გვერდზე იწერებოდა. ხალიფა მთხოვნელს მეორე დღეს გარკვეულ ადგილას იბარებდა, სახელოდან იღებდა თავის გადაწყვეტილებას ან საჩუქარს და საკუთარი ხელით აძლევდა მას.⁵⁴ ალ-ჰაქიმი მოწყალებას უხვად არიგებდა და ჩვეულებრივი ხალხისთვის კეთილი მმართველი იყო. სამაგიეროდ, მაღალი თანამდებობის პირების სიცოცხლეს მუდამ საფრთხე ემუქრებოდა. ხალხისთვის სათნო ხალიფა დიდგვაროვნებს შიშის ზარს სცემდა. ის ცნობილი იყო თავისი სიფიციხითა და დაუოკებელი ხასიათით. ალ-ჰაქიმს შეეძლო, ნებისმიერ მომენტში, სრულიად უმიზეზოდ დაესაჯა რომელიმე მოხელე. მაგალითად, ცნობილია, რომ მას ძალიან უყვარდა თავისი შავკანიანი საჭურისი აინი. მიუხედავად ამისა, ერთ დღეს, ყოვლად უმიზეზოდ, ხალიფამ ბრძანა აინისთვის მარჯვენა ხელი მოეკვეთათ, მაგრამ მეორე დღეს უხვად დაასაჩუქრა. ცოტა ხანში ალ-ჰაქიმმა ასევე უმიზეზოდ ბრძანა მისთვის ენა ამოეჭრათ და იმწამსვე საჩუქრებით აავსო.⁵⁵

მეტად საყურადღებოა ალ-ჰაქიმის რელიგიური რეფორმები. მაგალითად, მან აუკრძალა ქალებს ჯერ ღამით, შემდგომ კი საერთოდ გარეთ გამოსვლა.⁵⁶ 1009 წელს მან აკრძალა იმ დროს ხალიფასადმი გავრცელებული მიმართვა: „ჩვენო მბრძანებელო“.⁵⁷ ხოლო 1013 წელს – ხალიფას წინ დაჩოქვა და მიწის კოცნა, – ისევე, როგორც მისი ხელისა და სამოსის ამბორი.⁵⁸ მოუშვა თმა და ფრჩხილები. იცვამდა ჯერ მხოლოდ თეთრ, ხოლო შემდეგ მხოლოდ შავი მატყლის სამოსს,

⁵³ იქვე, 358.

⁵⁴ იქვე, 329.

⁵⁵ იქვე, 309.

⁵⁶ იქვე, 307.

⁵⁷ იქვე, 300.

⁵⁸ P. Sanders, *Ritual, Politics, and the City in Fatimid Cairo*, State University of New York Press 1994, Albany, 62.

თავზე კი შავი შემოსაკრავით გაწყობილ ცისფერ ჩაღმას იხურავდა.⁵⁹ მაშინ, როდესაც მისი მემკვიდრე სასახლიდან ცხენზე ამხედრებული გამოდიოდა, ხალიფა სახედრით მიდიოდა მის გვერდით.⁶⁰ 1009 წელსვე მან ყველა მონა გაათავისუფლა.⁶¹ ამავე დროს ალ-ჰაქიმმა ბრძანა, ყველა თავისი მხევალი ყუთებში ჩაესვათ, დაეღურსმნათ და ნილოსში დაეხრჩოთ.⁶² მან ასევე მთელი უძრავი ქონება ჩამოართვა თავის დას, დედას, მამიდას და მის გარშემო მყოფ ყველა სხვა ქალს.⁶³ მიუხედავად იმისა, რომ ერთ-ერთი ვერსიით, ალ-ჰაქიმის დედა ქრისტიანი იყო, ის მაინც გამოირჩეოდა შეუწყნარებლობით ყველა რელიგიისა და კონფესიის მიმართ, ისლამის შიიტური ფრთის გარდა. ალ-ჰაქიმის დროს დაიწყო ეკლესიების მასობრივი ნგრევა და მათ ადგილზე მეჩეთების შენება.⁶⁴ მისი ბრძანებით დაანგრიეს მაცხოვრის საფლავი იერუსალიმში⁶⁵ და ალ-კუსაირის მონასტერი მუკატამის⁶⁶ მთაზე. ეკლესიების გარე კედლებზე ჯვრების გამოსახულებები ამოამტვრიეს და ეს ადგილები შელესეს. ხალიფამ აკრძალა ყველა ქრისტიანული დღესასწაულის აღნიშვნა და ზარების რეკვა. აღდგა ძველი კანონი, რომლის მიხედვითაც ქრისტიანებს მძიმე ჯვრები, ხოლო იუდეველებს კი მძიმე ბურთები უნდა ჩამოეკიდათ კისერზე. ეს ბურთები, როგორც ჩანს, აღნიშნავდნენ ხბოს თავს, რომელსაც ებრაელები მოსეს რჯულის მიღებამდე თაყვანს სცემდნენ.⁶⁷ შუა საუკუნეების ბევრი ისტორიკოსი, – ისევე როგორც დღეს რამდენიმე თანამედროვე მკვლევარი, – ალ-ჰაქიმის ქმედებებს მისი ფსიქიკური აშლილობით ხსნიდნენ, თუმცა ხალიფას

⁵⁹ Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 330.

⁶⁰ იქვე, 300.

⁶¹ იქვე, 304; А. Мец, *Мусульманский ренессанс*, Москва, 1973, 258.

⁶² Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 304.

⁶³ იქვე, 279.

⁶⁴ იქვე, 253.

⁶⁵ იქვე, 280; al-Ḥayārī, Muṣṭafa, *Madīna al-Quds fī ‘Aṣr al-Fāṭimiyyin wa al-Franja*, ‘Ammān, 1993, 17. Г. Э. фон Грюнебаум, *Классический Ислам 600 – 1258*, Москва, 1986, 137.

⁶⁶ მუკატამი – მთა ქ. კაიროში.

⁶⁷ Мец, *Мусульманский ренессанс*, Москва, 1973, 58.

თანამედროვე ისმაილიტი⁶⁸ ღვთისმეტყველები წერდნენ, რომ ხალიფა იმამის ყოველი ქმედება მსგავსი იყო ღვთის ქმედებისა და ისინი რიგითი ადამიანის მიერ ვერ აიხსნებოდა.⁶⁹

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ხალიფა მფარველობდა მეცნიერებას. ალ-ჰაქიმის მმართველობის ხანაში დაარსდა დარ ალ-ჰიქმა (უნივერსიტეტი), სადაც მოღვაწეობდა მრავალი მეცნიერი. ასევე შეიქმნა ბიბლიოთეკა – დარ ალ-ისლამი. აქ ინახებოდა ათასობით წიგნი და ხელნაწერი, რომლებიც შეგროვებული იყო როგორც ეგვიპტიდან, ისე მთელი ისლამური სამყაროდან.⁷⁰ ხალიფა ალ-ჰაქიმი 1021 წლის 13 თებერვალს სამშაბათ დღეს, ოცდაჩვიდმეტი წლის ასაკში, გაურკვეველ ვითარებაში უკვალოდ გაქრა. მან ეგვიპტის ტახტზე ოცდახუთი წელიწადი და ოცდაექვსი დღე გაატარა.⁷¹

⁶⁸ ისმაილიზმი – ერთ-ერთი მიმდინარეობა შიიზმში. ფატიმიანები სწორედ ისმაილიზმის მიმდევრები იყვნენ.

⁶⁹ P. E. Walker, "The Ismaili Da'wa in the Reign of the Fatimid Caliph Al-Hakim", *Journal of the American Research Center in Egypt*, Vol. 30 (1993), 171.

⁷⁰ Walker, *Exploring an Islamic Empire*, 44.

⁷¹ Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 363.

ხალიფა აზ-ზაჰირი და ზავი ბიზანტიასთან

ალ-ჰაქიმის შემდეგ ფატიმიანთა ხალიფა გახდა ალ-ჰაქიმის შვილი, აზ-ზაჰირი⁷² (1021-1036 წწ.). მისი მმართველობის პერიოდში ფატიმიანებმა სირიაში ძალაუფლება დროებით დაკარგეს. ცნობილია, რომ 1031 წელს ალექო ბიზანტიელებმა დალაშქრეს, მაგრამ დამარცხდნენ და უკან დაიხიეს.⁷³ საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ბიზანტიელთა ამ ლაშქრობაში მონაწილეთა შორის ქემალ ად-დინი⁷⁴ აფხაზებს მოიხსენიებს.⁷⁵ შეტაკებები ფატიმიანებსა და ბიზანტიელებს შორის გაგრძელდა 1033 წლამდე, როდესაც მხარეებს შორის სამშვიდობო მოლაპარაკებები დაიწყო. ხალიფა აზ-ზაჰირმა ბიზანტიის იმპერატორს, რომანოზ III⁷⁶ შემდეგი პირობები შესთავაზა:

- იმპერატორი საკუთარი სახსრებით აღადგენდა მაცხოვრის საფლავის ეკლესიას.
- ქრისტიანებს მიეცემოდათ უფლება, აღედგინათ ყველა დანგრეული ეკლესია, რომლებიც ფატიმიანთა იმპერიის ტერიტორიაზე მდებარეობდა.
- იერუსალიმის პატრიარქი კონსტანტინოპოლიდან დაინიშნებოდა.

⁷² აზ-ზაჰირი – ფატიმიანი ხალიფა 1021 – 1036 წწ.

⁷³ O'Leary, A Short History of Fatimid Khalifat, London, 1923, 194.

⁷⁴ ქემალ ად-დინი – XIII საუკუნის ალექოელი ისტორიკოსი.

⁷⁵ Kamāl al-Dīn, Zubdat al-Ḥalab min Tārikh Ḥalab, waḍa'a ḥawāshya khalīl al-anṣūr, Bayrūt: dār al-kutub al-‘ilmiyya 1996, 137.

⁷⁶ რომანოზ III – ბიზანტიის იმპერატორი 1028 – 1034 წწ.

- ფატიმიანები ალექსოს საფრთხეს აღარ შეუქმნიდნენ, და იქ აკრეფილი ყოველ-წლიური გადასახადები კონსტანტინოპოლში გაიგზავნებოდა.
- ფატიმიანები უარს იტყოდნენ სიცილიის ამირას დახმარებაზე ბიზანტიელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში.

იმპერატორმა დაამატა შემდეგი:

- ფატიმიანები გაათავისუფლებდნენ ყველა ტყვეს, რომლებიც რომანოზ III მმართველობისას აიყვანეს.
- იმპერატორი აზ-ზაჰირს შეიზარის ციხე-სიმაგრეს გადასცემდა, ხოლო აზ-ზაჰირი მას აპამეას დაუბრუნებდა.

აზ-ზაჰირმა რომანოზის პირობები მიიღო ორი შენიშვნით:

- ქრისტიანები აღადგენდნენ მხოლოდ იმ ეკლესიებს, რომლებიც მეჩეთებად არ ყოფილა გადაკეთებული.
- ფატიმიანები არ დაეხმარებოდნენ სიცილიის ამირას, თუ იმპერატორი იმავეს გააკეთებდა.⁷⁷

ეს მოლაპარაკებები სამ წელიწადს გაგრძელდა, და 1036 წელს მხარეებს შორის სამშვიდობო ზავი დაიდო. ამ სამი წლის განმავლობაში რამდენიმე მნიშვნელოვანი მოვლენა მოხდა. რომანოზ III მოწამლეს და ბიზანტიის ტახტი მიქაელ IV პაფლაგონიელმა⁷⁸ დაიკავა. ამით ისარგებლეს ფატიმიანებმა და ქალაქი ტრიპოლი დაიკავეს. გარდა ამისა, ალექსოს მმართველმა ქალაქიდან გააძევა ბიზანტიის წარმომადგენელი და დაამარცხა მის წინააღმდეგ გამოსული ანტიოქიის გამგებელი. მოუხედავად ამ მოვლენებისა, საზავო ხელშეკრულება მაინც დაიდო. წყაროები განსხვავებულ მონაცემებს შეიცავენ. ზუსტად არ არის ცნობილი, ეს მოხდა აზ-ზაჰირის მმართველობის ბოლოს თუ ალ-მუსთანსირის⁷⁹ მმართველობის დასაწყისში.⁸⁰

⁷⁷ Yahya, Tārīkh al-Antākī, 437.

⁷⁸ მიქაელ IV პაფლაგონიელი – ბიზანტიის იმპერატორი 1034 – 1041 წწ.

⁷⁹ ალ-მუსთანსირი – ფატიმანი ხალიფა 1036 – 1094 წწ.

⁸⁰ Taqqūsh, Muḥammad Suhayl, Tārīkh al-Fāṭimiyyīn fi Shimalay Ifriqyya wa Miṣr wa Bilād ash-Shām, Bayrūt, 2007, 327-328.

ფატიმიანთა სახალიფო აღ-მუსტანსირის მმართველობის დროს და აბასიანთა სახალიფო

ფატიმიანთა ტახტზე აბ-ზაჰირი შეცვალა მისმა შვიდი წლის შვილმა, აღ-მუსტანსირმა. ფატიმიან ხალიფათა შორის აღ-მუსტანსირის მმართველობა იყო ყველაზე ხანგრძლივი, ის 58 წლის განმავლობაში იჯდა ტახტზე (1036 – 1094 წწ.). სწორედ მისი მმართველობით დასრულდა ფატიმიანთა ოქროს ხანა.

აღ-მუსტანსირის მმართველობის პირველი ცხრა წლის განმავლობაში რეალური პოლიტიკური ძალაუფლება მისი ვეზირის, აღ-ჰარჯარაის ხელში იყო. 1044 წელს გარდაიცვალა ვეზირი აღ-ჰარჯარაი, და ფატიმიანთა სახალიფოს რეალურ მმართველად აღ-მუსტანსირის დედა, რას ა სუდანი, იქცა. ამ დროისთვის გამძაფრდა უთანხმოებები და რასობრივი დაპირისპირება ფატიმიანთა ჯარში. ბერბერები, თურქები, დაილემატები⁸¹ და არაბები, რომლებიც მანამდეც ერთმანეთთან მუდმივ კონფრონტაციაში იმყოფებოდნენ, ამჯერად დაუპირისპირდნენ შავკანიანებს, რომელთაც დედა-დედოფალი მფარველობდა. ჯარში არეულობას მოჰყვა ქაოსი სამოქალაქო ადმინისტრაციაშიც, რასაც ხაზინის უაზრო ფლანგვა დაემატა.⁸²

ამ დროს ახლო აღმოსავლეთში თურქ-სელჩუკებიც გამოჩნდნენ. მას შემდეგ, რაც 1040 წელს თოღრულ ბეგმა⁸³ სპარსეთის დიდი ნაწილი დაიპყრო, იგი ერაყში შე-

⁸¹ დაილემატები – პროვინცია დღევანდელი ირანის ჩრდილოეთ ნაწილში.

⁸² Daftary F., *The Isma'ilis. Their History and Doctrines*, Cambridge University Press, 2007, 193.

⁸³ თოღრულ ბეგი – სელჩუკთა სულტანი 1038 – 1063 წწ.

იჭრა. სელჩუკებს თავი ისლამის დამცველებად მიაჩნდათ და, ამდენად, საკუთარ მოვალეობად მიიჩნევდნენ, აბასიანი ხალიფები შიიტი ბუვეიანების⁸⁴ გავლენისგან, ხოლო მუსლიმური სამყარო ისმაილიტი ფატიმიანებისგან ეხსნათ.

თორღულ-ბეგი ბაღდადში 1055 წლის დეკემბერში შევიდა და დიღეგში ჩააგდო ბუვეიანთა უკანასკნელი მმართველი, ალ-მალიქ არ-რაჰიმი.⁸⁵ ამის შემდეგ თორღულმა გადაწყვიტა, ფატიმიანთა წინააღმდეგ გაელაშქრა სირიასა და ეგვიპტეში, თუმცა სელჩუკთა და პროფატიმიანურად განწყობილი ალ-ბასასირის შორის არსებულმა უთანხმოებამ თორღულის გეგმები ჩაშალა.

ალ-ბასასირი თურქული წარმოშობის მონა იყო. ბუვეიანთა მმართველობის ბოლო პერიოდში, თავისუფლების მოპოვების შემდეგ, ის ერაყში ერთ-ერთ წამყვან სამხედრო ფიგურად იქცა. ალ-მალიქ არ-რაჰიმის შვიდწლიანი მმართველობა გამოირჩეოდა ძალადობითა და აჯანყებების სიმრავლით, რაც გამოიწვია თურქული ნაწილების უდისციპლინობამ, უთანხმოებებმა შიიტებსა და სუნიტებს შორის და დაპირისპირებებმა ბუვეიანებსა და ადგილობრივ არაბ ბელადებს შორის.⁸⁶ ამ არეულ პერიოდში ბასრა⁸⁷ და ბევრი სხვა ქალაქი თურქმა სარდალმა ალ-ბასასირიმ დაიკავა. მას ბაღდადში ძლიერი მეტოქე ჰყავდა აბასიანი ვეზირის, ალ-მუსლიმას სახით. ალ-მუსლიმა თორღულ-ბეგს დაუკავშირდა და ხალიფა ალ-კაიმთან⁸⁸ ერთად მხარი დაუჭირა სელჩუკთა შესვლას ბაღდადში. ამ გარემოებებმა აიძულა ალ-ბასასირი, ფატიმიანებთან დაეწყო მოლაპარაკებები. აღსანიშნავია, რომ თურქი სარდალი მანამდე თანაუგრძნობდა შიიტებს და ამჯერად მან ალ-მუსთანსირს შესთავაზა, ფატიმიანთა სახელით დაეკავებინა ბაღდადი. სწორედ

⁸⁴ ბუვეიანები – ირანული წარმომავლობის შიიტური დინასტია, რომლის წარმომადგენლებიც X-ს-ის მეორე ნახევრიდან XI-ს-ის პირველი ნახევრის ჩათვლით იყვნენ აბასიანთა სახალიფოს ფაქტობრივი მმართველები.

⁸⁵ C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000 – 1217), in The Cambridge History of Iran, vol. 5, ed. By J. A. Boyle, Cambridge: Cambridge University Press, 1968, 46.

⁸⁶ Daftary, The Isma'ilis, 195.

⁸⁷ ბასრა – ქალაქი დღევანდელი ერაყის სამხრეთ ნაწილში.

⁸⁸ ალ-კაიმ – აბასიანი ხალიფა 1031 – 1075 წწ.

ამ დროს აბასიანთა დედაქალაქში დაიწყო აჯანყება თოღრულის ჯარისკაცების წინააღმდეგ. დღეს უკვე ცნობილია, რომ ფატიმიანთა დაი⁸⁹, ალ-მუაიად აშ-შირა-ზი აქტიურად მუშაობდა ერაყში ანტიხელჩქური მოძრაობების გაღვივებაზე და ალ-ბასასირის ქმედებებს წარმართავდა. ალ-მუაიადის ხელმძღვანელობითა და ფატიმიანთა სამხედრო დახმარებით, ისმაილიტურმა პროპაგანდამ ერაყის ტერიტორიაზე კიდევ უფრო მყარად მოიკიდა ფეხი. მოსულში⁹⁰, ვასიტსა⁹¹ და ქუფაში⁹² ხუტბა⁹³ ალ-მუსტანსირის სახელზე აღევლინა. ფულადი და სამხედრო დახმარებისა და არაბული ტომების მხარდაჭერით ალ-ბასასირიმ 1057 წელს დაამარცხა სელჩუკები სინჯარის⁹⁴ რეგიონში⁹⁵. ამის შემდეგ თოღრულმა მალევე დაიბრუნა მოსული, თუმცა ალ-ბასასირის წინააღმდეგ მოქმედება ვერ განაგრძო, რადგანაც ფატიმიანთა და ალ-ბასასირის მხარდაჭერით მას აუჯანყდა ნახევარძმა, იბრაჰიმ ინალი. ამის შედეგად თოღრულ-ბეგმა ერაყში ყველა საქმე მიატოვა და აჯანყების ჩასახშობად ირანში გაემართა.⁹⁶

თოღრულ-ბეგის აღმოსავლეთ ირანში გამგზავრებამ ალ-ბასასირის უფრო აქტიური მოქმედების საშუალება მისცა. 1058 წლის დეკემბერში ის თითქმის უბრძოლველად შევიდა ბაღდადში, სადაც ლოცვა შიიტური ფორმით წარიმართა და ხუტბა ფატიმიანი ხალიფა ალ-მუსტანსირის სახელზე აღევლინა. როგორც სუნიტთა, ასევე შიიტთა მხარდაჭერით, რომელთაც სელჩუკთა მიმართ ზიზღი აერთიანებდა, ალ-ბასასირიმ აბასიანთა სასახლეც აიღო. თუმცა, ალ-მუსტანსირის სურვილის საწინააღმდეგოდ მან აბასიანი ხალიფა ბაღდადში დატოვა. ამის შემდეგ ალ-ბა-

⁸⁹ დაი – ისმაილიტი სწავლული, რომელიც ისმაილიზმს ქადაგებდა.

⁹⁰ მოსული – ქალაქი დღევანდელ ერაყში.

⁹¹ ვასიტი – პროვინცია დღევანდელ ერაყში.

⁹² ქუფა – ქალაქი დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე.

⁹³ ხუტბა – საპარასკეო ქადაგება ისლამში.

⁹⁴ სინჯარი – პროვინცია დღევანდელ ერაყში.

⁹⁵ Taqqush, Tārikh al-Fāṭimiyyīn, 301.

⁹⁶ Taqqush, Muḥammad Suhayl, Tārikh as-Salājiqa fī Bilād ash-Shām, “Dār an-Nafā’is”, Bayrūt, 2002, 103.

სასირიმ ბასრასა და ვასიტის რეგიონები შემოიშტკიცა, მაგრამ ხუმისტანში⁹⁷ აღარ გადასულა. მსგავსმა ქმედებამ კაიროში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია და ალ-ბასასირიმ ფატიმიანთა კეთილგანწყობა მაშინ დაკარგა, როდესაც ის ძლიერების ბენიტში იყო. ფატიმიანთა ვეზირმა ალ-მალრიბიმ უარი განაცხადა ალ-ბასასირის-თვის რაიმე სახის დახმარებაზე.⁹⁸ ამ დროს თოლრულ-ბეგმა ჩაახშო ინალის აჯანყება და ბაღდადში დაბრუნებისთვის დაიწყო მზადება. მან შესთავაზა ალ-ბასასირის ბაღდადში დარჩენა იმ პირობით, რომ მას ფატიმიანებთან ყველანაირი კავშირი უნდა გაეწყვიტა. ალ-ბასასირიმ ამ წინადადებაზე უარი განაცხადა და 1059 წლის დეკემბერში ბაღდადი დატოვა. რამდენიმე დღის შემდეგ თოლრულ-ბეგი ბაღდადში შევიდა, სადაც მას დახვდა ხალიფა ალ-კაიმი. ცოტა ხანში ალ-ბასასირი ქუფას მახლობლად სელჩუკებმა მოკლეს⁹⁹, რასაც ერაცის შიიტთა მასიური ჟლეტა მოჰყვა.¹⁰⁰ ფატიმიანთა პრეტენზიები ერაცზე იმით დასრულდა, რომ ალ-ბასასირიმ ბაღდადში მხოლოდ ერთი წლის განმავლობაში შეძლო აღევლინა ხუტბა ალ-მუსტანსირის სახელზე.

ამ პერიოდში ფატიმიანთა იმპერიაში ქაოსი სუფევდა. ბერბერებსა და თურქებს შორის ჯარში არსებულმა დაპირისპირებამ სირიაშიც გამოიწვია არეულობა. ამდენად, ფატიმიანთა მიერ დანიშნული დამასკოს გამგებლები სიტუაციას ვეღარ აკონტროლებდნენ და აღმოსავლეთიდან შემოჭრილ თურქმანთა მარბიელ რაზმებს ვერ უმკლავდებოდნენ.¹⁰¹

ალ-მუსტანსირის მმართველობის ბოლოს ფატიმიანები პალესტინის ტერიტორიაზე მხოლოდ აშქელონსა და რამდენიმე საპორტო ქალაქს, მათ შორის ტვიროსსა და აკრას აკონტროლებდნენ.¹⁰²

⁹⁷ ხუმისტანი – დღევანდელი ირანის უკიდურესი სამხრეთ-დასავლეთი პროვინცია.

⁹⁸ Daftary, *The Isma'ilis*, 196.

⁹⁹ Taqqush, *Tārīkh as-Salājiqa*, 103.

¹⁰⁰ Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", 47.

¹⁰¹ Daftary, *The Isma'ilis*, 197.

¹⁰² იქვე, 197.

თურქ-სელჩუკთა დამკვიდრება ახლო აღმოსავლეთში და ახალი იმპერიის შექმნა

სელჩუკები მომთაბარე ოლუმების¹⁰³ ერთ-ერთი ტომის წარმომადგენლები არიან. ოლუმები ვოლგისპირეთისა და ცენტრალური აზიის ტრამალებში მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ. ისინი ჯერ კიდევ X საუკუნეში გამოჩნდნენ ისლამური სამყაროს ჩრდილოეთ საზღვრებთან. ოლუმები ხშირად სამანიანთა¹⁰⁴ მმართველების სამსახურში დგებოდნენ როგორც მოქირავნე მეომრები. თუმცა X საუკუნის ბოლოს სამანიანთა სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა და მათი ტერიტორიების დიდი ნაწილი ლაზნევიანებმა¹⁰⁵ მიიტაცეს. ამ დროს სელჩუკები საკმაოდ ძლიერ სამხედრო ძალას ფლობდნენ და ხშირად აწყობდნენ მარბიელ ლაშქრობებს ხორასანსა და ჩრდილოეთ ირანში. თავდაპირველად მაჰმუდ ლაზნევი¹⁰⁶ სელჩუკთა რეიდების აღსაკვეთად ყველა ძალას იყენებდა. თუმცა, 1027 წელს მათ მაინც დართო ხორასანში დამკვიდრების ნება. როგორც შემდგომი მოვლენებიდან ჩანს, ეს მაჰმუდის უდიდესი შეცდომა იყო. ერთი წლის შემდეგ 1028 წელს, მან გაილაშქრა სელჩუკებზე და სასტიკად დაამარცხა ისინი, მაგრამ ეს ლაზნევიანების უკანასკნელი გამარჯვება იყო. 1038 წელს სელჩუკთა ბელადმა თოღრულ-ბეგმა ნიშაპური აიღო და თავი

¹⁰³ ოლუმები – მომთაბარე თურქმანული ტომი.

¹⁰⁴ ხორასანის (შუა აზიის სამხრეთი ნაწილი) მმართველი დინასტია IX – X სს.

¹⁰⁵ თურქული წარმომავლობის დინასტია. ლაზნევიანთა სახელმწიფოში (977 – 1163) შედიოდა ავღანეთი, ირანისა და შუა აზიის დიდი ნაწილი.

¹⁰⁶ მაჰმუდ ლაზნევი (მმართველობის წლები 998 – 1030 წწ.) – ლაზნევიანთა დინასტიის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული მმართველი.

სულტნად გამოაცხადა, ხოლო 1040 წელს დანდანაკანთან¹⁰⁷ ლაზნევიანთა არმია დაამარცხა, რის შემდეგაც სელჩუკებმა თითქმის მთელი ირანი დაიპყრეს.

1040 წელს, ირანის უდიდესი ნაწილის დაპყრობის შემდეგ, თოღრულ-ბეგმა ყურადღება დასავლეთისკენ გადაიტანა. სელჩუკებმა რამდენიმე მიმართულებით დაიწყეს შეტევა. ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით, ირანის აზერბაიჯანში, ძირითადად მომთაბარე თურქმანთა მარბიელი რაზმები გაიგზავნა, მარვანიანთა¹⁰⁸ და ბიზანტიელთა წინააღმდეგ თოღრულ-ბეგის ძმა, იბრაჰიმ ინალი მოქმედებდა, ხოლო მთავარი ძალების მიზანს ერაყი წარმოადგენდა.¹⁰⁹ აღსანიშნავია, რომ ერაყში შესვლისთვის თოღრულ-ბეგს ყველა წინაპირობა უწყობდა ხელს. ბუვეიანთა მმართველობა დასუსტებული იყო, ხოლო აბასიანი ხალიფა მხოლოდ რელიგიური ლიდერის უფლებებით სარგებლობდა. ამასთან, სამხედრო ელიტასა და ჯარის პირადი შემადგენლობის უდიდეს ნაწილს თურქული წარმომავლობის მებრძოლები წარმოადგენდნენ. თუმცა, ერაყში შეჭრამდე თოღრულ-ბეგმა პირადად დალაშქრა ბიზანტიის ტერიტორიები.¹¹⁰

თოღრულ-ბეგი ბაღდადში 1055 წლის დეკემბერში შევიდა და დილეგში ჩააგდო ბუვეიანთა უკანასკნელი მმართველი, ალ-მალიქ არ-რაჰიმი.¹¹¹ ამის შემდეგ თოღრულმა გადაწყვიტა, ფატიმიანთა წინააღმდეგ გაელაშქრა სირიასა და ეგვიპტეში, თუმცა სელჩუკთა და პროფატიმიანურად განწყობილი ალ-ბასასირის შორის არსებულმა უთანხმოებამ ჩაშალა თოღრულის გეგმები.

სელჩუკთა იმპერია კიდევ უფრო გაძლიერდა თოღრულ-ბეგის მემკვიდრეების, ალფ არსლანისა¹¹² და მალიქშაჰის¹¹³ მმართველობის დროს. სელჩუკებმა საგრძ-

¹⁰⁷ დანდანაკანი – მცირე დასახლება დღევანდელი თურქმენეთის ტერიტორიაზე.

¹⁰⁸ მარვანიანები – ღიარბეიქირის მმართველი დინასტია 990 – 1085 წწ.

¹⁰⁹ Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", 43; Taqqūsh, *Tārīkh as-Salājiqa*, 93 – 94.

¹¹⁰ Taqqūsh, *Tārīkh as-Salājiqa*, 101.

¹¹¹ Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", 46.

¹¹² ალფ არსლანი – სელჩუკთა სულტანი 1063 – 1072 წწ.

¹¹³ მალიქ შაჰი – სელჩუკთა სულტანი 1072 – 1092 წწ.

ნობლად გააფართოვეს იმპერიის ტერიტორიები. ისინი კვლავ ისახავდნენ მიზნად ბიზანტიისა და ეგვიპტის დაპყრობას.

თოღრულ-ბეგის სიკვდილის შემდეგ მისმა ძმისშვილმა და მემკვიდრემ, ალფ არ-სლანმა, აქტიურად შეუტია ბიზანტიის აღმოსავლეთ პროვინციებს. 1065 წელს მისი ლაშქრობების შედეგად სელჩუკთა ხელში გადავიდა ისეთი მნიშვნელოვანი ქალაქები, როგორებიც ანისი და ყარსი¹¹⁴ იყო. ამის შემდეგ სულთანმა საქართველოს ტერიტორიები დალაშქრა, რის შემდეგაც არანში¹¹⁵ გადავიდა, სადაც მას შადადი-დებმა¹¹⁶ და შირვანშაჰმა¹¹⁷ მორჩილება აღუთქვეს.

1068 წელს ალფ არსლანმა განმეორებით დალაშქრა საქართველო და შემდეგ სირიაში წავიდა.¹¹⁸ ამ დროს თურქული წარმოშობის მომთაბარეები აღმოსავლეთ ანატოლიის ტერიტორიებზე მარბიელ ლაშქრობებს განაგრძობდნენ. 1071 წელს ბიზანტიის იმპერატორმა, რომანოზ IV დიოგენემ¹¹⁹ გადაწყვიტა, ამ ლაშქრობებისთვის ბოლო მოეღო და მრავალრიცხოვანი ჯარით მანასკერტში¹²⁰ ჩავიდა. იმპერატორის ქმედება ალფ არსლანმა მათ შორის 1070 წელს დადებული ზავის უხეშ დარღვევად მიიჩნია და ჩრდილოეთ სირიიდან მანასკერტისკენ გაემართა. ბრძოლა სელჩუკთა სრული გამარჯვებით დასრულდა და ბიზანტიამ აღმოსავლეთ ანატოლიის დიდი ნაწილი საბოლოოდ დაკარგა.¹²¹ მალევე ამ ტერიტორიაზე რუმის სასულტნო¹²² და-არსდა.¹²³

¹¹⁴ ყარსი – ქალაქი დღევანდელი თურქეთის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში.

¹¹⁵ არანი – კავკასიის ალბანეთი, დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორია.

¹¹⁶ შადადიანები – მუსლიმური დინასტია, რომელიც მართავდა სომხეთისა და არანის ტერიტორიების ნაწილს 951 – 1174 წწ.

¹¹⁷ შირვანშაჰი – შირვანის მმართველთა ტიტული.

¹¹⁸ Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", 62.

¹¹⁹ რომანოზ IV დიოგენე – ბიზანტიის იმპერატორი 1068 – 1071 წწ.

¹²⁰ მანასკერტი – დასახლება დღევანდელი თურქეთის აღმოსავლეთ ნაწილში.

¹²¹ იქვე, 63 – 64.

¹²² რუმის სასულტნო – სელჩუკთა სასულტნო დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე (1077 – 1307 წწ.)

¹²³ იქვე, 96.

მანასკერტთან გამარჯვების შემდეგ, მალევე, 1072 წელს გარდაიცვალა ალფ არსლანი და სელჩუკთა იმპერიის ტახტზე ავიდა მის შვილი, მალიქ შაჰი. მისი მმართველობის პერიოდში სელჩუკთა იმპერიამ თავის ძლიერების მწვერვალს მიაღწია. სელჩუკებმა გარკვეული სტაბილურობა დაამყარეს შუა აზიისა და ხორასანის ტერიტორიაზე და ყურადღება კვლავ დასავლეთისკენ გადაიტანეს. დაიკავეს მცირე აზიის დიდი ნაწილი და მათი მარბიელი ლაშქრობები ეგეოსის ზღვის სანაპიროებს აღწევდა. მათ ასევე გაილაშქრეს არაბეთის ნახევარკუნძულზე და იემენამდე ჩავიდნენ. რაც მთავარია, სელჩუკებმა სირიასა და პალესტინაზე კონტროლის დამყარება შეძლეს.

ამ პერიოდში ფატიმიანთა იმპერიაში ქაოსი სუფევდა და ქვეყანა სრულ დაცემას განიცდიდა. ფატიმიანთა ჯარში ბერბერებსა და თურქებს შორის არსებულმა უთანხმოებამ სირიაშიც გამოიწვია არეულობა. ფატიმიანთა მიერ დანიშნული დამასკოს გამგებლები სიტუაციას ველარ აკონტროლებდნენ და აღმოსავლეთიდან შემოჭრილ მარბიელ რაზმებს ვერ უმკლავდებოდნენ. გარემოება დაამძიმა პალესტინის არაბული ტომების აჯანყებამ. ფატიმიანთა ხალიფა, წინამორბედთა მსგავსად, იძულებული გახდა, აჯანყების ჩასაქრობად თურქმანული წარმოშობის ერთ-ერთი ბელადისათვის, ასთიზ იბნ უვაკისთვის¹²⁴ მიემართა დახმარებისთვის. ცოტა ხანში თვითონ ასთიზიც აჯანყდა და 1071 წელს იერუსალიმი დაიკავა. 1076 წელს ასთიზმა, რომელიც უკვე ერთპიროვნულად მართავდა პალესტინისა და სირიის ნაწილს, დამასკოც დაიკავა. ამავე წელს ასთიზმა შეძლო ალექსის ალებაც.¹²⁵ ფატიმიანთა ყველა მცდელობა, დამასკო დაებრუნებინათ, წარუმატებლად დასრულდა და სირია მათთვის საბოლოოდ დაიკარგა. 1077 წელს ასთიზმა კაიროს შეუტია, მაგრამ ფატიმიანთა ვეზირმა ბადრ ალ-ჯამალმა ის დაამარცხა და აიძულა, უკან გაბრუნებულიყო.¹²⁶

ამ მარცხის შემდეგ ასთიზმა დახმარებისთვის მიმართა სელჩუკთა მხედართმთავარს, თუთუშს, რომელიც მისმა ძმამ, მალიქ შაჰმა, სირიის გამგებლად დანიშნა. 1078-1079 წელს ასთიზმა დამასკო თუთუშს გადასცა თუმცა, თუთუში ასთიზს არ ენ-

¹²⁴ ასთიზ იბნ უვაკი – სირიაში გადასახლებული ერთ-ერთი თურქმანული ტომის ბელადი.

¹²⁵ Taqūsh, Tārīkh as-Salājiqa, 121,

¹²⁶ იქვე, 124.

დობოდა და მისი მოკვლა ბრძანა.¹²⁷ ამის შედეგად სელჩუკები თითქმის მთელ ახლო აღმოსავლეთს აკონტროლებდნენ კონტროლი.

სელჩუკთა წარმატების ერთ ერთი შემოქმედი იყო სულტან მალიქ შაჰის ვეზირი ნიზამ ალ-მულქი¹²⁸. წარმოშობით სპარსი ნიზამ ალ-მულქი ჯერ კიდევ ალფ არსლანის სამსახურში იდგა, თუმცა ძალაუფლების მწვერვალს სწორედ მალიქ შაჰის კარზე მიაღწია. ნიზამის თანხმობის გარეშე სელჩუკთა იმპერიაში არ იდგებოდა არც ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი. ადმინისტრაცია ნიზამს სრულიად ემორჩილებოდა, და მნიშვნელოვან თანამდებობებზე ძირითადად მისი ახლო ნათესავები ინიშნებოდნენ. რა თქმა უნდა, ასეთი ძალაუფლების მქონე ადამიანს იმპერიის შიგნით მრავალი მოწინააღმდეგე ჰყავდა. ნიზამის დაუძინებელ მტრებად მიიჩნეოდნენ ასასინები.

ნიზამ ალ-მულქი წერს: „არ არსებობს მათზე საშინელი, ურწმუნო და ბოროტმოქმედი ხალხი. დაე, იცოდეს ხელმწიფემ, რომ ისინი მალვით ბოროტმოქმედებენ ამ სახელმწიფოს წინააღმდეგ და სარწმუნოების გარყვნას ცდილობენ. ისინი ყურს უგდებენ ყველა ხმას და ამჩნევენ თვალის ყოველ დახამხამებას. თუ – ღმერთმა დაიფაროს და – ამ ძლევამოსილ სახელმწიფოს – ღმერთმაც განაძლიეროს ის – რამე უბედურება მოუვა, ან – ღმერთმა გვაშოროს – დაიწყება აჯანყება, ეს ძალები უმაღლ გამოძვრებიან თავიანთი საიდუმლო ადგილებიდან და აღსდგებიან მის წინააღმდეგ ... მოხდება ყველაფერი, რაც კი შესაძლებელია [მოხდეს]: ნგრევა, მტრობა და ერესი. სიტყვებით მათ თავი მუსლიმებად მოაქვთ, ხოლო საქმით კი, ურწმუნოთა საქმეებს სჩადიან. მათი შინაგანი – ღმერთმაც დაწყევლოს ისინი – ეწინააღმდეგება მათ გარეგანს და ქმედება სიტყვების საპირისპიროა. არ არსებობს მათზე საშინელი და ამაზრზენი მტერი მუჰამადის – მშვიდობა და ლოცვა მასზედ – სარწმუნოებისთვის“¹²⁹.

¹²⁷ Ibn al-Qalānisi, *Tārīkh Dimashq*, taḥqīq Suhayl Zakkār. Dimashq, 1983, 182 – 183.

¹²⁸ ნიზამ ალ-მულქი 1018 – 1092 წწ. სელჩუკთა იმპერიის ვეზირი, 1092 წელს ის ასასინთა მსხვერპლი გახდა.

¹²⁹ Низам ал-Мульк, *Сиасет наме. Книга о правлении вазира XI столетия*. пер. с перс., введ. в изучение памятника и примеч. Б.Н. Заходера. Москва 1951, 188-189.

ნიზამის მეორე მნიშვნელოვანი მოწინააღმდეგე იყო მალიქ შაჰის მეუღლე თერქენ ხათუნი. მათ შორის დაპირისპირების მიზეზი მემკვიდრეობის საკითხი იყო. თავდაპირველად მალიქ შაჰმა თავის მემკვიდრედ დანიშნა მისი და თერქენ ხათუნის ვაჟი დაუდი, თუმცა ის 1082 წელს გარდაიცვალა. დაუდის გარდაცვალების შემდეგ სულთანმა თავის მემკვიდრედ დაასახელა დაუდის ძმა, აჰმადი, თუმცა ისიც მალე გარდაიცვალა. ამის შემდეგ თერქენ ხათუნს სურდა, მალიქ შაჰს მათი მესამე შვილი, მაჰმუდი გამოეცხადებინა მემკვიდრედ, მიუხედავად იმისა, რომ ის თავის ნახევარძმებზე უმცროსი იყო. ამ გადაწყვეტილებას შეეწინააღმდეგა ნიზამ ალ-მულქი, რომელიც მხარს უჭერდა მალიქ შაჰის უფროს ვაჟს, ბარქიარუკს, რომელიც სულთანს დიდგვაროვანი სელჩუკი ცოლისგან, ზუბაიდა ხათუნისგან ჰყავდა. ბარქიარუკისა და მაჰმუდის გარდა, მალიქ შაჰს ჰყავდა კიდევ ორი ვაჟი – მუჰამედი და სანჯარი, რომლებიც სულთანს მონა ქალმა გაუჩინა¹³⁰. მალიქ შაჰის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში დაპირისპირება თერქენ ხათუნსა და ვეზირს შორის უკიდურესად გამძაფრდა. არსებობს მოსაზრება, რომ თერქენ ხათუნმა ნიზამ ალ-მულქის წინააღმდეგ მალიქ შაჰიც კი განაწყო, რომელმაც ვეზირი და მისი ახლობლები თანამდებობებიდან გადააყენა და ნიზამ ალ-მულქის ნაცვლად ვეზირად დანიშნა თავ ალ-მულქი¹³¹. ირანელი მემატიანის, რაშიდ ად-დინის მონაცემებით, სწორედ მალიქ შაჰისა და თერქენ ხათუნის ხელი ურევია ნიზამ ალ-მულქის მკვლელობაში. 1092 წელს, ისფაჰანიდან ბაღდადისკენ მიმავალ გზაზე ნიზამ ალ-მულქი ასასინი მკვლელის მსხვერპლი გახდა. ვეზირის მკვლელობის შემდეგ არც მალიქ შაჰს უცოცხლია დიდ ხანს, ის იმავე 1092 წელს გარდაიცვალა¹³².

მალიქ შაჰის მემკვიდრეობაზე ბევრმა გამოთქვა პრეტენზია, მაგრამ მთავარ ძალას ორი დაპირისპირებული პარტია წარმოადგენდა. ერთ მხარეს იყვნენ თერქენ ხათუნი და ვეზირი, თავ ალ-მულქი, მეორე მხარეს კი – მოკლული ნიზამ ალ-მულქის მომხრეები, ე.წ. ნიზამია. მალიქ შაჰის გარდაცვალების დროს თერქენ ხათუნი

¹³⁰ Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", 77.

¹³¹ თავ ალ-მულქი 1046 – 1093 წწ. – წარმოშობით სპარსელი მოხელე მალიქ შაჰის კარზე. სიცოცხლის ბოლოს მალიქ შაჰმა ის ვეზირად დანიშნა. 1093 წელს თავ ალ-მულქი ნიზამ ალ-მულქის მომხრეებმა მოკლეს.

¹³² იქვე, 102.

და თავ ალ-მულქი ბაღდადში იმყოფებოდნენ და აბასიანი ხალიფა დაიყოლიეს, მალიქ შაჰისა და თერქენ ხათუნის ოთხი წლის ვაჟი, მაჰმუდი, სულტნად ეცნო. ამის შემდეგ ისინი დიდძალი ლაშქრით შევიდნენ ისფაჰანში, სადაც მაჰმუდი ტახტზე აიყვანეს, ხოლო ჯარისკაცებს გასამრჯელო სულტნის ხაზინიდან გადაუხადეს. თავის მხრივ, ნიზამიას წარმომადგენლებმა შეძლეს მოკლული ვეზირის სიმდიდრე რეიში გადაეტანათ, სადაც მალიქ შაჰის თორმეტი წლის ვაჟი, ბარქიარუკი, გამოაცხადეს სულტნად¹³³. 1093 წელს მალიქ შაჰის ძმამ, თუთუშმა, რომელიც სირიას მართავდა, გადაწყვიტა, იმპერიის ტახტი ხელში ჩაეგდო, და დიდძალი ლაშქრით ბაღდადში შეიჭრა, სადაც თავი სულტნად გამოაცხადა. თერქენ ხათუნი ცდილობდა თუთუშთან კავშირის შეკვრას, მაგრამ მოულოდნელად გარდაიცვალა. ამ დროს ისფაჰანთან ახლოს ბარქიარუკი მაჰმუდის მომხრეებს ჩაუვარდა ხელში, რომლებიც მის დაბრმავებას აპირებდნენ, მაგრამ მალე მცირეწლოვანი მაჰმუდიც გარდაიცვალა და მათ ბარქიარუკი გაათავისუფლეს. მომდევნო 1094 წელს ბაღდადის ხალიფამ სულტნად ბარქიარუკი აღიარა. ყველა, ვისაც თუთუშის ეშინოდა, ბარქიარუკის მხარეს გადავიდა. ამ დროისთვის სირიის გამგებელს ყველა დასავლეთი პროვინცია უკვე დაეკავებინა და ცენტრალური ირანისკენ დაიძრა, მაგრამ 1095 წელს რეისთან ბრძოლაში მოკლეს.¹³⁴ ბარქიარუკის მთავარ მოწინააღმდეგედ დარჩა მისი ნახევარძმა, მუჰამედი, რომელსაც მხარს უჭერდა ხორასანის მმართველი, მისი ღვიძლი ძმა, სანჯარი¹³⁵. მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროს მუსლიმთა ტერიტორიებზე ჯვაროსნები შეიჭრნენ, ბარქიარუკს ამისთვის ყურადღება არ მიუქცევია. ის დაკავებული იყო შიდაპოლიტიკური პროცესებით და სირია-პალესტინაში განვითარებული მოვლენებისთვის არ ეცალა¹³⁶.

¹³³ იქვე, 103.

¹³⁴ იქვე, 107.

¹³⁵ Daftary F. The Isma'ilis, 320.

¹³⁶ სელჩუკთა იმპერიის დაქსაქსულობის ფონზე, ჯვაროსანთა წინააღმდეგ მხოლოდ ლოკალურმა მმართველებმა ილაშქრეს, რასაც მნიშვნელოვანი წარმატებები არ მოჰყოლია. ევროპელებმა 1099 წელს იერუსალიმი აიღეს და ახლო აღმოსავლეთში ქრისტიანული სამეფო-სამთავროები ჩამოაყალიბეს, რამაც მნიშვნელოვნად შეცვალა რეგიონის პოლიტიკური მდგომარეობა. ახლო აღმოსავლეთში განვითარებული მოვლენები და დაპირისპირებები დეტალურად იქნება განხილული მომდევნო თავებში.

თავი მეექვსე

ბიზანტია XI საუკუნის 30-იან წლებში

ბასილ ბულგართმმუსვრელის სიკვდილით სრულდება ბიზანტიის სამხედრო უძლეველობის ხანა. ცნობილია, რომ ბასილ II არც მეუღლე და არც შვილი არ ჰყოლია. ამდენად, ბიზანტიის ტახტზე მისი ძმა კონსტანტინე VIII¹³⁷ ავიდა. კონსტანტინე ჯერ კიდევ 963 წელს აკურთხეს ბასილის თანამმართველად, თუმცა, ძმებს ტახტი ჯერ ნიკიფორე ფოკამ¹³⁸ და შემდეგ იოანე ციმისხიოსმა¹³⁹ წაართვეს. ბასილმა ტახტი მხოლოდ 976 წელს დაიბრუნა. ძმის სიკვდილამდე კონსტანტინე ბასილის თანამმართველად ითვლებოდა. ამდენად, მის მემკვიდრეობას კითხვები არ გაუჩენია. კონსტანტინე სულ სამ წელიწადს იჯდა ტახტზე, მაგრამ მაინც მოასწოროგორც დიდგვაროვნების, ასევე ჩვეულებრივი მოსახლეობის ანტიპათია გამოეწვია. იოანე სკილიცას¹⁴⁰ თქმით, ის მხოლოდ გართობით იყო დაკავებული და თანამდებობებზე უღირს ადამიანებს ნიშნავდა.¹⁴¹ მან მიზეზით თუ უმიზეზოდ მრავალი დიდგვაროვანი დასაჯა და ბრძანა იმ გადასახადების ამოღება ხალხისგან,

¹³⁷ კონსტანტინე VIII – ბიზანტიის იმპერატორი 1025 – 1028 წწ.

¹³⁸ ნიკიფორე II ფოკა – ბიზანტიის იმპერატორი 963 – 969 წლებში.

¹³⁹ იოანე I ციმისხიოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 969 – 976 წლებში.

¹⁴⁰ იოანე სკილიცა – XI საუკუნის (1050 წლამდე – XII საუკუნის დასაწყისი) ბიზანტიელი ისტორიკოსი.

¹⁴¹ John Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History 811 – 1057, Translated by John Wortley, Cambridge University Press 2010, 349.

რომელთაგან მისმა ძმამ მოსახლეობა ორი წლით გაათავისუფლა.¹⁴² კონსტანტინეს არ ჰყავდა ძე – ამიტომ, სიკვდილის წინ იმპერატორმა მისი შუათანა ქალიშვილი ზოია (უფროსი ქალიშვილი ევდოკია მონაზვნად იყო აღკვეცილი) რომანოზ არგიროსს¹⁴³ მიათხოვა, რომელიც შედგომში იმპერატორი გახდა. ბევრისთვის ეს გადაწყვეტილება მოულოდნელი აღმოჩნდა, რადგან ყველას ეგონა, რომ იმპერატორი კონსტანტინე შუათანა ასულს მიათხოვებდა კონსტანტინე დალასინოსს,¹⁴⁴ რომელიც მომავალ იმპერატორად მოაიზრებოდა. ამ დროისთვის ზოია ორმოცდაცხრა წლის, რომანოზი კი მასზე უფროსი იყო. რომანოზ III სუსტი და არაუფექტური გადაწყვეტილებების მიღებით დაიწყო მმართველობა. მან გააუქმა ბასილის მიერ მიღებული კანონი, რომლის მიხედვითაც, ყველა რეგიონის გამგებელი პასუხისმგებელი იყო იქ აკრეფილ გადასახადებზე, ყველას აპატიო ხაზინის ვალები და გადასახადების ამკრეფების უპასუხისმგებლობას ყურადღებას არ აქცევდა. ასევე, იმპერატორმა გაათავისუფლა ბასილისა და კონსტანტინეს მიერ დატყერილი მხედართმთავრები. მალევე მის წინააღმდეგ ზოიას უმცროსმა დამ, თეოდორამ, და კონსტანტინე დიოგენემ შეთქმულება მოაწყეს. ზოიამ ამის შესახებ შეიტყო, თეოდორა და კონსტანტინე მონასტერში გაუშვა, ხოლო სხვა შეთქმულები დილეგში ჩაყარა.¹⁴⁵ იმპერატორმა ვერც საერთაშორისო არენაზე მიაღწია წარმატებას. ის გულგრილად უყურებდა, როგორ ლაშქრობდნენ სიცილიელი არაბები კალაბრიაში¹⁴⁶. მან მთელი თავისი ყურადღება ჩრდილოეთ სირიისკენ მიმართა. 1030 წელს ალექო დალაშქრა, თუმცა წარმატებას ვერ მიაღწია. რომანოზმა მხედართმთავრული ნიჭიც ვერ გამოავლინა, ყველა მისი ქმედება ჯარისთვის საზიანო აღმოჩნდა და ბიზანტიელებმა მალევე დატოვეს ალექოს შემოგარენი.¹⁴⁷ მიუხედავად ამ მარცხისა, 1031 წელს ბიზანტიელებსა და ალექოელებს შორის ზავი დაიდო. შემ-

¹⁴² იქვე, 352.

¹⁴³ რომანოზ III – ბიზანტიის იმპერატორი 1028 – 1034 წწ.

¹⁴⁴ კონსტანტინე დალასინოსი – XI საუკუნის ბიზანტიელი დიდგვაროვანი და მხედართმთავარი.

¹⁴⁵ John Skylitzes, A Synopsis, 363; Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, 484.

¹⁴⁶ კალაბრია – დღევანდელი იტალიის უკიდურესი სამხრეთი ნაწილი.

¹⁴⁷ John Skylitzes, A Synopsis, 359 – 360; Yahya, Tārīkh al-Antakī, 314 – 315.

დეგ საფრთხე ქალაქ ედესას¹⁴⁸ დაემუქრა, ქალაქი დიარბექირი¹⁴⁹ მარვანიანებმა¹⁵⁰ აიღეს, თუმცა დიდხანს ვერ შეინარჩუნეს. ქალაქის დაბრუნება ცნობილმა მხედართმთავარმა, გიორგი მანიაკემ¹⁵¹ შეძლო.¹⁵² რომანოზმა ასევე მხარი დაუჭირა ტრიპოლის¹⁵³ ამირას ფატიმიანთა წინააღმდეგ აჯანყებაში, თუმცა ამ ქმედებითაც ბევრი ვერაფერი სარგებელი ნახა.¹⁵⁴ ფატიმიანებთან ზავის დადება რომანოზმა მხოლოდ სიცოცხლის ბოლოს გადაწყვიტა. მხარეებმა პირობებზე მოლაპარაკებები დაიწყეს.

ბიზანტიის იმპერატორი ზავის გაფორმებას ვერ მოესწრო, 1034 წელს ის საეჭვო ვითარებაში, აბანოში გარდაიცვალა. ყველა ფაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ რომანოზი მისმა ცოლმა, ზოიამ, თავის ახალგაზრდა საყვარელთან, მიქაელთან¹⁵⁵ შეთანხმებით მოკლა.¹⁵⁶ რომანოზის სიკვდილის მეორე დღესვე ზოიამ მიქაელთან ჯვარი დაიწერა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქი აიძულა, მისი ახალი მეუღლე იმპერატორად ეკურთხებინა. ტახტზე ასვლისას მიქაელ IV ოცდაათი წლისაც არ იყო და მას სახელმწიფოს გამგებლობის გამოცდილება არ ჰქონია. ახალი იმპერატორის, მიქაელ IV პაფლაგონიელის მმართველობა არასახარბიელოდ დაიწყო, არაბები მცირე აზიის სანაპიროებს უტევდნენ, პაჭანიკები¹⁵⁷ – თესალონიკს¹⁵⁸, ხოლო სერებები აჯანყდნენ. როგორც ჩანს, იმპერატორის უკან მისი უფროსი ძმა იოანე ორფანორტოპუსი იდგა და სწორედ ის იღებდა გადაწყვეტილებებს.

¹⁴⁸ ედესა – დღევანდელი ქალაქი ურფა თურქეთის სამხრეთ ნაწილში.

¹⁴⁹ დიარბექირი – რეგიონი დღევანდელი თურქეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში.

¹⁵⁰ მარვანიანები – დიარბექირის მმართველი დინასტია 990 – 1085 წწ.

¹⁵¹ გიორგი მანიაკე – XI საუკუნის გამოჩენილი ბიზანტიელი მთავარსარდალი.

¹⁵² Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, 585.

¹⁵³ ტრიპოლი – ქალაქი დღევანდელი ლიბანის ტერიტორიაზე.

¹⁵⁴ John Skylitzes, A Synopsis, 366 – 367.

¹⁵⁵ მიქაელ IV პაფლაგონიელი – ბიზანტიის იმპერატორი 1034 – 1041 წწ.

¹⁵⁶ Treadgold W., A History of the Byzantine State and Society, Stanford University Press, 1997, 586.

¹⁵⁷ პაჭანიკები – თურქული წარმომავლობის ნახევრად მომთაბარე ხალხი.

¹⁵⁸ John Skylitzes, A Synopsis, 374.

იოანე იყო საჭურისი, რომელიც ჯერ კიდევ ბასილ იმპერატორის სამსახურში იყო და მშვენივრად ერკვეოდა სახელმწიფო საქმეებში. თავდაპირველად სწორედ მან გააცნო ზოიას მიქაელი და შემდეგ ძალ-ღონე არ დაიშურა ძმის ტახტზე ასაყვანად. 30-ანი წლების ბოლოს იმპერიაში შიდა ვითარება შედარებით დასტაბილურდა, გაფორმდა ათწლიანი ზავი ფატიმიანებთან, და ბიზანტიელთა ჯარმა, გიორგი მანიაკეს სარდლობით, სიცილიაზე შეტევა დაიწყო.¹⁵⁹ პირველი წარმატების მიუხედავად, სიცილიის კამპანია სრული კრახით დასრულდა. ბიზანტიელებს ნორმანი¹⁶⁰ მოქირავნეები აუჯანყდნენ, ხოლო მანიაკეს შეთქმულების მოწყობა დაბრალდა და იგი იოანეს ბრძანებით დააპატიმრეს. აჯანყებულმა ნორმანებმა ბიზანტიელთა ლაშქარი დაამარცხეს და სიცილიის დიდი ნაწილი ისევ არაბებმა დაიბრუნეს. ამ მარცხს დაემატა ბულგარელთა აჯანყება, რომლის ჩახშობაც იმპერიას ძალზე გაუჭირდა.¹⁶¹ ამ ვითარებაში 1041 წელს გარდაიცვალა იმპერატორი მიქაელ IV პაფლაგონიელი და ტახტი მისმა ძმისშვილმა მიქაელ¹⁶² V დაიკავა, რომელიც გვირგვინოსანმა წყვილმა მანამდე იშვილა.

¹⁵⁹ იქვე, 380.

¹⁶⁰ ნორმანები – სკანდინავიელებისა და ჩრდილოეთ საფრანგეთის (ნორმანდიის) მცხოვრებთა შთამომავლები.

¹⁶¹ Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, 588 – 389.

¹⁶² მიქაელ V – ბიზანტიის იმპერატორი 1041 – 1042 წწ.

თავი მეშვიდე

ბიზანტია XI საუკუნის 40-იან წლებში

1041 წელს ბიზანტიის ტახტზე ავიდა მიქაელ V (1041 – 1042 წწ.), რომელიც – ბიძის მსგავსად – საკმაოდ ახალგაზრდა იყო. ახალმა იმპერატორმა ერთი წელიც ვერ გაატარა იმპერიის ტახტზე. მან გიორგი მანიაკე სატუსალოდან გაათავისუფლა და ისევ იტალიაში საბრძოლველად გაგზავნა. შემდეგ ის დაუპირისპირდა დედობილს, ზოიას, და ბიძას – იოანეს, რის გამოც ახალგაზრდა იმპერატორს კონსტანტინოპოლის მოსახლეობა აუჯანყდა. ამბოხებულებმა ზოიას და, თეოდორა, მონასტრიდან გამოიყვანეს, ხოლო მიქაელი და მისი ერთგული დიდგვაროვნები შეიპყრეს და თვალები დათხარეს.¹⁶³

იმპერიის ტახტი ისევ ბასილ კეისრის ძმისშვილების, ზოიას და თეოდორას, ხელში აღმოჩნდა. კვლავ დადგა საკითხი, თუ ვინ გახდებოდა ახალი იმპერატორი. თავდაპირველად ზოიას სურდა კონსტანტინე დალასენოსზე დაეწერა ჯვარი და ის აეყვანა ტახტზე, თუმცა შემდეგ აზრი შეიცვალა და არჩევანი კონსტანტინე მონომახოსზე¹⁶⁴ შეაჩერა.

1042 წელს ზოიამ მესამედ იქორწინა და ბიზანტიის ახალი იმპერატორი კონსტან-

¹⁶³ Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, 590.

¹⁶⁴ კონსტანტინე IX მონომახოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1042 – 1055 წწ.

ტინე IX მონომახოსი გახდა. ზოიას მესამე ქმარიც არ აღმოჩნდა ძლიერი მმართველი. მას ძირითადად შიდა პრობლემების მოგვარება უწევდა. საგარეო მიმართულებით მის უდიდეს მიღწევად შეიძლება ჩაითვალოს 1046 წელს ფატიმიანთა სახალიფოსთან განახლებული სამშვიდობო ზავი.

ტახტზე ასვლისთანავე იმპერატორმა ადმინისტრაციის შემადგენლობაში გარკვეული ცვლილებები განახორციელა. 1042 წლის შემოდგომაზე ცნობილი მხედართმთავრის, გიორგი მანიაკეს, ნაცვლად იმპერატორმა იტალიის ახალი მმართველი დანიშნა. სავარაუდოდ, ამის მიზეზი ის იყო, რომ იმპერატორს სურდა ესიამოვნებინა თავისი საყვარლის, მარია სკლიაროსის, ძმისთვის, რომელიც მანიაკეს დიდი ხნის განმავლობაში ემტერებოდა.¹⁶⁵ ამ გადაწყვეტილებამ მანიაკეს გაღიზიანება გამოიწვია – მან თავი იმპერატორად გამოაცხადა და კონსტანტინოპოლისკენ დაიძრა. 1043 წლის ზამთრის მიწურულს მანიაკე თავისი ლაშქრით ბალკანეთში გადავიდა. ამ რეგიონში დისლოცირებული ჯარის ნაწილი გაიქცა, ხოლო ნაწილი აჯანყებულებს შეუერთდა. იმპერატორმა სცადა, აჯანყებულებთან მოლაპარაკებები დაეწყო, თუმცა ეს ცდა წარუმატებლად დასრულდა. ამის შემდეგ იმპერატორმა ჯარი შეკრიბა. გადამწყვეტი ბრძოლა თესალონიკთან¹⁶⁶ ახლოს მოხდა. თავდაპირველად წარმატება აჯანყებულთა მხარეზე იყო, თუმცა ბრძოლის დროს მანიაკე მძიმედ დაიჭრა და გარდაიცვალა, რამაც გადაწყვიტა კიდევ ბრძოლის ბედი. მანიაკეს სიკვდილმა აჯანყებულების რიგებში პანიკა გამოიწვია, და გამარჯვებაც საიმპერატორო ჯარებს ხვდა წილად. გამარჯვებულებმა მანიაკეს მოჭრილი თავი და აჯანყებული ტყვეები იმპერატორს კონსტანტინოპოლში გაუგზავნეს.¹⁶⁷

ამ დროს კონსტანტინოპოლს მოადგა რუსთა ფლოტი, რომელიც შედგებოდა ოთხასი გემისაგან. სავარაუდოდ, რუსები მანიაკეს დასახმარებლად იყვნენ წამოსულები და ძვირფასი ალაფის აღების იმედი ჰქონდათ. როდესაც მათ აჯანყებულთა მარცხის შესახებ შეიტყვეს, ბიზანტიის იმპერატორს მოსთხოვეს თითო გემზე ათასი ნომისმას (ოქროს მონეტა) გადახდა, რაზეც იმპერატორმა უარით უპასუ-

¹⁶⁵ John Skylitzes, A Synopsis, 402.

¹⁶⁶ თესალონიკი – ქალაქი დღევანდელი საბერძნეთის ტარიტორიაზე.

¹⁶⁷ John Skylitzes, A Synopsis, 403.

ხა. რუსთა გემები ბოსფორში შევიდნენ, თუმცა ბიზანტიელებმა ისინი ბერძნული ცეცხლის საშუალებით გაანადგურეს.¹⁶⁸

1044 იმპერატორმა ანისის მეფეს გაგიკ II¹⁶⁹ მოსთხოვა ანისის ბიზანტიისთვის გადაცემა, რაც 1022 წელს ჰოვანეს-სუმბატთან ტრაპზონში დადებული ხელშეკრულებით იყო გათვალისწინებული.¹⁷⁰ იმპერატორმა გაგიკი თავისთან მიიწვია, უკან დაბრუნების უფლება აღარ მისცა და ანისის გადაცემის სანაცვლოდ მილიტენე¹⁷¹ შესთავაზა. თავიდან გაგიკი უარზე იყო, თუმცა შემდეგ დათანხმდა და მიიღო შეთავაზება.¹⁷² ვინაიდან გაგიკი ანისის ბაგრატუნთა უკანასკნელი შთამომავალი იყო, ქალაქი მეფის გარეშე დარჩა. უმეფოდ დარჩენილი ქალაქის მმართველების აზრი სამ ნაწილად გაიყო იმ საკითხზე, თუ ვისთვის უნდა გადაეცათ ქალაქი. ზემოთ აღწერილი ბიზანტიური საკანონმდებლო ცვლილებების გამო, მსხვილი ნახარალები¹⁷³ ბიზანტიასთან მიერთების აზრს ემხრობოდნენ, ხოლო შედარებით მცირე ნახარალები და ვაჭარ-ხელოსნები ქალაქის ბაგრატ მეოთხესთვის გადაცემას უჭერდნენ მხარს, რადგან, როგორც ცნობილია, ბაგრატ IV დედა – მარიამი სინაქერიმ სომეხთა მეფის ასული იყო. საბოლოოდ საქართველოზე ორიენტირებულმა ჯგუფმა გაიმარჯვა და ქართველებმა ქალაქი ჩაიბარეს.

1046 წელს იმპერატორმა ძვირფასი საჩუქრები გაუგზავნა ფატიმიან ხალიფა ალ-მუსთანსირს და ქვეყნებს შორის სამშვიდობო ზავი განახლდა.¹⁷⁴ არაბი მეცნიერის, სუჰაიდ ტაკუშის, აზრით, შეთანხმების ერთ-ერთი მთავარი მიზანი საერთო

¹⁶⁸ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 592.

¹⁶⁹ გაგიკ II – ანისის მეფე 1042 – 1045 წწ.

¹⁷⁰ გიორგი კედრენე, „ქრონოგრაფია“, 59-60.

¹⁷¹ მილიტენე – ქ. მალათია დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე.

¹⁷² T. W. Greenwood, „Armenian Neighbours (600 – 1045)“, *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492*, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press 2008, 362.

¹⁷³ ნახარარი – სომეხი დიდგვაროვანი.

¹⁷⁴ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, M., IX, taḥqīq Abi al-Fiḍa' 'Abd Allah al-Qaḍi, dar al-kutub al-'imīyya, Beirut 1987, 279; al-Maqrīzī, Taqī al-Dīn Ahmad b. 'Alī. *Itti'āz al-Hunafā' bi Akhbar al-A'imma al-Fāṭimīn al-Khulafā'*. al-juz' al-awwal, taḥqīq al-duktūr Muḥammad Ḥulmī Muḥammad Aḥmad, al-Qāhira, 1996, 194.

მტრისგან, სელჩუკებისგან, თავდაცვა იყო.¹⁷⁵

1046-47 წლის ზამთარში ბიზანტიელებმა დვინის ალება გადაწყვიტეს. მათ აიღეს რამდენიმე ციხესიმაგრე, თუმცა საბოლოო მიზნის მიღწევა ვერ შეძლეს. 1047 წლის სექტემბერში დაიწყო ლეონტი თორნიკის¹⁷⁶ აჯანყება. დასავლეთში დისლოცირებულმა ჯარებმა ის მონასტრიდან გამოიყვანეს და ადრიანოპოლისში¹⁷⁷ იმპერატორად აკურთხეს. ამის შემდეგ თორნიკი გაემართა კონსტანტინოპოლში და გამოაცხადა, რომ ცოლად თეოდორა უნდა შეერთო. თავის მხრივ, იმპერატორმა თავის სარდლებს დვინზე ლაშქრობა შეაწყვეტინა და კონსტანტინოპოლში გამოიძახა¹⁷⁸. აჯანყებულებმა გზად თრაკია¹⁷⁹ დაარბიეს და კონსტანტინოპოლის კედლებს მიაღწენ. თორნიკი დარწმუნებული იყო, რომ დედაქალაქის მოსახლეობა მას სიხარულით მიიღებდა, მაგრამ მას ჩარაბული კარი და გამაგრებული კედლები დახვდა. კონსტანტინოპოლის მოსახლეობას შეეშინდა, რომ დედაქალაქს თრაკიის ბედი ეწეოდა და აჯანყებულებთან საბრძოლველად გაემზადა. თორნიკის სერიოზული ფინანსური პრობლემები აწუხებდა და ბევრმა ჯარისკაცმა აჯანყებულთა ლაშქარი მიატოვა. თორნიკი იძულებული გახდა, არკადიოპოლისისკენ დაეხია. ამ დროს აღმოსავლეთიდან მოხსნილი არმიაც გამოჩნდა და აჯანყებულები დაამარცხა. თორნიკიმ ერთ-ერთ მონასტერს შეაფარა თავი, თუმცა ამავე წლის შობის დღესასწაულზე მას თვალები დასთხარეს.¹⁸⁰

სწორედ ამ დროს სელჩუკები უშუალოდ ბიზანტიის ტერიტორიაზე შეიჭრნენ. იმპერატორმა მათ წინააღმდეგ ცნობილი მხედართმთავრები კეტეკალონ კევკამენოსი და არონ ვესტი გაგზავნა და მათი დახმარება ლიპარიტ ბაღვაშს სთხოვა. ბრძოლა 1048 წელს ბასიანის ველზე, კაპეტრონთან გაიმართა. ბიზანტიელებმა გა-

¹⁷⁵ Taqquš, *Tārīkh al-Fāṭimīyyīn*, 377.

¹⁷⁶ ლეონ თორნიკი – XI-ს-ის ბიზანტიელი დიდგვაროვანი.

¹⁷⁷ ადრიანოპოლისი – ქ. ედირნე დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე.

¹⁷⁸ გიორგი კედრენე, „ქრონოგრაფია“, 66.

¹⁷⁹ თრაკია – ისტორიული თრაკიის რეგიონი მოიცავს სამხრეთ ბულგარეთს, ჩრდილო-აღმოსავლეთ საბერძნეთს და თურქეთის ევროპულ ნაწილს.

¹⁸⁰ John Skylitzes, *A Synopsis*, 416; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 594.

მარჯვება მოიპოვეს, მაგრამ ქართველი ერისთავთ-ერისთავი სელჩუკებს ტყვედ ჩაუვარდა.¹⁹¹

სკილიცას თქმით, იმპერატორი კონსტანტინე შეეცადა, ლიპარიტი ტყვეობიდან გაეთავისუფლებინა და სელჩუკებს დაზავებოდა. თოღრულ-ბეგმა ლიპარიტი გაათავისუფლა, თუმცა ზავი მხარეებს შორის არ დადებულა.¹⁹² ამ ცნობას ასევე ადასტურებს იბნ ალ-ასირი, თუმცა ამბობს, რომ ბერძნებმა აღადგინეს კონსტანტინოპოლის მეჩეთი, სადაც ლოცვა და ხუტბა ამიერიდან თოღრულ-ბეგის სახელზე აღევლინებოდა.¹⁹³ ამ მოქმედებით იმპერატორმა ფატიმიანებთან ურთიერთობა გაიფუტა. კონსტანტინოპოლის მეჩეთში ხუტბა ფატიმიანი ხალიფას სახელზე 1036 წლის ზავის შემდეგ განახლდა და, სავარაუდოდ, 1046 წლის შეთანხმების ერთ-ერთ პირობადაც ჩაიწერა. ამდენად, ხუტბაში ალ-მუსტანსირის სელჩუკი სულტნის სახელით ჩანაცვლება შეთანხმების პირდაპირი დარღვევა გამოდიოდა. ასევე, ეს გადაწყვეტილება მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ნაბიჯიც იყო. ამით ბიზანტიის იმპერატორი მთელ ისლამურ სამყაროს ამცნობდა, რომ ის ზურგს აქცევდა შიიტ ფატიმიანებს და კვლავ სუნიტებს ცნობდა ისლამური სამყაროს ლეგიტიმურ მმართველებად. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ხუტბაში არა აბასიანი ხალიფას სახელი მოიხსენიებოდა, არამედ სელჩუკი სულტნისა, რომელსაც არანაირი უფლება არ ჰქონდა, ყოფილიყო მუსლიმთა სულიერი ლიდერი. მიუხედავად იმპერატორის მიერ გადადგმული ამ მნიშვნელოვანი ნაბიჯისა, მხარეები სხვა პირობებზე ვერ შეთანხმდნენ, ზავი არ გაფორმდა და სელჩუკებმა 1054 წელს ბიზანტიაზე თავდასხმები განაახლეს. ამის შემდეგ მოსალოდნელიც კი იყო ის ფაქტი, რომ ფატიმიანებმაც დაარღვიეს შეთანხმება და ბიზანტიელებს სამხედრო დახმარება არ აღმოუჩინეს. 1055 წელს გარდაიცვალა იმპერატორი კონსტანტინე მონომახოსი და ტახტი ზოიას დამ, სამოცდათხუთმეტი წლის თეოდორამ, დაიკავა. ეგვიპტის ხორბლით მომარაგების სანაცვლოდ, მან

¹⁹¹ John Skylitzes, A Synopsis, 423 – 425.

¹⁹² იქვე, 426.

¹⁹³ Ibn al-Athir, Kāmil fi al-Tārīkh, 289; ჯაფარიძე გ., „ლიპარიტი IV ბაღვაში ბიზანტიისა და თურქ-სელჩუკთა დიპლომატიურ ურთიერთობებში“, ძიებანი საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიაში, ტომი I, თბილისი, 2012, 132.

ალ-მუსთანსირს სამხედრო დახმარება მოსთხოვა¹⁸⁴. ამ პირობაზე ალ-მუსთანსირმა უარით უპასუხა და განრისხებულმა თეოდორამ განაცხადა, რომ მან ზავის პირობები დაარღვია. ამაზე ალ-მუსთანსირმა ლატაკიაზე¹⁸⁵ თავდასხმით უპასუხა.¹⁸⁶ თეოდორა გარდაიცვალა 1056 წელს. მისი გარდაცვალებით დასრულდა მაკედონელთა დინასტიის მმართველობა.

¹⁸⁴ Thomson K.E.F., "Relations between the Fatimid and Byzantine empires during the reign of the caliph al-Mustansir bi'llah, 1036-1094/427-487" in *Byzantine and Modern Greek Studies*, Volume 32, Number 1, 2008, 58; Hamdani, "Byzantine-Fatimid Relations" Hamdani A., "Byzantine-Fatimid Relations before the Battle of Manzikert" *Byzantine studies* I, 1974, 175; Surūr, Muḥammad Jamāl al-Dīn, *Syyāsa al-Fāṭimīyyīn al-Khārijīyya, al-qahira: dār al-fikr al-ʿarabyi*, 1994, 216; al-ʿAḍarūs, Muḥammad Ḥasan, *ad-Dawla al-Islāmiyya al-Khāmisa, dār al-kitāb al-ḥadīth, al-qāhira*, 2010, 779.

¹⁸⁵ ლატაკია – ქალაქი დღევანდელი სირიის ტერიტორიაზე.

¹⁸⁶ Taqqush, *Tārikh al-Fāṭimīyyīn*, 377.

ბაგრატ IV კურაპალატი

ბაგრატ IV-ის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა

1027 წელს საქართველოს სამეფო ტახტზე გიორგი I ვაჟი ბაგრატი ავიდა. ის იმუამად მხოლოდ ცხრა წლისა ყოფილა.¹⁸⁷ მეფეს უმაღლესი განუდგნენ ტაოელი აზნაურები ვაჩე კარიჭის ძე, ბანელი ეპისკოპოსი და სხვა ციხიანი თუ უციხო აზნაურები. ისინი ბიზანტიის იმპერატორს კონსტანტინე VIII ეახლნენ და მორჩილება აღუთქვეს. როგორც ჩანს, ტაოელ დიდგვაროვანთა ღალატის მიზეზი არა მხოლოდ მცირეწლოვანი ბაგრატის გამეფება, არამედ ბიზანტიაში მიმდინარე საკანონმდებლო ცვლილებებიც გახდა. ვასილ კოპალიანი აღნიშნავს: „ბასილის გარდაცვალების შემდეგ ბიზანტიის ხელისუფლება თანდათანობით ანელებს მსხვილი მიწათმფლობელობის ზრდის შეზღუდვის პრაქტიკას. ამ გარემოებას, რომლის განმარტებას ქვემოთ შევეცდებით, ერთგვარად ხელი უნდა შეეწყოს ბიზანტიის მოსაზღვრე საქართველოს რაიონებიდან დიდი აზნაურების ბიზანტიისკენ მიდრეკილებას“.¹⁸⁸ ამას ხელი შეუწყო საქართველოში ჯერ კიდევ VI საუკუნეში ჩამოყალიბებულმა ფეოდალურმა ურთიერთობებმა. ცალკეული მთავრები განუსაზღვრელი უფლებებით სარგებლობდნენ თავიანთ მამულებში. ასეთი მდგომარეობა იყო არაბთა ბატონობის პერიოდშიც. პირველი, ვინც ურჩ აზნაურთა წინააღმდეგ გაილაშქრა, იყო გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფე ბაგრატ III კურაპალატი. დიდგვაროვნებს, რა თქმა უნდა, თავისი პოზიციების დათმობა არ სურდათ, მაგრამ მრავალი მცდელობის მიუხედავად, ბაგრატს წინ ვერ აღუდგნენ. ის სასტიკად გაუსწორდა ყველას, ვინც ცენტრალიზებული ხელისუფლების წინააღმდეგ ილაშქ-

¹⁸⁷ „მატიანე ქართლისა“, 291.

¹⁸⁸ ვ. კოპალიანი, საქართველოსა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა, 130.

რებდა. ბაგრატმა მკაცრად დასაჯა კლარჯელი ბაგრატიონები და ბიზანტიაში გააძევა. კონსტანტინე იმპერატორის მიერ გატარებული საკანონმდებლო ცვლილებები ქართველმა მთავრებმა განიხილეს როგორც შანსი, დაებრუნებინათ თავიანთი უფლებები. ვაჩე კარიჭის ძე და ერისთავები მიხვდნენ, რომ მსხვილი მიწათმფლობელობის ზრდის შემზღუდველი კანონების გაუქმებისთანავე ბიზანტიაში მათთვის ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა. დიდაზნაურები, რომლებიც ბიზანტიისკენ მიისწრაფოდნენ, მიწათმფლობელობის წესისა და მწარმოებელ საზოგადოებაზე უფლებების კიდევ უფრო განმტკიცებას მოელოდნენ. ასეთივე მიზნები ამოძრავებდა მსხვილ სომეხ ნახარალებსაც, რომლებმაც XI ს-ის 40-იან წლებში ანისის სამეფო ბიზანტიას გადასცეს.¹⁸⁹

იმ პერიოდში კახეთიც კვლავ არ ემორჩილებოდა საქართველოს მეფეს, და ამ რეგიონს დამოუკიდებელი მეფე, კვირიკე III დიდი (1014 – 1037 წწ.) განაგებდა, ხოლო თრიალეთში ბაღვაშები ძალას იკრებდნენ. ცენტრალურმა ხელისუფლებამ მათ წინააღმდეგ ქმედითი ღონისძიებები ვერ გაატარა. ბიზანტიასთან ურთიერთობაც კვლავ რთული იყო. იმპერატორ კონსტანტინე VIII (1025 – 1028 წწ.) ჯერ კიდევ გიორგი I სიცოცხლეში არ უნდოდა ბაგრატის სამშობლოში დაბრუნება, თუმცა იმ მომენტში ამას წინ ვერ ალუდგა.¹⁹⁰

გიორგი I გარდაცვალების შემდეგ იმპერატორმა გადაწყვიტა ბაგრატ IV მცირეწლოვნობით ესარგებლა და საქართველოში დიდძალი ლაშქარი გამოგზავნა ნი-

¹⁸⁹ ვ. კოპალიანი, საქართველოსა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა, 139.

¹⁹⁰ 1022 წელს ბიზანტიასთან გაფორმებული ზავის ერთ-ერთი პირობით, გიორგი მეფემ თავისი ვაჟი, ბაგრატი, სამი წლით კონსტანტინოპოლში მძევლად გაგზავნა. მას შემდეგ, რაც ზავის დადებიდან სამი წელიწადი მიილია, ბასილ იმპერატორმა პირობა აღასრულა და ბაგრატის საქართველოში დაბრუნება ბრძანა. ქართველი უფლისწული საქართველოს საზღვრამდე ბიზანტიელთა რაზმმა მიაცილა და ქართველებს გადასცა. უკან დაბრუნებისას რაზმის მეთაურს დახვდა მაცნე, რომელმაც მას იმპერატორის, ბასილ II, სიკვდილი აცნობა და ახალი იმპერატორის წერილი გადასცა. ამ წერილით იმპერატორმა კონსტანტინე VIII ბიზანტიელ მოხელეს უბრძანა, ბაგრატი შეეჩერებინა და კონსტანტინოპოლში დაებრუნებინა. ბიზანტიელთა რაზმი დაედევნა ბაგრატს, მაგრამ საქართველოს საზღვრებში შეტრა და ქართველთა ლაშქართან შეხმა ვერ გაბედა და უკან გაბრუნდა.

კიტა პარაკიმანოზის სარდლობით. თუმცა არაბი ისტორიკოსი იაჰია ანტიოქელი ბერძენთა ლაშქრობის სხვა მიზეზსაც ასახელებს. მისი თქმით, ახლად გამეფებულ ბაგრატს ქართველმა დიდგვაროვნებმა ურჩიეს იმ ციხეების დაბრუნება, რომლებიც მისმა მამამ, გიორგი I 1023 წლის ხელშეკრულებით ბიზანტიას გადასცა. ამის შედეგად კონსტანტინე კეისარმა ნიკიტა პარაკიმანოზი საქართველოში გაგზავნა, რომელმაც ქართული მიწები მოაოხრა, გადარჩენილი მოსახლეობა კი მიუდგომელ მთებში გაიხიზნა.¹⁹¹ ეს ლაშქრობა ალბათ 1027 წლის შემოდგომაზე ან 1028 წელს ხდება, რადგან 1028 წლის 15 ნოემბერს კონსტანტინე გარდაიცვალა.

ქართველი მემატიანის გადმოცემით, ბიზანტიელთა ლაშქარმა „მოაოჳრნა იგივე ქუეყანანი, რომელნი ბასილი მეფესა მოეოჳრნეს. მოვიდა თრიალეთს ციხესა ქვეშე კლდე-კართასა; მას ჟამსა ჰქონდეს ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავსა, ძესა ლიპარიტისასა“¹⁹². ქართველები შეებნენ მტერს „ციხისა ქვეშე“. ბერძენები მიხვდნენ, რომ წარმატებას ვერ მიაღწევდნენ და გაეცალნენ.

კლდეკართან დამარცხების მიუხედავად, ნიკიტა პარაკიმანოზმა მაინც მოახერხა რამდენიმე ქართველი დიდგვაროვნის გადაბირება – „წარვიდა ჩანჩახი ფალელი საბერძენთს, მისცა ციხე გარყლობისა, მიერთო ბერძენთა, და არჯევან ჰოლოლას-ძემან მისცა ბერძენთა ციხე წეფთისა“¹⁹³

¹⁹¹ Yahya, Tārikh al-Antakī, 406.

¹⁹² „მატიანე ქართლისა“, 292; ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, 143-144.

¹⁹³ მიუხედავად იმისა, რომ მსხვილი აზნაურების ნაწილი ბიზანტიას მიემხრო, მცირე მითმფლობელები და აზნაურები საქართველოს ერთგულები დარჩნენ. მათ სრულიადაც არ აწყობდათ მსხვილი აზნაურებისა და ერისთავების კიდევ უფრო გაძლიერება. მათ სათავეში სასულიერო პირი, საბა მტბევარი ჩაუდგა და შავშეთი ბიზანტიელთა აგრესიისგან დაიცვა. შეიტყო თუ არა საბა მტბევარმა ბერძენთა ლაშქრობის შესახებ, უმაღლესი რანგის ტიტული, სადაც ეზრა ანჩელმა ეპისკოპოსმა და შავშეთის აზნაურებმა შეაფარეს თავი. როგორც ამ ცნობიდან ჩანს, მიუხედავად შავშეთის ერისთავის გადაწყვეტილებისა, ბიზანტიის იმპერატორის მორჩილებაში გადასულიყო, მისი აზნაურები მეფის ერთგულები დარჩნენ და ერთად ებრძოდნენ ბიზანტიის აგრესიას. ქართველი ისტორიკოსის ცნობით, მათ დაიცვეს შავშეთი და ბერძენთა ლაშქარი განდევნეს („მატიანე ქართლისა“, 292; სუმბატ დავითის-ძე, „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა“, 385; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 138.

სამხედრო წარუმატებლობის შემდეგ, ბიზანტიელებმა პოლიტიკურ ხერხს მიმართეს. მათ საქართველოში გამოუშვეს ბაგრატ III კურაპალატის მიერ მოკლული, კლარჯელი გურგენ ბაგრატიონის ძე, დემეტრე, რომელიც ბერძენთა ლაშქრის თანხლებით საქართველოში შემოვიდა და კლარჯეთში აჯანყების წამოწყება სცადა. სუმბატ დავითის ცნობით, მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი მართლაც მიემხრო დემეტრეს: „ექმნა ესრეთ, რამეთუ მიიქცეს ერნი სოფლისანი, უგუნურ-უსუსური ცნობითა და გონებითა“.

მაგრამ ბიზანტიელთა გეგმას ასრულება არ ეწერა, 1028 წელს გარდაიცვალა კონსტანტინე იმპერატორი და ბიზანტიის ტახტი დაიკავა რომანოზ III⁹⁴. კონსტანტინეს გარდაცვალების შემდეგ, საქართველოში მცირე ხნით მშვიდობამ დაისადგურა. ამავე წელს ბიზანტიაში გაიგზავნა ქართული დიპლომატიური მისია, რომლის ინიციატორი და მოთავე ბაგრატის დედა, მარიამი იყო. მარიამ დედოფლის მეოხებით ეს მისია წარმატებით დასრულდა. მარიამ დედოფალი ეახლა ახალ იმპერატორს, რომანოზ III და შვილისთვის შესაბამისი საცოლე სთხოვა. მოლაპარაკებებში, სავარაუდოდ, მელქისედეკ კათალიკოსიც მონაწილეობდა. იმპერატორმა დედა-დედოფლის თხოვნა დააკმაყოფილა, ბაგრატს საცოლედ თავისი ძმის ასული ელენე შეურჩია და ქართველ მეფეს კურაპალატის წოდებაც დაუმტკიცა⁹⁵. მემატიანის ცნობით, ბიზანტიის იმპერატორმა: „აღუსრულა ყოველი სათხოველი სიხარულით: მოსცნა ფიცნი და სიმტკიცენი ერთობისა და სიყუარულისთჳს დაუწერა ოქრო-ბეჭედნი, მოსცა პატივი კურაპალატობისა, და მოსცა ცოლად ბაგრატისთჳს ელენე დედოფალი.“⁹⁶

მრავალწლიანი კონფლიქტის შემდეგ ბიზანტიასა და საქართველოს შორის მოკლე დროით მშვიდობამ დაისადგურა. როგორც ჩანს, მოლაპარაკებები მხარეებს შორის რამდენიმე წლით ადრე დაიწყო, რადგან ქართველები რომანოზს სამხედრო დახმარებას ჯერ კიდევ 1030 წელს უწევდნენ. ამის შესახებ მოგვითხრობენ ქე-

⁹⁴ „მატიანე ქართლისა“, 293; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 138-139.

⁹⁵ Yahya, Tārīkh al-Antakī, 409; John Skylitzes, A Synopsis, 357.

⁹⁶ „მატიანე ქართლისა“, 294.

მალ ად-დინი¹⁹⁷ და მათე ურჰაეცი¹⁹⁸.

1030 წელს იმპერატორმა გადაწყვიტა, ალექსო დაემორჩილებინა და პირადად ელაშქრა მუსლიმთა წინააღმდეგ. ამ ლაშქრობაში მას თან ახლდნენ ქართველებიც. ქემალ ად-დინი არ წერს, კონკრეტულად თუ ვინ ახლდა იმპერატორს, ის მხოლოდ რომანოზის ამ კამპანიის მონაწილეთა შორის აფხაზებს ასახელებს¹⁹⁹. მათე ურჰაეცი უფრო კონკრეტულ ინფორმაციას გადმოგვცემს. სომეხი მემკვიდრე წერს, რომ რომანოზს თან ახლდა წარსულში დავით კურაპალატის პირადი დაცვის უფროსი ვინმე აბუკაბი, რომელიც პირადად იმპერატორს აძლევდა რჩევებს.²⁰⁰ მათე ურჰაეცი ასევე აღნიშნავს, რომ მას შემდეგ, რაც მანიაკემ მუსლიმებს ედესა წაართვა, იმპერატორმა ქალაქის გამგებლად აბუკაბი დანიშნა.²⁰¹ აბუკაბის ვინაობას კვლევა მიუძღვნა პროფესორმა ზაზა ალექსიძემ.²⁰² მეცნიერის აზრით, რომანოზის ლაშქრობის მონაწილე აბუკაბი უნდა იყოს აბუკაბ ზოლავარი, რომელიც სინას მთაზე, წმინდა ეკატერინეს მონასტერში დაცული, 1031 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთი კრებულის ანდერძ-მინაწერშია მოხსენიებული.²⁰³ ტექსტიდან ჩანს, რომ ამ კრებულის შემკვეთი სწორედ აბუკაბი იყო. აბუკაბთა გვარის წარმოშობის ირგვლივ არსებული დავის მიუხედავად, ზაზა ალექსიძე მას ქართველად მიიჩნევს.²⁰⁴

საქართველო-ბიზანტიის ზავთან მიმართებაში საინტერესოა ის, თუ ვის სამსახურ-

¹⁹⁷ ქემალ ად-დინი – XIII საუკუნის ალექსოელი ისტორიკოსი.

¹⁹⁸ მათე ურჰაეცი, იგივე მათე ედესელი – XII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი.

¹⁹⁹ Kamāl al-Dīn, Zubdat al-Ḥalab min Tāriḥ Ḥalab, waḍa‘a ḥawāshya khalīl al-anṣūr, “dār al-kutub al-‘ilmiyya” Bayrūt, 1996, 137.

²⁰⁰ Matthew of Edessa, Armenia and the Crusades, Tenth to Twelfth centuries: the Chronicle of Matthew of Edessa, translated from the original Armenian with a commentary and introduction by Ara Edmond Dostourian, Lanham, 1993, 51.

²⁰¹ იქვე. 55.

²⁰² ზ. ალექსიძე, «ვინ იყო აბუკაბ ზოლავარი», საისტორიო კრებული, N3, მხედარი, თბილისი, 2013, 11 – 21.

²⁰³ იქვე, 15.

²⁰⁴ იქვე, 20.

ში იდგა აბუკაბი – ბიზანტიის იმპერატორისა თუ ქართველი მეფის. ერთის მხრივ, ის ფაქტი, რომ იმპერატორმა აბუკაბი ედესის გამგებლად დანიშნა, იძლევა საფუძველს, ვივარაუდოთ, რომ ის იმპერატორის მოხელე იყო. თუმცა, ამავე დროს გასათვალისწინებელია ამ დროს მიმდინარე ბიზანტია-საქართველოს სამშვიდობო მოლაპარაკებები. ჩვენთვის უცნობია, რა პირობები წაუყენა იმპერატორმა მარიამ დედოფალს ბაგრატის ელჩებზე ქორწინების სანაცვლოდ. არ არის გამორიცხული, რომ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობა სამხედრო დახმარებაც ყოფილიყო და აბუკაბს ქართული ნაწილებისთვის ეხელმძღვანელა. რაც შეეხება ედესის გამგებლად დანიშვნას, აქ შეიძლება დავით III კურაპალატის შემთხვევის ანალოგია მომხდარიყო, როცა იმპერატორმა, პირადი დამსახურებების გამო, ქართველ დიდგვაროვანს მნიშვნელოვანი, მაგრამ არასტაბილური სასაზღვრო ტერიტორიები გადასცა.

ბიზანტიასა და საქართველოს შორის ურთიერთობა 30-იანი წლების შუა ხანებში დაიძაბა. ორ ქვეყანას შორის დროებითი მშვიდობა დასრულდა. ელენე დედოფლის გარდაცვალებით გაწყდა ნათესაური კავშირი ბაგრატ მეფესა და ბიზანტიის კეისარს შორის – დაქვრივებულმა ბაგრატმა ოსთა მეფის ასული, ბორენა შეირთო ცოლად.²⁰⁵ ამავე დროს გაფუჭდა ურთიერთობა მეფესა და ლიპარიტ ბაღვაშს შორის თბილისის საამიროს ირგვლივ მომხდარი მოვლენების გამო.²⁰⁶ 1038 წლიდან ეს კონფლიქტი ბაგრატსა და ლიპარიტს შორის სამხედრო დაპირისპირებაში გადაიზარდა. ქართველი დიდგვაროვნების რჩევით, „არა განდიდებისათვის ლიპარიტის“, ბაგრატი დაუზავდა თბილისის ამირას. თბილისის ამირასთან დაზავების შემდეგ ბაგრატმა კახეთი დალაშქრა. მან რამდენიმე ციხე აიღო, თუმცა წარმატება ვერ შეინარჩუნა: „ვერლარა ჩავიდეს კახეთს და შემოიქცა, რამეთუ ლიპარიტ იწყო საურავთა გვერდქცეულთა“ და აფხაზეთში დაბრუნდა.²⁰⁷

²⁰⁵ „მატიანე ქართლისა“, 295.

²⁰⁶ 1032 წელს ლიპარიტ ლიპარიტის ძემ და ივანე აბაზას-ძემ მუხათგვერდში გამოიტყუეს და შემდეგ დაატყვევეს თბილისის ამირა ჯაფარი. ქართველი მემკვიდრის სიტყვებით, ამირამ ტყვეობაში საკმაო ხანს დაჰყო. მიუხედავად ერისთავთა ასეთი ძალისხმევისა, ბაგრატ მეფემ ამირა ჯაფარი შეიწყალა და თბილისის ამირად დააბრუნა.

²⁰⁷ იქვე, 298.

1043 წელს, ლიპარიტ ბაღვაშმა ბიზანტიელთა დახმარებით მოისურვა, საქართველოს ტახტზე აეყვანა ბაგრატის ნახევარძმა, დემეტრე, რომელიც იმუამად დედასთან, ალდე დედოფალთან ერთად ანაკოფიის ციხეში ცხოვრობდა. თუმცა, ამ ქმედებას შედეგი არ მოჰყოლია, რადგან იმავე წელს ბიზანტიაში აჯანყდა გიორგი მანიაკე, ამიტომ ბერძენთა ლაშქარი ბიზანტიაში დაბრუნდა. დემეტრეც ბიზანტიაში გაიქცა და ანაკოფიის ციხე ბერძნებს გადასცა. ამის შემდეგ ლიპარიტი მცირე ხნით ბაგრატს დაუზავდა და სავარაუდოდ ბიზანტიაში წავიდა.

1045 წელს გარდაიცვალა ანისის მეფე, და სომეხმა დიდგვაროვნებმა ქალაქი ბაგრატის დედას, მარიამს გადასცეს. დედოფალმა ანისის სამართავად ქართველი მთავრები დანიშნა. შემოდგომის დამდეგს ლიპარიტმა ანისის დადგენილი ქართველი დიდგვაროვნები ქალაქიდან მოტყუებით გამოიყვანა და დაატყვევა. მან ქალაქი იმპერატორს, კონსტანტინე მონომახოსს²⁰⁸ (1042 – 1055 წწ.) გადასცა და საქართველოში დაბრუნდა. სწორედ ამ დროს „თბილისის ბერებმა“ ქალაქი ბაგრატს გადასცეს და კახელებიც დროებით დაუზავდნენ. თუმცა, მეფემ საბოლოო წარმატებას კვლავ ვერ მიღწია, რადგან მის წინააღმდეგ საქართველოში დაბრუნებული ლიპარიტი გამოვიდა. მას თან ახლდა ბაგრატის ნახევარძმა დემეტრე და ბიზანტიელთა ჯარი. ერისთავის მხარეს ასევე იყვნენ კახეთისა და ტაშირის მეფეები. ლიპარიტმა ზედიზედ ორჯერ დაამარცხა მეფე, სასირეთის ჭალასა და არყისციხესთან. ამის შედეგად, მის ხელში გადავიდა სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს მნიშვნელოვანი ციხეები. დამარცხებულმა ბაგრატმა ლიპარიტს დაზავება სთხოვა, თუმცა ერისთავმა უარი უპასუხა. ტერიტორიების შემომტკიცების შემდეგ ლიპარიტი კვლავ ბიზანტიელთა დასახმარებლად გაემართა. 1047 წელს მან ჯერ დვინზე ულაშქრა ბიზანტიელებს, ხოლო 1049 წელს კაპეტრონთან, სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მიიღო მონაწილეობა, რომლის დროსაც ტყვედ ჩავარდა. მამის დატყვევებით შეშინებულმა ივანემ და ნიანიამ ბაგრატს პატიება სთხოვეს „და გამოიყვანეს მეფე მეფედ“.²⁰⁹

ლიპარიტის დატყვევების შემდეგ ბიზანტიის იმპერატორმა ბაგრატს დახმარება სთხოვა სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. საქართველოს მეფე იმპერატორის

²⁰⁸ კონსტანტინე IX მონომახოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1042 – 1055 წწ.

²⁰⁹ იქვე, 301 – 302.

წინადადებას დათანხმდა და განძასთან მისული სელჩუკები ქართულ-ბიზანტიურმა ლაშქარმა უკუაქცია. ამ გამარჯვების შემდეგ თბილისის მოსახლეობამ ხელმეორედ გადასცა ქალაქი ბაგრატს: „და ამისსა შემდგომად კუალად უწმეს ტფილელთა და მოსცეს ტფილისს ბაგრატს, და შეიყვანეს შინა. და იყო სიხარული და მშვიდობა დიდი“.²¹⁰

იმპერატორმა ძალღონე არ დაიშურა და ერთგული მოკავშირე ლიპარიტი მალევე დაიხსნა ტყვეობიდან. ლიპარიტი საქართველოში დაბრუნდა და მეფესთან მტრობა გააგრძელა. ბაგრატმა ვერ გაუძლო ლიპარიტის ზეწოლას და ბიზანტიის იმპერატორთან გაემგზავრა. მეფის არყოფნით ისარგებლა ლიპარიტმა, ბაგრატის მცირეწლოვანი ვაჟი, გიორგი, მეფედ აკურთხებინა და ბაგრატის დასთან, გურანდუხტთან ერთად მისი მეურვე გახდა.²¹¹

ქართველი მემატიანეს ცნობით, მეფე კონსტანტინოპოლში სამ წელიწადს დარჩა.²¹² სკილიცას²¹³ და კედრენეს²¹⁴ ცნობებით, ბაგრატმა მონომახოსს საყვედურით მიმართა, რომ იმპერატორი ხელშეკრულებას არღვევდა და ბაგრატის ვასალს მფარველობდა და მხარს უჭერდა, ბოლოს კი ურჩ ერისთავთან დაზავების შუამდგომლობა სთხოვა. საგულისხმოა, რომ ამ მოლაპარაკებებში კვლავ აქტიურად მონაწილეობდა ბაგრატის დედა, მარიამი. კონსტანტინოპოლში მყოფ ბაგრატს და მარიამს ეახლა გიორგი მთაწმინდელი²¹⁵ და მხარდაჭერა აღუთქვა.²¹⁶ იმპერატორმა ბაგრატის მოთხოვნა დააკმაყოფილა და დაადგინა, რომ ბაგრატი მთელი საქართველოს (იბერიისა და აბაზგიის) მეფე იქნებოდა, ხოლო ლიპარიტი კი – მეს-

²¹⁰ იქვე, 302.

²¹¹ იქვე, 304.

²¹² იქვე, 303.

²¹³ იოანე სკილიცა, იგივე იოანე თრაკიელი – XI საუკუნის (1050 წლამდე – XII საუკუნის დასაწყისი) ბიზანტიელი ისტორიკოსი.

²¹⁴ გიორგი კედრენე – XI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი.

²¹⁵ გიორგი მთაწმინდელი – XI საუკუნის ქართველი საეკლესიო მოღვაწე.

²¹⁶ იქვე, 303.

ხეთის მმართველი და ბაგრატს მეფედ სცნობდა.²¹⁷

ბაგრატი, – როდესაც იმპერატორს საყვედურობდა, – სავარაუდოდ, ბიზანტიასა და საქართველოს შორის 1031 წელს დადებულ ხელშეკრულებას გულისხმობდა. თუმცა, გარდა ხელშეკრულებისა, ბაგრატს საყვედურისთვის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ბერკეტი ჰქონდა, ლიპარიტის ტყვეობის დროს სწორედ ქართველი მეფე ეხმარებოდა მონომახოს სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. სავარაუდოდ, იმპერატორის მხარდაჭერის მოპოვებაში მხოლოდ ბაგრატის არგუმენტებს არ უმოქმედია. დიდი როლი ასევე უნდა ეთამაშა ლიპარიტის მიერ თოღრულ-ბეგისტვის მიცემულ პირობას, რომ ის სელჩუკთა წინააღმდეგ აღარასდროს გაილაშქრებდა.²¹⁸ ლიპარიტი პირობას ასრულებდა. ქართველი მემკვიდრე ალნიშნავს: „და იყო მოყუარედ მისა ხუარასანს დოღლურბეგ სულტანი“.²¹⁹

ამ დროს დაიდო კიდევ ერთი უმნიშვნელოვანესი შეთანხმება ბიზანტიასა და საქართველოს შორის. ბიზანტიის რეალურმა მმართველმა, დედოფალმა თეოდორამ²²⁰ (გარდ. 1056 წელს) ბაგრატისგან ასულის გამოგზავნა ითხოვა. „მას ჟამსა თეოდორა დედოფალს ეპყრა ბერძენთა მეფობა, ითხოვა ბაგრატ მეფისგან, რათა მოსცეს ასული მისი მართა და შვილად თვსად აღზარდოს“.²²¹ თეოდორა ბიზანტიის ტახტს ერთპიროვნულად განაგებდა კონსტანტინე მონომახოსის სიკვდილსა და მიქაელ VI სტრატეიოტიკოსის²²² აღზევებას შორის პერიოდში.

ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, ბაგრატი სამშობლოში მიქაელ VI სტრატეიოტიკოსის დროს დაბრუნდა.²²³ „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით კი თეოდორას გარდაცვა-

²¹⁷ John Skylitzes, A Synopsis, 421; გიორგი კედრენე, „ქრონოგრაფია“, გეოგრაფიკა, ტ. V, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1963, 68.

²¹⁸ John Skylitzes, A Synopsis, 426; გიორგი კედრენე, „ქრონოგრაფია“, 78.

²¹⁹ „მატიანე ქართლისა“, 304.

²²⁰ თეოდორა – ბიზანტიის დედოფალი, გარდ. 1056 წ.

²²¹ იქვე, 307

²²² მიქაელ VI სტრატეიოტიკოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1055 – 1056 წწ.

²²³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1983, 148.

ლების მომენტში კონსტანტინოპოლში მხოლოდ მარიამი და გიორგი მთაწმინდელი იყვნენ. ასევე, „მატიანე ქართლისაში“ ვკითხულობთ, რომ ბაგრატმა კონსტანტინოპოლში „სიხარულითა დიდითა წარმოგზავნა შვილი თვსი მართა კაცთა თანა საკუთართა თვსთა“. ასევე მატიანეში ნათლად ჩანს, რომ მართას კონსტანტინოპოლში მარიამ დედოფალი და გიორგი მთაწმინდელი დახვდნენ.²²⁴ როგორც ჩანს, მარიამ დედოფლისა და გიორგი მთაწმინდელის გეგმები მართასთან დაკავშირებით გაცილებით შორსმომავალი იყო, ვიდრე თეოდორას „შვილობა“. წმინდა მამა და დედა-დედოფალი მართას ბიზანტიის დედოფლად მოიპყრებდნენ „მი-რა-იცვალა თეოდორა დედოფალი მეყუსეულად მართა, ასული ბაგრატისი, სამეფოდ შემოიყვანეს და, ვითარცა იხილა წმინდამან ამან მართა, სასმენლად ყოველთა წინასწარმეტყულა და თქუა, ვითარმედ: „უწყოდეთ ყოველთა, ვითარმედ დღეს დედოფალი განვიდა და დედოფალი შემოვიდა“.²²⁵

თეოდორას სიკვდილის შემდეგ ბიზანტიაში მდგომარეობა დროებით აირია და მართა საქართველოში დააბრუნეს, თუმცა ტახტზე კონსტანტინე X დუკას²²⁶ აღზევების შემდეგ, იმპერატორმა მართა თავისი შვილის, მომავალი იმპერატორის მიქაელ VII დუკას²²⁷ საცოლედ მიიწვია. გიორგი მთაწმინდელისა და მარიამ დედოფლის გეგმა წარმატებით განხორციელდა, მართა ბიზანტიის მომავალი დედოფალი გახდა. ამ წარმატებას მარიამ დედოფალი გიორგი მთაწმინდელს ულოცავს და ეუბნება: „მამაო, აღესრულა წინასწარმეტყულება შენი, რა-იგი ოდესმე წინასწარმეტყულე მართასთვის“.²²⁸

როგორც ჩანს, კონსტანტინოპოლში ბაგრატის ვიზიტის შემდეგ, ლიპარიტმა იმპერატორის მხარდაჭერა დაკარგა, ის ქართველმა დიდგვაროვნებმა შეიპყრეს და ბაგრატს მიჰგვარეს. ლიპარიტმა მის ხელთ არსებული ციხე-სიმაგრეები მეფეს გადასცა, ბერად აღიკვეცა და ბიზანტიაში წავიდა. ნიანია ანისში გაიქცა, სადაც გარდაიცვალა, ხოლო ივანე ლიპარიტმა „ურუვა ბაგრატთა თანა“. მეფემ ივა-

²²⁴ „მატიანე ქართლისა“, 307.

²²⁵ იქვე, 307.

²²⁶ კონსტანტინე X დუკა – ბიზანტიის იმპერატორი 1059 – 1067 წწ.

²²⁷ მიქაელ VII დუკა – ბიზანტიის იმპერატორი 1071 – 1078 წწ.

²²⁸ იქვე, 308.

ნე შეინდო და არგვეთისა და ქართლის ერისთავობა უბოძა. თავის მხრივ ივანე „ჰმონობდა ერთგულობით. და იყო თავად თავადთავე თანა ამას სამეფოსათა და სპასალარ სიკეთითა მისითა“.²²⁹ ამის შემდეგ „მოიჭურნა ბაგრატ და განძლიერდა უფროს ყოველთა მეფეთა მის ქუეყანისასა“. მეფემ დალაშქრა კახეთი და „კვეტერისა და ნახტევანის“ გარდა ყველა ციხე დაიკავა.²³⁰ ამის შემდეგ თითქოს ბაგრატის სამეფოში სიმშვიდეს უნდა დაესადგურებონა, მაგრამ სწორედ ამ დროს საქართველოში შემოიჭრა ერთ-ერთი ყველაზე დაუნდობელი მტერი, სელჩუკები.

მარიამ-მართა დედოფალი

ბაგრატ IV ორი ცოლი ჰყავდა: პირველი – ბიზანტიელი ელენე, რომელიც მალევე გარდაიცვალა და მასთან ბაგრატს შვილი არ ჰყოლია, და მეორე – ოსთა მეფის, დორღოლელის და – ბორენა, რომლისგანაც გიორგი და მართა შეეძინა. 1052 წლიდან ბაგრატი და დედამისი – მარიამ დედოფალი ბიზანტიის სამეფო კარზე სტუმრობდნენ. ეს ვიზიტი სამ წელიწადს გაგრძელდა და ამ ხნის განმავლობაში ბიზანტიამ სამი იმპერატორი გამოიცვალა: კონსტანტინე მონომახოსი (1041-1055), დედოფალი თეოდორა (1055-1056) და მიქაელ VI (1056-1057).

მიქაელ VI შეთქმულება მოუწყვეს სარდლებმა (აღმოსავლეთის თემების სარდლებმა) და ტახტზე ისააკ კომნენოსი (1057-1059 წწ.) აიყვანეს, რომელიც მალე ავად გახდა, დიდებულთა ნაწილის (მიქაელ პსელოსის²³¹ მოთავეობით) ნებას დაჟყა და ბერად აღიკვეცა, მემკვიდრედ კი კონსტანტინე დუკა (1059-1067 წწ.) დაასახელა; კონსტანტინე დუკას გარდაცვალების შემდეგ მისი ცოლი ევდოკია მეორედ

²²⁹ იქვე, 305.

²³⁰ იქვე, 306.

²³¹ მიქაელ პსელოსი – XI საუკუნის გამორჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე, არაერთ იმპერატორთან დაახლოებული პირი, განსაკუთრებით დიდ როლს თამაშობდა მიქაელ VII (1071-1078 წწ.) დროს, მეცნიერი და მწერალი, მისი ცნობილი ისტორიული ნაწარმოებია „ქრონოგრაფია“. წლების განმავლობაში ხელმძღვანელობდა კონსტანტინოპოლში მის მიერ დაარსებულ სკოლას და ასწავლიდა რიტორიკას, ფილოსოფიასა და სამართლის ისტორიას.

გათხოვდა რომან IV დიოგენეზე (1067-1071 წწ.), რომელიც ბიზანტიის ახალი იმპერატორი გახდა, თუმცა მისი თანამმართველები იყვნენ და ასევე იმპერატორების ტიტულებს ატარებდნენ დუკას შვილები: მიქაელი, ანდრონიკე და კონსტანტინე. 1071 წელს მანასკერტის ბრძოლის და რომან დიოგენეს დატყვევების შემდეგ კონსტანტინოპოლში იმპერატორად მიქაელი აკურთხეს. მისი აღმზრდელი იყო მიქაელ პსელოსი. სწორედ მიქაელ VII დუკაზე (1071-1078 წწ.) დააქორწინეს მარიამ-მართა.

მარიამის ბიზანტიაში ვიზიტის მიზანი საქართველოსა და ბიზანტიას შორის ურთიერთობის მოწესრიგება და სამეფო ოჯახებს შორის კავშირების განმტკიცება იყო. სტუმრობამ შედეგი გამოიღო და დედოფალმა თეოდორამ ბაგრატს მცირეწლოვანი ასული სთხოვა, რათა „შვილად თვისად აღეზარდა“. 1056 წელს მართა კონსტანტინოპოლში ჩაიყვანეს შესაბამისი აღზრდა-განათლების მისაღებად, მაგრამ მის ჩასვლამდე რამდენიმე დღით ადრე დედოფალი თეოდორა გარდაიცვალა და მართაც სამშობლოში დააბრუნეს.

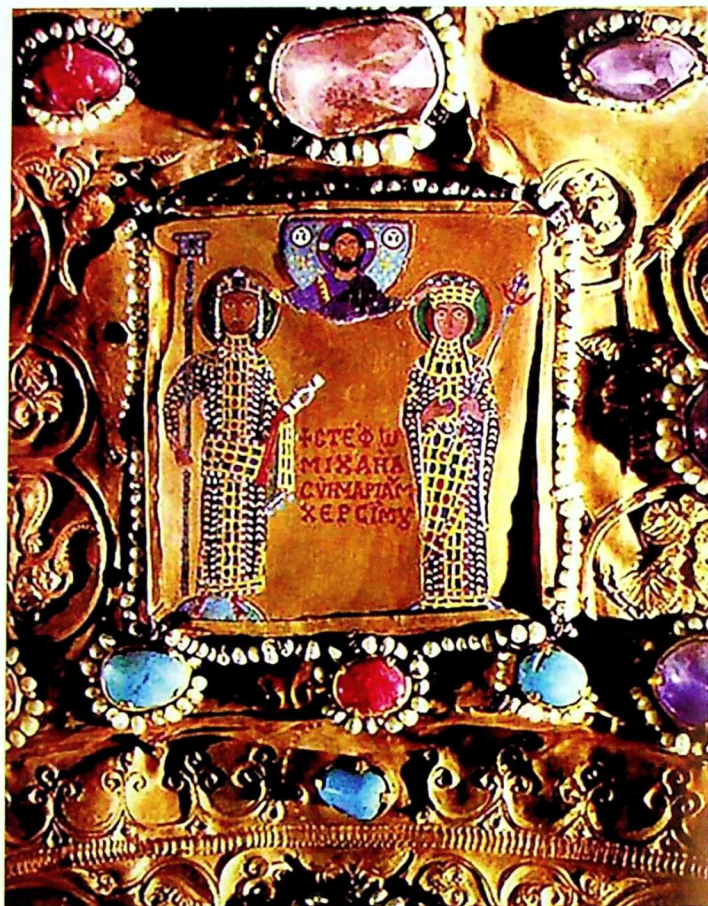
1065 წელს კონსტანტინე დუკამ ბაგრატ IV მართა მიქაელის საცოლედ სთხოვა.

ბაგრატმა მართა შესაფერი ამალით გაგზავნა კონსტანტინოპოლში. ქორწინების შემდეგ მართას მარიამი დაარქვეს. 1074 წელს წყვილს მემკვიდრე, კონსტანტინე პორფიროგენეტი²³² შეეძინა.

მიქაელ პსელოსი (რომელიც დუკების აპოლოგეტია) ასე ახასიათებდა მიქაელის მარიამისადმი დამოკიდებულებას და თავად დედოფალს:

„მე მოკლედ ვჭრი სიტყვას და ამიტომ ბევრი რამ გამომრჩა, მაგალითად, მისი (მიქაელ დუკას) ტრფობა ცოლისადმი, რომელი ტრფობისგანაც შეეძინა ბავშვი... დედოფლის ქება რომ არ გამომივიდეს მისი გვარიშვილობის გამო, რომელიც სიმდიდრითა და შთამომავლობით ყველა სხვა სამეფო გვარს აღემატებოდა, ეყოფა მას ყველაფერში ხასიათი, რომ აღარაფერი ვთქვათ სხვა ღირსებაზე, მი-

²³² პორფიროგენეტი – იგივე ძოწითმოსილი, ეპითეტი, რომელიც გამოიყენება ბიზანტიის იმპერატორის იმ შვილების (ორივე სქესის), უფლისწულთა მიმართ, რომლებიც მამის იმპერატორობის დროს გაჩნდნენ, განსხვავებით იმ შვილებისგან, რომლებიც მამის იმპერატორობამდე დაიბადნენ.



მიქაელ დუკას და მარიამ-გარეთას ქორწინება. გამოსახულება ხახულის კარავში.

სი სახის სიმშვენიერე; თუკი ქალებისთვის დუმილი სამკაულია... იგი ყოველგვარ სამკაულზე უფრო უპატივესი იყო, რადგან არავის სხვას, გარდა თავისი ქმრისა, ენას არ გააცნობდა, და თავისთავადაც უფრო ღამაში იყო, ვიდრე მაშინ, როდესაც საჭიროება მოითხოვდა მოკაბმულიყო.²³³

²³³ გეორგიკა ნ. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, მიქაელ ჰსელო-სი, თბილისი, 1966.

მიქაელ პსელოსი ხოტბას ასხამს მიქაელის და მარიამის ვაჟსაც:

„მიქაელ დუკას ვაჟი კონსტანტინე მე მინახავს ჯერ კიდევ ჩვილი ბავშვი, მისი ძი-
ძის მკერდზე, თავზე მეფური ბაფთა ჰქონდა შემოკრული;... უნდა ვთქვა, რომ არ
მინახავს ამგვარი მიწიერი სილამაზე: მისი სახე სრულყოფილ წრედ იყო ჩამო-
ნაკვთილი; მისი მსხვილი ცისფერი თვალები სიმშვიდით იყო სავსე, მისი წარბე-
ბი პირდაპირ სწორ ხაზს ქმნიდნენ, ცხვირის ძირთან პატარა მანძილით იყვნენ
დაშორებული, ხოლო საფეთქლებთან ოდნავ მოღუნული; ცხვირი თავისუფლად
ეშვებოდა ნესტოებთან, მაგრამ დასაწყისში ოდნავ ამოზნექილი, ბოლოს რომ
უახლოვდებოდა, არწივისებურად კაუჭდებოდა; თმები მშესავით უბრწყინავდა;
ტუჩები თხელი ჰქონდა, თვალი ანგელოზზე უფრო ნაზად იცქირებოდა“²³⁴

მარიამისა და კონსტანტინეს სილამაზებზე წერს ანა კომნენოსი²³⁵:

კონსტანტინეზე – „როგორც ბუნების ძეგლი, ისეთი იყო ის ყმაწვილი და ღვთის
ნახელავი საჩუქარი... თუკი ვინმეს დაუნახავს, იტყოდა, რომ ეს ოქროს მოდგმის
ნაშიერი არისო, როგორც ეს ელინურ მითებშია მოთხრობილი; ასეთი უბადლო
სილამაზისა იყო.“²³⁶

მარიამზე – „მარიამი იყო მაღალი და ტანადი, როგორც კვიპაროსი, თეთრი, რო-
გორც თოვლი, პირისახე ჰქონდა არც თუ ძალიან მრგვალი, მაგრამ გამაფხულის
ვარდით გაფურჩქნილი ალისფრად, ახლა თვალების ბრწყინვალეობას აღარ
იკითხავთ?... წამწამები გრძელი და განსაცვიფრებელი, თვალები ცისფერი... დე-
დოფლის სილამაზე და მისი მომაჯადოებელი მიმზიდველობა, მისი სანდომიანობა
– ყველაფერი აღემატება ფერწერას და ხელოვნებას... ამბობენ, გორგონას თავი
ქვებად აქცევდა ხოლმე იმ კაცებს, ვინც მას შეხედავდა; ხოლო ვინც შემთხვევით
დანიხავდა დედოფალს, ის რომ სეირნობდა, ან უცაბედად შეხვდებოდა მას სად-

²³⁴ იგივე

²³⁵ ანა კომნენოსი – იმპერატორ ალექსი კომნენოსის (1081–1118 წწ.) ქალიშვილი, XII საუკუ-
ნის გამოჩენილი ისტორიკოსი, რომლის საისტორიო თხზულება „ალექსიადა“ ძვირფასი
ისტორიული წყაროა ბიზანტიისა და მისი მეზობლების XI–XII სს.-ის ისტორიისთვის.

²³⁶ გეორგიკა ნ, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ანა კომნენე,
თბილისი, 1966.

მე, გაქვავებული რჩებოდა იმავე მდგომარეობაში... ეს იყო ცოცხალი ქანდაკება, რომელიც ხიბლავდა მშვენიერების მოყვარულთ.²³⁷

კონსტანტინე დაბადებიდან მალევე მიქაელმა თანამმართველად გამოაცხადა. უფლისწულის აღზრდაზე თეოფილაქტე ბულგარელი²³⁸ ზრუნავდა. უფლისწული ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო, როცა მიქაელსა და რობერტ გვისკარს²³⁹, აპულიის, კალაბრიისა და სიცილიის პერცოგს, შორის შეთანხმება მოხდა და გვისკარის ქალიშვილი კონსტანტინეზე დანიშნეს, თუმცა ეს საქორწინო გარიგება მას შემდეგ ჩაიშალა, რაც მიქაელ დუკა ტახტიდან გადააყენეს.

მიქაელის დროს სამეფო კარზე ინტრიგები და ტახტისთვის ბრძოლა გრძელდებოდა, იმპერიის ამიური ნაწილი მთლიანად სელჩუკებმა დაიკავეს. იმპერატორის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო ნიკიფორე ვრიენიოს უფროსმა²⁴⁰, რომელიც მისმა მომხრეებმა იმპერატორად გამოაცხადეს და 1077 წელს ადრიანოპოლში შეიყვანეს, მისი ძმა, იოანე კი უკვე კონსტანტინოპოლს უახლოვდებოდა.

²³⁷ გეორგიკა ნ, იქვე.

²³⁸ თეოფილაქტე ბულგარელი – ბიზანტიელი მწერალი და ღვთისმეტყველი, მიქაელ VII საიმპერატორო კართან დაახლოებული სასულიერო პირი, კონსტანტინე დუკას აღმზრდელი, რომელმაც მარიამსა და კონსტანტინესთან ერთად დედაქალაქი მას შემდეგ დატოვა, რაც ბიზანტიის სათავეში ალექსი კომნენოსი მოვიდა და დედოფალმა მარიამმა ბულგარეთში სამფლობელოები მიიღო, თეოფილაქტე კი ოპრიდის (თანამედროვე მაკედონიის ტერიტორიაზე) არქიეპისკოპოსად დაინიშნა.

²³⁹ რობერტ გვისკარი – იტალიაში შეჭრილ ნორმანთა ერთ-ერთი წინამძღოლი. 1057 წელს აპულიის გრაფის თანამდებობაზე ჩაანაცვლა ძმა, კალაბრიისა და აპულიის ტერიტორიიდან განდევნა ბიზანტიელები (დაიპყრო ბიზანტიელების უკანასკნელი საყრდენი სამხრეთ იტალიაში – ქალაქი ბარი). რომის პაპმა ნიკოლოზ II-მ, რომელიც საღვთო რომის იმპერიისა და ბიზანტიის წინააღმდეგ მოკავშირეს ეძებდა, ნორმანთა დაპყრობები დააკანონა და რობერტ გვისკარი აპულიის, კალაბრიისა და სიცილიის პერცოგად გამოაცხადა.

²⁴⁰ ნიკიფორე ვრიენიოს უფროსი – ბიზანტიელი სარდალი, მანასკერტის ბრძოლის დროს ხელმძღვანელობდა ბიზანტიური არმიის მარცხენა ფრთას. ის უკმაყოფილო იყო მიქაელ VII მმართველობით, რომლის დროსაც სელჩუკებმა ანატოლიის უდიდესი ნაწილი დაიკავეს და ძმასთან ერთად იმპერატორის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო, რომელიც უშედეგოდ დასრულდა.

იმავე პერიოდში დედაქალაქში მეორე შეთქმულებაც მზადდებოდა. დიდებულ-თა ნაწილის მიზანი ტახტზე ნიკიფორე ბოტანიატეს²⁴¹ აყვანა იყო. 1078 წელს მისმა მომხრე სენატორებმა და სასულიერო პირებმა ბოტანიატე იმპერატორად გამოაცხადეს. შეთქმულებმა სასახლე აიღეს და მიქაელი იძულებით ბერად აღკვეცეს.

მარიამ-მართა ახალ იმპერატორს ნიკიფორე III ბოტანიატეს (1078-1083 წწ.) გაჰყვა ცოლად. ნიკიფორეს დედოფლის ცოლად მოყვანა ლეგიტიმაციისთვის სჭირდებოდა, მარიამის პირობა კი კონსტანტინესთვის მემკვიდრეობისა და თანამმართველობის შენარჩუნება იყო.

ამ ქორწინებაზე მოგვითხრობს ნიკიფორე ვრიენიოსი²⁴² და ანა კომნენოსი.

ნიკიფორე ვრიენიოსი: „სამეფო კვერთხი რომ დაიპყრო ბოტანიატემ, თუმცა უახლოვდებოდა სიბერეს, ანდა იყო უკვე ბებერი და ადრე ორჯერ იყო დაქორწინებული, მაინც კიდევ დაქორწინდა დედოფალ მარიამზე. როცა ბოტანიატე სამეფო ტახტზე ავიდა, მარიამ დედოფალმა დატოვა სასახლე და დამკვიდრდა მონასტერში, რომელსაც პეტრიონს უძახიან და რომელიც მდებარეობს სიდერასთან ახლოს. როცა ბოტანიატემ დაუჯერა კესარის რჩევას, გადაწყვიტა დაქორწინება მარიამზე.“²⁴³

ანა კომნენოსი გადმოგვცემს:

„იოანე დუკა დედოფალზე ზრუნავდა ჯერ კიდევ იმ დროიდან, როდესაც მეფე მიქაელ დუკა გადადგა, და მის შემდეგ გამეფებულ ნიკიფორე ბოტანიატეს ურჩევდა, ცოლად შეერთო იგი; ამას იმით უსაბუთებდა, რომ მარიამი უცხოელია და გარს არ ახვევია ნათესავების ხროვა, რომელთა გამო მეფეს შეიძლება ჰქონდეს სხვადას-

²⁴¹ ნიკიფორე ბოტანიატე – ბიზანტიელი სარდალი, რომელიც თავად მიქაელ VII დანიშნა აღმოსავლეთის ჯარების მთავარსარდალად, შემდეგ კი აჯანყდა და იმპერატორიც გახდა 1078-1081 წწ.

²⁴² ნიკიფორე ვრიენიოსი – ბიზანტიელი სახელმწიფო მოღვაწე. ალექსი I კომნენოსისგან მიიღო კეისრის წოდება. იყო ანა კომნენოსის ქმარი. მას ეკუთვნის ისტორიული ჩანაწერები „მასალები ისტორიისთვის“, რომელიც მოიცავს ბიზანტიის ისტორიიდან 976-1087 წლებს.

²⁴³ გეორგიკა 5.



ნეიჭორა ბოთანაბე და გარიამ-მართა.
მინაბურა ხელნაწერიდან. საფრანგეთის ნაციონალური ბიბლიოთეკა.

ხვა უსიამოვნება; ამავე დროს უქებდა გვარიშვილობას და დიდ ქებას ასხამდა მის ხორციელ სილამაზეს... კესარმა ისარგებლა მარიამის ამ თვისებებით და მეფის გული მოათვინიერა, თუმცა ბევრი ურჩევდა მას ცოლად შეერთო დედოფალი ევდოკია (ევდოკია დალასენი, მეფე კონსტანტინე დუკას ქვრივი)...²⁴⁴

ნიკიფორე ვრიენიოსი გვიყვება ჯვრისწერის დეტალებზეც:

„კესარმა მოიწვია და შემოიყვანა იგი (მარიამი) სასახლეში. შემდეგ დაიწყო მზადება ჯვრისწერისთვის და მეფე-დედოფალი, როგორც საქმრო-საცოლე, იდგნენ უკვე საკურთხეველის წინაშე. მაგრამ მღვდელს, რომელსაც უნდა შეესრულებინა ჯვრის წერა, შეეშინდა, რადგან მეფე დუკა, ქმარი და ბოტანიატეს მეორე ცოლი ჯერაც ცოცხლები იყვნენ. ეს რომ გაახსენდა და შეიგნო ისიც, თუ რა ცოდვას ჩაიდენდა მეძაობისა და სამცოლიანობის კურთხევით, საკურთხეველიდან არ გამოდიოდა, აგვიანებდა ამ საქმეს.“²⁴⁵ ბოტანიატეს მომხრეებმა სწრაფად მეორე მღვდელი მოიყვანეს, რომელმაც შეასრულა მღვდელმსახურება და ნიკიფორესა და მარიამს ჯვარი დასწერა.

ჯვრისწერის ამბების გარდა, ვრიენიოსი კონსტანტინეზეც მოგვითხრობს:

„რაც შეეხება მარიამ დედოფლის ვაჟს, პორფიროგენეტ კონსტანტინეს, მისი მამის მიქაელ დუკას ტახტიდან გადადგომის შემდეგ მან თავისი ნებით გაიხადა წითელი წაღები და ჩაიცვა უბრალო შავი წაღები. ნიკიფორე ბოტანიატემ ტახტის მიღებისთანავე უბრძანა კონსტანტინეს, გაეხადა შავი წაღები და ჩაეცვა ფერადი აბრეშუმის ქსოვილისგან შეკერილები, რადგან პატივს სცემდა ამ ახალგაზრდა ტახტს და აფასებდა როგორც მის სილამაზეს, ისე გვარიშვილობას, მაგრამ მაინც შურით უყურებდა, რომ კონსტანტინეს წაღებს ძოწეულის ალმური ასდიოდა, და მხოლოდ იმის ნება მისცა, რომ წაღები მართო ალაგ ყოფილიყო წითლად შეფერადებული.“²⁴⁶

²⁴⁴ გეორგიკა ნ.

²⁴⁵ გეორგიკა 5, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ნიკიფორე ვრიენიოსი, თბილისი, 1963.

²⁴⁶ გეორგიკა 5.

მართალია, ნიკიფორე ბოტანიატემ კონსტანტინე თანამმართველად გამოაცხადა, თუმცა გვისკარის ქალიშვილთან ნიშნობა ჩაშალა. რობერტმა მიქაელ დუკას ტახტიდან გადაყენება ბიზანტიის წინააღმდეგ ომის წამოწყების საბაბად გამოიყენა. სწორედ მისი მმართველობის პერიოდში ბიზანტია იძულებული გახდა, უარი ეთქვა იტალიაზე. რობერტმა 1077 წელს შეიერთა სალერნოს სამთავროც. ამის შემდეგ სამხრეთ იტალიაში ნორმანები საფუძვლიანად დამკვიდრდნენ.

რამდენიმე წელიწადში ბოტანიატეს წინააღმდეგაც დაიწყო შეთქმულების მომზადება. ამჯერად იმპერატორის წინააღმდეგ ძმები კომნენოსები²⁴⁷ გამოვიდნენ. შეთქმულებას მხარი დაუჭირა დედოფალმაც.

როგორც ჩანს. მარიამს ეგვი შეეპარა, რომ იმპერატორი პირობას არ შეასრულებდა და კონსტანტინეს მემკვიდრეობას საფრთხე დაემუქრებოდა. შეთქმულებისა და კომნენოსების იმპერიის სათავეში მოსვლის ამბებს დეტალურად გადმოგცემს ანა კომნენოსი.

ძმები კომნენოსები, ალექსი და ისაკი, სამხედრო სამსახურში იდგნენ და საკმაოდ წარმატებულებიც იყვნენ. ანა კომნენოსის გადმოცემის თანახმად, ნიკიფორე ბოტანიატეც კი ხედავდა მათ სამხედრო ნიჭსა და იგებდა მათი გმირობის შესახებ, ამიტომ ორივე ძმას სიხარულით ხვდებოდა და ხანდახან სუფრაზეც იწვევდა, რის გამოც მათი შურდათ და მმართველ წრეებში მათ წინააღმდეგ ილაშქრებდნენ და იმპერატორთან მათი ურთიერთობის გაფუჭებას ლაშობდნენ. ბუნებრივია, თავის თხზულებაში ანა კომნენოსი ცდილობდა საკუთარი მამისა და ბიძის მოქმედებების გამართლებასა და ასევე აღმატებით ხარისხში წარმოჩენას, მაგრამ, სუბიექტური თხრობა ხელს არ უშლიდა, მკითხველისთვის ნათლად ეჩვენებინა, როგორ ვითარდებოდა მოვლენები. სწორედ ამიტომაც გთავაზობთ ვრცელ ფრაგმენტს „ალექსიადიდან“:

„ასეთ მძიმე პირობებში რომ აღმოჩნდნენ, კომნენოსებმა საჭიროდ ჩათვალეს, თავის მხარეზე გადაებრებინათ სასახლის ქალები, რათა მათი შემწეობით დედოფლის ყურადღება მოეპოვებინათ. ისინი მოხერხებული ადამიანები იყვნენ,

²⁴⁷ კომნენოსები – ბიზანტიური დიდგვაროვანთა საგვარეულო, რომელსაც მამულები ჰქონდა თრაკიასა და პათლაგონიაში; XI საუკუნიდან საიმპერატორო დინასტია.

იცოდნენ, რა საშუალებით მოელოთ ქვის გული. ისააკმა მალე მიიღწია ამას, რადგან სიტყვითაც და საქმითაც გამოირჩეოდა... მოახერხა და დაუნათესავდა დედოფალს, მისი დისწული (ძმისწული) შვირთო ცოლად²⁴⁸.

თავისი საქმეები ასე კარგად რომ მოაგვარა, დაიწყო თავის ძმაზე ზრუნვა, და რამდენადაც ძმა დაეხმარა მას ცოლის შერთვაში, ამდენად ახლა ესეც ცდილობდა, რომ ძმაც არ დაშორებოდა დედოფალს...

როცა ღვთის განგებამ ასე მოაწყო ისააკის საქმეები, ცოტა ხნის შემდეგ სამეფო კარზე მოსამსახურე ქალებმა, ისააკის ჩაგონებით დაიწყეს დედოფლის წინაშე იმაზე ზრუნვა, რომ დედოფალს ეშვილა ალექსი. დედოფალი დათანხმდა ამამე და დანიშნულ დღეს, როდესაც ორივე ძმა სამეფო სასახლეში იყო, დედოფალმა იშვილა ალექსი ძველთაგანვე დადგენილი წესების დაცვით... ამ დროიდან მოკიდებული, ორივენი ხშირად მოდიოდნენ სასახლეში მეფე-დედოფლისთვის სათანადო პატივის მისაგებად და ამის შემდეგ რჩებოდნენ დედოფალთან. ასეთმა ურთიერთობამ დიდი შური აღძრა მათ წინააღმდეგ. კომნენოსებს ეს ბევრისგან სმენოდათ და ეშინოდათ – მტრის მახეში არ გავებათ და უმწეობაში არ ჩავარდეთო. ამიტომ ისინი ცდილობდნენ, გამოენახათ რაიმე საშუალება, რომ ღვთის შეწევნით უშიშარი მდგომარეობა შეექმნათ. დედასთან მოლაპარაკებისა და სხვადასხვა საშუალებათა გათვალისწინების შემდეგ ისინი შეჩერდნენ შემდეგზე: ესარგებლათ საპატიო საბაბით, მისულიყვნენ დედოფალთან თავისი საიდუმლო ზრახვების გასამჟღავნებლად...

²⁴⁸ ისააკის მიერ მარიამის ნათესავის ცოლად მოყვანაზე საუბრობს ნიკიფორე ვრიენიოსიც, ოღონდ სხვა ვითარებაში: „მიქაელმა (იმპერატორი მიქაელ VII), დიოგენესგან (რომანოს IV დიოგენე) რომ განთავისუფლდა, კუროპალატისა ანა, კომნენოსების დედა, შვილებთან ერთად გადასახლებიდან გამოიძახა და ქორწინების საშუალებით ისინი დაინათესავა. თვითონ იყო ადრე დაქორწინებული იბერთა მპყრობელის ბაგრატის ქალიშვილზე, მარიამზე, ხოლო ამისი დისშვილი ირინე, ქალიშვილი ალანეთის მფლობელისა, კუროპალატისას უფროს შვილს ისააკს მისცა ცოლად.“ (გეორგიკა 5, ნიკიფორე ვრიენიოსი). ქართულ წყაროებში არ ჩანს, რომ მარიამს და ჰყავდა. ბაგრატს ბორენა დედოფლისგან ორი შვილი – გიორგი (საქართველოს მეფე, გიორგი II (1072-1089)) და მარიამი ჰყავდა. ამიტომ არსებობს აზრი, რომ ისააკის ცოლი მარიამის დეიდაშვილია, ბორენა ხომ ოსების სამეფო ოჯახიდან იყო, ნიკიფორე ვრიენიოსიც აღნიშნავს, რომ ირინე ალანეთის მფლობელის ქალიშვილია.

რადგან მეფემ, თავისი მოხუცებულობის გამო, შვილების ყოლის იმედი დაკარგა, სიკვდილის მოლოდინში შეუდგა ზრუნვას ტახტის მემკვიდრეზე... მეფე თავის ნათესავს ანიჭებდა უპირატესობას და მას ვარაუდობდა თავის მემკვიდრედ. ასეთი ბოროტი განზრახვა ჰქონდა – გადაეცა მისთვის ძალაუფლება, თითქოს ეს მამამისის დატოვებული ქონება ყოფილიყო. მას შეეძლო სიკვდილამდე უზრუნველ მდგომარეობაში ყოფილიყო და ამასთანავე სამართლიანად მოქცეულიყო იმით, რომ თვითმპყრობლის ძალაუფლებას დედოფლის ვაჟს, კონსტანტინეს, დაუტოვებდა, როგორც მის მამა-პაპისეულ მემკვიდრეობას. ასე რომ მოქცეულიყო, დედოფალიც მეტი ნდობით იქნებოდა მისდამი განწყობილი. მაგრამ მოხუცი გამოჩერჩეტდა და უსამართლო და უსარგებლო განზრახვა გაივლო გულში; ამით თავად გახდა თავისი უბედურების გამომწვევი მიზეზი. ამაზე რომ ჩუმად ხმები დადიოდა, დედოფალმა გაიგო და დამწუხრდა, რადგან დაინახა საფრთხე თავისი ვაჟისთვის. ის ძალიან ნაწყენი იყო და არავის უმხელდა მწუხარებას, მაგრამ კომნენოსებს ეს არ გამოპარვიათ. იხელთეს კარგი შემთხვევა და დედოფალთან მივიდნენ... როცა კომნენოსები მივიდნენ დედოფალთან, ისააკმა უთხრა მას: ქალბატონო! ჩვენ ვერ გხედავთ შენ ისეთს, როგორიც გუშინ ან ამასწინათ იყავი; რაღაც მძიმე ფიქრები გაწუხებს შენ... დედოფალს არ სურდა, გაემჟღავნებინა მათთვის სიდუმლოება, მხოლოდ მძიმედ ამოიხვნეშა და თქვა: რად აძლევთ ასეთ შეკითხვებს იმას, ვინც უცხო ქვეყანაში ცხოვრობს? მარტო ეს არის საკმარისი იმისთვის, რომ ისინი დამწუხრებული იყვნენ. მე კი, საუბედუროდ, ცვლილებები არ მაკლდება და ვინ იცის, კიდევ რას უნდა ველოდე ახლო მომავალში.“

კომნენოსები მეორე დღესაც მივიდნენ დედოფალთან და ერთგულება შეჰფიცეს, დააიმედეს, რომ ყოველ ღონეს იხმარდნენ, რომ კონსტანტინეს სამეფო ტახტი არ დაეკარგა. ამის შემდეგ კიდევ უფრო ხშირად დაიარებოდნენ ძმები სამეფო სასახლეში. ანა მოგვითხრობს, რომ თითქოს კომნენოსების ყურამდე მიაღწია ამბავმა, თითქოს ძმებს ბოროტისმზრახველები შეპყრობასა და დაბრმავებას უპირებდნენ, ამიტომ მათ აჯანყება გადაწყვიტეს.

„ალექსიმ ისარგებლა შემთხვევით, როცა მას (როგორც დომესტიკოსს) ჯარების შეკრება დაავალეს. წერილები დაუგზავნა სამხედრო ნაწილების უფროსებს,

რომლებიც მის მიმართ კარგად იყვნენ განწყობილი, მასთან ჯარებით გამოცხადებულიყვნენ; ისინი დაიძრნენ და მოაშურეს დიად ქალაქს... დომესტიკოსი წავიდა ბაკურიანთან²⁴⁹... ალექსიმ უამბო მას ყველაფერი, თუ როგორ სძულთ იმ ბოროტ მონებს კომნენოსები, შურთ და როგორი ბოროტი განზრახვები აქვს მათ წინააღმდეგ, განიზრახეს და კიდევაც დააპირეს მათთვის თვალების დათხრა. თან დასძინა, შეუძლებელია ამის მოთმენა მონურად და რომ საჭიროა ვაჟკაცურად შებრძოლება...

ბაკურიანმა ყველაფერი ეს მოისმინა და მიხვდა, რომ ამგვარ შემთხვევებში დაყოვნება დაუშვებელია და რომ ახლავე საჭიროა ამ კეთილშობილ საქმეს შეუდგნენ, და უთხრა ალექსის: „თუ ხვალ, დილით ადრე, აქედან გახვალ, მეც გამოგყვები და თავგამოდებით დაგიცავ, თუკი შენ მომავლისთვის გადასდებ შენი განზრახვის სისრულეში მოყვანას, იცოდე, მე თვითონ მაშინვე დაუყოვნებლივ მივალ მეფესთან და ვუამბობ შენსა და შენი თანამზრახველების შესახებ“. ამაზე ალექსიმ უპასუხა: „ვხედავ, რომ ზრუნავ ჩემს ხსნაზე და, რადგან მე ამაში ღვთის ხელს ვამჩნევ, არ უარვყოფ შენს რჩევა-დარიგებას; მაგრამ უშიშროების უზრუნველსაყოფად საჭიროა ერთმანეთს ვფიცოთ“. ამგვარად იმათ პირობა დასდეს, რომ, თუ ღმერთი ხელს შეუწყობს და ალექსი სამეფო ტახტზე ავა, ალექსი მიანიჭებს მას დომესტიკოსის პატივს, რომელიც ამჟამად თვით მას, ალექსის აქვს.

ასე დააბოლოვა ალექსი კომნენოსმა საქმე ბაკურიანთან და წავიდა...

კომნენოსებმა სასახლე აიღეს, დაუყოვნებლივ გაგზავნეს ბოტანიატესთან თავინთი სიძე... მან ნავში ჩასვა მეფე და წაიყვანა ის ცნობილ პერიბლექტის სავანეში²⁵⁰... სადაც აღიკვეცა ბერად...

ხოლო დედოფალი მარიამი და მისი ვაჟი კონსტანტინე... ჯერ კიდევ სასახლეში

²⁴⁹ ბაკურიანი – გრიგოლ ბაკურიანის ძე. XI საუკუნის ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე, ბიზანტიის იმპერიის ჯერ აღმოსავლეთის, მერე დასავლეთის (კვიპრული ნაწილის) დომესტიკოსი (მთავარსარდალი), სევასტოსი. ძე ერისთავიკიონაძე ბაკურიანისა.

²⁵⁰ პერიბლექტის სავანე – ღვთისმშობლის სახელობის პონტაგელი, როჰანოზ არგირის მიერ აგებული (ე.წ. რომანა).

ცხოვრობდნენ; დედოფალს, პოეტის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ქერა მენელაოსის²⁵¹ ბედი აწუხებდა. სასახლეში დაყოვნების საპატიო საბაბად თვლიდა ის ნათესაურ ურთიერთობას (თუმცა ზოგიერთები, მოშურნენი, სხვა რამესაც ეჭვობდნენ). ერთი კომენტოსთაგანი, ისააკი, ხომ სიძედ გაიხადა, ხოლო მეორე, ალექსი, შვილობილად ჰყავდა. ასე საქმის მოწყობა გააბედინა მას არა რაიმე უმსგავსო მიზეზმა, როგორც ამას ზოგიერთები ამტკიცებდნენ, და არც ამ ვაჟკაცების მიმზიდველობამ და მისაწვდომობამ, არამედ იმ უბრალო ამბავმა, რომ იგი უცხოეთში ცხოვრობდა, არ ჰყავდა აქ არც ნათესავი, არც ვინმე თანამგრძნობი და არც ერთი თვისტომი. მას არ უნდოდა და არ გამოდიოდა სასახლიდან, რადგან ეშინოდა, მის ვაჟს ცუდი რამ არ შემთხვეოდა, თუ სასახლიდან გავიდოდა, რადგან მისი უშიშროება უზრუნველი არ იყო; ხოლო მეფეები ხომ იცვლებიან, ასეთი საშიშროება ყოველთვის არის მოსალოდნელი...

მე ბავშვობიდანვე, ჯერ კიდევ რვა წლისა ძლივს ვიყავი, ვიზრდებოდი დედოფალთან, ძალიან ვუყვარდი მას და ყველა თავის საიდუმლოს მიზიარებდა... ხშირად მსმენია, რომ დედოფალს უთქვამს, თუ რა გადახდა მას თავს და რა დიდი შიში გადაიტანა, უპირატესად ვაჟის გამო, როდესაც ნიკიფორემ უარი თქვა სამეფო ტახტზე...

ამგვარად, მარიამმა მოკლე ხანს დააყოვნა სასახლეში ვაჟის სიყვარულის გამო.. რაც შეეხება მამაჩემს, ალექსის, რომელმაც მიიღო თუ არა სკიპტრა, სასახლეში შესვლისთანავე თავისი მეუღლე, რომელიც მაშინ თხუთმეტი წლისა იყო, მისი დედა, დედა და კესარი, მისი პაპა მამის მხრიდან, დატოვა ქვედა პალატებში... ხოლო თვითონ ძმებით და დედით და მახლობლებ-მოყვარებით ავიდა ზედა პალატში, რომელსაც ბუკელეონი ეწოდება... ამგვარად, ბევრი ეჭვის თვალით უყურებდნენ დედოფლის დარჩენას სასახლეში, ჩურჩულით ამბობდნენ, ახლანდელ ტახტის მპყრობელსაც განზრახული აქვს, როგორც ჩანს, მარიამის ცოლად შერთვაო. მხოლოდ დუკები არაფერს ამის მსგავსს არ ფიქრობდნენ (რადგან ჩვეული არ

²⁵¹ მენელაოსი – მიკენის მეფის, ატრევსის ძე. აგამემონონის უმცროსი ძმა. ელენეს მეუღლე, სპარტას მეფე. ძველ საბერძნეთში დადასტურებულია მენელაოსის კულტის არსებობა. მისი სახე ხატოვნად აისახა ანტიკურ ლიტერატურასა (ჰომეროსი, ევრიპიდე და სხვა) და ხელოვნებაში. ქარაგმულად „მენელაოსი“ მოტყუებულ ქმარზე მიანიშნებს.

იყვნენ, ფუჭი გეგმები ედგინათ); დუკებმა კარგად იცოდნენ, რომ კომუნისტების დედას სძულდა ისინი; ამიტომ იყო, რომ მას ეჭვით უყურებდნენ და ფრთხილობდნენ კიდევ...

კესარი იოანე დუკა ცდილობდა, რაც შეიძლება მალე განთავისუფლებულიყო დედოფალ მარიამისგან და გაეძევივნა ის სასახლიდან, რათა ამ გზით მოესპო ყალბი ეჭვები... ამ მიზნით ის, ერთი მხრივ, ელაქუცებოდა პატრიარქ კოზმას, ცდილობდა, თანამზრახველად ჰყოლოდა იგი... ხოლო მეორე მხრივ, დაჟინებით არწმუნებდა მარიამ დედოფალს, რათა მას მეფისთვის ეთხოვა სიგელი მისი და მისი ვაჟის უშიშროების უზრუნველსაყოფად, და გასცლოდა სასახლეს...

რამდენიმე დღე გავიდა და კომუნისტები არ აპირებდნენ მის გასახლებას სასახლიდან, ნაწილობრივ იმ დიდი კეთილი საქმეების გამო, რომელიც მარიამმა გააკეთა თავისი მეფობის დროს, მაგრამ ასევე კომუნისტების ახლო ურთიერთობის გამო დედოფალთან, რაც გამოიხატებოდა ირმხრივ ნათესაურ კავშირში დედოფალთან...

ხოლო ალექსი კომუნისტი რომ გამეფდა, კონსტანტინეს დედამ, იოანე კესარის შთაგონებით, მიმართა მეფე ალექსის და სთხოვა თვითმპყრობელს, მიეცა მისთვის წითელი მეღვინით დამოწმებული და ოქროს ბეჭედის მქონე წერილობითი დადასტურება იმისა, რამ მას და მის ვაჟს არა თუ ხელს არ ახლებდნენ, არამედ (კონსტანტინე) ალექსის თანამმართველიც იქნებოდა, ჩაიცვამდა წითელ წაღებს, თავზე გვირგვინს დაიდგამდა და ალექსისთან ერთად მასაც უწოდებდნენ მეფეს.

ამ თხოვნაზე მას უარი არ უთხრეს: მარიამმა მიიღო ოქრო-ბეჭედი, რომლითაც ყველა მისი სურვილი დადასტურდა. ასე რომ, კონსტანტინეს გახადეს აბრეშუმის წაღები, რომლებიც მანამდე ეცვა, ჩააცვს მთლიანად წითლები, თუმცა სამეფო სიგელებსა და ოქრობეჭდებში ხელს აწერდა წითელი მეღვინით ალექსი მეფის შემდეგ და საზეიმო გამოსვლების დროს სამეფო თავსაბურავით შემკული მას მიჰყვებოდა უკან. ამბობენ, რომ მარიამ დედოფალმა ჯერ კიდევ კომუნისტების აჯანყების წინ დაადებინა ალექსის ეს პირობა და მოითხოვა, რომ მის ვაჟს ასე მოჰყვებოდნენ.

ამის შემდეგ მარიამი საპატიო ამაღლის თანხლებით გამოდის სასახლიდან, რათა

დასახლდეს სამეფო პალატებში მახლობლად მთავარმოწამის გიორგის სავანისა, რომელიც მეფე კონსტანტინე მონომახმა ააგო და რომელსაც მდაბიურად მანგანა ეწოდება. ამ სავანეში მიავლინა ის სევასტოკრატოსმა ისააკმა.“

მხოლოდ ამ ამბების შემდეგ გაჩნდა ანა კომნენოსი (1083 წელს), რომელიც შემდეგ კონსტანტინეზე დანიშნეს. ანა წერს:

„რადგან კონსტანტინე მამაჩემის თანამმართველად ითვლებოდა და მასთან ერთად წითელი მელნით აწერდა ხელს სიგელებს, საზეიმო გამოსვლების დროსაც მას ახლდა ტიარით თავზე და წარმოთქმებშიც მეორე ადგილას იხსენიებოდა, ამიტომ იმათ, ვისაც ეს წარმოთქმები ეხებოდა საზეიმო შემთხვევებში, ბრძანება გასცეს, რომ მეც ვყოფილიყავი მოხსენიებული და წარმოთქვათ: კონსტანტინე და ანნა. ეს, როგორც მე გამიგონია ჩემი ნათესავებისა და მშობლებისგან, შემდეგაც კარგა დიდ ხანს სრულდებოდა.“

1087 წელს ალექსი კომნენოსს გაუჩნდა ვაჟი – იოანე, რომელიც 1092 წელს იმპერატორმა თანამმართველად გამოაცხადა. ამის შემდეგ კონსტანტინემ მინიჭებული ყველა პრივილეგია დაკარგა, მაგრამ, ამის მიუხედავად, ალექსისა და კონსტანტინეს ურთიერთობა არ გაფუჭებულა. იმპერატორს ის ახლდა ერთ-ერთ ლაშქრობაშიც.

XI საუკუნის 80-იანი წლებიდან ბიზანტიას ბრძოლა უწევდა პაჭანიკების²⁵² წინააღმდეგ. შესაბამისად, დასავლეთის ქარების დომესტიკოსის, გრიგოლ ბაკურიანის, საზრუნავიც მათი მოგერიება იყო. ანა კომნენოსი ახასიათებს გრიგოლს, როგორც კარგ მხედართმთავარს: „ძალიან ნიჭიერი კაცი ჯარის მომზადებაში, მის დაწყობაში ფალანგ-ფალანგად და ძალიან მოხერხებული საბრძოლო წყობის გამოგონებაში.“ ერთ-ერთი ბრძოლისას გრიგოლ ბაკურიანი ტყვედ ჩაუვარდა მომთაბარეებს. ალექსი კომნენოსმა ის დიდ საფასურად გამოიხსნა. გრიგოლმა გააგრძე-

²⁵² პაჭანიკები – თურქულენოვანი ტომების გაერთიანება, რომელიც სამხრეთ რუსეთის ტრამპლებში IX საუკუნიდან გამოჩნდა. XI საუკუნეში ყივჩაყების მიერ შევიწროებული პაჭანიკები მომთაბარეობდნენ მდინარეების – დუნაისა და დნეპრს – შორის, ხშირად ბიზანტიასაც ესხმოდნენ თავს. 1091 წელს ალექსი კომნენოსმა ბიზანტიელებისა და ყივჩაყების გაერთიანებული ჯარით გაანადგურა პაჭანიკები ლევენიონის ბრძოლაში.

ლა პატანიკებთან ბრძოლა, მაგრამ საბოლოოდ მაინც მათთან ბრძოლის დროს დაიღუპა: „ძლიერი მხედრული შემართების დროს მუხას დაეჭაბა და იქვე სული დალია. დანარჩენი ჯარი დაიფანტა, ზოგი სად, ზოგი სად. ეს რომ გაიგო თვითმპყრობელმა, დაიტირა დაღუპულები, ყველანი ცალკ-ცალკე და ერთად. დომესტიკოსის სიკვდილის გამო კი განსაკუთრებით წუხდა და ცრემლებს ღვრიდა. ვინაიდან ძალიან უყვარდა ეს კაცი ჯერ კიდევ მისი (ალექსის) მეფედ გამოცხადებამდე.“⁷⁵³

საბოლოოდ ბიზანტიამ პატანიკების წინააღმდეგ საბრძოლველად მოიხმო ყივჩაყები⁷⁵⁴ და 1091 წელს ბიზანტიელთა და ყივჩაყების გაერთიანებულმა ჯარებმა დაამარცხეს პატანიკები. ამის შემდეგ ყივჩაყები უკან გაბრუნდნენ.

1092 წელს ყივჩაყებთან ტრამალებში გამოჩნდა ცრუ დიოგენე, რომელიც თავს აცხადებდა, ერთი ვერსიით, რომანოს IV დიოგენეს ვაჟად. მეორე ვერსიით – კონსტანტინე დიოგენეს უფროს ვაჟად. ყივჩაყების ბელადმა თუგორხანმა თვითმარქვია ბიზანტიის ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ ცნო და მისი ინტერესების დაცვის საბაბით ბიზანტიის ტერიტორიაზე შეიჭრა.

რამდენიმე ციხესიმაგრე შემოჭრილი მტრის მხარეზე გადავიდა და იმპერატორის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო. თუგორხანმა ვერ მოახერხა ანქილეს ციხესიმაგრის აღება, სადაც იმპერატორის ჯარების წინააღმდეგობას წააწყდა. ცრუ დიოგენემ ყივჩაყების ბელადი დაარწმუნა, გზა სამხრეთისკენ გაეგრძელებინათ და ანდრიანოპოლისთვის შეეცადათ, სადაც მმართველად რომანოს დიოგენეს ნათესავი ნიკიფორე ვრიენიოსი იყო. ცრუ დიოგენე იმედოვნებდა, რომ მას ადვილად მიიმხრობდნენ. ყივჩაყებმა მოახერხეს ანდრიანოპოლამდე მისვლა და ქალაქის აღყის დაწყება, თუმცა ნიკიფორე ვრიენიოსი ვერ გადაიბირეს. მათ ქალაქის ასაღებად ძალები არ ეცოთ და უკან დაიხიეს.

⁷⁵³ გეორგიკა 6, ანა კომნენოსი.

⁷⁵⁴ ყივჩაყები – თურქულენოვანი ხალხი, რომელიც XI საუკუნისათვის ევრაზიის სტეპებში მომთაბარეობდა. ერთიანი სახელმწიფო არ შეუქმნიათ, იყოფოდნენ ცალკეულ ტომთა კავშირებად. ყივჩაყები კარგი მეომრები იყვნენ და ხშირად სხვა ქვეყნის ჯარში დაქირავებულ მეომრებად მსახურობდნენ.

ამ ბრძოლებში ალექსი კომნენოსს თან ახლდა კონსტანტინე დუკა (პორფიროგენეტი). როდესაც სერის მიდამოებში იყვნენ, კონსტანტინემ ალექსის მის აგარაკზე დასვენება შესთავაზა: „სასიამოვნო ადგილია, კარგი ცივი სასმელი წყალი მოჩუხჩუხებს და მეფის მისაღები საჭირო ოთახებიც არისო.“ ალექსი დათანხმდა და ის დღე და მეორეც კონსტანტინესთან აგარაკზე დაყო, სადაც ალექსის საპატივცემულოდ ნადიმი უნდა გაემართათ.

„ეს რომ შეიტყო ნიკიფორე დიოგენემ²⁵⁵, რომელიც დიდი ხანია გაბატონებას ლა-მობდა და უთვალთვალედა (ალექსის), თუ სადმე შესძლებდა საკუთარი ხელით მის მოსპობას, შემოირტყა მახვილი და შევიდა სახლში, თითქოს ნადირობიდან დაბრუნებულიყოს. ეს რომ დაინახა ტატიკამ (ალექსის ერთ-ერთმა თანმხლებმა), რომელმაც წინათაც იცოდა მისი ამ განზრახვის შესახებ, გააგდო... ისიც მიზნის მიულწევლად წავიდა. რადგან მიხვდა, რომ გაუგეს მისი ოინები, გადაწყვიტა, გაქცევით ეხსნა თავი და გადასულიყო დედოფალ მარიამის ქრისტეპოლისის მამულებში, ან პერნიკში, ან პეტრიწონში, და იქიდან კვლავ გარემოებათა შესაბამისად მოეგვარებინა თავისი საქმეები. დედოფალ მარიამს დაუახლოვებია იგი, როგორც თავისი მეუღლის, ყოფილი მეფის მიქაელ დუკას ძმა... მეფე ალექსი მესამე დღეს გავიდა იქიდან; კონსტანტინე კი იქ დატოვა დასასვენებლად: უფრთხილდებოდა ყმაწვილს, ნაზი და მიუჩვეველი იყო, მაშინ პირველად გამოსულიყო სალაშქროდ. ის ხომ დედისერთა იყო და თვითმპყრობელი ალექსი ძალიან ზრუნავდა ყმაწვილზე და ყოველგვარი შეღავათის მინიჭებაზე თანხმდებოდა მისთვის და მისი დედისთვის, დედოფალ მარიამისთვის, და უყვარდა ის განსაკუთრებულად სწორედ როგორც საკუთარი შვილი.“²⁵⁶

როცა ნიკიფორე დიოგენემ ქრისტეპოლისკენ წასვლა გადაწყვიტა, კონსტანტი-

²⁵⁵ ნიკიფორე დიოგენე – რომანოს IV დიოგენესა და ევდოკიას შვილი. ევდოკიას პირველი ქმრისგან კონსტანტინე X დუკასგან (1059-1067) ჰყავდა მიქაელ VII დუკა; რომანოს დიოგენე კი ევდოკიას მეორე ქმარი იყო. ნიკიფორე რომანოს IV დიოგენეს იმპერატორობის დროს იყო მისი თანამმართველი, მამის ტახტიდან ჩამოგდების შემდეგ დედასთან ერთად იყო მონასტერში. ალექსი კომნენოსის ტახტზე ასვლის შემდეგ გახდა სარდალი. ახალი იმპერატორი კეთილგანწყობილი იყო მის მიმართ.

²⁵⁶ გეორგიკა 6, ანა კომნენე (კომნენოსი).

ნე პორფიროგენეტს კაცი გაუგზავნა და მეფის ნაჩუქარი ფეხმარდი ცხენი სთხოვა, თუმცა კონსტანტინემ უარი შეუთვალა: არ შემიძლია მეფის ასეთი საჩუქარი დღესვე გამოგიგზავნო.

ალექსის მომხრეებმა მოახერხეს ნიკიფორე დიოგენეს შეპყრობა. წამების შემდეგ ნიკიფორე ყველაფერში გამოტყდა და ისიც აღიარა, რომ მეფის მოკვლას აპირებდა. დიოგენეს ჩვენებებიდან გამოჩნდა, რომ შეთქმულების შესახებ იცოდა დედოფალმა მარიამმაც, თუმცა მეფის მოკვლას არ თანხმდებოდა და ურჩევდა, თავი შეეკავებინა არა მარტო მეფის მკვლელობისგან, არამედ უაზრო გეგმისგანაც. აღმოჩნდა, რომ შეთქმულებას ბევრი მომხრე ჰყავდა. ალექსიმ გადაწყვიტა, მარიამ დედოფლის ამბავი გაუმჟღავნებლად დაეტოვებინა. ანას გადმოცემით, ალექსი „ყველგან ავრცელებდა ხმებს, რომ დიოგენეს გეგმა მეფეს შეატყობინა მარიამის ვაჟმა, კონსტანტინე პორფიროგენეტმა, ნამდვილად კი საქმის ვითარება სხვაგვარი იყო. შეთქმულების ამბები თანდათან ხდებოდა ცნობილი თვით დიოგენეს თანამშრომელთა წყალობით.“²⁵⁷

ალექსიმ შეთქმულება აღკვეთა და ყივჩაყების ქვეყნიდან განდევნაც მოახერხა. მკვლევართა აზრით, მას შემდეგ, რაც მარიამის შეთქმულებთან დაკავშირება მოხდა, დაახლოებით 1094 წელს, მან პეტრიწონის მონასტერს შეაფარა თავი.²⁵⁸

1095 წელს კონსტანტინე დუკა გარდაიცვალა. ორი წლის შემდეგ ანა კომნენოსი დანიშნეს ნიკიფორე ვრიენიოსზე, რომელსაც ცოლად გაყვა კიდეც. ამის შემდეგ მარიამის კვალი იკარგება, თუმცა 1103 წელს იგი მოხსენიებულია როგორც რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დოკუმენტის – „ძეგლის წერის“ ბოლოში დასახელებულ პირთა შორის, როგორც მართა-ყოფილი მარიამ დედოფალი – „კეთილად მსახურისა და ღვთის მოყუარისა დედოფლისა ჩუენისა მართა /ავლუსტინაი/სნი მრავალმცა არიან წელნი და ჟამნი.“

²⁵⁷ გეორგიკა 6, ანა კომნენე (კომნენოსი).

²⁵⁸ გეორგიკა 5.

ქართველები და იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი

წმინდა მიწაზე ქართული სამონასტრო ცხოვრება V საუკუნიდან იწყება. ამ პერიოდში იერუსალიმსა და ახლო აღმოსავლეთის სხვა რეგიონებში მოქმედებდა უმნიშვნელოვანესი ქართული სამონასტრო კერები, როგორებიც არის: საბაწმინდას ლავრა, ხარიტონის ლავრა, სინას მთა და იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი.²⁵⁹ XI საუკუნეში წმინდა მიწაზე ქართველები უკვე ოცამდე სავანეს ფლობდნენ.²⁶⁰

XI საუკუნის 30-იან წლებში იერუსალიმი ფატიმიანთა იმპერიის შემდგენლობაში შედიოდა და ნებისმიერი მშენებლობა – და მით უმეტეს ეკლესიის – მხოლოდ მათი ნებართვით ხდებოდა. ამდენად, იერუსალიმში დიდი სამონასტრო მშენებლობა მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ცვლილებებზე უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული.

1030 წელს ქართველებმა მნიშვნელოვანი დახმარება გაუწიეს რომანოზ III ჩრდილოეთ სირიის კამპანიის დროს. 1031 წელს დაიდო ზავი საქართველოსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის და ქართველთა მეფე ბაგრატ IV ცოლად შეირთო იმპერატორის ძმისშვილი, ელენე. 1030 წელს ჩრდილოეთ სირიაში დახმარებისთვის ბიზანტიელებმა ქართველთა ინტერესები გაითვალისწინეს ფატიმიანთა სახალიფოსთან 1036 წელს დადებულ სამშვიდობო ხელშეკრულებაშიც. ამ ხელშეკრულების ერთ-ერთი პუნქტი იყო წმინდა მიწაზე დანგრეული ეკლესია-მონასტრების აღდგენა. როგორც ჩანს, სწორედ ამ ხელშეკრულების ფარგლებში მოხდა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აშენება-რესტავრაცია. აღსადგენი მონასტრების სიაში ქართული მონასტრის (მონასტრების) მოხვედრა მიუთითებს იმაზე, თუ რა მნიშვნელოვან პარტნიორად განიხილავდა ბიზანტია საქართველოს. ამავე დროს, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ჯვრის მონასტერი დაექვემდებარა არა ბერძნულ, არამედ ქართულ ეკლესიას. ამას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან მიუხედავად იმისა, რომ საბაწმინდაში, ხარიტონსა თუ სხვა ცენტრებში ქართველი ბე-

²⁵⁹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი I, მეცნიერება, თბილისი, 1980, 89 – 92.

²⁶⁰ იქვე. 104.

რები მოღვაწეობდნენ, ეს მონასტრები საკუთრივ ქართული არ ყოფილა.²⁶¹ ასევე აღსანიშნავია, რომ, თუკი ჯვრის მონასტერი ძველ ნაშთებზე იქნა აგებული, წინამორბედი ტაძარი სხვა სახელს ატარებდა, რადგან XI საუკუნემდე, წმინდა მიწაზე ჯვრის მონასტერს არც ერთი წყარო არ მოიხსენიებს.²⁶²

ამდენად, იერუსალიმში ქართული მონასტრის მშენებლობა, ბიზანტურ-ფატიმიური ხელშეკრულებით, აუცილებლად უნდა ყოფილიყო გათვალისწინებული, რადგან ფატიმიანები მხოლოდ ბიზანტიელებს აძლევდნენ უფლებას, აღედგინათ ეკლესია-მონასტრები. ფატიმიანთა კარზე ქართველებს მეფე გიორგი I დროიდან კარგად იცნობდნენ. ამდენად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ფატიმიანები ქართველებს მნიშვნელოვან მოკავშირეებად განიხილავდნენ და სწორედ ამიტომ დართეს ჯვრის მონასტრის აღდგენის ნება.

ქართული წყაროები იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მშენებლობას გიორგი პროხოვს სახელს უკავშირებენ. პროხოვ წარმოშობით შავშეთიდან იყო და ბავშვობიდან კლარჯეთში, წყაროსთავის მონასტერში ცხოვრობდა, სადაც მისი ძმა მოღვაწეობდა. შემდგომში პროხოვ ბერად აღკვეცეს და მღვდლად აკურთხეს. ამის შემდეგ მან პალესტინაში, საბას ლავრაში გააგრძელა მოღვაწეობა. XI საუკუნის შუა ხანებში, ექვთიმე გრძელის²⁶³ ბრძანებით, ზეთისხილის მთის მახლობლად, პროხოვმ დაიწყო ქართული ჯვრის მონასტრის მშენებლობა, რამაც დაახლოებით 1060 წლამდე გასტანა. გიორგი პროხოვ გარდაიცვალა 1066 წელს.²⁶⁴

1038 წელს დასრულდა მონასტრის კომპლექსის ძირითადი ნაწილის მშენებლობა.²⁶⁵ პროფ. გონა ჯაფარიძე ვარაუდობს, რომ ეს მოხდა 1036 წლის ფატიმიანთა სახალიფოსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის დადებული ხელშეკრულების საფუძ-

²⁶¹ გ. ჯაფარიძე, „იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის დაარსება XI ს. 30-იანი წლების ახლო აღმოსავლეთის დიპლომატიის შუქზე“, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, IV, თბილისი, 2005, 139.

²⁶² იქვე. 143.

²⁶³ ქართველი საეკლესიო მოღვაწე XI საუკუნეში.

²⁶⁴ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, 103.

²⁶⁵ გ. ჯაფარიძე, „იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის დაარსება“, 139.

ველზე. ჯაფარიძე აღნიშნავს, რომ, ისლამური კანონმდებლობის მიხედვით, ისლამის მიწებზე ახალი ეკლესიების მშენებლობა აკრძალული იყო. ამდენად, 1038 წელს ახალი მონასტრის მშენებლობა კი არა, არამედ ძველის აღდგენა-რესტავრაცია უნდა მომხდარიყო. ამასვე ადასტურებს მონასტრის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრები.⁷⁶⁶

პროფესორი ჯაფარიძე მიიჩნევს, რომ: „მონასტრის დაფუძნების იდეა შეიძლება და ჩასახულიყო გაცილებით ადრე, XI ს. 20-იანი წლებიდან მაინც, როცა დაისახა კონტურები სამხედრო-პოლიტიკური კავშირისა გიორგი I და ფატიმიან ხალიფა ალ-ჰაქიმს შორის“⁷⁶⁷. ეს ფაქტი ქართული დიპლომატიის მნიშვნელოვანი წარმატება იყო და ქართულ-ბიზანტიური თუ ქართულ-ფატიმიური ურთიერთობები სრულიად ახალ ეტაპზე გადავიდა. საქართველო უკვე დიდი იმპერიების პარტნიორად განიხილებოდა. ასევე, წმინდა მიწაზე გაჩნდა მნიშვნელოვანი რელიგიური და კულტურული ქართული ცენტრი, სადაც ქართველი ბერ-მონაზვნები მოღვაწეობდნენ. ჯვრის მონასტერი ქართული კულტურისა და სასულიერო ცხოვრების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კერად XVII საუკუნის 80-იან წლებამდე რჩებოდა.

ქართველ მეფეთა შვილების ვიზიტი კაიროში და საქართველოს ანტისელჩუკურ კოალიციაში მონაწილეობის საკითხი

საქართველოსა და ფატიმიანთა იმპერიას შორის არსებულ ურთიერთობების კიდევ ერთ ეპიზოდს ასახავს 1047 წელს კაიროში შემდგარი ცერემონიალის ისტორია.

ცნობილი სპარსელი მოგზაური და ისმაილიტი დაი, ნასირ ხოსროუ თავის ნაშრომში „საფარ-ნამე“ დაწვრილებით აღწერს 1047 წელს კაიროში ნილოსის არხის გახსნის ცერემონიალს, რომელიც მან საკუთარი თვალით ნახა. ის გადმოგვცემს, რომ ცერემონიას ხელმძღვანელობდა უშუალოდ ხალიფა ალ-მუსთანსირი. აღ-

⁷⁶⁶ იქვე. 142.

⁷⁶⁷ იქვე, 141.

სანიშნავია, რომ ფატიმიანთა სახალიფოში დღესასწაულებს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა და ყველა ცერემონია მკაცრად იყო დადგენილი ისმალისტური დოქტრინის შესაბამისად. ხალიფა-იმამი ითვლებოდა სამყაროს გონის მიწიერ განსახიერებად, იმ პირველი ქმნილებისა, რომელიც ემანაციის გზით ღმერთისგან წარმოიშვა²⁶⁸. ამიტომ, ფატიმიანთა კარის პროტოკოლი და ძალაუფლების სიმბოლოები ხალიფა-იმამს იერარქიული კიბის ყველაზე მაღალ საფეხურზე ათავსებდა. ყველა სხვა თანამდებობა მასთან იყო დაკავშირებული და დამოკიდებული. ნებისმიერი რიტუალი ამ პრინციპით იმართებოდა და იერარქიულობა მკაცრად იყო დაცული. ხალიფა-იმამის რიტუალში მონაწილეობას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რადგანაც ისმალისტებისთვის იმამის დანახვა კი დალოცვის ტოლფასად და მადლის მომტანად ითვლებოდა²⁶⁹. ნილოსის არხის ყოველწლიური გახსნის ცერემონია გამოხატავდა ხელისუფლების პასუხისმგებლობას საირიგაციო არხების შემუშავებული სისტემის შენარჩუნებაზე, რაც იყო ქვეყნის კეთილდღეობის გარანტია. ცერემონიაში მონაწილეობის შედეგად ხელისუფალი მოსახლეობის წინ გამოჩნდებოდა, რითიც ამტკიცებდა მისი ადმინისტრაციის პასუხისმგებლობას ქვეყნის კეთილდღეობაზე²⁷⁰.

ნასირ ხოსროუ გადმოგვცემს, რომ არხის გახსნის დღეს, დილით ადრე, ხალიფას სასახლიდან არხისკენ გაემართა დიდი პროცესია, რომელიც შედგებოდა ხალიფას მსახურების, ჯარისკაცებისა და მაღალჩინოსნებისგან, ხოლო თვითონ ხალიფა პროცესიის შუაგულში იმყოფებოდა. სპარსელი მოგზაური ასევე გადმოგვცემს, რომ პროცესიაში მონაწილეობდნენ სხვადასხვა ქვეყნების მეფეთა და დიდებულთა შვილები და, რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა – „ქართველ მეფეთა ვაჟები“. ნასირ ხოსროუ წერს: „ერთი ჯგუფი შედგებოდა სხვადასხვა ქვეყნების უფლისწულთა და დიდებულთა შვილებისგან, რომელნიც აქ იყვნენ ჩამოსულნი და ლაშქრისა და სპის ანგარიშში არ ითვლებოდნენ. ისინი იყვნენ მალრიბიდან,

²⁶⁸ Sanders, *Ritual, Politics, and the City in Fatimid Cairo*, Albany: State University of New York Press 1994, 41.

²⁶⁹ ფატიმიანთა რიტუალების შესახებ დაწვრილებითი ინფორმაცია იხილეთ: Sanders, *Ritual, Politics, and the City in Fatimid Cairo*.

²⁷⁰ Sanders, *Ritual, Politics, and the City in Fatimid Cairo*, 102.

იემენიდან, რუმიდან, სლავთა ქვეყნიდან, ნუბიიდან, ჰაბაშადან. აქ იყვნენ ჩამოსულნი დელის მეფის (ხოსროვ) ძენი და მათი დედა, ქართველ მეფეთა ვაჟები, დეილეშელთა უფლისწულები და თურქესტანის ხაკანის ვაჟები.²⁷¹

აქ, რა თქმა უნდა, ჩნდება კითხვა: ვინ იყვნენ ხსენებული ქართველთა მეფეები და მათი ვაჟები? როგორც ცნობილია, 1047 წელს საქართველოს მეფე იყო ბაგრატ IV, რომელსაც ვაჟი, გიორგი, ჰყავდა – მომავალში მეფე გიორგი II. ქართული წყაროები არანაირ ცნობას არ გვაწვდიან ქართველი უფლისწულის ეგვიპტეში ვიზიტის შესახებ. ასევე ყურადსაღებია ის ფაქტი, რომ ნასირ ხოსროუ არა ერთი მეფის ვაჟებს არამედ, მეფეთა ვაჟებს მოიხსენიებს. პროფესორი ვალერიან გაბაშვილი აღნიშნავს, რომ სპარსელი მოგზაური შეცდომას არ უშვებს, როდესაც ქართველ მეფეებს იხსენიებს, რადგან იმ პერიოდში კახეთს დამოუკიდებელი მეფე მართავდა.²⁷² აღსანიშნავია, რომ კათალიკოსი მელქისედეკი თავის ანდერძში კვირიკეს კახეთის მეფედ მოიხსენიებს და ბაგრატ IV ერთად ანდერძის დამტკიცებას სთხოვს.²⁷³ კვირიკე მეფედ (მალიქ) მოიხსენიება ასევე მის მიერ მოჭრილ მონეტებზე.²⁷⁴ ასევე არ უნდა გამოირიცხოს კლდეკარის ციხის მფლობელი, ერისთავი ლიპარიტ IV, რომელსაც იბნ ალ-ასირი იხსენიებს როგორც აფხაზთა მალიქს²⁷⁵ (მეფე, მთავარი). რა თქმა უნდა, ყველა მოწვეულ სტუმარს, ფატიმიანები რეალურ ან სავარაუდო მოკავშირეებად განიხილავდნენ. ამ პერიოდში ფატიმიანთა მთავარი მოწინააღმდეგეები სელჩუკები იყვნენ, ამდენად, გასაკვირი არ არის, რომ ხალიფა ალ-მუსტანსირი²⁷⁶ აქტიურად ეძებდა მოკავშირეებს სელჩუკების წინა-

²⁷¹ თარგმნილია პროფ. გ. ჟორჯოლიანის მიერ. გ. ჟორჯოლიანი, „ერთი ცნობა ნასერ ხოსროუს „საფარ-ნამედან“, საქართველოს ისტორიის აღმოსავლური მასალები, წიგნი II, თბილისი, 1979, 53.

²⁷² ვ. გაბაშვილი, „საქართველო – ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან“, 70.

²⁷³ ნ. ბერძენიშვილი, „მცხეთის საბუთი XI საუკუნისა“, საქართველოს მუზეუმის მოამბე VI, თბილისი, 1931, 293.

²⁷⁴ ი. ფალავა, „საქართველოს გაერთიანება და ნუმისმატიკური ევოლუციის ვექტორები (X საუკუნის დასასრული – XII საუკუნის დასაწყისი“, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო IX, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2016, 261.

²⁷⁵ Ibn al-Athīr, Kāmil fi al-Tārīkh, 289, 362.

²⁷⁶ ალ-მუსტანსირი – ფატიმიანი ხალიფა 1036 – 1094 წწ.

აღმდეგ საბრძოლველად. სელჩუკები ახლო აღმოსავლეთში XI საუკუნეში გამოჩნდნენ. თოღრულ-ბეგმა ლაზნევიანების²⁷⁷ დამარცხების შემდეგ 1038 წელს, თავი ნიშაპურის²⁷⁸ სულტნად გამოაცხადა²⁷⁹. ამის შემდეგ, მან სპარსეთის დიდი ნაწილი დაიპყრო და ერაყში შეიჭრა. სელჩუკები თავიანთ მოვალეობად მიჩნევდნენ მუსლიმური სამყაროს შიიტი ბუვეიანებისა და ისმაილიტი ფატიმიანებისგან დახსნას²⁸⁰. ფატიმიანებთან მტრულ დამოკიდებულებას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ 1044-45 წელს მავერანაჰრის²⁸¹ გამგებელმა ისმაილიტთა²⁸² ჟღერა მოაწყვლ²⁸³. მთავარი ძალა, რომელსაც შეეძლო რეალური მხარდაჭერა აღმოეჩინა ფატიმიანებისთვის საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში, იყო ბიზანტიის იმპერია. თვითონ ბიზანტიელებიც დაინტერესებულნი იყვნენ ძლიერი მოკავშირის პოვნით, რადგან სელჩუკები იმპერიის საზღვრებს მიაღწენ 1044 წელს და ვასპურაკანი²⁸⁴ დალაშქრეს²⁸⁵.

ნასირ ხოსროუ კაიროში ჩავიდა 1047 წლის 4 აგვისტოს. ამ პერიოდში ლიპარიტი დვინის ალყაში მონაწილეობდა. არც ერთი მისი შვილი ტყვეობაში არ იმყოფებოდა,²⁸⁶ და, როგორც ჩანს, ისინი ბაგრატ მეფის მოწინააღმდეგეები იყვნენ, რადგანაც მხოლოდ მამის დატყვევების შემდეგ, მათ: „იძებნეს უშიშოება და გამოიყვე-

²⁷⁷ ლაზნევიანები – თურქული წარმომავლობის დინასტია. ლაზნევიანთა სახელმწიფოში (977 – 1163 წწ.) შედიოდა ავღანეთი, ირანისა და შუა აზიის დიდი ნაწილი.

²⁷⁸ ნიშაპური – ქალაქი დღევანდელი ირანის ტერიტორიაზე.

²⁷⁹ Taqqūsh, Tārīkh as-Salājiq, 85.

²⁸⁰ იქვე, 91.

²⁸¹ მავერანაჰრი – შუა აზიის ისტორიული რეგიონი. მდებარეობს მდ. სირდარიასა და მდ. ამუდარიას შორის.

²⁸² ისმაილიზმი – ერთ-ერთი მიმდინარეობა შიიზმში. ფატიმიანები სწორედ ისმაილიზმის მიმდევრები იყვნენ.

²⁸³ Ibn al-Athīr, Kāmil fi al-Tārīkh, 267.

²⁸⁴ ვასპურაკანი – სომხური სამეფო ვანის ტბის მიმდებარე რეგიონში.

²⁸⁵ Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, 592.

²⁸⁶ ლიპარიტმა თავისი შვილი ივანე, რომელიც ბაგრატის ტყვეობაში იმყოფებოდა, სასირეთის ბრძოლის წინ არტანუჯის ერისთავ აბუსერზე გაცვალა.

ნეს მეფე მეფედ⁷⁸⁷. ჩვენ ვიცით კახეთის მეფის, გაგის მხოლოდ ერთი შვილი, აღ-სართან I, რომელიც 1058 კახეთის მეფე გახდა და შემდგომ სელჩუკებს მიემხრო. ასევე ცნობილია, რომ გაგი ლიპარიტის მხარეს იბრძოდა სასირეთის ჭალასა და არყისციხესთან, ამდენად, ამ პერიოდში ის ბაღვაშის მომხრე იყო⁷⁸⁸.

სელჩუკები და საქართველო

1065 წელს საქართველოს აღუ არსლანი⁷⁸⁹ შემოესია. მან მოაოხრა კანგარი⁷⁹⁰ და თრიალეთი⁷⁹¹. სელჩუკთა ლაშქარი გადავიდა ტაოსა და კლარჯეთში „ვიდრე ფა-ნასკერტამდე“. თვით აღუ არსლანმა კი თრიალეთში სამ დღეს დაჰყო. მეფე ამ დროს ცოლშვილით ტაოში იმყოფებოდა, ის სასწაულად გადაურჩა თურქთა მარ-ბიელ ლაშქარს და ქართლში ჩამოასწრო. მარბიელი ლაშქრის გაგზავნის შემდეგ აღუ არსლანი ძირითადი ჯარით ახალქალაქისკენ დაიძრა, მან აიღო ქალაქი და „ტყუე ყვნეს ურიცხუნი სულნი ქრისტიანეთანი; აღიღეს განძი და ტყუე ძლიერი, და შეიღება წყალი ახალქალაქისა სისხლითა“. ახალქალაქის აღების შემდეგ აღუ არსლანი ანისისკენ გაემართა და ქალაქი ბერძნებს ჩამოართვა. საქართველო-დან წასვლის წინ სულტანმა ბაგრატის დისშვილი ითხოვა ცოლად, რომელიც ამა-ვე დროს სომეხთა მეფის, კვირიკეს⁷⁹² ძმისშვილი იყო. ბაგრატმა კვირიკეს ძმისშ-ვილის აღუ არსლანზე მითხოვება სთხოვა, მაგრამ სომეხთა მეფემ მტკიცე უარი განუცხადა. მაშინ ბაგრატმა სომეხთა მეფეს ერისთავი ვარაზ-ბაკურ გამრეკელი გაუგზავნა. ამ უკანასკნელმა სომეხთა მეფის კაცები გადმოიბირა და მათ კვირი-კე და მისი ძმა სუმბატი სამშვილდის შესასვლელთან შეიპყრეს, თუმცა სომეხთა მეფის მეორე ძმამ, ადარნასემ, ქალაქში შეასწრო. კვირიკეს დატყვევების ამბა-

⁷⁸⁷ „მატიანე ქართლისა“, 302.

⁷⁸⁸ იქვე. 299-300.

⁷⁸⁹ აღუ არსლანი – სელჩუკთა სულტანი 1063 – 1072 წწ.

⁷⁹⁰ კანგარი – ისტორიული პროვინცია სამხრეთ საქართველოში.

⁷⁹¹ თრიალეთი – ისტორიული პროვინცია სამხრეთ საქართველოში.

⁷⁹² კვირიკე II – ტაშირ-ძორაგეტის მეფე 1048 – 1090 წწ.

ვი უმაღლეს ბაგრატ მეფეს აცნობეს. ბაგრატი ქვახვრელიდან თრიალეთში გადავიდა, სადაც „მოგვარნეს პყრობილნი კლდე-კართა ქუეშე“, რადგან კვირიკემ სამშვილდის გადაცემაზე და ძმისშვილის გათხოვებაზე კვლავ უარი განაცხადა, ბაგრატმა ძალას მიმართა. კვირიკე სამშვილდესთან წაიყვანეს და ქალაქის წინ, სამი დღის განმავლობაში, ძელზე ჰყავდათ გასმული. კვირიკემ წამებას ვეღარ გაუძლო და ბაგრატის ყველა მოთხოვნა დააკმაყოფილა.²⁹³

1068 წელს ალფ არსლანი კვლავ შემოესია საქართველოს. მან მოაოხრა კახეთი, კახთა მეფე აღსართანი²⁹⁴ აიძულა, მიეღო ისლამი და სელჩუკთა მოხარკე გამხდარიყო. ამის შემდეგ მან ბაგრატის წინააღმდეგ გაილაშქრა და მოკავშირეებად აღსართანი, სომეხთა მეფე კვირიკე და თბილისის ამირა გაიყოლა. ბაგრატმა მრავალრიცხოვან მტერთან შებმა ვერ გაბედა და აფხაზეთში გაიხიზნა, სელჩუკებმა კი მთელი საქართველო მოარბიეს. აფხაზეთში მყოფმა ბაგრატ მეფემ ალფ არსლანთან მოლაპარაკება გადაწყვიტა და ელჩად ივანე ბალავაში გაუგზავნა. ბაგრატმა მიუგზავნა „მოციქულად ივანე, ძე ლიპარიტისი, ... ძიებად მშვედობისა“. სულთანმა ქართველ მეფეს მშვიდობის ნაცვლად ხარაჯი სთხოვა, თუმცა მკაცრი ზამთრით შეწუხებული, ბაგრატის პასუხს აღარ დაელოდა და საქართველოდან წავიდა. გზადაგზა მან მოარბია თბილისი და რუსთავი, რომლებიც განძის ამირა ფადლონს²⁹⁵ გადასცა სამართავად. ფადლონმა იწყო ქართლის რბევა. გაზაფხულის დადგომისთანავე ბაგრატი გადმოვიდა ქართლში და დადგა დიდგორს „საზაფხულო მეფეთა სადგომი არს ადგილი იგი“. ფადლონი არ შეეპუა ქართლში მეფის ყოფნას და გააგრძელა რბევა-თარეში. ფადლონის წინააღმდეგ ბაგრატმა ივანე II ლიპარიტის ძე, ნიანია ქუაბულის ძე და ყველის ერისთავი მურვან ჯაყელი გაგზავნა მესხთა რჩეული ლაშქრით. ქართველები ფადლონის დიდძალ ლაშქარს ნარეკვავის ხევთან შეებნენ და დაამარცხეს. თვითონ ფადლონი კი თხუთმეტი მხედრით ძლივს გაიქცა და კახთა მეფე აღსართანთან გაემართა, მაგრამ ის გზაში ვიღაც კაცმა იცნო და მესხ აზნაურს, ისაკ ტოლობელის ძეს მიჰგვარა. მესხმა აზნაურმა ფადლონი გაძარცვა და დამცირების მიზნით ჯორზე შესვა, მაგრამ იმის მაგივრად,

²⁹³ „მატიანე ქართლისა“, 306 – 307.

²⁹⁴ აღსართან I – კახეთის მეფე 1058 – 1084 წწ.

²⁹⁵ ალ-ფადლ იბნ შაკურ, განძის შადადიანი მმართველი 1067 – 1073 წწ.

რომ ბაგრატიონის გადაეცა, აღსართან კახთა მეფეს გაუგზავნა. ბაგრატმა უმაღლესად აღსართანთან მოლაპარაკება და ფადლონი ბოჭორმასა და უჯარმაში გაუცვალა. მეფემ ფადლონი თბილისის წინ ძელზე გასვა და ქალაქი აიღო. ბაგრატმა დაიკავა ციხეები თბილისის ირგვლივ, თუმცა ქალაქი სამართავად ვინმე სითლარაბს გადასცა. დატყვევებული ფადლონი კი სპარსეთის სულტნის თხოვნითა და შუამავლობით გაათავისუფლა, თუმცა დიდი ხარკი დააკისრა და მძევლები ჩამოართვა. ამის შემდეგ ფადლონი კიდევ ერთხელ განუდგა ქართველ მეფეს, მაგრამ ბაგრატმა ის ოსთა მეფის, დორდოლელის დახმარებით დაამარცხა, განძა აიღო და საბოლოოდ განიმტკიცა აღმოსავლეთი საზღვარი. მართალია, სულტანი რამდენჯერმე შეეცადა, ბაგრატიონის ხარაჯა დაეკისრებინა, მაგრამ მეფე სელჩუკელებს მუდამ ზრდილობიანი უარით ისტუმრებდა. ამის შემდეგ ბაგრატს დიდხანს აღარ უცოცხლია, 1072 წელს 56 წლის ასაკში ის მძიმე ავადმყოფობის შედეგად მიიცვალა. სიკვდილის წინ მან კიდევ ერთხელ მეფედ აკურთხებინა მისი შვილი გიორგი. ბაგრატი დაკრძალეს ტყონდიდში.²⁹⁶

²⁹⁶ იქვე, 308 – 314.

გიორგი II საქართველოს ტახტზე მამის, ბაგრატ IV, გარდაცვალებისთანავე, 1072 წელს ავიდა. ამ დროს ვითარება როგორც ახლო აღმოსავლეთში, ასევე სამხრეთ კავკასიის რეგიონში საკმაოდ რთული იყო. თურქ-სელჩუკებმა ერთი წლით ადრე მანასკერტთან დაამარცხეს ბიზანტიელები და თითქმის მთელ ახლო აღმოსავლეთში გაბატონდნენ. ქმედით წინააღმდეგობას თურქებს მხოლოდ ფატიმიანთა სახალიფო უწევდა. სელჩუკთა მოძალებას არც სამხრეთ კავკასიისთვის ჩაუვლია მარტივად, ალფ არსლანის ჯარებმა ამ დროისთვის ქალაქი ანისიც დაიკავეს და საქართველოშიც რამდენჯერმე შემოიჭრნენ. რთული საერთაშორისო ვითარების ფონზე, ახალგაზრდა მეფე გიორგის შიდა არეულობებთან გამკლავებამაც მოუწია. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, გიორგი მეფის ტახტზე ასვლიდან ერთი წელიც არ გასულიყო, რომ მას ქართველი დიდგვაროვნები, ნიანია ქვაბულისძე, ივანე ბაღვაში და ვარდან სვანთა ერისთავი აუჯანყდნენ. აჯანყება წარმატებით წარიმართა, ნიანიამ ქუთაისი აიღო, ივანემ კახთა დახმარებით – ქსნისპირი, ხოლო ვარდანმა საეგრო დაარბია. „ივანე მოირთნა კახნი და დადგა ქსნის პირსა; ნიანია წარულო ქუთათისისა სატურტლე და შედგა ქუთათისს შიგა; და ვარდან გაადგინნა სუანნი ავისა მოხარკულნი, დაარბიეს და ამოსწყვდეს საეგრო“²⁹⁷. აჯანყებულთა წინააღმდეგ გიორგი მეფეს ძალა არ გამოუყენებია და მათ ლიდერებს მიწები და მდიდრული საჩუქრები უბოძა. მეფემ ივანე ლიპარიტის ძეს სამშვილდე გადასცა,

²⁹⁷ მატიანე ქართლისა, 316.

ხოლო ივანეს ძეს, ლიპარიტს – ლოწობანი, ნაცვლად რუსთავისა, რომელიც კახელებს უბოძა, ნიანია ქვაბულისძეს გიორგი მეფემ თმოგვი და ძვირფასი საჩუქრები უბოძა, ხოლო ვარდან ერისთავს „ასკალანა“²⁹⁸ და უთაღებო ჭაყელთა²⁹⁹.

„ხოლო გიორგი მეფემან სძლო სიკეთითა, სიბრძნითა, და ძვრ-უცსენებელ იქმნა: უბოძა ივანეს სამშვლდე; ძესა ივანესსა ლიპარიტს მისცა ლოწობანი ნაცვლად რუსთავისა, რომელი მიეცა კახთა; ნიანიას თმოგვ და სხვანი საქონელნი რჩეულნი; ვარდანს უბოძა ასკალანა და უთაღებო ჭაყელთა, ივანეს სიტყვით, უბოძა და ყოველივე ერთგული და ორგული დაფარა წყალობითა, და დაიწყნარა მეფობა თვისი გიორგი მეფემან“³⁰⁰. თუმცა, აჯანყებულები ამით არ დაკმაყოფილდნენ და ივანე ბაღვაში კვლავ აჯანყდა. გიორგი მეფე უმაღლეს გავლენას სამშვილდისკენ, სადაც მას კახთა მეფე აღსართანი შეუერთდა. ივანემ გაერთიანებულ ლაშქარს წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და გაიქცა. ამის შემდეგ სამეფო ჯარებმა ლოწობანიც დაიკავეს. ლოწობანიდან მეფე ჭავჭავაძეში გადავიდა, სადაც ივანე ბაღვაშს შეხვდა. ერისთავმა მეფეს ერთგულება შეჟიცა და სამაგიეროდ სამშვილდე და კლდეკარი მიიღო სამართავად:

„კჳალად გადგა ივანე ლიპარიტის ძე, და ცნა გიორგი მეფემან. ქუთათისით გარდამოვიდა სამცხეს, მოირთა მესხნი, გარდამოიარა და მივიდა სამშვლდის კარსა. მუნ მოიყვანა კახთა მეფე აღსართან. ვერ დადგა ივანე ციხეშიგან, მირიდა მათა სამხრისათა. და მას ვერ-წყობილობასა შინა წაიხუნა ლოწობანი ლიპარიტისაგან აღსართან. მოეყარა სამშვლდესა, გარდადგა ჭავჭავაძეს, და მოიყვანა მეფეთ-მეფემან გიორგი მათ წინაშე, და დაიფიცნეს ეკრანთას, და დაიმტკიცა ივანე კლდე-კართა და სამშვლდესა ზედა“.³⁰¹

1074 წელს ურჩმა ერისთავმა კვლავაც განაგრძო ბრძოლა მეფის წინააღმდეგ. მან

²⁹⁸ ასკალანა – ზუსტი მდებარეობა უცნობია, ივარაუდება, რომ მდებარეობდა გურიის ტერიტორიაზე.

²⁹⁹ უთაღებო ჭაყელთა – ზუსტი მდებარეობა უცნობია.

³⁰⁰ „მატიანე ქართლისა“, 316.

³⁰¹ იქვე.

მეფის მეციხოვნეებს გაგის ციხე³⁰² გამოსტყუა და განძის ამირა ფადლონს³⁰³ მიჰყიდა. „კუალადგა გადგა ივანე, გამოსტყუა გაგი ციხოვანთა გიორგი მეფისათა, და მიჰყიდა ფადლონს, განძის პატრონს“³⁰⁴. ამავე წელს საქართველოსკენ დაიძრა მალიქ შაჰი. ივანე ბაღვაში საბოლოოდ განუდგა მეფეს და სელჩუკ სულტანს თავისი შვილი ლიპარიტი გაუგზავნა. სულტანმა ივანეს ძე სიხარულით მიიღო, მაგრამ ლიპარიტი მალევე გამოექცა მალიქ შაჰს. მაშინ განრისხებული სულტანი სამშვილდისკენ დაიძრა, ქალაქი აიღო, ხოლო ივანე და მთელი მისი ოჯახი დაატყვევა. „და მოვიდა სულტანი მალიქ-შა მტერად ყოველთა ქრისტიანეთა. მიაგება ივანე ძე მისი ლიპარიტ წინა, შეაწყნარა სულტანსა, და დაყო მის თანა მცირედი ხანი, და გამოეპარა. და მოვიდა სულტანი, და მოადგა სამშვლდესა, და წარულო სამშვლდე, და ტყუე იქმნა ივანე თავითა, ცოლითა და შვილისშვილითა, და ყოველთა აზნაურთა დედაწულითა, და დაიჭირა სამშვლდე სულტანმან. და მუნ დგომასა მოარბია ქართლი, წაიღო ტყუე და ნატყუნავი ურიცხვ, და შეიქცა გარე“³⁰⁵.

სამშვილდიდან გაბრუნებულმა მალიქ შაჰმა აიღო განძა, ფადლონი დაატყვევა და მის ნაცვლად 48-ათასიანი ჯარით თავისი სარდალი, სარანგი, დატოვა. სელჩუკი მოხელე, დვინისა და დმანისის მმართველთა მხარდაჭერით, მალევე საქართველოსკენ დაიძრა³⁰⁶. სელჩუკები საქართველოში სამხრეთიდან შემოვიდნენ და სამშვილდის სამხრეთით, ვაკეზე დაბანაკდნენ. მეცნიერთა ვარაუდით, სარანგის ლაშქარი 40 – 50 ათასი მეზრძოლისგან შედგებოდა. ქართული ჯარის რაოდენობა უცნობია, თუმცა სავარაუდოდ, ქართველებიც საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყვნენ.³⁰⁷ მეფე გიორგი და კახთა მეფე ალსართანი გაერთიანებულ ლაშქარს ფარ-

³⁰² გაგის ციხე – მდებარეობს ქვემო ქართლში, მარნეულის მუნიციპალიტეტში, სომხეთისა და აზერბაიჯანის საზღვრების სიახლოვეს.

³⁰³ ფადლ იბნ ფადლ – განძის ამირა 1073-74 წწ. შემდეგ მალიქ შაჰმა ის გადააყენა და ატარაბადის მმართველად დანიშნა.

³⁰⁴ „მატიანე ქართლისა“, 316.

³⁰⁵ იქვე, 316-317.

³⁰⁶ იქვე, 317; მ. ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, რ. მეტრეველი, საქართველოს ისტორია, ტომი II, რედ. რ. მეტრეველი, გამომცემლობა პალიტრა L, თბილისი, 2012, 356.

³⁰⁷ ჯ. სამუშია, საქართველოს სამხედრო ისტორია, გამომცემლობა პალიტრა L, თბილისი, 2017, 149-151.

ცხისთან³⁰⁸ დახვდნენ. სამწუხაროდ, არაფერია ცნობილი ბრძოლის მიმდინარეობისა და სხვა დეტალების შესახებ, თუმცა საბოლოოდ ქართველებმა სელჩუკთა ლაშქარი დაამარცხეს და განდევნეს. „და იოტა ბანაკი სარანგისი: გააქცია და არწყვდა. იყო უამი მწუხრისა და სილამემან დაარჩინა ნეშტი სარანგის ლაშქრისა, და შემოიქცა უკლებლად და მშვდობით მეფეთ-მეფე გიორგი თავისა სამეფოსა“³⁰⁹

ფარცხისის ომის შემდეგ, 1076 წელს, გიორგი მეფემ კიდევ ერთ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ წარმატებას მიაღწია, მან შეძლო ბიზანტიის მიერ მიტაცებული ციხე-სიმაგრეების დიდი ნაწილის დაბრუნება. „წაუხუნა ბერძენთა ანაკოფია, თავადი ციხეთა აფხაზეთისათა, და მრავალნი ციხენი კლარჯეთისა, შავშეთისა, ჭავჭავეთისა და არტანისა“³¹⁰. ასევე, ტაოში დაბანაკებულ გიორგი მეფეს ეახლა გრიგოლ ბაკურიანის ძე და მას ყარსი³¹¹ გადასცა³¹². უცნობია, გამოიყენა თუ არა გიორგი მეფემ ციხეების დაბრუნებისას სამხედრო ძალა თუ ისინი მოლაპარაკებების საფუძველზე დაიბრუნა. სამხედრო დაპირისპირებაც რომ ყოფილიყო, ის იმდენად უმნიშვნელო იქნებოდა, რომ წყაროები მას საერთოდ არ იხსენიებენ. თავის მხრივ, ბიზანტიას ამ პერიოდში აღარ ძალუძდა საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე ციხესიმაგრეების შენახვა და იქ გარნიზონების ყოლა³¹³, რადგან მანასკერტის ბრძოლის შემდეგ ბიზანტიის თავდაცვის ზოლმა ქვეყნის შიგნით გადაინაცვლა³¹⁴. ამასთან, ბიზანტიამ გაიმეორა წარსულში აპრობირებული პოლიტიკა, როდესაც სასაზღვრო ტერიტორიებს, რომელსაც ვერ აკონტროლებდა და მტრის შემოსევის საფრთხის ქვეშ იმყოფებოდა, მოკავშირეებს გადასცემდა, რის შედეგადაც ამ ტერიტორიების დაცვის პასუხისმგებლობა სრულიად ეკისრებოდა მათ გამგებ-

³⁰⁸ ფარცხისი – სოფელი ქვემო ქართლში, თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტში, ალგეთის ხეობაში.

³⁰⁹ მათიანე ქართლისა, 317.

³¹⁰ იქვე.

³¹¹ ყარსი – ქალაქი დღევანდელი თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში.

³¹² მ. ლორთქიფანიძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, 356.

³¹³ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია, მეფეთ-მეფე გიორგი II, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2003, 87.

³¹⁴ იქვე, 97-98.

ლებს³¹⁵. როგორც ჩანს, ამ პოლიტიკამ მცირე ხნით გაამართლა, რადგან ქართველებმა მართლაც შეძლეს ახლად დაკავებული ტერიტორიებიდან სელჩუკთა განდევნა. „აღიღო ქალაქი კარისა, ციხე-ქუეყანა, და სიმაგრენი ვანანდისა“³¹⁶ და კარნიფორისანი³¹⁷, და იოტნა თურქნი მის ქუეყანისანი“³¹⁸.

როგორც აღვნიშნეთ, სელჩუკთა შეჩერება ძალზე მცირე ხნით იყო შესაძლებელი, და 1079 წელს მათ ჯერ ყარსი აიღეს, ხოლო შემდგომ, 1080 წელს, ყველისციხესთან³¹⁹ დაამარცხეს გიორგი მეფე. ქართველი მემკვიდრის ცნობით, სელჩუკებმა ქართველთა ბანაკში ფარულად შეღწევა ქრისტიანი მოღალატეების მეშვეობით შეძლეს, რამაც გიორგი მეფის მარცხი გამოიწვია. „მოვიდეს ესენი შინა-განცემითა ქრისტიანეთათა, აოტეს გიორგი მეფე და სპა მისი“³²⁰.

ყველისციხესთან ქართველთა დამარცხების შემდეგ, სელჩუკთა მარბიელი ლაშქრობების ინტენსივობამ იმატა. მომთაბარეთა რაზმები არბევდნენ საქართველოს ტერიტორიას. „არა იყო მათ ჟამთა შინა თესვა და მკა: მოოჭრდა ქუეყანა და ტყვედ გარდაიქცა, ნაცვლად კაცთა მხეცნი და ნადირნი ველისანი დაემკვდრნეს მას შინა. და იყო ჭირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკვდრთა ქუეყანისათა, შეუსწორებელი და აღმატებული ოდესვე ყოფილთა სმენილთა და გარდასულთა ოჭრებათასა. ... მოხუცებულნი არა შეწყალებულ იქმნეს, ხოლო ქალწულნი გინებულ,

³¹⁵ სასაზღვრო ტერიტორიების მოკავშირეებისთვის გადაცემა არ არის უცხო ბიზანტიის პოლიტიკაში. მაგალითისთვის შეიძლება მოვიყვანოთ იმპერატორ ბასილ II მიერ დავით კურაპალატისთვის ნაბოძები „ზემონი ქვეყანანი“. ეს საკითხი განხილულია წინამდებარე სერიის II ტომში.

³¹⁶ ვანანდი – ისტორიული პროვინცია დღევანდელი თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ყარსის ოლქში.

³¹⁷ კარნიფორი – ისტორიული პროვინცია დღევანდელი თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში.

³¹⁸ მათიანე ქართლისა, 317.

³¹⁹ ყველისციხე – მდებარეობს დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე, ისტორიულ სამცხეში, მდ. ფიცხოვისწყლის ხეობაში.

³²⁰ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955, 319.

ჭაბუკნი დაკუთვებულ, ხოლო ჩივლნი მიმოდატაცებულ ... მდინარენი სისხლთანი, ნაცვლად წყლის ნაკადულისა, მრწყევლნი ქვეყნისანი“.³²¹

გიორგი მეფე გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, ის კარგად ხვდებოდა, რომ სელჩუკებს წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა და ქვეყნის გადარჩენის მიზნით გადაწყვიტა, მალიქ შაჰს პირადად ხლებოდა და მორჩილება აღეთქვა. 1083 წელს გიორგი მეფე ისფაჰანში³²² გაემგზავრა და სელჩუკთა სულტანს პირადად დაუხვდა. ქართული წყაროების ცნობით, მალიქ შაჰი ქართველ მეფეს პატივით შეხვდა, ხარკის სანაცვლოდ საქართველოში მარბიელი ლაშქრობების აღკვეთას შეჰპირდა და გიორგი მეფეს კახეთ-ჰერეთის სამეფოც დაუმტკიცა, რომელიც იმ პერიოდში დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული იყო.³²³

ისფაჰანიდან წამოსულ გიორგი მეფეს სულტანმა სელჩუკთა ჯარი გამოაყოლა, რომლის დახმარებითაც ქართველ მეფეს კახეთ-ჰერეთის სამეფო უნდა დაემორჩილებინა. სელჩუკთა მხარდაჭერით გიორგი მეფემ ვეჟინის³²⁴ ციხეს ალყა შემოარტყა, თუმცა ზამთრის დადგომისთანავე კახეთი დატოვა და დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. ქართველი მემატიანის სიტყვებით, გიორგი მეფემ სელჩუკები ივრის პირებში დააბინავა და დასავლეთ საქართველოში სანადიროდ გაემართა:

„ხოლო მეფესა გიორგის მოეცხენა ნადირობა აჯამეთისა³²⁵, არლარას ზრუნვიდეს სხუასა, არცა ელოდა აღებასა ვეჟინისასა და კეხეთისა, არამედ ლაშქრითა თურქთასა, რომელ ჰყვა, მისცა ნიჭად სუჯეთი³²⁶ და ყოველი ქუეყანა იორის პირი კუხე-

³²¹ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955, 320.

³²² ისფაჰანი – ქალაქი დღევანდელი ირანის ტერიტორიაზე, სელჩუკთა იმპერიის დედაქალაქი.

³²³ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია, მეფეთ-მეფე გიორგი II, 115–116.

³²⁴ ვეჟინის ან ვეჯინის ციხე – მდებარეობს კახეთში, გურჯაანის მუნიციპალიტეტში, სოფ. ვეჯინის სიახლოვეს.

³²⁵ აჯამეთი – სიფელი იმერეთში, ზესტაფონის მუნიციპალიტეტში.

³²⁶ სუჯეთი – ისტორიული პროვინცია დღევანდელი კახეთის სამხრეთ ნაწილში.

თი³²⁷, რომელი მოოჭრდა მუნ დღეინდელად დღემდე. ხოლო თვთ გარდავლო მთა ლიხთა და შთავიდა აფხაზეთად“.³²⁸

მიუხედავად მემათიანის სიტყვებისა, რთულად წარმოსადგენია, რომ ქართველ მეფეს ნადირობის მიზეზით მიეტოვებინოს კახეთი და ვეფხინის ალყა. უფრო სავარაუდოა, რომ ნადირობა მხოლოდ საბაბი ყოფილიყო და მეფეს სელჩუკთა მიტოვება და დასავლეთ საქართველოში გადასვლა პოლიტიკური მიზეზების გამო გადაეწყვიტა. ქართველ მეცნიერთა აზრით, გიორგი მეფის ქმედება სელჩუკებთან უთანხმოებამ გამოიწვია.³²⁹ გიორგი მეფის დასავლეთში გადასვლით ისარგებლა კახეთ-ჰერეთის მეფე ალსართანმა. ის მალე ქაპს ეახლა და ისლამი მიიღო, სამაგიეროდ კი სულთანმა მას კახეთ-ჰერეთი დაუმტკიცა. ამის შემდეგ გიორგი მეფე მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენებში აღარ იხსენიება, გარდა იმისა, რომ 1089 წელს მან შვილს, დავითს, გადასცა ტახტი. გიორგი II გარდაცვალების ზუსტი თარიღი ჩვენთვის უცნობია. მეცნიერთა ნაწილი ვარაუდობს, რომ გიორგი მეფე 1089 წელსვე გარდაიცვალა, თუმცა მკვლევართა ნაწილი ფიქრობს, რომ გიორგი მეფემ 1112 წლამდე იცოცხლა.³³⁰ მეცნიერთა აზრები იყოფა ასევე 1089 წელს განვითარებული მოვლენების შესახებ. ზოგი ვარაუდობს, რომ ტახტის გადაცემა მშვიდობიანად, გიორგი მეფის სრული თანხმობითა და სურვილით მოხდა, თუმცა მეორე ნაწილის აზრით, ადგილი ჰქონდა სახელმწიფო გადატრიალებას და დავით IV ტახტი ძალით დაიკავა³³¹.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მეფე გიორგი II არაერთგავროვნად არის შეფასებული. არსებობს მოსაზრება, რომ ის იყო ძალზე სუსტი მმართველი, რომელიც ქვეყნის საქმეების წარმართვას ნადირობას და გართობას არჩევდა. ასევე გიორგი მეფემ აჯანყებული დიდგვაროვნების დასჯის ნაცვლად ისინი დაასაჩუქრა, რამაც განმეორებით ამბოხებები გამოიწვია. გიორგი მეფეს, რა თქმა უნდა, ადანაშაულებენ

³²⁷ კუხეთი – ისტორიული პროვინცია ქვემო ქართლსა და კახეთის სამხრეთ ნაწილში. სავარაუდოდ, მდ. მტკვრის აღმოსავლეთით გარეჯის უდაბნომდე.

³²⁸ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 322

³²⁹ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია, მეფეთ-მეფე გიორგი II, 120.

³³⁰ იქვე, 144 – 146.

³³¹ იქვე, 130 – 131.

სელჩუკთათვის ხარკის გადახდაში, რაც მძიმე ტვირთად დააწვა საქართველოს სამეფოს. თუმცა, უკანასკნელ პერიოდში, წინა პლანზე წამოიწია გიორგი მეფის მნიშვნელოვანმა დამსახურებებმა და მისი მმართველობის ძირეული გადახედვა მოხდა³³⁷. პირველ რიგში, გათვალისწინებულია გიორგი მეფის მიერ ფარცხისთან მოპოვებული გამარჯვება და, რაც მთავარია, სელჩუკთა სულთან მალიქ შაჰთან ხლება, რაც, რა თქმა უნდა, უდიდეს რისკებთან იყო დაკავშირებული. გიორგი II მმართველობის შეფასებისას უნდა გავითვალისწინოთ იმ პერიოდის პოლიტიკური მდგომარეობა არა მხოლოდ სამხრეთ კავკასიაში, არამედ ახლო აღმოსავლეთშიც. სელჩუკთა ლაშქრობებს წინ ვერ აღუდგა იმ ეპოქის ახლო აღმოსავლეთის თითქმის ვერც ერთი დიდი თუ პატარა პოლიტიკური ერთეული. სელჩუკებმა სრული კონტროლის ქვეშ მოაქციეს აბასიანთა სახალიფო, დიდი ტერიტორიები წაართვეს ბიზანტიის იმპერიასა და ფატიმიანთა სახალიფოს. სამხრეთ კავკასიაში და ახლო აღმოსავლეთში არსებული მცირე და საშუალო სამეფო-სამთავროები კი მთლიანად დაიმორჩილეს. ძლიერების ზენიტში მყოფ სელჩუკთა იმპერიასთან სამხედრო დაპირისპირება სრულიად გამორიცხული იყო, დიპლომატიური წარმატების შესაძლებლობაც მინიმუმამდე იყო დაყვანილი. ამდენად, მეფე პირადად ეახლა მალიქ შაჰს და ხარკის სანაცვლოდ გარკვეული სტაბილურობა მოიპოვა. დღეს რთული დავა იმის შესახებ, რამდენად მართებული იყო გიორგი II საშინაო პოლიტიკა. ქართველი დიდგვაროვნები მას გამეფებისთანავე აუჯანყდნენ და არყისციხესთანაც ქართველთა ლაღატის გამო დამარცხდა მეფე. როგორც ჩანს, მმართველობის მთელი პერიოდის განმავლობაში გიორგი მეფეს ქვეყნის შიგნით არც ერთი ძლიერი მოკავშირე არ ჰყოლია და საბოლოოდ მას – ნებითა თუ ძალით – ტახტის დავითისთვის დათმობამ მოუწია.

³³⁷ იქვე, 147-148; მ. ლორთქიფანიძე და სხვ. საქართველოს ისტორია, 360.

პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობა

პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის განხილვისას უნდა გავითვალისწინოთ, რომ არ არსებობს ამ მოვლენების თანადროული ისლამური წყაროები. ამდენად, ძირითადად ჯვაროსანი მემკთიანეების ცნობებით უნდა ვისარგებლოთ, რომლებიც მოვლენათა უშუალო მონაწილენი იყვნენ. პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობა ყველაზე დაწვრილებით აღწერილი აქვთ ფუშე დე შარტრეს³³³, რაიმონ დე აგილერს³³⁴ და „ფრანკთა საქმენის“³³⁵ უცნობ ავტორს, რომლებიც, სავარაუდოდ, იერუსალიმის ალებასა და შემდგომ ბრძოლებში უშუალოდ მონაწილეობდნენ. ასევე მნიშვნელოვანი ცნობები შემოგვინახეს გიიომ ტვიროსელმა³³⁶, ალბერტ დე ექსმა³³⁷ და რობერტ ბერმა³³⁸. აღსანიშნავია, რომ პირველ ჯვაროსნულ ლაშქრობასა და იერუსალიმის დაცემას მრავალი გვიანდელი მუსლიმი ავტორიც აღწერს (იბნ ალ-ასირი³³⁹, იბნ კალანისი³⁴⁰ და სხვა), ასევე აღსანიშნავია ბიზანტიური წყაროები (ანა კომნენოსი და სხვა). საყურადღებოა, რომ იერუსალიმის ალების ფაქ-

³³³ ფუშე დე შარტრე – XI-XII ს-ის ფრანგი მემკთიანე.

³³⁴ რაიმონდ დე აგილერი – XI-XII ს-ის ფრანგი მემკთიანე.

³³⁵ „ფრანკთა საქმენი“, იგივე Gesta Francorum – დაწერილია დაახლოებით 1100 – 1101 წწ. უცნობი ვტორის მიერ.

³³⁶ გიიომ ტვიროსელი – XII ს-ის ტვიროსელი ეპისკოპოსი და მემკთიანე.

³³⁷ რობერტ ექსი – XII ს-ის ფრანგი მემკთიანე.

³³⁸ რობერტ ბერი – XII ს-ის ფრანგი მემკთიანე.

³³⁹ იბნ ალ-ასირი – XII-XIII ს-ის არაბი მემკთიანე.

³⁴⁰ იბნ ალ-კალანისი – XII ს-ის არაბი მემკთიანე.

ტი არც ქართველ მემკვიდრეს გამოჩნდა. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ამის შესახებ ამბობს: “ამას უამსა გამოვიდეს ფრანგნი, აღილეს იერუსალიმი და ანტი-ოქია”³⁴¹.

1095 წლის 27 ნოემბერს, სამშაბათ დღეს, კლერმონში პაპი ურბან II³⁴² თავისი სამწყსოს წინაშე სიტყვით გამოვიდა³⁴³. პაპის მოსასმენად მრავალი სასულიერო და საერო პირი შეიკრიბა. მათი რაოდენობა იმდენად დიდი იყო, რომ ყველა მსურველი კლერმონის საკათედრო ტაძარში ვერ დაეცა და პაპის ტახტი ქალაქგარეთ, აღმოსავლეთის კარიბჭესთან, გაშლილ მდელზე დადგეს³⁴⁴. სწორედ იქ მიმართა ურბან II ქრისტიან რაინდებსა და სამღვდელ პირებს და მოუწოდა, დახმარებოდნენ გასაჭირში მყოფ აღმოსავლელ ქრისტიანებს, დაეხსნათ მაცხოვრის საფლავი ურწმუნოთაგან. ლაშქრობაში ყველა მონაწილეს პაპი ცოდვების მიტევებას შეჰპირდა³⁴⁵. ამ მოწოდებამ ევროპის მოსახლეობაში დიდი ენთუზიაზმი გამოიწვია და

³⁴¹ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 325

³⁴² ურბან II – რომის პაპი 1088 – 1099 წწ.

³⁴³ პაპის გამოსვლა მოტანილი აქვთ ფუშე დე შარტრეს, რობერტ ბერს, ბალდერიკ დოლელს, გიბერტ ნოჟელელს (იხ. Krey A, *The First Crusade*, Princeton University Press 1921, 29 – 40) და უილიამ მალმესბურელს (Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. I, Cambridge University Press 1995, 108)

³⁴⁴ Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. I, 107.

³⁴⁵ Fulcher of Chartres, *Historia Hierosolymitana*, *The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants*, August Krey, Princeton University Press 1921, გვ. 29; Robert the Monk, *Hierosolimitana Expeditio*, *The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants*, August Krey, Princeton University Press 1921, გვ. 30 – 32; Balderic of Dol, *Historia Hierosolymitana*, *The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants*, August Krey, Princeton University Press 1921, გვ. 33; Riley-Smith J., *The Crusading Movement and Historians*, *The Oxford History of the Crusades*, Oxford University Press 1999, 1; Kostick C., *The Siedge of Jerusalem: Crusade and Conquest in 1099*, Continuum International Publishing Group 2009, გვ. 1; O’ Neal M. J., *The Crusades: Almanac*, written by Michael J. O’ Neal, edited by Marcia Merryman Means and Neil Schlager, Thomson and Gale 2004, 83; Asbridge T., *The Crusades: The War for the Holy Land*, Simon and Schuster UK Ltd 2012, 33 – 39.

ათასობით ადამიანი იერუსალიმისკენ დაიძრა³⁴⁶. კიოლნიდან³⁴⁷ გასვლის შემდეგ ექვს თვეში გლეხთა ჯვაროსნული ლაშქარი³⁴⁸ სივეტოტში, ნიკეასთან³⁴⁹ ახლოს დაბანაკდა, საიდანაც 1096 წლის 21 ოქტომბერს ისინი ნიკეასკენ გაემართნენ. ევროპელებმა მხოლოდ 3 მილის გავლა მოასწრეს, როდესაც მათ თურქები დაესხნენ თავს. სელჩუკთა კავალერიამ ისინი თითქმის მთლიანად ამოხოცა, ხოლო ვინც გადარჩა, გაქცევით უშველა თავს³⁵⁰. ამავე 1096 წელს დაიწყო ე.წ. “პრინცთა, ანუ ბარონთა, ლაშქრობა”. ამ ლაშქრობაში მონაწილეობდა რამდენიმე დიდი ლორდი ევროპის ოთხი რეგიონიდან. სამხრეთ საფრანგეთის ლაშქარს სარდლობდა რაიმონ ტულუზელი³⁵¹. სამხრეთ იტალიიდან წამოვიდა ბოემონ ტარანტოელი³⁵² და მისი

³⁴⁶ დღეს საკმად რთულია დაზუსტება, რეალურად რამდენი ადამიანი გაემართა წმინდა ქალაქისკენ, თუმცა, მეცნიერთა ვარაუდით, პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილეთა რაოდენობა 100 ათას მონაწილეს არ აღემატებოდა (Kostick C., *The Siedge of Jerusalem*: 7; Asbridge T *The Crusades*: 42; ჯვაროსანთა არმიის რაოდენობა დაწვრილებით აქვს განხილული ჯონ ფრანსს: France J., *Victory in the East: A Military History of the First Crusade*, Cambridge University Press 1994, 122 – 142).

³⁴⁷ კიოლნი – ქალაქი დღევანდელი გერმანიის ტერიტორიაზე.

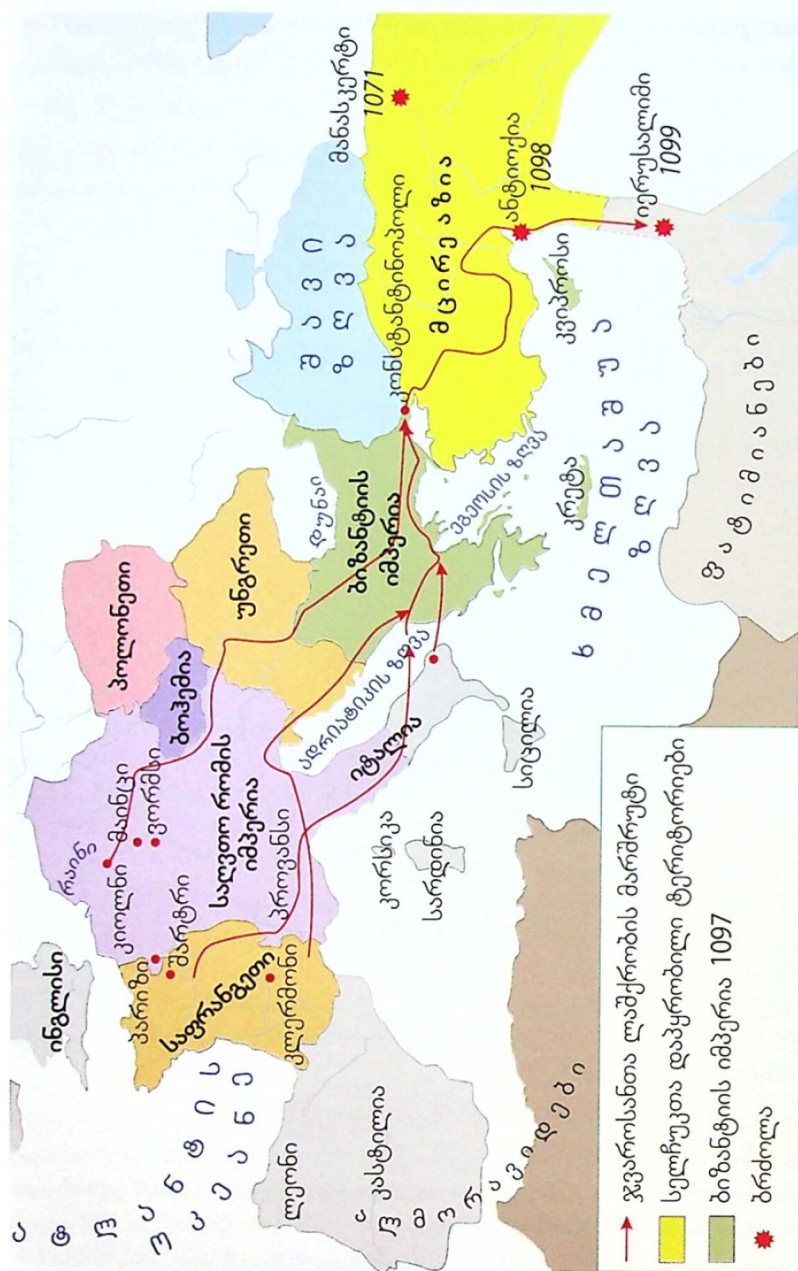
³⁴⁸ მრავალი რიგითი ადამიანი (დაახლოებით 20 000) არ დაელოდა ლაშქრის შეკრებას და პიტერ მეუდაბნოეს (ბერი ამიენიდან, გარდაიცვალა 1115 წ.) ხელმძღვანელობით იერუსალიმისკენ დაძრა. ბრბომ ბალკანეთს კალიასავით გადაუარა და კონსტანტინოპოლს იმდენად მალე მიაღწა, რომ ბიზანტიის დედაქალაქში მათი გამოჩენა იმპერატორ ალექსისათვის დიდი შოკი იყო. იმპერატორმა ისინი სასწრაფოდ ბოსფორზე გადაიყვანა და ანატოლიის მთიანეთისკენ გაუშვა.

³⁴⁹ ნიკეა – დღევანდელი ქ. იზნიქი თურქეთის ტერიტორიაზე.

³⁵⁰ Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. I, 131.

³⁵¹ რაიმონ ტულუზელი (1041 – 1105 წწ) – ასევე ცნობილია როგორც რაიმონ დე სენ ჟილი, ტულუზის გრაფი და პროვანსის მარკგრაფი.

³⁵² ბოემონდ ტარანტოელი (1058 – 1111 წწ) – ტარანტოს და შემდგომ ანტოიქიის პრინცი.



დის შვილი ტანკრედი³⁵³, ძმები, გოდფრი³⁵⁴, ევსტატე და ბოლდუინ ბულონიელები³⁵⁵ უძლოდნენ ლოტარინგიის ლაშქარს, ხოლო ჩრდილოეთ ფრანკებს სარდლობდნენ რობერტ ნორმანდიელი³⁵⁶, რობერტ ფლანდრიელი³⁵⁷ და შტეფან დე ბლუა³⁵⁸.

მიუხედავად მრავალი სირთულისა, ჯვაროსნებმა დიდ წარმატებებს მალე მიაღწიეს. მათ ჯერ ედესა (1098 წლის 6 თებერვალი) და შემდეგ ანტიოქია (1098 წლის 3 ივლისი) დაიკავეს³⁵⁹.

ანტიოქიის აღების წინ ევროპელებსა და ფატიმიანებს შორის პირველი მოლაპარაკება გაიმართა³⁶⁰. ფატიმიანთა სახალიფოს დიდმა ვეზირმა და სპასალარმა, რომელიც ქვეყნის ფაქტობრივი გამგებელი იყო, ალ-აფდალმა³⁶¹ გადაწყვიტა, ჯვაროსნების სირიაში შესვლით ესარგებლა და მათთან ანტისელჩუკური კოალიცია შეექმნა. მან ჯვაროსნებს ელჩები გაუგზავნა, რომლებიც 1098 წლის იანვარში ევროპელებს ანტიოქიაში შეხვდნენ და მათ კავშირის შეკვრის შემდეგი პირობები

³⁵³ ტანკრედი (1072 – 1112 წწ) – პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის ერთ-ერთი ლიდერი, შემდგომში გალილიუს და ტიბერიის მთავარი, ანტიოქიის სამთავროს რეგენტი.

³⁵⁴ გოდფრი დე ბულონი (1060 – 1100 წწ) – ბულონის ლორდი და ქვემო ლოტარინგიის გრაფი, შემდგომში იერუსალიმის მთავარი და მაცხოვრის საფლავის მცველი.

³⁵⁵ ბოლდუინ ბულონიელი (1058 – 1118 წწ) – გოდფრი დე ბულონისა და ევსტატე ბულონიელის უმცროსი ძმა. 1098 წელს ის გახდა ედესის პირველი გრაფი, ხოლო გოდფრის სიკვდილის შემდეგ 1100 წელს გახდა იერუსალიმის მეორე მმართველი და პირველი, ვინც მიიღო იერუსალიმის მეფის ტიტული.

³⁵⁶ რობერტ ნორმანდიელი (1054 – 1134 წწ) – ვილჰელმ დამპყრობლის უფროსი შვილი და ინგლისის მეფის ვილჰელმ II უფროსი ძმა. ნორმანდიის გრაფი 1087 – 1106 წწ.

³⁵⁷ რობერტ ფლანდრიელი (1065 – 1111 წწ) – ფლანდრიის გრაფი 1093 წ.-დან.

³⁵⁸ შტეფან დე ბლუა (1045 – 1102 წწ) – ვილჰელმ დამპყრობლის შვილიშვილი დედის მხრიდან. ბლუასა და შარტრეს გრაფი.

³⁵⁹ Asbridge T., The Crusades, 73

³⁶⁰ Raymond of Aguilers, Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem, The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants, August Krey, Princeton University Press 1921, 142; William, ra'is asāqifa šūr, tāriḫ al-ḥurūb aš-šalibyya, a'māl al-munjiza fima warā'a al-baḥr, al-juz' al-awwal, naqalahu ila al-'arabyya wa qaddama lahu ad-duktūr suhayl ṭaq-qush, dār al-afkār, 1990.

³⁶¹ ალ-აფდალი (1066 – 1021 წწ) – ფატიმიანთა მთავარი ვეზირი.



პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობა

შესთავგება:

1. ჯვაროსნებს რჩებოდათ ანტიოქია და მთელი ჩრდილოეთ სირია.
2. ფატიმიანებს რჩებოდათ იერუსალიმი და სამხრეთ სირია.
3. ჯვაროსნებს ეძლეოდათ უფლება, სწვეოდნენ იერუსალიმსა და სხვა წმინდა ადგილებს პალესტინის ტერიტორიაზე და შეესრულებინათ ყველა რელიგიური რიტუალი. თავის მხრივ, ევროპელები იერუსალიმში ერთ თვეზე მეტ ხანს არ უნდა დარჩენილიყვნენ და ისინი შეუიარაღებლები უნდა ყოფილიყვნენ.

4. მხარეებს უნდა ეთანამშრომლათ სელჩუკების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ალ-აფდალი ამ გადაწყვეტილების მიღებისას ითვალისწინებდა ადრინდელ სიტუაციას, როდესაც XI საუკუნის დასაწყისში ბიზანტიელები ანტიოქიას არ გასცდნენ და, მისი ვარაუდით, ჯვაროსნებიც ყოფილი ბიზანტიური ტერიტორიების დაკავებით დაკმაყოფილდებოდნენ³⁶².

ჯვაროსნებმა ფატიმიანთა ელჩობა გულთბილად მიიღეს. სავარაუდოა, რომ ბიზანტიის იმპერატორმა ალექსი კომნენოსმა ჯვაროსნებს ურჩია, ფატიმიანებთან ანტისელჩუკური სამხედრო კავშირი შეეკრათ. როგორც ჩანს, თავდაპირველად ჯვაროსნებმა გაითვალისწინეს იმპერატორის რჩევა და თავისი ელჩები ფატიმიანთა ელჩობას კაიროში გააყოლეს. თუმცა, ცოტა ხანში ნათელი გახდა, რომ ევროპელებმა ეს დროის მოსაგებად გააკეთეს. ჯვაროსნებს მტკიცედ ჰქონდათ გადაწყვეტილი, იერუსალიმზე მიეტანათ იერიში და წმინდა ქალაქი აეღოთ.

სავარაუდოდ, ალ-აფდალმა გადაწყვიტა ემოქმედა არა ჯვაროსნების, არამედ სელჩუკების წინააღმდეგ. ის ყველანაირად ცდილობდა სელჩუკთა დასუსტებას. ნიკიისა და შემდგომ ანტიოქიის დაცემის შემდეგ სელჩუკებმა ვერ შეძლეს ჯვაროსანთა შეჩერება, ფატიმიანებმა გადაწყვიტეს, ეს ვითარება თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინათ.

სელჩუკებს მთელი ყურადღება ჯვაროსნებთან ბრძოლაზე ჰქონდათ გადატანილი, რამაც ფატიმიანებს საშუალება მისცა, სამხრეთ სირიაში თავიანთი ძალაუფლება აღედგინათ. 1097 წელს მათ ტვიროსი³⁶³ აიღეს და იქ თავიანთი გამგებელი დანიშნეს. იერუსალიმზე შეტევა მოგვიანებით, 1098 წლის აგვისტოში განხორციელდა. ამ დროს ჯვაროსნები ჯერ კიდევ ანტიოქიაში იმყოფებოდნენ. ალ-აფდალი თვითონ გაუძღვა ეგვიპტის ლაშქარს, იერუსალიმს ალყა შემოარტყა და მალევე აიღო. ამგვარად ფატიმიანებმა იერუსალიმში თავისი ხელისუფლება აღადგინეს, ალ-აფდალი კი კაიროში დაბრუნდა. 1098 წლის ბოლოსთვის ფატიმიანთა სახალიფოს საზღვრები ჩრდილოეთით ნაპრ ალ-ქელბამდე³⁶⁴, ხოლო აღმოსავლეთით მდ.

³⁶² Taqūsh, M. S., *Tārīkh al-Fāṭimiyyīn*, 428 – 429.

³⁶³ ტვიროსი – ქალაქი დღევანდელი ლიბანის ტერიტორიაზე.

³⁶⁴ ნაპრ ალ-ქელბ – მდინარე დღევანდელი ლიბანის ტერიტორიაზე.

იორდანემდე გაფართოვდა³⁶⁵.

თავის მხრივ, ჯვაროსნები უფრო და უფრო უახლოვდებოდნენ იერუსალიმს. ჯვაროსანთა სარდლებმა ანტიოქიის აღებისთანავე გადაწყვიტეს იერუსალიმისკენ სვლა გაეგრძელებინათ. პირველი პუნქტი, რომელიც ანტიოქიიდან გამოსვლის შემდეგ ჯვაროსნებმა დაიკავეს, იყო მაარათ ან-ნუმანი³⁶⁶.

ამის შემდეგ ჯვაროსნებმა გადაწყვიტეს, ემოქმედათ ტანკრედის მიერ წამოყენებული გეგმის მიხედვით, რომელიც ითვალისწინებდა სირიის ცენტრალური ნაწილის გავლით იერუსალიმამდე მისვლას. ამას ეწინააღმდეგებოდა რაიმონდი, რომელიც მიიჩნევდა, რომ იერუსალიმამდე სანაპირო ზოლით უნდა ევლოთ, რათა მათი მომარაგება ანტიოქიიდან გემებით ადვილად მომხდარიყო.

იერუსალიმისკენ მიმავალი ჯვაროსნები თავდაპირველად მასიაფის³⁶⁷ ციხეს მიადგნენ. ციხის ამირა მათ უმალ გამოეგება და მორჩილება აღუთქვა. 1099 წლის იანვარში ჯვაროსნებმა კრაკ დე შევალიე აიღეს და ტრიპოლის ჩრდილოეთით მდებარე დაბა ირკასკენ დაიძრნენ, ტრიპოლის მბრძანებელმა ჯვაროსნებს ელჩები გაუგზავნა, რომლებიც რაიმონდს შეხვდნენ. მათ ტულუზის გრაფს ძვირფასი საჩუქრები გადასცეს და სამშვიდობო ხელშეკრულება შესთავაზეს. კეთილი ნების ნიშნად ტრიპოლის მმართველმა 300 ქრისტიანი პატიმარი გაათავისუფლა, რომლებიც იმუამად ტრიპოლის ციხეში იყვნენ დამწყვდეულები³⁶⁸. „ფრანკთა საქმენის“ ცნობით, ტრიპოლის მმართველი ჯვაროსნებს შეპირდა, რომ თუ ისინი იერუსალიმს აიღებდნენ, ის ქრისტიანობას მიიღებდა და მათ მორჩილებაში შევიდოდა³⁶⁹. ჯვაროსნები ამ პირობებს დათანხმდნენ და ტრიპოლი და მისი შემოგარენი

³⁶⁵ Taqquš, M. S., *Tārikh al-Fā'imīyyīn*, 430; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārikh*, , 19.

³⁶⁶ მაარათ ან-ნუმან – სოფელი დღევანდელი სირიის ტარიტორიაზე.

³⁶⁷ მასიაფი – სოფელი დღევანდელი სირიის ტარიტორიაზე.

³⁶⁸ William, *tārikh al-ḥurūb aṣ-ṣalībiyya*, 397; *Gesta Francorum*, *Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymianum*, *The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants*, August Krey, Princeton University Press 1921, 242.

³⁶⁹ *Gesta Francorum*, 242.

ხელუხლებელი დატოვეს³⁷⁰. 19 მაისს ჯვაროსნები ფატიმიანთა სახალიფოს საზღვრებს მიაღწენ³⁷¹.

როდესაც ალ-აფდალი მიხვდა, რომ ჯვაროსნების ძირითადი მიზანი იერუსალიმის აღება იყო და ისინი ამ მიზნის განხორციელებისთვის უკან არაფრის წინაშე არ დაიხევდნენ, მან ბიზანტიის იმპერატორ ალექსის³⁷² ელჩობა გაუგზავნა და ჰკითხა, ასრულებდნენ თუ არა ჯვაროსნები იმპერატორის ბრძანებას. ამის პასუხად ალექსიმ ჯვაროსნებთან ყველანაირი კავშირი უარყო³⁷³. ამის შემდეგ ფატიმიანებმა ელჩობა ჯვაროსნებთან გაგზავნეს, ფატიმიანთა ელჩებმა ჯვაროსნებს ძვირფასი საჩუქრები გადასცეს და შეჰპირდნენ, რომ მისცემდნენ მათ წმინდა ადგილების მოლოცვის უფლებას, იმ პირობით, თუ იერუსალიმში ერთდრულად ჩასული ქრისტიანების რაოდენობა 300 კაცზე მეტი არ იქნებოდა. ფატიმიანები ქრისტიან მლოცველებს უსაფრთხოების გარანტიას შეჰპირდნენ. ჯვაროსნებმა ამგვარი წინადადება შეურაცხყოფად მიიღეს და ფატიმიან ხალიფას შეუთვალეს, რომ ისინი ისედაც შეძლებდნენ წმინდა ადგილების მოლოცვას, როგორც ერთიანი ჯარი და არა პატარ-პატარა ჯგუფებად. გარდა ამისა, ევროპელები ხალიფას ეგვიპტის აღებიოთაც დაემუქრნენ³⁷⁴, რაც ჯვაროსანთა და ფატიმიანთა შორის შეიარაღებული კონფლიქტის დაწყებას ნიშნავდა.

ჯვაროსნებმა განაგრძეს სვლა და როდესაც ბეირუტს³⁷⁵ მიუახლოვდნენ, მათ ქალაქის შეშინებული მოსახლეობა გამოეგება, ძვირფასი საჩუქრები მიართვა და ქალაქის ჩაბარება შესთავაზა, იმ პირობით, თუ ჯვაროსნები მოსავალს ხელს არ ახლებდნენ. თავის მხრივ, ჯვაროსნებმა ეს პირობები მიიღეს, ერთი ღამე შეისვენეს და სიდონისკენ³⁷⁶ დაიძრნენ³⁷⁷. ქალაქს ჯვაროსნები 20 მაისს მიუახლოვდნენ

³⁷⁰ William, *tārīkh al-ḥurūb aṣ-ṣalibiyya*, 397.

³⁷¹ Taqquṣh M. S., *Tārīkh al-Fālimiyyīn*, 433.

³⁷² ალექსი კომნენოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1081 – 1118 წწ.

³⁷³ Taqquṣh M. S., *Tārīkh al-Fālimiyyīn*, 430 – 431.

³⁷⁴ William, *tārīkh al-ḥurūb aṣ-ṣalibiyya*, 394.

³⁷⁵ ბეირუტი – დღევანდელი ლიბანის დედაქალაქი.

³⁷⁶ სიდონი – ქალაქი დღევანდელი ლიბანის ტერიტორიაზე.

³⁷⁷ William, *tārīkh al-ḥurūb aṣ-ṣalibiyya*, 398.



პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობა – წმინდა მიწისკენ

და ქალაქის ჩრდილოეთით, მდინარესთან დაბანაკდნენ. სხვა ქალაქებისგან განსხვავებით, სიდონის მოსახლეობამ ჯვაროსნებს წინააღმდეგობა გაუწია. როდესაც ჯვაროსნები მიხვდნენ, რომ სიდონის აღებას ასე ადვილად ვერ შეძლებდნენ, მათ ქალაქის გარშემო ყველაფერი გადაწვეს და ტვიროსისკენ დაიძრნენ. ტვიროსთან ისინი ორ დღეს ელოდნენ დახმარებას ანტიოქიიდან და ედესადან, რის გამოც ქალაქზე შეტევა დაგვიანდა. ტვიროსის მოსახლეობამ ეს შეფერხება კარგად გამოიყენა და ქალაქი საიმედოდ გაამაგრა. ჯვაროსნები მიხვდნენ, რომ ისინი ტვიროსის აღებასაც ვერ შეძლებდნენ და აქასკენ³⁷⁸ გაემართნენ. აქას ჯვაროსნე-

³⁷⁸ აქა – ქალაქი დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

ბი 24 მაისს მიადგნენ. ევროპელებს ქალაქის მმართველი გამოეგება, ძვირფასი ძღვენი მიართვა და მორჩილებას შეჰპირდა იმ შემთხვევაში, თუ ისინი იერუსალიმის აღებას შეძლებდნენ, ხოლო თუ დამარცხდებოდნენ, ის ჯვაროსნებს თავის ქალაქში შეუშვებდა³⁷⁹.

ამის შემდეგ ჯვაროსნებმა გააგრძელეს სვლა იერუსალიმისკენ და ერთმანეთის მიყოლებით არსუფი³⁸⁰ და კესარია³⁸¹ აიღეს, თუმცა იაფას³⁸² გვერდი აუარეს, სანაპირო ზოლიდან სირიის სიღრმეში გადაინაცვლეს და ამ გზით განაგრძეს სვლა იერუსალიმისკენ. იმისათვის, რომ ზღვასთან დამაკავშირებელი გზები არ დაეკარგათ, მათ რამლა³⁸³ აიღეს, სადაც მცირერიცხოვანი გარნიზონი განათავსეს. გიომ ტვიროსელისა და Gesta Francorum-ის ცნობებით, რამლა ჯვაროსნებს უკვე დაცარიელებული დახვდათ³⁸⁴.

3-ნ ივნისს ჯვაროსნებმა მოაწყეს სარდალთა თათბირი, რომელზეც პირველ რიგში ეგვიპტეზე შეტევის აუცილებლობა განიხილეს. ევროპელთა ნაწილი მიიჩნევდა, რომ შუა ზაფხულში იერუსალიმზე შეტევა უაზრობა იქნებოდა. მათი აზრით, უპირველეს ყოვლისა საჭირო იყო მთავარი მეტოქის, ფატიმიანების დამარცხება. მათ სწამდათ, თუ ჯვაროსნებს მყარად და უსაფრთხოდ უნდოდათ წმინდა მიწაზე დამკვიდრება, იერუსალიმის გასაღები კაიროში უნდა ეძიათ და ნილოსის დელტა დაეპყროთ. მიუხედავად ამ არგუმენტებისა, ჯვაროსანთა სარდლობის უმრავლესობამ ეს გეგმა არ მოიწონა და გადაწყდა – პირდაპირ შეეცაათ იერუსალიმისათვის³⁸⁵.

ჯვაროსნები იერუსალიმს 1099 წლის 7 ივნისს სამშაბათ დღეს მიადგნენ და მეორე

³⁷⁹ William, *tārīkh al-ḥurūb as-ṣalibiyya*, 399.

³⁸⁰ არსუფი – ქალაქი დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

³⁸¹ კესარია – ქალაქი დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

³⁸² იაფა – დღევანდელი თელ-ავივის (ისრაელის დედაქალაქი) ერთ-ერთი უბანი

³⁸³ რამლა – ქალაქი დღევანდელი პალესტინის ავტონომიის ტერიტორიაზე.

³⁸⁴ William, *tārīkh al-ḥurūb as-ṣalibiyya*, 400; Gesta Francorum, 243; Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. I, 277.

³⁸⁵ Gesta Francorum, 248.



იერუსალიმი დღეს

დღესვე ქალაქს ალყა შემოარტყეს. ამ დროს იერუსალიმის გამგებელი იყო ფატიმიანთა ნაცვალის იფთიხარ ად-დავლა, რომელმაც სასწრაფოდ მიიღო ქალაქის დაცვის ყველა აუცილებელი ზომა. ქალაქის გარნიზონი, რომელიც შედგებოდა არაბი და სუდანელი მეზრძოლებისგან, სრულ მზადყოფნაში მოიყვანა. გარდა ამისა, ქალაქის დამცველებმა ქალაქის გარეთ არსებული ყველა ჭა ამოაგეს ან მოწამლეს; საქონელი უსაფრთხოდ ადგილზე გადაიყვანეს; ქალაქის საკუჭნაოები და წყლის რეზერვუარები ბოლომდე გაავსეს, რათა ხანგრძლივი ალყისთვის გაეძლოთ; ქალაქიდან გააძევეს ყველა ქრისტიანი, რათა ისინი ჯვაროსნების მხარეზე არ გადასულიყვნენ და ამავე დროს შეემცირებინათ წყლისა და საკვების მომხმარებელთა რაოდენობა; შეაკეთეს და გაამაგრეს გალავნის კედლები და ზედ ბამბით გატენილი ტომრები დაამაგრეს, რათა საალყო მანქანებიდან ნატყორცნი ქვების დარტყმის ძალა შეემცირებინათ; იფთიხარ ად-დავლამ ეგვიპტეში ელჩები

გაგზავნა და დახმარება ითხოვა³⁶⁶.

ჯვაროსნები იერუსალიმს ჩრდილოეთიდან მიუახლოვდნენ. გიიომ ტვიროსელი მოგვითხრობს იმის შესახებ, თუ როგორი თანმიმდევრობით მიემართებოდნენ ევროპელები ქალაქისაკენ. პირველი მიდიოდა გოდფრი დე ბულონი, მას მიჰყვებოდა რობერტ ფლანდრიელი, შემდეგ რობერტ ნორმანდიელი, მათ უკან კი ტანკრედი და რაიმონ ტულუზელი მიჰყვებოდნენ³⁶⁷. ქალაქის კედლებთან ჯვაროსნებმა სხვადასხვა პოზიციები დაიკავეს – რობერტ ნორმანდიელი და რობერტ ფლანდრიელი თავისი ჯარებით ჩრდილოეთ კედელთან განლაგდნენ, გოდფრი და ტანკრედი დასავლეთის, ხოლო რაიმონი სიონის მთაზე, სამხრეთის კედელთან დაბანაკდა. ქალაქის აღმოსავლეთ კედელთან მოალყეების არცერთი რაზმი არ განლაგებულა³⁶⁸.

მოიერიშეები მალე უწყლობამ და შიმშილმა შეაწუხა, ვინაიდან იერუსალიმის დამცველებმა ქალაქის ირგვლივ არსებული ყველა ტა და ბაღი წინასწარ გაანადგურეს, ჯვაროსნები იძულებულები იყვნენ სასმელი წყალი ათი კილომეტრით დაშორებული ადგილიდან მოეტანათ. საკვები კი ბანაკში პრაქტიკულად არ მოიპოვებოდა. გაუსაძლისი პირობების გამო ჯვაროსნები მალე მიხვდნენ, რომ ალყის დიდხანს გაგრძელება შეუძლებელი იყო, რის გამო ქალაქის შტურმით აღება გადაწყვიტეს.

იერუსალიმზე პირველი შეტევა მათ ალყის მეხუთე დღეს, 12 ივნისს, განახორციელეს. თავდაპირველად ჩრდილოეთის მხრიდან წარმატებას მიაღწიეს და გარე კედლებიც კი გადალახეს, თუმცა სხვა ადგილებში სააღყო კიბეები არ აღმოჩნდა საკმარისი, რათა ქალაქში ერთდროულად შესულიყვნენ³⁶⁹ ამიტომ, შეტევის შეჩერება მოუხდათ. ამის შემდეგ ევროპელთა მდგომარეობა კიდევ უფრო დამძიმდა. წყალი და საკვები არსად მოიპოვებოდა, წყურვილისა და სიციხის გამო მრავალი ადამიანი დაიღუპა. დახმარება მხოლოდ 17 ივნისს მოუვიდათ. რაიმონ დე აგილე-

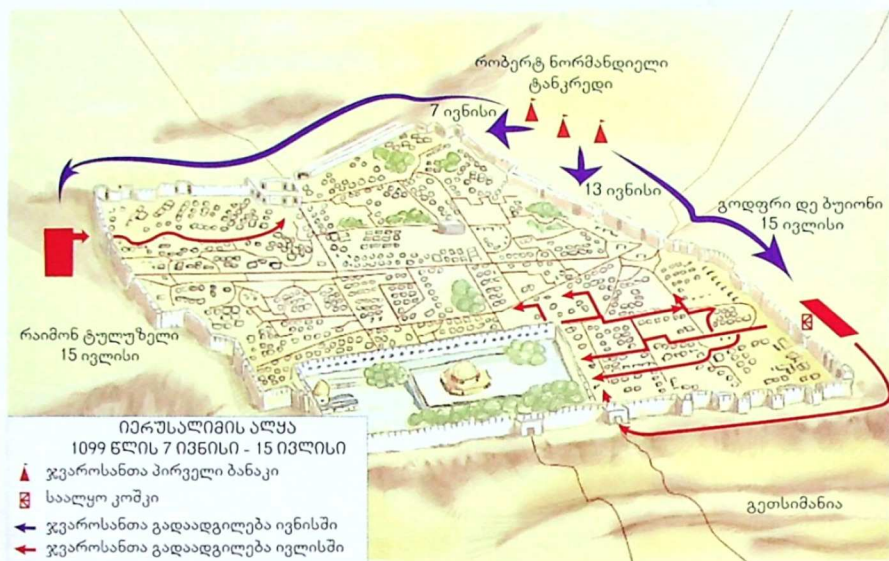
³⁶⁶ Taqqūsh M. S., *Tārikh al-Fāṭimiyyīn*, 434.

³⁶⁷ William, *tārikh al-ḥurūb aṣ-ṣalibiyya*, 416.

³⁶⁸ *Gesta Francorum*, 249.

³⁶⁹ *Gesta Francorum*, 249; William, *tārikh al-ḥurūb aṣ-ṣalibiyya*, 417.

რისა და „ფრანკთა საქმენის“ ცნობებით, ევროპული გემები მიადგნენ იაფას და – ციტადელის გარდა – მთელი ქალაქი დაანგრის. მებლავურებმა იერუსალიმის მოალყეებს ჩამოსვლა აცნობეს და დამხმარე რაზმის გამოგზავნა სთხოვეს. რაიმონმა იაფაში ასკაციანი რაზმი გაგზავნა. ჯვაროსნებმა წამოიღეს ჩამოტანილი სამშენებლო მასალები და იერუსალიმის მოალყეებთან დაბრუნდნენ. საალყო კი-



იერუსალიმის ალყა

ბეებისა და მანქანების მშენებლობის აღწერისას რაიმონ დე აგილერი აღნიშნავს, რომ ამ სამუშაოს ყველა ერთსულოვნად ასრულებდა³⁹⁰. ერთ-ერთი გენუელი კაპიტანი, გილერმო ემბრიაკო, არქიტექტორი იყო და მან ითავა ჩამოტანილი მასალისგან რაიმონ ტულუზელისთვის საალყო კოშკის აგება.

მანამდე მან გოდფრი დე ბუიონისთვის კატაპულტები ააგო. ამის შემდეგ უკვე გოდფრიმ და სხვა ჯვაროსანმა სარდლებმა, რომლებიც ჩრდილოეთიდან

³⁹⁰ Raymond of Aguileres, Historia Francorum, 258.



თანამედროვე მხატვრის თვალით დანახული იერუსალიმის აღება

უტევდნენ იერუსალიმს, მოისურვეს ამგვარი კოშკები, მაგრამ მათ არ გააჩნდათ საკმარისი მასალა. ამიტომ, ნაბლუსის ჩრდილოეთით გაიგზავნა პატარა ჯგუფი, რომელსაც საკმარისი მასალა უნდა მოეტანა, თუმცა არ არის ცნობილი, თუ რა რაოდენობის მასალის მოპოვება შეძლო ამ ჯგუფმა. ამ დროს ჯვაროსნებს ბედმა გაუღიმა. ტანკრედმა, რომელიც დიზენტერიით დაავადდა, გადაწყვიტა ერთ-ერთ გამოქვაბულში განმარტოებულიყო, სადაც მან ფატიმიანი მმართველის მიერ გადამალული მასალა აღმოაჩინა. ამდენად, მეორე სააღყო კოშკი გოდფრისტისაგ

აიგო³⁹¹.

8 ივლისს ჯვაროსანთა ლაშქარმა იერუსალიმს შემოუარა და ევროპელებმა ზეთისხილის მთაზე დიდი წირვა აღავლინეს³⁹². ეს მოხდა არა მხოლოდ ღვთის მადლის მოპოვების მიზნით, არამედ ჯვაროსანთა სულიერი მდგომარეობის ასამაღლებლად და იერუსალიმის მუსლიმ და იუდეველ დამცველთა დასათრგუნად. ამ სვლამ ჯვაროსნები გაამხნევა, მაგრამ ქალაქის დამცველებზე არანაირად არ იმოქმედა.

9/10 ივლისის ღამეს გოდფრი დე ბულონის კოშკი იერუსალიმის ჩრდილოეთი კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში გადაიტანეს. მანამდე ამ ადგილას შეტევა არ განხორციელებულა, თუმცა არსებობს ცნობები, რომ ეს იყო ყველაზე ნაკლებად დაცული ადგილი³⁹³. ამის გამო იფთხიარ ად-დავლას თავისი ნაწილების გაყოფა მოუხდა. მან იცოდა, რომ რაიმონისთვის შენდებოდა საალყო კოშკი. როგორც წერილობითი წყაროები იტყობინებიან, იფთხიარმა კატაპულტებიც გადაანაწილა. ამიტომ, მთავარი შეტევის დროს სამხრეთის კედელთან მდგარ რაიმონის კოშკს ცხრა კატაპულტა უშენდა ქვებს, ხოლო ჩრდილოეთისას მხოლოდ ხუთი. ის ფაქტი, რომ გოდფრის კოშკს მხოლოდ ხუთი კატაპულტა დაუპირისპირდა, იმაზე მიუთითებს, რომ ამ კოშკის გადაადგილება ჩრდილოეთი კედლის დასავლეთი ნაწილიდან აღმოსავლეთის კუთხემდე დამცველთათვის დიდი მოულოდნელობა იყო³⁹⁴.

ჯვაროსანთა უკანასკნელი შეტევა 14 – 15 ივლისს განხორციელდა. შეტევა დილით ადრე დაიწყო. ქალაქს ჩრდილოეთიდან რობერტ ნორმანდიელი და რობერტ ფლანდრიელი, ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხიდან გოდფრი დე ბულონი და ტანკრედი, სამხრეთიდან კი რაიმონ ტულუზელი ერთდროულად უტევდნენ.

რაიმონდ დე აგილერი ცოცხლად აღწერს ამ შეტევას: „ყოველი მხრიდან ნატყორცნი ქვები და ისრები სეტყვასავით ცვიოდა. ღვთის მსახურები მორჩილად ითმენ-

³⁹¹ Nicolle D., *The First Crusade 1096-99: Conquest of the Holy Land*, Published by Osprey Publishing, 2003, 76.

³⁹² Raymond of Aguileres, *Historia Francorum*, 255.

³⁹³ Nicolle D., *The First Crusade*, 76.

³⁹⁴ იქვე, 77.

დნენ ამას, მტკიცე რწმენით, რომ ისინი ან დაილუპებოდნენ, ან მეტოქეს დაამარცხებდნენ. ბრძოლა გამარჯვებას არ მოასწავებდა, მაგრამ როდესაც მანქანები კედლებს მიუახლოვდნენ, მათ სტყორცნეს არა მხოლოდ ქვები და ისრები, არამედ ცეცხლმოკიდებული მორები და ჩალა. მორები გაულენთილი იყო ფისით, ცვილითა და გოგირდით. ჩალა რკინის ზონრებით იყო შეკრული და ასე იტყორცნებოდა მანქანებიდან. მე ვგულისხმობ, რომ როდესაც ისინი ეცემოდნენ, არ იშლებოდნენ და წვას აგრძელებდნენ. ამგვარი ცეცხლმოკიდებული ჭურვებისგან ვერც ხმალი იცავს და ვერც მაღალი კედლები. დამცველებისთვის შეუძლებელი იყო, ეპოვნათ უსაფრთხო ადგილი კედლების უკანაც კი. ბრძოლა, რომელიც გაგრძელდა აისიდან მზის ჩასვლამდე, იმდენად დიდებული იყო, რომ ძნელი წარმოსადგენია, თუ უფრო დიადი რამ მომხდარიყო მანამდე³⁹⁵.

ქალაქის დამცველები კარგად იყვნენ გამაგრებულები და, მიუხედავად ასეთი მძლავრი შეტევისა, წარმატებით იცავდნენ თავს. მათ ქალაქის ირგვლივ ღრმა თხრილები გაავლეს, რაც ჯვაროსანთა სააღყო მანქანების გადაადგილებას ძალზე აფერხებდა, ასევე ქალაქის კედლებზე ბამბითა და ჩალით საცხე ტომრები და ხის ფიცრები ჩამოკიდეს, რათა სააღყო მანქანებიდან ნატყორცნი ქვების დარტყმის ძალა შეესუსტებინათ³⁹⁶. გარდა ამისა, ისინი თავიანთი კატაპულტებიდან, აქტიურად პასუხობდნენ მოალყეთა ცეცხლს. კედლებთან მიახლოვებულ ჯვაროსნებს ქალაქის დამცველებმა ასევე ააღებადი მასალისგან დამზადებული ჭურვები დაუშინეს, რამაც მოალყეებს დიდი ზარალი მიაყენა³⁹⁷. ბრძოლა ღამის დადგომისას დამთავრდა, ეს შეტევა ჯვაროსნებისთვის წარუმატებელი გამოდგა. მეორე დილით ყველაფერი განმეორდა. გიიომ ტვიროსელის სიტყვებით:

„როდესაც ღამე სრულდებოდა, და სინათლის პირველმა სხივმა დღის, რომელსაც ამდენ ხანს ველოდით, მოახლოება გვაუწყა, გაისმა მოწოდება მეორე შეტევისთვის. ხალხი, რომელიც აღსაცხე იყო სიმამაცითა და კიდევ უფრო მეტი მონდობით, დადგა მისთვის განკუთვნილ იმ პოზიციაზე, რომელიც მათ გუშინ ეკავა“³⁹⁸.

³⁹⁵ Raymond of Aguilères, *Historia Francorum*, 259.

³⁹⁶ William, *tārīkh al-ḥurūb aṣ-ṣalībiyya*, 428.

³⁹⁷ იქვე, 429.

³⁹⁸ იქვე, 430

გაგრძელდა წინა დღის მსგავსი ბრძოლა, ევროპელები გაშმაგებით უტევდნენ, ხოლო ქალაქის დამცველები წარმატებით იცავდნენ თავს. ასე გაგრძელდა შუადღემდე. მოალყეებმა ძალზე იზარალებს, მათ დაეწვათ სააღყო მანქანების დიდი ნაწილი და მრავალი მებრძოლი დაეღუპათ. გიიომ ტვიროსელის სიტყვებით:

„გამუდმებული ცეცხლის შედეგად, რომელსაც მოწინააღმდეგე კოშკს უშენდა, ის თითქმის სულ დაინგრა, დანარჩენ სააღყო მანქანებს ბოლი ასდიოდა, რადგანაც მათ მრავალი აალებადი ჭურვი მოხვდა. ამ გარემოებების შედეგად ჩვენ უკან დახევა გადაწყვიტეთ. შეტევის მომდევნო დღეს გადატანის შედეგად, ხალხი დაეჭვდა საერთოდ ამ ბრძოლის წარმატებით დასრულების შესაძლებლობაში“³⁹⁹.

თუმცა, ამის შემდეგ ჯვაროსნებმა შეტევა განაახლეს. როგორც რაიმონ დე აგილერი იუწყება, მათ ვილაც უცნობმა რაინდმა ზეთისხილის მთიდან შეტევისკენ მოუწოდა:

„სწორედ მაშინ, როდესაც შედგა კრება, რათა გადაეწყვიტათ, დაეხიათ უკან სააღყო მანქანები თუ არა, რადგანაც მრავალი დაზიანებული, ზოგი კი განადგურებული იყო, ზეთისხილის მთაზე გამოჩნდა რაინდი, რომელმაც ფარით ანიშნა გრაფს და მის მხლებლებს გაეგრძელებინათ შეტევა. თუ ვინ იყო ის რაინდი, ჩვენ ვერ გავიგეთ. ამ ნიშნის შემდეგ ჩვენს მებრძოლებს დაუბრუნდათ სიმამაცე. ... ჩვენმა მშვილდოსნებმა ესროლეს ცეცხლმოკიდებული ისრები, რითიც გრაფისა და ორი ჰერცოგის ხის კოშკზე სარაცინთა შეტევა შეაჩერეს. ამ ცეცხლის წვიმამ აიძულა დამცველები კედლები მიეტოვებინათ“⁴⁰⁰.

გიიომ ტვიროსელი იუწყება, რომ ისრებიდან ცეცხლი კედელზე ჩამოკიდებულ ტომრებს გადაედო. აღი ჩრდილოეთის ქარმა კიდევ უფრო გააღვივა და მთელი ბოლი ქალაქში წაიღო: „ისინი, ვინც ქალაქის კედლების დაცვას ცდილობდა, ვერ აღებდნენ ვერც პირს და ვერც თვალებს“, სწორედ ამან აიძულა ქალაქის დამცველები მიეტოვებინათ კედლები⁴⁰¹. ეს ვითარება კარგად გამოიყენა გოდფრიმ და კოშკი ქალაქის კედლებამდე მიაგორა. გალავანთან მიგორებული კოშკიდან

³⁹⁹ იქვე, 431.

⁴⁰⁰ Raymond of Aguileres, *Historia Francorum*, 260.

⁴⁰¹ William, *tārikh al-ḥurūb aṣ-ṣālibiyya*, 433.

ჯვაროსნებმა კედელზე ხის ხიდი გადადეს და ქალაქში შეიჭრნენ. რაიმონ დე აგილერი წერს, რომ იერუსალიმში პირველები გოდფრი და ტანკრედი შევიდნენ⁴⁰². გიომ ტვიროსელის მიხედვით, იერუსალიმში პირველი ნაბიჯის შედგმის პატივი გოდფრიმ მის ძმას, ევსტატეს დაუთმო⁴⁰³, ხოლო *Gesta Francorum*-ის თანახმად, პირველი, ვინც ეს შეძლო, იყო რაინდი სახელად ლესოლდი⁴⁰⁴. იერუსალიმში შეჭრილმა ჯვაროსნებმა დაიწყეს მოსახლეობის ჟლეტა. ისინი არავის ინდობდნენ. როგორც თვითონ რაიმონ დე აგილერი აღწერს:

„მათ დაღვარეს სისხლის დაუჯერებელი რაოდენობა ... ზოგიერთმა ჩვენმა მეზობელმა მოწინააღმდეგეებს თავები დაატრა, ზოგმა მათ ისრები დაუშინა და ისინი კედლებიდან ცვიოდნენ, ზოგმა კი მათ სატანჯველი გაუგრძელა და ცეცხლში ჩაყარა. მოკვეთილი თავები, ხელები და ფეხები მთელ ქალაქში იყო მიმოფანტული. გზის გაკვალვა საჭირო იყო ადამიანებისა და ცხენების გვამებზე გადავლით. თუმცა ეს არაფერია იმასთან შედარებით, რაც სოლომონის ტაძარში მოხდა, ადგილზე, სადაც ჩვეულებრივ ლოცვა ტარდებოდა. რა მოხდა იქ? მე რომ სიმართლე ვთქვა, თქვენ ამას ვერ დაიჯერებთ. საკმარისია ვთქვა, რომ სოლომონის ტაძარსა და მის შესასვლელში ადამიანებს სისხლი მუხლამდე წოდებოდათ“⁴⁰⁵.

ამ დროს რაიმონს საკმაოდ გაუჭირდა სამხრეთის კედელზე შეტევისას. რაიმონ დე აგილერის თქმით: „სარაციანები რაიმონის ჯარისკაცებს ისე სასტიკად ებრძოდნენ, თითქოს ქალაქი დაპყრობილი არ იყო ...“⁴⁰⁶. იბნ ალ-ასირი აღნიშნავს, რომ რაიმონის სააღყო კოშკი მას შემდეგ დაიწვა, რაც ჯვაროსნებმა ჩრდილოეთი კედელი გადალახეს. ჩრდილოეთი კედლის დამცველებმა სამხრეთ სექტორს სთხოვეს დახმარება, რის შედეგაც მთელი ქალაქის თავდაცვა დაიშალა. სამხრეთი კედლის დამცველთა ნაწილმა ციტადელისკენ დაიხია, სადაც თავიანთ მხედართმთავარს, იფთიხარ ად-დავლას შეუერთდა. იბნ ალ-ასირი აღნიშნავს, რომ „მუსლიმთა ნაწილი მიჰრაბ ად-დაუდში გამაგრდა და რამდენიმე დღის განმავლობაში იბრძო-

⁴⁰² Raymond of Aguileres, *Historia Francorum*, 260.

⁴⁰³ William, *tārīkh al-ḥurūb aṣ-ṣalibyya*, 433.

⁴⁰⁴ *Gesta Francorum*, 256

⁴⁰⁵ Raymond of Aguileres, *Historia Francorum*, 261.

⁴⁰⁶ იქვე, 261.



გოდფრი და ბულონის გეგმად კართხევა. მინიატურა გიიომ ტვიროსელის ხელნაწერიდან. ბრიტანეთის ხელნაწერთა ბიბლიოთეკა.

და. იარაღის ჩაბარების ნაცვლად მათ სიცოცხლე უბოძეს და ღამით აშექლონში გაუშვეს⁴⁰⁷.

რაიმონი და მისი ჯარისკაცები უკეთესად იქცეოდნენ, ვიდრე ისინი, ვინც ჩრდილოეთი კედლიდან შეაღწია ქალაქში. მოსახლეობის ჟღერის ნაცვლად რაიმონმა მრავალი დაატყვევა. სხვებს კი, ვინც ფატიმიანთა გარნიზონიდან გადარჩა, ნება მისცეს, უსაფრთხოდ დაეტოვებინათ ქალაქი⁴⁰⁸.

17 ივლისს ჯვაროსნებმა მოიწვიეს დიდი კრება, რომელსაც ესწრებოდნენ როგორც საერო, ასევე სასულიერო პირები. ამ კრებას უნდა გადაეწყვიტა უმნიშვნელოვანესი საკითხი – ვინ უნდა გამხდარიყო იერუსალიმის მეფე.

⁴⁰⁷ Ibn al-Athīr, Kāmil fi al-Tārīkh, 19.

⁴⁰⁸ Nicolle D., The First Crusade, 81.

თავდაპირველად სასწორი სასულიერო პირებისკენ გადაიხარა, თუმცა შემდგომ გადაწყდა, რომ მეფე საერო პირი და სამხედრო წრიდან გამოსული ადამიანი უნდა გამხდარიყო. საბოლოოდ დარჩა ორი კანდიდატი: რაიმონი და გოდფრი დე ბულონი. დიდი ხნის კამათის შემდეგ იერუსალიმის მმართველად გოდფრი დე ბულონი აირჩიეს⁴⁰⁹, თუმცა მას არა მეფის, არამედ მაცხოვრის საფლავის მცველის ტიტული მიენიჭა.

როდესაც აბასიანმა ხალიფა ალ-მუსთაზჰირმა⁴¹⁰ იერუსალიმის დაცემის ამბავი შეიტყო, უმაღლეს წერილი გაუგზავნა სელჩუკ სულტან ბარქიარუკს⁴¹¹. თავის წერილში ხალიფა მოუწოდებდა ბარქიარუკს, ერთად შებრძოლებოდნენ ევროპელებს და იერუსალიმი მუსლიმებისთვის დაებრუნებინათ. თავის მხრივ, სელჩუკმა სულტანმა უარი განაცხადა ამ წინადადებაზე და იერუსალიმის დასაბრუნებლად და ჯვაროსანთა წინააღმდეგ ბრძოლის გასაგრძელებლად არაფერი იღონა. ეს პირველ რიგში იმან გამოიწვია, რომ ჯვაროსანთა შემოსვლამდე ეს ტერიტორიები ფატიმიანებს ეკუთვნოდათ, მათ კი არაფერი არ გააკეთეს სელჩუკთა დასაბრუნებლად ანტიოქიის ალყის დროს. ამგვარად, სელჩუკებმა ჩათვალეს, რომ ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლა ფატიმიანთა დახმარების ტოლფასი იქნებოდა და მხოლოდ მათ ინტერესებს მოემსახურებოდა, ხოლო თვითონ სელჩუკები აქედან ვერანაირ მოგებას ვერ ნახავდნენ⁴¹².

აღსანიშნავია, რომ მას შემდეგ, რაც ფატიმიანებმა შეიტყეს ჯვაროსანთა გეგმები იერუსალიმთან დაკავშირებით, უმაღლესი გაგზავნეს ლაშქარი, რათა წმინდა ქალაქი დაეცვათ. ეგვიპტურ ლაშქარს თვით ვეზირი ალ-აფდალი ჩაუდგა სათავეში. თუმცა მისი მოქმედება დაგვიანებული აღმოჩნდა, ფატიმიანთა ლაშქარი აშქელონში 4 აგვისტოს ჩავიდა, მაშინ როდესაც იერუსალიმი უკვე ჯვაროსანთა ხელში იყო. ფატიმიანებს ორი თვე დასჭირდათ ლაშქარის შესაკრებად და პალესტინაში გასაგზავნად. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მათი წარუმატებელი ელჩობა კაიროში მაისში დაბრუნდა და გარკვეული დრო მისი შედეგების განხილვას დაეთმო,

⁴⁰⁹ Asbridge T., *The Crusades*, 103.

⁴¹⁰ ალ-მუსთაზჰირი – აბასიანი ხალიფა 1094 – 1118 წწ.

⁴¹¹ ბარქიარუკი – სელჩუკთა სულტანი 1094 – 1105 წწ.

⁴¹² Taqūsh M. S., *Tārīkh al-Fājimiyyīn*, 438.

– შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ლაშქრობისთვის მზადება დაიწყო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ჯვაროსნებთან დაპირისპირების გარდაუვალობა ფატიმიანთათვის ცხადი გახდა. აშქელონში ალ-აფდალმა დიდი დრო დაკარგა, რადგანაც არაბთა შეპირებულ დამხმარე რაზმებსა და ეგვიპტურ ფლოტს ელოდებოდა. როგორც შემდგომ გაირკვა, ეს გამოუსწორებელი შეცდომა იყო⁴³.

სავარაუდოა, რომ ჯვაროსნები კარგად იყვნენ ინფორმირებული ფატიმიანთა კარზე მიმდინარე მოვლენების შესახებ, რადგანაც გოდფრიმ უმაღლეს მიიღო ინფორმაცია ალ-აფდალის ლაშქრობის შესახებ.

იერუსალიმის აღების შემდეგ ევროპელები ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ. პატრიარქთან შეკამათების გამო ტანკრედი და ევსტატე ბულონიელი 25 ივლისს ნაბლუსის⁴⁴ დასამორჩილებლად გაგზავნეს. ტანკრედმა კესარიამდე ვერც კი მოასწრო მისვლა, როდესაც გოდფრისგან ალ-აფდალის მოახლოვების შესახებ მიიღო ცნობა. მან უმაღლეს სამხრეთისკენ მოაბრუნა ლაშქარი და 7 აგვისტოს რამლაში შევიდა, იქვე 9 აგვისტოს გოდფრი და რობერტ ფლანდრიელი ჩავიდნენ, ხოლო 10 აგვისტოს მათ რაიმონ ტულუზელი და რობერტ ნორმანდიელი შეუერთდნენ. მეორე დღეს ისინი აშქელონისკენ დაიძრნენ.

11 აგვისტოს ჯვაროსნები ფატიმიანთა ავანპოსტს მიაღწენ და მრავალი მოწინააღმდეგე დაატყვევეს. ჯვაროსნები აშქელონიდან ჩრდილოეთით, დაახლოებით 10 – 15 კილომეტრის დაშორებით დაბანაკდნენ⁴⁵.

მეორე დღით, 12 აგვისტოს, ჯვაროსნები კვლავ დაიძრნენ. როგორც კი ჯვაროსნები ეგვიპტელთა ბანაკს მიუახლოვდნენ, უმაღლეს საბრძოლო მწყობრში განლაგდნენ და შეუტიეს. რაიმონ ტულუზელი მარჯვენა ფლანგზე, სანაპიროსთან იყო, გოდფრი – მარცხენაზე, ხოლო რობერტ ნორმანდიელი, რობერტ ფლანდრიელი და ტანკრედი – ცენტრში. ჯვაროსნებმა შეუტიეს იქამდე, ვიდრე არაბებმა მომზადება მოასწრეს. ევროპელთა მშვილდოსნებმა ფატიმიანებს ისრები მანამდე დაუშინეს, ვიდრე არაბების მძიმე კავალერია კონტრშეტევაზე გადავიდოდა. აქედან

⁴³ Taqqush M. S., Tārikh al-Fālimiyyin, 439.

⁴⁴ ნაბლუსი – ქალაქი დღევანდელი პალესტინის ავტონომიის ტერიტორიაზე.

⁴⁵ Nicolle D., The First Crusade, 83.

გამომდინარე, სავარაუდოა, რომ ფატიმიანთა კავალერია შეეცადა, შეენელებინა მეტოქის შეტევა, რადგან მათი ქვეითი ნაწილები იერიშის მოსაგერიებლად ჯერ მზად არ იყვნენ, მაგრამ ჯვაროსნებმა მათი რიგები გაარღვიეს და ბრძოლა ფატიმიანთა ბანაკში გაიმართა.

სავარაუდოა, რომ ფატიმიანთა მარცხენა ფრთამ ზღვისკენ დაიხია, რათა გემებზე ეპოვა ხსნა, მაგრამ მათ რაიმონ ტულუზელის დანაყოფი დაედევნა. ამის შემდეგ ფატიმიანთა არმიის ცენტრი გაირღვა, რის შედეგადაც ტანკრედიმ და რობერტ ნორმანდიელმა აიღეს ალ-აფდალის ბანაკი. ფატიმიანთა მარჯვენა ფლანგმა სამხრეთით დაიხია და მას გოდფრი დე ბულონი დაედევნა. გაქცეულმა არაბებმა ტყეს შეაფარეს თავი, თუმცა ჯვაროსნებმა ისინი კვამლით გამოდევნეს ტყიდან და ისრებით დახოცეს⁴¹⁶. ამდენად, ფატიმიანთა ლაშქარმა სრული მარცხი განიცადა. ეს დამარცხება იმან კი არ გამოიწვია, რომ არაბთა ლაშქარში ცუდი მეზრძოლები იყვნენ, ან ისინი ცუდად იყვნენ მომზადებულნი, ეს გამოიწვია მოულოდნელობამ, ევროპელთა სწრაფმა გადაადგილებამ და ჯვაროსანთა არნახულმა სიმამაცემ, რომლებიც რიცხობრივად ორჯერ უფრო დიდ ლაშქარს შეეებნენ.

ამ მარცხის შემდეგ ფატიმიანები კიდევ რამდენჯერმე შეებრძოლნენ ევროპელებს, რათა თავიანთი პოზიციები აღედგინათ, თუმცა ყველა მათი მცდელობა უშედეგოდ დასრულდა.

⁴¹⁶ იქვე, 85.

არაბები ჩრდილოეთ აფრიკასა და ესპანეთში

ევგიპტის დაპყრობის შემდეგ არაბებმა სვლა ჩრდილოეთ აფრიკის სანაპიროს გასწვრივ განაგრძეს. არაბთა დაპყრობებამდე ეს ტერიტორია ჯერ რომის, ხოლო შემდეგ ბიზანტიის იმპერიას ექვემდებარებოდა, თუმცა VII საუკუნეში ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლი ამ რეგიონში საგრძნობლად შესუსტდა და ბიზანტიური გარნიზონები ძირითადად მსხვილ ადმინისტრაციულ ცენტრებში იდგნენ, ხოლო დანარჩენ ტერიტორიაზე ადგილობრივი ბერბერული ტომები ბატონობდნენ. სავარაუდოდ 642 წელს ამრ იბნ ალ-ასის⁴¹⁷ მეთაურობით არაბთა ლაშქარი დასავლეთის მიმართულებით დაიძრა და ბარკას⁴¹⁸ გავლით ტრიპოლის⁴¹⁹ მიაღწა. ქალაქის ალყა დაახლოებით ერთ თვეს გაგრძელდა. ამის შემდეგ არაბებმა დღევანდელი ლიბიის სანაპიროზე კიდევ რამდენიმე ქალაქი დაიპყრეს და მალევე ევგიპტეში დაბრუნდნენ. ამ პირველი კამპანიის დროს არაბებს არ უცდიათ ჩრდილოეთ აფრიკაში დამკვიდრება. ამრმა მხოლოდ ბარკაში დააწესა გადასახადები და ქალაქის

⁴¹⁷ ამრ იბნ ალ-ასი (573 – 664 წწ.) – არაბი მხედართმთავარი. სწორედ ამრის სარდლობით დაიპყრეს არაბებმა ევგიპტე.

⁴¹⁸ ბარკა – ისტორიული ქალაქი დღევანდელი ლიბიის აღმოსავლეთ ნაწილში, კირენაიკას პროვინციაში.

⁴¹⁹ ტრიპოლი – დღევანდელი ლიბიის დედაქალაქი.

გამგებლად უკბა იბნ ნაფი⁴²⁰ დანიშნა⁴²¹. 645 წელს, ამრის ეგვიპტის გამგებლობიდან გადაყენების შემდეგ,⁴²² რეიდები ჩრდილოეთ აფრიკაში დროებით შეწყდა, თუმცა 647 წელს ეგვიპტის ახალმა გამგებელმა, აბდალაჰ საად იბნ აბუ სარჰმა განაგრძო ჩრდილოაფრიკული კამპანია. ამჯერად არაბებმა დღევანდელი ტუნისის ტერიტორიას მიაღწიეს, სადაც დაამარცხეს ბიზანტიელთა ლაშქარი⁴²³. მიუხედავად ამ წარმატებისა, არაბებმა კვლავ ვერ შეძლეს რეგიონში დამკვიდრება, რადგან სახალიფოში პოლიტიკური კრიზისი დაიწყო⁴²⁴. არაბებმა ჩრდილოეთ აფრიკას ყურადღება კვლავ მიაქციეს მხოლოდ პირველი ომაიანი ხალიფას, მუავიას⁴²⁵ ტახტზე ასვლის შემდეგ. ჩრდილოეთაფრიკული კამპანია განაგრძო უკბა იბნ ნაფიმ, რომელმაც ეს რეგიონი კარგად იცოდა. უკბას უპირველესი მიზანი იყო რეგიონში ძლიერი სამხედრო-ადმინისტრაციული ცენტრის შექმნა, საიდანაც განხორციელდებოდა დაკავებული ტერიტორიების მართვა-გამგებლობა, ახალი სამხედრო კამპანიების დაგეგმვა და კოორდინირება. სწორედ ამ მიზნით 670 წელს ჩრდილოეთ აფრიკაში დაარსდა ქალაქი კაირავანი⁴²⁶. ამის შემდეგ არაბებმა განაგრძეს სვლა დასავლეთით. მათ გვერდი აუარეს კართაგენს, ბიზანტიელთა მთავარ ქალაქს ჩრდილოეთ აფრიკაში, და ბერბერთა და ბიზანტიელთა რამდენჯერმე დამარცხების შემდეგ ატლანტის ოკეანას სანაპიროზე გავიდნენ. ლეგენდის მიხედვით, უკბა ცხენით შევიდა წყალში და წამოთქვა: „ო ღმერთო, ზღვას რომ არ შევეჩერებინე, მე განვაგრძობდი

⁴²⁰ უკბა იბნ ნაფი (622 – 683 წწ.) – არაბი მხედართმთავარი. სწორედ უკბას სარდლობით დაიპყრეს არაბებმა ჩრდილოეთ აფრიკა.

⁴²¹ Кеннеди Х., Великие арабские завоевания, перевод с английского Г. Соловьевой, издательство АСТ, Москва, 2010, 262

⁴²² ამრ იბნ ალ ასი ეგვიპტის გამგებლობიდან გადააყენა ხალიფა ოსმანმა (მესამე მართლმორწმუნე ხალიფა 644 – 653 წწ.), რასაც სახალიფოში არეულობები მოჰყვა.

⁴²³ Кеннеди Х., Великие арабские завоевания, перевод с английского Г. Соловьевой, издательство АСТ, Москва, 2010, 263.

⁴²⁴ სახალიფოში მიმდინარე კრიზისის შესახებ იხ. „ქართველები და გარესამყარო“, ტომი 2.

⁴²⁵ მუავია იბნ აბუ სუფიანი – პირველი ომაიანი ხალიფა (661-680). 639 წლიდან 661 წლამდე მუავია იყო სირიის გამგებელი. იგი აქტიურად იყო ჩართული ბიზანტიასთან ბრძოლაში. 656 წელს ხალიფა ოსმანის მკვლელობის შემდეგ, ის სათავეში ჩაუდგა ხალიფა ალის წინააღმდეგ მოქმედ ოპოზიციას.

⁴²⁶ Hitti Ph. K., History of the Arabs, third edition, Macmillanandco., London, 1946, 213.

ჩემს სვლას⁴²⁷. 683 წელს უკბა ბერბერებთან შეტაკებისას მოკლეს, თუმცა არაბები უკვე თითქმის სრულად აკონტროლებდნენ ჩრდილოეთ აფრიკას. 698 წელს მათ დაიკავეს კართაგენი და საბოლოოდ განდევნეს ბიზანტიელები ამ რეგიონიდან⁴²⁸.

ჩრდილოეთ აფრიკაში დამკვიდრებამ არაბებს გზა ევროპისკენ გაუხსნა. 711 წელს ბერბერმა სარდალმა ტარიკ იბნ ზიადმა⁴²⁹, გიბრალტარის⁴³⁰ სრუტე გადაკვეთა⁴³¹ და იბერიის ნახევარკუნძულზე შეიჭრა⁴³². 19 ივლისს მუსლიმებმა დაამარცხეს ვეს-თგოთთა⁴³³ მეფე როდერიკი⁴³⁴ და კონტინენტის სიღრმეში შეიჭრნენ. უმოკლეს ხანში მათ დაიკავეს კორდობა⁴³⁵ და ტოლედო⁴³⁶. 712 წელს 10 000 ლაშქრით მათ დასახმარებლად, იბერიის ნახევარკუნძულზე გადავიდა ჩრდილოეთ აფრიკის არაბი გამგებელი მუსა იბნ ნუსაირი.⁴³⁷ ამის შემდეგ მუსლიმებმა დაიკავეს სევილია⁴³⁸ და მერიდა⁴³⁹, ხოლო 718 წლისთვის თითქმის მთელი ნახევარკუნძული

⁴²⁷ Кеннеди Х., Великие арабские завоевания, 270.

⁴²⁸ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 213.

⁴²⁹ ტარიკ იბნ ზიადი (გარდ. 714 წ. შემდეგ) – ბერბერული წამოშობის მუსლიმი სარდალი.

⁴³⁰ გიბრალტარი – ეს დასახელება ტარიკის სახელს უკავშირდება. არაბ. ჯაბალ ტარიკ (ტარიკის მთა).

⁴³¹ წყაროების თანახმად, მუსლიმებს გიბრალტარის გადაკვეთაში დაეხმარა განდგომილი ვესთგოთი დიდგვაროვანი, სეუტას (მცირე ქალაქი მაროკოს ჩრდილოეთ სანაპიროზე) გამგებელი ჯულიანი, რომელმაც ტარიკის ლაშქარი გემებით მოამარაგა.

⁴³² VIII ს-ის დასაწყისისთვის ბერბერთა უმეტესობამ ისლამი მიიღო. ამდენად ისინი ისლამური სამყაროს განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევდნენ თავს და აქტიურად მონაწილეობდნენ ისლამურ დაპყრობებში.

⁴³³ ვესთგოთები – გერმანული წარმომავლობის ხალხი. V ს-ში მათ დააარსეს სამეფო დღევანდელი ესპანეთის ტერიტორიაზე, რომელმაც 721 წლამდე იარსება.

⁴³⁴ როდერიკი – ვესთგოთთა უკანასკნელი მეფე 710 – 711 წწ.

⁴³⁵ კორდობა – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის სამხრეთ ნაწილში.

⁴³⁶ ტოლედო – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის ცენტრალურ ნაწილში.

⁴³⁷ მუსა იბნ ნუსაირი (640 – 716) – ჩრდილოეთ აფრიკის არაბი გამგებელი.

⁴³⁸ სევილია – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის სამხრეთ ნაწილში.

⁴³⁹ მერიდა – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში.

სახალიფოს კონტროლის ქვეშ მოექცა⁴⁴⁰. ამ დროისთვის ესპანეთის დაპყრობის ორივე შემოქმედი თავისი წარმატებების მსხვერპლი გახდა. ჯერ მუსას ბრძანებით ტარიკი დააკავეს და დილეგში ჩააგდეს. მოგვიანებით ხალიფა ალ-ვალიდმა⁴⁴¹ მუსა დამასკოში გამოიძახა. სახალიფოს დედაქალაქში მას ტარიკიც გაყვა. არაბმა მხედართმთავარმა ხალიფას მდიდრული ნადავლი და მრავალი დიდგვაროვანი ევროპელი ტყვე მიჰგვარა, რითიც ალ-ვალიდის წყალობა დაიმსახურა. თუმცა ხალიფა ალ-ვალიდის მემკვიდრემ, ხალიფა სულეიმანმა⁴⁴² მუსას მიმართ დამოკიდებულება შეცვალა და მას მთელი ქონება ჩამოართვა. გადმოცემის მიხედვით, ოდესღაც ცნობილი მხედართმთავარი სიცოცხლის ბოლოს მათხოვრობით ირჩენდა თავს და უკიდურეს სიღარიბეში გარდაიცვალა⁴⁴³. ტარიკის შემდგომი ბედი უცნობია. სავარაუდოდ, ის 716 წელს სირიაში გარდაიცვალა.

მას შემდეგ, რაც არაბები იბერიის ნახევარკუნძულზე გაბატონდნენ, მათ დაიწყეს ფიქრი პირინეის ქედის გადალახვასა და საფრანგეთის ტერიტორიაზე შეჭრაზე. 732 წელს მუსლიმებმა ბორდოს⁴⁴⁴ წინააღმდეგ ილაშქრეს, სადაც გადაწვეს და გაძარცვეს ეკლესიები და ტაძრები. ბორდოდან მუსლიმები ჩრდილოეთით გაემართნენ, სადაც პუატიეს⁴⁴⁵ სიახლოვეს მათ დახვდათ ფრანკთა⁴⁴⁶ ლაშქარი შარლ მარტელის⁴⁴⁷ მეთაურობით. ამ ბრძოლაში მუსლიმები დამარცხდნენ და უკან დაიხიეს. ზოგი დასავლელი მკვლევარი პუატიესთან გამარჯვებას ერთ-ერთ გარდამტეხ მოვლენად მიიჩნევს ევროპის ისტორიაში. მათი მოსაზრებით, რომ არა შარლ მარტელის ბრწყინვალე გამარჯვება, მუსლიმები მთელ ევროპას დაიკავენდნენ,

⁴⁴⁰ Lewis B., *The Arabs in History*, sixth edition, Oxford University Press, New York, 2002, 131.

⁴⁴¹ ალ-ვალიდ I – ომაიანი ხალიფა 705 – 715 წწ.

⁴⁴² სულეიმანი – ომაიანი ხალიფა 715 – 717 წწ.

⁴⁴³ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 497 – 498.

⁴⁴⁴ ბორდო – ქალაქი დღევანდელი საფრანგეთის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში.

⁴⁴⁵ პუატიე – ქალაქი დღევანდელი საფრანგეთის დასავლეთ ნაწილში.

⁴⁴⁶ ფრანკთა სამეფო – სამეფო დღევანდელი საფრანგეთის ტერიტორიაზე, რომელსაც მართავდა მეროვინგთა დინასტია 481 – 751 წწ.

⁴⁴⁷ შარლ მარტელი (688 – 741 წწ.) – ფრანკთა დიდგვაროვანი და მხედართმთავარი, სამეფოს ფაქტობრივი მმართველი.

და ისტორია სულ სხვა მიმართულებით განვითარდებოდა. ამის საპირისპიროდ, მუსლიმი ავტორები ნაკლებ ყურადღებას უთმობენ პუატიესთან მარცხს და მას მცირე მნიშვნელობას ანიჭებენ⁴⁴⁸. არაბი მემკვიდრეები ცდილობენ, ეს მარცხი უმნიშვნელო და რიგით ლოკალურ წარუმატებლობად წარმოაჩინონ, რათა ხაზი არ გაუსვან მუსლიმთა მარცხს ქრისტიანთა წინააღმდეგ. უნდა აღინიშნოს, რომ იმ პერიოდში, მუსლიმებს არ ძალუძდათ საფრანგეთის ტერიტორიაზე ხანგძლივი კამპანიის წარმოება და მით უმეტეს – დამკვიდრება. მათი სამხედრო-ადმინისტრაციული ცენტრები საკმაოდ დაშორებული იყო ცენტრალური ევროპიდან. ამასთან, პირინეის მთები მნიშვნელოვან ბუნებრივ ბარიერს წარმოადგენდა, და რაც მთავარია, ფრანკთა სამეფო არ იყო ისე დასუსტებული, როგორც ვესთგოთთა სახელმწიფო⁴⁴⁹. აღსანიშნავია ისიც, რომ პუატიესთან მარცხმა სრულად არ აღკვეთა მუსლიმთა რეიდები ფრანკთა მიწებზე, თუმცა ისინი მხოლოდ მარბიელი ლაშქრობების სახეს ატარებდნენ და არ სცდებოდნენ ესპანეთის მოსაზღვრე რეგიონებს⁴⁵⁰.

750 წელს სახალიფოში მომხდარმა ძირეულმა ცვლილებებმა⁴⁵¹, რა თქმა უნდა მნიშვნელოვნად იმოქმედა პირინეის ნახევარკუნძულზე დამკვიდრებულ არაბებზე. იბერიის ნახევარკუნძულის დაპყრობის შემდეგ, მუსლიმებმა თავიანთ დედაქალაქად სევილია აირჩიეს, ხოლო კონტროლირებად ტერიტორიას ანდალუსია⁴⁵² (ალ-ანდალუს) უწოდეს. ანდალუსიის პირველი ამირა გახდა მუსა იბნ ნუსაირის ვაჟი აბდ ალ-აზიზი, რომელმაც მეფე როდერიკის ქვრივი, ეგილონა, შეირთო ცოლად. გადმოცემების თანახმად, ეგილონა აიძულებდა მეუღლეს, ვესთგოთ მეფეთა მსგავსად გვირგვინი ეტარებინა, რაც, რა თქმა უნდა სრულიად მიუღებელი იყო

⁴⁴⁸ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 501.

⁴⁴⁹ Fouracre P., Frankish Gaul to 818, in The New Cambridge Medieval History, vol. 2. ed. by R. McKitterick, Cambridge University Press, print publication 2008, 88

⁴⁵⁰ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 501.

⁴⁵¹ 750 წელს არაბთა სახალიფოში მოხდა სამოქალაქო ომი და გადატრიალების შედეგად ტახტი დაიკავა აბასიანთა დინასტიამ. აღნიშნული მოვლენების შესახებ დაწვრილებით იხ. ქართველები და გარესამყარო, ტ. 2.

⁴⁵² დღეს საკმაოდ რთულია ტერმინ ანდალუსიის ეტიმოლოგიის დადგენა. რიგი მკვლევარებისა მას ვანდალებს უკავშირებს, ხოლო ნაწილი – ატლანტიკას.

მუსლიმი ამირასთვის. ასევე ცოლის რჩევით, აბდ ალ-აზიზმა ბრძანა, აუდიენციების ოთახში შესასვლელი კარი იმდენად დაბალი გაეკეთებინათ, რომ ნებისმიერი, ვინც ამირასთან შედიოდა, იძულებული ყოფილიყო, წელში მოხრილი ხლებოდა მას. იგივე გაკეთდა ეგილონას პირად აპარტამენტებში, რათა ამირაც კი თავდახრილი შესულიყო მასთან. ამის შესახებ შეიტყო ომაიანმა ხალიფა სულეიმანმა და აბდ ალ-აზიზის სიკვდილით დასჯა ბრძანა. ანდალუსიის პირველი ამირას თავი დამასკოში გაგზავნეს, სადაც ხალიფას ბრძანებით აბდ ალ-აზიზის მოხუცებულ და სილატაკეში მცხოვრებ მამას, მუსა იბნ ნუსაირს აჩვენეს. აბდ ალ-აზიზის შემდეგ, ამირას რეზიდენცია სევილიიდან კორდობაში იქნა გადატანილი. ამირებს ნომინალურად მალრიბის⁴⁵³ გამგებელი ნიშნავდა, თუმცა ანდალუსიის ამირას ტახტისთვის ბრძოლა განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა⁴⁵⁴. ხელისუფლებისთვის ბრძოლას ბოლო მოუღო ომაიანთა ხალიფა ჰიშამის⁴⁵⁵ შვილიშვილმა, აბდ არ-რაჰმან იბნ მუავიამ⁴⁵⁶, რომელიც აბასიანთა მიერ მოწყობილ ჟღერას გაექცა და გრანადაში ჩავიდა. 756 წელს კორდობას დიდ მეჩეთში აბდ არ-რაჰმანი ანდალუსიის ამირად იქნა გამოცხადებული, ხოლო არაბულმა ესპანეთმა აბასიანთა სახალიფოსგან სრული დამოუკიდებლობა მიიღო⁴⁵⁷. მიუხედავად ამ დიდი წარმატებისა, აბდ არ-რაჰმანს მრავალ წინააღმდეგობასთან გამკლავებამ მოუწია. რა თქმა უნდა, ყველა ადგილობრივი მმართველი ომაიანთა შთამომავალს სიხარულით არ დახვედრია. ასევე რეგიონში აქტიურად მუშაობდნენ აბასიანთა მსტორები და ცდილობდნენ, ადგილობრივ მოსახლეობაში უკმაყოფილება გაეღვივებინათ. ასე მაგალითად, ახალ ამირას პერიოდულად უჯანყდებოდნენ შიიტები და ბერბერები. ასევე აბდ არ-რაჰმანის წინააღმდეგ გამოვიდნენ ჩრდილო-დასავლეთ ესპანეთის არაბი მმართველები. ისინი შარლ დიდსაც⁴⁵⁸ კი დაუკავშირდნენ და ერთობლივი ლაშქრობის მოწყობა შესთავაზეს. ფრანკთა ჯარებმა მართლაც გადმოკვეთეს

⁴⁵³ მალრიბი – აფრიკის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილი.

⁴⁵⁴ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 503.

⁴⁵⁵ ჰიშამი – ომაიანი ხალიფა 724 – 743 წწ.

⁴⁵⁶ აბდ არ-რაჰმან იბნ მუავია – ესპანეთის პირველი ომაიანი ამირა 756 – 788 წწ.

⁴⁵⁷ ტიკაძე მ., არაბთა ისტორია (V – XV სს.), თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2008, 196.

⁴⁵⁸ შარლ დიდი – შარლემანთა დინასტიის წარმომადგენელი. ფრანკთა მეფე 768 – 814 წწ.

პირინის ქედი და სარაგოსამდე⁴⁵⁹ ჩავიდნენ, თუმცა მალევე უკან გაბრუნდნენ. მიუხედავად ყველა ამ სირთულისა, აბდ არ-რაჰმანმა შეძლო ძალების კონსოლიდაცია და ყველა სირთულესთან გამკლავება. სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ის მართავდა ძლიერ და სტაბილურ ქვეყანას, სადაც აყვავება დაიწყო გამორჩეულმა ხელოვნებამ და კულტურამ⁴⁶⁰. აბდ არ-რაჰმანის ბრძანებით, კორდობაში აშენდა აკვედუკი და გაძლიერდა თავდაცვის კედლები, ასევე დაიწყო ცენტრალური მეჩეთის მშენებლობა.

ანდალუსიის მომდევნო გამოჩენილი ამირა იყო აბდ არ-რაჰმან II⁴⁶¹. მისი ბრძანებით ანდალუსიაში დაინერგა აბასიანთა სახლიფოს მსგავსი ადმინისტრაცია და ბიუროკრატიული აპარატი⁴⁶². მისი მმართველობის პერიოდი საკმაოდ სტაბილური და უსაფრთხო იყო. სწორედ ამ პერიოდში, 844 წელს, ესპანეთის სანაპიროებთან გამოჩნდნენ ვიკინგები. 80 ხომალდისგან შემდგარი ფლოტი იბერიის ნახევარკუნძულს სამხრეთ-დასავლეთ სანაპიროს მიუახლოვდა. ვიკინგები ხმელეთზეც გადასხდნენ და ლისაბონი⁴⁶³ დაიკავეს, თუმცა ანდალუსიის არმიამ ისინი დაამარცხა⁴⁶⁴.

აბდ არ-რაჰმანის მემკვიდრეების დროს საამიროში სეპარატისტული მოძრაობები გაძლიერდა. ცენტრალური ხელისუფლება საგრძნობლად შესუსტდა და რეგიონის დიდ ნაწილს ვეღარ აკონტროლებდა. მდგომარეობა შეიცვალა 912 წელს, როდესაც ანდალუსიის ტახტზე აბდ არ-რაჰმან III⁴⁶⁵ ავიდა. ახალგაზრდა ამირამ აქტიურად დაიწყო ქვეყნის გაერთიანებისთვის ბრძოლა. მან მალევე აღადგინა კონტროლი მრავალ რეგიონზე. ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაბიჯი, რომელიც აბდ არ-რაჰმან III გადადგა, იყო საკუთარი ტიტულის და, შესაბამისად, სტატუსის

⁴⁵⁹ სარაგოსა – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის ჩრდილო დასავლეთ ნაწილში.

⁴⁶⁰ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 507 – 508.

⁴⁶¹ აბდ არ-რაჰმან II – ანდალუსიის ამირა 822 – 852 წწ.

⁴⁶² Lewis B., The Arabs in History, 135.

⁴⁶³ ლისაბონი – დღევანდელი პორტუგალიის დედაქალაქი.

⁴⁶⁴ მ. ტიკაძე, არაბთა ისტორია, 197.

⁴⁶⁵ აბდ არ-რაჰმან III – ანდალუსიის პირველი ომაიანი ხალიფა. 912 – 929 წწ. ის იყო ამირა, თუმცა 929 წელს თავი ხალიფად გამოაცხადა და 961 წლამდე მართავდა ანდალუსიას.

შეცვლა – 929 წელს მან თავი ხალიფად გამოაცხადა. ეს საერთაშორისო მნიშვნელობის გადაწყვეტილება იყო, რომლის შედეგადაც აბდ არ-რაჰმან III აბასიან ხალიფას გაუთანაბრდა და მუსლიმთა ერთპიროვნული ლიდერობის პრეტენზია გამოთქვა. ამავე დროს ჩრდილოეთ აფრიკაში იჭდა ფატიმიანი ხალიფა, რომელიც თავის მთავარ მეთოქედ აბასიანებს თვლიდა. ამიერიდან საკუთარი ამბიციების შესახებ ანდალუსიის მმართველმა განაცხადა, რის შედეგადაც ისლამური სამყარო ორ სუნიტ და ერთ შიიტ ხალიფათა გავლენის სფეროებად დაიყო⁴⁶⁶.

შიდა არეულობების გარდა, აბდ არ-რაჰმანი მნიშვნელოვანი საგარეო გამოწვევების წინაშეც იდგა. სამხრეთში, ჩრდილოეთ აფრიკაში დაფუძნდა ფატიმიანთა სახალიფო, რომელიც სწრაფად იკრებდა ძალას, ხოლო ჩრდილოეთში ესპანეთის მუსლიმი მმართველის წინააღმდეგ აქტიურად მოქმედებდნენ მცირე ქრისტიანული სამეფოები, როგორიცაა ლეონი⁴⁶⁷, ნავარა⁴⁶⁸, კასტილია⁴⁶⁹ და არაგონი⁴⁷⁰. ფატიმიანები აქტიურად უჭერდნენ მხარს ცენტრიდანულ ძალებს, თუმცა ოპოზიციის დამარცხების შემდეგ ანდალუსიის ხალიფამ დაიკავა დღევანდელი მაროკოს ნაწილი და გაამაგრა საზღვარი ფატიმიანებთან. ამის შემდეგ აბდ არ-რაჰმანმა ჩრდილოეთის საფრთხეებზე გადაიტანა ყურადღება. მან რამდენიმე წელიწადში

⁴⁶⁶ ტიკაძე, მ., არაბთა ისტორია, 197 – 198.

⁴⁶⁷ ლეონის სამეფო მდებარეობდა დღევანდელი ესპანეთის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. ლეონის სამეფო დაარსდა X საუკუნეში და იარსება 1230 წლამდე, როდესაც გაერთიანდა კასტილიის სამეფოსთან.

⁴⁶⁸ ნავარის სამეფო – მდებარეობდა დღევანდელი ესპანეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ და საფრანგეთის სამხრეთ- დასავლეთ ტერიტორიაზე, იარსება IX ს-დან 1589 წლამდე. 1513 წელს სამხრეთ ნავარა ესპანეთის სამეფოს მიუერთდა, ხოლო 1589 წელს ჩრდილოეთ ნავარა – საფრანგეთის სამეფოს.

⁴⁶⁹ კასტილიის სამეფო – მდებარეობდა დღევანდელი ესპანეთის ტერიტორიაზე. 1065 წლამდე კასტილია იყო ლეონის სამეფოს საგრაფო. კასტილიის სამეფო დაარსდა XI ს-ში და იარსება 1516 წლამდე, როდესაც არაგონის სამეფოსთან გაერთიანების შემდეგ შეიქმნა ესპანეთის სამეფო.

⁴⁷⁰ არაგონის სამეფო – მდებარეობდა დღევანდელი ესპანეთის აღმოსავლეთ ნაწილსა და საფრანგეთის დასავლეთ ნაწილში. 1035 წლამდე იყო ნავარის სამეფოს ნაწილი. არაგონის სამეფომ იარსება 1035 წლიდან 1516 წლამდე, როდესაც კასტილიის სამეფოსთან გაერთიანების შემდეგ დაარსდა ესპანეთის სამეფო.

შეძლო ქრისტიანი მეფე-მთავრების დამარცხება და ანდალუსიის სახალიფოში მშვიდობამ დაისადგურა⁴⁷¹. სწორედ აბდ არ-რაჰმან III დროს მიაღწია ანდალუსიის სახალიფომ კულტურული განვითარების მწვერვალს. მისი მმართველობის პერიოდში კორდობაში ცხოვრობდა ნახევარ მილიონამდე ადამიანი, ქალაქში იყო შვიდასი მეჩეთი და სამასი საზოგადოებრივი აბანო. ხალიფას სასახლე, აზ-ზაჰრა, იდგა ქალაქის ჩრდილო-დასავლეთ შემოგარენში. ის შედგებოდა დაახლოებით ოთხი ათასი ოთახისა და დარბაზისგან. აგებული იყო აფრიკიდან ჩამოტანილი მარმარილოთი, ხოლო ოქროს ქანდაკებები და აუზები ნაყიდი იყო ან საჩუქრად იქნა მიღებული ბიზანტიიდან. აბდ არ-რაჰმანის კარზე მუდმივი წარმომადგენლები ჰყავდათ ბიზანტიის იმპერატორსა და ევროპის მონარქებს. ანდალუსიაში ყვაოდა მეცნიერება და ხელოვნება, ხოლო სიძლიერითა და განვითარებით კორდობა კონსტანტინოპოლს და ბაღდადს უტოლდებოდა⁴⁷².

ანდალუსიის სახალიფოს დაცემა აბდ არ-რაჰმანის მემკვიდრის ალ-ჰაქამ II⁴⁷³ გარდაცვალების შემდეგ დაიწყო. ხალიფას ძალაუფლების შესუსტების შედეგად, ხელისუფლება ფაქტიურად ვეზირთა ხელში გადავიდა, რომლებიც, ძირითადად, არ ყოფილან არაბული წარმოშობისა. ომაიანთა გვარის დასუსტების პროცესი XI ს-ის პირველ მესამედში კიდევ უფრო აშკარა იყო და 1031 წელს ესპანეთის ომაიანთა სახალიფომ არსებობა შეწყვიტა. მის ადგილზე გაჩნდა რამდენიმე დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული. ამით ისარგებლეს პირინეის ნახევარკუნძულზე არსებულმა ქრისტიანულმა სამეფოებმა და სამთავროებმა და მუსლიმთა წინააღმდეგ ომი დაიწყეს, რომელსაც რეკონკისტა⁴⁷⁴ ეწოდა. კასტილიისა და ლეონის გერთიანებული სამეფოს მეფემ ალფონსო VI⁴⁷⁵ ტოლედოს⁴⁷⁶ აღებაც კი შეძლო. ესპანეთის მუსლიმები ხვდებოდნენ, რომ საკუთარი ძალებით ქრისტიანებს ვერ

⁴⁷¹ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 521, 523.

⁴⁷² იქვე, 524-525.

⁴⁷³ ალ-ჰაქამ II – ანდალუსიის ხალიფა 961 – 976 წწ.

⁴⁷⁴ რეკონკისტა – ესპანეთის განმეორებით დაპყრობა.

⁴⁷⁵ ალფონსო VI – ლეონის მეფე 1065 – 1072 წწ. 1072 წელს ის გახდა ლეონისა და კასტილიის გაერთიანებული სამეფოს მეფე, რომელსაც მართავდა 1109 წლამდე.

⁴⁷⁶ ტოლედო – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის ცენტრალურ ნაწილში.

გაუმკლავდებოდნენ და დახმარებისთვის მაროკოში გაბატონებული ალ-მორავიდებს⁴⁷⁷ მიმართეს⁴⁷⁸. 1086 წელს ალ-მორავიდების ლაშქარი პირინეის ნახევარკუნძულზე გადავიდა და 2 ნომებერს დაამარცხა ალფონსო VI ლაშქარი. ამის შემდეგ ალ-მორავიდებმა კიდევ რამდენჯერმე ილაშქრეს ესპანეთში და 1110 წლისთვის პირინეის ნახევარკუნძულზე არსებული მუსლიმური მიწები საკუთარ სახელმწიფოს მიუერთეს⁴⁷⁹.

XII ს-ის შუა ხანებში ჩრდილოეთ აფრიკაში მოძლიერდა ალ-მოჰადების⁴⁸⁰ მოძრაობა, რომლის მიმდევრებმა მოკლე ხანში დაამარცხეს ალ-მორავიდები და მათ სამფლობელოებს დაეუფლნენ. ალ-მოჰადების დინასტიის დამაარსებელმა აბდ ალ-მუმინმა⁴⁸¹ თავი ხალიფად გამოაცხადა და აქტიურად დაიწყო თავისი ძალაუფლების გავრცელება ჩრდილოეთ აფრიკის ტერიტორიაზე. მისი აქტიური ქმედებების შედეგად ალ-მოჰადთა სახალიფოს დაექვემდებარა მიწები ესპანეთიდან ეგვიპტის საზღვრებამდე. ალ-მოჰადთა ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული მმართველი იყო აბდ ალ-მუმინის შვილიშვილი აბუ იუსუფ იაკუბ ალ-მანსური⁴⁸². ის აქტიურ მოლაპარაკებებს აწარმოებდა ეგვიპტის სულთან სალაჰ ად-დინთან⁴⁸³ და

⁴⁷⁷ ალ-მორავიდები ან ალ-მურაბიტები – ბერბერული დინასტია, რომელიც მართავდა ჩრდილოეთი აფრიკის დასავლეთ ტერიტორიებსა და ანდალუსიას. ალ-მორავიდებმა დააარსეს ქალაქი მარაკეში, რომელიც თავისი სამეფოს დედაქალაქად აქციეს. ალ-მორავიდები გაანადგურეს ალ-მოჰადებმა, რომლებმაც 1147 წელს მარაკეში აიღეს.

⁴⁷⁸ გ. ტიკაძე, არაბთა ისტორია, 201.

⁴⁷⁹ იქვე, 202.

⁴⁸⁰ ალ-მოჰადები ან ალ-მუჰაჰიდები – ბერბერული დინასტია. დაარსდა დაახლოებით 1120 წელს დღევანდელი მაროკოს სამხრეთით მდებარე რეგიონში. 1147 წელს ალ-მოჰადებმა გაანადგურეს ალ-მორავიდთა დინასტია და მთელ მათ სამფლობელოებს დაეუფლნენ. ალ-მოჰადებმა თავიანთი ძალაუფლება თითქმის მთელ ჩრდილოეთ აფრიკაზე განავრცეს. ალ-მოჰადები გაანადგურეს ალ-მარინიდების ბერბერული დინასტიის წარმომადგენლებმა, როდესაც 1214 წელს ქ. მარაკეში დაიპყრეს.

⁴⁸¹ აბდ ალ-მუმინი – ალ-მოჰადთა მოძრაობის ლიდერი 1130 წლიდან. მმართველი დინასტიის დამაარსებელი და პირველი ხალიფა 1147 – 1163 წწ.

⁴⁸² აბუ იუსუფ იაკუბ ალ-მანსური – ალ-მოჰადთა ხალიფა 1184 – 1199 წწ.

⁴⁸³ სალაჰ ად-დინი – ეგვიპტის სულტანი 1174 – 1193 წწ. 1187 წ. სალაჰ ად-დინმა ჯვაროსნებს იერუსალიმი წაართვა.

ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლაში უწევდა დახმარებას. ესპანეთში, ალ-მანსურის ბრძანებით, ანდალუსიის დედაქალაქი სევილიაში გადაიტანეს.⁴⁸⁴

მიუხედავად ამისა, ალ-მოჰადებმა ესპანეთში დიდ წარმატებებს ვერ მიაღწიეს და ძირითადად ჩრდილოეთ აფრიკაში მიმდინარე პროცესებში იყვნენ ჩართულნი. ამ გარემოებამ ესპანეთის ქრისტიანებს კიდევ უფრო აქტიური მოქმედების საშუალება მისცა. 1212 წელს ქრისტიანებმა დაამარცხეს ალ-მოჰადები.⁴⁸⁵ ბრძოლა გაიმართა ლას ნავას დე ტოლოსასთან⁴⁸⁶. ქრისტიანთა ლაშქარში, რომელსაც კასტილიის მეფე ალფონსო VIII⁴⁸⁷ მეთაურობდა, შედიოდნენ არაგონისა და ნავარის მეფეები, ფრანგი ჯვაროსნები და პორტუგალიელი ტამპლიერები. მუსლიმთა არმიას მეთაურობდა ალ-მანსურის შვილი მუჰამედ ან-ნასირი⁴⁸⁸. მარცხის შემდეგ ან-ნასირი მაროკოში გაიქცა, სადაც ორ წელიწადში გარდაიცვალა, ხოლო ქრისტიანებმა თითქმის მთელი ესპანეთი დაიკავეს. ამ მარცხით ალ-მოჰადების დიდების ეპოქა დასრულდა, 1269 წელს მათი დედაქალაქი მარაკეში ბერბერულმა ტომებმა დაიპყრეს და ალ-მოჰადების სახალიფომ არსებობა შეწყვიტა⁴⁸⁹.

ესპანეთში მუსლიმთა უკანასკნელ ანკლავად გრანადა⁴⁹⁰ დარჩა.⁴⁹¹ ლას ნავა დე ტოლოსასთან მარცხის შემდეგ გრანადის მმართველები გახდნენ ან-ნასრის⁴⁹² დინასტიის წარმომადგენლები. ამ დინასტიის დამაარსებელი იყო ჰიჯაზელი⁴⁹³ არაბების შთამომავალი მუჰამად იბნ იუსუფ იბნ ნასრი⁴⁹⁴. ის კარგად ხვდებოდა,

⁴⁸⁴ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 548.

⁴⁸⁵ ტიკაძე, მ., არაბთა ისტორია, 203

⁴⁸⁶ ლას ნავას დე ტოლოსა – მდებარეობს დღევანდელი ესპანეთის სამხრეთ ნაწილში.

⁴⁸⁷ ალფონსო VIII – კასტილიის მეფე 1158 – 1214 წწ.

⁴⁸⁸ მუჰამედ ან-ნასირი – ალ-მოჰადი ხალიფა 1199 – 1213 წწ.

⁴⁸⁹ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 549.

⁴⁹⁰ გრანადა – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის სამხრეთ ნაწილში.

⁴⁹¹ ტიკაძე, მ., არაბთა ისტორია, 205.

⁴⁹² ან-ნასრის დინასტია – გრანადის მმართველი დინასტია 1238 – 1492 წწ.

⁴⁹³ ჰიჯაზი – არაბეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთი რეგიონი.

⁴⁹⁴ მუჰამედ იბნ იუსუფ იბნ ნასრი ასევე ცნობილია როგორც იბნ ალ-აჰმარი – ან-ნასრის დინასტიის დამაარსებელი და გრანადის მმართველი 1238 – 1273 წწ.

რომ მუსლიმებისგან დახმარებას ვეღარ მიიღებდა და ქრისტიან მეფეებთან დაიწყო მოლაპარაკებები. მუჰამედი, ისევე, როგორც მისი მემკვიდრეები, კასტილიის სამეფოს ვასალები იყვნენ და ხარკს უხდიდნენ. სწორედ ამ ფაქტმა დიდწილად განაპირობა ის, რომ მუსლიმურმა გრანადამ 250 წელი შედარებით სიმშვიდეში იარსება და იქცა ანდალუსიური კულტურის უკანასკნელ კერად. ისტორიული მონაცემების მიხედვით, გრანადაში ცხოვრობდა ნახევარ მილიონამდე ადამიანი. თვითონ ქალაქს კი დამასკოს ადარებდნენ, სადაც მშვიდად ცხოვრობდნენ სხვადასხვა რელიგიების წარმომადგენლები, მეცნიერება და ხელოვნება კი ძალზე ფასობდა და მაღალ დონეზე იყო აყვანილი. სწორედ გრანადაში აშენდა მუსლიმური ესპანეთის ერთ-ერთი არქიტექტურული მარგალიტი, ალ-ჰამრას (ალ-ჰამბრა) სასახლე.⁴⁹⁵

გრენადის დაცემა დაიწყო XV ს-ის მეორე ნახევარში. ცენტრალური ხელისუფლება ძალზე დასუსტდა და ტახტი ხელიდან ხელში გადადიოდა. ამის შედეგად ქვეყანა შიდა არეულობებმა მოიცვა. ამავე დროს ესპანეთის ქრისტიანული სამეფოები თანდათან ძლიერდებოდნენ. 1469 წელს კასტილიის დედოფალმა იზაბელამ⁴⁹⁶ და არაგონის მეფე ფერდინანდ II⁴⁹⁷ იქორწინეს, რის შედეგადაც ორი სამეფო გაერთიანდა⁴⁹⁸. 1482 წელს გრანადის მმართველმა ალი აბუ ალ-ჰასანმა⁴⁹⁹ კასტილიისთვის ხარკის გადახდა შეწყვიტა და ყოფილი სუბერენის მიწებზეც კი ილაშქრა. ამით ისარგებლეს ქრისტიანებმა და ამავე წელს ფერდინანდმა გრანადის მიწებზე მდებარე ქალაქი ალ-ჰამა⁵⁰⁰ აიღო⁵⁰¹. ამის შემდეგ კასტილიისა და არაგონის გაერთიანებული ლაშქარმა 1487 – 1489 წლებში, ერთი მეორის მიყოლებით, აიღო მალაგა⁵⁰²

⁴⁹⁵ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 550.

⁴⁹⁶ იზაბელა – კასტილიის დედოფალი 1474 – 1504 წწ.

⁴⁹⁷ ფერდინანდ II – არაგონის მეფე 1479 – 1516 წწ.

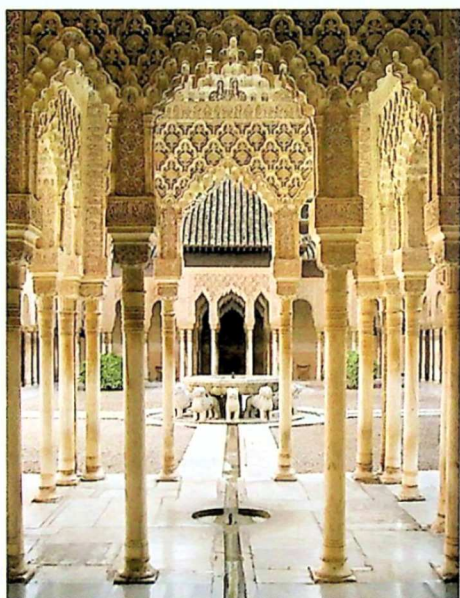
⁴⁹⁸ ტიკაძე მ., არაბთა ისტორია, 205.

⁴⁹⁹ ალი აბუ ალ-ჰასანი – გრანადის მმართველი 1464 – 1482 წწ.

⁵⁰⁰ ალ-ჰამა – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის ტერიტორიაზე, ქ.გრანადის მახლობლად.

⁵⁰¹ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 553.

⁵⁰² მალაგა – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის სამხრეთ ნაწილში.



და ალმერია⁵⁰³. 1492 წელს ჯერი თვით გრანადაზე მიდგა. ქრისტიანთა ლაშქარმა ქალაქს ალყა შემოარტყა. ალყის შედეგად შექმნილი გაუსაძლისი პირობებიდან გამომდინარე, ან-ნასრის დინასტიის უკანასკნელმა წარმომადგენელმა, მუჰამედ აბუ აბდ ალაჰმა⁵⁰⁴, ქალაქის კაპიტულაციის გადაწყვეტილება მიიღო. ამის შედეგად ქრისტიანებმა აიღეს ესპანეთის უკანასკნელი მუსლიმური ქალაქი. გამარჯვებულებმა მუჰამედს თავისი ოჯახიანად და ქალაქის სხვა მუსლიმებს ესპანეთის მშვიდობიანად დატოვების უფლება მისცეს. მუჰამედი გარდაიცვალა 1533-4 წელს, მაროკოში, ქ. ფესში⁵⁰⁵. არაბული წყაროების მიხედვით, მისი შთამომავლები მაროკოში XVII საუკუნეშიც ცხოვრობდნენ და მათხოვრობით ირჩენდნენ თავს⁵⁰⁶.

⁵⁰³ ალმერია – ქალაქი დღევანდელი ესპანეთის სამხრეთ ნაწილში.

⁵⁰⁴ მუჰამედ VII აბუ აბდ ალაჰი – გრანადის უკანასკნელი მუსლიმი მმართველი 1482-1483 და 1486 – 1492 წწ.

⁵⁰⁵ ტიკაძე, მ., არაბთა ისტორია, 205.

⁵⁰⁶ Hitti Ph. K., History of the Arabs, 555.

დავით IV აღმაშენებელი

1089 წელს საქართველოს ტახტზე დავით IV ავიდა. თუ რა გარემოებებში მოხდა დავითის გამეფება, ამაზე მეცნიერთა მოსაზრებები იყოფა. არსებობს მოსაზრება, რომ დავითმა ტახტი გადატრიალების გზით დაიკავა⁵⁰⁷. თუმცა, ამაზე დადასტურებით საუბარი დღეს არსებული მონაცემებით ძალზე რთულია. დავითის ისტორიკოსის თანახმად, დავითს „ამას მართოდ შობილსა გიორგისგან თვთ მამამან და-ადგა გვრგვნი მეფობისა“⁵⁰⁸ და ტახტიდან გადადგა. მეფის მიერ სწორედ საკუთარი ნება-სურვილით ტახტის დატოვების გამო უჩნდებათ მკვლევრებს ეჭვი. საქართველოს ისტორიაში იყო შემთხვევები, როცა მეფეს ძალადობრივი გზით ტახტიდან გადადგომას აიძულებდნენ და ბერად აღკვეცავდნენ (მაგ., დავითის ძის დემეტრე I), მაგრამ საკუთარი ნებით ტახტი არავის დაუტოვებია, ყოველ შემთხვევაში, მოცემულ პერიოდში, რაც მკვლევრებს შორის ეჭვს კიდევ უფრო ამძაფრებს. ამიტომ კითხვა: რატომ უნდა დაეთმო გიორგი II საკუთარი ნება-სურვილით ტახტი? – სრულიად რელევანტურია.

დავითის გამეფების შემდეგ გიორგი წყაროებში აღარ ჩანს და მხოლოდ ერთხელ მოიხსენიება. ის რუის-ურბნისის კრებას ესწრება.

დავითს შიძიმე მემკვიდრეობა ერგო – ამაზე როგორც მისი კარის ისტორიკოსი,

⁵⁰⁷ მეტრეველი რ., სამუშაო ჯ., მეფეთ-მეფე გიორგი II, 131.

⁵⁰⁸ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 324



დავითის ფრესკა

ისე თანამედროვე ისტორიოგრაფებიც თანხმდებიან, თუმცა აქაც თანადროულ სურათს კარის ისტორიკოსი ხატავს და, ბუნებრივია, მისი მიზანი მდგომარეობის კიდევ უფრო მუქ ფერებში გადმოცემაა, რათა შემდეგ კიდევ უფრო მკაფიო იყოს კონტრასტი: რა ვითარებაში მოუწია დავითს მეფობის დაწყებამ.

დავითის გამეფებისას აღმოსავლეთიდან და სამხრეთიდან საქართველო გარშემორტყმული იყო სელჩუკთა მიერ კონტროლირებადი ტერიტორიებით, ქვეყნის შიგნით კი მდგომარეობა უკიდურესად არასტაბილური იყო. დავითის ძალაუფლება მხოლოდ დასავლეთ საქართველოზე ვრცელდებოდა: „და იყო მაშინ საზღვარი სა-

მეფოსა მთა მცირე ლიხთა⁵⁰⁹. მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში თურქ-სელჩუკები დათარეშობდნენ, გახიზნული მოსახლეობა ბარში ჩამოსვლასა და ხვან-თესვას ვერ ბედავდა. „რამეთუ მეფე იქმნა რა დავით, მოოჯრებულ იყო ქართლი და თვნიერ ციხეთა სადამე არა სადა იყო კაცი სოფელსა შინა, არცარა შენებულობა“⁵¹⁰.

სავარაუდოდ, მეფის ურთიერთობა დიდგვაროვნებთანაც არ იქნებოდა მარტივი, იმის მიუხედავად, დიდგვაროვნები მონაწილეობდნენ თუ არა დავითის გამეფებაში. მათი მონაწილეობის შემთხვევაში, მეფეს დამოუკიდებლობისთვის უნდა მიეღწია, რაც დაპირისპირებას გამოიწვევდა, მეორე შემთხვევაშიც კი, თუ მათი მონაწილეობის გარეშე მოხდა გიორგის მიერ დავითისთვის გვირგვინის დადგმა, მეფეს მაინც მოუწევდა ერისთავებისთვის ძალის ჩვენება. საქართველოს გაერთიანება ეს ხომ პროცესი იყო და არა ფაქტი, რომელიც მოხდა და ყველას უპირობოდ უნდა მიეღო. ცენტრალიზებული ხელისუფლების განმტკიცებისთვის საქართველოს ყველა მეფე იბრძოდა და ზოგი აღწევდა მიზანს, ზოგი ფეოდალებთან ბრძოლაში მარცხდებოდა, რის შემდეგაც ყოველ მეფეს ხელახლა უწევდა მისი უზენაესობის დამტკიცება.

მემათიანის სიტყვებით, თავიდან ლიპარიტ V თითქოს მეფის ერთგული იყო: „და მათ ჟამთა შინა ჰქონდეს თრიალეთი და კლდე-კარნი და მიმდგომი მისი ქუეყანა ლიპარიტს, და მეფესა დავითს წინაშე იყო რეცა ერთგულად“⁵¹¹. წყაროებმა არ შემოგვინახეს ცნობა, თუ როდის და რა პირობებით დაბრუნდა ლიპარიტ V ბიზანტიიდან საქართველოში, თუმცა ნათელია, რომ დავითის გამეფებისას ის უკვე თრიალეთს განაგებდა. მკვლევრები ვარაუდობენ, რომ ლიპარიტი მხოლოდ ნომინალურად აღიარებდა დავითის ხელისუფლებას. „რამეთუ ზაკვდა წინაშე მისსა მოპოვნებად უსჯულოებისა. დაღათუ ქრისტიანე იყო სახითა, გარნა ორგულობა და სიძულვილი პატრონთა გუარისაგან მოაქუნდა გონებითა“⁵¹². 1092 წელს, მალიქ შაჰის სიკვდილის შემდეგ, ლიპარიტი მეფეს დაუპირისპირდა. „ამა ვითარებასა შინა გარდავდა წელიწადი ოთხი, მოკუდა სულტანი მალიქ-შა და ლიპარიტ ამირამან იწყო მათვე მამურ-პაპურთა კუალთა სვლა“. დავით მეფემ „ინება გაწურთა მი-

⁵⁰⁹ იქვე.

⁵¹⁰ იქვე.

⁵¹¹ იქვე.

⁵¹² იქვე, 325.

სი. ამისთვისცა პყრობილ ყო იგი ჟამ რაოდენიმე“, შემდეგ ფიცით შემოიმტკიცა და გაათავისუფლა „მითვე დიდებითა ადიდა და არა შეუცვალა“. მაგრამ მეფესა და დიდებულის შორის ეს დროებითი შეთანხმება აღმოჩნდა. „იხილა რა მშვედმან და ღმრთივ-განბრძნობილმან მეფემან დავით, რამეთუ კუდი ძაღლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს, მეორესა წელსა კუალად შეიპყრა, ორ წელს პყრობილ ყო, და საბერძნეთს გაგზავნა. და მუნ განეცუა ცხორებასა“⁵¹³. ლიპარიტის განდევნა ბიზანტიაში 1096 წელს უნდა მომხდარიყო⁵¹⁴. ლიპარიტის გაძევებით დავითმა თრიალეთი საბოლოოდ ვერ შემოიმტკიცა. კლდეკარის მმართველად რჩებოდა ლიპარიტის ძე რატი IV, თუმცა, როგორც ჩანს, ის მეფისთვის დიდ საფრთხეს არ წარმოადგენდა, რადგან მისი ჩამოცილება მომავლისთვის გადადო. დავითის ყურადღების ცენტრში საერთაშორისო სარბიელზე მომხდარი მოვლენები მოექცა.

XI საუკუნის ბოლოს ჯვაროსნული ლაშქრობები დაიწყო, რამაც დიდი გავლენა მოახდინა მახლობელი აღმოსავლეთის ყველა ქვეყანაზე. ქართველი მემკვიდრე გვატყობინებს, რომ დავითმა ისარგებლა აღმოსავლეთში ჯვაროსნების გამოჩენით და სულთანს ხარკის გადახდა შეუწყვიტა.

„ამას ჟამსა გამოვიდნენ ფრანგნი, ალილეს იერუსალიმი და ანტიოქია, და შეწევნითა ღმრთისაითა მოეშენა ქუეყანა ქართლისა, განძლიერდა დავით და განამრავლნა სპანი. და არალარა მისცა სულთანსა ხარაჯა, და თურქნი ვერალარა დაიზამთრებდეს ქართლს. რამეთუ ვიდრე აქამომდე ზამთრისა მოწვენასა თანა ფალანგებითა მათითა ჩამოდგიან ჰავჭალას და დილომს, ჩაღმართ მტკურსა და იორის პირთა, რამეთუ მათი იყო სადგური“⁵¹⁵.

თუმცა ჯვაროსნული ლაშქრობების დაწყების გარდა, ბუნერივია, ასევე უმნიშვნელოვანესი მოვლენა მალიქ შაჰის გარდაცვალების შემდეგ სელჩუკთა სახელმწიფოში დაწყებული შიდა არეულობაც იყო.

ჯვაროსნებმა ანტიოქია 1098 წელს, ხოლო იერუსალიმი 1099 წელს აიღეს, ამდენად – ხარკის შეწყვეტაც 1099 წელს უნდა მომხდარიყო. არსებული საგარეო ვითარება

⁵¹³ იქვე.

⁵¹⁴ მ. ლორთქიფანიძე და სხვ. საქართველოს ისტორია, 365.

⁵¹⁵ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 325-326.

ხელს უწყობდა დავითს, თავისი ძალაუფლება ქვეყნის შიგნით განემტკიცებინა და მხოლოდ ამის შემდეგ საგარეო საფრთხეებისთვის მიეხედა.

1103 წელს „მოკუდა რატი, ძე ლიპარიტისა, კაცი ორგული და ნანდვლვე ნაშობი იქედნესი“. რატი ბაღვაშის სიკვდილის შემდეგ დავითმა, თრიალეთი სამეფო დომენად გამოაცხადა, ხოლო არგვეთი გელათის მონასტერს შესწირა⁵¹⁶. 1103 წელსვე დავითმა კახეთ-ჰერეთის მეფე კვირიკე IV⁵¹⁷ ზედაზნის⁵¹⁸ ციხე წაართვა. 1104 წელს კახეთ-ჰერეთის ტახტი კვირიკეს ძმისშვილმა აღსართან⁵¹⁹ II დაიკავა. ის საკმაოდ სუსტი მმართველი გამოდგა. იმავე წელს აღსართანი ჰერეთის დიდგვაროვნებმა შეიპყრეს და დავითს გადასცეს, რის შედეგადაც დავითმა კახეთ-ჰერეთის სამეფო დაიმორჩილა.⁵²⁰ ამის შემდეგ დავითმა დაიმორჩილა აბულეთისძეთა⁵²¹ საგვარეულოც⁵²². 1104 წელს მოხდა მნიშვნელოვანი ბრძოლა დავითსა და სელჩუკებს შორის. დავითის მიერ კახეთ-ჰერეთის შემოერთება სელჩუკებმა საფრთხედ აღიქვეს და ქართველთა წინააღმდეგ ლაშქარი გამოგზავნეს. ამ დროისთვის ბარქიარუკმა და მუჰამედმა გარკვეულ შეთანხმებას უკვე მიაღწიეს და, ფაქტობრივად, სელჩუკთა იმპერია გაიყვეს. შეთანხმების პირობების მიხედვით, ბარქიარუკს ერგო ირანის დღევანდელი აღმოსავლეთი და ცენტრალური ტერიტორიები, ერაყის ცენტრალური რეგიონები და მუსლიმთა წმინდა ქალაქები – მექა და მედინა. მუჰამედის ძალაუფლება კი ირანის ჩრდილო-დასავლეთ რეგიონებზე, მესოპოტამიის ჩრდილოეთ ტერიტორიებსა და სირიაზე გავრცელდა. წყაროების ცნობით, მუჰამედის კონტროლის ქვეშ გადავიდა ასევე სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთი

⁵¹⁶ მ. ლორთქიფანიძე და სხვ. საქართველოს ისტორია, 366.

⁵¹⁷ კვირიკე IV – კახეთ-ჰერეთის მეფე 1084-1104 წწ.

⁵¹⁸ ზედაზნის ციხე – მდებარეობს არაგვის მარცხენა ნაპირზე, მცხეთის მახლობლად..

⁵¹⁹ აღსართან II – კახეთ-ჰერეთის მეფე 1104 წ.

⁵²⁰ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 328-329; მ. ლორთქიფანიძე და სხვ. საქართველოს ისტორია, 370; გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში, „მეცნიერება“, თბილისი, 1995, 24.

⁵²¹ აბულეთისძენი – ქართველი დიდგვაროვნები, რომლებიც ჯერ კიდევ გიორგი II მმართველობის პერიოდში ოპოზიციაში ედგნენ სამეფო გვარს.

⁵²² მ. ლორთქიფანიძე და სხვ. საქართველოს ისტორია, 367.

რეგიონებიც⁵²³. ამდენად, ის დავით მეფის მიერ კახეთ-ჰერეთის შემოერთებას, ანუ ბუფერული ზონის მოსპობას და სელჩუკთა საზღვრებთან უშუალოდ მიახლოებას უყურადღებოდ ვერ დატოვებდა და სამხედრო მოქმედებებზე გადავიდა. გადამწყვეტი ბრძოლა ქართველებსა და სელჩუკთა არმიას შორის ერწუხთან⁵²⁴ მოხდა. ეს ბრძოლა დავითის გამარჯვებით დასრულდა, რამაც მას კიდევ უფრო ფართო მოქმედების საშუალება მისცა.

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება

დავით მეფემ საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელიც ისტორიაში რუის-ურბნისის კრების სახელით შევიდა. ადრე ისტორიკოსები მიიჩნევდნენ, რომ ეს კრება 1103 წელს გაიმართა, მაგრამ კრების „ძეგლისწერაში“ დავით IV „აფხაზთა და ქართველთა, რანთა და კახთა მეფედ“ იწოდება, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ კახეთ-ჰერეთი იმ დროისთვის უკვე საქართველოს შემადგენლობაში იყო. ერწუხის ბრძოლის თარიღის დაზუსტებასთან ერთად (1104 წ.)⁵²⁵ რუის-ურბნისის კრების თარიღიც შეიცვალა და მიიჩნევა, რომ ის 1104/05 წლებში მოიწვიეს. კრებაში მონაწილეობდნენ: „კათალიკოსი, ეპისკოპოსები, მღვდლები, დიაკვნები, მონაზვნები, მეუდაბნოები, მოძღვრები და მეცნიერები“. კრებას იოანე კათალიკოსი თავმჯდომარეობდა. ასევე ერთ-ერთი მთავარი ორგანიზატორი იყო მეფის აღმზრდელი მწიგნობართუხუცესი გიორგი. კრებას რიგითი წევრების სტატუსით ესწრებოდნენ: მეფე დავით IV, დავითის მამა, მეფე გიორგი II და მისი და, ბიზანტიის დედოფალი მართა (მარიამი). კრების მიზანი დოგმატური საკითხების განხილვა და გადაწყვეტა კი არა, არამედ სამღვდელოებასა და მრევლში გავრცელებული მავნე და უწესო ზნე-ჩვეულებების აღმოფხვრა იყო. დავითის ისტორიკოსი შემდეგნაირად გადმოგვცემს კრების მოწვევის მიზეზს: „რამეთუ წმიდანი ეკლესიანი, სახლნი ღმრთისანი, ქუაბ ავაზაკთა ქმნილ იყვნეს, და უღირსთა და უწესოთა მამულობით უფროს ვიდრე ღირსებით დაეპყრნეს უფროსნი საეპისკოპოსონი,

⁵²³ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 17.

⁵²⁴ ერწუხის ზუსტი ადგილმდებარეობა უცნობია.

⁵²⁵ ე. გაბიძაშვილი, რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა, თბილისი, 1978, 16-19.

ვითარცა ავამაკთა, და მათნი-ვე მსგავსნი ხუცესნი და ქორეპისკოპოსნი დაედ-
გინნეს, რომელნი ნაცვლად სჯულთა საღმრთოთა უსჯულოებასა აწურთიდეს მათ
ქუეშეთა ყოველთა. და თვთ სახლით უფლისათ და მღდელთაგან გამოვიდოდა
ყოველი უსჯულოება და ცოდვა, რომელთა თუალი ღმრთისა ხედვიდა ყოველთა
და განრისხებულ იყო, ვითარცა ზემო ვთქვთ⁵²⁶. ანუ – საეკლესიო იერარქიაში
საეპისკოპოსო ტახტზე გვარიშვილობით, „მამულობით“ დაწინაურებული მსხვი-
ლი ფეოდალური საგვარეულოების წარმომადგენლები იყვნენ და ხუცესებად და
ქორეპისკოპოსებადაც „მათივე მსგავსი“ დაედგინათ, შესაბამისად – მიზანი ამ
მდგომარეობის გამოსწორება იყო, რასაც ჯერ კიდევ ბაგრატ IV მეფობის დროს
გიორგი მთაწმინდელი შეეცადა. მას მიაჩნდა, რომ საეპისკოპოსო თანამდებო-
ბის გაყიდვა არ შეიძლებოდა; ასევე ეპისკოპოსის დანიშვნა მეფეზე კი არ უნდა
ყოფილიყო დამოკიდებული, არამედ – „ღვთივ-სულიერთა მოძღვართა“ აზრსა
და თანხმობაზე⁵²⁷. საინტერესოა, რომ ზუსტად ანალოგიური პროცესები ამ დროს
ევროპაშიც მიმდინარეობდა, სადაც „ინვესტიტურის“ საკითხზე დაპირისპირება
რომის პაპსა და საღვთო რომის იმპერატორებს შორის დაიწყო. გიორგი მთაწ-
მინდელს სწამდა, რომ ეკლესიის „გამშვენიერებასა და შემკობაზე“ ბევრი ფული
არ უნდა დახარჯულიყო და გაჭირვებულების დახმარება უნდა ყოფილიყო სამღ-
ვდელთა პირების საზრუნავი: „რამეთუ არა თუ ამას გეტყვის ღმერთი, ვითარმედ
ეკლესიანი შეამკვნითო, არამედ რამეთუ „მშოიდა და არა მეცით მე ჭამადი“, ვი-
თარცა იტყვის იოანე ოქროპირი“⁵²⁸. გიორგი მთაწმინდელმა „წოდებრივი უპირა-
ტესობა საეკლესიო საქმეში უარპყო და ადამიანის პირადი ღირსება წამოაყენა“⁵²⁹.
კრება დიდხანს, „დღეთა მრავალთა“ გაგრძელდა.

კრებამ მიიღო დადგენილებები, რომლებსაც კანონის ძალა ჰქონდა. ეს დოკუმენ-
ტი ისტორიოგრაფიაში რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერის“ სახელით არის
ცნობილი. „ძეგლისწერა“ სამართლებრივი დოკუმენტია, რომლითაც განისაზღვ-
რა საქართველოს სახელმწიფოს როგორც სასულიერო სფეროს უფლება-ვალ-

⁵²⁶ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 327.

⁵²⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, გვ. 189-190

⁵²⁸ გიორგი მცირე, გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება. ქართული მწერლობა, ტ. II, 1987, 116

⁵²⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 191

დებულებები, ასევე საოჯახო სამართლის გარკვეული საკითხები (მაგ., მკაცრად განისაზღვრა საქორწინო ასაკის ქვედა ზღვარი).

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებები:

1. სასულიერო მსახურებისგან განკვეთა უღირსი პირები: „და პირველად ეპისკოპოსნი ვინმე ვერ ღირსებით შემოსრულნი პატივსა მღვდელმთავრობისასა ... გავკუთენით“⁵³⁰. მათ ნაცვლად კრებამ უფრო ღირსეული პირები შეარჩია, რომლებიც ასაკითაც და თავიანთი საქმიანობითაც უფრო შეეფერებოდნენ ასეთ თანამდებობებს. ამის გაკეთება ძალიან რთული იყო, რადგან მათ შორის „იყვნეს კაცნი მთავართა და წარჩინებულთა შვილნი, რომელთა უწესოდ დაეპყრნეს საყდრები.“⁵³¹
2. დაკანონდა სასულიერო პირთა ხელდასხმის ასაკი, რომელზე ადრეც დაუშვებელი იყო კურთხევა. 35 წელი – ეპისკოპოსისათვის, 30 წელი – მღვდლისთვის, 25 – დიაკონისთვის;
3. კრებამ აკრძალა ერთ დღეში საეკლესიო თანამდებობიდან მეორე და მესამე ხარისხზე აყვანა. კრებამ აუცილებლად მიიჩნია საეკლესიო იერარქიის სრულად გავლა დამსახურების მიხედვით;
4. მკაცრად დაისჯებოდა მექრთამეობაში შემჩნეული სასულიერო პირი;
5. აიკრძალა ეკლესიის გარეთ ნათლობა და ჯვრისწერა;
6. დადგინდა საქორწინო ასაკად ვაჟთათვის – 16 და ქაღთათვის – 12 წელი.
7. კრებამ დაგმო მონასტრებში მოძღვართა სიმრავლე და დაადგინა მონასტერში ერთი მოძღვრის ყოფნა.
8. აიკრძალა მონასტრებთან ვაჭრობის (ბაზრობის) გამართვა.

კრების მონაპოვართა განმტკიცებას ემსახურებოდა ახალი თანამდებობის შემოღება. უმაღლესი საერო თანამდებობა – მწიგნობართუხუცესი გაერთიანდა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ეპარქიის მეთაურის – ჭყონდიდელის თანამდებობასთან.

კრების გადაწყვეტილებების განხორციელებისთვის აუცილებელი იყო მეფის ერ-

⁵³⁰ ე. გაბიძაშვილი, რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა, 184

⁵³¹ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 328

თგული პირის ეკლესიაში მაღალ თანამდებობაზე გამწესება. ამიტომ კრების დასრულებიდან მცირე ხნის შემდეგ მწიგნობართუხუცესი გიორგი ჭყონდიდის ეპისკოპოსი გახდა. ამის შემდეგ მწიგნობართუხუცესი და ჭყონდიდელი ერთი და იგივე პირი იყო. სავარაუდოდ, მას იგივე ფუნქცია-მოვალეობები ჰქონდა, რაც თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოში პირველ ვეზირს, ანუ ის გახდა სახელმწიფოში მეფის შემდეგ პირველი პირი, სახელმწიფო უწყების თავი, ხელმძღვანელი. დავითმა და გიორგი ჭყონდიდელმა გაითვალისწინეს იმ რეფორმების პოზიტიური გამოცდილება, რომლებიც თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოში თავის დროზე გაატარა ალფ-არსლანის და მალიქ შაჰის პირველმა ვეზირმა ნიზამ ალ-მულქმა. ის „სიასეთ ნამეში“ წერდა: „მეფემ უნდა იცოდეს თითოეული მოსამართლის საქმიანობის შესახებ; უნდა გავუფრთხილდეთ თითოეულს, ვინც განსაკუთრებით მცოდნეა, თავშეკავებული და პატიოსანია, ხოლო ვინც ასეთი არ არის, საჭიროა გადავაციონოთ და მის ადგილას ღირსეული დავნიშნოთ. აუცილებელია, ყოველი მათგანი ურუნველყოფილ იქნას ყოველთვიური ანაზღაურებით, რათა დანაშაულის ჩადენის მიზეზი არ არსებობდეს...თუ რომელიმე მათგანი უცოდინრობით ან სიხარბის გამო არასწორ განაჩენს გამოიტანს, სხვა მოსამართლეებმა ეს ცუდი განაჩენი არ უნდა დაადასტურონ და ხელმწიფეს უნდა შეატყობინონ; ის მოსამართლე კი უნდა გაათავისუფლონ და დასაჯონ“⁵²². საქართველოში ამ დროს შეიქმნა ე. წ. „სააჯო კარი“, უმაღლესი სააპელაციო სასამართლო. აქ სამი მოსამართლე იჯდა: მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი, საწოლის და ზარდახნის მწიგნობარნი. ამ უწყების ძირითადი ფუნქცია იმ საქმეების გარჩევა იყო, რომლებზეც საქართველოს მცხოვრებლებმა ადგილებზე სამართლიან განაჩენს ვერ მიაღწიეს.

მნიშვნელოვანი რეფორმა იყო „მსტოვართა უწყების“ შექმნა. აქაც დავითმა და გიორგი ჭყონდიდელმა გაითვალისწინეს მეზობელი თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოს გამოცდილება. ნიზამ ალ-მულქი წერდა: „ქვეყნიერების ყველა მხარეს საჭიროა, გაიგზავნონ მსტოვრები ვაჭრების, მოგზაურების, სუფიების, წამლების გამყიდვლების, მათხოვრების სახით; რასაც ყურს მოჰკრავენ, მათ ყველაფერი უნდა შეგვატყობინონ, რათა არაფერი დამალული არ იყოს; ხოლო თუ მნიშვნე-

⁵²² Низам ал-Мұлын, Сиасет наме, перевод, введение в изучении памятника и примечания профессора Б.Н. Заходера, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград, 1949, 44.

ლოვანი ამბავი მოხდება, დროულად მივიღებთ შესაბამის ზომებს. ხშირად ხდება, რომ ადგილობრივი მმართველები, ემირები, ჩინოვნიკები ხელმწიფის წინააღმდეგ ბოროტმოქმედებას, მტრობას გეგმავენ; თუ მბრძანებელს ეს ამბავი მსტოვარმა დროულად შეატყობინა, ის უეცრად დაესხმება თავს შფოთის დამთესს და დროულად აღკვეთს მის უკანონო ქმედებას; ან თუ უცხო ქვეყნის მბრძანებელი თავისი ჯარით მოემართება ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ, დროული შეტყობინების შემთხვევაში, ჩვენი ხელმწიფე მოასწრებს მომზადებას და უკუაგდება მტერს⁵³³.

შიდასახელმწიფოებრივი მდგომარეობის განმტკიცებისა და სელჩუკთა მხრიდან წამოსული საფრთხის დროებით შეჩერების შემდეგ, დავით IV საქართველოს ტერიტორიაზე მოთარეშე თურქმანული ტომების ეტაპობრივი განადგურება დაიწყო. 1110 წელს ქართველთა ჯარმა სელჩუკებს სამშვილდე წაართვა და აიძულა ისინი, სამხრეთ საქართველოს სხვა ციხეებიც დაეტოვებინათ: „და შეკრბეს წინაშე გიორგი ჭყონდიდელსა და მწიგნობრთუხუცესსა წინაშე თევდორე, აბულეთი და ივანე ორბელი, და სიმარჯვთ მოიპარეს სამშვლდე. მაშინ იქმნა დიდი სიხარული, რამეთუ დღითი-დღე შეემატებოდა საზღვართა სამეფოსათა. ცნეს რა თურქთა აღება სამშვლდისა, უმრავლესნი ციხენი სომხითისანი⁵³⁴ დაუტევნეს, და ღამით მეოტ იქმნნეს, და ჩუენ თანა მოითუალნეს იგინი⁵³⁵.

სამშვილდის დაკარგვის საპასუხოდ, სელჩუკებმა ქართველთა წინააღმდეგ ლაშქარი გამოგზავნეს, თუმცა დავით მეფემ მოწინააღმდეგე თრიალეთში დაამარცხა: „მას წელსა მოვიდა ძალი სულტანისა და ყოველი თურქობა, კაცი ვითარ ასი ათასი⁵³⁶, უგრძნეულად, სიმარჯვთა, ხოლო მეფე დგა ნაჭარმაგევს⁵³⁷ ტაძრეულითა. ცნა რა მიმწუხრი მოსვლა მათი თრიალეთს, ღამე ყოველ წავიდა მასლათა კაცითა ათას ხუთასითა, რამეთუ ესეოდენნი დახუდეს მას წინაშე. ცისკარს მოვიდეს თურ-

⁵³³ Низам ал-Мүлк, Синасет наме, 78.

⁵³⁴ სომხითი – ისტორიული პროვინცია ქვემო ქართლში, მოიცავდა დღევანდელი გაჩიანისა და გარდაბნის ტერიტორიებს.

⁵³⁵ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 331-332.

⁵³⁶ რაოდენობა გაზვიადებულია.

⁵³⁷ ნაჭარმაგევი – მდებარეობს გორის მუნიციპალიტეტში, დღევანდელი სოფ. კარალეთის ტერიტორიაზე.

ქნი და იქმნა ბრძოლა ფიცხელი მას დღესა, და შეწევნითა ღმრთისაითა იძლია ბანაკი მათი. და მიდრეკასა დღისასა მიდრეკეს სივლტოლად ესეოდენ ზარგანჯ-დილნი და მოსწრაფენი, ვიდრემდის არცა თუ კარავთა მათთა და ჭურჭელთა მიხედნეს ყოვლად, არამედ მოსწრაფებასა პატივ-სცეს ფერჯთა მათთა უფროს საქონლისა მათთა, და ესრეთ განიბნინეს თვსთა ქუეყანათა⁵³⁸.

თრიალეთში მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ, დავით მეფემ გადაწყვიტა, ბრძოლა უშუალოდ მოწინააღმდეგის მიწაზე გადაეტანა და განჯა დალაშქრა. ქართული წყაროები ამ ლაშქრობის შესახებ სდუმან, მაგრამ მის შესახებ გვიყვება არაბი ისტორიკოსი იბნ ალ-კალანისი: „მოვიდა ამბავი განჯის (ჯანზა) ქვეყანაზე და მის მეზობელ მხარეებზე უღელტეხილებიდან (დურუბ) ქართველთა (ქურჯ) გამოსვლისა. მათ ჩაიდინეს მრავალი სისასტიკე და უკეთურება მის [განჯის] სანახებში. ამბავმა ამის შესახებ მიაღწია მალიქ-შაჰის ძესთან, „ქვეყნისა და სარწმუნოების ხსნასთან“ (ლიდას ად-დინიდა და დ-დინ), სულთან მუჰამადთან. მან გააგზავნა ქართველთა წინააღმდეგ მრავალრიცხოვანი ლაშქარი, დაეცა მათ, აიძულა გაქცეულიყვნენ, აიცილა [მათი] უხამსობა და ბიწიერება, განდევნა ხოცვა-ჟლეტით“⁵³⁹.

სელჩუკთა წინააღმდეგ სამხედრო კამპანიის დაწყებისთვის 1110 წელი იყო ძალზედ ხელსაყრელი პერიოდი, რადგან სწორედ ამ წელს სულთან მუჰამედმა ჯიზადი გამოაცხადა ედესის⁵⁴⁰ ფრანკთა წინააღმდეგ.⁵⁴¹ 1115 წელს ევროპელებმა ედესასთან დაამარცხეს სელჩუკთა არმია⁵⁴², რამაც დავით მეფეს მოქმედების კიდევ უფრო ფართო შესაძლებლობები მისცა. ქართველთა მეფემ ხელთ იგდო განჯა-

⁵³⁸ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 332-333.

⁵³⁹ Ibn al-Qalānisi, *tārīkh dimashq*, 369; თარგმანი შესრულებულია გ. ჯაფარიძის მიერ. გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 29.

⁵⁴⁰ ედესა – მდებარეობს თურქეთში, ქ. ურფას ტერიტორიაზე. 1098 წელს წელს ჯვაროსნებმა ედესა აიღეს და იქ საგრაფო ჩამოაყალიბეს.

⁵⁴¹ Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. II, Cambridge University Press 1995, 115; Asbridge T., *The Crusades: The War for the Holy Land*, Simon and Schuster UK Ltd 2012, 150.

⁵⁴² Runciman S., *A History of the Crusades*, 129.

თბილისის გზაზე მდებარე ქალაქი რუსთავი⁵⁴³ და თითქმის სრულიად გაანადგურა საქართველოს ტერიტორიაზე მოთარეშე თურქმანული ტომები.

დაახლოებით ამავე პერიოდში დავითმა ქალიშვილები გაათხოვა. დავითის ისტორიკოსი ვრცლად გვიყვება დავითის ლაშქრობებზე, გვიხატავს მეფეს, როგორც უშიშარსა და შემართულ მებრძოლს, მაგრამ ძალზე მწირ ინფორმაციას გვაწვდის მეფის პირად ცხოვრებასა და ოჯახზე, რაც არანაკლებ საინტერესოა მეფის ცხოვრების, მისი პორტრეტის უფრო სრულყოფილად წარმოსახენად.

დავითის ქორწინება, ოჯახი, შვილები.

დავითს პირველი ქორწინებიდან სამი შვილი ჰყავდა: დემეტრე, თამარი და კატა. დავითის ისტორიკოსი დემეტრეს ხშირად ახსენებს, თამარსა და კატაზე კი ინფორმაციას მხოლოდ მათ ქორწინებასთან დაკავშირებით გვაწვდის და საერთოდ არ ახსენებს დედოფალს. რატომ სდუმს მემკთიანე? იქნებ, იმიტომ, რომ დავითმა მოგვიანებით, მეორედ, ყივჩაყთა მეფის ასულზე იქორწინა და ეს პირველი ცოლის გარდაცვალების შემდეგ კი არა, არამედ მის სიცოცხლეშივე გააკეთა? თუნდაც პირველი დედოფალი საკუთარი ნების საწინააღმდეგოდ კი არა (როგორც სამეფო კარზე ხშირად ხდებოდა), არამედ საკუთარი სურვილით ყოფილიყო მონაზვნად აღკვეცილი, მემკთიანე უხერხულ მდგომარეობაში მანაც აღმოჩნდებოდა, მითუმეტეს – რუს-ურბნისის კრების შემდეგ.

დავითის პირველ ცოლზე ინფორმაციას გვაწვდის სომეხი ისტორიკოსი მათე ურბაეცი (ედესელი)⁵⁴⁴: „იყო მეფე დავით წმინდა და სათნო, ყოვლად შემკული ღვთისმოსაობით და კეთილი სამართლიანობით. ის აღმოჩნდა მიძღვნილი და მოყ-

⁵⁴³ ს. მარგიშვილი, მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის შესახებ, ომი სელჯუკთა სამყაროს წინააღმდეგ, „ნიესტა“, თბილისი, 2006, 59; გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 30.

⁵⁴⁴ მათე ურბაეცი (ედესელი) – XII საუკუნის I ნახევრის ისტორიკოსი, ცხოვრობდა ედესაში, I კვარონული ლაშქრობის თანამედროვე და თვითმხილველი. მის თხზულებაში „უამთააღმწერლობა“ გადმოცემულია 952-1136 წლების მოვლენები.

ვარული სომეხთა ტომისა. მის გარშემო შეიკრიბა სომეხთა გადარჩენილი ლაშქარი ... ჰყავდა მეფე დავითს ერთი ღვიძლი შვილი სომხის ქალისგან, რომელსაც სახელად ერქვა დემეტრე⁵⁴⁵.

დავითის ისტორიკოსის მიხედვით, სამეფო ოჯახში მომხდარი ამბების ქრონოლოგია ასეთია: მეფემ ქალიშვილები გაათხოვა და მხოლოდ ამის შემდეგ ჩნდება თხზულებაში მეორე ცოლი – გურანდუხტი.

„ქრონიკონი იყო სამას ოცდათექუსმეტი“, როცა „ასული თვისი კატა გაგზავნა საბერძნეთს სძლად ბერძენთა მეფისად. რამეთუ პირველ ამისსა პირმშო ასული თვისი თამარი გაეგზავნა დედოფლად შარვანისა, რათა ვითარცა ორნი მნათობნი – ერთი აღმოსავლეთს, ხოლო მეორე დასავლეთს – ცისკროვან ჰყოფდენ სფეროსა, მამისაგან მიმღებელნი მზეებრთა შარავანდედთანი“⁵⁴⁶.

ისტორიკოსთა ინტერესს იწვევს კატას ქორწინებაც და ძირითადად, სამ სავარაუდო კანდიდატზე ჯერდებიან: 1. ისააკ კომნენოსი, სევასტოკრატოსი, ალექსი პირველის შვილი⁵⁴⁷; 2. ალექსი ვრიენიოსი⁵⁴⁸; 3. ალექსი კომნენოსი⁵⁴⁹.

⁵⁴⁵ მათე ურპაცი, ქართული დიპლომატიის ისტორია, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 2004, 152.

⁵⁴⁶ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 334.

⁵⁴⁷ ისააკ კომნენოსი – დაიბადა 1093 წელს. ის იყო ბიზანტიის იმპერატორ ალექსი I კომნენოსის მესამე ვაჟი. სევასტოკრატოსობა მიიღო საკუთარი ძმისგან, იოანე II, რომელსაც ტახტზე ასვლაში დაეხმარა (იოანეს კანდიდატურის წინააღმდეგები იყვნენ დედა – ირინა დუკინა და და – ანა კომნენოსი თავისი ქმრით – ნიკიფორე ვრიენოსით, ამ უკანასკნელის გაიმპერატორობა სურდათ ალექსის გარდაცვალების შემდეგ). მოგვიანებით ისააკმაც სცადა იოანე II წინააღმდეგ შეთქმულება, მაგრამ არ გამოუვიდა და კონსტანტინოპოლს გაეცალა. დიდხანს ისააკი პონტოს ჰერაკლეაში მოგზაურობდა. იქ დააარსა კიდევ მონასტერი kosmosoteira, სადაც, სავარაუდოდ, არის დაკრძალული. ისააკი იყო პოეტი და მას მიაკუთვნებენ ნეოპლატონურ ფილოსოფიურ ტრაქტატებსაც.

⁵⁴⁸ ალექსი ვრიენიოსი (1102 – 1161/67 წწ.) – ნიკიფორე ვრიენიოსისა და ანა კომნენოსის ვაჟი.

⁵⁴⁹ ალექსი კომნენოსი – (1106-1142 წწ.) ბიზანტიის იმპერატორ იოანე II უფროსი ვაჟი და 1122 წლიდან მამის თანამმართველი. ბიზანტიის ტახტზე მისი ძმა მანუელ I ავიდა.

კატას ქორწინებას უკავშირებენ იოანე ზონარას⁵⁵⁰ ერთ ცნობას, რომელშიც ის ბიზანტიის სამეფო სასახლესთან აფხაზეთიდან⁵⁵¹ ჩასულ ამაღლას ახსენებს. თუმცა ეს საკითხი ცალკე კვლევის საგანი⁵⁵².

თამარის ქორწინებასთან დაკავშირებითაც მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმა შეგვიძლია. შირვანის მმართველი 1106-1120 წლებში იყო აფრიდონ I, რომლის შესახებაც ინფორმაცია თითქმის არ არსებობს. კატას ქორწინებიდან მეორე წელს დავითი ბრძოლებს აწარმოებდა აღმოსავლეთით: „და მეორესა წელსა დაიპყრნა გრიგოლის ძენი, ასამ და შოთა, და აღიღო ციხე გიში“⁵⁵³, ხოლო დემეტრე გაგზავნა შირვანის მიმართულებით, სადაც აიღო ციხე ქალაძორი და ალაფით უკან დაბრუნდა. იმავე წელს დავითმა აიღო ლორეს⁵⁵⁴ ციხეც. მემპტიანე სხვა მოვლენებსაც

⁵⁵⁰ იოანე ზონარა – ბიზანტიელი პოლიტიკური მოღვაწე, ალექსი კომნენოსის წარჩინებული მოხელე, ისტორიკოსი. ავტორი „შემოკლებული ისტორიისა“, რომელიც მოიცავს მსოფლიო ისტორიას ქვეყნის დასაბამიდან 1118 წლამდე.

⁵⁵¹ ამ პერიოდის ბიზანტიურ წყაროებში საქართველოს მეფეები ხშირად აფხაზეთის/აბაზგიის მეფეებად მოიხსენიებიან.

⁵⁵² იოანე ზონარას მიხედვით: „მანგანის კარიბჭიდან გამოსვლისთანავე მას შემოხვდნენ აბაზგები. ესენი იყვნენ აბაზგიიდან წამოყოლილი მხლებლები იმ ქალიშვილისა, რომელიც დანიშნული იყო კესაროსის უფროს ვაჟზე. შემოხვედრილმა (აფხაზეთმა) მიიბინეს (მეფესთან) და თავყანი სცეს მას.“ ამ ნაწყვეტში საუბარია ბიზანტიის მომავალ იმპერატორ იოანეზე, რომელიც გამოვიდა სამეფო სასახლიდან მას შემდეგ, რაც მომავლადავი მამა – ალექსი კომნენოსი მოინახულა. დავით აღმაშენებლის მემპტიანეს მიხედვით, კატა 1116 წელს გაათხოვეს, ამბავი, რომელსაც ზონარა გვიყვება (ალექსი კომნენოსის სიკვდილი და იოანეს გამეფება) 1118 წელს მოხდა და ისტორიკოსები ყურადღებას ამახვილებენ აფხაზეთიდან ჩამოსულ ქალიშვილზე, რომელიც კესაროსის უფროს ვაჟზე იყო დანიშნული. ისტორიკოსები დაობენ, ვინ არის ეს კესაროსი – იგულისხმება იმპერატორი თუ დიდებული, რადგან ალექსის დროს მოხდა იერარქიის რეფორმირება და გაჩნდა ახალი ტიტული – სებასტორი (რომაული ავგუსტუსის მსგავსი) და მისგან წარმოსდგა სებასტოკრატოსი და პროტოსებასტოსი. მაგ., ნიკიფორე ვრიენიოსი (კატას მეორე ჰიპოთეტური ქმრის მამა) ატარებდა ამ ტიტულს, რომელიც ალექსი კომნენოსმა 1111 წელს გადასცა. სამივე კანდიდატთან დაკავშირებით ისტორიკოსებს თავისი არგუმენტები აქვთ. არსებული ინფორმაცია ასეთი განსხვავებული ინტერპრეტაციების საშუალებას იძლევა.

⁵⁵³ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 334.

⁵⁵⁴ ლორე – ისტორიული პროვინცია დღევანდელი სომხეთის ჩრდილოეთ მხარეში.

ასახელებს, რაც დათარიღების საშუალებას იძლევა: კონკრეტულად იმავე წლის აგვისტოში „მოკუდა სულტანი მალიქი, მალიქ-შას ძე, და ალექსი ბერძენთა მეფე (ალექსი კომნენოსი) და ვერ ცნეს ერთმან მეორისა სიკუდილი. ქრონიკონი იყო სამას ოცდათურამეტი.“⁵⁵⁵

ამ ამბების შემდეგ დავითმა ყივჩაყებთან მოლაპარაკება და მათი ჩამოსახლება გადაწყვიტა და სწორედ ამ კონტექსტში მოიხსენიება პირველად გურანდუხტ დედოფალი: „რამეთუ პირველ მრავალთა წელთასა მიერ მოეყვანა სანატრელი და ყოვლად განთქმული სიკეთითა გურანდუხტ დედოფალი, შვილი ყივჩაყთა უმთავრესისა ათრაქა შარაღანის ძისა, სჯულიერად მეუღლედ თვსად და დედოფლად ყოვლისა საქართველოსა. ამისთვის-ცა წარავლინნა კაცნი სარწმუნონი და მოუწოდა ყივჩაყთა და სიმამრსა თვსსა“⁵⁵⁶.

დავითის ისტორიკოსის მიხედვით, დავითმა ყივჩაყების ჩამოსახლება იმიტომ გადაწყვიტა, რომ ისინი კარგი მეომრები იყვნენ, თუმცა აქაც ჩნდება ვარაუდი – იქნებ დავითი ფეოდალურ ლაშქარს არ ენდობოდა? იმ რეპრესიების შემდეგ, რომლებიც დავითმა ფეოდალური საგვარეულოების წინააღმდეგ მიმართა, ბუნებრივია, გარკვეულ წრეში მისადმი მტრული დამოკიდებულება გაჩნდებოდა. ის, რომ მეფე განსაკუთრებით ზრუნავდა როგორც შიდა, ასევე გარე უსაფრთხოებაზე, მისი სხვა რეფორმებიც მოწმობს. მაგ., „მსტოვართა ინსტიტუტის“ – საშინაო და საგარეო დაზვერვის უწყების შექმნა.

დავითი ჩრდილოეთ კავკასიაში, ოსეთში გაეშურა და თან წაიყვანა გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესიც. იქ ოსეთის მთავრებს მოელაპარაკა, რომ ყივჩაყებისთვის გზა მიეცათ, ამის გარდა, აიღო დარიალის და ოსეთის სხვა კარებიც და გადმოიყვანა ყივჩაყები.

ოსეთში ყოფნის დროს გარდაიცვალა გიორგი ჭყონდიდელი, რამაც დიდად დაამწუხრა დავითი. მეფის გამზრდელი დიდი პატივით გადმოასვენეს და, დავითის ისტორიკოსის მიხედვით, ახალ მონასტერში დაკრძალეს. მკვლევართა აზრით, ეს ახალი მონასტერი გელათია. დავითმა გლოვა გამოაცხადა, ორმოცი დღე შავით

⁵⁵⁵ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 335.

⁵⁵⁶ იქვე, 336.

შეიმოსა, მაგრამ ახალი ძის – ვახტანგის დაბადებამ კვლავ სიხარული მოუტანა. ამგვარად, დავითს ვახტანგი უკვე გურანდუხტისგან შეეძინა. დავითის ცოლი კიდევ ერთ წყაროში იქნება მოხსენიებული, თუმცა ამაზე – მოგვიანებით.

ლაშქრობების გაგრძელება

ჩრდილოეთ კავკასიიდან ყივჩაყების გადმოსახლება სამხედრო რეფორმის შემადგენელი ნაწილი იყო. დავითმა შექმნა მუდმივი ჯარი, რომელიც ყივჩაყი მეომრებისგან დაკომპლექტდა. სანაცვლოდ მათ მიიღეს მიწის ნაკვეთები საზღვრისპირა ზოლში, რითაც თავდაცვითი ხაზიც გაძლიერდა. დავითმა განამტკიცა ლაშქარში დისციპლინა და ასევე შექმნა 5 000-კაციანი პირადი გვარდია – „მონა-სპა“.

1120 წლისთვის დავით მეფემ შეძლო, თავისი ძალაუფლება თითქმის მთელ საქართველოზე გაეგრძელებინა. მხოლოდ თბილისის საამირო რჩებოდა დამოუკიდებელ მუსლიმურ ანკლავად საქართველოს გაერთიანებულ სამეფოში. რუსთავისა და ლორეს ალების შემდეგ, ქართველთა ხელში გადავიდა საქართველოში შემომავალი უმნიშვნელოვანესი გზები. ქვეყნის სრულიად გაერთიანებისთვის საჭირო იყო მხოლოდ თბილისის აღება.

აღსანიშნავია, რომ 1120 და 1121 წლის პირველ ნახევარში დავითმა რამდენჯერმე დალაშქრა შირვანი⁵⁵⁷ და არანი⁵⁵⁸, რითაც, რა თქმა უნდა, საგრძნობლად შეასუსტა არანის მმართველის, ტულრილის⁵⁵⁹ ძალები. არსებობს მოსაზრება, რომ ქართველებმა იმდენად დიდი ზიანი მიაყენეს ტულრილს, რომ მას საერთოდ არ მიუღია მონაწილეობა საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობაში.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ შირვანი – ისტორიული პროვინცია დღევანდელი აზერბაიჯანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეში.

⁵⁵⁸ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 39; ს. მარგიშვილი, მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის შესახებ, 138.

⁵⁵⁹ ტულრილი – არანის სელჩუკი მმართველი, სულთან მუჰამედის შვილი და სულთან მაჰმუდის ძმა.

⁵⁶⁰ ს. მარგიშვილი, მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის შესახებ, 71.

თბილისის მოსახლეობა⁵⁶¹ ნათლად ხედავდა იმ საფრთხეს, რაც მათ დავით მეფის მხრიდან ემუქრებოდა. ქართული წყარო გვატყობინებს, რომ თბილისის მუსლიმ-მა მოსახლეობამ დახმარებისთვის სელჩუკთა სულტანს მიმართა, თუმცა სულტნის სახელს არ ასახელებს⁵⁶². სომეხი ისტორიკოსი მათე ურჰაეცი გვატყობინებს, რომ დავითის მიერ დამარცხებულმა არანის თურქმანებმა დახმარებისთვის არანის მმართველს, ტულრილს მიმართეს, ხოლო ის ნაჯმ ად-დინ ილლაზის⁵⁶³ დაუკავშირდა⁵⁶⁴. იბნ ალ-კალანისი⁵⁶⁵ და ქემალ ად-დინი⁵⁶⁶ ეთანხმებიან მათე ურჰაეცს იმაში, რომ ტულრილმა ილლაზისა და დუბაის იბნ სადაკას⁵⁶⁷ სთხოვა დახმარება⁵⁶⁸, ხოლო ალ-ფარიკის⁵⁶⁹ მიხედვით, თბილისის მოსახლეობამ დახმარებისთვის უშუალოდ

⁵⁶¹ მნიშვნელოვანია თავად ქალაქ თბილისის მმართველობის ფორმა 1122 წლამდე. ამირები ქალაქს XI ს-ის 80-იან წლებამდე მართავდნენ. შემდეგ ქალაქის მმართველობა „თბილისელი ბერების“, „თბილისელი უხუცესების“ ხელში გადავიდა. სავარაუდოდ, უხუცესთა რაოდენობა თორმეტი იყო. ალ-ფარიკის ცნობით, თითოეული მათგანი ერთ თვეს მართავდა ქალაქს. როგორც ჩანს, „უხუცესები“ ქალაქის წარჩინებულთა წრიდან უნდა ყოფილიყვნენ. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ამ მცირე პერიოდში (დაახ. 40 წე-ლიწადი) ქალაქში არსებობდა თვითმმართველობა (შ. მესხია, საქალაქო კომუნა შუა საუკუნეების თბილისში. საისტორიო ძიებანი, ტომი 1. 1982, 199-262; საქართველოს ისტორია. ტომი მეორე, 2012, 397-398). მიუხედავად ამისა, იმ ეპოქის თბილისი ისლამური სამყაროს ნაწილად აღიქმებოდა, ამდენად, ქრისტიანი მეფის, დავითის, ქმედებები ისლამურ მიწებზე თავდასხმად და მუსლიმთა წინააღმდეგ ლაშქრობად განიხილებოდა.

⁵⁶² იქვე, 323 – 324.

⁵⁶³ ილლაზი – ცნობილი თურქმანი მხედართმთავარი. სხვადასხვა დროს მარდინის, ალეპოსა და ნისიბინის მმართველი. აქტიურად იყო ჩართული ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1119 წელს დაამარცხა ანტიოქიის მმართველი როჯერი.

⁵⁶⁴ The Chronicle of Matthew of Edessa, 226.

⁵⁶⁵ იბნ ალ-კალანისი – XI – XII სს. დამასკოელი მემატიანე. მისი ნაშრომი „დამასკოს ისტორია“ მოიცავს პერიოდს X საუკუნის შუა ხანებიდან 1160 წლამდე.

⁵⁶⁶ ქემალ ად-დინი – ასევე ცნობილია როგორც იბნ ალ-ადიმი. ის XIII საუკუნის ალექსანდრიის ისტორიკოსი იყო. მისი ცნობილი ნაშრომია „ნაღები ალექსანდრიის ისტორიიდან“, რომელიც მოიცავს პერიოდს უძველესი დროიდან 1243 წლამდე.

⁵⁶⁷ დუბაის იბნ სადაკა – არაბი სარდალი, ქ. ჰილას მმართველი.

⁵⁶⁸ Ibn al-Qalānisi, tārīkh dimashq, 326; Kamāl al-Dīn, zubdat al-ḥalab min tārīkh ḥalab, 278.

⁵⁶⁹ ალ-ფარიკი – XII ს-ის არაბი მემატიანე. გარკვეული პერიოდის განმავლობაში იმყოფებოდა დემეტრე I სამსახურში.

ილღაზის მისწერა⁵⁷⁰. თავის მხრივ, იბნ ალ-ასირი გვატყობინებს, რომ მოლაპარაკების შემდეგ ხსენებულმა მუსლიმმა მმართველებმა გადაწყვიტეს, ერთიანად გაელაშქრათ ქართველთა მეფის წინააღმდეგ.⁵⁷¹ ამდენად, 1121 წლის საქართველოს წინააღმდეგ დაწყებული კამპანიის მოთავეები იყვნენ არანის გამგებელი, სულთან მაჰმუდის ძმა ტულრილი, რომელსაც მხარს უჭერდა ბიძა, სანჯარი⁵⁷² და ცნობილი თურქმანი მხედართმთავარი ნაჰმ ად-დინ ილღაზი, რომელიც სირიისა და დიარბექირის⁵⁷³ არმიებს ედგა სათავეში.⁵⁷⁴

დღეს ძალზე რთულია, დავადგინოთ კოალიციის ჯარის რეალური რაოდენობა. ზოგი წყარო დაუჯერებელ რიცხვებს გადმოგვცემს, მაგალითად, 600 ათას⁵⁷⁵ ან 560⁵⁷⁶ ათას მებრძოლს. იბნ ალ-ასირი⁵⁷⁷ იხსენიებს უფრო რეალურ რაოდენობას – 30 000⁵⁷⁸. იმ ეპოქის არმიების შედარებითი ანალიზის შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ თურქთა კოალიციური ჯარის რაოდენობა მერყეობდა 30 და 40 ათას მებრძოლს შორის⁵⁷⁹.

1121 წლის ივლისში ილღაზის ჯარი საქართველოს ტერიტორიაზე შემოვიდა და თბილისისკენ აიღო გეზი. ალ-ფარიკის ცნობით, ილღაზის ჯარმა გამოიარა ყარსი

⁵⁷⁰ Al-Fariqi, *Tarikh Mayyfarīqin wa Amid*, in: Hillebrand Carol, *The History of the Jazira 1100 – 1150: The Contribution of Ibn al-Arzaq al-Fāriqī*, vol. I Thesis presented for the Degree of Doctor Philosophy, University of Edinburgh, 1979, 190.

⁵⁷¹ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi at-Tārikh*, 194.

⁵⁷² სანჯარი – მალიქ შაჰის შვილი. ხორასნის მმართველი 1097 – 1119 წწ. სელჩუკთა იმპერიის სულტანი 1119 – 1157 წწ. აღსანიშნავია, რომ სანჯარის მეორე ცოლი იყო ქართველი მეფის, დემეტრე I ასულის რუსუდანი.

⁵⁷³ დიარბექირი – ქალაქი დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე.

⁵⁷⁴ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 47 – 48; ს. მარგიშვილი, მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის მეფობის შესახებ, 62-63.

⁵⁷⁵ კანცლერ გოტიე, ქართული დიპლომატიის ქრესტომათია, 155.

⁵⁷⁶ *The Chronicle of Matthew of Edessa*, 227.

⁵⁷⁷ იბნ ალ-ასირი – XII – XIII საუკუნის მოსულელი ისტორიკოსი. მისი ნაშრომი „სრულყოფილი ისტორია“ მოიცავს პერიოდს სამყაროს შექმნიდან 1230 წლამდე.

⁵⁷⁸ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi at-Tārikh*, 194.

⁵⁷⁹ ს. მარგიშვილი, მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის შესახებ, 85.

და ჯავახეთისა და თრიალეთის გავლით თბილისისკენ გაემართა.⁵⁸⁰ დავით მეფის-თვის მიუღებელი იყო ილღაზისა და თბილისის მუსლიმთა გაერთიანება, ამიტომ ის შეეცადა, თურქთა არმია დიდგორისკენ – ანუ იქ, სადაც თავად სურდა ბრძოლა, – გაეტყუებინა. ამ მიზნის მისაღწევად კი აუცილებელი იყო მოწინააღმდეგის ყოველი ნაბიჯის გაკონტროლება. დავითმა თავდასხმის იმიტაცია მოახდინა მოწინააღმდეგის ჯარზე და შემდეგ უკან დაიხია დიდგორისკენ. ამით ილღაზი იმ ადგილისკენ გაიტყუა, სადაც თავად სურდა ბრძოლის გამართვა.

ეს მანევრი იმდენად კარგად განხორციელდა, რომ მემკვიდრეები იზნ ალ-კალანისი და ქემალ ად-დინი გადმოგვცემენ, რომ მუსლიმებმა პირველ ბრძოლაში დაამარცხეს ქართველები და შეყვნენ მათ ხეობაში, სადაც უკვე ქართველებმა გაანადგურეს მოწინააღმდეგე. სავარაუდოდ, ილღაზის წინააღმდეგ დავით მეფემ 15–18 ათასი მებრძოლი შეაგროვა.⁵⁸¹ სხვადასხვა წყაროების მონაცემთა მიხედვით, დავით მეფის ჯარი, სავარაუდოდ, შედგებოდა ქართველთა სამხედრო დანაყოფების, ყიფჩაყი და ოსი მოქირავნეებისა და ჯვაროსანთა მცირე რაზმისგან.⁵⁸²

ილღაზის დასახვედრად დავით მეფემ სტრატეგიულად ხელსაყრელი ადგილი, დიდგორის ქედი, აირჩია. სამწუხაროდ, ქართული წყაროები დიდგორის ბრძოლის შესახებ არანაირ დეტალს არ გვატყობინებენ. ამდენად, პროცესების აღსადგენად აუცილებელია, უცხოურ წყაროებს მივმართოთ. 1121 წლის 12 აგვისტოს დილით, ილღაზის არმია მანგლისიდან თბილისისკენ დაიძრა. სავარაუდოდ, ქართველთა სამხედრო ბანაკი მტკვრის ხეობაში იყო განლაგებული, რადგან დავითი დიდგორზე რომ დაბანაკებულიყო, ილღაზის მსტოვრები მას აუცილებლად აღმოაჩენდნენ და თურქი სარდალი ქართველთა საწინააღმდეგო ქმედებებს მიმართავდა. ამდენად, როგორც ჩანს, დავითმა თავისი ლაშქარი დიდგორისკენ 12 აგვისტოს დილას დაძრა და ილღაზის გამოჩენამდე დაიკავა სტრატეგიული პოზიციები.⁵⁸³ არაბი ისტორიკოსის, ალ-ფარიკის ცნობით, ბრძოლა ქართველებსა და თურქებს შორის

⁵⁸⁰ Al-Fariqi, *Tarikh Mayyfarīqin wa Amīd*, 188.

⁵⁸¹ ს. მარგიშვილი, *მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის შესახებ*, 121, 161.

⁵⁸² *The Chronicle of Matthew of Edessa*, 227; კანცლერ გოტიე 155; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, 194.

⁵⁸³ ს. მარგიშვილი, *მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის შესახებ*, 161.

მოხდა მაშინ, როდესაც ილღაზის თბილისამდე ნახევარი დღის სავალი რჩებოდა გასავლელი. ალ-ფარიკი ასევე გვაცხობინებს, რომ დავით მეფემ და უფლისწულმა დემეტრემ მეტოქეზე იერიში მიიტანეს ქედის დასავლეთ კალთებიდან⁵⁸⁴. ქემალ ად-დინი და იბნ ალ-კალანისი გადმოგვცემენ, რომ თავდაპირველად მუსლიმებმა დაამარცხეს ქართველები და მათ დაედევნენ.⁵⁸⁵ ვალტერ გოტიეს განსხვავებული ვერსია აქვს – ლათინი მემკვიდრის მიხედვით, დავითმა თურქებს გზაზე ფრანკთა რაზმი დაახვედრა, რომლებიც მეტოქის ავანგარდთან ჩაერთვნენ ბრძოლაში და შემდგომ მათ ქართველთა ჯარიც შეუერთდა.⁵⁸⁶ იბნ ალ-ასირის ვერსიით, მუსლიმთა ავანგარდს თავს დაესხა ყივჩაყთა 200-კაციანი რაზმი და ამის შემდეგ ქართველთა არმიაც ჩაერთო ბრძოლაში. ის გადმოგვცემს, რომ მუსლიმებმა ჩათვალეს, რომ თითქოს ყივჩაყებმა მიატოვეს ქართველთა ჯარი და ილღაზისთან შეერთება განიზრახეს, ამდენად, მათ ეს მცირე რაზმი საფრთხედ არ ჩათვალეს. ყივჩაყებმა ისარგებლეს მუსლიმთა შეცდომით და როდესაც მათ რიგებში შევიდნენ, უმაღლე იერიშზე გადავიდნენ. უეცარი თავდასხმის შედეგად მუსლიმები პანიკამ მოიცვა, ამ დროს ბრძოლაში ქართველთა ჯარიც ჩაერთო და ილღაზი დაამარცხდა.⁵⁸⁷

არსებული მონაცემების შესწავლა საშუალებას გვაძლევს, აღვადგინოთ ბრძოლის სავარაუდო სცენარი. როგორც ჩანს, დავით IV მთავარი გეგმა იმაში მდგომარეობდა, რომ მოულოდნელად თავს დასხმოდა მოწინააღმდეგეს, როდესაც ის ყველაზე არახელსაყრელ მდგომარეობაში იქნებოდა. თავდასხმა იმ დროს, როდესაც ჯარი მთიან რეგიონში გადაადგილდებოდა, ილღაზისთვის ყველაზე სახიფათო სცენარი იყო, რადგან ჯარისკაცები ბრძოლისთვის მოუმზადებლები იყვნენ და კოლონა რამდენიმე კილომეტრზე იყო გაჭიმული. დავით მეფის პირველი ნაბიჯი იყო მეტოქის ავანგარდის ვიწრო ხეობაში შეტყუება და განადგურება. ქართველებმა ეს სტრატეგიული გეგმა წარმატებით განახორციელეს. დავით მეფის მცირე რაზმი (იბნ ალ-ასირის მიხედვით, ესენი იყვნენ ყივჩაყები, ხოლო ვალტერ გოტიეს მიხედვით – ფრანკები) თავს დაესხა თურქთა ავანგარდს, მცირე ბრძოლა გაუ-

⁵⁸⁴ Al-Fariqi, *Tarikh Mayyafariqin wa Amid*, 189.

⁵⁸⁵ Kamāl al-Dīn, *zubdat al-ḥalab min tārikh ḥalab*, 278; Ibn al-Qalānīsī, *tārikh dimashq*, 326.

⁵⁸⁶ კანცლერ გოტიე, ქართული დიპლომატიის ისტორია, 155,

⁵⁸⁷ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi at-Tārikh*, 194.

მართა და უკან დაიხია (ქემალ ად-დინისა და იბნ ალ-კალანისის მიერ ხსენებული მუსლიმთა პირველი გამარჯვება). ამ მანევრით დავითის რაზმმა შეიტყუა მოწინააღმდეგის ავანგარდი ჩასაფრებაში, სადაც ისინი გაანადგურეს. ბუნებრივია, ამ მცირე შეტაკებამაც კი გამოიწვია მუსლიმთა არმიის დროებითი შეჩერება. ილღაზი იძულებული უნდა გამხდარიყო, ჯარის სვლა შეეჩერებინა იქამდე, ვიდრე ავანგარდში მიმდინარე მოვლენების დეტალები გაირკვეოდა. ამდენად, დავით მეფის პირველი ტაქტიკური ნაბიჯი წარმატებით შესრულდა, მაგრამ მუსლიმთა შეფერხება დიდხანს ვერ გაგრძელდებოდა და ქართველებს სწრაფად უნდა ემოქმედათ.

ქართველთა მთავარი იერიშის შესახებ გვიამბობს ალ-ფარიკი: „გამოვიდა მეფე დავითი და მასთან ერთად ძე მისი დიმიტრი დასავლეთის მხრიდან დიდი ლაშქრით, დაეშვა მათ წინააღმდეგ ამ მთიდან მაშინ, როდესაც ისინი მთის ძირში იყვნენ და ჯერ არ მოსულიყო ლაშქარი არც სულთან თოღრულ ბეგისა, არც შამს ად-დავლა ალ-აჰბადისა და მის თანმხლებთა“. სელჩუკთა არმიისთვის სრულიად შეუძლებელი გახდა, სწრაფად გადალაგებულიყო თავდაცვით წყობაში, და ქართული ჯარის ბირთვმა მტერზე იერიში მიიტანა, რასაც ილღაზის მეგრძოლთა შორის ქაოსი უნდა გამოეწვია. როგორც ალ-ფარიკი აღნიშნავს, ქართველები ილღაზის ჯარს მთის მწვერვალიდან დაესხნენ, ამდენად, როგორც ჩანს, მათ ეს მანძილი რამდენიმე წუთში დაფარეს და მეთოქის რიგებში შეიჭრნენ. გადამწყვეტი შეტევის შედეგებს ალ-ფარიკი და იბნ ალ-ასირი აღწერენ.

ალ-ფარიკი წერს: „ქართველები და მუსლიმები შეებრძოლნენ ერთმანეთს დიდი ბრძოლით. დამარცხდა ნაჯმ ად-დინი. დიდძალი ხალხი ამოხოცეს. ურწმუნოებმა ხელთ იგდეს დიდი ნადავლი. ნაჯმ ად-დინი და დუბაჟსი მცირე რაზმით გაიქცნენ, ისე რომ დარჩნენ მათთან (ქართველებთან) ტყვეები ამ ჩვენს დრომდე“⁵⁸⁸.

იბნ ალ-ასირი გადმოგვცემს, რომ: „ისინი (მუსლიმები) დამარცხდნენ, ხალხი გაიქცა და ძლიერი ჭყლეტის შედეგად ბევრი დაშავდა. მათი დიდი ნაწილი მოიკლა და ურწმუნოებმა სდიეს მათ ათი ფარსახი“⁵⁸⁹, გზად მრავალს ხოცავდნენ

⁵⁸⁸ Al-Fariqi, Tarikh Mayyafariqin wa Amid, 189. თარგმანი ე.სიხარულიძისა; სიხარულიძე ე., ალ-ფარიკი საქართველოში, სემიტოლოგიური ძიებანი, II, თბილისი, 1985, 88.

⁵⁸⁹ ფარსახი – მანძილის საზომი ერთეული, დაახლ. 5 კმ.

და ტყვედ იყვანდნენ. მათი (მუსლიმთა) უმეტესობა მოიკლა და ორმოცი ათასი ტყვედ იქნა აყვანილი. მეფე ტულრილმა, ილლაზიმ და დუბაისმა გაქცევით უშველეს თავს⁵⁹⁰. ქემალ ად-დინი აღნიშნავს, რომ დუბაისმა სამასი ათასი დინარის ღირებულების საქონელი დაკარგა⁵⁹¹. ქართველებმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს, ილლაზიმ გაჭირვებით უშველა თავს, ხოლო მისი ჯარი განადგურდა. მარცხის შემდეგ ილლაზი დიარბექირში დაბრუნდა და ერთ წელიწადში, 1122 წელს, გარდაიცვალა. ამ უმნიშვნელოვანესი გამარჯვების შემდეგ აღარავინ იდგა დავითსა და თბილისს შორის, და მომდევნო წელს ქართველმა მეფემ დელაქლაქი დაიბრუნა.

ალ-ფარიკიმ საკმაოდ საინტერესო ცნობები შემოგვინახა დავითის მიერ თბილისის მუსლიმური მოსახლეობის მიმართ გატარებული პოლიტიკის შესახებ: „როდესაც განადგურდა ნაჯდ ად-დინი და უკან გაბრუნდა იმათთან ერთად, ვინც გადარჩა, გაემართა მეფე აბხაზთა ნადავლითა და ტყვეებით, დაბანაკდა თბილისთან და ერთხანს ალყაში ჰყავდა. შემდეგ დაანგრია მისი კედელი დასავლეთის მხრიდან, შევიდა ქალაქში მახვილით, გადაწვა იგი და გაძარცვა. სამი დღის შემდეგ დაეზავა მის მცხოვრებლებს და მოაღბო მათი გულები. აღუთქვა მათ წყალობა და მოუხსნა იმ წლის 'უშრი, მა'უნა, ასკატი და ხარაჯა, დაუდო მუსლიმებს ყველა [პირობა], რაც მათ მოისურვეს იმ პირობათაგან, რომლებიც ძალაშია ახლაც. [ეს პირობებია]: რომ არ გადავიდოდა ამ ქალაქის მუსლიმთა უბანში ღორი, არც დაიკვლებოდა იქ და არც იქნებოდა [გასაყიდად] ბაზარზე; მოუტრა მათ ღირჰემები, რომლის ერთ მხარეზე იყო სახელები სულტნისა და ხალიფასი, მეორე მხარეზე – სახელი ალლაჰისა სახელი წინასწარმეტყველისა, – მშვიდობა მას. მისი (მეფის) სახელი კი ღირჰემის კიდელზე [იყო ამოტვიფრული]. ქალაქში გამოაცხადა, რომ ვინც მუსლიმს რაიმე ვნებას ან ზიანს მიაყენებდა, ნებას რთავდა დაუსჯელად მისი მოკვლისა. პირობა დაუდო, რომ აშკარად შეიძლებოდა აზანისა და სალათის შესრულება და [ყურანის] კითხვა; რომ წარმოეთქვათ ხუტბა პარასკეობით, ელოცათ და მოეხსენებინათ ხალიფა და სულტანი და არ მოეხსენებინათ მინბარიდან მათ გარდა არავინ. დაუდო პირობა, რომ თბილისში ისმაილის

⁵⁹⁰ Ibn al-Athīr, Kāmil fi at-Tārikh, 194.

⁵⁹¹ Kamāl al-Dīn, zubdat al-ḥalab min tārikh ḥalab, 278.

აბანოში არ შევიდოდა არც ქართველი, არც სომეხი და არც იუდეველი. და განსაზღვრა ამ წელს ქართველის სამსახური 5 დინარით, იუდეველის – 4 დინარით, მუსლიმის – 3 დინარით.

მეფემ მიაგო მუსლიმებს უდიდესი პატივი. მეცნიერებს, ღვთისმეტყველებს და სუფიებს ისეთი ღირსება და პატივი ჰქონდათ, რაც არ ჰქონიათ (თვით) მუსლიმებთანაც კი. მე ვნახე, ყველა ეს პირობა ძალაში იყო მაშინაც, როცა ჩავედი თბილისში 549 წელს.⁵⁹²

როგორც ვხედავთ, დავით მეფემ თავდაპირველად, ძველი წესისამებრ, ჯარს მისცა ქალაქი სამი დღით, რათა მეომრებს ალაფი აეღოთ. შუა საუკუნეების ომის ერთ-ერთი „დაუწერელი კანონით“, თუ ქალაქი ჯარს წინააღმდეგობას გაუწევდა, სამდღიან ძარცვას ექვემდებარებოდა.⁵⁹³ დავითმა ქალაქში რეპრესიებიც ჩაატარა. სომეხი ისტორიკოსის, ვარდან არეველცის⁵⁹⁴ გადმოცემით: მეფე დავითმა „წაართვა სპარსელებს თბილისი, სასტიკად დაამარცხა განძაკის (განძის) სულტანი მელიქი და 500 განიარაღებული კაცი ძელზე გასვა ქალაქ თბილისში“⁵⁹⁵. უკვე ამის შემდეგ საკმაოდ დიდი პრივილეგიები უბოძა თბილისის მუსლიმურ მოსახლეობას. როგორც ალ-ფარიკის ცნობიდან შევითქვით, პრივილეგიები მოიცავდა როგორც საგადასახადო და მონეტარულ პოლიტიკას, ასევე აღმსარებლობის თავისუფლებას. თუმცა, „კანონის“ სისრულეში მოყვანის შემდეგ აუცილებელი იყო მდგომარეობის სტაბილიზაცია, ეკონომიკური ცხოვრების აღდგენა. სავარაუდოდ, სწორედ ამ მიზნებს ემსახურებოდა დავით IV მიერ გატარებული რეფორმები. მუსლიმური მოსახლეობა თბილისის ეკონომიკურ ბირთვს წარმოადგენდა და ახლო კონტაქტები ჰქონდა მუსლიმური სამყაროს ცენტრებთან. ამდენად, აუცილებელი იყო მუსლიმი ვაჭრებისა და მათი კონტაქტების შენარჩუნება, რათა თბილისის

⁵⁹² Al-Fariqi, Tarikh Mayyafariqin wa Amid, 191; ე. სიხარულიძე. ალ-ფარიკი საქართველოში, 89.

⁵⁹³ ს. მარგიშვილი, მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის შესახებ, 171.

⁵⁹⁴ ვარდან არეველცი – XIII საუკუნის სომეხი მემკვიდრე.

⁵⁹⁵ ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია. საქართველოს ისტორიის წყაროები, 34. გამომცემლობა არტანუჯი, თბილისი, 2002.

ეკონომიკური ცხოვრება შეუფერხებლად გაგრძელებულიყო⁵⁹⁶.

თბილისის ალებისა და ვითარების დარეგულირების შემდეგ, დავით მეფეს კვლავ სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩართვა მოუწია. 1123 წელს სულტანი მაჰმუდი დიდძალი ლაშქრით შარვანში შეიჭრა და შემახია დაიკავა. თავის მხრივ, დავითიც დაიძრა შემახიისკენ. ქართველთა მეფემ დაამარცხა სულტნის დასახმარებლად წამოსული ამირა აყ სონყურ აღ-აჰმადილი. ამის შემდეგ სულტანი უკან, ერაყში, გაბრუნდა. დავითის წინააღმდეგ ილაშქრა განძის ამირა ტულრილმა, თუმცა ქართველთა მეფემ ისიც დაამარცხა⁵⁹⁷.

1124 წელს დავითმა აიღო დმანისი და ქვემო ქართლის სხვა მნიშვნელოვანი პუნქტები.⁵⁹⁸ იმავე წელს დავითმა გაილაშქრა დასავლეთის მიმართულებით. ის: „წარემართა ლაშქრითა, განვლო ჭავახეთი, კოლა, კარნიფორა, ბასიანნი სპერამდინ და, რადცა პოვა თურქმანი მოხრა და ტყუე-ყო. და ჩამოვლო ბულათა ყური და დაწუნა ოლთისნი და მოვიდა თრიალეთს დიდითა გამარჯუებითა“⁵⁹⁹. 1124 წელსვე ანისის ქრისტიანულმა მოსახლეობამ დავით IV ქალაქის ალება შესთავაზა. მან ეს შესაძლებლობა ხელიდან არ გაუშვა და ანისი დაიკავა, ქალაქის გამგებლად კი აბულეთი და მისი შვილი ივანე დანიშნა. ვარდან არეველცი მოგვითხრობს: „იმ დღეებში, რადგან გარდაიცვალა ანისის ამირა მანუჩე, მისმა შვილმა აბულსუარმა, კაცმა მშიშარამ და ქალაჩუნამ, ხელში ჩაიგდო (ქალაქი). მას სურდა, მიეყიდა ანისი 60 000 დინარად ყარსის ამირასთვის. მან მოატანიხა ხლათიდან მძიმე უზარმაზარი ნალი და დადგა ტაძრის გუმბათზე, ნაცვლად მისი წინაპრების (მიერ აღმართულისა). ამის გამო გაღიზიანებულმა ქრისტიანებმა მოუხმეს დავითს და ჩააბარეს ქალაქი ანისი. ტაძრის წმინდა გუმბათიდან ჩამოაგდეს საძულველი ნიშანი, რომელსაც ის მოთმინებით ატარებდა 60 წლის განმავლობაში ჩვენი ცოდვების გამო. დაადგეს თავზე სამკაული, იესოს გვრიგვინი... მეფემ აბულეთი და მისი ძე ივანე დატოვა ანისში, დაბრუნდა თავის ქვეყანაში,

⁵⁹⁶ მ. ლორთქიფანიძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, 399.

⁵⁹⁷ გ. ჭაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 53.

⁵⁹⁸ მ. ლორთქიფანიძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, 400; ჭაფარიძე გ., საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 57.

⁵⁹⁹ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, 344.

თან წაიყვანა აბულსუარი თავისი შვილებით, რომლებიც აღარ დაბრუნებულან, იქვე გარდაიცვალნენ⁶⁰⁰.

ანისის დაკავების შემდეგ, დავით მეფემ გადაწყვიტა, აღმოსავლეთ საზღვრების პრობლემა საბოლოოდ მოეგვარებინა, მან შირვანში გაილაშქრა და ქალაქი შემახია დაიკავა. დავითის 1124 წლის სამხედრო კამპანიები გამოირჩეოდნენ მობილურობითა და მოქმედების ფართო არეალით: ერთი წლის განმავლობაში მეფის ლაშქრობებმა შირვანიდან სპერამდე სივრცე მოიცვა. მან შეძლო, მყარი პოზიციები დაეკავებინა საქართველოს საზღვრების გასწვრივ და შეექმნა ძლიერი თავდაცვითი ხაზი სელჩუკთა აგრესიის წინააღმდეგ. დავით IV საშინაო და საგარეო პოლიტიკის შედეგად საქართველო იქცა რეგიონულ ლიდერად, რომელიც ანგარიშგასაწევი ძალა იყო არა მხოლოდ სამხრეთ კავკასიაში, არამედ მთლიანად ახლო აღმოსავლეთში მოქმედი ძალებისთვის. დავითმა გააერთიანა ქართული სამეფო და დაიკავა საქართველოს დედაქალაქი თბილისი, რომელიც დაახლოებით ოთხასი წლის განმავლობაში მუსლიმთა მმართველობის ქვეშ იმყოფებოდა. საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარების გათვალისწინებით, დავითმა ხარკის გადახდა შეუწყვიტა და დაუპირისპირდა სელჩუკთა იმპერიას. დავით მეფის თანმიმდევრული ქმედებების წყალობით, ამ დაპირისპირებაში საქართველომ დამაჯერებლად გაიმარჯვა, რამაც ქვეყნის განვითარება და სიძლიერე განაპირობა. 1125 წლის 24 იანვარს საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული მეფე, დავით IV გარდაიცვალა. ქართველმა ხალხმა მოგვიანებით მას „აღმაშენებელი“ უწოდა.

დავით აღმაშენებლის პიროვნების დახასიათებისას მისი თანამედროვე ისტორიკოსები პირველ რიგში მის დადებით თვისებებზე საუბრობენ: ის იყო მამაცი და გონიერი მხედართმთავარი, ძალიან განათლებული ადამიანო, უყვარდა წიგნების კითხვა, ლაშქრობებში წიგნები თან დაჰქონდა. მან თავის გარშემო შემოიკრიბა „კაცნი პატიოსანნი ცხოვრებითა და შემკულნი ყოვლითა სათნოებითა“. დავითი ზრუნავდა ავადმყოფებსა და დავრდომილებზე: მათთვის „აღაშენა ქსენონი“. ყოველთვის განიკითხავდა გლახაკებს – ამ საქმისთვის სპეციალური

⁶⁰⁰ ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია. საქართველოს ისტორიის წყაროები, 34, გამოცემლობა არტანუჯი, თბილისი, 2002.

ქისაც კი ჰქონდა. ჯარში აკრძალა „საეშმაკო სიმღერები, სახიობანი და განცხრომანი და გინება ღმრთისა“, ააშენა გზები, ციხე-სიმაგრეები და მონასტრები; თუმცა მას ბრალსაც სდებდნენ იმაში, რომ თუ ვინმეს ენდობოდა, აღამაღლებდა, ხოლო ვინმეს მოიძულებდა, ძალიან დაამდაბლებდა. მეფის ამ თვისების შესახებ დავითის ისტორიკოსი ამბობს: „უკეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი, და ახოვანნი, ნაცვლად ორგულთა, ჯაბანთა და უღირსთ, ადიდნეს, რა უსამართლო ქმნა?“ ნებისმიერი ადამიანის, დიდებულის თუ მდაბიოს ნათქვამი სიტყვა როგორც ქვეყანაში, ასევე ქვეყნის გარეთ მისთვის ცნობილი იყო. მან იცოდა, რა ხდებოდა ჯარშიც და ეკლესიაშიც. ამიტომ ღალატს ვერავინ გაივლებდა გულში, რადგან მოღალატეს ამხელდნენ და შესაბამისად დასჯიდნენ. ქვეშევრდომები ცდილობდნენ, ზედმეტი არ ელაპარაკათ საკუთარ მეუღლეებთან, შვილებთან თუ მოკეთებებთან, რადგან მეფეს ყველაფერი ეცოდინებოდა. როგორ ახერხებდა დავითი ამას? მეფის ისტორიკოსის სიტყვით, ამის ცოდნა ყველასთვის არ არის საჭიროო, რადგან „ის მოიკითხე, ამ ყველაფერმა რა შედეგი გამოიღო“!

დავითის ჯვრის შესახებ

არსებობს ერთი ისტორიული წყარო – იერუსალიმიდან პარიზში გაგზავნილი წერილი, რომელშიც დავითის ჯვარი და ცოლია მოხსენიებული, თუმცა რომელი – ეს საკითხი მეცნიერთა შორის კამათის საგანია. წერილი ეკუთვნის ბერ ანსელუსს.

ბერი ანსელუსი, იერუსალიმიდან პარიზის ღვთისმშობლის საკრებულოსადმი გაგზავნილი წერილი.

„ჯვარი, თქვენ რომ გამომიგზავნეთ... დავით, მეფე ქართველთა, სანამ ცოცხალი იყო, უაღრეს თაყვანისცემას და სიყვარულს უძღვნიდა. შემდგომად დავითის სიკვდილისა და მისი შვილის გამეფებისა, მეუღლემ მისმა, უფრო სიწმიდისა, ვიდრე გვარისშვილობისათვის სათაყვანომ, წესი მონაზონებისა მიიღო, სარწმუნოების სამოსელი იხედა და მცირედენ მხლებელით იერუსალიმს მოვიდა, ამ ჯვარის და ბევრი ოქროს თან წამოღებით, და იყო მისი წადილი არა შინ დაბრუნება, არამედ აქ მშვიდობასა და მყუდროებაში სიცოცხლის დასრულება.

აქ წამოღებულ ოქროთაგან წმინდა ქალაქის მონასტრებს წილები დაურიგა, აგრეთვე გლახაკთა და მგზავრთათვის მისაცემი გაიღო. შემდგომად ამისა უფალ პატრიარქ გიბელინის ხელქვეით ქართველ დედათა მონასტერში, იერუსალიმს რომ არის, შესულა. მალეც, დების და პატრიარქის თხოვნით წესი მონაზონობისა მიიღო. ბოლოს წამოღებულ სულ დაარიგა, გასცა და მონასტრის საჭიროებისათვის დახარჯა. და ოდეს ჩვენი ქვეყანა შიმშილობამ შეაწუხა, თვითონ მისი ხელქვეითებით გაჭირვებაში ჩავარდა, და თუმცა ბევრი რამ საჩუქრად ან სესხად მიეღო, მაინც მისი ქველის გრძნობით იძულებული გახდა იმ მონასტრის მოთხოვნები-სათვის, მას რომ ებარა, ისე მოქცეულიყო, როგორც საკუთარ ხორციელ საჭიროებისათვის არასგზობით არ იმოქმედებდა.

ამრიგად, ის ძელი, არავითარი ფასის შესადარი, ამ მიზეზით ფასად იქცა და აჰა, გამოგიგზავნეთ.

გვედრებით, გქონდეთ პატივი, როგორ გმართებთ, ხოლო რომ სახსოვარი იყოს შემდგომთა და მეგვიდრეთა თქვენთა, საითგან და როგორ გაქვთ, დაიწერეთ თქვენ წიგნთა შინა: „ანსელუსმა, ხუცესმა ჩვენმა, ჭვარი ესე, წმიდა ჭვარის ძელითგან ქმნილი, ჩვენს ეკლესიას და ჩვენ იერუსალიმით ჩამოგვითანა.“⁶⁰¹

ზოგი მეცნიერი იერუსალიმის მონასტერში მყოფ მონაზონს დავითის პირველ მეულელედ, ზოგი კი გურანდუხტად აღიქვამს. ამ თემას ერთ-ერთი პირველი ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის დასაწყისში ზურაბ ავალიშვილი⁶⁰² გამოეხმაურა. მკვლევრის აზრით, წერილში მოხსენიებული „დავითის ქვრივი ნამდვილი ქვრივი არ იქნებოდა, რადგან ეს წერილი გაიგზავნა აღმოსავლეთიდან პარიზში 1108 წელს, ან 1107 წელს ე.ი., როცა დავითი ჯანმრთელი და ჯერ შედარებით ჯეელი კაცი (38 წლის) იყო. ეს ის ქალი ხომ არ არის, რომელიც მეფეს ცოლად ჰყოლია (თანახმად მათე ედესელის მოწმობისა) და რომლის კვალი ქართულ წყაროებში არ ჩანს? ჩვენს

⁶⁰¹ ავალიშვილი ზ., ჭვაროსანთა დროიდან, ოთხი საისტორიო ნარკვევი, „ბერი ანსელუსი, იერუსალიმიდან პარიზის ღვთისმშობლის საკრებულოსადმი გაგზავნილი წერილი“. პარიზი, 1929 (მე-2 გამ. თბ., 1989). <http://www.amsi.ge/istoria/div/avaliSvili.pdf>

⁶⁰² ზურაბ ავალიშვილი – იურისტი, 1918 წლის დამოუკიდებლობის აქტისა და 1921 წლის კონსტიტუციის ავტორი, ისტორიკოსი, დიპლომატი, პუბლიცისტი, პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, მას ეკუთვნის საისტორიო კრებული „ჭვაროსანთა დროიდან.“

მეცნიერებაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ იქნებ მეფე პირველ ცოლს გაეყარა და მეორე ცოლი, ყივჩაყთა მთავრის ასული შეირთო, ამნაირად მართლდებოდა?... იქნებ აღმაშენებლის მეორე დაქორწინება პოლიტიკურ მიზნებსაც მისდევდა... და ამ პოლიტიკური კავშირის მსხვერპლად მეფის პირველი ცოლი შეიქმნებოდა, რომელმაც მონაზონობა მიიღო, თვით მეფე კი ბოლომდე სინანულში იყო. ანსელუსის თქმის დასამტკიცებლად – ქართველთა მეფისეული ჯვარი შევიძინეთ და, აჰა, გიგზავნითო – საუკეთესო იყო იმ მანდილოსნის ქვრივობა. პარიზში იფიქრებდნენ: გაყრილ ცოლს ამ ჯვარს ხომ არ მისცემდნენ, და ეს მდგომარეობა საერთოდ ხომ შეუფერებელი იქნებოდა! ანსო (ანსელუსი) ასე სჯიდა, პარიზში ვინ გაიგებს ქართველთა მეფის სიკვდილს ან სიცოცხლის ამბავს. ეს ჰიპოთეზა უფრო დასაჯერებელია, ვიდრე ის მოსაზრება, რომ „ქვრივობა“ შეთხზეს იქვე იერუსალიმში და დააჯერეს ფრანგი ხუცესი.⁶⁰³

ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ნაკლებად იზიარებდნენ ზურაბ ავალიშვილის მოსაზრებას, უფრო მეტად მიღებული შოთა მესხიას პოზიცია იყო. მესხია წერდა: „ანსელუსის წერილს მკვლევრები 1108-1109 წლებით ათარიღებენ. მაგრამ, როგორც მისი შინაარსიდან ირკვევა, იგი უფრო დავითის გარდაცვალების შემდეგ უნდა იყოს შედგენილი. ანსელუსის წერილი მოგვითხრობს საქართველოს მეფის, დავითის, მეუღლის (წყაროს მიხედვით, ქვრივის) მიერ იერუსალიმში ჩატანილი ჯვრის შეძენისა და პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარში გაგზავნის შესახებ. წერილის მიხედვით, ანსელუსს ეს ჯვარი თვით დავითის ქვრივისგან შეუძენია და სათანადო წერილითურთ დიდი პატივით გაუგზავნია პარიზში, ღვთისმშობლის ტაძრის საკრებულოსთვის.

წერილში ბევრი საინტერესო მასალაა დაცული, განსაკუთრებით დავით აღმაშენებლის მეუღლის, ყივჩაყთა მთავრის გურანდუხტის (ალბათ, მისი ყივჩაყური, მდაბიური წარმოშობა აქვს მხედველობაში ანსელუსს, როცა დავითის მეუღლის უფრო სულიერ სიწმიდეს უსვამს ხაზს, ვიდრე მის გვარიშვილობას) უკანასკნელი დღეების შესახებ⁶⁰⁴.

⁶⁰³ შ. ავალიშვილი, „ჯვაროსანთა დროიდან“. <http://www.amsi.ge/istoria/div/avaliSvili.pdf>

⁶⁰⁴ შ. მესხია, ძლევაი საკვირველი, საისტორიო ძიებანი, ტომი III., 1986.

ორივე შემთხვევაში მეცნიერები საკუთარ ინტერპრეტაციას გვთავაზობენ, ვარაუდებს გამოთქვამენ, მაგრამ საკითხის გადასაჭრელად ეს საკმარისი არ არის, შეკითხვა – ვინ იყო იერუსალიმში მონაზვნად აღკვეცილი ქალი? – კვლავ უპასუხოდ რჩება.

მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობა

პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის წარმატების მიუხედავად, ჯვაროსანთა წინაშე მრავალმა პრობლემამ იჩინა თავი. პირველ რიგში, აუცილებელი იყო დაპყრობილი ტერიტორიების შენარჩუნება, რაც მტრულად განწყობილ გარემოში არც თუ ისე ადვილი იყო. წმინდა ქალაქის ალების შემდეგ მრავალმა ჯვაროსანმა ჩათვალა, რომ მისია შესრულებული იყო და ევროპაში დაბრუნდა. ამდენად, აღმოსავლეთში ახლად შექმნილი ქრისტიანული სახელმწიფოები⁶⁰⁵ ცოცხალი ძალის კატასტროფულ დეფიციტს განიცდიდნენ⁶⁰⁶. მდგომარეობა კიდევ უფრო გაართულა 1101 წელს მოწყობილი ჯვაროსნული ლაშქრობის მარცხმა. 1100 წელს წმინდა მიწაზე დამკვიდრებულ ქრისტიანთა დასახმარებლად გაემართა ევროპელთა ახალი ლაშქარი. ამ დროისთვის პაპი ურბან II უკვე გარდაცვლილი იყო და პაპის ტახტზე პასკალ II⁶⁰⁷ იჯდა. ჯვაროსნული ლაშქრობის მთავარი შემოქმედი და სულის ჩამდგმელი, ურბან II, ისე გარდაიცვალა, რომ იერუსალიმის ალების შესახებ

⁶⁰⁵ პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის შემდეგ ახლო აღმოსავლეთში ოთხი ახალი ქრისტიანული სახელმწიფო წარმოიშვა: იერუსალიმის სამეფო, ანტიოქიის სამთავრო და ედესისა და ტრიპოლის საგრაფოები (Asbridge T., *The Crusades*, 115; Phillips J., *The Latin East 1098 – 1291*, *The Oxford History of the Crusades*, Oxford University Press 1999, 111).

⁶⁰⁶ Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. II, 3; Asbridge T., *The Crusades*, 106.

⁶⁰⁷ პასკალ II – რომის პაპი 1099 – 1118 წწ.

არ იცოდა⁶⁰⁸. ახალმა პაპმა მხარი დაუჭირა ლაშქრობას და 1100 წლის შემოდგომით ლომბარდიელთა⁶⁰⁹ ლაშქარი აღმოსავლეთისკენ დაიძრა⁶¹⁰. 1100 წელს ისინი კონსტანტინოპოლს მიუახლოვდნენ და ბიზანტიის დედაქალაქის მახლობლად დაბანაკდნენ. ბიზანტიის მიწებზე ევროპელები მტრულად იქცეოდნენ, ძარცვავდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას, და როდესაც იმპერატორმა ალექსიმ მათ მომარაგება შეუწყვიტა, საიმპერატორო სასახლეში შეიჭრნენ და იმპერატორის ლომი მოკლეს. ლომბარდიელთა დამშვიდება და მედიატორის როლი რაიმონდ ტულუზელმა იკისრა, რომელიც იმ პერიოდში იმპერატორს სტუმრობდა. რაიმონდის შუამავლობის შედეგად ევროპელებმა განაგრძეს სვლა ახლო აღმოსავლეთის მიმართულებით და აპრილში ნიკომედიაში⁶¹¹ დაბანაკდნენ, სადაც მათ გერმანიასა და საფრანგეთიდან წამოსული ჯარები შეუერთდნენ⁶¹². ნიკომედიაში ლომბარდიელებმა შეიტყეს, რომ ბოემონდ ტარანტოელი სებასტიის⁶¹³ დანიშვნადიან⁶¹⁴ ამირა მალიქ ალ-ლაზის⁶¹⁵ ჩაუვარდა ტყვედ და ის პონტოს ნეოკესარიაში⁶¹⁶ იყო პატიმრობაში. ალექსი იმპერატორის, სტეფან დე ბლუასა და რაიმონდ ტულუზელის რჩევის მიუხედავად, ლომბარდიელებმა გადაწყვიტეს ბოემონდის დასახსნელად ელაშქრათ. 23 აპრილს მათ ანკარა⁶¹⁷ აიღეს, რომელიც იმ დროს სელჩუკ სულტან

⁶⁰⁸ Lea Cate J., *The Crusade of 1101*, in *A History of the Crusades*, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969, 344.

⁶⁰⁹ ლომბარდია – პროვინცია ჩრდილოეთ იტალიაში.

⁶¹⁰ Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. II, 18.

⁶¹¹ ნიკომედია – ქალაქი თურქეთის ტერიტორიაზე, მარმარილოს ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე.

⁶¹² Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. II, 20.

⁶¹³ სებასტია – ქალაქი სივასი, მდებარეობს დღევანდელი თურქეთის ცენტრალურ ნაწილში.

⁶¹⁴ დანიშვნადიანები – თურქმანული დინასტია, რომელიც მართავდა ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ანატოლიას 1075 – 1178 წწ.

⁶¹⁵ მალიქ ალ-ლაზი ან ლაზი გუმუშთექინი – დანიშვნადიანი ამირა 1084 – 1104 წწ.

⁶¹⁶ ნეოკესარია – ქალაქი ნიქსარი დღევანდელი თურქეთის ჩრდილოეთ ნაწილში.

⁶¹⁷ ანკარა – დღევანდელი თურქეთის დედაქალაქი.

ყილიჩ არსლანს⁶¹⁸ ეკუთვნოდა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით განაგრძეს სვლა. მალე ჯვაროსნები გამაგრებულ პუნქტ განგრას⁶¹⁹ მიაღგენენ, თუმცა მისი აღება ვერ შეძლეს⁶²⁰. ამის შემდეგ მათ სვლა ჩრდილოეთისკენ განაგრძეს. გზა საკმაოდ რთული იყო, რადგან ამ მარშრუტზე მალიქ ალ-ლაზის ბრძანებით, ყველაფერი გადაწვეარი დაუხვდათ. ქრისტიანთა ლაშქარს სელჩუკთა მცირე რაზმები მუდმივად ესხმოდნენ თავს. ჯვაროსნები დიდი გაჭირვებით გადავიდნენ დანიშმენდიანების ტერიტორიებზე, თუმცა უკეთესი მდგომარეობა არც იქ დაუხვდათ. ჯვაროსნებმა ნეოკესარიამდე ვერ მიაღწიეს. გზაში, მცირე სოფელ მერსივანთან⁶²¹, მათ თურქთა ლაშქარი დახვდათ, რომელმაც ჯვაროსნები დაამარცხა. ულუტას მხოლოდ ცხენოსნები გადაურჩნენ, მათ შორის დიდგვაროვნები: რაიმონდ ტულუზელი, სტეფან დე ბლუა და სხვები⁶²².

მიუხედავად 1101 წლის ლაშქრობის მარცხისა, წმინდა მიწაზე დამკვიდრებულმა ჯვაროსნებმა შეძლეს დაპყრობილი მიწების შენარჩუნება და რამდენიმე სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი პუნქტიც დაუმატეს მანამდე დაკავებულ ტერიტორიებს. 1100 წელს გარდაიცვალა გოდფრი დე ბულონი. მცირე შიდა დაპირისპირებების შემდეგ იერუსალიმის ტახტზე ავიდა მისი ძმა ბოლდუინ ბულონიელი. სწორედ ბოლდუინი იყო პირველი, ვინც იერუსალიმის მეფის ტიტული მიიღო. 1100 წლის 25 დეკემბერს ბეთლემში იერუსალიმის პატრიარქმა ის მეფედ აკურთხა და სამეფო გვირგვინი დაადგა⁶²³. ამის შემდეგ იერუსალიმის სამეფომ რამდენიმე მნიშვნელოვანი გამარჯვება მოიპოვა და საკუთარი ტერიტორიები გააფართოვა. 1101 წელს იერუსალიმის მეფემ დაიპყრო სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ქალაქები არსუფი და კეისარია, 1104 წელს ჰაიფა და აკრა, ხოლო 1110 წელს – ბერიუთი და სიდონი⁶²⁴. თავის მხრივ, ტანკრედმა ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით გააფარ-

⁶¹⁸ ყილიჩ არსლან I – რუმის სულტანი 1092 – 1107 წწ.

⁶¹⁹ განგრა – ქალაქი ჩანქირი დღევანდელი თურქეთის ჩრდილოეთ ნაწილში.

⁶²⁰ Lea Cate J., The Crusade of 1101, 354-355.

⁶²¹ მერსივანი – მცირე ქალაქი მერსიფონი დღევანდელი თურქეთის ჩრდილოეთ ნაწილში.

⁶²² Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 24.

⁶²³ Asbridge T., The Crusades, 120.

⁶²⁴ Phillips J., The Latin East 1098 – 1291, 112.

თოვა ანტიოქიის სამთავროს ტერიტორიები⁶²⁵.

მას შემდეგ, რაც ევროპელებმა მყარად მოიკიდეს ფეხი ახლო აღმოსავლეთში, მათ უნებლიედ მოუწიათ ლოკალურ პოლიტიკაში ჩართვამ. XII საუკუნის დასაწყისში ისლამური სამყარო ერთიან მონოლითს აღარ წარმოადგენდა. ფატიმიანთა და აბასიანთა სახალიფოები მძიმე კრიზისს განიცდიდნენ, სელჩუკები შიდადინასტიური დაპირისპირებით იყვნენ დაკავებული, ხოლო სირია პატარ-პატარა სამთავროებად დაყოფილიყო, რომლებიც ერთმანეთთან პერმანენტულ კონფრონტაციაში იყვნენ ჩართულნი. მუსლიმი მმართველები მოკავშირეებს ხშირად ჯვაროსნებში ხედავდნენ. თავის მხრივ, ჯვაროსნული სახელმწიფოებიც ჩაერთვნენ ლოკალურ პოლიტიკაში და უარს არ ამბობდნენ მუსლიმებთან მოლაპარაკებებზე და მათთან ალიანსების შეკვრამე. ამის ნათელი მაგალითებია ბოლდუინისა და თულთექინის⁶²⁶ 1108 წლის შეთანხმება, რომლის მიხედვითაც, სავადის და აჯლუნის⁶²⁷ რეგიონებში მოსული მოსავალი სამ ნაწილად იყოფოდა: ერთი ფრანკებს ეკუთვნოდა, მეორე – დამასკოს ამირას, ხოლო მესამე ადგილობრივ მოსახლეობას რჩებოდა⁶²⁸. ასევე აღსანიშნავია 1108 წელს მომხდარი ბრძოლა ტანკრედსა და მოსულის ამირა ჯავალის⁶²⁹ შორის. 1108 წელს ალექსის გამგებელმა რიდვანმა⁶³⁰ მისწერა ტანკრედს წერილი, რომელშიც იუწყებოდა, რომ მოსულის გამგებელი, ჯავალი, თავისი ჯარითურთ ალექსის მისადგომებთან იმყოფებოდა. რიდვანმა გააფრთხილა ტანკრედი, რომ თუ ჯავალი ალექსის ალებას შესძლებდა, ანტიოქიის დიდი საფრთხე შეექმნებოდა და საერთო მტრის წინააღმდეგ ძალების გაერთიანება შესთავაზა. ტანკრედი წინადადებას უმაღლეს დონეზე დათანხმდა, რის საპასუხოდაც რიდვანმა მას ცხენოსანთა 600-კაციანი რაზმი გაუგზავნა. თავის მხრივ ჯავალიმ

⁶²⁵ Asbridge T., *The Crusades*, 142.

⁶²⁶ თულთექინი – დამასკოს თურქი გამგებელი 1104 – 1128 წწ.

⁶²⁷ სავადი და აჯლუნი – ისტორიული ოლქები დღევანდელი იორდანის ჩრდილოეთ ნაწილში.

⁶²⁸ Ibn al-Qalānisi, *tārīkh dimashq, taḥqīq Suhayl Zakkār*, Dimashq 1983, 263-264, 273; Asbridge T., *The Crusades*, 136; Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. II, 96.

⁶²⁹ ჯავალი – მოსულის თურქი მმართველი 1106 – 1109 წწ.

⁶³⁰ რიდვანი – ალექსის თურქი გამგებელი 1095 – 1113 წწ.

დახმარება ედესის გამგებელ ბოლდუინს⁶³¹ სთხოვა, რომელიც მან 1107 წელს ტყვეობიდან გაათავისუფლა. ჭავალის თხოვნაზე ბოლდუინმა თანხმობა განაცხადა. ამდენად, 1108 წელს ორი ქრისტიანულ-მუსლიმური კოალიცია ერთმანეთს დაუპირისპირდა. გამართულ ბრძოლაში გამარჯვებული ტანკრედი გამოვიდა⁶³².

1115 წელს სელჩუკთა სულტანმა მუჰამედმა გადაწყვიტა, სირია თავისი კონტროლის ქვეშ მოექცია და ურჩი მუსლიმი გამგებლები დაემორჩილებინა. ამდენად, ამავე წელს მან სირიაში მრავალრიცხოვანი ჯარი გაგზავნა ალ-ბურსუკის⁶³³ სარდლობით. ალ-ბურსუკის შიშით დამასკოს გამგებელმა თულთექინმა ილლაზისა და ანტიოქიის გამგებელს, როჯერს,⁶³⁴ საერთო მტრის წინააღმდეგ ძალების გაერთიანება შესთავაზა⁶³⁵.

იბნ ალ-კალანისის სიტყვებით, ფრანკები არც ასასინთა⁶³⁶ ცნობილი სექტის მიმდევართა მფარველობაზე ამბობდნენ უარს. 1129 წელს დამასკოს გამგებლის, ბორის⁶³⁷, ბრძანებით ქალაქში ასასინთა ჟღერდა მოეწყო. ამ დროს მათი ლიდერი, ისმაილი, ბანიასში⁶³⁸ იმყოფებოდა. შეიტყო თუ არა თავისი მიმდევრების თავს დატრიალებული უბედურების შესახებ, მან ყველა მის მიერ კონტროლირებადი ციხესიმაგრე ჯვაროსნებს გადასცა და ასასინთა მცირერიცხოვან ჯგუფთან ერთად

⁶³¹ ბოლდუინ II – ედესის გრაფი 1100 – 1118 წწ. და იერუსალიმის მეფე 1118 – 1131 წწ.

⁶³² Ibn al-Athīr, Kāmil fi al-Tārīkh, M., IX, taḥqīq Abi al-Fida' 'Abd Allāh al-Qaḍi, dar al-kutub al-'ilmiyya, Beirut 1987, 129; Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 113 – 114.

⁶³³ აკ სუნკურ ალ-ბურსუკი – თურქი სარდალი, ქალაქ მოსულის მმართველი 1113 – 1114 და 1124 – 1126 წწ.

⁶³⁴ როჯერ სალერნოელი – ანტიოქიის მმართველი 1112 – 1119 წწ.

⁶³⁵ Kamāl al-Dīn, zubdat al-ḥalab min tārikh ḥalab, waḍa'a ḥawāshya Khalīl al-Manṣūr, dar al-kutub al-'ilmiyya, Beirut, 1996, 264; Ibn al-Athīr, Kāmil fi al-Tārīkh, M., IX, 154.

⁶³⁶ ასასინები – ისმაილიტური მიმდინარეობის რადიკალური ფრთა. სახელი გაითქვას პოლიტიკური მკვლევლობებით.

⁶³⁷ თაჯ ალ-მულუქ ბორი – დამასკოს თურქი გამგებელი 1128 – 1132 წწ.

⁶³⁸ ბანიასი – ციხესიმაგრე დღევნდელი სირიის დასავლეთ ნაწილში.

მათ მიწებს შეაფარა თავი, სადაც 1130 წელს გარდაიცვალა⁶³⁹.

მდგომარეობა არასტაბილური იყო მუსლიმთა მიწებზეც. სელჩუკთა იმპერიის დასუსტების შედეგად, მცირე მუსლიმური სამთავროების მმართველებსა თუ სარდლებს პოლიტიკური ლავირება მოუხდათ. ამ პროცესების ნათელი მაგალითი ქართველებისთვის კარგად ცნობილი ნაჰმ ად-დინ ილღაზის ცხოვრება და მოღვაწეობა იყო. ილღაზი დაიბადა – სავარაუდოდ – 1062 წელს. სამწუხაროდ, ბევრი არაფერია ცნობილი მისი ადრეული ცხოვრების შესახებ. მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ ის სელჩუკთა სულტნების სამსახურში იდგა. 1092 წელს, მალიქ შაჰის სიკვდილის შემდეგ, მრავალმა სელჩუკმა დიდგვაროვანმა თითქმის სრული დამოუკიდებლობა მოიპოვა და მხოლოდ საკუთარი ინტერესებისთვის დაიწყო ბრძოლა. XI საუკუნის ბოლოს ილღაზი და მისი ძმა სუქმანი ერთად ფლობდნენ იერუსალიმს, რომელიც მათმა მამამ, ართუკმა⁶⁴⁰, თუთუშისგან მიიღო სამართავად. 1095 წელს იერუსალიმი ფატიმიანებმა აიღეს, თუმცა ძმებს ქალაქის მშვიდობიანად დატოვების უფლება მისცეს. სუქმანი ედესაში გადავიდა, ხოლო ილღაზი ერაცისკენ გაემართა⁶⁴¹. ის ჩადგა სულტან მუჰამედის სამსახურში და მიიღო ბაღდადის შიჰნას⁶⁴² თანამდებობა. აღსანიშნავია, რომ სელჩუკთა პერიოდში „შიჰნა“ იყო არა მხოლოდ ქალაქის სამხედრო მეთაური, არამედ სულტნის წარმომადგენელიც⁶⁴³. ბაღდადის მოსახლეობა ილღაზით ძალზედ უკმაყოფილი იყო, რადგან მან თავის მეზობლებს ქალაქის ძარცვის უფლება მისცა. 1104 წელს ილღაზიმ პოზიცია შეიც-

⁶³⁹ Ibn al-Qalānisi, *tārīkh dimashq*, 356; Daftary F., *The Isma‘ilis: Their History and Doctrines*, Second edition, published by Cambridge University Press, 2007, 349; ნარიმანიშვილი გ., ასასინები – მითი და რეალობა, თბილისი 2012, 158.

⁶⁴⁰ ზაჰირ ად-დავლა ართუკ ბეი – იერუსალიმის თურქმანი გამგებელი 1085 – 1091 წწ.

⁶⁴¹ Hillebrand C., *The History of the Jazira 1100 – 1150: The Contribution of Ibn al-Arzaq al-Fāriqī*, vol. I. Thesis presented for the Degree of Doctor Philosophy, University of Edinburgh, 1979, 117-118.

⁶⁴² შიჰნა – ადმინისტრაციული პოზიცია სელჩუკთა იმპერიაში. შიჰნა იყო ქალაქის სამხედრო გამგებელი.

⁶⁴³ Lambton Ann K. S., Shihna, in: *The Encyclopedia of Islam*, new Edition, ed. by C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs and the late G. Lacomte, vol. IX – SAN – SZE, Leiden, Brill 1997, 438.

ვალა და მორჩილება სულთან ბარქიარუკს აღუთქვა, თუმცა მალე ისევ მუჰამედს მიემხრო, რადგან ბარქიარუკმა მას ბაღდადის შიჰნას თანამდებობა ჩამოართვა. მიუხედავად ამისა, ბარქიარუკმა ილღაზის თანამდებობის დაბრუნება შესთავაზა, და ისიც უმაღლესი სულტანის ისფაჰანში⁶⁴⁴. 1105 წელს, ბარქიარუკის სიკვდილის შემდეგ, ილღაზიმ ახალ სულტანად აღიარა მისი მცირეწლოვანი შვილი მალიქ შაჰი⁶⁴⁵, თუმცა როცა მუჰამედმა ბაღდადი დაიკავა, ილღაზი გადააყენა და მის ადგილას დანიშნა აკ სუნჯურ ალ-ბურსუკი⁶⁴⁶. ამის შემდეგ ილღაზი დიარბექირში⁶⁴⁷ გადავიდა, ხოლო 1108 წელს მარდინი⁶⁴⁸ აიღო. მან მალე ძალები მოიკრიბა და ჩრდილოეთ მესოპოტამიის რამდენიმე მნიშვნელოვან ქალაქზე გაავრცელა თავისი ძალაუფლება⁶⁴⁹. 1115 წელს ილღაზიმ მხარი დაუჭირა თავის სიმამრს, დამასკოს გამგებელ თულთექინს, სულთან მუჰამედის მიერ გამოგზავნილი ბურსუკის წინააღმდეგ და ანტიოქიის მთავარ როჯერთან ერთად დაამარცხა სელჩუკთა ლაშქარი⁶⁵⁰.

მდგომარეობა შეიცვალა 1118 წელს, როდესაც ალექსოს მოსახლეობამ ილღაზის ქალაქი ჩააბარა. მომდევნო წელს როჯერ ანტიოქელმა ალექსოს სიხლოვეს გარკვეული ტერიტორიები დაიპყრო. ილღაზიმ გადაწყვიტა დაუყოვნებლივ ემოქმედა. მან დიდძალი ლაშქარი შეკრიბა და როჯერის წინააღმდეგ გაემართა. წყაროების თანახმად, ილღაზის 40 000 მეზობელი ჰყავდა, ხოლო როჯერს – მხოლოდ 700 ცხენოსანი და 4000 ქვეითი. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა სარმადას დაბლობში⁶⁵¹. მუსლიმთა რიცხოვნობამ უპირატესობამ გადამწყვეტი როლი ითამაშა და როჯერის ლაშქარი დამარცხდა, ხოლო თავით ანტიოქიის მთავარი ბრძოლის ველზე

⁶⁴⁴ ისფაჰანი – ქალაქი დღევანდელი ირანის ტერიტორიაზე, სელჩუკთა იმპერიის დედაქალაქი 1051 – 1118 წწ.

⁶⁴⁵ მალიქშაჰ II – ბარქიარუკის მცირეწლოვანი ვაჟი. 1105 წელს ის სულთან მუჰამედმა მოაკვლევინა.

⁶⁴⁶ Hillebrand C., The History of the Jazira 1100 – 1150, 120 -123.

⁶⁴⁷ დიარბექირი – ქალაქი თურქეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში.

⁶⁴⁸ მარდინი – ქალაქი თურქეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში.

⁶⁴⁹ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 42.

⁶⁵⁰ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 132; Asbridge T., The Crusades, 163 – 165.

⁶⁵¹ სარმადას დაბლობი – მდებარეობს დღევანდელი სირიის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში.

დაეცა⁶⁵². ეს ბრძოლა დასავლურ ქრონიკებში ცნობილია როგორც „სისხლის ველი“, ან Ager Sanguinis. ეს იყო მუსლიმთა პირველი დიდი გამარჯვება ჯვაროსნებზე, ხოლო ილლაზი ისლამის ერთ-ერთ მთავარ გმირად იქნა აღიარებული. ჯვაროსანთა დამარცხების შემდეგ ილლაზიმ ქართველთა წინააღმდეგ სალაშქროდ დაიწყო მზადება, თუმცა, როგორც ვიცით, დიდგორის ველზე დამარცხდა და ალექსანდრე დამარცხდა, სადაც მომდევნო წელს გარდაიცვალა.

ამ პერიოდისთვის ახლო აღმოსავლეთში უკვე გაჩნდა ევროპელთა ახალი თაობა. ჯვაროსანთა მეორე თაობის წარმომადგენლები, რომლებიც დაიბადნენ და გაიზარდნენ აღმოსავლეთში, კიდევ უფრო აქტიურად იყვნენ ჩართულები ადგილობრივ პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მათ ინტეგრაციას ლოკალურ ცხოვრებაში ხელი შეუწყო ადგილობრივი ადამიან-წყობისა და ხშირად ენების ცოდნამაც. XII საუკუნის შუა ხანების ფრანკთა ცხოვრება მშვენივრად აქვს აღწერილი ცნობილ არაბ მოგზაურსა და დიპლომატს, უსამა იბნ მუნკიზს. იგი დაიბადა 1095 წლის ივლისში შაიზარში⁶⁵³, რომელსაც იმ პერიოდში მუნკიზიტების⁶⁵⁴ არაბული საგვარეულო მართავდა. თავისი ხანგრძლივი ცხოვრების განმავლობაში⁶⁵⁵ უსამამ მოინახულა კაირო, მექა, მედინა, დამასკო, იერუსალიმი და სხვა დიდი ქალაქები⁶⁵⁶. ის იმდენად აღ-დინ ზენგის⁶⁵⁷, ნურ აღ-დინის⁶⁵⁸, ფატიმიანი ხალიფა ალ-ჰაფეზისა⁶⁵⁹

⁶⁵² Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 148 – 149.

⁶⁵³ შაიზარი – ციხესიმაგრე დღევანდელი სირიის დასავლეთ ნაწილში.

⁶⁵⁴ მუნკიზიტები – არაბული დინასტია, რომელიც განაგებდა შაიზარის ციხესა და მის მიმდებარე ტერიტორიებს XI ს-ის შუა ხანებიდან 1157 წლამდე, როდესაც საგვარეულოს უკანასკნელი წარმომადგენლები ძლიერმა მიწისძვრამ შეიწირა.

⁶⁵⁵ უსამა გარდაიცვალა 1188 წელს 93 წლის ასაკში.

⁶⁵⁶ Usāma b. Munqidh, Kitāb al-‘i‘tibār, harrarahu Filip Hitti, al-Qāhira. bidūn tārikh, პ.

⁶⁵⁷ იმად აღ-დინ ზენგი – ზენგიდთა დინასტიის დამაარსებელი, წარმოშობით ოღუზი თურქი. მან დაიქვემდებარა ჩრდილოეთ სირიისა და ჩრდილოეთ ერაყის მიწები. იმად აღ-დინ ზენგი გარდაიცვალა 1146 წელს.

⁶⁵⁸ ნურ აღ-დინ ზენგი – იმად აღ-დინ ზენგის შვილი, რომელმაც მამის სიკვდილის შემდეგ ალექსის გამგებლობა ჩაიბარა. მან შექმნა ძლიერი სახელმწიფო და დიდ წარმატებას მიაღწია ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

⁶⁵⁹ ალ-ჰაფეზი – ფატიმიანი ხალიფა 1132 – 1149 წწ.

და სალაჰ ად-დინის⁶⁶⁰ სამსახურში⁶⁶¹. წმინდა მიწაზე მოგზაურობისას მან გაიცნო ტანკრედი და ბოემონდი⁶⁶². უნდა აღინიშნოს, რომ უსამა იბნ მუნკიზი რამდენიმე მნიშვნელოვანი თვისებით გამოირჩეოდა იმ სხვა მუსლიმი მოგზაურებისგან, რომლებმაც ჯვაროსნულ ეპოქაში იმოგზაურეს ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში. პირველ რიგში, ის იყო სირიელი და შესანიშნავად იცნობდა ამ რეგიონს, მის შიდაპოლიტიკურ მდგომარეობასა და ადათ-წესებს⁶⁶³. ასევე მნიშვნელოვანია ის ფაქტორი, რომ უსამა იყო მმართველი დინასტიის წარმომადგენელი და მებრძოლი⁶⁶⁴, ის კარგად იცნობდა სამხედრო საქმესა და დიდგვაროვანთა ყოველდღიური ცხოვრების წესს⁶⁶⁵. რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, უსამა ხანგრძლივი დროით ცხოვრობდა ჯვაროსანთა საზოგადოებაში და ზოგიერთ მათგანს მეგობარსაც კი

⁶⁶⁰ სალაჰ ად-დინი – აიუბიანთა დინასტიის დამაარსებელი, ეგვიპტის გამგებელი 1174 – 1193 წწ. 1187 წელს სალაჰ ად-დინმა ჯვაროსნებს იერუსალიმი წაართვა.

⁶⁶¹ Stephen Humphreys R., Munkidh, *The Encyclopedia of Islam*. New edition. vol. IX. Prepared by a number of leading orientalists. Edited by C.E. Bosworth, E. van Dozel, W. P. Heinrichs and the late Ch. Pellat. Assisted by F. Th. Dijkema (pp. 1 – 384), P. J. Bearman (pp. 385 – 1058) and Mme S. Nurit. Under the patronage of the International Union of Academics. Leiden – New York, E. J. Brill 1993, 577 – 580, 578. Usāma b. Munqidh *Kitāb al-ʿiṭibār*, პ

⁶⁶² ʿAwd M., *Al-juḡhrāfiyyūn wa ar-rahḥāla al-muslimūn fī bilād ash-shām zaman al-ḥurūb aṣ-ṣalibiyya, kullīyya al-ādāb: jāmiʿa ʿayn shams wa jāmiʿa al-ʿimām Muḥammad b. saʿūd al-islāmiyya* 1995, 245; Usāma b. Munqidh *Kitāb al-ʿiṭibār*, პ

⁶⁶³ ცნობილი მუსლიმი გეოგრაფები და მოგზაურები, რომლებიც ეწვივნენ და აღწერეს სირია და პალესტინა ჯვაროსნულ ეპოქაში, უმეტესწილად ამ რეგიონის მკვიდრები არ ყოფილან. ალ-იდრისი, რომელიც სირიას 1116 წელს ეწვია, წარმოშობით მაროკოელი იყო (ʿAwd M., *Al-juḡhrāfiyyūn wa ar-rahḥāla al-muslimūn*, 17), იაკუთი – ბიზანტიელი, რომლის ოჯახიც მუსლიმებს ტყვედ ჩაუვარდა (ʿAwd M. *Al-juḡhrāfiyyūn wa ar-rahḥāla al-muslimūn*, 73), ხოლო იბნ ჯუბაირი – ანდალუზიელი (ʿAwd M., *Al-juḡhrāfiyyūn wa ar-rahḥāla al-muslimūn*, 283).

⁶⁶⁴ უსამა აღწერს, თუ როგორ მონაწილეობდა ფრანკთა წინააღმდეგ ბრძოლებში (Usāma b. Munqidh *Kitāb al-ʿiṭibār*, 41; 56).

⁶⁶⁵ უსამა იხსენებს, როგორ ზრდიდა მამამისი: „არ მახსოვს მამაჩემს, ღმერთმაც აცხონოს, აეკრძალოს ჩემთვის ბრძოლა ან რბოლა, მიუხედავად იმისა, თუ ვინ ვიყავი მე მისთვის, ის მაღავდა ჩემს მიმართ ყოველგვარ სითბოსა და სიბრალულს“ (Usāma b. Munqidh *Kitāb al-ʿiṭibār*, 103).

უწოდებდა⁶⁶⁵. ამდენად, უსამა ძალზე ღირებულ ინფორმაციას გადმოგვცემს ჯვაროსანთა ყოველდღიურ ცხოვრებასა და მათ ურთიერთობებზე მუსლიმებთან. მისი ნაშრომი (ქिताბ ალ-ითიბარ) პირველ რიგში იმით არის მნიშვნელოვანი, რომ უმეტესწილად ეყრდნობა ავტორის პირად გამოცდილებას, მის მიერ ნანახსა და მოსმენილს. სწორედ უსამა ხელმძღვანელობდა დამასკოელთა ელჩობას იერუსალიმის მეფე ფულკთან⁶⁶⁷ 1138 და 1140 წელს, იმავე 1140 წელს თან ახლდა უნურს⁶⁶⁸, როდესაც ის იერუსალიმის სამეფოს ეწვია.

1138 წელს ზენგიმ მტკიცედ განიზრახა, დამასკო თავისი კონტროლის ქვეშ მოექცია. სწორედ ამ მიზნით, ჰომსში⁶⁶⁹ გაჩერებულმა, მან ცოლად შეირთო დამასკოს ყოფილი გამგებლის, ბორის, ქვრივი, ზუმურუდი, და ეს ქალაქი მზითევის სახით მიიღო. მიუხედავად ამისა, დამასკო დანებებას არ აპირებდა. ქალაქის რეალურმა მმართველმა უნურმა, გადაწყვიტა, თურქი ათაბაგის წინააღმდეგ ფრანკებთან შეეკრა სამხედრო ალიანსი. ამ მიზნით მან იერუსალიმში გაგზავნა ელჩობა, რომელსაც სწორედ უსამა იბნ მუნკიზი ედგა სათავეში. მიუხედავად იმისა, რომ ჯვაროსნებმა ელჩობა კარგად მიიღეს, მოლაპარაკებები წარუმატებლად დასრულდა. უნური არ შეაჩერა პირველმა წარუმატებლობამ და 1140 წელს კვლავ გაგზავნა ელჩები იერუსალიმში, ისევ უსამას ხელმძღვანელობით. ამჯერად მისია შედეგადი აღმოჩნდა. ამ დროისთვის ზენგის ალებული ჰქონდა ბაალბექი⁶⁷⁰ და ის დამასკოს კედლებთან იდგა. დამასკოელებმა იერუსალიმის მეფე ფულკს შესთავაზეს 20 000 ბიზანტი⁶⁷¹ გადახდა ყოველთვიურად და ციხე-სიმაგრე ბანიასის დაბრუნება, თუ ის აიძულებდა ზენგის, დამასკოს ალყა მოეხსნა. ამჯერად იერუსალიმის მეფემ

⁶⁶⁵ Usāma b. Munqidh Kitāb al-‘i‘tibār, 132; 134.

⁶⁶⁷ ფულკი – ანუეს გრაფი 1109 – 1129 წწ. და იერუსალიმის მეფე 1131 – 1143 წწ.

⁶⁶⁸ უნური – დამასკოს თურქი გამგებელი 1140 – 1149 წწ.

⁶⁶⁹ ჰომსი – ქალაქი დღევანდელი სირიის ტარიტორიაზე.

⁶⁷⁰ იბნ ალ-კალანისის ცნობით, ზენგის ლაშქარი რამდენიმე დღის განმავლობაში ჭურვებს უშენდა ბაალბექს თოთხმეტი კატაპულტიდან. როდესაც ქალაქის დამცველებმა დანებების და ქალაქის ჩაბარების სანაცვლოდ უსაფრთხოება ითხოვეს, ათაბაგი უმაღლესი დათანხმდა, თუმცა პირობა არ შეასრულა და ქალაქის ალების შემდეგ ყველა დამცველის სიკვდილით დასჯა ბრძანა (Ibn al-Qalānisi, tārīkh dimashq, 423).

⁶⁷¹ ბიზანტი – ოქრის მონეტა ბიზანტიის იმპერიაში.

ნათლად დაინახა, რა სარგებელს ნახავდა ამ კავშირიდან და უმაღლესი დაძრა თავისი ჯარები გალილიის⁶⁷² ზღვისკენ. ზენგი მიხვდა, რომ ორი ძალის წინააღმდეგ ვერაფერს გახდებოდა და ალექსანდრე დაბრუნდა. კავშირის განმტკიცების მიზნით, უნური იერუსალიმის სამეფოს ეწვია და მოინახულა აკრა, ჰაითა და იერუსალიმი. რა თქმა უნდა, უსამა იბნ მუნკიზი მას თან ახლდა⁶⁷³.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, უსამა იბნ მუნკიზს მრავალი საინტერესო ფაქტი აქვს მოყვანილი ჯვაროსანთა ყოველდღიური ცხოვრებისა და ადათ-წესების შესახებ, ამდენად, მის ქრონიკებს ცოტა მეტ ყურადღებას დავუთმობთ. პირველ რიგში, უსამა ყოფს წმინდა მიწაზე დიდი ხნის წინ დამკვიდრებულ ფრანკებს ახალჩასულებისგან. უსამა წერს: „ყველა, ვინც არც ისე დიდი ხნის წინ დატოვა ფრანკთა მიწები, გაცილებით უფრო გაუთლელაა, ვიდრე ისინი, ვინც დამკვიდრდა აქ და მუსლიმებს დაუმეგობრდა.

მათი, ალაჰმაც დაწყევლოს ისინი, გაუთლელობის ერთ-ერთი მაგალითია ეს: როდესაც ჩავდიოდი იერუსალიმში, ყოველთვის შევდიოდი ალ-აკსას⁶⁷⁴ მეჩეთში. მის გვერდით იყო პატარა მეჩეთი, რომელიც ფრანკებმა ეკლესიად გადააკეთეს. როდესაც შევდიოდი ალ-აკსას მეჩეთში, ჩემი მეგობარი ტამპლიერები ყოველთვის მიცლიდნენ ამ პატარა მეჩეთს, რათა იქ მელოცა. ერთ დღესაც შევედი იქ, ალაჰი ვადიდებ და ლოცვა დავიწყე, უცბად ერთი ფრანკი თავს დამაცხრა, ხელები ჩამჭიდა, აღმოსავლეთისკენ მიმატრიალა და მითხრა: „ასე ილოცე!“ უმაღლესი მისცვივდნენ მას ტამპლიერები და გამაცალეს. მე ლოცვას დავუბრუნდი. როგორც კი მან ტამპლიერებისგან თავი დაიხსნა, ისევ მეცა, აღმოსავლეთისკენ მიმატრიალა და მითხრა: „ასე ილოცე!“ ტამპლიერები მას კვლავ ეცნენ და გარეთ გაიყვანეს, შემდეგ მომიბოდიშეს და მითხრეს: „ეს უცხოელი რამდენიმე დღის წინ ჩამოვიდა ფრანკთა მიწებიდან და აქამდე არ ენახა, აღმოსავლეთის გარდა ვინმეს სხვა მმართველებით ელოცოს“. მე ვუპასუხე: „მეცო ლოცვა“ და წამოვედი⁶⁷⁵.

⁶⁷² გალილიის ზღვა ან ტიბერიის ტბა – ტბა დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

⁶⁷³ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 227-228.

⁶⁷⁴ ალ-აკსას მეჩეთი – მეჩეთი იერუსალიმში, მესამე წმინდა ადგილი მუსლიმთათვის მექასა და მედინას შემდეგ.

⁶⁷⁵ Usāma b. Munqidh Kitāb al-‘i‘tibār, 135.

თუმცა უსამა ახლად ჩასულ ფრანკებთანაც მეგობრობდა. ერთ-ერთმა მათგანმა მას შვილის ევროპაში სასწავლებლად წაყვანაც შესთავაზა: „მეფე ფულკის ძე ფულკის⁶⁷⁶ ლაშქარში იყო ერთი გამოჩენილი ფრანკი რაინდი, რომელიც მათი ქვეყნიდან პილიგრიმად იყო ჩამოსული და უკან დაბრუნებას აპირებდა. ის მე დამიახლოვდა, ჩემი მეგობარი გახდა და „ძმას“ მეძახდა. ჩვენს შორის მეგობრული სიყვარული სუფევდა. როდესაც მან თავის ქვეყანაში დაბრუნება განიზრახა, მითხრა: „ჩემო ძმაო, მე ჩემს ქვეყანაში მივდივარ და მსურს, რომ შენი შვილი ჩემს ქვეყანაში გამაყოლო (მაშინ ჩემი 14 წლის შვილი თან მახლდა)... იქ ის შეხვდება რაინდებს და ბევრ სიბრძნესა და რაინდულ ხელოვნებას დაეუფლება და, როდესაც დაბრუნდება, განსწავლული ადამიანი იქნება“. მე მოვისმინე სიტყვები, რომლებსაც მოაზროვნე ადამიანი არ წარმოთქვამდა. ჩემი შვილი ტყვედაც რომ ჩავარდნილიყო, ეს ფრანკთა მიწაზე წასვლაზე უარესი არ იქნებოდა და ვუთხარი: „შენს სიცოცხლეს ვფიცავარ, მეც სწორედ ეს მინდა, მაგრამ ამის საშუალებას არ მაძლევს ის, რომ ბეზიამისის ის ძალიან უყვარს და მხოლოდ იმ პირობით გამოუშვა ჩემთან ერთად, რომ უთუოდ სახლში დავაბრუნებდი“. და თქვა: „დედაშენი ცოცხალია?“ ვუთხარი: „დიახ“ და მითხრა: „ნუ შეეწინააღმდეგები“.

ასევე უსამა აღწერს ფრანკთა ყოველდღიური ცხოვრების წესს: „მათ არ აქვთ არც თავმოყვარეობა და არც ეჭვიანობის გრძნობა. თუკი ცოლთან ერთად მიმავალ კაცს შეხვდა სხვა მამაკაცი, მას გვერდზე გაჰყავს ამ კაცის ცოლი და ესაუბრება მას. ამ დროს ქმარი მოშორებით დგას და ელოდება, როდის მორჩება მისი მეუღლე საუბარს და თუ საუბარი გაგრძელდა, ტოვებს მას და მიდის“⁶⁷⁷.

უსამა მოგვითხრობს ფრანკთა სამართალზე: „დადგეს უზარმაზარი კასრი, რომელიც წყლით აავსეს და ზევიდან ხის ძელი დადეს. ეჭვმიტანილს ხელები შეუკარეს, თოკი მოაბეს და კასრში ჩააგდეს – თუ ის უდანაშაულო იყო, დაიძირებოდა, ამ თოკით ამოიყვანდნენ და გადარჩებოდა. თუკი დამნაშავე აღმოჩნდებოდა, მაშინ არ ჩაიძირებოდა. როდესაც ეს ახალგაზრდა წყალში ჩააგდეს, ის ცდილობდა ჩაეყვინთა, მაგრამ არ გამოუვიდა. მათ ის დამნაშავედ სცნეს, ალაჰმაც

⁶⁷⁶ იგულისხმება იერუსალიმის მეფე ფულკი (1131 – 1143 წწ).

⁶⁷⁷ იქვე, 135.

დაწყევლოს ისინი, და თვალები დასთხარეს⁶⁷⁸.

უსამა ასევე ფრანკთა გართობაზე გვიამბობს: „ტიბერიაში⁶⁷⁹ დავესწარი მათ ერთ-ერთ დღესასწაულს. რაინდები გამოვიდნენ, რათა შუბის ტყორცნაში შეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს. მათთან ერთად გამოვიდა ორი დედაბერი. რაინდებმა ისინი მოედნის ერთ ბოლოში დააყენეს, ხოლო მეორე ბოლოში მოხარშული ღორი დააგდეს კლდეზე. ცხენოსნები მისდევდნენ და აქეზებდნენ დედაბრებს, რომლებიც ყოველ ნაბიჯზე ეცემოდნენ და დგებოდნენ, ხოლო რაინდები იცინოდნენ. ბოლოს ერთ-ერთმა დედაბერმა მიირბინა ღორამდე და ის ჯილდოდ მიიღო⁶⁸⁰.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ უსამა არ ფლობდა არც ერთ ენას, არაბულის გარდა⁶⁸¹. მიუხედავად ამისა, მან შესძლო ფრანკთა საზოგადოების კარგად გაცნობა და შესძლო, უცხო თვალით შეეფასებინა მათი ცხოვრება, თუ ადათ-წესები.

1143 წელს ვითარება ახლო აღმოსავლეთში მნიშვნელოვნად შეიცვალა. გაზაფხულზე გარდაიცვალა ბიზანტიის იმპერატორი იოანე კომნენოსი⁶⁸². წყაროების თანახმად, მან ნადირობისას მოწამლული ისრით შემთხვევით მიიღო დაზიანება და მალე გარდაიცვალა. იოანეს შემდეგ ბიზანტიის ტახტზე ავიდა მისი შვილი მანუელი⁶⁸³. იმავე წელს, 7 ნოემბერს, იერუსალიმის მეფე ფულკი, ასევე ნადირობისას, დაედევნა გარეულ კურდღელს, ჩამოვარდა ცხენიდან და სასიკვდილო დაზიანებები მიიღო. ფულკის გარდაცვალების შემდეგ იერუსალიმის ტახტი დაიკავა მისმა ცამეტი წლის შვილმა, ბოლდუინმა⁶⁸⁴, ხოლო დედა დედო-

⁶⁷⁸ იქვე, 140.

⁶⁷⁹ ტიბერია – ქალაქი დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

⁶⁸⁰ იქვე, 137.

⁶⁸¹ იქვე, 66, 100.

⁶⁸² იოანე II კომნენოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1118 – 1143 წწ.

⁶⁸³ მანუელ I კომნენოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1143 – 1180 წწ. Treadgold W., A History of the Byzantine State and Society, Stanford University Press, 1997, 136.

⁶⁸⁴ ბოლდუინ III – იერუსალიმის მეფე 1143 – 1163 წწ.

ფალი მელისანდა⁶⁸⁵ მის რეგენტად დაინიშნა⁶⁸⁶.

ამ ვითარებით ისარგებლეს ანტიოქიის მმართველმა რაიმონდმა⁶⁸⁷ და ედესის გრაფმა ჟოსლინმა⁶⁸⁸ და გადაწყვიტეს საკუთარი ტერიტორიების გაფართოება. როჯერმა კილიკიას⁶⁸⁹ შეუტია, თუმცა იმპერატორ მანუელის ჯარებმა ის დაამარცხეს და აიძულეს, ანტიოქიაში დაბრუნებულიყო. თავის მხრივ, ჟოსლინი ცდილობდა, ევფრატის მიმდებარე ტერიტორიები ჩაეგდო ხელში, რისთვისაც ზურგი აქცია რაიმონდთან მოლაპარაკებებს და ზავი დადო ალექსოს მმართველ სავართან და დიარბექირის მმართველ ყარა არსლანთან. ამან, რა თქმა უნდა, რაიმონდის გაღიზიანება გამოიწვია, თუმცა ანტიოქიის მმართველი აქტიურ ქმედებაზე არ გადასულა. შიდა დაპირისპირებებში ჩართულ ქრისტიან მმართველებს სულ დაავიწყდათ მოსულის მმართველი ზენგი, რომელიც მხოლოდ ხელსაყრელ მომენტს ელოდებოდა, რათა ჯვროსნებისთვის დარტყმა მიეყენებინა. 1144 წელს ზენგიმ ყარა არსლანის წინააღმდეგ გაილაშქრა. მოკავშირის დაცვის მიზნით ჟოსლინმა მთელი თავისი ჯარები ედესიდან გამოიყვანა და დიარბექირისკენ დაიძრა. ამით ისარგებლა ზენგიმ და ლაშქარი ედესის წინააღმდეგ დაძრა. თურქთა არმია ქალაქს 28 ნომებერს მიაღწა. ალყა ერთ თვეს გაგრძელდა, ჟოსლინმა ვერ გაბედა ედესის დასაცავად დაბრუნება და ქალაქი ერთ თვეში დაეცა⁶⁹⁰. ეს იყო პირველი

⁶⁸⁵ მელისანდა – იერუსალიმის მეფე ფულკის მეუღლე, მეფე ბოლდუინ II და მალათიელი სომეხი დიდგვაროვნის ასულის, მორფიას შვილი.

⁶⁸⁶ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 233.

⁶⁸⁷ რაიმონდ დე ჰუატიე – ანტიოქიის მმართველი 1136 – 1149 წწ. რაიმონდი იყო ჰუატიეს გრაფის გიომ IX ტრუბადურის (რიჩარდ ლომგულის დიდი პაპა) უმცროსი ვაჟი. 1136 წელს რაიმონდმა ცოლად შეირთო ანტიოქიის მმართველის ბოემუნდ II (გარდაიცვალა 1130 წელს, ისე, რომ ვაჟი არ ჰყოლია და მემკვიდრედ ქალიშვილი დარჩა) ათი წლის ქალიშვილი კონსტანცა, რის შედეგადაც ის ანტიოქიის მმართველი გახდა.

⁶⁸⁸ ჟოსლინ II – ედესის უკანასკნელი გრაფი 1131 – 1144 წ. 1150 წელს ჟოსლინი ნურ ად-დინს ჩაუვარდა ხელში. ედესის ყოფილ გრაფს ალექსოში თვალები დასთხარეს და დილეგში ჩააგდეს. ჟოსლინი გარდაიცვალა 1159 წელს ალექსოს ციხეში.

⁶⁸⁹ კილიკია – ისტორიული პროვინცია დღევანდელი თურქეთის სამხრეთ ნაწილში.

⁶⁹⁰ Gibb, H. A. R., Zengi and the Fall of Edessa, in "A History of the Crusades", vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969, 461; Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 235.

მნიშვნელოვანი დარტყმა ჯვაროსანთა პოზიციებზე ახლო აღმოსავლეთში.

1146 წელს ზენგი პირადად ხელმძღვანელობდა მცირე ციხესიმაგრის, კალათ ჯაბარის⁶⁹¹ აღყას. 14 სექტემბრის ღამეს ზენგი წაეჩხუბა ევროპული წარმომავლობის თავის საჭურის მონას, რომელსაც პირადი სასამისიდან ღვინის სმაზე წაასწრო. ამაზე გაბრაზებული საჭურისი დაელოდა, ვიდრე მხედართმთავარი დაიძინებდა და ის ძილში მოკლა⁶⁹². ზენგის უეცარ სიკვდილს დიდი არეულობები არ მოჰყოლია. მოსულის მმართველობა ჩაიბარა მისმა უფროსმა შვილმა, საიფ ად-დინმა⁶⁹³, ხოლო ალექოს გამგებელი გახდა ზენგის უმცროსი შვილი, ნურ ად-დინი, რომელიც ისლამის ისტორიაში შევიდა, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული მებრძოლი ჯვაროსანთა წინააღმდეგ. ზენგის გარდაცვალების შემდეგ ჟოსლინი შეეცადა ედესის დაბრუნებას, მან ქალაქში შესვლაც კი შეძლო, თუმცა მის წინააღმდეგ ალექოდან უმაღ ილაშქრა ნურ ად-დინმა, დაამარცხა ედესის ყოფილი გრაფი, ქალაქის ქრისტიანულ მოსახლეობას კი სასაკლაო მოუწყო⁶⁹⁴.

ედესის დაცემას მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობა მოჰყვა. 1145 წლის 1 დეკემბერს პაპმა ევგენიუს III⁶⁹⁵ გამოსცა ბულა *Quantum praedecessores*, რომელიც ჯვაროსნული ლაშქრობისკენ მოუწოდებდა. თავდაპირველად ამ ბულას დიდი გამოხმაურება არ მოჰყოლია⁶⁹⁶, თუმცა უკვე 1146 წელს საფრანგეთის მეფემ ლუი VII⁶⁹⁷ მზადყოფნა გამოთქვა, ახლო აღმოსავლეთში ელაშქრა. მას მალე საღვთო რომის იმპერატორი, კონრად III⁶⁹⁸, შეუერთდა. ჯვაროსნული ლაშქრობის იდეის გავ-

⁶⁹¹ კალათ ჯაბარ – ციხესიმაგრე დღევანდელი სირიის ცენტრალურ ნაწილში.

⁶⁹² Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. II, 239.

⁶⁹³ საიფ ად-დინ ზენგი – იმად ად-დინ ზენგის უფროსი შვილი. მოსულის მმართველი 1146 – 1149 წწ.

⁶⁹⁴ Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. II, 240.

⁶⁹⁵ ევგენიუს III – რომის პაპი 1145 – 1153 წწ.

⁶⁹⁶ Berry V. G. *The Second Crusade*, in “*A History of the Crusades*”, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969, 466.

⁶⁹⁷ ლუი VII – საფრანგეთის მეფე 1137 – 1180 წწ.

⁶⁹⁸ კონრად III ჰოჰენშტაუფენი – საღვთო რომის იმპერიის იმპერატორი 1138 – 1152 წწ.

რცელება და დიდგვაროვანთა დათანხმება უმეტესწილად წმინდა ბერნარდის⁶⁹⁹ დამსახურება იყო, რომელიც დაახლოებით ერთი წლის განმავლობაში საფრანგეთსა და გერმანულ მიწებზე საჯარო ქადაგებებით გამოდიოდა და მეფეებსა თუ დიდგვაროვნებს ხვდებოდა. ასევე ფლოტი გაიგზავნა ინგლისიდან, თუმცა ის პორტუგალიაში შეჩერდა. მეგრძოლებმა მუსლიმებისგან ლისაბონის გათავისუფლებაში მიიღეს მონაწილეობა⁷⁰⁰. ფრანგთა და გერმანელთა არმიები 1147 წლის გაზაფხულზე დაიძრნენ და შემოდგომით უკვე კონსტანტინოპოლში იყვნენ. ბიზანტიის დედაქალაქში შეკრებილ ევროპელებს არც ბერძნებთან ჰქონიათ კარგი ურთიერთობა და ერთმანეთსაც უნდობლობით ეპყრობოდნენ, რამაც ძალზე იმოქმედა ამ ლაშქრობის შედეგზე⁷⁰¹.

კონრადმა გადაწყვიტა, დაძრულიყო სამხრეთით, იქამდე, ვიდრე ფრანგთა მთელი არმია კონსტანტინოპოლში ჩავიდოდა. მანუელმა მას გამყოლად ვარანგთა რაზმის⁷⁰² მეთაური, სტეფანე, გააყოლა და ურჩია, სანაპირო ზოლის გასწვრივ წასულიყვნენ. კონრადმა იმპერატორს არ დაუჯერა და პირდაპირ ნიკეისკენ გაემართა. იქიდან გერმანელებმა აირჩიეს პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის მარშრუტი და სამხრეთისკენ გაემართნენ. სანამ კონრადი და მისი ლაშქარი ბიზანტიის კონტროლირებად ტერიტორიაზე იმყოფებოდა, მათ მომარაგება არ მოკლებიათ, თუმცა ისინი სრულიად მოუმზადებლები გადავიდნენ თურქთა მიწებზე. 25 ოქტომბერს წყურვილისგან შეწუხებულმა გერმანელებმა დორილეუმს მიაღწიეს, სადაც მათ თურქთა დიდძალი ლაშქარი დახვდათ. დაუძლურებულ ჯვაროსნებს წინააღმდეგობის გაწევის ძალა თითქმის აღარ ჰქონდათ და მუსლიმებმა ისინი ადვილად

⁶⁹⁹ წმინდა ბერნარდი, ან ბერნარ კლერვოელი – შუა საუკუნეების ცნობილი ღვთისმეტყველი და სასულიერო მოღვაწე. უდიდესი ავტორიტეტით სარგებლობდა XII ს-ის კათოლიკურ სამყაროში. წმ. ბერნარდი იყო ტამპლიერთა ორდენის შექმნისა და მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობის აქტიური მხარდამჭერი და ერთ-ერთი მთავარი შემოქმედი.

⁷⁰⁰ Berry V. G. The Second Crusade, in "A History of the Crusades", vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969, 482.

⁷⁰¹ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 263.

⁷⁰² ვარანგთა რაზმი – ელიტარული ქვედანაყოფი ბიზანტიის არმიაში X – XIV სს. ვარანგთა რაზმი იმპერატორის პირადი დაცვის დანაყოფად ითვლებოდა და დაკომპლექტებული იყო სკანდინავიელი და ანგლო-საქსი მეგრძოლებისგან.

დამარცხეს. კონრადის ლაშქრის ცხრა მეათედი ბრძოლის ველზე დაეცა, გადარჩენილებმა კი გაქცევით უშველეს თავს. კონრადმა და გადარჩენილმა მებრძოლებმა გაჭირვებით მიაღწიეს ნიკეას, სადაც მათ ნოემბრის დასაწყისში ლუი VII და ფრანგთა არმია შეუერთდა⁷⁰³. ამჯერად ევროპელმა მეფეებმა გაითვალისწინეს მანუელის რჩევა და სანაპიროს გზა აირჩიეს. ეფესოში⁷⁰⁴ კონრადი მძიმედ გახდა ავად და ის კონსტანტინოპოლში წაიყვანეს, ხოლო ფრანგებმა სვლა განაგრძეს. გზა საკმაოდ რთული იყო, ასევე ჯვაროსნებს ხშირად უწევდათ თურქთა თავდასხმების მოგერიება, ერთხელ თვით ლუი მხოლოდ იმიტომ გადაურჩა სიკვდილს, რომ ბრძოლისას თურქები ვერ მიხვდნენ, თუ ვინ იყო ის⁷⁰⁵. აღსანიშნავია, რომ მთელი ექსპედიციის განმავლობაში განსაკუთრებულად თავი გამოიჩინეს ტამპლიერთა ორდენის რაინდებმა, რომლებიც უმძიმეს სიტუაციაშიც კი არ კარგავდნენ დისციპლინას და ყოველთვის მზად იყვნენ მეტოქის მოსაგერიებლად. შეიძლება ითქვას, რომ ეს იყო პირველი მნიშვნელოვანი საბრძოლო გამოცდა ტამპლიერებისთვის, რომელიც მათ წარმატებით ჩააბარეს და დიდწილად მათი დამსახურებაა, რომ ფრანგთა ლაშქარმა გზაში გერმანელი ჯვაროსნების ბედი არ გაიზიარა. საბოლოოდ, 1148 წლის 20 იანვარს, ჯვაროსნებმა ადალიას⁷⁰⁶ მიაღწიეს⁷⁰⁷, სადაც გადაწყდა, რომ მათ ანტიოქიისკენ სვლა ზღვით უნდა განეგრძოთ. გემებით გადაყვანას მათ ბიზანტიელები შეპირდნენ, თუმცა აღმოჩნდა, რომ გემების რაოდენობა მთელი არმიის გადასაცვანად საკმარისი არ იყო და ანტიოქიის მიმართულებით მხოლოდ მეფემ და დიდგვაროვნებმა გაცურეს⁷⁰⁸. სახმელეთო გზა დარჩენილი ფრანგებისთვის მომაკვდინებელი აღმოჩნდა, ბევრი მათგანი ბრძოლებში დაიღუპა, დიდი ნაწილი კი ავადმყოფობებმა შეიწირა. ამდენად, ანტიოქიაში მოლაშქრეებს ლუის მებრძოლთა მხოლოდ მცირე რაზმი შეუერთდა⁷⁰⁹. თვითონ მეფე მათზე გაცილებით ადრე, 18 მარტს, ჩავიდა ჯვაროსანთა მიწებზე. ანტიოქიის

⁷⁰³ იქვე, 268-269.

⁷⁰⁴ ეფესო – მცირე ქალაქი სელჯუკი დღევანდელი თურქეთის დასავლეთ ნაწილში.

⁷⁰⁵ Berry V. G. The Second Crusade, 499.

⁷⁰⁶ ადალია – ქალაქი ანტალია დღევანდელი თურქეთის სამხრეთ დასავლეთ ნაწილში.

⁷⁰⁷ Berry V. G. The Second Crusade, 500.

⁷⁰⁸ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 273.

⁷⁰⁹ Berry V. G. The Second Crusade, 503.

მმართველი როჯერი მას წმინდა სიმონის პორტში⁷⁰ პირადად დახვდა და ანტიოქიაში გააცილა, სადაც მათ სახელზე ნადიმი გაიმართა. თუმცა მალე ურთიერთობა ლუისა და როჯერს შორის დაიძაბა. ანტიოქიის მთავარი საფრანგეთის მეფეს სთავაზობდა, ერთობლივად მიეტანათ იერიში ალექსოზე, თუმცა ლუი ყოყმანობდა. როჯერის გეგმას მხარს უჭერდა ლუის მეუღლე, დედოფალი ელეონორა, რომელიც ანტიოქიის მმართველის ძმისშვილი იყო. საფრანგეთის მეფის მხარდაჭერის იმედი ჰქონდათ ასევე ტრიპოლის გრაფ რაიმონდს⁷¹, რომელიც ლუი VII ნათესავად ეკუთვნოდა (რაიმონდის დედა ლუის მამიდა იყო), იერუსალიმის რეგენტ დედოფალ მელისანდას და ჟოსლინს, რომელსაც ედესის დაბრუნება სურდა. ლუი VII დაახლოებით ერთი თვე დაჰყო ანტიოქიაში და ვერ გადაეწყვიტა, ვისთვის გაეწია დახმარება. აპრილში ანტიოქიაში ჩავიდა იერუსალიმის პატრიარქი და შეატყობინა ლუის, რომ გამოჯანმრთელებული იმპერატორი კონრადი ბიზანტიური გემით იერუსალიმში ჩასულიყო. ამას დამატა ჭორი იმის შესახებ, რომ დედოფალ ელეონორას ბიძის გარემოცვაში დასაშვებზე ხშირად ხედავდნენ და მათი ურთიერთობა სცდებოდა ნათესაობით დადგენილ ნორმებს. ამ ფაქტმა საბოლოოდ გადააწყვეტინა მეფე ლუის, უმალ იერუსალიმში გამგზავრებულიყო. თავდაპირველად ელეონორა ეწინააღმდეგებოდა ამ გადაწყვეტილებას. მან განაცხადა, რომ ის ანტიოქიაში დარჩებოდა და ქმართან გაყრას მოითხოვდა, თუმცა მეფემ ელეონორა ძალით აიძულა, მასთან ერთად იერუსალიმში გამგზავრებულიყო⁷².

იერუსალიმში ჩასულ ლუის მეფე ბოლდუინმა და დედა დედოფალმა საზეიმოდ დახვდნენ მოუწყეს. წმინდა ქალაქში მყოფ მონარქებს ევროპიდან მალე დამხმარე ძალები შეუერთდნენ და მოკავშირეებმა ლაშქრობისთვის მზადება დაიწყეს. მოლაპარაკების შედეგად გადაწყდა, რომ მხარეებს პირველი დარტყმა დამასკოზე უნდა მიეტანათ. ამდენად, 1148 წლის ივლისში ლაშქრობისთვის ყველაფერი მზად იყო, ქრისტიანთა არმია დამასკოს მიმართულებით დაიძრა და თვის 24 რიცხვში ქალაქის სამხრეთ-დასავლეთ კედლებთან დაბანაკდა. დამასკოს მმართველმა, უნურმა, უმალ აფრინა მაცნე ალექსოში და ნურ ად-დინს დახმარება სთხოვა. ვიდ-

⁷⁰ წმინდა სიმონის პორტი – შუა საუკუნეების ანტიოქიის პორტი.

⁷¹ რაიმონდ II – ტრიპოლის გრაფი 1137 – 1152 წწ.

⁷² Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 278-279.

რე დახმარება გამოჩნდებოდა, დამასკოელები ყველა საშუალებებით იცავდნენ თავს. მათ გაამაგრეს კედლები და ააგეს ბარიკადები. ხშირად აწყობდნენ მცირე თავდასხმებს ქრისტიანთა ბანაკზე და უმაღლესი ქალაქში ბრუნდებოდნენ. ამ დროს ნურ ად-დინი და მისი ძმა საიფ ად-დინი დიდძალი არმიებით ჰომსში ჩავიდნენ. იქიდან საიფ ად-დინმა უნურს მისწერა, რომ ის ჯვაროსნებს შეებრძოლებოდა, თუ დამასკოს მმართველი მას ქალაქს ჩააბარებდა, ხოლო მდგომარეობის დარეგულირების შემდეგ ის უნურს ქალაქს დაუბრუნებდა. დამასკოს გამგებელი კარგად ხვდებოდა, რომ საიფ ად-დინი პირობას არ შეასრულებდა და უმაღლესი ჯვაროსნებს მისწერა. თავის წერილში უნური ქრისტიანებს ატყობინებდა საიფ ად-დინის გეგმის შესახებ და აფრთხილებდა, რომ თუ დამასკო მის ხელში გადავიდოდა, იერუსალიმს დიდი საფრთხე დაემუქრებოდა. თავის მხრივ, საიფ ად-დინმა მისწერა ჯვაროსნებს და დამასკოს ალყის უმაღლესი მიტოვება მოსთხოვა. თავდაპირველად ჯვაროსნებმა უარი თქვეს ალყის მოხსნაზე და გადაწყვიტეს, დისლოკაციის ადგილი შეეცვალათ. მათ ბანაკი ქალაქის აღმოსავლეთ კედლებთან გადაიტანეს, რაც დიდი შეცდომა აღმოჩნდა, რადგან იმ ტერიტორიაზე წყალი არ მოიპოვებოდა. ხანგრძლივი კამათის შემდეგ ჯვაროსნები მიხვდნენ, რომ გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ და დატოვეს დამასკოს შემოგარენი⁷³. არსებულ მდგომარეობაში გამარჯვებული მხოლოდ დამასკოს გამგებელი, უნური, დარჩა. მან თავიდან აიცილა როგორც ჯვაროსანთა, ასევე ზენგიანთა საფრთხე. კონრადმა და ლუიძ ცოტა ხანში დატოვეს წმინდა მიწა, ხოლო ნურ ად-დინმა შექმნილ გარემოებებში ვერ შეძლო დამასკოს დამორჩილება. ეს მარცხი დიდი დარტყმა იყო ჯვაროსნებისთვის. დამასკოდან წამოსვლის შემდეგ, მათ შორის შუღლი დაიწყო. მხარეები ერთმანეთს ღალატს აბრალებდნენ, რაც ქრისტიანთა რიგებში მრავალი უთანხმოების მიზეზად იქცა. ედესის დაცემის შემდეგ ეს იყო უკვე მეორე მნიშვნელოვანი მარცხი ჯვაროსნებისთვის, თუმცა წინ კიდევ უფრო რთული განსაცდელი ელოდათ. მათ ჯერ ნურ ად-დინ ზენგისთან, ხოლო შემდეგ სალაჰ ად-დინთან დაპირისპირებამ მოუწიათ, რაც იერუსალიმის სამეფოსთვის სავალალო შედეგის მომტანი აღმოჩნდა.

⁷³ Berry V. G. The Second Crusade, 509-510.

სასულიერო-რაინდული ორდენები

ჯვაროსნული ლაშქრობების შემდეგ წმინდა მიწაზე რამდენიმე სასულიერო-რაინდული ორდენი შეიქმნა. მათ შორის წევრთა რაოდენობით, სიძლიერითა და გავლენით ორი ორდენი – ჰოსპიტალიერების და ტამპლიერების ორდენები – გამოირჩეოდნენ. ისტორიული წყაროებიდან ჰოსპიტალიერთა საქართველოსთან ან ქართველებთან რამე სახის შეხება თითქოს არ დასტურდება. თუმცა არსებობს ერთი ხელნაწერი, რომელიც იერუსალიმის სამეფოში მყოფი ერთ-ერთი ქართველისა და მისი შვილების ამ ორდენთან კონტაქტზე მეტყველებს. რაც შეეხება ტამპლიერებს, ამ ორდენის რამდენიმე ცნობილი წევრი XII საუკუნის ქართულ ხელნაწერში, იერუსალიმის „გოლგოთას სვინაქსარის“ აღაპებში მოიხსენიება, რაც მათი ქართულ მონასტერთან კავშირს ადასტურებს.

ჰოსპიტალიერთა ორდენი

ჰოსპიტალიერების, იგივე იოანიტების, ორდენი იერუსალიმის სამეფოს შექმნის შემდეგ, 1099 წელს ჩამოყალიბდა. ამ ორგანიზაციის სრული სახელი წმ. იოანე ნათლისმცემლის ორდენია. XI საუკუნის პირველ ნახევარში, ეგვიპტის ხალიფას თანხმობით, პალესტინაში მიმავალი ქრისტიანი მლოცველებისთვის იერუსალიმში, წმინდა იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ნაეკლესიართან, იტალიელმა ვაჭრებმა ჰოსპიტალი ააგეს. აქვე პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის შემდეგ

ფრანგმა რაინდმა ჟერარ დე მარტიგმა სამო შექმნა და წმინდა მიწაზე ჩამოსული მლოცველებისთვის, როგორც მამაკაცების, ასევე ქალებისთვის, ორი თავშესაფარი დააარსა. ამ სამოს წესდება 1113 წელს რომის პაპმა პასხალის II დაამტკიცა. ჟერარ დე მარტიგის მემკვიდრემ, რაიმონ დე პიუიმ ქრისტეს საფლავის ტაძართან ჰოსპიტალი ააგო, სადაც იერუსალიმის სამეფოში ჩასულ პილიგრიმებზე ზრუნავდნენ. ქველმოქმედება ქრისტიანული ეთიკის კოდექსის ნაწილი იყო. მაღალი ფენის წარმომადგენლები შესაწირს უხვად გასცემდნენ, მაგრამ ავადმყოფებისთვის დახმარების გაწევა სიახლე გახდა. იოანიტების ორდენმა წესდებაში გააერთიანა ორი პრინციპი: ქველმოქმედება და ახალი მონაზვნური იდეოლოგია. მალევე ორდენი ძლიერი გასამხედროებული ორგანიზაცია გახდა⁷⁴. ჰოსპიტალიერი (იოანიტ) რაინდებს საკუთარი განმასხვავებელი ჩაცმულობა ჰქონდათ – შავი მოსასხამი თეთრი ჯვრით. წესდებით ორდენის დიდი მაგისტრი (ხელმძღვანელი) მხოლოდ პაპს ემორჩილებოდა. მათ სიძლიერეზე ისიც მეტყველებს, რომ 1244 წლისთვის ორდენის საკუთრებაში 29 მნიშვნელოვანი ციხესიმაგრე იყო. თუმცა ჯვაროსნული სამეფო-სამთავროების დასუსტებამ და შემდეგ დაცემამ ჰოსპიტალიერებს ახალი მიწების ათვისებისკენ უბიძგა. ჯერ კიდევ 1187 წელს, სალაჰ ად-დინის მიერ იერუსალიმის აღების შემდეგ, ჰოსპიტალიერებმა თავი ტრიპოლის საგრაფოს შეაფარეს. 1291 წელს იერუსალიმის სამეფოს დედაქალაქის, აკრის, დაცემამ, ისინი იძულებული გახადა, თავი კუნძულ კვიპროსისთვის შეეფარებინათ. XIV საუკუნის დასაწყისში ჰოსპიტალიერებმა კუნძულ როდოსზე საკუთარი რეზიდენცია დააარსეს. მათ მცირე აზიის დასავლეთ სანაპიროზეც რჩებოდათ დასაყრდენი. ეს იყო სმირნა. ისინი გაძლიერებულ ოსმალებს რამდენჯერმე დაუპირისპირდნენ. 1396 წელს ჰოსპიტალიერებმა მონაწილეობა მიიღეს ოსმალეთის სულტნის ბაიბათ I წინააღმდეგ ევროპელი რაინდების მიერ დაწყებულ სამხედრო ოპერაციაში, რომელსაც ზოგჯერ ჯვაროსნულ ლაშქრობადაც მოიხსენიებენ. ეს ლაშქრობა ნიკოპოლის ბრძოლით დასრულდა, სადაც ჯვაროსნები სასტიკად დამარცხდნენ, და მათი დიდი ნაწილი ან დაიღუპა, ან ტყვედ ჩავარდა. ჰოსპიტალიერებმა მოასწრეს როდოსზე გაქცევა. ამას მოჰყვა მცირე აზიაში თემურ-ლენგის გამოჩენა, რომელმაც 1402 წელს ანგორის ბრძოლაში დაამარცხა ბაიბათ I. ის თავს მუსლიმების დამცველად აცხადებდა, სმირნაც აიღო და გადარჩენილმა ქალაქის დამცველმა

⁷⁴ Joshua Prawer. The Crusader's kingdom. European Colonialism in the Middle Ages. 2001

ჰოსპიტალიერებმა კუნძულ როდოსს შეაფარეს თავი.⁷¹⁵

ოსმალეთის იმპერიის შექმნის შემდეგ თურქები რამდენჯერმე შეეცადნენ ჰოსპიტალიერების ხმელთაშუა ზღვის კუნძულებიდან გაძევებას. 1522 წელს როდოსი სულეიმან ბრწყინვალემ აიღო და ჰოსპიტალიერები ჯერ კუნძულ სიცილიაზე, შემდეგ კი კუნძულ მალტაზე გადავიდნენ. ეს ორივე კუნძული ესპანეთის მეფეს, კარლოს V, ეკუთვნოდა. მან ორდენს სამფლობელოდ კუნძული მალტა გადასცა. აქ ჰოსპიტალიერებმა სახელი შეიცვალეს და დაფუძნდა ახალი ორგანიზაცია – მალტის ორდენი. 1565 წელს სულეიმანი მათ გაძევებას აქედანაც შეეცადა, მაგრამ ოთხთვიანი ალყის შემდეგ, ოსმალებმა კუნძული დამარცხებულებმა დატოვეს. სახეცვლილი მალტის ორდენი არსებობას დღემდე განაგრძობს და ძირითადად ჰუმანიტარული მისიით შემოიფარგლება.

ჰოსპიტალიერები და ქართველები

არსებობს დაახლოებით 1160 წელს ლათინურ ენაზე შედგენილი დოკუმენტი, რომლის თანახმად, საბა ქართველის (შაბა ეორგიენ) ვაჟებმა – იოსებმა და იოანემ იერუსალიმის ტერიტორიაზე მდებარე დასახლება „ჰარა“ ჰოსპიტალიერების ორდენს აჩუქეს. ჰარა იყო სოფლის ტიპის დასახლება, თავისი პატარა ციხესიმაგრით, რომელიც თავის დროზე იერუსალიმის მეფემ ბოლდუინ II (1118-1131 წწ.) საბა ქართველს რაღაც სამსახურის სანაცვლოდ უბოძა. საბა ქართველი მაღალი წოდებისა უნდა ყოფილიყო, რადგან დასახლება მას პირადად მეფემ აჩუქა.⁷¹⁶ ძღვენის დოკუმენტი არაფერს გვუბნება, რატომ შესწირეს მისმა შვილებმა ეს სოფელი ჰოსპიტალიერებს.

⁷¹⁵ Nicholson Helen J. The Knights Hospitaller. Woodbridge: Boydell Press. 2001.

⁷¹⁶ დავით თინიკაშვილი. ქართველების და დასავლეთ ევროპელთა რელიგიურ-პოლიტიკური ურთიერთობა XI-XIII საუკუნეებში, საკვალიფიკაციო ნაშრომი აკადემიური დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად (სადოქტორო დისერტაცია). ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2015

ტამპლიერთა ორდენი

ამ ორდენის ისტორიის გარეშე წარმოდგენელია ჯვაროსნული ლაშქრობების პერიოდში ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესების სრული სურათის დანახვა. საინტერესოა ტამპლიერთა განხილვა ასასინების ორდენის ფონზე, რაც მეტ-ნაკლებად ნათლად დაგვანახებს მსგავსებებსა და განსხვავებებს აღმოსავლურ და ევროპულ სამხედრო-რელიგიურ ორგანიზაციებს შორის, მათ სტრუქტურას, სტრატეგიასა და მიზნების მიღწევის ტაქტიკას. შეიძლება ითქვას, რომ ასასინებისა და ტამპლიერების ისტორია გარკვეულწილად ასახავს ორი განსხვავებული სამყაროს, ისლამურისა და ქრისტიანულის, აღმოსავლურისა და დასავლურის, განვითარების ძირეულ ასპექტებს. ეს კარგად გამოიხატა სირიის ასასინების ერთ-ერთი ლიდერის სიტყვებში: როდესაც მას ჰკითხეს, თუ რატომ არ კლავდნენ ასასინები ქრისტიანული სამხედრო-სამონაზვნო ორდენების დიდ მაგისტრებს, მან უპასუხა, რომ ერთ მაგისტრს უმაღლეს მეორე შეცვლიდა და მას არ უნდოდა ხალხის დაკარგვა იმ საქმეში, რომელიც ვერანაირ სარგებელს ვერ მოიტანდა⁷⁷. მართლა წარმოთქვა თუ არა ასასინთა ლიდერმა ეს სიტყვები, რთული დასადასტურებელია, თუმცა მათში ნათლად გამოჩნდა ძირეული სხვაობა ევროპულ და აღმოსავლურ ორგანიზაციულ სტრუქტურებს შორის, თუ პირველი მხოლოდ ერთ ადამიანზე იყო დამყარებული და მისი ლიკვიდაციით მთელი სტრუქტურა ინგრეოდა, მეორეს შემთხვევაში, ის მთლიანად ორგანიზაციულ მექანიზმს ეფუძნებოდა და – თუნდაც ლიდერის ლიკვიდაციის შემთხვევაში – ეს მექანიზმი შეუფერხებლად აგრძელებდა მუშაობას.

დღევანდელ საზოგადოებაში სიტყვა „ტამპლიერი“ არაერთგვაროვან გრძნობებსა და განწყობებს ბადებს. ზოგიერთი ადამიანის წარმოდგენაში ტამპლიერი ამპარტავანი და დაუნდობელი დესპოტია, რომელიც ყოველგვარი სინდისის ქეჯნის გარეშე იყენებს თავის ძალაუფლებასა და სიმდიდრეს, რათა ადამიანთა და სახელმწიფოთა ბედი განაგოს. ზოგის წარმოდგენა ტამპლიერებს აიგივებს ერთ-

⁷⁷ Lewis B. The Ismailites and the Assassins, in A History of the Crusades. General Editor: Kenneth M. Setton. Volume I. First Hundred Years. Edited by Marshall W. Baldwin. The University of Wisconsin Press. Madison, Milwaukee and London 1969, 129.



ტამპლიერი და
ჰოსპიტალიერი
რაინდები

ერთ პირველ „სატანისტებთან“, ერეტიკოსებთან, მაგებთან და ალქიმიკოსებთან, ზოგიც მათ განიხილავს როგორც საიდუმლო ორგანიზაციის წევრებს, რომლებიც ერთგულად იცავდნენ თავისი სწავლების საიდუმლოებებს და ღვთიურ სიბრძნეს ფლობდნენ. აგრეთვე მრავლადაა ისეთი, ვინც ტამპლიერებში მხოლოდ და მხოლოდ დიდი პოლიტიკური თამაშის პაიკებს, ქრისტიანული სარწმუნოებისა და წმინდა მიწის ერთგულ დამცველებსა და რომის პაპისა და საფრანგეთის მეფის უდანაშაულო მსხვერპლს ხედავს.

ტამპლიერთა ორდენის რეალური ისტორია მისტიკურობისა და რომანტიკის ბურუსით არის მოცული. მათი საიდუმლოებებით აღსავსე ისტორია, აღმავლობა და შემდგომი ტრაგედია მუდამ განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევდა როგორც სამეცნიერო წრეებში, ისე ფართო საზოგადოებაში. დღემდე არ წყდება პოლემიკა, იყო

ტამპლიერთა ორდენი რიგითი სამხედრო-სამონასტრო ორგანიზაცია, როგორებიც შუა საუკუნეების ევროპაში მრავლად შეიქმნა, თუ ეს იყო განსაკუთრებული რელიგიურ-მისტიკური ორდენი, რომლის წევრებიც კაცობრიობის უმნიშვნელოვანეს საიდუმლოებებსა და რელიკვიებს ფლობდნენ. აგრეთვე დაისმის კითხვა, ტამპლიერებმა დიდების უმაღლეს მწვერვალს მხოლოდ სისხლისა და ოფლის ფასად მიაღწიეს, თუ ეს იყო მათი არაორდინალური მაგიური შესაძლებლობებისა და „ეშმაკისთვის სულის მიყიდვის“ შედეგი? და ბოლოს: ვინ იყო მართალი? საფრანგეთის მეფე ფილიპე IV ლამაზი⁷¹⁸ და რომის პაპი კლემენტ V⁷¹⁹, რომლებმაც ტამპლიერებს ერესი და ბოროტი სულის თაყვანისცემა დასდეს ბრალად, თუ ტამპლიერთა უკანასკნელი დიდი მაგისტრი ჟაკ დე მოლე⁷²⁰, რომლის კოცონიდან ნასროლი წყევლა მაღევე აუხდათ რომის პაპს, ფილიპე ლამაზსა და კაპეტინგების მთელ დინასტიას⁷²¹.

ტამპლიერთა ორდენის დაარსება

1099 წელს, ჯვაროსნების მიერ იერუსალიმის დაპყრობის შემდეგ, წმინდა მიწას მლოცველთა აურაცხელი რაოდენობა მიაწყდა. ქალები, ბავშვები, მოხუცები თუ ახალგაზრდები, მდიდრები თუ ღარიბები – ყველა ლამობდა მაცხოვრის საფლას

⁷¹⁸ ფილიპე IV – საფრანგეთის მეფე 1285 – 1314 წწ.

⁷¹⁹ კლემენტ V – რომის პაპი 1305 – 1314 წწ. კლემენტ V ცნობილია იმით, რომ მან ფილიპე IV ზეწოლის შედეგად პაპის ტახტი რომიდან ავინიონში გადაიტანა, რითიც სათავე დაუდო ე.წ „ავინიონის ტყვეობას“. 1312 წელს მან თანხმობა მისცა ფილიპე IV, დაეწყო სასამართლო პროცესი ტამპლიერთა ორდენის წინააღმდეგ.

⁷²⁰ ჟაკ დე მოლე (1244 – 1314 წწ) – ტამპლიერთა ორდენის ოცდამესამე და უკანასკნელი დიდი მაგისტრი 1292 – 1314 წწ. 1314 წლის 18 მარტს, შვიდწლიანი პროცესის შემდეგ, ის ერესში ცნეს დამნაშავედ და ფილიპე IV ბრძანებით კოცონზე დაწვეს.

⁷²¹ ლეგენდის თანახმად, სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებში ჟაკ დე მოლემ დაწყევლა ფილიპე IV და პაპი კლემენტ V და შეჰპირდა, რომ არა უგვიანეს ერთი წლის განმავლობაში ორივეს მოიწვევდა ღვთიურ სამსჯავროზე. მართლაც – პაპი კლემენტ V გარდაიცვალა დიდი მაგისტრის დაწვის შემდეგ 33 დღეში – 20 აპრილს, ხოლო ფილიპე IV რვა თვეში – 29 ნოემბერს.

ვისა და სხვა სიწმინდეების მოლოცვას. თუმცა რადგანაც გზა ყველა ქრისტიანის ოცნებისკენ სირთულეებითა და საფრთხეებით იყო აღსავსე, ჯვაროსანთა ერთუზიანობამ ნელნელა გაქრობა დაიწყო. მიუხედავად იმისა, რომ 1099 წლის შემდეგ მომლოცველთა რაოდენობამ წმინდა მიწაზე იმატა, სამხედრო თვალსაზრისით ჯვაროსნები გამოფიტულები აღმოჩნდნენ და საგრძნობლად დასუსტდნენ. პირველი ლაშქრობის მრავალი მონაწილე დაბერდა, გარდაიცვალა ან ევროპაში დაბრუნდა. მუსლიმთა რაზმები დაუსჯელად დათარეშობდნენ იერუსალიმის მიდამოებში და უმოწყალოდ ძარცვავდნენ, ხოცავდნენ და მონებად ჰყიდდნენ ქრისტიან პილიგრიმებს. სწორედ პილიგრიმებისა და წმინდა მიწაზე წამოსული მომლოცველების დასაცავად და მათი უსაფრთხოებისთვის შეიქმნა ტამპლიერთა ორდენი.

ცხრა რაინდმა ჰუგო დე პეინის თაოსნობით სამხედრო სამონასტრო ორდენის ჩამოყალიბება გადაწყვიტა. გიიომ ტვიროსელი იუწყება, რომ პირველი ცხრა წლის განმავლობაში ორდენში მხოლოდ ცხრა რაინდი შედიოდა, ანუ მხოლოდ ისინი, ვინც მონაწილეობდა ორდენის ჩამოყალიბებაში, თუმცა ეს მონაცემები ეჭვს იწვევს⁷²². თავდაპირველად ტამპლიერებს არც საკუთარი ეკლესია გააჩნდათ და არც მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი, თუმცა 1118 წელს იერუსალიმის მეფემ, ბოლდუინ II,⁷²³ უბადლო სამსახურისთვის მათ რეზიდენცია მორიას⁷²⁴ მთაზე უბოძა. რაინდი ბერები დასახლდნენ ალ-აკსას⁷²⁵ მეჩეთში, რომელიც, ჯვაროსანთა წარმოდგენებით, სოლომონის ტაძრის ადგილზე იყო აგებული. სწორედ აქედან წარმოიშვა მათი დასახელებაც „სოლომონის ტაძრის რაინდები“, ანუ მოკლედ – „ტამპლიერები“ (ლათინური სიტყვიდან Temple (ტაძარი))⁷²⁶.

⁷²² Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, издательство АСТ, Санкт-Петербург, 2007, 23.

⁷²³ ბოლდუინ II – იერუსალიმის მეფე 1118 – 1131 წწ.

⁷²⁴ მორიას მთა, ან ტაძრის მთა იერუსალიმში, რომელზეც, ტრადიციის თანახმად, იდგა სოლომონის ტაძარი. დღეს ამ ადგილას ალ-აკსას მეჩეთი დგას.

⁷²⁵ ალ-აკსას მეჩეთი – ერთ-ერთი უძველესი მეჩეთი იერუსალიმში, მუსლიმებისთვის მესამე ყველაზე წმინდა ადგილი, მექასა და მედინას შემდეგ.

⁷²⁶ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, the Templar Church, and the Temple. London, 1842, 5

ამის შემდეგ ტრადიციად იქცა ტამპლიერებისთვის ძვირფასი საჩუქრების ბოძება, იერუსალიმის მეფე, პატრიარქი და ევროპელი დიდგვაროვნები ორდენის მატერიალურ დახმარებას თავის საპატიო მოვალეობად მიიჩნევდნენ. ამან ტამპლიერებს საშუალება მისცა უფრო მოძლიერებულიყვნენ და თავიანთი რიგები გაეფართოებინათ⁷²⁷.

ტამპლიერებმა მალე ევროპაშიც გაითქვეს სახელი და მრავალი გამოჩენილი ადამიანი მიისწრაფვოდა, შეერთებოდა მათ რიგებს. ასე მაგალითად, ანჟუს გრაფი ფულკი⁷²⁸ 1120 წელს ტამპლიერთა ორდენში მიიღეს როგორც ცოლიანი ძმა, მან კი, თავის მხრივ, ორდენს ოცდაათი გირვანქა ვერცხლი უბოძა. იერუსალიმის მეფე ბოლდუინი ხვდებოდა, თუ რა სარგებელი შეეძლო მოეტანა ტამპლიერთა გაძლიერებას მისი სამეფოსთვის, და ყველანაირად ცდილობდა, შეეწყო ხელი ტაძრის ორდენის რიგების გაფართოებისა და პოპულარობის მოხვეჭისთვის ევროპელ მმართველებს შორის. ამ გზით ბოლდუინი ლამობდა, აღედგინა ქრისტიანთა ენთუზიაზმი და აღედგრა მრავალი ევროპელი მისი სამეფოს დასაცავად⁷²⁹.

1128 წელს ჰუგო დე პეინი და ოთხი ტამპლიერი რომში გაემგზავრნენ და პაპს, ჰონორიუს II⁷³⁰, შეხვდნენ. თავის მხრივ რომის პაპმა, წმინდა ბერნარის⁷³¹ რჩევით, ტრუას კრება მოიწვია, რომელზეც ტამპლიერთა ორდენი ოფიციალურად ცნეს და წესდება გადასცეს. ეს წესდება შეიცავდა 72 მუხლს და დაწერილი იყო ლათინურ ენაზე. პირველი რვა მუხლით დადგენილი იყო ტამპლიერთა რელიგიური ვალდებულებები. შემდეგი თერთმეტი მუხლი არეგულირებდა ორდენის წევრთა ყოველდღიურ ცხოვრებას (მაგალითად: ტრაპეზი, მარხვა, მოწყალების გაღება, სამოსი, პირადი ჰიგიენა და ა. შ.), მომდევნო მუხლები კი აღწერდნენ დიდი მაგისტრისადმი მორჩილებას და სხვადასხვა სახის აკრძალვებს (მაგალითად: ორდენის არც

⁷²⁷ Нюман, Ш., Подлинная история Тамплиеров, Книжный клуб 36.6, Москва, 2008, 63 – 72.

⁷²⁸ ფულკ დ'ანჟუ – ანჟუს გრაფი 1109 – 1129 წწ. იერუსალიმის მეფე 1131 – 1143 წწ.

⁷²⁹ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 11.

⁷³⁰ ჰონორიუს II – რომის პაპი 1124 – 1130 წწ.

⁷³¹ წმინდა ბერნარი (1091 – 1153 წწ) – ფრანგი საეკლესიო მოღვაწე, ცისტერიანთა ორდენის წევრი, კლევროს მონასტრის დამაარსებელი. XII საუკუნეში ბერნარი უსაზღვრო ავტორიტეტით სარგებლობდა როგორც სასულიერო, ასევე საერო წრეებში.

ერთ წევრს არ ჰქონდა ბოქლომზე დაკეტილი სკივრის ქონის უფლება, აკრძალული იყო ხმაური, განკიცხვა, უკმაყოფილების გამოხატვა, პირადი წერილების ან საჩუქრების მიღება (დიდი მაგისტრის ნებართვის გარეშე), ქალების ამბორი (მათ შორის დედის ან დის), ასევე აკრძალული იყო ნადირობა, როგორც მიმინოებით, ასევე მშვილდისრით, თუმცა აუცილებელი იყო ღომების დახოცვა. აკრძალული იყო ანათემას გადაცემულებთან ურთიერთობა, თუმცა მათგან მოწყალების მიღება დაიშვებოდა. ბოლო მუხლებით დადგენილი იყო ორდენში ახალი წევრების მიღების პროცედურა და დამნაშავე ტამპლიერის დასჯა⁷².

ტრუას კრებაზევე ჩამოყალიბდა ტამპლიერთა ორდენის რთული ორგანიზაციული და იერარქიული სისტემა. თუ 1128 წლამდე ორდენში შედიოდნენ მხოლოდ რაინდები, ამ კრებაზე მიღებული წესდების მიხედვით (LXI მუხლი), ტამპლიერთა ფიცი ასევე შეეძლოთ დაედოთ მესაჭურვლეებსა და მოსამსახურეებს. ამგვარად, ორდენში შემავალ მოსამსახურეთა რაოდენობამ სწრაფად იმატა. ბრძოლის დროს მოსამსახურე მუდამ უნდა ყოფილიყო რაინდის გვერდით და ყველაფერში დახმარებოდა მას. ისინი ძირითადად შეიარაღებულები იყვნენ მშვილდისრებითა და ხმლებით. გარდა ამისა, ტამპლიერთა ორდენს ემსახურებოდა მრავალი დაქირავებული მებრძოლი – როგორც კავალერია, ასევე ქვეითები, რომლებიც შავ ან ყავისფერ სამოსელს ატარებდნენ, რათა გამორჩეულიყვნენ თეთრებში შემოსილი რაინდებისგან⁷³. შეფიცულ რაინდებს ემოსათ თეთრი მოსასხამები, ხოლო 1146 წელს მათ მიიღეს უფლება, მარცხენა მხარზე ამოქარგული წითელი ჯვარი ეტარებინათ. თეთრი მოსასხამი რაინდებს აბჯრის ზევიდან ჰქონდათ მოსხმული. თავზე ტამპლიერები ატარებდნენ თეთრ ქუდებს, რომლებზეც უფრო პატარა ზომის წითელი ქუდები ეფარათ, ხოლო ბრძოლისას რაინდები მუხარადს იხურავდნენ.

⁷² Мельвиль, М., История ордена тамплиеров, издательская группа Евразия, Санкт-Петербург, 1999.

⁷³ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 70

ორდენის ორგანიზაცია და სტრუქტურა

ტამპლიერებს ხელმძღვანელობდა დიდი მაგისტრი, რომელსაც ორდენის ყველა წევრი (მათ შორის – მოსამსახურეები და დაქირავებული მებრძოლები) უსიტყვოდ ემორჩილებოდნენ. დიდი მაგისტრის ყველა ბრძანება დაუფიქრებლად უნდა შესრულებულიყო, ბრძანების შეუსრულებლობას კი ორდენიდან გაგდება მოჰყვებოდა. წესდების მიხედვით, დიდ მაგისტრს უფლება ჰქონდა, დაესაჯა ან შეეწყალებინა ორდენის ნებისმიერი წევრი, თუმცა მას არ ჰქონდა აღსარების მიღების უფლება, რაც ორდენის სამღვდლო პირების პრეროგატივა იყო. ასევე – თავდაპირველად მხოლოდ დიდ მაგისტრს ჰქონდა ორდენში ახალბედას მიღების უფლება. ორდენის ნებისმიერი წევრის მიერ მიღებული საჩუქარი ჯერ დიდი მაგისტრისთვის უნდა წარედგინათ, და მხოლოდ ეს უკანასკნელი განაგებდა ამ საჩუქრის ბედს. თუმცა, დიდი მაგისტრი აბსოლუტურ ძალაუფლებას არ ფლობდა. ორდენის წესდება აიძულებდა მაგისტრს, ნებისმიერი გადაწყვეტილების მიღების წინ შეეკრიბა კაპიტული⁷³⁴ და ძმებისთვის აზრი ეკითხა, ამდენად, მაგისტრის ძალაუფლების პირველ შემლუღვას წარმოადგენდა ძმებთან თათბირის აუცილებლობა, თუმცა არა ყველასთან და არა ყოველთვის, რადგან სწორედ დიდი მაგისტრი წყვეტდა საერთო კრების დანიშვნის დროსა და დამსწრე წევრების რაოდენობას⁷³⁵.

იერარქიულ კიბეზე დიდი მაგისტრის შემდეგ იდგა მარშალი, რომელიც ბრძოლის ველზე ჯარს სარდლობდა და – დიდი მაგისტრის სიკვდილის შემთხვევაში – ახალი მაგისტრის არჩევამდე ორდენს ხელმძღვანელობდა. მარშალი განაგებდა ორდენის იარაღით, ცხენებით, ჯორებითა და ყველა სამხედრო აღჭურვილობით მომარაგებას.

იერუსალიმის პრიორი (ან პრეცეპტორი), რომელსაც ასევე უწოდებდნენ „ტაძრის მთავარ პრეცეპტორს“, იყო წმინდა მიწაზე განლაგებული ტამპლიერთა ორდენის მმართველი. აგრეთვე ის იყო ორდენის მთავარი ბულალტერი და აკონტროლებდა შემოსავალ-გასავლებს. დიდი მაგისტრის იერუსალიმში არყოფნის დროს ქალაქ-

⁷³⁴ კაპიტული – საკონსულტაციო კრება, რომელზეც ორდენისთვის მნიშვნელოვანი საკითხები წყდებოდა.

⁷³⁵ Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 95

ში განთავსებული ორდენის მმართველობა პრიორის ხელში გადადიოდა.

„მკერავი“ – განაგებდა ორდენის წევრთა ტანსაცმლით მომარაგებას.

„მედროშე“ – ტამპლიერთა საბრძოლო აღამს ატარებდა. მას ყოველთვის დაჰყებოდა რამდენიმე რაინდი თავისი მოსამსახურეებითურთ, რათა დროშა მტრის ხელში ჩავარდნისგან დაეცვათ.

„თურკოპოლერი“ – ხელმძღვანელობდა თურკოპოლთა შენაერთს, რომელიც სირიისა და პალესტინის ადგილობრივი მოსახლეობისგან შედგებოდა. ამ მებრძოლთა ძირითად ნაწილს დედა მუსლიმი, ხოლო მამა ქრისტიანი ჰყავდა. ისინი ქრისტიანები იყვნენ და ტამპლიერებს ემსახურებოდნენ. თურკოპოლები იცვამდნენ აზიურ ტანსაცმელს და კარგად იტანდნენ აღმოსავლურ ჰავას. აგრეთვე ისინი მშვენივრად იცნობდნენ რეგიონსა და მუსლიმთა ბრძოლის სტილს, რაც მათ ძალიან გამოსადეგს ხდიდა ტამპლიერებისთვის. თურკოპოლები შესანიშნავი ცხენოსნები და მოისრეები იყვნენ, ამდენად – ისინი ტამპლიერთა ლაშქრის მსუბუქ კავალერიას შეადგენდნენ.

„სამლოცველოს მცველი“ – მას ევალებოდა გადასატანი სამლოცველოს ტარება და დაცვა. ეს სამლოცველო იყო ჩვეულებრივი მრგვალი კარავი, რომელიც ბანაკის ცენტრში იდგმებოდა. ტამპლიერთა ნაწილები მის ირგვლივ იყო განლაგებული, – ამგვარად ყველას შეეძლო ლოცვა და სხვა რელიგიური რიტუალების ჩატარება.

იერუსალიმის პრეცეპტორების გარდა, იყვნენ ასევე სხვადასხვა ქალაქებისა და ცენტრების პრეცეპტორები (ანტიოქია, ტრიპოლი და სხვ.)⁷³⁶.

პრივილეგიები

მეორე მნიშვნელოვანი დოკუმენტი, რომელიც ვატიკანმა ტამპლიერთა პოზიციების განსამტკიცებლად გამოსცა, იყო პაპის, ინოკენტი II,⁷³⁷ ბულა *Omne Datum*

⁷³⁶ Addison, Ch., *The History of the Knights Templars*, 71-72.

⁷³⁷ ინოკენტი II – რომის პაპი 1130 – 1143 წწ.

Optimum. ეს ცნობილი ბულა გამოიცა 1139 წლის 26 მარტს. ის გადაეცა რობერ დე კრაონს⁷³⁸ და წარმოადგენდა ტამპლიერთა ერთგვარ დიდ ქარტიას. ამ ბულის მთავარი მიზანი იყო, გაეთავისუფლებინა ტამპლიერთა ორდენი ნებისმიერი ხელისუფლებისგან და პირდაპირ რომის პაპის მორჩილებაში გადაეყვანა, ორდენის მართვა კი უშუალოდ დიდი მაგისტრისა და კაპიტულისთვის გადაეცა. პატრიარქის მორჩილებიდან გამოსვლამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია იმ პერიოდის სამღვდელთაში⁷³⁹.

პირველ რიგში პაპის ბულაში ნათლად იყო ჩამოყალიბებული ორდენის ქონების ხელშეუხებლობა:

„ჩვენ მოგიწოდებთ, დაულალავად ებრძოდეთ წმინდა ჯვრის მტრებს; და ჯილდოს სახით, ჩვენ უფლებას გაძლევთ, შეინარჩუნოთ მთელი ნადავლი, რასაც სარაცი-ნებისგან⁷⁴⁰ შეიპყრობთ და არავის აქვს უფლება, მოგთხოვოთ ამ ნადავლის მცირედიც კი. ჩვენ ვაცხადებთ, რომ თქვენი სახლი და ყველა სამფლობელო, რომლებიც თქვენ მიიღეთ შემოწირულობის, მეფეთა გულუხვობის შედეგად ან სხვა ნებისმიერი მართალი გზით, დაცულია წმინდა ტახტის მიერ“.

ამის შემდეგ ბულა აკონკრეტებდა ტამპლიერთა ცენტრის ადგილმდებარეობასა და აღნიშნავდა, რომ ის უცვლელი უნდა დარჩენილიყო.

„არც ერთი სხვა სახლი, გარდა იმისა, რომელშიც თავდაპირველად დაარსდა ორდენი, არ უნდა იყოს დამოუკიდებელი ან სხვებზე ზემდგომი“⁷⁴¹.

იქვე ეწერა, რომ არავინ უნდა ჩარეულიყო ორდენის შიდა საქმეებსა და ახალი დიდი მაგისტრის არჩევნებში: „აქვე დავსძენთ, რომ ძვირფასო ძმაო რობერტ, თქვენი ან ნებისმიერი თქვენი მემკვიდრის გარდაცვალების შემთხვევაში, ახალ დიდ მაგისტრად არ უნდა იყოს არჩეული ისეთი პიროვნება, ვისაც ორდენის ფი-

⁷³⁸ რობერტ დე კრაონი – ტამპლიერთა ორდენის მეორე დიდი მაგისტრი 1136 – 1149 წწ.

⁷³⁹ Мельвиль, М., История ордена тамплиеров, 42.

⁷⁴⁰ სარაცინი – ქართ. სარკინოზი. შუა საუკუნეების ქრისტიანულ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული ტერმინი, რომლითაც მუსლიმები მოიხსენიებოდნენ.

⁷⁴¹ Мельвиль, М., История ордена тамплиеров, 43.

გი არ აქვს დადებული. არჩევანი უნდა გაკეთდეს მხოლოდ ყველა ძმის ან მათში უბრძენესთა მიერ. და შემდგომ, დაე არც ერთ საერო თუ სასულიერო პირს არ ჰქონდეს უფლება, შეცვალოს თქვენი მაგისტრისა და ძმების მიერ ცოტა ხნის წინ ჩაწერილი სტატუტები; ეს სტატუტები შეიძლება შეიცვალოს მხოლოდ თქვენი მაგისტრისა და მისი კაპიტულის ნებართვით“.

შემდგომ ბულა კრძალავდა ტამპლიერებისგან რაიმე სახის ფიცის მიღებას, რაც მათ ხელშეუხებლობას კიდევ უფრო გაამყარებდა და თითქმის წმინდანთა სტატუსს მიანიჭებდა: „ვუკრძალავთ ნებისმიერ ადამიანს თქვენგან ფიცის მოთხოვნას, ისე როგორც ნებისმიერი საერო პიროვნება აკეთებს“⁷⁴².

ვინაიდან ორდენს ეკლესიის სახსრებზე უნდა ეარსება, ბულა ტამპლიერებს საეკლესიო გადასახადების აკრეფის უფლებას აძლევდა: „ჩვენ ყველას ვუკრძალავთ თქვენგან „მეთედის“⁷⁴³ მოთხოვნას, პირიქით, ჩვენ გაძლევთ უფლებას, მოაგროვოთ ეს გადასახადი, რომელიც ეპისკოპოსის ნებართვით თქვენთან შემოვა“⁷⁴⁴.

შემდგომი პარაგრაფით, ბულა ტამპლიერებს ანიჭებდა არა მხოლოდ მატერიალურ, არამედ სულიერ თავისუფლებასაც: „რათა არაფერმა შეუშალოს ხელი თქვენი სულების გადარჩენას, რომის წმინდა ეკლესიის ძალით ჩვენ უფლებას გაძლევთ, ეპისკოპოსის ნებართვის გარეშე დამხმარეებად აიყვანოთ კლირიკები და კაპელანები და თქვენს სახლში მორჩილებაში გყავდეთ. ამ კაპელანებმა უნდა გაიარონ ერთწლიანი გამოსაცდელი პერიოდი, და თუ ისინი უსარგებლოები ან არეულობების გამომწვევები აღმოჩნდებიან, თქვენ გაქვთ უფლება, უკან გაუშვათ ისინი და მხოლოდ საუკეთესოები დაიტოვოთ. კაპელანები თავხედურად არ უნდა ჩაერიონ სახლის მართვაში, თუ, რა თქმა უნდა, ამას მათ მაგისტრი არ უბრძანებს და მხოლოდ სულებზე უნდა იღვაწონ, თუ ამას მაგისტრი და რაინდები ისურვებენ. კაპიტულის გარეთ ისინი არავის ემორჩილებიან და მხოლოდ შენს ბრძანებებს შეასრულებენ, ძმაო რობერტ, როგორც მათი მაგისტრისა და პრელატის“⁷⁴⁵.

⁷⁴² Мельвиль, М., История ордена тамплиеров, 44.

⁷⁴³ მეთედი – საეკლესიო გადასახადი, რომელსაც საერო პირი ეკლესიას სწირავდა.

⁷⁴⁴ Мельвиль, М., История ордена тамплиеров, 44.

⁷⁴⁵ Мельвиль, М., История ордена тамплиеров, 45.

ბულის შემდგომი დებულება თითქმის სრულ სულიერ დამოუკიდებლობას ანიჭებდა ორდენს: „ჩვენ გაძლევთ უფლებას, აღმართოთ სამლოცველოები ყველა იმ ტერიტორიაზე, რომელიც თქვენ გეკუთვნით, რათა თქვენ და თქვენმა ახლობლებმა იქ ჩაატარონ წირვა და შემდგომ იქვე დაიკრძალონ. ვინაიდან სულისთვის სახიფათოა და შეუფერებელი, როდესაც ფიცდადებული ძმები ეკლესიაში წასვლისას ერევიან ცოდვილთა ბრბოსა და მამაკაცებში, რომლებიც დიაცებს სტუმრობენ“⁷⁴⁶.

რა თქმა უნდა, ასეთი ვრცელი პრივილეგიები დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა სასულიერო წრეებში. განსაკუთრებით მწვავე კამათი მიმდინარეობდა გადასახადებისა და სამლოცველოების საკითხებზე. ამ დავაში პაპი მუდამ ტამპლიერთა მხარეს იჭერდა. ორდენის პოზიციების განსამტკიცებლად გამოიცა კიდევ რამდენიმე ბულა – 1145 წელს Militia Dei და 1160 წელს – Dilecti Filii, რის შედეგადაც ორდენმა თითქმის შეუზღუდავი ძალაუფლება მიიღო და მხოლოდ უშუალოდ რომის პაპის დაქვემდებარებაში მოექცა⁷⁴⁷.

ტამპლიერთა „განძი“

მრავალი პრივილეგიის მიღებისთანავე ტამპლიერთა ორდენმა მალე გამდიდრება დაიწყო. მეფეები და დიდგვაროვნები მთელი ევროპიდან თავიანთ წმინდა ვალად თვლიდნენ, მდიდარი საჩუქრები ებოძებინათ ორდენისთვის. 1128 წელს, ტრუას კრებიდან ორი თვის შემდეგ, პორტუგალიის დედოფალმა ტერეზამ⁷⁴⁸ ტამპლიერებს უბოძა მდინარე მონდეგოზე⁷⁴⁹ მდებარე ერთ-ერთი ციხესიმაგრე⁷⁵⁰. ორდენმა ასევე უდიდესი უძრავი და მოძრავი ქონება მიიღო ბრიტანეთის ტერიტორიაზე, სადაც დაარსდა ორდენის მეორე უდიდესი ცენტრი, ლონდონის მცირე

⁷⁴⁶ Мельвиль, М., История ордена тамплиеров, 45.

⁷⁴⁷ იქვე, 45.

⁷⁴⁸ ტერეზა – პორტუგალიის დედოფალი 1113 – 1130 წწ.

⁷⁴⁹ მონდეგო – მდინარე დღევანდელი პორტუგალიის ცენტრალურ ნაწილში.

⁷⁵⁰ Мельвиль, М., История ордена тамплиеров, 34.

ტადარი. ევროპასა თუ ახლო აღმოსავლეთში ტამპლიერთა ორდენი აურაცხელ უძრავ თუ მოძრავ ქონებას დაეუფლა. აღმოსავლეთის ლათინურ სახელმწიფოებში ორდენის მმართველობაში გადავიდა რამდენიმე ათეული ციტადელი, მიწები და სოფლები. ტამპლიერებმა თავიანთი რეგიონული ცენტრები დააარსეს ყველა მნიშვნელოვან ქალაქში. აღმოსავლეთში ტამპლიერებს სამი დიდი საპრიორო⁷⁵¹ ჰქონდათ: იერუსალიმის სამეფოში, ტრიპოლისა და ანტიოქიაში. ევროპაში კი ორდენი უძრავ ქონებას ფლობდა შემდეგ პროვინციებსა და სახელმწიფოებში: აპულია⁷⁵² და სიცილია, ჩრდილოეთი და ცენტრალური იტალია, პორტუგალია, კასტილია და ლეონი, არაგონი, გერმანია და უნგრეთი, საბერძნეთი, საფრანგეთი, ინგლისი, შოტლანდია და სხვა⁷⁵³.

მიუხედავად იმისა, რომ ორდენმა ძალზე მოკლე დროში შეიძინა აურაცხელი სიმდიდრე და ქონება, რომელიც მთელს ევროპასა და ახლო აღმოსავლეთის ქრისტიანულ სახელმწიფოებში იყო მოფენილი, ტამპლიერებმა მშვენივრად გაართვეს თავი ამ სიმდიდრის მართვას. შეიქმნა კარგად აწყობილი მართვის სისტემა, რომელიც მკაცრ იერარქიულ პრინციპებს ეფუძნებოდა. ციხეები კომანდორებს ემორჩილებოდნენ, კომანდორები – პროვინციებს, პროვინციები – კაპიტულს და ბოლოს ხელისუფლების ყველა ძაფი დიდი მაგისტრის ხელში იყრიდა თავს⁷⁵⁴. მართვის სისტემის ჩამოყალიბების გარდა, ტამპლიერებმა მალევე დაიწყეს გეოგრაფიულად დანაწევრებული ქონების კომპაქტურ ბლოკებად გაერთიანება. ყიდვა-გაყიდვა და გაცვლა საშუალებას იძლეოდა, გაეფართოებინათ ქონება და თავიდან მოეშორებინათ არამომგებიანი ან განცალკევებულად მყოფი მიწები. სწრაფვა რაციონალურობისკენ ყველაფერში გამოიხატებოდა: ტამპლიერები თავიდან იშორებდნენ მიწებს, რომლებიც სხვის ტერიტორიაში იყო შეჭრილი და მათ სამფლობელოებს ანაწევრებდა⁷⁵⁵. აგრეთვე ისინი ითვალისწინებდნენ ყველა რეგიონის თავისებურებას და აწარმოებდნენ იქ იმას, რასაც ყველაზე დიდი შემო-

⁷⁵¹ საპრიორო – ტამპლიერთა რეგიონული მმართველობითი ორგანო.

⁷⁵² აპულია – რეგიონი დღევანდელი იტალიის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში.

⁷⁵³ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 97

⁷⁵⁴ Мельвилъ, М., История ордена тамплиеров, 37.

⁷⁵⁵ Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 157.

სავლის მოტანა შეეძლო. მაგალითად, დიჟონში⁷⁵⁶ ორდენს ვენახები ჰქონდა გაშენებული, ლარზაკში⁷⁵⁷ ტამპლიერებს ხორბალი მოჰყავდათ და ცხენების, ხარებისა და ცხვრის მოშენებით იყვნენ დაკავებული. ცხვრის მოშენებას ასევე შამპანში⁷⁵⁸, არაგონსა და ინგლისში მისდევდნენ. სამხრეთ იტალიაში ტამპლიერები მებაღეობით იყვნენ დაკავებული, სადაც ასევე ვენახები და ზეთისხილის ხეები ჰქონდათ გაშენებული. რა თქმა უნდა, ყველა საკომანდოროს უპირველესი მიზანი საკუთარი თავის გადარჩენა იყო, ამიტომ მათ ყველგან ხორბალი მოჰყავდათ და ღორებს აშენებდნენ. გარდა ამისა, თითქმის ყველგან ტამპლიერები ზრუნავდნენ საკუთარი ვენახების ჩაყრაზე. ბრიტანელ ტამპლიერებს ამის საშუალება არ ჰქონდათ, ამიტომ მათ ღვინო პუატუდან⁷⁵⁹ შემოჰქონდათ, რომელიც ლა როშელიში⁷⁶⁰ მათსავე გემზე „La tampliere“ იტვირთებოდა და ბრიტანეთში იგზავნებოდა. წმინდა მიწაზე იგზავნებოდა მხოლოდ შემოსავლის გარკვეული პროცენტი, მაგრამ სწორედ იქაური მოთხოვნები აძლევდნენ მიმართულებას ტამპლიერთა სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობას. ცხენების მოშენება და ქერის მოყვანა იყო ტამპლიერთა საქმიანობის განუყოფელი ნაწილი შამპანში, ბრეტანსა⁷⁶¹ და, რა თქმა უნდა, ესპანეთში⁷⁶². ასეთ ფართო ტერიტორიაზე გადაჭიმული სამფლობელოებიდან ტამპლიერები სხვადასხვა სახის გადასახადებს იღებდნენ. მიწის გადასახადის გარდა, გლეხები ორდენს უხდიდნენ ასევე გზის გადასახადებს, ტვირთის გადაზიდვისა და ბაზარში ვაჭრობის უფლების გადასახადს, აგრეთვე ღუმელების, პრესებისა და წისქვილების გამოყენების გადასახადებს. ბიოტში⁷⁶³ ტაძრის ორდენი დიდ შემოსავლებს იღებდა საძოვრების გადასახადებიდან. თავდაპირველად ორდენი გადასახადებს ძირითადად ნატურალური პროდუქტებით იღებდა (ხორბალი, ქერი,

⁷⁵⁶ დიჟონი – ქალაქი დღევანდელი საფრანგეთის ცენტრალურ ნაწილში.

⁷⁵⁷ ლარზაკი – პროვინცია დღევანდელი საფრანგეთის სამხრეთ ნაწილში.

⁷⁵⁸ შამპანი – პროვინცია დღევანდელი საფრანგეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში.

⁷⁵⁹ პუატუ – ისტორიული პროვინცია დღევანდელი საფრანგეთის დასავლეთ ნაწილში.

⁷⁶⁰ ლა როშელი – საპორტო ქალაქი დღევანდელი საფრანგეთის დასავლეთ ნაწილში.

⁷⁶¹ ბრეტანი – პროვინცია დღევანდელი საფრანგეთის ჩრდილოეთ ნაწილში.

⁷⁶² Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 162.

⁷⁶³ ბიოტი – მცირე პროვინცია დღევანდელი საფრანგეთის უკიდურეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში.

ღვინო, ყველი და სხვ.), თუმცა XII საუკუნეში ნელ-ნელა დაიწყო გადასახადების ფულით აკრეფა და დადგინდა ფიქსირებული თანხები⁷⁶⁴.

ამდენი ქონების, პრივილეგიებისა და მრავალი შემოსავლის წყალობით ტამპლიერები აურაცხელი სიმდიდრის პატრონები გახდნენ. მხოლოდ ევროპაში მათი წლიური შემოსავალი აღწევდა ექვს მილიონ გირვანქას. გარდა ამისა, ორდენი მუდამ უხვ საჩუქრებსა და ფულად შემოწირულობებს იღებდა. როგორც ჟაკ დე ვიტრი აღნიშნავს: „ისინი ფლობდნენ მრავალ ქალაქსა თუ სოფელს, როგორც აღმოსავლეთში, ასევე დასავლეთში. მიღებული შეწირულობებიდან ისინი ყოველწლიურად გარკვეულ თანხას უგზავნიდნენ დიდ მაგისტრს იერუსალიმში, რათა ეს თანხები წმინდა მიწის დაცვას მოხმარებოდა“⁷⁶⁵.

გემოთქმულიდან ნათლად ჩანს, რომ ტამპლიერთა ორდენს მალე უმარამბარი კაპიტალი დაუგროვდა, რასაც, რა თქმა უნდა, რთული ფინანსური სტრუქტურის შექმნა სჭირდებოდა. შემოსავლებისა და ქონების განკარგვის საქმეს ტამპლიერებმა შესანიშნავად გაართვეს თავი. მათ მალე ეწოდათ „დასავლეთის ბანკირები“. ტამპლიერთა ფინანსური წარმატება ხშირად ორდენის დაღუპვის ერთ-ერთ მიზეზად მოჰყავთ.

ორდენი ეწეოდა ყველა მონასტრისთვის დამახასიათებელ საქმიანობას. ის იყო თავშესაფარი როგორც ადამიანებისთვის, ასევე ქონებისთვის. ძვირფასი ნივთების შესანახად ღვთის სახლზე უსაფრთხო ადგილი არ არსებობდა, რომელიც, პრინციპში, ხელშეუხებლად ითვლებოდა. სამხედრო ორდენების მონასტრები კი ყველაზე დიდი ნდობით სარგებლობდნენ; განსაკუთრებით კი – პარიზის, ლონდონის, ლა როშელის და სხვა „სახლები“, რომლებსაც მაღალი გალავნები და მრავალი შეიარაღებული ბერი იცავდა ყველანაირი საფრთხისგან. სწორედ ასე, ძვირფასეულობისა და ფულის შენახვის ხარჯზე, დააგროვეს ტამპლიერებმა მათი ცნობილი „განძი“, რომელსაც ზოგი დღემდე ეძებს. ამდენად, ორდენის პირველი ფინანსური სტატუსი პასიური იყო, ის დასავლეთს სეიფის ფუნქციით მოევლინა⁷⁶⁶.

⁷⁶⁴ იქვე 163; Нюман, Ш., Подлинная история Тамплиеров, 235 – 238.

⁷⁶⁵ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 98.

⁷⁶⁶ Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 191 – 192.

ორდენი ასევე ინახავდა კონკრეტული მიზნებისთვის განკუთვნილ თანხებს, რომელთა აღსრულებაც რაიმე მიზეზით გადაიდო. ორდენისთვის გადაცემული ნებისმიერი საგანი ინახებოდა სკივრში, რომლის გასაღებიც ორდენის ხაზინის გამგეს ჰქონდა და მისი გახსნა მხოლოდ მეპატრონის თანხმობის შემთხვევაში შეიძლებოდა. ლუი VII⁷⁶⁷ ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს ტამპლიერებს ერთ-ერთი გემით, რომელიც ნამდვილ მცურავ ბანკს წარმოადგენდა, გადაჰქონდათ მრავალი ჯვაროსნის სკივრი.

კერძო პირების მიერ შესანახად გადაცემული ფულისა და სიმდიდრის გარდა, ტამპლიერები ფლობდნენ საკუთარ ფინანსებს, რომელთაც არანაირი კონკრეტული დანიშნულება არ გააჩნდა. ამდენად, მეორე მხარის სასარგებლოდ თანხების მართვიდან ორდენი ბუნებრივად გადავიდა პროცენტის ვალების გაცემაზე, რაც ასევე დიდი შემოსავლების წყაროდ იქცა⁷⁶⁸.

დიდგვაროვნების გარდა, ფინანსური დახმარებისთვის ტამპლიერებს მეფეებიც მიმართავდნენ. ისინი შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ ორდენის კერძო კლიენტები, თუმცა გაცილებით მნიშვნელოვანი იყო ტამპლიერებთან მათი ურთიერთობები სახელმწიფო დონეზე. მაგალითად ლუი VII სუვერისადმი⁷⁶⁹ მიწერილ წერილში ამბობს: „ჩვენ ვერც კი წარმოგვიდგენია, თუ როგორ შევძლებდით ამ ქვეყანაში გაძლებას ტამპლიერთა დახმარების გარეშე. მათ ჩვენ საკმაოდ დიდი თანხა გვაესესხეს და ის აუცილებლად უნდა დავუბრუნოთ. ამიტომ გთხოვთ, დაუყონებლივ გადაუხადოთ მათ ორი ათასი მარკა ვერცხლით“.

საფრანგეთის მეფის ეს სესხი თითქმის კერძო საქმე იყო, მაგრამ მან სათავე დაუდო ტრადიციას, რომელიც ჯვაროსნული ლაშქრობების მთელი ისტორიის განმავლობაში მოქმედებდა: წმინდა მიწაზე გამგზავრებამდე მეფეები მიმართავდნენ ორდენს და ხაზინას აბარებდნენ შესანახად, ან სალაშქროდ ფულს სესხულობდ-

⁷⁶⁷ ლუი VII – საფრანგეთის მეფე 1137 – 1180 წწ. მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობის ლიდერი.

⁷⁶⁸ Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 193.

⁷⁶⁹ სუვერი – 1080 – 1151 წწ. ლუი VII პირველი მრჩეველი. როდესაც მეფე ლუი 1147 წელს ჯვაროსნულ ლაშქრობაში გაემგზავრა, სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობა მან სუვერს ჩააბარა.

ნენ. ასე მაგალითად, ჰენრი II ⁷⁰ ორდენს მთელი თავისი ხაზინა ჩააბარა, ხოლო ედუარდ I ⁷¹ წმინდა მიწაზე გამგზავრებამდე ტამპლიერებისგან რვა ათასი ლივრი ⁷² ისესხა. ასევე ტამპლიერებისგან დიდ თანხებს სესხულობდა პაპი ალექსანდრე III ⁷³, როდესაც იგი რომიდან გააძევეს. ეს იყო პირველი ნაბიჯი იქით, რომ ორდენისთვის სახელმწიფო ფინანსების გამგებლობა დაევალებინათ. ინგლისში ეს მხოლოდ ნაწილობრივ განხორციელდა: ჰენრი II ხაზინის მხოლოდ ნახევარი გადასცა ორდენს, ხოლო მეორე ნახევარი სასახლეში დატოვა. ამის საპირისპიროდ, საფრანგეთის მთელი სახელმწიფო ხაზინა ჯერ კიდევ XII საუკუნის შუა ხანებიდან ტამპლიერთა პარიზის „სახლში“ ინახებოდა. 1190 წლის ჯვაროსნულ ლაშქრობაში გამგზავრებამდე ფილიპ II ⁷⁴ გამოსცა ბრძანებულება, რომელსაც უნდა დაერეგულირებინა სახელმწიფოს მმართველობა მისი არყოფნის დროს. მეფემ მოხელეებს დაავალა, ყველა აკრეფილი გადასახადი ტამპლიერთა პარიზის „სახლში“ ჩაებარებინათ. სავარაუდოდ, ტამპლიერები საფრანგეთის ხაზინას მთელი XIII საუკუნის განმავლობაში განაგებდნენ. მიუხედავად ამისა, 1295 წელს ფილიპე ლამამა ბრძანა, სახელმწიფო ხაზინა ტამპლიერთა რეზიდენციიდან ლუვრში ⁷⁵ გადაეტანათ, თუმცა 1303 წელს კლავ ტამპლიერებთან დააბრუნა.

ტამპლიერები ევროპის სხვა მონარქების ფინანსებსაც განაგებდნენ. მაგალითად, თავისი ფინანსები ორდენს ჩააბარა სიცილიის მეფე შარლ I ანჟუმ ⁷⁶ და არაგონის მეფე ხაიმე I არაგონმა ⁷⁷. ტამპლიერები ასევე განაგებდნენ პაპი კლი-

⁷⁰ ჰენრი II – ინგლისის მეფე 1154 – 1189 წწ. პირველი პლანტაგენეტი მეფე ინგლისის ტახტზე.

⁷¹ ედუარდ I – ინგლისის მეფე 1272 – 1307 წწ.

⁷² ლივრი – ფულის ერთეული შუა საუკუნეების საფრანგეთში.

⁷³ ალექსანდრე III – რომის პაპი 1159 – 1181 წწ.

⁷⁴ ფილიპ II – საფრანგეთის მეფე 1180 – 1223 წწ.

⁷⁵ ლუვრი – საფრანგეთის მეფეების რეზიდენცია.

⁷⁶ შარლ I ანჟუ (1227 – 1285 წწ.) – სიცილიის მეფე 1266 – 1282 წწ. ნეაპოლის მეფე 1266 წლიდან, ალბანეთის მეფე 1272 წლიდან, იერუსალიმის ტიტულირებული მეფე 1272 წლიდან.

⁷⁷ ხაიმე I არაგონი (1208 – 1276 წწ.) – 1213 წლიდან არაგონის მეფე, ბარსელონას გრაფი, მონპელიეს სენიორი. 1231 წლიდან მაიორკის მეფე, 1238 წლიდან – ვალენსიის მეფე.

მენტ V ფინანსებს⁷⁷⁸.

თავის ფინანსურ უსაფრთხოებას ორდენი უზრუნველყოფდა სამი საშუალებით: გირაოთი, პროცენტებითა და ჭარიმებით. გაცემული თანხის სანაცვლოდ მევა-
ლე ტამპლიერებს თავის ქონებას გადასცემდა, რომელიც ვალის გადაუხდელო-
ბის შემთხვევაში ორდენის საკუთრებაში რჩებოდა. თავდაპირველად სამეცხემო
საქმიანობის დაფარვის მიზნით პროცენტის გადახდა სხვადასხვა ვალუტის გადაც-
ვლის სახით ხდებოდა. თუმცა, XIII საუკუნეში ეს ოპერაციები უკვე ღიად ხორცი-
ელდებოდა და მოგება 10 პროცენტს შეადგენდა, რაც გაცილებით ნაკლები იყო
იტალიელი ბანკირების მოგებაზე. ჭარიმის ოდენობა კონტრაქტში იყო ჩაწერილი
და ვალის 60 დან 100 პროცენტამდე მერყეობდა.

როდესაც ტამპლიერები უშუალოდ არ მონაწილეობდნენ ფინანსური ოპერაციე-
ბის განხორციელებაში, ისინი ხშირად მრჩევლების ან მოწმეების როლში გამო-
დიოდნენ⁷⁷⁹.

იმ პერიოდის ევროპული ვაჭრობა ნაღდი ფულის ნაკლებობას განიცდიდა, რისი
კომპენსაციაც ფულის სწრაფი ბრუნვით შეიძლებოდა, თუმცა ცირკულაცია ძალ-
ზე ნელა მიმდინარეობდა. მდგომარეობის გამოსასწორებლად საჭირო იყო ფუ-
ლის ტრანსპორტირების თავიდან არიდება. ამდენად, რათა ფულის გადენა შე-
ეზღუდათ და გაეზარდათ ფიქტიური ტრანსფერების რაოდენობა, ტამპლიერთა
ბევრი კლიენტი ვალს ევროპაში იღებდა და ფულს აღმოსავლეთში ხარჯავდა და
პირიქით. მიუხედავად ამისა, საჭირო იყო გარკვეული კორექტივები, – ამდენად,
ტამპლიერთა ორდენი მაინც ასრულებდა ნაღდი ფულის ტრანსპორტირებას რო-
გორც საერო, ასევე სასულიერო პირთათვის. სწორედ ტამპლიერთა გემით მოხდა
ჰენრი III ⁷⁸⁰ ხაზინის გადატანა ინგლისიდან კონტინენტზე. მსგავს მომსახურებას
ტამპლიერები კერძო პირებსაც სთავაზობდნენ. მაგალითად, 1266 წელს ბურგუნ-
დიის⁷⁸¹ ჰერცოგმა ტამპლიერებს ხუთასი გირვანქა-მარკა გაატანა თავის შვილთან,

⁷⁷⁸ Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 38, 240.

⁷⁷⁹ იქვე, 195.

⁷⁸⁰ ჰენრი III – ინგლისის მეფე 1216—1272 წწ.

⁷⁸¹ ბურგუნდია – პროვინცია დღევანდელი საფრანგეთის ტერიტორიაზე.

რომელიც იმ დროს ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობდა.

რა დიდი მნიშვნელობაც უნდა ჰქონოდა ფულის ტრანსპორტირებას, ეს ხმელ-თაშუაზღვისპირეთში ტამპლიერთა საქმიანობის მხოლოდ ერთი მიმართულება იყო⁷⁸².

თავდაპირველად ტამპლიერებს ან გადაჰქონდათ ნედლეული, ან აფინანსებდნენ მის გადატანას, მაგრამ მას შემდეგ, რაც მათ განკარგულებაში დიდი ფლოტი გაჩნდა, მათ პილიგრიმების გადაყვანაც დაიწყეს. ამასთან, პილიგრიმები თავდაპირველად ჩაჰყავდათ ორდენის კუთვნილ „სახლებში“, რომლებიც განთავსებული იყო ხმელთაშუა ზღვის პორტებში, იქიდან კი წმინდა მიწაზე მიჰყავდათ. მომლოცველები ტამპლიერებს სრულად ენდობოდნენ, რადგან მათი გემები კარგად იყო დაცული. წელიწადში მარსელში⁷⁸³ გაწერილ ტამპლიერთა და ჰოსპიტალიერთა ორ გემს შეეძლო ექვსი ათასი მგზავრი გადაეყვანა. 1216 წელს მარსელმა აღიარა ორდენების უფლება, აეშენებინათ და შეენახათ გემები ამ ქალაქში, მაგრამ ორდენებმა მოითხოვეს ნავიგაციის სრული თავისუფლება და ამ მიზეზით მარსელიდან მონპელიეში⁷⁸⁴ გადავიდნენ. საბოლოოდ – 1234 წელს მარსელთან მოხდა შეთანხმება, რომლის მიხედვითაც ტამპლიერებსა და ჰოსპიტალიერებს ეძლეოდათ უფლება, წელიწადში ორჯერ, აპრილსა და აგვისტოში, პორტიდან თითო გემი ისე გაეყვანათ, რომ ტვირთზე ბეგარა არ გადაეხადათ⁷⁸⁵.

ტამპლიერები ისე მოძლიერდნენ, რომ ხშირად ევროპის პოლიტიკურ საკითხებშიც ერეოდნენ. ნებისმიერ ომში ქრისტიანთა შორის ტამპლიერები სრული ხელშეუხებლობით სარგებლობდნენ. გარდა ამისა, ორდენის რიგებში იყვნენ ევროპის დიდებულთა თითქმის ყველა საგვარეულოს წარმომადგენლები, ამდენად, ისინი შესანიშნავად ერკვეოდნენ პოლიტიკაში და ნათესაური კავშირებით იყვნენ შეკრულები ყველა მმართველ დინასტიასთან. ტამპლიერები შუამავლებად გამოვიდნენ ლუი VII და ჰენრი II შორის 1160 წელს გამართულ მოლაპარაკებებში და სამ-

⁷⁸² Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 197 – 198.

⁷⁸³ მარსელი – საპორტო ქალაქი დღევანდელი საფრანგეთის სამხრეთ ნაწილში.

⁷⁸⁴ მონპელიე – ქალაქი დღევანდელი საფრანგეთის სამხრეთ ნაწილში.

⁷⁸⁵ Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 200 – 202.

შვიდობო ხელშეკრულების ხელმოწერას მოწმეების სტატუსით დაესწრნენ. 1164 წელს ტამპლიერებმა დროებით შეარიგეს ინგლისის მეფე ჰენრი II და ეპისკოპოსი ბეკეტი⁷⁸⁶.

სამხედრო ორდენები დასავლეთისთვის იდეალურ საინფორმაციო წყაროს წარმოადგენდნენ. მათი „სახლების“ ქსელი კარგად მოქმედი სტრუქტურა იყო. ტამპლიერები ვერ შეძლებდნენ მათი მისიის შესრულებას ახალი კანდიდატების მუდმივშემომავალი ნაკადის გარეშე. ახალწვეულების მოსაზიდად აუცილებელი იყო, მუდამ შეეხსენებინათ ქრისტიანული ქვეყნებისთვის წმინდა მიწის გამოუვალი მდგომარეობის შესახებ, ახლო აღმოსავლეთში მცხოვრებ ქრისტიანთა გასაჭირსა და მუსლიმურ საფრთხეზე, ამიტომ ტამპლიერებმა დაიწყეს ინფორმაციული პოლიტიკის გატარება. მათ დაიწყეს მიმოწერა ევროპის მონარქებთან, დიდგვაროვნებსა და რომის პაპებთან. 1162 – 1165 წლებში ლუი VII აღმოსავლეთიდან მიიღო თოთხმეტი წერილი, აქედან შვიდი ტამპლიერების მიერ იყო გაგზავნილი. ჰატი-ნის⁷⁸⁷ მარცხის შესახებ ევროპამ ასევე ერთ-ერთი ტამპლიერის, ტიერის, წერილიდან შეიტყო⁷⁸⁸.

⁷⁸⁶ თომას ბეკეტი (1118 – 1170 წწ.) – XII საუკუნეში ინგლისში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფიგურა. თავდაპირველად ის იყო მეფის, ჰენრი II, კანცლერი (1155 – 1162 წწ.), ხოლო 1162 წელს კენტერბერის არქიეპისკოპოსი გახდა. როგორც კი სასულიერო თანამდებობა მიიღო, ბეკეტი უმაღლესი პირი გახდა მეფის, რომელსაც ეკლესიის უფლებების შეზღუდვა სურდა. 1170 წელს მეფის ბრძანებით ეპისკოპოსი ბეკეტი მოკლეს კენტერბერის ტაძრის საკურთხევლის კიბეზე.

⁷⁸⁷ ჰატი-ნის ბრძოლა – 1187 წელს სალაჰ ად-დინმა ჰატი-ნთან (დღევანდელი ისრაელის ტერიტორია) სასტიკად დაამარცხა ჯვაროსანთა არმია და იერუსალიმი აიღო.

⁷⁸⁸ Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 207.

სამხედრო საქმე

მიუხედავად იმისა, რომ ტამპლიერებმა ძლიერებისა და სიმდიდრის უმაღლეს მწვერვალებს მიაღწიეს, ისინი არ ივიწყებდნენ თავის უპირველეს მოვალეობას; ტამპლიერთა ორდენი, პირველ რიგში, მებრძოლთა ორდენი იყო და, რა თქმა უნდა, მათ ყველაზე დიდ წარმატებას ბრძოლის ველზე მიაღწიეს. ცნობილია, რომ ტამპლიერები პირველები ერთვებოდნენ ბრძოლაში და უკანასკნელები იხევდნენ უკან. თუ რომელიმე ტამპლიერი ბრძოლის ველს მიატოვებდა ან სიმხდალეს გამოამუღავნებდა, მას აგდებდნენ ორდენიდან და მხოლოდ დიდ მაგისტრს შეეძლო მისი დაბრუნება ერთი წლის შემდეგ⁷⁸⁹.

ბუნებრივია, დახვეწილი სამხედრო ორგანიზაციის გამართვასა და ტაქტიკური ბრძოლის შესწავლას ხანგრძლივი წვრთნები სჭირდებოდა, თუმცა ტამპლიერთა წესდებიდან ან სხვა სტატუტებიდან ვერ ვიღებთ ცნობებს რაინდთა წვრთნის სპეციალური ინსტრუქციების შესახებ. მაგრამ მაინც მოიპოვება ცნობები, რომ დიდი მაგისტრი ორდენის წევრებს ჭირითისა და ორთაბრძოლების ჩატარების უფლებას აძლევდა, მაგრამ უბედური შემთხვევის თავიდან აცილების მიზნით, ორთაბრძოლის დროს სასტიკად იყო აკრძალული შუბის ტყორცნა. ასევე ორდენის წევრებს ეკრძალებოდათ ნადირობა, რაც შუა საუკუნეებში ბრძოლასთან ყველაზე მიახლოებულ სამხედრო წვრთნად ითვლებოდა. ეს აკრძალვა ორი ძირითადი მიზეზის გამო იყო დადგენილი: პირველი – ნადირობა ძირითადად საერო პირთა გართობად ითვლებოდა და მეორე – შეიძლებოდა, ნადირობას უბედური შემთხვევები მოჰყოლოდა.

სავარაუდოდ, ტამპლიერი რაინდები ვარჯიშობდნენ ლოცვებისა და კრებებისგან თავისუფალ დროს, დღისით ცხრიდან თორმეტ საათამდე, ანუ დილისა და შუადღის ლოცვებს შორის, ან დღის მეორე ნახევარში, სამი საათიდან საღამოს ლოცვამდე.

ორდენის სტატუტებიდან ჩანს, თუ როგორი იყო ტამპლიერთა წყობა გადაადგი-

⁷⁸⁹ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 73.

ლებისა თუ ბრძოლის დროს, თუმცა იქ არაფერია ნათქვამი სამწყობრო თუ საბრძოლო ტაქტიკური წვრთნების შესახებ. ტამპლიერთა თანამედროვე ავტორები აგვიწერენ, რომ ტამპლიერთა მჭიდროდ შეკრული ნაწილი მტრის ცენტრს უტევდა და მოწინააღმდეგეს ორ ნაწილად ხლეჩდა, რაც სხვა ქრისტიან რაინდებს საშუალებას აძლევდა მეტოქის ლაშქრის შუაგულში შეჭრილიყვნენ. ისეთი სახის შეტევის განხორციელება, როდესაც მხედართა მჭიდროდ შეკრული რიგები ერთი სისწრაფითა და მკაცრად ორგანიზებულად უტევენ მოწინააღმდეგეს, ხანგრძლივ და დამლულ წვრთნებს მოითხოვდა. შუა საუკუნეების ავტორთა ცნობები იმის შესახებ, რომ ტამპლიერთა შეტევები შიმის ზარს სცემდნენ მუსლიმ მებრძოლებს, მუთითებს იმაზე, რომ ტამპლიერები სრულყოფილად ასრულებდნენ ამ ტაქტიკურ მანევრს. ჩვენთვის უცნობია, იყო ეს ბრძოლის ველზე გამომუშავებული ტაქტიკა თუ ხანგრძლივი წვრთნების შედეგად მიღწეული შედეგი, თუმცა მეორე ვარიანტი უფრო სანდო უნდა იყოს⁷⁹⁰.

მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს ბრძოლები მცირე აზიის მთიანეთში შეიძლება ჩაითვალოს ტამპლიერთა პირველ დიდ სამხედრო აქციად. მათ დაიმსახურეს ლუი VII შექება, როდესაც ტამპლიერებმა საფრანგეთის მეფე ბრძოლის ველზე გადაარჩინეს.

ამის შემდეგ ტამპლიერები თითქმის ყველა საომარ ოპერაციაში მონაწილეობდნენ. ისინი ხშირად ატარებდნენ სწრაფ რეიდებს, რაც მხოლოდ კავალერიისთვის იყო შესაძლებელი, და ქვეითები ამ სვლას საგრძნობლად ანელებდნენ. ამდენად, სავარაუდოა, რომ ტამპლიერები ბრძოლაში იშვიათად იყვნენდნენ ქვეით ნაწილებს, ან მათგან დამხმარე მსუბუქი კავალერიისა და ცხენოსანი მშვილდოსნების ნაწილებს აკომპლექტებდნენ⁷⁹¹.

ბრძოლის ველზე ტამპლიერები მუდამ თავიანთი აღმის მახლობლად უნდა ყოფილიყვნენ. თუ ორდენის რომელიმე რაინდი ბრძოლისას მოშორდებოდა ალაშს და უკან დაბრუნებას ვეღარ შეძლებდა, ის ქრისტიანული არმიის სხვა ნაწილებს უნდა შეერთებოდა, ხოლო რაინდებს, რომლებიც ბრძოლის ველზე დაიჭრებოდ-

⁷⁹⁰ Nicholson H., Knight Templar, Osprey Publishing (Warrior 91), 2004, 25-26.

⁷⁹¹ იქვე, 26.

ნენ, არ ჰქონდათ უფლება, მიეტოვებინათ ბრძოლა თავიანთი სარდლის ნებართვის გარეშე⁷⁸².

ტამპლიერები მუდამ იყვნენ ჯვაროსანთა არმიის მთავარი შემტევი ძალა. ისინი პირველები ეკვეთებოდნენ მოწინააღმდეგეს და სისწრაფისა და შოკის ხარჯზე ელვისებურად არღვევდნენ მუსლიმთა რიგებს. 1177 წლის მონტგისარის ბრძოლის⁷⁸³ ერთ-ერთმა თვითმხილველმა შემდეგნაირად აღწერა ტამპლიერთა შეტევა:

„ოდოს⁷⁸⁴ ტაძრის რაინდთა მაგისტრს, თავის პირად ასეულში ჰყავდა 84 რაინდი მისი ორდენიდან. ის თავის მებრძოლებთან ერთად ბრძოლაში წმინდა ჯვრით დალოცვილი გაემართა. მათ ერთდრულად ჰკრეს დეზები ცხენებს და პირდაპირ ეკვეთნენ მოწინააღმდეგეს, ისე, რომ გვერდზე არც ერთი ნაბიჯი არ გადაუდგამთ. შენიშნეს თუ არა ადგილი, საიდანაც სალადინი მართავდა მრავალ რაინდს, ისინი უმაღლესი იქითკენ გაეშურნენ, დანაკლისის გარეშე მიაღწიეს მას, ეკვეთნენ და მოწინააღმდეგე მიმოფანტეს. სალადინი გაოგნებული დარჩა, უყურებდა რა, როგორ დაიფანტნენ და გარბოდნენ მისი მებრძოლები, რომელთაც ყველგან მახვილი სრავდა. მაშინ მან თვითონ უშველა თავს გაქცევით, მიატოვა თავისი მოსასხამი და, აქლემზე ამხედრებული, რამდენიმე მებრძოლთან ერთად გაიქცა“⁷⁸⁵.

თუმცა ტამპლიერები ყოველთვის ასეთი წარმატებებით არ გამოირჩეოდნენ. მხოლოდ პირველი შეტევა იყო დისციპლინებული და კარგად ორგანიზებული, წარუმატებლობის შემთხვევაში, მეორე შეტევისთვის გადაჯგუფება მუდამ დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული⁷⁸⁶, რაც ხშირად ევროპელებისთვის დამარცხების მიზეზი ხდებოდა.

⁷⁸² იქვე, 49.

⁷⁸³ მონტგისარის ბრძოლა – 1177 წელს მონტგისართან (დღევანდელი ისრაელის ტერიტორია) იერუსალიმის მეფემ, ბოლდუინ IV, სასტიკად დაამარცხა სალაჰ ად-დინი.

⁷⁸⁴ ოდო დე სენ ამან – ტამპლიერთა ორდენის დიდი მაგისტრი 1171 – 1179 წწ.

⁷⁸⁵ იქვე, 48.

⁷⁸⁶ იქვე.

ვითარება ახლო აღმოსავლეთში

ყველაზე დიდი სამხედრო კამპანიები, რომლებიც ლათინურმა სახელმწიფოებმა მოაწყეს და რომელშიც, რა თქმა უნდა, ტამპლიერებიც მონაწილეობდნენ, იყო 1163 – 1167 წწ მეფე ამორის⁷⁹⁷ სამი ლაშქრობა ეგვიპტეში. თუმცა ევროპელთა მცდელობები, ეგვიპტე დაეპყროთ, წარუმატებლად დასრულდა.

1174 წელს გარდაიცვალა მეფე ამორი I, ხოლო მისი მემკვიდრე ბოლდუინ IV⁷⁹⁸ კეთრით დაავადდა, რამაც სამეფო ხელისუფლება საგრძნობლად შეასუსტა. ამ უკანასკნელის სიკვდილმა ლათინურ სახელმწიფოებში პოლიტიკური კრიზისის დაწყება გამოიწვია. რა თქმა უნდა, ამ პროცესებში აქტიურად მონაწილეობდნენ ტამპლიერებიც. თუმცა ტამპლიერთა პოლიტიკური ამბიციები და ყოველგვარ ინტერიგებში მონაწილეობა უფრო ადრეც შეინიშნებოდა. მრავალი პრივილეგიისა და სიმდიდრის ხარჯზე ტამპლიერები თავს დაუსჯელად გრძნობდნენ, ფაქტობრივად, ეს ასეც იყო. ისინი საკუთარ თავს საზოგადოების უმაღლეს ფენად თვლიდნენ და არანაირ კანონს არ ემორჩილებოდნენ. მაგალითად, 1168 წელს ტამპლიერებმა უარი განაცხადეს, მონაწილეობა მიეღოთ ამორის მორიგ ლაშქრობაში ეგვიპტეზე, ხოლო 1173 წელს მათ ჩაშალეს მოლაპარაკებები ასასინებსა და მეფე ამორის შორის. საქმე შემდეგნაირად წარიმართა: სირიის ისმაილიტთა ლიდერი, სინანი, შეეცადა იერუსალიმის მეფესთან კეთილმეზობლური ურთიერთობა დაემყარებინა. ამ მოლაპარაკებებით ისმაილიტებს ორი ძირითადი მიზნის მიღწევა სურდათ: პირველი – იერუსალიმის მეფის მხარდაჭერა სალაჰ ად-დინის წინააღმდეგ ბრძოლაში, რომელიც იმ დროს ისმაილიტთა ტერიტორიებს არბევდა და მათი მთავარი ციტადელი, მასიაფი, ალყაში ჰქონდა მოქცეული; მეორე – თავი დაეღწიათ ხარკისთვის, რომელსაც ისმაილიტები ტამპლიერთა ორდენს უხდიდნენ. გიომ ტვიროსელის ცნობით, ამის ნაცვლად ისმაილიტები ამორის ჰპირდებოდნენ, რომ ისინი ქრისტიანობას მიიღებდნენ და მის მორჩილებაში შევიდოდნენ⁷⁹⁹. ეს მოლაპარაკებები 1172-1173 წწ დაიწყო და თავიდან წარმატებით მიმდინარეობდა.

⁷⁹⁷ ამორი I – იერუსალიმის მეფე 1162 – 1174 წწ.

⁷⁹⁸ ბოლდუინ IV – იერუსალიმის მეფე 1174 – 1185 წწ.

⁷⁹⁹ William, *tārikh al-ḥurūb aṣ-ṣalibiyya*, 967.

ამორი მიხვდა, რომ ამ შეთანხმების შედეგად ის საკმაოდ ძლიერ მოკავშირეს მიიღებდა როგორც სალაშ ად-დინის, ისე იმ სამხედრო ორდენების წინააღმდეგ, რომლებიც მეფეს საერთოდ არ ემორჩილებოდნენ, დამოუკიდებელ პოლიტიკას ატარებდნენ და აკრეფილი გადასახადებიდან სამეფო ხაზინაში არაფერი შეჰქონდათ. რა თქმა უნდა, მსგავსი ალიანსის შექმნა ტამპლიერებს არ აწყობდათ და საკუთარი მიზნის მისაღწევად მათ უკიდურეს საშუალებას, მკვლელობას მიმართეს. ტამპლიერები გზაში დახვდნენ და მოკლეს იერუსალიმიდან წამოსული სინანის ელჩები⁸⁰⁰. განრისხებულმა მეფემ ტამპლიერთა დიდ მაგისტრს ოდო დე სენ ამანს გაუგზავნა ორი ბარონი, რომელთაც ეს დანაშაული უნდა გამოეძიებინათ და დამნაშავეები დაესაჯათ. ამაზე დიდმა მაგისტრმა მეფეს უპასუხა, რომ მას ტაძრის ორდენის წევრების გასამართლების უფლება არ ჰქონდა; რომ ტამპლიერები ამქვეყნად მხოლოდ ერთ ძალას, რომის პაპს ცნობდნენ და ემორჩილებოდნენ, ამდენად, მხოლოდ პონტიფიკოსს ჰქონდა მათი გასამართლების უფლება. გარდა ამისა, დიდმა მაგისტრმა განაცხადა, რომ მან თვითონ დასაჯა დამნაშავე და ბორკილებში შეკრული რომში გაგზავნა⁸⁰¹. ასეთი პასუხით განრისხებული მეფე თვითონ შეიჭრა ორდენის რეზიდენციაში და აღმოაჩინა, რომ სინანის ელჩების მკვლელი, ვინმე გოტიე დუ მენილი არსად არ გაეგზავნათ და მშვიდად ცხოვრობდა წმინდა მიწაზე. ამან კიდევ უფრო განარისხა ამორი, მან შეიპყრო დამნაშავე ტამპლიერი და განაჩენის გამოტანამდე ტვიროსის ციხეში დაამწყვდია. თუ რა სასჯელს უმზადებდა ამორი დამნაშავე ტამპლიერს, საიდუმლოდ დარჩა, რადგანაც იერუსალიმის მეფე მალე გარდაიცვალა⁸⁰².

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამორის სიკვდილის შემდეგ იერუსალიმის სამეფოში დაიწყო არეულობა, ხოლო მისი მემკვიდრის, ბოლდუინ IV გარდაცვალებამ სათავე დაუდო პოლიტიკურ კრიზისს. ეს კრიზისი კარგად გამოიყენეს ტამპლიერებმა, რათა თავისი პოზიციები გაემყარებინათ. ჯერ კიდევ ბოლდუინის მმართველობის პერიოდში ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი პარტია – ბარონების პარტია, რომელსაც სათავეში ტრიპოლის გრაფი რაიმონდ III ედგა, და სამეფო კარის პარტია,

⁸⁰⁰ Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 131.

⁸⁰¹ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 75.

⁸⁰² Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 131.

რომელსაც გი დე ლუზინიანი ხელმძღვანელობდა. მეფე პერიოდულად ხან ერთ მხარეს ემხრობოდა, ხან – მეორეს. ბოლდუინ IV გარდაიცვალა 1185 წელს, ხოლო მისი მემკვიდრე, მცირეწლოვანი ბოლდუინ V – რამდენიმე თვეში, 1186 წელს. აქ უკვე დაიწყო ღია კონფრონტაცია ორ პარტიას შორის. ამ დაპირისპირებაში გადამწყვეტი როლი ტამპლიერთა დიდმა მაგისტრმა, ჟერარ დე რიდფორმა,⁸⁰³ ითამაშა.⁸⁰⁴ ის მხარს უჭერდა გი დე ლუზინიანის პარტიას და ყველაფერი გააკეთა, რათა გი იერუსალიმის ტახტზე აეყვანა. ვიდრე რაიმონდი და მისი მომხრეები ნაბლუსში⁸⁰⁵ იმყოფებოდნენ, ჟერარმა ბრძანა, იერუსალიმის ყველა კარიბჭე ჩაეკეტათ და სამეფო სასახლის ირგვლივ მისი რაინდები დაეყენებინათ⁸⁰⁶. ამის შემდეგ მან სამეფო რეგალიები გამოატანინა მაცხოვრის საფლავის ეკლესიიდან და აიძულა პარტიარქი, გი სასწრაფოდ მეფედ ეკურთხებინა. ჟერარ დე რიდფორის ამ მოქმედებამ და სიბილას გამეფებამ რაიმონდის რისხვა გამოიწვია. ტრიპოლის გრაფი თავის მომხრეებთან ერთად ტიბერიაში⁸⁰⁷ გამაგრდა და სალაჰ ად-დინთან დაიწყო მოლაპარაკებები. 1187 წელს მშვიდობა მუსლიმებსა და ლათინურ სახელმწიფოებს შორის საბოლოოდ დაირღვა. ციხესიმაგრე კერაკის გამგებელმა, რენე დე შატიონმა დაარღვია მორიგი სამშვიდობო შეთანხმება სალაჰ ად-დინსა და იერუსალიმის სამეფოს შორის და მუსლიმთა მშვიდობიანი ქარავანი დააყაჩაღა, რომელიც მექაში მიემართებოდა. ამ ქარავანს მიჰყვებოდა სალაჰ ად-დინის და, რომელიც რენემ ტყვედ ჩაიგდო. ამ ფაქტმა იმდენად განარისხა ეგვიპტის სულტანი, რომ მან სასწრაფოდ შეკრიბა უზარმაზარი არმია და შეტევაზე გადავიდა. სალაჰ ად-დინის შეტევის მოსაგერიებლად დიდძალი ლაშქრის შეგროვება იყო საჭირო, რაც უზარმაზარ ფინანსურ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული. ამ ლაშქრის დაფინანსება ჟერარ დე რიდფორმა იკისრა. ამისთვის ტამპლიერთა დიდმა მაგისტრმა გამოიყენა ინგლისის მეფის, ჰენრი II ფული, რომელიც ინგლისის მეფემ ტამპლიერებს შესანახად ჩააბარა, სანამ ის ჯვაროსნული ლაშქრობისთვის მოემზადებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ჰენრიმ აუკრძალა ტამპლიერებს, მის კუთვნილ

⁸⁰³ ჟერარ დე რიდფორი – ტამპლიერთა ორდენის დიდი მაგისტრი 1185 – 1189 წწ

⁸⁰⁴ Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, 139.

⁸⁰⁵ ნაბლუსი – ქალაქი პალესტინის ავტონომიის ტერიტორიაზე.

⁸⁰⁶ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 119.

⁸⁰⁷ ტიბერია – ქალაქი ისრაელის ტერიტორიაზე.

ფულს გაკარებოდნენ, ჟერარმა თვითნებურად გახსნა ინგლისის მეფის სკივრები და ეს თანხები გი დე ლუზინიანს გადასცა, რათა ის სალაჰ ად-დინთან ბრძოლისთვის მომზადებულიყო⁸⁰⁹. გადამწყვეტი ბრძოლა ევროპელებსა და მუსლიმებს შორის მოხდა ჰატინის ბორცვებზე. მოუმზადებლობამ და უხეშმა ტაქტიკურმა შეცდომებმა გამოიწვია ევროპელთა სრული მარცხი. მრავალი ათასი ევროპელი დაიღუპა. დაახლოებით თხუთმეტი ათასი კი ტყვედ ჩავარდა, მათ შორის ორას ოცდაათი ტამპლიერი, მათი დიდი მაგისტრი ჟერარ დე რიდფორი, იერუსალიმის მეფე გი დე ლუზინიანი და რენე დე შატიონი. სალაჰ ად-დინმა მრავალი ტყვე მონად გაყიდა, მრავალიც გამოსასყიდის გადახდის შემდეგ გაუშვა, თუმცა მისი ბრძანებით ყველა ტამპლიერი აწამეს და შემდეგ მოკლეს. გადმოცემის მიხედვით, მან საკუთარი ხელით მოკვება თავი რენე დე შატიონს. ამ გამარჯვების შემდეგ, სალაჰ ად-დინმა ერთმანეთის მიყოლებით აიღო აკრა, იაფა, ბეირუთი, სიდონი და ბოლოს, სექტემბრის მეორე ნახევარში იერუსალიმს მიაღება. რამდენიმე დღეში ქალაქის მოსახლეობა მიხვდა, რომ ისინი სულტანს წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ და 2 ოქტომბრის ქალაქი უბრძოლველად ჩააბარეს. იერუსალიმის აღების შემდეგ სალაჰ ად-დინმა გი დე ლუზინიანი და ჟერარ დე რიდფორი ტყვეობიდან გაათავისუფლა, თუმცა კონრად მონფერატმა⁸⁰⁹ უარი განაცხადა, ისინი ტვიროსში შეეშვა. ამდენად, იერუსალიმის მეფე და ტამპლიერთა დიდი მაგისტრი, თავისი გადარჩენილი სამხედრო შენაერთებით აკრის ასაღებად გაემართნენ, სადაც მათ ცოტა ხანში მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის ერთ-ერთი ლიდერი, რიჩარდ I ლომგული⁸¹⁰ შეუერთდა. აკრა 1191 წელს დაეცა, თუმცა ამ ბრძოლის დროს დაიღუპა ჟერარ დე რიდფორი. ტამპლიერთა ახალი დიდი მაგისტრი გახდა რობერ დე საბლე⁸¹¹, ხოლო მათი მთავარი რეზიდენცია აკრაში იქნა გადატანილი. თუმცა ჯერ კიდევ აკრის დაცემასა და რიჩარდ ლომგულისა და ფილიპე II წმინდა მიწაზე ჩამოსვლამდე განახლდა დაპირისპირება იერუსალიმის ტახტისთვის. წმინდა ქალა-

⁸⁰⁹ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 142.

⁸⁰⁹ კონრად დე მონფერატი – მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილე, ტვიროსის სენიორი და იერუსალიმის მეფე 1192 წ.

⁸¹⁰ რიჩარდ I ლომგული – ინგლისის მეფე 1189 – 1199 წწ. მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის ერთ-ერთი ლიდერი.

⁸¹¹ რობერ დე საბლე – ტამპლიერთა ორდენის დიდი მაგისტრი 1191 – 1193 წწ.

ქის მეფობაზე ორი ადამიანი აცხადებდა პრეტენზიას – კონრად დე მონფერატი და გი დე ლუზინიანი. ჰატინის მარცხისა და იერუსალიმის დაკარგვის წინ გი იყო თავისი მეუღლის, სიბილას, თანამმართველი და, რადგან სიბილა უკვე ცოცხალი აღარ იყო, გი აცხადებდა პრეტენზიას იერუსალიმის ერთპიროვნულ მეფობაზე. მეორეს მხრივ, კონრადი ჰატინის მარცხისა და იერუსალიმის დაკარგვის პასუხისმგებლობას გი დე ლუზინიანს აკისრებდა და აცხადებდა, რომ მას მეფობა არ ეკუთვნოდა. გარდა ამისა, კონრადმა სასწრაფოდ შეირთო ცოლად სიბილას უმცროსი და – იზაბელა. დაპირისპირებაში აქტიურად ჩაერთნენ სამხედრო ორდენები. ამ შემთხვევაში ისინი მხოლოდ სამხედრო მრჩევლების როლით აღარ დაკმაყოფილდნენ და ლიად ჩაებნენ დინასტიურ ბრძოლაში. ტამპლიერები კვლავ გი დე ლუზინიანის მხარეზე დადგნენ, ხოლო ჰოსპიტალიერები კონრადს მიემხრნენ. ამ დროს წმინდა მიწაზე ჩამოვიდა მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის ორი ლიდერი – რიჩარდ ლომგული და ფილიპე ავგუსტუსი. ჩამოსვლისთანავე ორივე მონარქი შეეცადა თავის სასარგებლოდ გადაეწყვიტა უთანხმოება ორ დაპირისპირებულ მხარეს შორის. ფილიპე ავგუსტუსმა კონრად დე მონფერატის კანდიდატურას დაუჭირა მხარი, ხოლო რიჩარდ ლომგულმა – გი დე ლუზინიანს. თუმცა მალე ორდენებმა კარდინალურად შეიცვალეს პოზიციები. ტამპლიერებმა ფილიპესა და კონრადის მხარე დაიჭირეს, ხოლო ჰოსპიტალიერები რიჩარდსა და გის მიემხრნენ. მიუხედავად ამისა, ტამპლიერები ფილიპეს ბოლომდე არ ენდობოდნენ და ცდილობდნენ, ორმაგი თამაში ეთამაშათ. როდესაც რიჩარდ ლომგულმა დატოვა წმინდა მიწა, ის ტამპლიერთა გემით გაემგზავრა და მას ორდენის მებრძოლები იცავდნენ. დაპირისპირება ლუზინიანსა და კონრადს შორის დასრულდა 1192 წელს. კონრადმა მიაღწია მიზანს და იერუსალიმის ტახტი დაიკავა, ხოლო გიმ სამართავად კვიპროსი მიიღო. თუმცა კონრადის მეფობა დიდხანს არ გაგრძელებულა, იმავე 1192 წელს ის ასასინების მსხვერპლი გახდა. ამის შემდეგ მისი ქვრივი იზაბელა, ფულკ დე ანჟუს უკანასკნელი შთამომავალი, ორდენების რჩევით გათხოვდა ანრი შამპანელზე⁸¹², ხოლო 1197 წელს, ამ უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ, ორდენები შეეწინააღმდეგნენ პალესტინელი დიდგვაროვნის, ვინმე რაულ ტიბერიადელის გამეფებას, რადგან ის არასაკმარისად მდიდრად ჩათვალეს

⁸¹² ანრი შამპანელი – შამპანის გრაფი 1181 – 1197 წწ., იერუსალიმის მეფე 1192 – 1197 წწ.

და იზაბელა ამორი დე ლუზინიანზე⁸¹³, გის ძმაზე, გაათხოვეს. 1205 წელს, ამორის სიკვდილის შემდეგ, ორდენებმა ფილიპე ავგუსტუსს სთხოვეს, იზაბელას ქალიშვილისთვის, მარისტვის მეუღლე და – შესაბამისად – იერუსალიმის ახალი მეფე შეერჩია. საფრანგეთის მეფემ მათ ერთ-ერთი შამპანელი რაინდის, ვინმე ჟან დე ბრიენის⁸¹⁴ კანდიდატურა შესთავაზა. ის იყო იერუსალიმის უკანასკნელი მეფე, რომელიც წმინდა მიწაზე ცხოვრობდა. 1225 წლის შემდეგ იერუსალიმის სამეფო გვირგვინს ევროპაში მცხოვრები მონარქები დაეპატრონენ. 1268 წლამდე იერუსალიმის მეფის ტიტული ჰოჰენშტაუფენებს⁸¹⁵ ეკუთვნოდა, ხოლო 1269 – 1286 წლებში იერუსალიმის მეფობისთვის ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ კვიპროსის მმართველი ლუზინიანები და ანჟუს დინასტია, რომელიც იმ დროს სიცილიასა და სამხრეთ იტალიაში მეფობდა. პრაქტიკულად არც ჰოჰენშტაუფენები და არც ანჟუ წმინდა მიწაზე არ ცხოვრობდნენ და ამიტომ ახლო აღმოსავლეთის გამგებლობა თავის წარმომადგენლებს გადასცეს, თუმცა მათი ძალაუფლება მხოლოდ ნომინალური იყო, რეალურად წმინდა მიწას ადგილობრივი დიდგვაროვნები და სამხედრო ორდენები მართავდნენ. თუკი ევროპის რომელიმე მონარქი გადაწყვეტდა, მორიგი ჯვაროსნული ლაშქრობა მოეწყო, ის მხოლოდ ამ შემთხვევაში ჩადიოდა წმინდა მიწაზე⁸¹⁶, თუმცა, ეს ლაშქრობები უმეტესწილად წარუმატებლად მთავრდებოდა⁸¹⁷. წმინდა მიწაზე ჩასულ მონარქებს სამხედრო ორდენები ძირითადად მხარს უჭერდნენ და ყველანაირ დახმარებას უწევდნენ⁸¹⁸. თუმცა ამ იშვიათი შემ-

⁸¹³ ამორი დე ლუზინიანი – გი დე ლუზინიანის უფროსი ძმა, კვიპროსის მეფე 1194 – 1205 წწ., იერუსალიმის მეფე 1197 – 1205 წწ.

⁸¹⁴ ჟან დე ბრიენი – იერუსალიმის მეფე 1210 – 1225 წწ.

⁸¹⁵ ჰოჰენშტაუფენები – სამხრეთ გერმანიის მეფეების, საღვთო რომის იმპერატორებისა და სიცილიის მეფეების დინასტია.

⁸¹⁶ მაგალითად, საღვთო რომის იმპერიის იმპერატორი ფრიდრიხ II (1194 – 1250 წწ.), მეექვსე ჯვაროსნული ლაშქრობის ინიციატორი, და საფრანგეთის მეფე ლუი IX (1214 – 1270 წწ.), მეშვიდე და მერვე ჯვაროსნული ლაშქრობების ინიციატორი.

⁸¹⁷ მხოლოდ ფრიდრიხ II მიღწეა გარკვეულ წარმატებას. მეექვსე ჯვაროსნული ლაშქრობისას მან აწარმოა მოლაპარაკებები ეგვიპტის სულტანთან, რის შედეგადაც სულტანმა მას იერუსალიმი, ბეთლემი და ნაზარეთი დაუთმო.

⁸¹⁸ ორდენები მტრულად დახვდნენ ფრიდრიხ II, რადგანაც რომის პაპთან კონფლიქტის შედეგად პონტიფიკოსმა ის ანათემას გადასცა.

თხვევების გარდა, სამხედრო ორდენები აქტიურად მონაწილეობდნენ წმინდა მიწაზე მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებსა თუ ინტრიგებში. არსებობს მრავალი მაგალითი, როცა სამხედრო ორდენები ივიწყებდნენ თავიანთ უპირველეს მოვალეობას, დაეცვათ მომლოცველები და ებრძოლათ ურწმუნოთა წინააღმდეგ. ისინი სულ უფრო და უფრო აქტიურად ერეოდნენ ლათინური სახელმწიფოების შიდა პოლიტიკაში და თავისი პოზიციის დასაცავად ხშირად სამხედრო ძალასაც მიმართავდნენ. სამხედრო ორდენები წმინდა მიწაზე თითქმის უსაზღვრო ძალაუფლებას ფლობდნენ და ხშირად მათი პოზიცია გადამწყვეტი იყო ამა თუ იმ საკითხის გადაჭრისას.

ამგვარი მდგომარეობა წმინდა მიწაზე დიდხანს არ გაგრძელებულა, გამოჩნდა ისლამური სამყაროს ახალი დიდი ლიდერი, რომელმაც დაასრულა სალაჰ ად-დინის დაწყებული საქმე და საბოლოოდ გაყარა ევროპელები წმინდა მიწიდან. ეს ლიდერი, რომელმაც შესძლო მთელი ისლამური სამყაროს ორსაუკუნოვანი ოცნების აღსრულება, იყო მამლუქი სულტანი ბაიბარსი⁸¹⁹.

1268 წელს ბაიბარსმა აიღო ტამპლიერთა ციხესიმაგრე ბოფორი⁸²⁰ და ქ. ანტიოქია, ხოლო 1271 წელს – კრაკ დე შევალიე.

1277 წელს ბაიბარსი დამასკოში გარდაიცვალა, თუმცა ევროპელთა სრული მარცხი უკვე გარდაუვალი იყო, 1291 წელს დაეცა ქ. აკრა და უკანასკნელმა ევროპელმა დატოვა წმინდა მიწა. რა თქმა უნდა, წმინდა მიწის დაკარგვამ სამხედრო ორდენებს დიდი ზიანი მიაყენა, თუმცა მათი განადგურება არ გამოიწვია. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე ორდენს საკმაოდ დიდი ქონება ჰქონდათ ევროპაში, მათ წმინდა მიწასთან შეძლებისდაგვარად ყველაზე ახლო მდებარე პუნქტებში გადაწყვიტეს დამკვიდრება. მაგალითად, ტამპლიერებმა თავიანთი „მთავარი სახლი“ კვიპროსზე გადაიტანეს⁸²¹, ხოლო ჰოსპიტალიერებმა როდოსი დაიკავეს.

⁸¹⁹ ბაიბარსი – ეგვიპტისა და სირიის მამლუქი სულტანი 1260 – 1277 წწ.

⁸²⁰ ბოფორი – ციხე-სიმაგრე დღევანდელი ლიბანის სამხრეთ ნაწილში.

⁸²¹ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 249.

ჟაკ დე მოლე და ტამპლიერთა განადგურება

1293 წელს ტამპლიერთა ორდენის დიდი მაგისტრი გახდა ჟაკ დე მოლე. ის წარმოშობით ბურგუნდიდან იყო და ორდენში 1265 წელს ბონის⁸²² საკომანდოროში მიიღეს. თავიდან ჟაკ დე მოლე ინგლისში მოღვაწეობდა, თუმცა 1275 წელს წმინდა მიწაზე გაემგზავრა. მას შემდეგ, რაც ჟაკ დე მოლე დიდი მაგისტრი გახდა, ის ძალღონეს არ იშურებდა მორიგი ჯვაროსნული ლაშქრობის წამოსაწყებად და წმინდა მიწის ქრისტიანებისთვის დასაბრუნებლად. 1300 წელს განხორციელდა რამდენიმე საზღვაო რეიდი ალექსანდრიასა და სირიის სანაპიროზე, ტამპლიერებმა კუნძული არვადი⁸²³ დაიკავეს, თუმცა გემების უქონლობის გამო ის ვერ შეინარჩუნეს. ევროპელთა მცდელობა, წმინდა მიწაზე დაბრუნებულიყვნენ, ამკერადაც წარუმატებლად დასრულდა. მიუხედავად ამისა, ჟაკ დე მოლე განაგრძობდა ახალი ჯვაროსნული ლაშქრობის იდეის პროპაგანდას. სწორედ ამ მიზნით შეხვდა ის რომის პაპს კლემენტ V და 1306 წელს საფრანგეთში ჩავიდა, რათა ფილიპე ლამაზი დაეყოლიებინა ახალი ჯვაროსნული ლაშქრობის წამოსაწყებად. სწორედ მოლეს ასეთმა მოქმედებამ დაღუპა ორდენი. რომის პაპსა და საფრანგეთის მეფეს არ აწყობდათ ისეთი საბრძოლო-სამონასტრო ორდენის არსებობა, რომელიც უზარმაზარ ადამიანურ და ფინანსურ რესურსებს ფლობდა და დამოუკიდებელ პოლიტიკას ატარებდა.

1307 წლის 14 სექტემბერს ფილიპე ლამაზის ბრძანებით დააპატიმრეს საფრანგეთში მოღვაწე თითქმის ყველა ტამპლიერი. პროცესი გაგრძელდა შვიდ წელიწადს. ტამპლიერებს მრავალ დანაშაულში ედებოდათ ბრალი:

- ტამპლიერები უარყოფენ იესო ქრისტეს. მას ცრუ მოციქულად თვლიან, რომელიც საკუთარი ცოდვებისთვის გააკრეს ჯვარზე. თავიანთ ცერემონიების დროს ისინი ფეხით ტკეპნიან ჯვარს, აფურთხებენ და შარდავენ მასზე.
- ისინი თაყვანს სცემენ კატას და სამთავიან კერპებს.
- მათ არ სწამთ ეკლესიის საიდუმლოებებისა.

⁸²² ბონი – ქალაქი დღევანდელი გერმანიის ტერიტორიაზე.

⁸²³ არვადი – მცირე კუნძული სირიის ქალაქ ტარტუსთან.

- არიან რა საერო პირები, ტამპლიერები თავიანთი ძმების აღსარებებს იბარებენ.
- ისინი გარყვნილ ცხოვრებას ეწევიან და სოდომურ ცოდვებში არიან ჩაფლულნი.
- ისინი ყველა მეთოდებით ცდილობენ, გაამდიდრონ ორდენი.
- ისინი საიდუმლოდ იკრიბებიან ღამლამობით, არავის არ აქვს უფლება, გაახმოვანოს ის, რაც კაპიტულებზე ხდება. საიდუმლოს გამცემი სიკვდილით ისჯება⁸²⁴.

აღიარებების მოსაპოვებლად მეფის მოხელეები და ინკვიზიტორები ყველა მე-თოდს მიმართავდნენ. ტამპლიერები ჩვენებებს ძირითადად წამების დროს იძლეოდნენ, ამდენად, გამოძიებას მალე ტამპლიერთა დანაშაულის მრავალი დამამტკიცებელი ჩვენება დაუგროვდა. მათ, ვინც დანაშაულს აღიარებდა და შეწყალებას ითხოვდა, მალე ათავისუფლებდნენ, ხოლო მათ, ვისგანაც აღიარებას ვერ მოიპოვებდნენ, კოცონზე წვავდნენ. 1314 წლის 18 მარტს კოცონზე დაასრულა თავისი სიცოცხლე ტამპლიერთა ოდენის ოცდამესამე და უკანასკნელმა დიდმა მაგისტრმა ჟაკ დე მოლემ⁸²⁵. ამით დასრულდა ტამპლიერთა ორდენის ორასწლიანი ისტორია. მართალია, რიგ ქვეყნებში ტამპლიერები გაამართლეს და მათ მოღვაწეობა განაგრძეს, ასევე რამდენიმე ტამპლიერმა დააღწია ფილიპე ლამაზის რისხვას და საფრანგეთიდან გაქცევა მოასწრო, ორდენმა სამუდამოდ დაკარგა უწინდელი დიდება და გავლენა. გადარჩენილი ან შეწყალებული ტამპლიერი რაინდები აგრძელებდნენ რიგითი ბერების ცხოვრებას, ფინანსური ოპერაციები იტალიელ ბანკირებს გადაეცა, ხოლო რაინდები, რომლებიც ღვთისა და წმინდა მიწისთვის იბრძოდნენ, აღარავის სჭირდებოდა.

ტამპლიერები და საქართველო

1155 წელს იერუსალიმში გადაწერილი ქართული ხელნაწერის, „გოლგოთის სვინაქსარის“, მოსახსენებლებში, ალაპებში იმ დროის ცნობილი ტამპლიერი რაინდები მოიხსენიებიან.⁸²⁶ მათ შორის – ჰუგო დე ბეისანი, ჟოფრუა დე ფუშე, ფილიპ დე

⁸²⁴ Addison, Ch., The History of the Knights Templars, 282.

⁸²⁵ Мельвиль, М., История ордена тамплиеров, 383 – 384.

⁸²⁶ შოთა ბადრიძე, საქართველო და ჯვაროსნები, თბილისი, 1973.

მიი (ორდენის მომავალი მაგისტრი) და სხვა. ამ ხელნაწერიდან ჩანს, რომ ტამპლიერი რაინდები თანხას სწირავდნენ ქართველთა ჯვრის მონასტერს და საამისოდ სვინაქსარზე აწერინებდნენ მოსახსენებელს. როგორც სხვადასხვა მკვლევრები მიუთითებენ, მიუხედავად 1054 წელს კონსტანტინოპოლსა და რომს შორის მომხდარი განხეთქილებისა, XIII საუკუნის 30-იან წლებამდე საქართველოს ეკლესია რომის ეკლესიისგან არცერთი მხარის (რომი, საქართველო) მიერ გამიჯნულად არ მიიჩნეოდა. უფრო მეტიც, მათ შორის ექვარისტიულ-ლოცვითი კავშირიც არსებობდა. ამის ნათელ მოწმობას წარმოადგენს ზემოთ ნახსენები ხელნაწერი, მეფე რუსუდანიასა და ამირსპასალარ ივანე მხარგრძელის მიერ რომის პაპისადმი ჰონორიუს III გაგზავნილი წერილები, რომლებშიც პაპი ჯერ კიდევ მოიხსენიებოდა, როგორც მეთაური და მამა ყოველი ქრისტიანისა. ანალოგიური ვითარება გვაქვს დემეტრე პირველისა და თამარ მეფის დროინდელ დოკუმენტებში, რომლებშიც იხსენიება ხუთი პატრიარქი, მათ შორის რომის პაპიც. ამგვარად, ტამპლიერთა მხრიდან ქართული მონასტრისადმი მატერიალური დახმარების გაწევა ჩვეულებრივ მოვლენად უნდა აღვიქვათ, რაც იმდროინდელ ქრისტიანულ სამყაროში მიღებული ფორმა იყო.⁸²⁷

⁸²⁷ დავით თინიკაშვილი, სადისერტაციო ნაშრომი: ქართველებისა და დასავლეთ ევროპელთა რელიგიურ-პოლიტიკური ურთიერთობა XI-XIII საუკუნეებში, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი 2015.

ნიზარიტ ისმაილიტთა მოღვაწეობა ირანსა და სირიაში

ისმაილიზმი ისლამის შიიტური მიმართულების ერთ-ერთ ფრთას წარმოადგენს. დღეს ისმაილიტები კომპაქტურად ცხოვრობენ ინდოეთში, ირანში, შუა აზიის ქვეყნებში, სირიასა და იემენში. თუკი დღეს ისმაილიტები ყველა ამ ქვეყანაში რელიგიურ უმცირესობებს წარმოადგენენ და არანაირი პოლიტიკური ძალა არ გააჩნიათ, შუა საუკუნეებში ისინი აქტიურ როლს თამაშობდნენ ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკურ თუ რელიგიურ ცხოვრებაში. ისმაილიტების, ან როგორც კიდევ მათ უწოდებენ ასასინების⁸²⁸, სახელი შიშის ზარს სცემდა სხვა მუსლიმ მმართველებსა თუ ჯვაროსან მეფეებს. ეს კი პირველ რიგში გამოწვეული იყო ბრძოლის იმ მეთოდებით, რომლებსაც ისმაილიტები თავისი მიზნების მისაღწევად მიმართავდნენ. ამასთან, ისმაილიზმი საკმაოდ კარნაკეტილი მიმდინარეობა იყო, ამდენად, მათი ზებუნებრივი ძალისა და სისასტიკის შესახებ მრავალი ლეგენდა წარმოიშვა. ევროპელთა ამროვნებაში იმდენად ჩაიბეჭდა ასასინების, როგორც დაუნდობელი მკვლელების სახე, რომ ზოგიერთ ევროპულ ენაში მათი სახელი მკვლელის მნიშ-

⁸²⁸ ასასინები მათ ჯვაროსნებმა უწოდეს. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, ეს სახელწოდება „ჰაშიშიდან“ გამომდინარეობს. ევროპელები თვლიდნენ რომ, შიშის გასაქარწყლებლად ისმაილიტი მკვლელები ჰაშიშით გაბრუებულები მოქმედებდნენ.

ვნელობით დღემდე არის შემორჩენილი⁸²⁹.

VIII საუკუნის შუა ხანებში შიიტთა შორის უთანხმოებამ იჩინა თავი. ერთიან შიიტურ თემში განხეთქილება მეექვსე იმამის, ჯაფარის,⁸³⁰ მოღვაწეობის პერიოდში მოხდა. უთანხმოების მიზეზად იქცა ის, რომ ჯაფარმა თავის მემკვიდრედ ჯერ უფროსი ვაჟი, ისმაილი, ხოლო 762 წელს, ამ უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ, უმცროსი შვილი, ისმაილის ნახევარძმა, მუსა გამოაცხადა. შიიტების ერთმა ნაწილმა ჯაფარის გადაწყვეტილება უსამართლოდ მიიჩნია, რადგან ისმაილის სიკვდილი არ დაიჯერა და მოგვიანებით ისმაილიტურ მიმდინარეობას დაუდო სათავე. სხვა შიიტებისაგან განსხვავებით, მათ იმამად ისმაილის შვილი, მუჰამადი, აღიარეს, თუმცა ეს უკანასკნელი ისმაილიტური მოძრაობის დამაარსებელი არ ყოფილა⁸³¹.

სავარაუდოდ, ერთიანი ისმაილიტური მიმდინარეობის ჩამოყალიბება IX ს-ის მეორე ნახევარში მოხდა. 873 წლამდე ერთიან ისმაილიტურ სწავლებას ვერ ვხედავთ, თუმცა ამ წლიდან მოყოლებული ისლამური სამყაროს სხვადასხვა პროვინციებში ჩნდებიან ისმაილიტი მისიონერები, რომლებიც სრულიად ახალ, რევოლუციურ სწავლებას ქადაგებდნენ. 874 წელს ისმაილიტთა რეგიონული ცენტრი ჩამოყალიბდა სამხრეთ ერაყში, რომლის ლიდერები ვინმე ჰამდან კარმატი და ადნანი იყვნენ⁸³².

ისმაილიზმის გაძლიერებას მრავალმა ფაქტორმა შეუწყო ხელი. შიიტურ თემში მომხდარი პირველი განხეთქილების შემდეგ მრავალი სექტა ჩამოყალიბდა, რომლებმაც ალის⁸³³ ოჯახის სხვადასხვა წარმომადგენელი გამოაცხადეს იმამად.

⁸²⁹ ინგლისურსა და ფრანგულში assassin, ხოლო ესპანურში asesino მკვლელს ან პოლიტიკურ მკვლელს ნიშნავს.

⁸³² ჯაფარ ას-სადიკი (702-765 წწ.) – შიიტთა მეექვსე იმამი, უკანასკნელი იმამი, რომელსაც ყველა შიიტი აღიარებს.

⁸³³ Ivanow W., *Studies in Early Persian Ismailism*, Bombay, 1955, 3

⁸³² Stern, S. M., *The First Appearance of Ismailism in Iran*. Faculty of Letters, Tehran University 1961, 3; Daftary F. A Major Schism in the Early Isma'ili Movement. *Studia Islamica*, No. 77, 1993, 130.

⁸³³ ალი იბნ აბუ ტალიბი (598 – 661 წწ.) – მოციქულ მუჰამადის ბიძაშვილი და სიძე, მეოთხე მართლმორწმუნე ხალიფა (656 - 661 წწ.). შიიტები მას პირველ იმამად მიიჩნევენ.

ამგვარი პატარ-პატარა სექტები და მიმდინარეობები ძირითადად მხოლოდ მათი დამაარსებლების სიცოცხლის პერიოდში არსებობდნენ და ლიდერთა გარდაცვალებისთანავე იშლებოდნენ. ცოტა ხანში ასეთი მიმდინარეობების არაორგანიზებულიობით უკმაყოფილო მრავალმა შიიტმა იმამიტა⁸³⁴ მიმდინარეობას მიაშურა. თუმცა „თორმეტიანთა“ იმამების შტოს შეწყვეტამ (874 წ) იმამიტა მიმდინარეობა საგრძნობლად დაასუსტა, რამაც ისმაილიტებს უფრო აქტიური მოქმედების საშუალება მისცა⁸³⁵.

ისმაილიტთა მოღვაწეობა ირანში

XI ს-დან იწყება ირანის ისმაილიტთა გააქტიურების ტალღა. ამ დროს ირანის ისმაილიტებს ფატიმიანთა⁸³⁶ სახალიფოს სახით ძლიერი მფარველი გაუჩნდათ. ირანში მოღვაწე ისმაილიტი მისიონერები ფატიმიანი ხალიფებისგან სრულ ფინანსურ და იდეოლოგიურ მხარდაჭერას იღებდნენ. მათი მომზადება და სწავლება კაიროში მიმდინარეობდა და სხვადასხვა რეგიონებში სამოღვაწეოდ მხოლოდ ღრმა რელიგიური ცოდნის მქონე დაიები იგზავნებოდნენ. თუმცა XI ს-ის მეორე ნახევრიდან ირანის ისმაილიტები მხოლოდ პროპაგანდით აღარ შემოიფარგლებოდნენ. თუ სელჩუკების მიერ ირანის დაპყრობამდე (XI ს-ის 40-50 –იანი წლები) ირანში მოღვაწე ისმაილიტების მოქმედება აბასიანთა წინააღმდეგ იყო მიმართული და ძირითადად იდეოლოგიურ ხასიათს ატარებდა, შემდგომში, როდესაც სელჩუკებმა ისმაილიტების წინააღმდეგ აქტიური მოქმედება დაიწყეს, ისმაილიტური მოძრაობა ახალ ფაზაში შევიდა. შეიცვალა ბრძოლის მეთოდებიც. მათ სა-

⁸³⁴ იმამიტები, ან თორმეტიანები – შიიზმის ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება. მისი მიმდევრები აღიარებენ თორმეტ იმამს, რამაც განაპირობა ეს სახელწოდება. ისმაილიტებისაგან განსხვავებით, მათ ცნეს ისმაილის ძმის, მუსა ალ-ქაზემისა და მისი შთამომავლების უფლება იმამობაზე. თორმეტიანთა შიიზმი დღეს ირანის სახელმწიფო რელიგიაა.

⁸³⁵ Ivanow W., *Studies in Early Persian Ismailism*, Bombay, 1955, 7.

⁸³⁶ ფატიმიანთა სახალიფო – ისმაილიტთა პირველი დამოუკიდებელი სახელმწიფო, რომელიც 909 წელს ჩრდილოეთ აფრიკაში შეიქმნა. 969 წელს ფატიმიანებმა ეგვიპტე დაიპყრეს და ქალაქი კაირო დააარსეს. ფატიმიანთა სახალიფომ იარსება 1171 წლამდე.

კუთარი სამხედრო ძალის შექმნის და დიდი ანტისელჩუკური აჯანყებისთვის მზადება დაიწყო.

ირანელ ისმაილიტებს არ გააჩნდათ ისეთი სამხედრო ძალა, როგორსაც ფატიმიანები X ს-ის დასაწყისში ფლობდნენ. სპარსული წყაროების თანახმად, ისმაილიტთა სამხედრო რაზმებში შემავალ მებრძოლთა რაოდენობა ათასს არ აღემატებოდა, რაც – სელჩუკთა ლაშქართან შედარებით – ძალზე მცირე რიცხვი იყო. ამდენად, ისმაილიტები ნებისმიერ მეთოდსა თუ ხრიკს მიმართავდნენ, რათა მტერი დაემარცხებინათ⁸³⁷.

XI ს-ის შუა ხანებში ირანში დაწყებული ისმაილიტური აჯანყება უპრეცედენტო იყო თავისი ფორმებით. ამოხეხულებს ერთიანი ცენტრალური მმართველობა არ გააჩნდათ, ხოლო დაიების მოღვაწეობის ადგილები პატარა-პატარა კუნძულებად იყო მიმოფანტული მთელ იმპერიაში. რა თქმა უნდა, ამას თავისი გამომწვევი მიზეზები ჰქონდა. ამ პერიოდში ფატიმიანთა სახალიფომ დასუსტება დაიწყო და ფატიმიანი ხალიფები შორეულ რეგიონებში მოღვაწე ისმაილიტებს უწინდელ დახმარებას ვეღარ უწევდნენ. ამის შედეგად ყველა ქალაქსა თუ რეგიონში მოღვაწე დაიებმა თითქმის სრული დამოუკიდებლობა მიიღეს. მიუხედავად იმისა, რომ მისიონერები კოორდინირებულად მოქმედებდნენ, აჯანყება მაინც დეცენტრალიზებული მოძრაობის სახეს ატარებდა⁸³⁸.

თითქმის ყველა ქალაქში არსებობდა ისმაილიტური ცენტრი, რომელსაც საკუთარი შეიარაღებული რაზმები ჰყავდა. მათ სელჩუკი მმართველებიც ხშირად მიმართავდნენ დახმარებისათვის. ისმაილიტები მხოლოდ საკუთარი ლიდერის ნებართვის შემდეგ დგებოდნენ სელჩუკთა სამსახურში. ისმაილიტებმა ამ საშუალებით მრავალი ციხესიმაგრე დაიკავეს (ან გაწეული დახმარებისთვის მათ ეს ციხესიმაგრეები სელჩუკმა ამირებმა უბოძეს). თუმცა წყაროებში ყოველთვის არ არის ნათელი, ციხე ისმაილიტებს ეკუთვნოდა, თუ ციხის პატრონი მათ მხოლოდ თავისი

⁸³⁷ გ. სანიკიძე, ისმაილიანთა სახელმწიფოს შექმნა ირანში XI – XII საუკუნეების მიჯნაზე, სადისერტაციო ნაშრომი წარდგენილი ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1990, 60.

⁸³⁸ Hodgson, M. G. S. The Ismā'īlī State, in: Cambridge History of Iran, Volume 5, The Saljuq and Mongol Periods, edit by J. A. Boyle. Cambridge. At the university press 1968, 439.

მიზნების მისაღწევად აყენებდა ციხესიმაგრეში. ხშირად, რომელიმე ციხეში გამაგრებული ისმაილიტები თავიანთ პოზიციებს ინარჩუნებდნენ სელჩუკი ამირასთვის მორჩილების აღთქმით. ისმაილიტები მას აკრეფილი გადასახადების ნაწილს უგზავნიდნენ და – საჭიროების შემთხვევაში – სამხედრო დახმარებას უწევდნენ.

ქალაქებში ისმაილიტებს უფრო ფარული პოზიციები ეკავათ. ქალაქის მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც ისმაილიზმს მისდევდა, თავის აღმსარებლობას საიდუმლოდ ინახავდა. სუნიტი მოქალაქეები მხოლოდ ისმაილიზმის მუდმივ პროპაგანდისტებს იცნობდნენ. როდესაც სუნიტებმა აჯანყების საფრთხე იგრძნეს, ქალაქებში უკვე მრავალი ფარული ისმაილიტი ცხოვრობდა, რომლებსაც ერთგვარი მესხეთე კოლონის როლი შეეძლოთ ეთამაშათ.

მიუხედავად იმისა, რომ ისმაილიტების მიერ წამოწყებული აჯანყება ერთიანი ლიდერის გარეშე მიმდინარეობდა, ის მაინც წარმატებული აღმოჩნდა. ჯერ კიდევ მაღლიქშაჰის სიკვდილის წინ გაძლიერდა ცენტრიდანული ტენდენციები. სელჩუკმა იკტადარებმა⁸³⁹ თითქმის სრულ დამოუკიდებლობას მიაღწიეს⁸⁴⁰. ადმინისტრაციული ერთეულების მთელი ძალაუფლება ყადებისა⁸⁴¹ და ალიმების⁸⁴² ხელში მოექცა. მათი ძალაუფლება, ძირითადად, ადგილობრივ პრესტიჟს და არა ცენტრალურ ხელისუფლებასთან კავშირს ემყარებოდა. აქედან გამომდინარე, ისმაილიტებმა სწორად გათვალეს, რომ სელჩუკთა სამფლობელოების დასამორჩილებლად საჭირო იყო მათი ნაწილ-ნაწილ დაკავება. სწორედ ამიტომ ისმაილიტები მიზნად არ ისახავდნენ რომელიმე კონკრეტული პუნქტის აღებას რეგულარული ჯარის მეშვეობით, ისე – როგორც ეს მოხდა ეგვიპტეში. ისინი ნელ-ნელა, ერთმანეთის მიყოლებით იპყრობდნენ რეგიონებსა და ციხეებს⁸⁴³. ისმაილიტები ძირითადად ძნელადმისადგომ და მთიან რეგიონებში დამკვიდრდნენ. აღსანიშნავია, რომ მათ ქმედებას ის ფაქტორიც აადვილებდა, რომ იმ პერიოდში სელჩუკებს არ გააჩნდათ

⁸³⁹ იკტადარი – სელჩუკთა იმპერიის ადმინისტრაციული ერთეულის, იკტას მმართველი.

⁸⁴⁰ გ. სანიკიძე, ისმაილიანთა სახელმწიფოს შექმნა ირანში XI – XII საუკუნეების მიჯნაზე, 55.

⁸⁴¹ ყადი – მუსლიმი მოსამართლე, რომელიც მართლმსაჯულებას შარიათის კანონების თანახმად ასრულებს.

⁸⁴² ალიმი – ისლამის ნორმების, სამართლისა და გადმოცემათა მცოდნე.

⁸⁴³ Hodgson, M. G. S. The Ismā'īlī State, 440.

ე.წ. „საჰიბ-ბარიდების“, ანუ საიდუმლო მსტოვართა, ინსტიტუტი⁸⁴⁴.

სწორედ ამ დროს ეგვიპტიდან დაბრუნდა ჰასან იბნ საბაჰი⁸⁴⁵. ასი წლის განმავლობაში ისმაილიტები შეჩვეულები იყვნენ იმ ამრს, რომ მათი რელიგიური ცენტრი ფატიმიანთა ეგვიპტე იყო. თუმცა კაიროდან დაბრუნებული ჰასანი ხვდებოდა, რომ სელჩუკებთან ბრძოლაში ეგვიპტე მათ რეალურ დახმარებას ვეღარ გაუწევდა. ცალკე მდგომ და მტრებით გარშემოცემულ ისმაილიტურ ანკლავებში ნელ-ნელა მზარდი უიმედობისა და დაუცველობის გრძნობამ დაისადგურა. ამიტომ ჰასანმა იმამატის გადარჩენის მისიის საკუთარ თავზე აღება გადაწყვიტა⁸⁴⁶. მან ათი წლის განმავლობაში მთელი ჩრდილოეთ ირანი შემოიარა. 1090 წელს კი ალამუთის⁸⁴⁷ ციხე დაიკავა, სადაც ისმაილიტთა ცენტრი დააარსა. ჰასანმა ციხის აღება უბრძოლველად შეძლო. მისი ემისრების მოღვაწეობის შედეგად ციხის გარნიზონი ისმაილიზმის მიმდევარი გახდა. ციხის კომენდანტმა საფრთხე იგრძნო და ისმაილიზმი ნომინალურად აღიარა. ამით მას სურდა, ისმაილიტი ლიდერები გამოეცვლინა და დაესაჯა, თუმცა მისმა ხრიკმა არ გაჭრა და მას ალამუთის ჩაბარებამ მოუწია. შიიტური და სუნიტური წყაროების მიხედვით, ეს მოხდა 1090 წელს⁸⁴⁸.

ალამუთის აღება ისმაილიტთა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს დაარსებისკენ გადადგმული პირველი ნაბიჯი იყო. ამას თან დაერთო განხეთქილება კაიროსა

⁸⁴⁴ გ. სანიკიძე, ისმაილიანთა სახელმწიფოს შექმნა ირანში XI – XII საუკუნეების მიჯნაზე, 58 – 60.

⁸⁴⁵ ჰასან იბნ საბაჰი (1050 – 1124 წწ.) – ისმაილიტი დაი, ნიზარიტ ისმაილიტთა ლიდერი ირანში.

⁸⁴⁶ Ivanow W. Alamut and Lamasar. Two Mediaeval Ismaili Strongholds in Iran. An Archaeological Study by W. Ivanow. Tehran, 1960, 22

⁸⁴⁷ ალამუთი – მცირე დასახლება და შუა საუკუნეების ციხესიმაგრე დღევანდელი ირანის ჩრდილოეთ ნაწილში, გილანის პროვინციაში.

⁸⁴⁸ Hodgson, M. G. S. The Ismā'īlī State, 430.

და ალამუტს შორის⁸⁴⁹, რის შედეგადაც ირანის ისმაილიტები სრულიად დამოუკიდებელნი გახდნენ. გარდა ამისა, 1092 წელს მალიქშაჰის სიკვდილის შემდეგ მისი მემკვიდრეები ირანში ხელისუფლებისთვის ბრძოლაში იყვნენ ჩართულნი და ისმაილიტებთან საბრძოლველად აღარ ეცალათ, რამაც ჰასანს თავისუფალი მოქმედების საშუალება მისცა. მიუხედავად ასეთი წარმატებებისა და ხელსაყრელი პირობებისა, ისმაილიტები აუსრულებელ მიზნებს არ ისახავდნენ და სელჩუკთა ბატონობის სრული დამხობისკენ არ მიისწრაფვოდნენ. მათ ერთი კონკრეტული მიზანი, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ჩამოყალიბება, ამოძრავებდათ, რაც წარმატებით განახორციელეს. ისმაილიტები კარგად ხვდებოდნენ, რომ მათ სელჩუკთა დამხობისა და მთელი ირანის დაპყრობის ძალა არ გააჩნდათ. მით უმეტეს, რომ XI ს-ში ირანის მოსახლეობის უმრავლესობა სუნიზმის მიმდევარი იყო⁸⁵⁰ და ისმაილიტებს როგორც მწვალებლებს ისე უყურებდა. ეს გარემოება ისმაილიტებისათვის დამაბრკოლებელი ფაქტორი იყო და სელჩუკთა წინააღმდეგ ფართომასშტაბიანი ბრძოლის წარმოების საშუალებას არ იძლეოდა.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ისმაილიტთა მიერ დასახული მიზნების მიღწევის ტაქტიკა, რაც პოლიტიკურ მკვლევლობებსა და მოწინააღმდეგეთა დაშინებაში გამოიხატებოდა. ისმაილიტები თვლიდნენ, რომ მაღალი თანამდებობის მქონე ერთი პირის მოკვლას უფრო მეტი სარგებლის მოტანა შეეძლო, ვიდრე ბრძოლის ველზე მრავალი რიგითი ადამიანის გაუღეტას. ამდენად, მათი მთავარი სამიზნეები პოლიტიკური თუ სამხედრო ლიდერები იყვნენ, რომელთა სიკვდი-

⁸⁴⁹ 1094 წელს გარდაიცვალა ფატიმიანი ხალიფა ალ-მუსთანსირი. ხალიფას ანდერძის მიხედვით, მისი მემკვიდრე უნდა გამხდარიყო მისი უფროსი ვაჟი ნიზარი, თუმცა ხალიფას გარდაცვალების შემდეგ ალ-მუსთანსირის ვეზირმა ფატიმიანთა ტახტზე ნიზარის უმცროსი ძმა, ალ-მუსთალი, აიყვანა. ნიზარი ვეზირის გადაწყვეტილებას არ დაეთანხმა, ალექსანდრიაში გაიქცა და აჯანყდა. ვეზირის რაზმებმა აჯანყებული ნიზარი და მისი შვილი დაატყვევეს და მოკლეს. სწორედ ეს გახდა ისმაილიტთა რიგებში განხეთქილების მთავარი მიზეზი. ამის შემდეგ ყველა ისმაილიტმა კაიროს ზურგი შეაქცია, ეგვიპტელი და იემენელი ისმაილიტების გარდა, (Ivanow, Alamut and Lamasar, 22).

⁸⁵⁰ ირანში შიიზმი (თორმეტანთა მაზჰაბი) სახელმწიფო რელიგიად მხოლოდ XVI ს-ის დასაწყისში იქცა, როდესაც ირანში სეფიანთა დინასტია გაბატონდა და მთელი მოსახლეობა აიძულა, შიიზმი მიეღოთ (История Ирана. Ответственный редактор профессор М. С. Иванов. Издательство МГУ, Москва, 1977, 173).

ლის შემთხვევაში კონკრეტული რეგიონისა თუ სამხედრო კამპანიის სტრუქტურა და ორგანიზაცია ირღვეოდა, რაც ქაოსს იწვევდა⁸⁵¹. რაშიდ ად-დინს⁸⁵² მოყვანილი აქვს ისმაილიტების მსხვერპლთა სიები. ამ სიების მიხედვით, ისმაილიტებს 72 წლის განმავლობაში 75 ადამიანი მოუკლავთ. ერთი შეხედვით, 75 კაცი არც თუ ისე დიდი რიცხვია, მაგრამ აქ მთავარია მსხვერპლთა სოციალური მდგომარეობა. საგულისხმოა, რომ მსხვერპლთა შორისაა რვა ხალიფა, ექვსი ვეზირი, შვიდი ამირა, ხუთი რაისი, ხუთი მუფთი⁸⁵³, ოთხი ყადი, მრავალი სუნიტი გამგებელი და ღვთისმეტყველი. ისმაილიტებმა დასაჯეს ასევე რამდენიმე რენეგატი, ანუ განდგომილი ისმაილიტი⁸⁵⁴. საინტერესოა, რომ 1138-39 წელს ისმაილიტმა ასასინმა, ვინმე იბრაჰიმ დამლანიმ, მოკლა თბილისის ყადი, რომელმაც თბილისში რამდენიმე ისმაილიტს სიკვდილით დასჯა მიუსაჯა.⁸⁵⁵ სირიელი ისმაილიტების მსხვერპლი გახდა ტრიპოლის გრაფი რაიმონდ II 1152 წელს⁸⁵⁶ და კონრად დე მონფერატი⁸⁵⁷ 1192 წელს⁸⁵⁸. მათ განახორციელეს ორი წარუმატებელი თავდასხმა სალაჰ ად-დინზე⁸⁵⁹ 1174 წლის დეკემბერს ან 1175 წლის იანვარში და 1176 წლის მაისში. პირველი მცდელობის დროს მკვლელები დროზე გამოააშკარავეს და გააუვნებელყვეს, ხოლო

⁸⁵¹ იქვე, 79.

⁸⁵² რაშიდ ად-დინი – XIII – XIV სს-ის ირანელი ისტორიკოსი.

⁸⁵³ მუფთი – მაღალი რანგის მუსლიმი ღვთისმეტყველი.

⁸⁵⁴ ირანის ისმაილიტების მსხვერპლთა სრული სია მოტანილი აქვს ლ. სტროევას თავის ნაშრომში Строева Л. В., Государство Исмائيитов в Иране в XI – XIII вв. Москва 1978, 148 – 150.

⁸⁵⁵ გ. სანიკიძე, ისმაილიტი, ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი 1999, 104.

⁸⁵⁶ Campbell A. The Assassins of Alamut. http://www.iranchamber.com/history/ismailieh/books/the_assassins_of_alamut.pdf

⁸⁵⁷ კონრად დე მონფერატი (1145 – 1192 წწ) – მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილე, ტვიროსის სენიორი და იერუსალიმის მეფე.

⁸⁵⁸ Campbell A. The Assassins of Alamut. http://www.iranchamber.com/history/ismailieh/books/the_assassins_of_alamut.pdf

⁸⁵⁹ სალაჰ ად-დინ აიუბი (1138 – 1193 წწ) – აიუბიანთა დინასტიის დამაარსებელი. 1171 წლიდან ეგვიპტის სულტანი, 1174 – 1175 წწ. მან დამასკო და სხვა სირიული ქალაქები დაიპყრო. 1187 წელს სალაჰ ად-დინმა იერუსალიმი აიღო.

მეორე მცდელობისას სალაჰ ად-დინს აბჯარი ეცვა და იგი მხოლოდ მსუბუქად დაიჭრა⁸⁶⁰.

აღსანიშნავია, რომ ასასინები მოხსენიებული ჰყავს ქართველ მემკვიდრეებს – ჟამთააღმწერელს. ის გადმოგვცემს, რომ ალაშუთის ალყის დროს მონღოლთა მხარეს ქართველებიც იბრძოდნენ და სწორედ მაშინ იხილეს მათ ისმაილიტი ასასინი: „დღესა ერთსა წარგზავნეს ალაშუთელთა მულიდი ხელოვანი. მივიდა ღამით და შემოეპარა მცველთა ჩალატა ნოინისათა, შევიდა კარავსა მისსა, მძინარესა დაასდგა დანა გულსა მისსა და მოკლა იგი, რომელ ვერავინ ცნა. და ვითარ განთენდა, იხილეს კარვის მცველთა – ჩალატა ნოინი მოკლული იყო. იწყეს ტირილად და ტყეხად და ვაეხად, რომელ იხილეს სპათა ჩალატა ნოინისათა, მირბოდეს და იხილეს მათცა, რომე მომკვდარ იყო ჩალატა. არა უწყოდეს ვისგან მოკლულ იყო.

მაშინ თქვეს ყოველთა: ვინათგან ქართველნი დიდსა ჭირსა შინა არიან ჩვენ მოალთაგან, შურით ქართველთა მიერ მოიკლა. მაშინ გამოვიდა კაცი ერთი ლერწმონით, რომელსა აქვდა ლახვარი წვდილი, შეღებილი სისხლითა. და ლახვარი იგი აღიპყრა ზე და ძლიერად ხმა ყო: მან ქუშტემ ჩალატა, რომელ არს ენითა სპარსულითა: მე მოვკალ ჩალატა. და ესრეთ აუწყა: მე ვარ მულიდი, მულიდთა შორის საჩინო, მათ მულიდთა თავადთა მომცეს ოქრო ფრიადი, რათა თქვენგანი ვინმე მოვაკვდინო ოთხთა მაგათგან. წარმოვედ, მოვკალ და დავიმალე“⁸⁶¹.

მკვლელობის შემსრულებელს ფიდაი ერქვა და განსაკუთრებული პატივისცემით სარგებლობდა. რა თქმა უნდა, მაღალი თანამდებობის მქონე ადამიანის მკვლელობა სარისკო იყო, რადგან მას მრავალი მცველი ახლდა. ამიტომ, ამგვარი მისია საგმირო საქმედ ითვლებოდა. ისმაილიტი ფიდაის თავდადება გამოწვეული იყო ჰასან იბნ საბაჰის მიერ დამყარებული მტკიცე დისციპლინითა და, რაც მთავარია, ისმაილიტთა იდეოლოგიით. აღსანიშნავია, რომ ფიდაეები მკვლელობებს თვეობით და ზოგჯერ წლობითაც კი ამზადებდნენ. მსხვერპლთან მიახლოების მიზნით

⁸⁶⁰ Campbell A. The Assassins of Alamut. http://www.iranchamber.com/history/ismailieh/books/the_assassins_of_alamut.pdf

⁸⁶¹ ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტომი II. ტექსტი დადგენილია ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი, 1959, 209-210.

ისინი ყველანაირ ხრიკს მიმართავდნენ. ხშირად ფიდაები ხელოსნის, ვაჭრის, თეოლოგის, მსახურის ან თუნდაც სხვა სარწმუნოების წარმომადგენლის ნიღბით მოქმედებდნენ. აღსანიშნავია, რომ ისმაილიტთა მიზანს არა მხოლოდ ერთი კონკრეტული მტრის ლიკვიდაცია, არამედ სხვა მოწინააღმდეგეთა ფსიქოლოგიური დაშინებაც წარმოადგენდა. სწორედ ამიტომ ფიდაები თავიანთ მსხვერპლს მხოლოდ ხალხმრავალ ადგილებში კლავდნენ (მერეთი, აბანო და ა. შ.). ამგვარი აქტები სუნიტურ მოსახლეობასა და მმართველებში პანიკას თესდა. მრავალი გამოჩენილი სუნიტი ცდილობდა, როგორმე თავი დაეცვა ამ საფრთხისგან და ხშირად ჩვეულებრივი ტანსაცმლის ქვეშ აბჯარს ატარებდა⁶⁷. სწორედ იმ პერიოდში გაჩნდა დიდებულის სახლში ისმაილიტის შეგზავნის პრაქტიკა. ამ შემთხვევაში ისმაილიტები წარმატებით იყენებდნენ ე. წ. „თაკიას“⁶⁸ ანუ ჭეშმარიტი სარწმუნოების დაფარვის, პრაქტიკას. შეგზავნილ ადამიანს უნდა ემსახურა კონკრეტული დიდებულის სახლში და ისმაილიტებისათვის საფრთხის გაჩენის შემთხვევაში დაემინებინა იგი. დაშინება ხდებოდა შემდეგი გზით: მძინარე დიდებულის ბალიშზე ისმაილიტი ხანჯალსა და გამაფრთხილებელ ბარათს ტოვებდა, როდესაც ბარათის ადრესატი იღვიძებდა, ვერ იგებდა, თუ ვინ მოიტანა შეტყობინება, მაგრამ შიშის გამო მაინც წყვეტდა ანტიისმაილიტურ მოღვაწეობას. არ არის ცნობილი, თუ რამდენჯერ მიმართავდნენ ისმაილიტები ამგვარ გაფრთხილებას. დასაწყისში, შეიძლება, ისმაილიტებს რამდენჯერმე უხდებოდათ მსხვერპლის გაფრთხილება, მაგრამ მას შემდეგ, რაც მკვლელობებმა სისტემატური და რაც მთავარია, გარდაუვალი ხასიათი მიიღო, ისმაილიტები, ალბათ, ერთ გაფრთხილებასაც სჯერდებოდნენ. საი-

⁶⁷ Hodgson, M. G. S. The Ismā'ili State, 441

⁶⁸ ათ-თაკია – კეთილგონიერება, წინდახედულება. „ტექნიკური ტერმინი, რომელიც აღნიშნავს თავისი სარწმუნოების „კეთილგონიერ დაფარვას“ ... ჰანიფიტები (ოთხი ძირითადი სუნიტური სკოლიდან ერთ-ერთი. აბუ ჰანაფიას მიმდევრები) ნებას აძლევდნენ მორწმუნეს, როცა მას და მის ახლობლებს სასიკვდილო საფრთხე ემუქრებოდა, ხმა-მალლა უარი ეთქვა თავის სარწმუნოებაზე, მაგრამ გულში უნდა უარეყო ნათქვამი. თაკიამ განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა შიიტურ ისლამში და, ზეიდიტების გარდა, მას აღიარებდა ყველა შიიტური სექტა ... ყველაზე თანმიმდევრულად თაკიას იყენებდნენ და სუნიტებად ახალბედნენ თავს ისმაილიტები და „უკიდურესი“ შიიტები, რომლებსაც სხვებზე მეტად სდევნიდნენ“ (დ. ჯაფარიძე, თაკია, ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი 1999, 70).



მასადის ციხესიმაგრე

დუმლო ისმაილიტი აგენტების იდენტიფიკაცია შეუძლებელი იყო. ამდენად, მათ მიმართ გაჩნდა პანიკური შიში. იმ შემთხვევაში, თუ ხელისუფალი არ შეწყვეტდა ანტიისმაილიტურ მოღვაწეობას, მკვლელობა ხდებოდა არა შეგზავნილი აგენტის, არამედ სპეციალურად გამოგზავნილი ფიდაის მიერ⁶⁶⁴. სწორედ ამგვარად დააშინეს სირიელმა ისმაილიტებმა სალაჰ ად-დინი, როდესაც მან 1176 წლის ზაფხულში მასიაფის ციხეს ალყა შემოარტყა. სწორედ ამ შემთხვევის შემდეგ მოხსნა სალაჰ ად-დინმა მასიაფის ალყა და ცხოვრების ბოლომდე ისმაილიტთა წინააღმდეგ არც ერთი კამპანია აღარ წამოუწყია⁶⁶⁵.

საეჭვოა, რომ ადრეულ პერიოდში პოლიტიკურ მკვლელობებს რიტუალის სახე ჰქონოდა, ან რომ ასასინები სპეციალურ ჯგუფებს ქმნიდნენ ამისთვის, როგორც ეს გვიანდელ ხანაში ჩანს. ისმაილიტები ერთმანეთს „მეგობრებს“ უწოდებდნენ და

⁶⁶⁴ Hodgson, M. G. S. The Ismā'īlī State, 442

⁶⁶⁵ Campbell A. The Assassins of Alamut. http://www.iranchamber.com/history/ismailieh/books/the_assassins_of_alamut.pdf

თითოეული მხად იყო, შეესრულებინა ნებისმიერი დავალება. თუმცა უეჭველია, რომ ისმაილიტთა გარკვეული ნაწილი მუდმივ მზადყოფნაში იყო.

მკვლელობებს პასუხად ხშირად მასობრივი შურისგება სდევდა. გამოჩენილი ადამიანის მკვლელობის შემდეგ, რომელიც ისმაილიტთა წინააღმდეგ მოქმედებდა, ქალაქის სუნიტი მოსახლეობა ხოცავდა ყველას, ვისაც ისმაილიტად მიიჩნევდა. ვინც ისმაილიტთა ჟლეტის ლიდერობას კისრულობდა, შემდგომში თვითონ ხდებოდა ფიდაების შურისძიების სამიზნე. ისმაილიტთა მასობრივ ჟლეტას ახელებდა მრავალფეროვანი ლეგენდები მათ მხეცობებზე. მათზე ჰყვებოდნენ, რომ ისინი მთელ კაცობრიობას ებრძოდნენ (ყოველ შემთხვევაში, ყველა მუსლიმს) და არც სადისტურ მეთოდებზე ამბობდნენ უარს.

მიუხედავად მრავალი სირთულისა, ისმაილიტების ბრძოლამ მათთვის სასურველი შედეგი გამოიღო და მათ დამოუკიდებელი სახელმწიფო შექმნეს. 1118 წელს ხორასანის სულტანმა, სანჯარმა ალაამუთში ელჩი გაგზავნა და აღიარა ისმაილიტთა დამოუკიდებლობა⁸⁶⁶. ირანში ისმაილიტთა სახელმწიფომ იარსება 1258 წლამდე, როდესაც მონღოლებმა ალაამუთი აიღეს და ისმაილიზმის თითქმის ყველა მიმდევარი დახოცეს⁸⁶⁷.

ისმაილიტთა მოღვაწეობა სირიაში

ნიზარიტ ისმაილიტთა პირველი ლიდერი სირიის ტერიტორიაზე იყო ვინმე ალ-ჰაქიმ ალ-მუნჯიმი.⁸⁶⁸ ის XII საუკუნის დასაწყისში გამორჩა ქალაქ ალეპოში, სადაც იმ პერიოდში მრავალი შიიტი სახლობდა. ქალაქის მმართველი რიდვანი⁸⁶⁹, დიდ

⁸⁶⁶ გ. სანიკიძე, ისმაილიანთა სახელმწიფოს შექმნა ირანში XI – XII საუკუნეების მიჯნაზე, 65-66.

⁸⁶⁷ იქვე, 104.

⁸⁶⁸ Ibn al-Qalānisi, *tārikh dimashq, taḥqīq Suhayl Zakkār*, Dimashq 1983, 230.

⁸⁶⁹ ფაზრ ალ-მულქ რიდვანი (1077 – 1113 წწ) – ალეპოს სელჩუკი გამგებელი 1095 – 1113 წწ.

მხარდაჭერას უწევდა ისმაილიტებს. ამით ის ცდილობდა, შიიტთა კეთილგანწყობა მოეპოვებინა და მათი სამხედრო ძალა გამოეყენებინა.⁸⁷⁰ რიდვანის ამგვარმა პოლიტიკამ მალე გამოიღო მისთვის სასურველი ნაყოფი. 1103 წელს რიდვანის მოწინააღმდეგე, ჰომსის თურქი გამგებელი, ჯანაჰ ად-დავლა, სამმა სპარსელმა ასასინმა დიდ მეჩეთში მოკლა.⁸⁷¹ ჯანაჰ ად-დავლას მკვლელობის შემდეგ მალე გარდაიცვალა ალ-ჰაქიმ ალ-მუნაჯიმი. სირიელ ისმაილიტთა ლიდერის პოსტზე ის შეცვალა სხვა სპარსელმა დაიმ, სახელად აბუ ტაჰირმა. ამ დროიდან, რაშიდ ად-დინ სინანის⁸⁷² ლიდერობის პერიოდამდე, სირიის ისმაილიტები ირანის მოდელს იყენებდნენ და ცდილობდნენ, დაეყუროთ ის ციხესიმაგრეები, რომლებშიც მათ მიმართ დადებითად განწყობილი მოსახლეობა იყო⁸⁷³. მათ მიერ ციხესიმაგრეების დაკავების მცდელობა პირობითად სამ დიდ კამპანიად შეიძლება დაიყოს. პირველი იმართებოდა ალეპოდან აბუ ტაჰირის მიერ და გათვლილი იყო ჯაბალ ას-სუმაკის⁸⁷⁴ რეგიონში მდებარე ციხესიმაგრეებზე. ეს პირველი მცდელობა დასრულდა 1113 წელს ისმაილიტთა მფარველის, რიდვანის სიკვდილით და ალეპოდან მათი განდევნით. მეორე კამპანია დაიწყო დამასკოდან, ორი მთავარი დაის, ბაჰრამისა და ისმაილ ალ-აჯამის, მეთაურობით. ამ კამპანიის ძირითადი მიზანი იყო ბანიასისა⁸⁷⁵ და ვადი ათ-თაიმის⁸⁷⁶ დაკავება, მაგრამ ისიც წარუმატებლად დამთავრდა. საბოლოოდ, ისმაილიტებმა დამასკოშიც ვერ მოიკიდეს ფეხი. მესამე კამპანია, რომელიც 1132 – 1151 წლებში მიმდინარეობდა, წარმატებით დასრულდა. ჩვენ არ ვიცით, თუ საიდან და ვის მიერ იმართებოდა ის, მაგრამ საბოლოო ჯამში

⁸⁷⁰ Lewis B. The Ismailites and the Assassins, in A History of the Crusades. General Editor: Kenneth M. Setton. Volume I. First Hundred Years. Edited by Marshall W. Baldwin. The University of Wisconsin Press. Madison, Milwaukee and London 1969, 110; Daftary F. The Isma'ilis. Their History and Doctrines, Second edition. Published by Cambridge University Press 2007, 333.

⁸⁷¹ Ibn al-Qalānisi, *tārīkh dimashq*, 230.

⁸⁷² რაშიდ ად-დინ სინანი – სირიელი ისმაილიტების ლიდერი, გარდაიცვალა 1193 წ.

⁸⁷³ გ. ნარიშკინიშვილი, ასასინები – მითი და რეალობა, თბილისი 2012, 152.

⁸⁷⁴ ჯაბალ ას-სუმაკ – მთიანი რეგიონი დღევანდელი სირიის ჩრდილოეთ ნაწილში.

⁸⁷⁵ ბანიასი – ციხესიმაგრე, რომელიც მდებარეობს ჰერმონის მთის დასავლეთ კალთაზე.

⁸⁷⁶ ვადი ათ-თაიმ – ხეობა, რომელიც მდებარეობს დღევანდელი ლიბანის სამხრეთ ნაწილში.

ისმაილიტებმა შეძლეს ჯაბალ ბაჰრას⁸⁷⁷ რეგიონში მდებარე რამდენიმე ციხესიმაგრის დაკავება და ამ რეგიონში დამკვიდრება.⁸⁷⁸

სწორედ ამ დროს პოლიტიკურ არენაზე გამოვიდა სირიის ისმაილიტთა ყველაზე ცნობილი და ძლევამოსილი ლიდერი სინან იბნ სალმან იბნ მუჰამადი, რომელიც ასევე ცნობილია რაშიდ ად-დინ სინანის სახელით. სირიაში დამკვიდრების შემდეგ სინანის უპირველესი ამოცანა მთელი ძალების კონსოლიდირება იყო. პირველ რიგში, მან აღადგინა არ-რუსაფასა⁸⁷⁹ და ალ-ხავაბის⁸⁸⁰ ციხესიმაგრეები და დაიპყრო ალ-ულაიქას⁸⁸¹ ციტადელი. ქემალ ად-დინი⁸⁸² მოგვითხრობს, რომ ალამუთის მბრძანებელს შეეშინდა სინანის მხარე ძალაუფლებისა და მის მოსაკლავად რამდენიმე ფიდაი გაგზავნა, თუმცა მათი მისია წარუმატებლად დასრულდა⁸⁸³. აღსანიშნავია, რომ სინანი იყო სირიის ისმაილიტთა პირველი ლიდერი, რომელმაც უარყო ალამუთის მმართველის უზენაესობა და დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარება დაიწყო. მან შესწორებები შეიტანა სირიის ისმაილიტთა დოქტრინაში. ამ ცვლილებებში არც ალამუთის მმართველები და არც ნიზარიტი იმამები არ იყვნენ მოხსენიებულები, ნახსენები იყო მხოლოდ სინანი – როგორც ერთადერთი ლიდერი და ღვთიური რეინკარნაციის მატარებელი. ამის შესახებ მოგვითხრობენ როგორც სირიელი ავტორები, ასევე ცნობილი არაბი მოგზაური, იბნ ჯუბაირი⁸⁸⁴, რომელიც სირიას 1184 წელს ეწვია.⁸⁸⁵ ქემალ ად-დინი გადმოგვცემს, რომ 1176 – 1177 წლებში ჯაბალ ას-სუმაკის მოსახლეობამ სინანი თავის ღმერთად გამოაცხადა.⁸⁸⁶

⁸⁷⁷ ჯაბალ ბაჰრა – მთები დღევანდელი სირიის დასავლეთ ნაწილში, ასევე ცნობილია ან-ნუსაირიასა და ალაჰიტთა მთების სახელწოდებით.

⁸⁷⁸ Lewis B., *The Ismailites and the Assassins*, 111.

⁸⁷⁹ არ-რუსაფა – ციხესიმაგრე დღევანდელი სირიის ტერიტორიაზე.

⁸⁸⁰ ალ-ხავაბი – ციხესიმაგრე დღევანდელი სირიის ტერიტორიაზე.

⁸⁸¹ ალ-ულაიქა – ციხესიმაგრე დღევანდელი სირიის ტერიტორიაზე.

⁸⁸² ქემალ ად-დინი – XIII საუკუნის ალექსანდრიის ისტორიკოსი.

⁸⁸³ Lewis B. *Kamāl al-dīn's biography of Rāšid al-dīn Sinān*. Arabica, T. 13, Fasc. 3, 1966, 231.

⁸⁸⁴ იბნ ჯუბაირი – XII ს-ის არაბი მოგზაური.

⁸⁸⁵ Ibn Jubayr, *Rihla al-kātib al-adīb al-bārī* 'al-labīb abī al-Husain Muḥammad bin 'Aḥmad bin Jubayr al-kananī al-andalusī al-balnisi, Leiden 1907, 255.

⁸⁸⁶ Kamāl al-Dīn, *zubdat al-ḥalab min tārikh ḥalab*, 373.

ინფორმაცია, რომელიც ჩვენ სინანის პოლიტიკის შესახებ გავგაჩნია, ძირითადად მისი ლიდერობის პერიოდში მომხდარ რამდენიმე მნიშვნელოვან მოვლენას ეხება, კერძოდ კი – ორ წარუმატებელ თავდასხმას სალაპ ად-დინზე, ხანძარს ალე-პოში და კონრად დე მონფერატის მკვლელობას.

სალაპ ად-დინი, რომელიც მუსლიმთა გამაერთიანებელი, ორთოდოქსული ისლამის დამცველი და წმინდა ომის მთავარი გმირი გახდა, ისმაილიტთა უპირველესი მტერი იყო. ამ გარემოებამ აიძულა ისმაილიტები, უფრო შემრიგებლური პოლიტიკა გაეტარებინათ სალაპ ად-დინის დაუძინებელი მტრების, ალეპოსა და მოსულის ზენგიანების⁸⁸⁷ მიმართ. ბაღდადის ხალიფასთან 1182 წელს გაგზავნილ წერილში სალაპ ად-დინი ადანაშაულებდა მოსულის მმართველებს იმაში, რომ ისინი თანამშრომლობდნენ ასასინებთან და მათ ფრანკებთან ურთიერთობისთვის მედიატორებად იყენებდნენ. აგრეთვე, სალაპ ად-დინი ხალიფას ატყობინებდა, რომ ზენგიანები ისმაილიტებს ციხესიმაგრეთა გადაცემას და ალეპოში მათთვის რეზიდენციის გამოყოფას ჰპირდებოდნენ და ელჩებს აგზავნიდნენ როგორც სინანთან, ასევე ფრანკებთან. ამის ფონზე სალაპ ად-დინი საკუთარ პიროვნებას წარმოაჩენდა, როგორც ისლამის დამცველს სამი უდიდესი საფრთხისგან: ფრანკთა ურწმუნოების, ასასინთა მწვალებლობისა და ზენგიანთა მოლაღატეობისგან.⁸⁸⁸

1176 წლის აგვისტოში სალაპ ად-დინი, შურისძიების მიზნით, ისმაილიტთა ტერიტორიებზე შეიჭრა და მასიაფის ციხესიმაგრეს ალყა შემოარტყა. დიდი ძალისხმევის მიუხედავად, სულტანმა მიზანს ვერ მიაღწია და უკან დაიხია. სავარაუდოდ, სალაპ ად-დინი და სინანი გარკვეულ შეთანხმებამდე მივიდნენ, რადგანაც მას შემდეგ, რაც სულტანმა დატოვა ისმაილიტთა ტერიტორიები, ასასინები მას აღარასდროს დასხმიან თავს.⁸⁸⁹ სწორედ ამ პერიოდში მოხდა ერთი საინტერესო ფაქტი, რომელიც გიიომ ტვიროსელს აქვს აღწერილი. ფრანკი მემატიაანის სიტყვებით, 1173 წელს სინანმა იერუსალიმის მეფესთან, ამორი I, გაგზავნა ელჩობა და სთხოვა ტამპლიერებთან ეშუამდგომლა, რათა მათ ისმაილიტებისთვის ხარკი მოეხსნათ,

⁸⁸⁷ ზენგიანები – თურქული წარმომავლობის დინასტია, რომლის წარმომადგენლებიც მართავდნენ ჩრდილოეთ სირიასა და ჩრდილოეთ მესოპოტამიას XII – XIII სს-ში.

⁸⁸⁸ Lewis B., *The Ismailites and the Assassins*, 122.

⁸⁸⁹ იქვე, 124.

შუამდგომლობის დაკმაყოფილების სანაცვლოდ კი ქრისტიანობის მიღებას შეჰპირდა.⁸⁹⁰

1192 წლის 28 აპრილს სირიის ისმაილიტებმა მორიგი, ძალზედ გახმაურებული მკვლელობა ჩაიდინეს – მათი მსხვერპლი გახდა მარკიზი კონრად დე მონფერატი. როგორც წყაროები გადმოგვცემენ, ქრისტიან ბერებად გადაცმულმა ფიდაებმა კონრადისა და ტვიროსის ეპისკოპოსის ნდობა მოიპოვეს და, როდესაც შესაძლებლობა მიეცათ, მარკიზს სასიკვდილო დარტყმა მიაყენეს. ამ მოვლენების თანამედროვე ბაჰა ად-დინი⁸⁹¹ ტვიროსში სალაჰ ად-დინის ელჩის ანგარიშს ეყრდნობა, რომლის მიხედვით, ფიდაებმა დაკითხვისას განაცხადეს, თითქოს რიჩარდ ლომგულის⁸⁹² დაკვეთას ასრულებდნენ.⁸⁹³ საყოველთაოდ ცნობილი იყო, რომ რიჩარდს კონრადის მოშორება სურდა და იმ ფაქტმა, რომ მისმა პროტეჟემ, ანრი შამპანელმა⁸⁹⁴, მალე შეირთო მარკიზის ქვრივი და იერუსალიმის ტახტი დაიკავა, ზემოხსენებული ამბის გახმაურებას შეუწყო ხელი.⁸⁹⁵ თავის მხრივ, იბნ ალ-ასირი, რომელიც სალაჰ ად-დინის მიმართ ანტიპათიას არ მალავდა, გადმოგვცემს, რომ რიჩარდის მონაწილეობა ამ მკვლელობაში მხოლოდ ფრანკთა შორის გავრცელებული ჭორი იყო და რეალურ დამკვეთად თავად სალაჰ ად-დინს მიიჩნევდა. იბნ ალ-ასირის სიტყვებით, სულთანს ჩაფიქრებული ჰქონდა კონრად დე მონფერატისა და რიჩარდის მოკვლა, თუმცა ინგლისის მეფეზე თავდასხმა შეუძლებელი აღმოჩნდა.⁸⁹⁶ აღსანიშნავია, რომ 1103 წლიდან 1273 წლამდე სირიაში ისმაილიტთა მიერ ჩადენილი მკვლელობების ნახევარს სხვადასხვა წყაროები მესამე პირთა

⁸⁹⁰ William ra'is asāqifa Šur, tārīkh al-ḥurūb al-šalībīyya, 967.

⁸⁹¹ ბაჰა ად-დინ (1145 – 1235 წწ.) – სალაჰ ად-დინის ბიოგრაფი.

⁸⁹² რიჩარდ I ლომგული პლანტაგენეტი – ინგლისის მეფე 1189 – 1199 წწ, მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის ერთ-ერთი ლიდერი.

⁸⁹³ Баха ад-Дин. Саладин победитель крестоносцев. Пер. с араб. – СПб.: Издательство «ДИЛН», 2009, 338.

⁸⁹⁴ ანრი შამპანელი – ფრანგი დიდგვაროვანი, იერუსალიმის მეფე 1192 – 1197 წწ.

⁸⁹⁵ Lewis B., The Ismailites and the Assassins, 125.

⁸⁹⁶ Ibn al-Athīr, Kāmil fi al-Tārīkh, M., X, taḥqīq Abi al-Fiḍa' 'Abd Allāh al-Qaḍi, dar al-kutub al-'imiyya, Beirut 1987, 213.

დაკვეთებს მიაწერენ.⁸⁹⁷ კონრადის მკვლელობა იყო სინანის უკანასკნელი ბრძანება. 1193 წელს „მთის მოხუცი“⁸⁹⁸ გარდაიცვალა და სირიის ისმაილიტთა პოსტზე სინანი ვინმე ნასრმა შეცვალა. ამის შემდეგ, ვიდრე მონღოლთა გამოჩენამდე, სირიის ისმაილიტები კვლავ ალამუთს დაექვემდებარნენ. ამ პერიოდში სირიაში არც ერთი მუსლიმი აღარ გამხდარა ისმაილიტთა მსხვერპლი, თუმცა ქრისტიანი მთავრების მკვლელობები კვლავაც გრძელდებოდა. ასე მაგალითად, 1213 წელს, ტარტუსში ისმაილიტებმა მოკლეს ანტიოქიის მმართველის, ბოემონდ IV, შვილი რაიმონი.⁸⁹⁹

სირიის ისმაილიტთა პოლიტიკური არენიდან გაქრობამდე ისტორიულ წყაროებში მხოლოდ ერთი მოვლენა არის შედარებით დაწვრილებით აღწერილი. ის ეხება ისმაილიტთა ურთიერთობას მეფესთან ლუი IX⁹⁰⁰. ჟან დე ჟუანვილი⁹⁰¹ გადმოგვცემს, რომ ისმაილიტი ელჩები ლუი IX აკრამში შეხვდნენ და მას ხარკის გადახდა მოსთხოვეს. საბოლოოდ მეფე და „მთის მოხუცი“ საჩუქრების გაცვლით შემოიფარგლნენ.⁹⁰² ისმაილიტთა ძალაუფლებას ბოლო მოეღო მათი ორი დაუძინებელი მტრის, მონღოლებისა და მამლუქი სულტნის, ბაიბარსის ორმხრივი დარტყმის შედეგად.

⁸⁹⁷ Lewis B., *The Ismailites and the Assassins*, 126.

⁸⁹⁸ ევროპულ წყაროებში სირიის ასასინთა ლიდერი „მთის მოხუცად“ მოიხსენიება.

⁸⁹⁹ გ. ნარიმანიშვილი, *ასასინები – მითი და რეალობა*, 166.

⁹⁰⁰ ლუი IX – საფრანგეთის მეფე 1226 – 1270 წწ.

⁹⁰¹ ჟან დე ჟუანვილი (1224 – 1317 წწ) – ფრანგი მემატიანე.

⁹⁰² Lewis B., *The Ismailites and the Assassins*, 129.

თავი მეთექვსმეტე

დემეტრე პირველი

1125 წლის 24 იანვარს თბილისში გარდაიცვალა მეფე დავით IV. მან სიცოცხლე-
შივე თანამოსაყდრედ დაისვა უფროსი შვილი დემეტრე: „და დაადგა გვირგვინი
თვით მისითა ხელითა.“⁹⁰³ ქართული საისტორიო წყაროები დემეტრე მეფეს აღ-
წერენ როგორც გულად და სახელოვან მეფეს: „იპყრა სამეფო ტახტი და საჯდომი
მკლავითა ლომებრივითა“⁹⁰⁴. თუმცა, სამწუხაროდ, ინფორმაცია მისი ცხოვრებისა
და მოღვაწეობის შესახებ ძალზე მწირია⁹⁰⁵. ამდენად, გარკვეული დეტალების აღ-
სადგენად აუცილებელია, განვიხილოთ და შევაჯეროთ ამ პერიოდის ამსახველი
უცხოენოვანი წყაროები.

დემეტრეს გამეფების პირველსავე წელს საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო
კამპანია წამოიწყეს დიარ-ბეეირისა და ვანის ტბის რეგიონის საემიროებმა. მუს-
ლიმები დიდძალი ლაშქრით შემოიჭრნენ საქართველოში, თუმცა, მათე ურჯაეცის
თანახმად, ქართველთა მეფემ ისინი სასტიკად დაამარცხა⁹⁰⁶. იმავე წელს, ან 1126
წელს, დემეტრემ აიღო დვინი და ბრძოლით დაიბრუნა 1124 წელს დავითის მი-

⁹⁰³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, 220.

⁹⁰⁴ იქვე, 221.

⁹⁰⁵ იქვე, 221.

⁹⁰⁶ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 86.

ერ აღებული და შემდგომში დაკარგული დმანისი, ხოლო 1128 წელს კი ხუნანი⁹⁰⁷. მნიშვნელოვან პრობლემად რჩებოდა ანისის საკითხი, მიუხედავად იმისა, რომ დავით აღმაშენებელმა 1124 წელს ქალაქი საქართველოს სამეფოს შემოუერთა, მისი შენარჩუნება საკმაოდ რთული აღმოჩნდა. ვარდანის ისტორიის თანახმად, „ქალაქი თურქთაგან დიდ გაჭირვებაში იყო“. ამდენად, 1126 წელს ქართველებმა ქალაქი დათმეს და იქ აღდგა შადადიანთა⁹⁰⁸ ძალაუფლება⁹⁰⁹.

ამის შემდეგ დემეტრემ ყურადღება სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ გადაიტანა. 1138 წელს მეფემ ქ. განძა დალაშქრა და იქიდან გამარჯვებული დაბრუნდა. გამარჯვების ნიშნად მან ქალაქის კარი საქართველოში ჩამოიტანა და გელათის მონასტერს შესწირა, სადაც ის დღემდეა დაცული.

ასევე საგულისხმოა დემეტრე მეფის პოლიტიკა ჩრდილოეთ მეზობლებთან. XII საუკუნის 40-იან წლებში კიევის რუსეთის მთავარმა იზიასლავ მსტისლავის ძემ იქორწინა საქართველოს მეფის, დემეტრე პირველის, ასულზე. იზიასლავი იბრძოდა ბიზანტიის გავლენის წინააღმდეგ და ცდილობდა კიევის რუსეთის ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მოპოვებას. ბერძენი მიტროპოლიტის გარდაცვალების შემდეგ მან მიტროპოლიტად დანიშნა რუსი მღვდელმთავარი კლიმენტი. მთავრის ამ ქმედებას მოწინააღმდეგეები გამოუჩნდნენ. იზიასლავმა გადაწყვიტა მოკავშირის მოძებნა ბიზანტიის გავლენასთან დასაპირისპირებლად. მოკავშირე ქვეყანა მართლმადიდებლური და სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით ძლიერი უნდა ყოფილიყო. ამ მხრივ საქართველო იდეალური პარტნიორი გამოდიოდა. ქართველი მეფის ასულზე დაქორწინებით და, ამდენად, ძლიერი მართლმადიდებლური საქართველოს მხარდაჭერით, კიევის მთავარი ფიქრობდა, ბიზანტიის იმპერიის გვერდის ავლით მოეხდინა კიევის ეკლესიის გაეროვნულება და დამოუკიდებლობის მოპოვება⁹¹⁰.

⁹⁰⁷ ხუნანის ციხე – სავარაუდოდ მდებარეობს მდ.მტკვრისა და მდ. ხრამის შესართავთან.

⁹⁰⁸ შადადიანები – ქურული წარმომავლობის დინასტია, რომელიც სხვადასხვა დროს (951 – 1199 წწ.) მართავდა დვინს, ანისს, განჯასა და სამხრეთ კავკასიის სხვა ქალაქებს.

⁹⁰⁹ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 88.

⁹¹⁰ ი. ჟუჟუნაძე, საქართველოს და რუსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XII საუკუნეში, საქართველო რუსთაველის ეპოქაში, 1966, 268.

საერთაშორისო არენაზე მიღწეული წარმატებების პარალელურად, საქართველოში შიდა არეულობებმა იჩინა თავი. დემეტრე მეფის წინააღმდეგ 1150 წელს მისი ვაჟი, დავით უფლისწული აჯანყდა. ქართული საისტორიო წყაროების მიხედვით, აჯანყების მიზეზი, სავარაუდოდ, უნდა ყოფილიყო ის ფაქტი, რომ დემეტრეს ჰყავდა ორი ვაჟი – უფროსი დავითი და უმცროსი გიორგი. დემეტრე ყოფილა „მარჩველი ძისა უმცროსისა“. ამ განდგომილებაში, ჩვეულებისამებრ, დიდებულებიც იღებდნენ მონაწილეობას, მაგრამ დემეტრე მეფემ მოლაპატეები დაამარცხა და აჯანყების მონაწილეები მკაცრად დასაჯა. თუმცა, უფლისწულ დავითის დასჯის შესახებ ისტორიკოსი არაფერს ამბობს, ამდენად, სავარაუდოდ, მეფემ ამბოხე შვილი შეიწყალა⁹¹.

1153-1154 წელს ვითარება ანისში კვლავ გამწვავდა. ქალაქს ერზრუმის ამირამ ალყა შემოარტყა. როგორც ჩანს, დემეტრე მეფე ამ რეგიონს კვლავ საკუთარი ინტერესის სფეროდ განიხილავდა და იქ დიდძალი ლაშქარი გაგზავნა. ქართველებმა სასტიკად დაამარცხეს ერზრუმელები და ამირაც კი აიყვანეს ტყვედ. მოგვიანებით დემეტრემ ის გაათავისუფლა.

ანისთან გამარჯვების შემდეგ დავით უფლისწული ისევ განუდგა მამას. დემეტრემ „შეიმოსა ჩოხა და სქემა“, ბერად აღიკვეცა და სამეფო ტახტი შვილს დაუთმო. დავითმა სულ ექვსი თვე იმეფა და 1156 წელს გარდაიცვალა. დავითის სიკვდილის შემდეგ დემეტრემ ტახტი უმცროს შვილს, გიორგი III, გასაცა⁹².

დემეტრე მეფის მოღვაწეობისა და პიროვნული პორტრეტის შესახებ საინტერესო ცნობები შემონახული აქვს არაბ ისტორიკოსს ალ-ფარიკს, რომელიც გარკვეული დროის განმავლობაში ქართველი მეფის სამსახურში იმყოფებოდა. ალ-ფარიკი გადმოგვცემს, რომ დემეტრე მეფე პერიოდულად საკუთარ სამფლობელოებს: „შემდეგ შევედი აბხაზთა მეფის, თბილისის მფლობელის, სამსახურში და მასთან ერთად გავედი [თბილისიდან] მის ლაშქარში მყოფი. მეფემ დაიწყო თავისი სამფლობელოს შემოვლა კიდით კიდემდე; ერთი ადგილიდან მეორეში გადადიოდა.

⁹¹ ივ. ჭავჭავაძე, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, 225.

⁹² დემეტრე I გარდაიცვალა 1156 წელს. დაკრძალულია გელათში, რომელიც დაასრულა და აკურთხა 1125 წელს.

მეც მასთან ერთად ვიყავი“. ნიშანდობლივია, რომ ალ-ფარიკი დემეტრე მეფეს მესიის მახვილად მოიხსენიებს: „აბხაზთა მეფედ მაშინ იყო დიმიტრი, დავითის ძე, დავითიანი, რომელიც ჰუსამ ალ-მასიჰად (მესიის მახვილი) იწოდებოდა“⁹¹³.

ასევე საინტერესოა, თუ როგორ აღწერს ალ-ფარიკი დემეტრე მეფის დამოკიდებულებას თბილისის მუსლიმური თემის მიმართ: „მე ვნახე აბხაზთა მეფე დიმიტრი, რომლის სამსახურშიც ვიმყოფებოდი, [როგორ] ჩამოხდა თბილისში და დარჩა იქ რამდენიმე ხანს. ერთ პარასკევ დღეს იგი მივიდა ჯამეში, დაჯდა ქვის საჯდომზე ხატიბის პირდაპირ და ფეხი არ მოუცვლია, ვიდრე ჩაათავეს ხუტბა ხატიბმა და ხალხმა. მთელი ხუტბა მოისმინა, შემდეგ გავიდა, შესწირა ჯამეს 200 წითელი დინარი. მე ვნახე ალიმები, მქადაგებლები, დიდებულები, სუფიები და მლოცველები, რომელთაც პატივით იღებდა იგი და ასაჩუქრებდა. ისე კეთილად ექცეოდა, რისი მსგავსიც არ არსებობს. მე ვნახე (იქ) ისეთი პატივისცემა მუსლიმებისა, რაც მათ ბაღდადშიაც არ ექნებოდათ“⁹¹⁴.

დავით გარეჯის მონასტერში ბერად ყოფნისას დემეტრემ (ბერობაში დამიანემ) დაწერა შუა საუკუნეების ქართული საგალობლების ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუში „შენ ხარ ვენახი“, რომელიც ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი.

შენ ხარ ვენახი, ახლად აღყვავებული,
ნორჩი კეთილი, ედემს შინა ნერგული,
ალვა სულნელი, სამოთხესა მოსრული,
ღმერთმან შეგამკო, ვერავინა გჯობს ქებული,
და თავით თვისით მზე ხარ გაბრწყინებული.

მეფე დემეტრე | გარდაიცვალა 1156 წელს. ის დაკრძალეს გელათში.

⁹¹³ ე. სიხარულიძე, ალ-ფარიკი საქართველოში, 86.

⁹¹⁴ იქვე, 90.

გიორგი III

1156 წელს საქართველოს სამეფო ტახტზე ავიდა დემეტრე I უმცროსი შვილი გიორგი III. მის გამეფებასთან დაკავშირებულ შიდაპოლიტიკურ ცვლილებებს ქვეყნისთვის უკვალოდ არ ჩაუვლია. ვითარება საგრძნობლად დაიძაბა აღმოსავლეთის მიმართულებით, კერძოდ კი – არანის პროვინციაში, სადაც პოზიციები გაიმაგრა წარმოშობით ყივჩაღმა, შამს ად-დინ ელდიგუზიმ⁹⁵. არაბული წყაროებიდან ირკვევა, რომ ელდიგუზის აღზევებას ბაღდადში დიდი სიფრთხილით შეხვდნენ. არსებობს ცნობები იმის შესახებ, რომ ბაღდადის ხალიფა ალ-მუსტანჯიდის⁹⁶ ვეზირმა, იბნ ბუჰაირამ, ქართველთა მეფეს წერილი მისწერა, სადაც არანის წინააღმდეგ ლაშქრობას სთხოვდა. სავარაუდოდ, ეს გამოწვეული იყო აბასიანი ხალიფას მიერ წამოწყებული ანტისელჩუკური პოლიტიკით. ცნობილია, რომ იმავე პერიოდში მსგავსი შინაარსის წერილები დაეგზავნა ირანის სხვადასხვა ქალაქების მმართველებს. მიუხედავად ბაღდადიდან წამოსული თხოვნისა, გიორგი მეფეს არ გაულაშქრია ელდიგუზის წინააღმდეგ. როგორც ჩანს, მან სტრატეგიულ პრიორიტე-

⁹⁵ შამს ად-დინ ელდიგუზი იყო წარმოშობით ყივჩაღი. ის იდგა სელჩუკთა სულთან ტურჩილ იბნ მუჰამედის სამსახურში, რომელმაც ის ერთგული სამსახურისთვის დააწინაურა და 1136 წელს სამართავად გადასცა არანის ნაწილი ქ. ბარდავითურთ (გ. ჭაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 63).

⁹⁶ ალ-მუსტანჯიდი – აბასიანთა ხალიფა 1160 – 1172 წწ. არსებობს ვარაუდი, რომ მისი დედა წარმოშობით ქართველი იყო (გ. ჭაფარიძე, 100 – 101).

ტად აირჩია შაჰ არმენების⁹¹⁷ წინააღმდეგ სამხედრო კამპანიის დაწყება და ოლთისთან სასტიკად დაამარცხა მოწინააღმდეგე⁹¹⁸.

1161 წელს ქ. ანისი არეულობამ მოიცვა, რასაც ქართველთა მეფე უყურადღებოდ ვერ დატოვებდა. ივნისის თვეში ანისის სამღვდელთა ქალაქის მმართველს აუჯანყდა და ქალაქი გიორგი III გადასცა. არეულობით ისარგებლა შაჰ არმენ სუქმან II⁹¹⁹ და ივლისის ბოლოს მოკავშირეებთან ერთად ანისს ალყა შემოარტყა. აგვისტოში კი ანისისკენ დაიძრა გიორგი III ლაშქარი და შაჰ არმენის ძალები კვლავ დაამარცხა. გაქცეულთა შორის იყო სუქმან II ოთხასიოდე მხედრით. ქართველებს ტყვედ ჩაუვარდათ 6 სპასალარი და 150 დიდი ამირა⁹²⁰. მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ, მეფემ ანისი ივანე⁹²¹ ამირსპასალარს ჩააბარა და ქალაქის მცველად 2000 რჩეული მეომარი დატოვა.

გიორგი მეფის სტრატეგიამ შედეგები მალე გამოიღო. ანისთან გამარჯვებამ ქართველებს მოქმედების ფართო არეალი გაუხსნა და გიორგი მეფემ სამხრეთისკენ მიმართა სამხედრო იერიშები: „მიმართა დიდად ქალაქად და სახელგანთქმულად დვინად, აწ რომელ არს არარატისა ძირსა ზღუარი სომხეთისა და ადარბადაჯანისა“⁹²² 1162 წლის ივლის-აგვისტოში ქართველთა ჯარმა აიღო დვინი „და ყველა მცხოვრებნი, ქრისტიანებს გარდა, დააწიოკა, მრავლის ნადავლითა და ტყვეებით დატვირთული ქართველთა ძლევამოსილი მხედრობა შინ დაბრუნდა“⁹²³.

მიუხედავად ამ წარმატებისა, გიორგი მეფემ შეაჩერა სამხედრო მოქმედებები, რამაც მოწინააღმდეგეს გადაჯგუფებისა და ახალი კამპანიის წამოწყების საშუა-

⁹¹⁷ შაჰ არმენები – თურქმანული დინასტია, რომელიც 1100 – 1207 წწ მართავდა ვანის ტბის მიმდებარე ტერიტორიებს. შაჰ არმენთა სახელმწიფოს დედაქალაქი იყო ქ. ხლათი (თანამ. ქ. ახლათი თურქეთში).

⁹¹⁸ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 100-101.

⁹¹⁹ სუქმან II – შაჰ არმენთა სახელმწიფოს მმართველი 1128 – 1185 წწ.

⁹²⁰ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 104-105.

⁹²¹ ივანე ორბელი – შემდგომში მონაწილეობდა აჯანყებაში გიორგი მეფის წინააღმდეგ.

⁹²² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, 232.

⁹²³ იქვე, 233.

ლება მისცა. ქართველთა გამარჯვებებმა ელდიგუზის ყურადღებაც მიიპყრო. მუსლიმები კარგად ხვდებოდნენ, რომ ცალ-ცალკე მათ ქართველთა დამარცხების ძალა არ შესწევდათ და ანტიქართული სამხედრო კოალიციის ჩამოყალიბება გადაწყვიტეს. 1163 წელს მუსლიმთა კოალიციური ლაშქარი სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე შეიჭრა და გაგის ციხეს მიაღება. გაიგო თუ არა ეს გიორგიმ, დიდძალი ჯარით გაემართა სომხითისაკენ და მუსლიმთა კოალიციური ლაშქარი უკუაქცია. ამ გამარჯვების შემდეგ ქართველებმა კვლავ მოადუნეს ყურადღება. ქართული წყაროების თანახმად, ჯარის სარდლობამ და თავად მეფემ დროსტარებისთვის მოიცალეს. მეფე ისვენებდა. ის ღორესა და დმანისის მთებში ნადირობდა. კარგად აწყობილი მსტოვართა ინსტიტუტის მეშვეობით, კოალიციის ძალებმა ამის შესახებ შეიტყვეს, აქტიურ ქმედებებზე გადავიდნენ და ანისის მხარეში შეიჭრნენ. ასევე, ერთი რაზმი უშუალოდ გიორგი მეფის წინააღმდეგ გაგზავნეს, რომელიც ქართველთა ბანაკს მოულოდნელად დაესხა თავს. გამართულ შეტაკებაში ქართველები დამარცხდნენ და მეფემ გაქცევით უშველა თავს. ამით კარგად ისარგებლეს კოალიციის ძალებმა, ისინი დიდძალი ლაშქრით შემოიჭრნენ სამხრეთ საქართველოში და ქართველთა ჯარი სასტიკად დაამარცხეს. ამის შემდეგ ელდიგუზმა დაიკავა ჯერ დვინი, ხოლო შემდეგ ანისი. თუმცა, ის კარგად ხვდებოდა, რომ ანისის შენარჩუნებას ჯერ შეძლებდა და ქართველებთან მოლაპარაკებების შედეგად ქალაქში შადადიანები დააბრუნა, რაც, როგორც ჩანს, მისაღები აღმოჩნდა როგორც საქართველოს სამეფოსათვის, ისე ელდიგუზიანთა საათაბაგოსათვის.⁹²⁴

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს სახელმწიფოში დროებით მშვიდობა დამყარდა, გიორგი მეფემ სამხრეთის მიმართულებით ფართომასშტაბიანი სამხედრო მოქმედებები განაახლა: „უბრძანა ტაოელთა, კლარჯთა და შავშთა მორბევა ოლთისისა და ბანისა, მესხთა და თორელთა – კარისა და აშორნისა, და ამირსპასალართა და სომხითართა – მტკუარს აქეთ ვიდრე განძამდის; თვით ხასაგანიანთა, ლიხთ-იმერთა და ქართველთა – განძას დამართებით მტკურის პირი იმიერ და ამიერ ხოლთამდის, ჰერთა და კახთა – ალაზნის შესართავით, ვიდრე შარვანამდის. იქმნა ესევიტარი უცხო ლაშქრობა, რომლისა სიგრძე არაოდეს ვის

⁹²⁴ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 109.

ეხილვა⁹²⁵.

1167 წელს შირვანშაჰმა გიორგი მეფეს დახმარება სთხოვა „დარუბანდელ ხაზართა“ წინააღმდეგ ბრძოლაში. შირვანში გიორგის დისწული აღსართანი მეფობდა, რომელიც საქართველოს მეფის ყმადნაფიცად ითვლებოდა. გიორგი ჯარით მიემგებოდა აღსართანს, მივიდა დარუბანდის კარამდე, მოაოხრა იქაურობა და უკან გამობრუნდა.

1174 წელს განახლდა საბრძოლო მოქმედებები საქართველოსა და არანს შორის. ელდიგუზი თავს დაესხა ანისს და მოაოხრა მთელი შირაკის ოლქი. მის წინააღმდეგ უმაღლესი გავლენა გიორგი მეფე და ოქტომბერში ანისი დაიკავა. დამარცხებული ელდიგუზი ნახჭევანში დაბრუნდა, საიდანაც მუსლიმ ამირებს ქართველთა წინააღმდეგ ომისკენ მოუწოდა⁹²⁶. აღ-ფარიკის ცნობით, 1175 წლის ივლის-აგვისტოში, განახლებული კოალიციის გაერთიანებული ჯარები ნახჭევანიდან საქართველოსკენ დაიძრნენ. საქართველოს ტერიტორიაზე შემოსული ლაშქარი, დმანისისა და ლორეს ველების გავლით, ახალქალაქისკენ გაემართა. მომხდურებმა სასტიკად მოაოხრეს ახალქალაქი და ჯავახეთი. აღ-ფარიკის ცნობით, ამ დროს გიორგი მეფე დაბანაკებული იყო არტაანის გაუვალ ტყეში და არ გამოსულა მტერთან საბრძოლველად. რამდენიმედღიანი ძარცვისა და ნგრევის შემდეგ მუსლიმებმა დატოვეს საქართველო⁹²⁷. ამ დამარცხების შემდეგ, მალე, 1177 წლის თებერვალში გიორგი მეფემ დათმო ანისი, სადაც შადადიანთა ბატონობა აღდგა.

ამ დროს საქართველოში შიდა მდგომარეობაც აირია. ივანე ორბელის თაოსნობით, გიორგი მეფეს აუჯანყდნენ დიდებულები, რომლებიც მეფის ძმისწულის, დემნას⁹²⁸ ტახტზე აყვანას ითხოვდნენ. ქართული საისტორიო წყაროების მიხედვით, უფლისწული იყო „სახე კეთილი და ყოვლით ხელით მარჯვე და ნასწავლი“, მაგ-

⁹²⁵ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება ტ. 2. ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1959, 16.

⁹²⁶ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 113.

⁹²⁷ იქვე, 113-114.

⁹²⁸ დემნა უფლისწული – დავით V ვაჟი და ივანე ორბელის სიძე (მას ცოლად ჰყავდა ივანეს ასული).

რამ მისმა განდგომილებამ მისი სწავლულობაცა და ჭაბუკობაც ფუჭად ჩაატარაო. ივანე ორბელის გარდა, ამბოხებაში მონაწილეობდნენ სხვა ქართველი დიდგვაროვნებიც, მათ შორის ივანე ვარდანისძე, შოთა ძე ართავაჩოს ძისა, ქართლის ერისთავი სუმბატის ძე ლიპარიტ, მეჭინბეთუხუცესი ქავთარ ივანეს ძე და ანანია დვინელი. მათ სურდათ, გიორგი მეფე შეეპყრათ და დემნა უფლისწული გაემეფებინათ, ხოლო გიორგისაგან ფიცისა და სიმტკიცის წიგნი ჩამოერთმიათ, რომ იგი ამას დამორჩილდებოდა და თავისი კერძო საკუთარი მამულით დაკმაყოფილდებოდა. აჯანყებულებს მიემხრნენ ასევე სარგის მხარგრძელი შვილითა და ძმისწულით, ჯავახნი კახაი შვილებითურთ, დიდი გამრეკელი, მემნა ჯაყელი, ჰასან კაენისა პატრონი და გრიგოლ ანელი აპირატის ძე. მემამბოხეთა ჯარი, სტეფანოზ ორბელიანის მიხედვით, 30 ათასს აღემატებოდა.

ისტორიაში ეს აჯანყება „ორბელთა აჯანყების“ სახელით არის შესული. მას განსხვავებულად აფასებენ ქართული და სომხური წყაროები. ბუნებრივია, სამეფო კარისა და საგვარეულოს ისტორიკოსები მიკერძოებულები არიან და მოვლენებს ერთი პოზიციიდან გადმოგვცემენ. დემნა უფლისწულსა და ორბელებს ადანაშაულებს „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი, მოვლენების თანამედროვე სომეხი ისტორიკოსი – დავით ქობაირელი, ვარდან არეველცი, ხოლო ორბელების შთამომავალი და საგვარეულოს ისტორიკოსი სტეფანოს ორბელიანი კი აჯანყებულთა მხარეზეა. ამის გარდა, ის დაწვრილებით არ გადმოგვცემს 1156 წელს ტახტზე მეფეთა მონაცვლეობას, რაც მომხდარის კონტექსტს ცვლის. სტეფანოზ ორბელიანის თანახმად: „და შემდგომად მრავლისა განმარჯვებებისა დიმიტრი მეფე მოკვდა და მიიღო მეფობა მისი დავით, მსგავსმან მამისამან, კაცმან ძლიერმან და მალე მოკვდა. აღსასრულის ჟამს მოუწოდა კათალიკოსს და დიდ-დიდთა დიდებულთა და ძმასა თვისსა გიორგის და მცირესა ყრმასა თვისსა დიმიტრის და დაიდვა წინაშე თვისსა თავადი ხატი და მაცხოვრის ჯვარი და სახარება და თქვა: „...ვითარცა მამამან ჩემმან მიბოძა მე სამკვიდრებლად ტახტი ესე მეფობისა, ეგრეთვე ვუბოძებ მეცა ძესა ჩემსა დემნას, გიმოწმებ თქვენ ყოველსა და შენ, ძმაო ჩემო გიორგი, იყავ მოადგილედ ჩემდა და ჰყავ ძალთმთავრობა ქუეყნისა ამის და მიიღე ნაწილი სამკვიდრებლისა შენისა, რომელი მოგცა მამამან ჩემმან, ვიდრე აღიზარდოს ყრმა.“ შემდგომად წინ წამოაყენა ივანე, ძე სუმბატ ორბელიანისა და შეჰფიცა ყრმასა მას ანდერძისა მისთვის, რათა დაეცვა ალთქმა ანდერძისა. იპყრა

ხელი ყრმისა და მისცა ხელსა ივანესსა და შთააბარა მას და სხვათა დიდებულთა ყოველთა აფიცა, რათა არა ეზაკვით ყრმისათვის, არამედ ოდეს მოწევნულ იყო ჰასაკად, ეცხოთ იგი მეფედ. “სტეფანოზ ორბელიანის ვერსიის თანახმად, თუ დავითი ტახტზე დემეტრეს სიკვდილის შემდეგ ავიდოდა, მაშინ დავითის გარდაცვალების შემდეგ ლეგიტიმური მემკვიდრე მხოლოდ დემნა რჩებოდა. მაგრამ სინამდვილეში დავითი დემეტრეს სიკვდილის შემდეგ არ ასულა ტახტზე და, სავარაუდოდ, იძულებით ტახტს ჩამოცილებული და ბერად აღკვეცილი, დემეტრე ტახტზე ისევ დაბრუნდა. მისი გარდაცვალების შემდეგ კი უკვე გიორგი გამეფდა. გიორგის პოზიციის გასამყარებლად სწორედ ეს არგუმენტი მოჰყავთ, მაგრამ სამეფო გვარში დამკვიდრებული მემკვიდრეობის წესის თანახმად, ლეგიტიმაცია მაინც დემნას მხარესაა.

დავუბრუნდეთ აჯანყების ამბავს. დავით ქობაირელი გადმოგვცემს: „ქართველთა ქვეყნის დიდებულებს, დიდი ხანია, განზრახული ჰქონდათ მეფისაგან განდგომა და გამოძებნეს კიდეც შესაფერისი დრო თავიანთ ძველ ბოროტ ზრახვათა განსახორციელებლად. ორბელებმა – ივანე სპასალარმა, მისმა ძმამ ლიპარიტმა, მათმა შვილებმა და ნათესავებმა გადაიბირეს იმავე მეფის ძმისწული, მოიყვანეს აგარაკის სიმაგრეში და გაამეფეს, რათა ვერავის შესძლებოდა მათი საქმისათვის ხელის შეშლა...“

მეფემ მრავალგზის გაგზავნა მოციქულები ივანესთან და დაყვავებით ეხვეწებოდა დაზავებას. მაგრამ პაუხი საწინააღმდეგო მიიღო“.

გიორგი თბილისში ჩავიდა და ლაშქრის შეგროვება დაიწყო. მეფეს მალე მრავალი დიდგვაროვანი ეახლა. ამ დროს ამბოხებულების მომხრეებმაც დაიწყეს ყოყმანი და თანდათან ჩამოეცალნენ მათ. პირველი დიდი გამრეკელი მიემხრო მეფეს, შემდეგ გრიგოლ ანელიც განუდგა ორბელებს. აჯანყებულების მომხრეთა რიცხვი თანდათან მცირდებოდა, ხოლო გიორგის ლაშქარი კი იზრდებოდა. ძალების მოგროვების შემდეგ, მეფე სომხითისაკენ გაემართა და გააქცია მუამბოხეები, რომლებმაც ლორეს ციხეს შეაფარეს თავი. ივანე ორბელი მიხვდა, რომ მხოლოდ აჯანყებულთა ძალებით მეფეს ვერ დაამარცხებდა და დახმარებისთვის შაჰ არმენებსა და ელდიგუზიანებს მიმართა, თუმცა მის თხოვნას შედეგი არ მოუტანია.

მცირე ხანში გიორგი მეფემ მუამბოხეებს წაართვა ყველა სიმაგრე და მათი რიგები

კიდევ უფრო შემცირდა. მეფემ შეიწყალა და დაასაჩუქრა ყველა, ვინც მას მიემხრო. ამის შემდეგ მეფე გიორგიმ ლორეს ციხეში შეხიზნულ მუამბოხეების წინააღმდეგ ლაშქარი გაგზავნა, რომელსაც შეუერთდნენ „ჭერეთის ერისთავი და ყოველნი ჰერნი სრულითა ლეკითა და კაკვასიითა“. მალევე გიორგი მეფეც მივიდა ლორეს ციხესთან. სტეფანოზ ორბელიანის მიხედვით, დემნა ციხედან ღამით გამოიპარა და ბიძასთან პატიების თხოვნით მივიდა. „მაშინ დემნა უგუნურებითა თვისითა შეშინდა, გამოვიდა ღამე, ზღუდელ გადმოეკიდა, მივიდა ბიძასა თვისსა თანა და ფეხქვეშ მოექნა და ევედრებოდა მხოლოდ სიცოცხლისთვის, რომლისა მხილველმან მეფემან ფრიად განიხარა და წარგზავნა დესპანი ივანესადმი და შეუთვალა ესრეთ: „ვისთვისაც შენ იბრძოდი, ჩემთან მოვიდა და რისთვისღა ურჩობ? მოდი ჩემთან.“ მან უპასუხა დესპანსა: „ტეშმარიტი არს, რასაც იტყვი, გარნა შემომდევოს მე, რათა არარა მავნოს და მივალ მისდა.“ ხოლო მეფემან შეჰფიცა და შეიკრა მასთან აღთქმითა და დიდთა პირობითა, რომლისთვის იკადნიერა ივანემან და მივიდა მეფესთან. ხოლო მეფემან განიხარა დიდად და შეიწყნარა და პატივ-სცა დიდითა პატივითა, ვიდრე ხელთ იგდო ყოველნი ძენი და ნათესავი ტომნი მისნი. ხოლო უმტყუნა აღთქმას გიორგიმ და შეიპყრო ივანე და დასთხარა თვალები, ხოლო დიმიტრი, რომელიც დასიძებული იყო ივანესა, შეიპყრა და დასთხარა თვალები და დაასაჭურისა, ხოლო უმრწემესი ძმა ივანესი ქვათარ, ძე მისი სუმბატ და ძმისწული მისი დახოცა.“

ეს იყო აჯანყების დასასრული. ამბოხების ყველა მონაწილე სამაგალითოდ დასაჯეს, დემნას თვალები დასთხარეს და დაასაჭურისეს, რათა შთამომავლობა აღარ ჰყოლოდა (სასჯელის ამ ფორმიდანაც ჩანს, თუ რამხელა საფრთხეს ხელავდა გიორგი დემნაში და სამომავლოდ მის მემკვიდრეებშიც კი). დემნამ ეს სასჯელი ვერ გადაიტანა და მემატიანის სიტყვებით: „მოკუდა და მცხეთას დამარხეს“. ივანე ორბელს თვალები დასთხარეს, ხოლო დანარჩენი აჯანყებული ორბელები სიკვდილით დასაჯეს.⁵²⁹

აჯანყების ჩახშობის შემდეგ გიორგი მეფემ მნიშვნელოვანი საკადრო ცვლილებები ჩაატარა და მაღალ თანამდებობებზე თავისი ერთგული ხალხი დანიშნა. მაგალითად, ივანე ორბელის ადგილას ამირსპასასალარად დააყენა უგვარო კაცი – ყივჩაღური წარმოშობის ყუბასარი, რომელიც მას აჯანყებულთა წინააღმდეგ

⁵²⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, 240-242.

ბრძოლაში დაეხმარა. დედაქალაქში დაბრუნებულ გიორგის სამღვდელოებამ ეკლესიის ყოველგვარი ბეგარისაგან განთავისუფლება მოსთხოვა, რაც მეფემ დაუყოვნებლივ შეასრულა. სამღვდელოებამ შანსი არ გაუშვა, რომ შექმნილი სიტუაციით ესარგებლა და ტახტის კანონიერი მემკვიდრის დასჯასა და გარდაცვალებაზე თვალი დახუჭა. გიორგიმ საფასურის სანაცვლოდ ეკლესიისგან აღიარება მიიღო.

მომხდარმა ამბოხებამ, როგორც ჩანს, მეფეზე დიდი ფსიქოლოგიური გავლენა მოახდინა. ამიტომ, პოზიციების განმტკიცების მიზნით, 1178-1179 წლებში, მან ტახტზე თავისი ასული, თამარი, აიყვანა. თუმცა თავის თანამოსაყდრედ თამარის დასმის შემდეგაც გიორგი აქტიურად იღებდა მონაწილეობას სახელმწიფო საქმეებში, თამარი კი სახელმწიფოს მართვას სწავლობდა. 1179 წელს მან მოიწვია საგანგებო საკანონმდებლო კრება, რომელმაც გახშირებული ქურდობისა და ავაზაკობისათვის ჩამოხრჩობა დააწესა. სასჯელი იყო ყველასათვის განურჩევლად – დიდგვაროვნებისთვისაც და გლეხებისთვისაც. მეფე გიორგი III გარდაიცვალა 1184 წლის 27 მარტს, ვნების კვირის სამშაბათს, კახეთში. ის ჯერ მცხეთაში დაკრძალეს, ხოლო შემდეგ, იმავე წელს, გელათში გადაასვენეს.

რუსუდანი – გიორგი III ასული

გიორგი III ორი ქალიშვილი ჰყავდა: თამარი და რუსუდანი. თამარი უფროსი იყო და ტახტიც მას ერგო, უმცროსი რუსუდანი კი გიორგიმ ბიზანტიაში, კომნენოსების სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელზე გაათხოვა. ქართულ წყაროებში რუსუდანის ქორწინებაზე ინფორმაცია არ მოიპოვება, მაგრამ მეცნიერები მიხაილ პანარეტოსის³³⁰ „ტრაპიზონის ქრონიკაში“ დაცულ ერთ ცნობას ეყრდნობიან³³¹

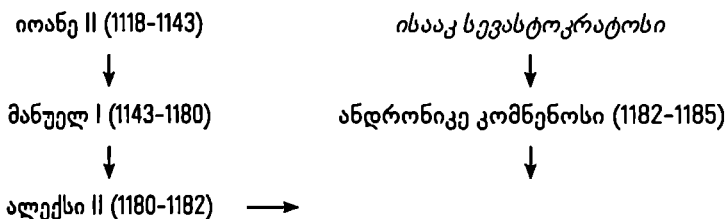
³³⁰ მიხაილ პანარეტოსი – ბერძენი ისტორიკოსი (XIV-XV სს.), ტრაპიზონის იმპერიის მაღალი რანგის მოხელე. მას ეკუთვნის ისტორიული ნაწარმოები „ტრაპიზონის ქრონიკა“.

³³¹ „ტრაპიზონის ქრონიკაში“ არის ერთი ცნობა, სადაც საუბარია, რომ თამართან ჩამოვიდნენ ალექსი და დავით კომნენოსები, როგორც თავის მამიდასთან. თუმცა თარგმანიდან გამომდინარე, აქ სრულად დასაშვებია, რომ მამიდის ნაცვლად დეიდა იყოს, ამის გარდა, თამარს ძმა არ ჰყოლია. ეს ალექსი და დავით კომნენოსები მანუილ კომნენოსის (ანდრონიკე კომნენოსის (ბიზანტიის იმპერატორი 1183-85 წწ.) ძე) ვაჟები არიან.

(რომელსაც მოგვიანებით შევხებით) და თანხმდებიან, რომ რუსუდანი ანდრონიკე კომნენოსის (ბიზანტიის იმპერატორი 1183-85 წწ.) ვაჟზე, მანუელზე გაათხოვეს, თუმცა ეს გაცილებით ადრე მოხდა, ვიდრე ანდრონიკე იმპერატორი გახდებოდა. მანამდე ანდრონიკეს საქართველოშიც კი მოუწია სტუმრობამ. ამ ვიზიტის შესახებ ინფორმაცია ქართულ წყაროში, თამარის ისტორიკოსის „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანიშიც“ არის დაცული. რატომ იყო ჩამოსული ანდრონიკე საქართველოში? მასთან ერთად იყო თუ არა მისი ვაჟი მანუელიც? – ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა საინტერესოა რუსუდანისა და სამეფო ოჯახის ისტორიის მკვლევართათვის. ანდრონიკეს საქართველოში ვიზიტზე შემდეგ ქვეთავში მოგიტხოვთ. ამ ქვეთავში ანდრონიკე კომნენოსის ბიოგრაფიაა გადმოცემული. ანდრონიკე იმ სამეფო საგვარეულოს, ბიზანტიელი კომნენოსების, ბოლო წარმომადგენელი იყო, რომელსაც არაერთხელ დაუკავშირდა ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახი. ამის გარდა, ანდრონიკეს თავგადასავლებით აღსავსე ცხოვრება არა მხოლოდ მკვლევრების, არამედ რიგითი მკითხველის დიდ ინტერესსაც იმსახურებს. შესაბამისად, ანდრონიკე კომნენოსს ცალკე ქვეთავი დაეთმო, რომელშიც მის საქართველოში ვიზიტზეც იქნება საუბარი.

ანდრონიკე კომნენოსი

ალექსი I კომნენოსი (1081-1118)



ანდრონიკე კომნენოსი ბიზანტიის იმპერატორ ალექსი I კომნენოსის შვილიშვილი, სევასტოკრატოს ისააკის შვილი იყო. ის იმპერატორ იოანე II კარზე იზრდებოდა უფლისწულთან (მანუელთან) ერთად. ანდრონიკე მუდმივად ძალაუფლე-

ბისკენ მიისწრაფოდა, იმპერატორობა სურდა, ამიტომ, ბუნებრივია, მანუელთან კარგი ურთიერთობა არ ჰქონია.

1143 წელს ნადირობის დროს ანდრონიკე თურქებმა შეიპყრეს და მათთან ტყვეობაში დიდხანს დარჩა. მანუელი მის გამოსხნას არ ჩქარობდა, თუმცა საბოლოოდ კონსტანტინოპოლში დააბრუნა. ბიზანტიელი ისტორიკოსები მას ახასიათებენ, როგორც მამაც მეომარს, კარგ ორატორს, მდიდარსა და საზოგადოებაში დაფასებულს. მას თავი დამოუკიდებლად და ზედმეტად თავისუფლად ეჭირა. თავისუფლებისმოყვარეობა მის სიტყვებში ყოველთვის იგრძნობოდა, ძალითაც ბევრს აღემატებოდა. ბრწყინვალე გარეგნობამ და დაუდგრომელმა ბუნებამ ის იმპერატორის საშიშ მეტოქედ აქცია. ამის გარდა, ანდრონიკე ქალებშიც დიდი პოპულარობით სარგებლობდა.

ანდრონიკესა და იმპერატორს შორის ურთიერთობა კიდევ უფრო დაიძაბა მას შემდეგ, რაც ანდრონიკემ, როგორც ბელგრადის მმართველმა, გადაიხირა სერბები და იმპერატორის წინააღმდეგ აჯანყების მოწყობა განიზრახა, თუმცა შეიპყრეს და ციხეში გამოკეტეს. ანდრონიკემ ციხიდან გაქცევა მოახერხა. იმპერატორის მომხრეები მას ყველგან ეძებდნენ, ბოლოს იპოვნეს და ისევ ციხეში ჩასვეს. ანდრონიკე ამჯერადაც გაიქცა და გეზი თრაკიისკენ აიღო. ბულგარეთში ანდრონიკე ამოიცნეს და დაიჭირეს. ბულგარელებმა გადაწყვიტეს, გამოსასყიდის სანაცვლოდ ის ბიზანტიის იმპერატორისთვის გადაეცათ. საოცარი მოხერხებულობის წყალობით ანდრონიკემ გაქცევა ისევ მოახერხა და ამჯერად თავი გალიციის მმართველს, იაროსლავ ოსმომისლს შეაფარა. ანდრონიკე გალიციაში დიდხანს დარჩა.

იაროსლავი იმდენად კარგად იყო ანდრონიკეს მიმართ განწყობილი, რომ მასთან ერთად ნადირობდა და სადილობდა, გადაწყვეტილებებსაც კი მასთან ერთად იღებდა.

იმპერატორმა ანდრონიკეს დაბრუნება გადაწყვიტა. მანუელი ფიქრობდა, რომ ანდრონიკეს ხანგრძლივად შორს ყოფნა, შესაძლოა, მეტად სახიფათო აღმოჩენილიყო. 1165 წელს იმპერატორმა გადახვეწილი ნათესავი კონსტანტინოპოლში მოიწვია და შეურიგდა. ანდრონიკე მანუელს უნგრელების წინააღმდეგ საბრძოლველადაც გაყვა და ისეთი მძლავრი სააღყო მანქანა ააგო, რომ მისი მეშვეობით

გატყორცნილმა ქვებმა ქალაქის გალავანი დაანგრეს.

1166 წელს იმპერატორმა ანდრონიკე კილიკიის მმართველად დანიშნა. ამ პერიოდში ანდრონიკეს შეუყვარდა ანტიოქიელი დიდებული ფილიპა (იმპერატორის მეორე ცოლის – მარია ანტიოქიელის³³² და), რომელიც მზად იყო, ოჯახი დაეტოვებინა და ანდრონიკესთან ერთად გაქცეულიყო. იმპერატორი გაბრაზდა და ანდრონიკემ ანტიოქიიდან წასვლა და გარიდება ამჯობინა. მან იერუსალიმს შეაფარა თავი, მაგრამ იქაც სასიყვარულო ინტრიგებში გაეხვია: შეუყვარდა იერუსალიმის მეფის ბოლდუინის³³³ ქვრივი – თეოდორა³³⁴, რომელიც იმავდროულად იმპერატორის ძმის შვილი იყო. ახალგაზრდა თეოდორასა და უკვე შუა ხანს მიტანებული ანდრონიკეს სასიყვარულო რომანმა არა მარტო ბიზანტიის იმპერატორი, არამედ სამეფო კარიც აღაშფოთა და ააღაპარა. ანდრონიკე თეოდორაზე დაქორწინდა. მანუელმა ანდრონიკეს დასჯა გადაწყვიტა. მან სირიის მმართველს გაუგზავნა წერილი, რომელშიც ანდრონიკეს შეპყრობასა და თვალების დათხრას ითხოვდა. წერილი ხელში ჩაუვარდა თეოდორას, ამიტომ წყვილმა გაქცევა გადაწყვიტა.

ისინი ხანგრძლივად მოგზაურობდნენ, ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადიოდნენ. როგორ ჩანს, სწორედ ამ პერიოდში ანდრონიკე საქართველოშიც იმყოფებოდა და გარკვეული პერიოდი დაჰყო კიდეც გიორგი III კარზე.

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ გადმოგვცემს:

„მოვიდა ოდეს ანდრონიკე კომნიანოსი ცოლითა სახებრწყინვალითა და შუენიერითა, თანა შვილებითურთ და დისწულითა, მამის ძმისწული დიდისა მანოელ კეისრისა და ყოვლისა დასავლეთისა და საბერძნეთისა მეფისა. და ვითარ მარ-

³³² მარია ანტიოქიელი – ანტიოქიის დედოფლის კონსტანცა ანტიოქიელისა და აკვიტანიისა და ანტიოქიის თავადის, რაიმუნდ დე პუატის ასული; იმპერატორ მანუელ I მეორე ცოლი.

³³³ ბოლდუინ III – იერუსალიმის მეფე 1143-1162 წწ.

³³⁴ თეოდორა – სევასტოკრატოს ისააკ კომნენოსისა და ირინა სინადინის ასული, იმპერატორ მანუელ I ბიძაშვილი, იერუსალიმის მეფის ბოლდუინ III მეუღლე. თეოდორა 12-13 წლის ასაკში გაათხოვეს, მაგრამ 1162 წელს ბოლდუინ III გარდაიცვალა და თეოდორა 17 წლის ასაკში დაქვრივდა.

თებდა, ეგრეთ მადლობელმან ღმრთისამან შეიწყნარა და მისცა პატივი შესატყვისი სახლის-შვილობისა მისისა. და მიმცემელმან ქალაქთა და ციხეთამან კმასა-ყოფელთამან დაუდგნა საჯდომნი სიახლესა საყდრისა თვისისასა, პირისპირ მამის დისწულისა მისისა აღსართანისასა, რომელი მეფე იყო შარვანისა და ზღუს პირისა დარუბანდით ხირხალამდის, რომელი მეფესა უჩნდა ვითარცა შვილ-ყოფად ვითარცა ერთი დიდებულთა მისთაგანი. ესე შარვანშა შემოეხუეწა ოდესმე დაჭირებული დარუბანდელთა ხაზართაგან. მაშინ შეიყარა ლაშქარი იმიერთ და ამიერთ, თვთ ძმა ბერძენთა მეფისა ანდრონიკე წარიყვანა წინაშე და მივიდა ვიდრე კართამდის დარუბანდისათა. მოაოჭრა ქუეყანა მუსკურისა და შარაბამისა, და აიღო ქალაქი შაბურანი, რომლისა კართა თვთ მტკრეტელობასა შინა მეფისასა მოსაწონელ იქმნა ანდრონიკე თვთ მისგან და ყოველთა სპათა მისთაგან. და უბოძა ქალაქი იგი მამის დისწულსა მისსა შარვანშას, და მუნიდალმან, მომრბეველი ბასიანისა, რომელი-ესე უცხო იყო შესაძლებელად კაცობრივისა ძალისაგან, შემოქცეული მუნით და გამარჯუებული იშუებდა და იმოთხვიდა საყოფელთა მისთა.“

გიორგი III შირვანში ლაშქრობას 1167 წლით ათარილებენ, ე.ი. ანდრონიკეც საქართველოში იმავე წელს იმყოფებოდა. ამ პერიოდში მისი და გიორგის შვილების ქორწინება წარმოუდგენელია, რადგან თამარიცა და რუსუდანიც მცირეწლოვნები იყვნენ, ამის გარდა, რამდენადაც ქართული წყარო ანდრონიკეს ვიზიტს ეხება და იმ პერიოდში მომხდარ მოვლენასაც აღწერს, ქორწინების შემთხვევაში, ამ ამბავსაც აღნიშნავდა. როგორც ჩანს, რუსუდანიცა და მანუელის დაქორწინება მოგვიანებით მოხდა.

საბოლოოდ, ანდრონიკემ თავი შეაფარა სულთან სალდუხთან, რომელიც კაპადოკიაში ქალაქ კოლონიასა⁹³⁵ და მის მიმდებარე მიწებს ფლობდა. ანდრონიკე კოლონიაში თეოდორასა და სამ შვილთან: ალექსისტან, ირინასთან (ესენი თეოდორასგან ჰყავდა) და იოანესთან (პირველი ქორწინებიდან გაჩენილი ვაჟი, რომელიც ბიზანტიიდან ჰყავდა წამოყვანილი) ერთად ცხოვრობდა. იმპერატორმა არაერთხელ სცადა ანდრონიკეს შეპყრობა, მაგრამ უშედეგოდ.

⁹³⁵ კოლონია – ქალაქი კაპადოკიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, მცირე არმენიის საზღვართან.

1177 წელს მანუელ I მაინც მოახერხა ანდრონიკეს დაბრუნება. ერთ-ერთმა მოხელემ, ტრაპიზონის მმართველმა ნიკიფორე პალეოლოგმა, თეოდორა შეიპყრო და ანდრონიკე იძულებული გახდა, იმპერატორისთვის პატიება და თეოდორას დაბრუნება ეთხოვა. მანუელმა აპატია და დაბრუნების უფლება მისცა. მას შემდეგ კი, რაც ანდრონიკე იმპერატორსა და მის მემკვიდრეს ერთგულებას შეჰპირდა, ის პაფლაგონიის³³⁶ მმართველად დანიშნეს.

1180 წელს მანუელ კომნენოსი გარდაიცვალა. იმპერატორმა საკუთარი ვაჟის, ალექსი კომნენოსის ქორწილის დროს, სამეფო კარის თანდასწრებით დალია სული. ტახტზე ალექსი II ავიდა. მისი მმართველობით უკმაყოფილო იყო მანუელის გარემოცვა, რადგან ახალგაზრდა იმპერატორი ნაკლებად ინტერესდებოდა საზოგადოებრივი საქმეებით. თანდათანობით საიმპერატორო კარზე შეკრებები შეწყდა, დიდებულები ჩუმჩუმად უკვე ტირანიაზე ალაპარაკდნენ. ამ ვითარებაში დედოფალზე, მანუელის ქვრივზე დიდი გავლენა მოიპოვა პროტოსევასტოსმა ალექსი (კომნენოსმა)³³⁷. ის ბოროტად სარგებლობდა დედოფლის კეთილგანწყობით და იმას მიაღწია, რომ მის გარეშე არც ერთი საქმე აღარ განიხილებოდა.

ამ ვითარებით განსაკუთრებით სწუხდა იმპერატორ ალექსი II ნახევარდა მარია პორფიროგენეტი, რომელიც ხედავდა, რომ მამამისის სამეფოს პროტოსევასტოსი დაჰპატრონებოდა.³³⁸ მარია წერილებს უგზავნიდა ანდრონიკეს, რომ კონსტანტინოპოლში დაბრუნებულიყო და თავის ხელში აეღო ძალაუფლება.

მარიამ მოახერხა, დაერწმუნებინა ნათესავები, მათ შორის ანდრონიკეს ვაჟები – იოანე და მანუელი, ქალაქის ეპისკოპოსი და სხვები, რომლებიც ანდრონიკეს მიმართ კეთილგანწყობილები იყვნენ, რომ შეთქმულება მოეწყოთ და თავიდან მოეშორებინათ პროტოსევასტოსი. თუმცა შეთქმულება გამომჟღავნდა და მონაწილეები სასამართლოს წინაშე წარსდგნენ. ანდრონიკეს შვილები ციხეში ჩასვეს,

³³⁶ პაფლაგონია – ისტორიული ოლქი, სამხედრო-ადმინისტრაციული ოლქი, თემი ბიზანტიის იმპერიაში მცირე აზიის ჩრდილოეთ ნაწილში.

³³⁷ ალექსი კომნენოსი – იმპერატორის იოანე II შვილიშვილი, ანდრონიკეს შვილი (1141-1183 წწ.), პოლიტიკური მოღვაწე.

³³⁸ Никита Хониат, История, Царствование Мануила Комнина, <http://www.vostlit.info/>.

სხვა მონაწილეებიდან ზოგი სიკვდილით დასაჯეს, ზოგი გაათავისუფლეს, მარიამ და მისმა ქმარმა კი წმინდა სოფიის ტაძარს შეაფარეს თავი. მათ დედინაცვლისა და მისი საყვარლისგან თავდასაცავად დახმარება ითხოვეს. პატრიარქი და ეკლესიაში მყოფნი სიბრალულოთ აღივსნენ. იმავდროულად იმპერატორი და პროტოსევასტოსი ეკლესიიდან მათ გამოყრას მოითხოვდნენ. მარიამ საპასუხოდ მოიწვია „მძიმედშეიარაღებული იტალიელები და დაიქირავა მამაცი აღმოსავლელი იბერიელები, სავაჭრო საქმეებისთვის სატახტო ქალაქში მყოფნი, აგრეთვე მიიმხრო რომაელთა შეიარაღებული ფალანგა.“⁹³⁹ მარიას მშვიდობის გაგონება არ სურდა და არც არავის უსმენდა. ქალაქში არეულობა დაიწყო და დაპირისპირებაში გადაიზარდა. ერთ მხარეს წარმოადგენდა მანუელის ქვრივი მარია ანტიოქიელი და პროტოსევასტოსი ალექსი კომნენოსი, რომლებიც კონსტანტინოპოლის ლათინურ საზოგადოებას⁹⁴⁰ ეყრდნობოდნენ, მეორეს კი მანუელის ასული მარია პორფიროგენეტი, რომელსაც საიმპერატორო გვარი, დიდებულები და სამღვდელოება უჭერდნენ მხარს.

ამ ამბების შემდეგ 1182 წელს ანდრონიკე პაფლაგონიაში აღარ გაჩერდა და კონსტანტინოპოლისკენ დაიძრა. მას მხარს უჭერდნენ პროვინციის დიდებულები, რომლებსაც ლათინები მობეზრებული ჰყავდათ, ქალაქები – ნიკომედია, ტარსი და სინოპი, ამის გარდა, ანდრონიკეს ჰყავდა ვარიაცთა დამხმარე რაზმიც.

ანდრონიკეს ხალხმა კონსტანტინოპოლის საზოგადოებაში ხმები დაყარა, რომ მარია ანტიოქიელმა თავის საყვარელთან ერთად ბიზანტია გაყიდა და ლათინებს სამხედრო დახმარების სანაცვლოდ დედაქალაქს დაჰპირდა. ვარიაცთა რაზმმა პროტოსევასტოსი ალექსი შეიპყრო და ანდრონიკეს გადასცა. ანდრონიკემ მოწინააღმდეგეს თვალები დასთხარა. კონსტანტინოპოლში იტალიელ ვაჭრებსა და

⁹³⁹ ნიკიტა ხონიატი, ისტორია, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1966.

⁹⁴⁰ მარია ანტიოქიელი იტალიელ ვაჭრებსა და მათ ოჯახებს მფარველობდა, შესაბამისად, კონსტანტინოპოლში მცხოვრები ეს ლათინური საზოგადოება იყო მისი დასაყრდენი, რაც ადგილობრივ ვაჭარ-ხელოსანთა უკმაყოფილებას იწვევდა და ხშირად უცხოტომელადაც მოიხსენიებდნენ.

სასულიერო პირებზე თავდასხმები დაიწყო, ღარიბები უცხოელ ვაჭრებს სახლებში უვარდებოდნენ და ძარცვავდნენ. ამ არეულობის აღკვეთის საბაბით პაფლაგონიელთა ჯარი დედაქალაქში შევიდა. ამ დაპირისპირებას კონსტანტინოპოლში მყოფი ბევრი ევროპელი თუ მკვიდრი ლათინური თემის წევრი შეეწირა, 4 000 კაცი სელჩუკებზე მონებად გაყიდეს.

დედაქალაქში შესვლისთანავე ანდრონიკემ თავი ალექსი II რეგენტად გამოაცხადა, თუმცა მაშინვე დაიწყო ბრძოლა სამეფო ოჯახის წინააღმდეგ, რადგან მათი ერთგულების იმედი არ ჰქონდა. პირველ რიგში მარია პორფიროგენეტი და მისი მეუღლე მოწამლეს. არისტოკრატიის ნაწილი გადაასახლეს, ნაწილს ღალატისთვის თვალები დასთხარეს. გათავისუფლებულ თანამდებობებზე ანდრონიკე მხოლოდ საკუთარ მომხრეებს ნიშნავდა. ბოლოს მარია ანტიოქიელის ჯერზე დადგა. ხმა გავრცელდა, თითქოს ქვრივი უნგრეთის მეფესთან მოლაპარაკებასა და იმპერიის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებების დაწყებას აპირებდა. დედოფალი გაასამართლეს და მას შემდეგ, რაც ანდრონიკემ ალექსი II დაარწმუნა და სასიკვდილო განაჩენზე ხელი მოაწერინა, სიკვდილით დასაჯეს.

1183 წელს ანდრონიკე იმპერატორის თანამმართველად გამოცხადდა, რამდენიმე დღეში კი საბჭომ ალექსის ტახტიდან ჩამოცილება გადაწყვიტა. ანდრონიკეს თანამოაზრეებმა ახალგაზრდა იმპერატორი მშვილდის ძუით დაახრჩვეს. როცა ალექსის გვამი ანდრონიკესთან მიიტანეს, ნემსით ყური გაუხვრიტეს და ზედ ანდრონიკეს ბეჭედი შეაბეს, შემდეგ კი თავიდან მოიშორეს და ზღვაში გადაადგდეს. ანდრონიკე იმპერატორის ქვრივზე – ანაზე დაქორწინდა.

გაიმპერატორების შემდეგ ანდრონიკემ მთელი რიგი რეფორმები ჩაატარა, რომლის მიზანი ბიზანტიის ეკონომიკური გაძლიერება იყო. საიმპერატორო მიწების გადაცემა შესაძლებელი გახდა არა მარტო სენატორებისა და მეომრებისთვის. მიწის მემკვიდრეებით გადაცემა უზრუნველყოფილს ხდიდა მესაკუთრეს, და ის თავის მხრივ აღარ შეეცდებოდა ძალაუფლების ბოროტად გამოყენებასა და სწრაფად სარგებლის მიღებას. აღადგინა პრეტორის თანამდებობა, რომელიც ხელფასს ხაზინიდან იღებდა და ასევე აღარ აწვა კისერზე პროვინციის მოსახლეობას. აკრძალა „სანაპიროს წესი“, როცა ნაპირთან ჩაძირული ხომალდი სანაპიროზე მცხოვრები მოსახლეობის საკუთრება ხდებოდა, ყაჩაღებსა და მეკობრეებს კი იმ



ანდრონიკე | კომნენოსი. უცნობი ფრანგი მხატვარი. XV ს.

მხარის მმართველი სიკვდილით სჯიდა. ამ კანონით ანდრონიკე უცხოელ ვაჭრებთან ურთიერთობის გაუმჯობესებას და ვაჭრობის ხელშეწყობას ცდილობდა. ამავე მიზნით ვენეციელებს შეჰპირდა, რომ 1182 წლის დარბევის შემდეგ ციხეში აღმოჩენილ ვაჭრების გამოუშვებდა და ზარალსაც აუნაზღაურებდა, თუმცა მათ აღარ ექნებოდათ ის პრივილეგიები, რაც წინა იმპერატორის დროს ჰქონდათ.

ანდრონიკეს ჩატარებულმა რეფორმებმა ვერ გადაწონა უკმაყოფილების ტალღა, რაც იმპერატორის რეპრესიებმა გამოიწვია. ანდრონიკეს წინააღმდეგ აჯანყებები



ანდრონიკა I მონეტები

დაიწყო. დედაქალაქსა და პროვინციებში ვითარება ისე დაიძაბა, რომ ანდრონიკემ მიმდინარე ამბების გაცნობის შემდეგ გაქცევა გადაწყვიტა, თუმცა შეიპყრეს და დედაქალაქის ციხეში მიიყვანეს. ოპოზიციის სათავეში ანგელოსები იდგნენ.

ძალაუფლება ხელში ისააკ ანგელოსმა ჩაიგდო. მხარდაჭერისთვის მოსახლეობას 170 000 სოლიდუსი⁵⁴¹ გადაუხადა. მალე ის სამეფო სასახლეში გადავიდა და დაპატიმრებული ანდრონიკეს მიყვანა ბრძანა. ანდრონიკე ხელ-ფეხი შებოროტილი მიიყვანეს. ისააკმა დასცინა მას, მისმა მხლებლებმა კი ანდრონიკეს ცემა დაიწყეს, წვერს გლეჯდნენ, კბილები ჩაუმტვრიეს, შემდეგ კი ნაჯახით მარჯვენა ხელი მოჭკვეთეს. ამის შემდეგ ანდრონიკე კვლავ ციხეში გადაიყვანეს, სადაც მშიერ-მწყურვალმა რამდენიმე დღე გაძლო. 1185 წლის 12 სექტემბერს ის ციხიდან გამოათრიეს, მარჯვენა თვალი ამოსთხარეს, აქლემზე შემოსვეს და ქალაქის მოედნისკენ წაიყვანეს. მოედანზე ყოფილ იმპერატორს ქალაქის ღარიბ-ღატაკობა ელოდა. ახლა

⁵⁴¹ სოლიდუსი – (ლათ:Solidus – მყარი, მტკიცე,) რომაული და შემდეგ ბიზანტიური ოქროს ძირითადი მონეტა ფულად საანაგრიშწორებო ერთეული. სოლიდუსის ბერძნული დასახელება „ნომიზმა“, ევროპაში კი მას იცნობენდნენ „ბეზანტის“ სახელით. სოლიდუსი პოპულარული იყო მთელს მაშინდელ მსოფლიოში (სოლიდუსის გერმანიზებული სახელია შილინგი, საფრანგეთში – სოლიუ, აქედან – სუ, იტალიაში – სოლდო, ესპანეთში – სუელდო). ეს გამოწვეული იყო ბიზანტიის ბიუჯეტის სიმყარით.

მათ დაიწყეს ანდრონიკეს ჯოხით ცემა და მისთვის ქვების სროლა. ბოლოს იპოდრომზე ბოძზე გააკრეს და მისი წამება გააგრძელეს. გადმოცემით, ანდრონიკე გმირულად ცდილობდა წამების ატანას და ჩუმად ჩურჩულებდა: „ღმერთო, მაპატიე“. ამ წამებაში დაღია ანდრონიკემ სული. მისი სხეული აკუწეს და იპოდრომზე ორმოში ჩაყარეს. მხოლოდ შემდეგ ღვთისმოსავმა ადამიანებმა მისი სხეულის ნაშთები ეფორის მონასტერში გადაასვენეს და იქ დაკრძალეს.

1185 წლიდან ანდრონიკესთან ერთად ისტორიული სცენიდან ქრება მისი შვილი მანუელიც, რომელიც, სავარაუდოდ, მამის ამბებს შეეწირა. ამ დროისთვის მანუელსა და რუსუდანს უკვე ორი ვაჟი, ალექსი და დავითი ჰყავდათ (მანუელისა და რუსუდანის ქორწინების დასამტკიცებლად შეიძლება ისიც ითქვას, რომ აქამდე კომნენოსთა საგვარეულოში სახელი დავითი არავის რქმევია, ეს პირველი შემთხვევა იყო მაშინ, როცა ბაგრატიონთა საგვარეულოში დავითი გავრცელებული სახელი იყო. რუსუდანის ძმაც (დავით V) და დიდი პაპაც (დავით IV) ამ სახელს ატარებდნენ).

ანდრონიკეს ტახტიდან ჩამოგდებისა და სამეფო საგვარეულოს ცვლილების შემდეგ ანდრონიკეს შთამომავლებს კონსტანტინოპოლში აღარ დაედგომებოდათ, გავრცელებულია თვალსაზრისი, რომ რუსუდანმა და მისმა შვილებმა საქართველოს შეაფარეს თავი. მოგვიანებით, ჩვენ ალექსისა და დავითს ისევ შევხვდებით, უკვე სხვა ვითარებასა და ისტორიულ კონტექსტში.

თამარ მეფე

გამოსვლები მეფის წინააღმდეგ

მეფის გიორგი III გარდაცვალების შემდეგ, 1179 წელს, ქართველმა დიდებულებმა მოითხოვეს თამარის ხელმეორედ კურთხევა. მათ მოაწყვეს საზეიმო ცერემონია, რომელსაც ხელმძღვანელობდა თამარის მამიდა, რუსუდან დედოფალი⁵⁴². ამით ქართველ დიდგვაროვნებს საკუთარი პოზიციების გამყარება სურდათ. თამარის მეფედ ხელმეორედ კურთხევა იყო ერთმნიშვნელოვანი მინიშნება ახალგაზრდა ქალი მეფისთვის, რომ მან ტახტი დიდგვაროვნების ნებითა და მხარდაჭერით მიიღო. ამდენად, თამარი მათ წინაშე გარკვეულ ვალდებულებას იღებდა. დიდგვაროვნებმა მალე მეფეს საკუთარი მოთხოვნები წაუყენეს და „უგვაროთა“ გა-

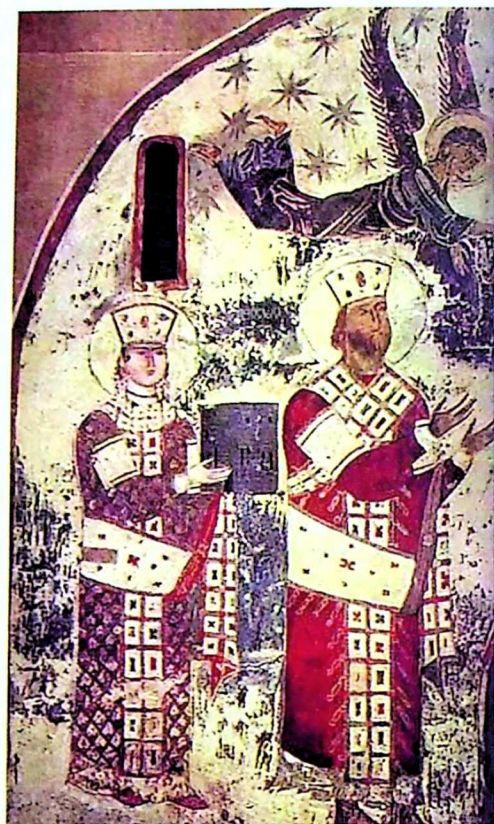
⁵⁴² რუსუდან დედოფალი – დემეტრე პირველის ასული. დაიბადა დაახლოებით XII ს.-ის 30-იან წლებში. 1147 წელს რუსუდანი დანიშნეს დასავლეთ ირანისა და ერაყის სულთან ყიას ად-დინ მასუდზე (1108-1152 წწ.). ყიას ად-დინმა დემეტრეს ქალაქი განჯა გადასცა „როგორც მისაგებელი“ (სომეხი ისტორიკოსის მხითარ გოშის ცნობით). მისი გარდაცვალების შემდეგ რუსუდანი მასუდის ძმამ სულაიმან-შაჰმა ითხოვა (1153-1154 წწ.). მაგრამ ქორწილის ღამესვე შიატოვა, რადგან მის წინააღმდეგ მოსალოდნელი შეთქმულების შესახებ გაიგო. რუსუდანი საქართველოში დაბრუნდა და აქტიურად ჩაერთო ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ის საქართველოს სამეფო კარზე დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. გიორგი მესამის გარდაცვალების შემდეგ და თამარის მეფობის დასაწყისში დიდებულებმა მას შეუთანხმეს თამარის მეფედ კურთხევა, მეფის გათხოვების საკითხი და სხვა.

დაყენება მოთხოვეს. თამარი კომპრომისზე წავიდა და თანამდებობიდან გადააყენა ყუბასარი, რომელსაც ამირსპასალარისა³⁴³ და მანდატურთუხუცესის³⁴⁴ თანამდებობები ეკავა, და მსახურთუხუცესი³⁴⁵ აფრიდონი. ყუბასარი სამეფო კარზე გაზრდილი გაქრისტიანებული ყივჩაყი იყო. დემნა უფლისწულის აჯანყების დროს ყუბასარი თავისი რაზმით გიორგი მეფის მხარეზე იდგა, რისთვისაც ამირსპასალარისა და მანდატურთუხუცესის თანამდებობები, ასევე აჯანყებულებისთვის ჩამორთმეული მამულების ნაწილი გადაეცა. აფრიდონი აზნაურის ყმა იყო, ის „უგვართა“ წრეს ეკუთვნოდა, მაგრამ გიორგი მეფემ ერთგულებისთვის დააწინაურა და მსახურთუხუცესობა უბოძა. აფრიდონს საგამგებლოდ ჰქონდა გადაცემული ქვაბულისძეთა ყოფილი მამული, თმოგვის ციხესიმაგრე და თრიალეთი.

³⁴³ ამირსპასალარი – საქართველოს გაერთიანებულ სამეფოში ერთ-ერთი უმაღლესი თანამდებობის პირი, სავაზიროში შედარებით მაღალი უფლებების მქონე სამთა ვაზირთა ჯგუფის წევრი, სამხედრო უწყების ხელმძღვანელი, მხედართმთავარი. განაგებდა ლაშქრობის საქმეს. მეფის არყოფნისას ევალეობდა ქარის სარდლობა. ამირსპასალარი მონაწილეობდა მეფის მიერ საგამგებლოდ ვინმესთვის მამულის გადაცემის გადაწყვეტილების მიღებაში. ამირსპასალარის დაქვემდებარებაში იყვნენ – ამირახორი (მოადგილე), მეაბჯრეთუხუცესი, ანუხნი (საჭინიბოს მოხელე), ამირჩქარი (შიკრიკების ხელმძღვანელი) და მერემეთუხუცესი. სამეფოს შეიარაღება ზარადხანაში ინახებოდა და მას ამირახორი და მეაბჯრეთუხუცესი აკონტროლებდნენ.

³⁴⁴ მანდატურთუხუცესი – საქართველოს გაერთიანებულ სამეფოში ერთ-ერთი უმაღლესი თანამდებობის პირი, სავაზიროში შედარებით მაღალი უფლებების მქონე სამთა ვაზირთა ჯგუფის წევრი. ის იყო საპოლიციო და საფოსტო უწყების ხელმძღვანელი; ასევე ევალეობდა ხელმწიფის კარზე წესრიგის დაცვა, უცხო ქვეყნების ელჩების ჩამოსვლისთვის, მიღება-გაცილებისთვის თვალყურის დევნება. ამ მხრივ საგარეო უწყების ხელმძღვანელის მოვალეობასაც ითავსებდა. მის დაქვემდებარებაში იყვნენ სხვადასხვა თანამდებობის პირები: ამირეჯიბი, გამგებელთუხუცესი, მესტუმრე, მანდატურები. მთელ საქართველოში მანდატურების 300 ოჯახი იყო გაბნეული. აქედან სამი აზნაურთა გვარიდან (იკუნკელისძე, შერაქისძე და ჯარნასძე), დანარჩენი კი გლეხებიდან იყვნენ. მანდატურთუხუცესის საგანგებო სამოხელეო ნიშანი „სამანდატურო არგანი“ (ოქროს ჯოხი) იყო.

³⁴⁵ მსახურთუხუცესი – საქართველოს გაერთიანებულ სამეფოში ერთ-ერთი უმაღლესი თანამდებობის პირი, სავაზიროში შედარებით დაბალი უფლებების მქონე ორთა ვაზირთა ჯგუფის წევრი, სამეფო სახლისა და მეურნეობის ხელმძღვანელი. მის დაქვემდებარებაში იყო მეფის სალარო, საწოლი. მისი უწყების მოხელეები იყვნენ მოლარეთუხუცესი, მესაწოლეთუხუცესი, ციცხვთუხუცესი, ფარემთუხუცესი.



გიორგი III
და თამარ მეფე

მაღლე თამარ მეფეს დაუპირისპირდა მეტურტლეთუხუცესი⁹⁴⁶ ყუთლუ-არსლანიც. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ გადმოგვცემს: „და ესეცა უცხო მოსა-

⁹⁴⁶ მეტურტლეთუხუცესი – საქართველოს გაერთიანებულ სამეფოში ერთ-ერთი უმაღლესი თანამდებობის პირი, სავაზიროში შედარებით დაბალი უფლებების მქონე ორთა ვაზირთა ჯგუფის წევრი, ფინანსთა მინისტრი, სატურტლის, ანუ სახელმწიფო ხაზინის, გამგე. მის დაქვემდებარებაში იყვნენ: სატურტლის ნაცვალი, მეტურტლენი (უწყების მოხელეები), მუშრიბი (საბაჟო და საგადასახადო სამსახურის უფროსი), სატურტლის მუქიფი (ძღვენი გამგე), ქალაქის ამირები (ქალაქის მეტურტლენი).

გონებელი: ყუთლუარსლან, ცხოვარმან ჯორის სახ[ედ] ორ ბუნებისა მყოფელმან, ვითარ მისცემს ბიჭთა გონებისა მზაკუარება, მომღებელმან წესსა რასამე სპარსთა განაგისსა, ითხოვა კარავი დადგმად ველსა ისანისასა და სანახებსა სალოდბლისასა და თქუა: “დასხდომილნი მუნ შიგა, განმგებელნი მიცემისა და მოღებისა, წყალობისა და შერისხვისანი, ვჰკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ თამარს, მეფესა და დედოფალსა; მაშინლა სრულ იქმნებოდეს განგებული ჩუენი”.⁹⁴⁷ ე.ი. ყუთლუ-არსლანისა და მისი მომხრეების მოთხოვნით, „კარავს“ უნდა გადასცემოდა უზენაესი მართლმსაჯულებისა და უმაღლეს მოხელეთა დანიშვნა-გადაყენების უფლება. მეფე არ უნდა დასწრებოდა „კარავის“ სხდომებს.

ყუთლუ-არსლანისა და მისი მომხრეების გამოსვლის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთმნიშვნელოვანი შეფასებები არსებობს და მას ბევრი სამეცნიერო ნაშრომი და სტატია მიეძღვნა. ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ყუთლუ-არსლანის მოთხოვნებს ლამის თამარის ეპოქაში პარლამენტარიზმის მცდელობად განიხილავდნენ. საიდან იღებს სათავეს ეს ინტერპრეტაცია – ცალკე კვლევის საკითხია. საინტერესოა, ეს ცდუნებაა თუ პოლიტიზირებული ისტორიის კიდევ ერთი დეტალი. თუმცა, მოკლედ მაინც შევვხვით საკითხის მიმოხილვას.

საკითხის კვლევისას ისტორიკოსები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ ყუთლუ-არსლანის სოციალურ კუთვნილებას, რადგან ფიქრობენ, რომ სწორედ სოციალური სტატუსი განსაზღვრავდა მის მოთხოვნებსა თუ პოლიტიკურ პროგრამას. მაგრამ წყაროები ამის შესახებ ინფორმაციას არ გვაწვდის, შესაბამისად გაჩნდა ინტერპრეტაციებიც:

1. ყუთლუ-არსლანი ეკუთვნოდა დაბალი წარმომავლობის, მაგრამ „სიმდიდრით აღმკვეთულ“ მსხვილ ვაჭარ-ფინანსისტთა წრეს, ქალაქის (თბილისის) მესამე წოდებას (ივ.ჭავჭავაძე);
2. ყუთლუ-არსლანის მიზანი არსებითად მმართველობაში მესამე წოდების წარმომადგენელთათვის მონაწილეობის მიღწევა იყო. ძლიერი მეფეების – დავითისა და გიორგი III დროს ეს ფენა ვერ ახერხებდა თავისი უფლებებისთვის ბრძოლას. თამარის მეფობის დასაწყისი კი მათ შესაფერის დროდ მიიჩნეეს

⁹⁴⁷ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ქართლის ცხოვრება, სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტომი 2, თბილისი 1959/<http://www.amsi.ge/>

დაკარგული დამოუკიდებლობის (დავით აღმაშენებლის დროს) აღდგენისთვის. მაგრამ ყუთლუ-არსლანის დასის პროგრამა ახალი საკანონმდებლო უფლებით აღჭურვილი საბჭოს (კარვის) დაარსების შესახებ ასევე ემთხვეოდა დიდგვარიანთა მისწრაფებებს. ამიტომ მის დასში მოქალაქეთა ზედა ფენასთან ერთად ფეოდალური არისტოკრატიაც იყო გაერთიანებული. ამ შეხედულების მომხრეთა აზრით, ყუთლუ-არსლანის გამოსვლას უშედეგოდ არ ჩაუვლია. მისი შედეგი უნდა ყოფილიყო თბილისის ამირას – აბულასანის დარბაზის წევრად მიწვევა (შ. მესხია); ყუთლუ-არსლანის „კარავი“ და მისი პროგრამა წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოს შექმნას ითვალისწინებდა (დ. ნინიძე).

3. ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა ორგანიზებული იყო დიდგვაროვანი ფეოდალების მიერ და მიზნად ისახავდა მეფის ცენტრალიზებული ხელისუფლების შეზღუდვას მათ სასარგებლოდ. ყუთლუ-არსლანი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო დაბალი წარმომავლობის წარმომადგენელი, რადგან იგი მეჭურჭლეთუხუცესი იყო იმ დროს, როდესაც დიდგვაროვანებმა უგვაროთა დამხობა მოითხოვეს, ყუთლუ-არსლანის გადაყენება არ მოუთხოვიათ. ამ დროს იგი დიდგვაროვანთა ბანაკში ჩანს. თანაც, წყაროს ცნობით, იგი ამირსპასალარობას აპირებდა. არ არის გამორიცხული, რომ ხელისუფლების დანაწილების მოთხოვნა წამოეყენებინათ ფეოდალური არისტოკრატიის წარმომადგენლებსაც, მით უმეტეს, რომ თანაშეფიცულთა შორის იხსენიებიან „ლაშქარნი“ და „დიდებულებიც“, ის ფენა, რომელმაც უგვარონი დაამხო. ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა დიდგვაროვანთა პოლიტიკური გაფიცვა იყო მათივე წოდებრივი პრივილეგიების გაფართოებისთვის. ამიტომ ეს მოძრაობა რეაქციულ ელფერს ატარებდა. იგი ასუსტებდა მეფის ხელისუფლებას, რომელიც ფეოდალურ პარტიკულარიზმს ებრძოდა (გ. სოსელია, ნ. ბერძენიშვილი, შ. ბადრიძე).“⁹⁴⁸

მკვლევართა ნაწილი ყუთლუ-არსლანს ჯაყელთა საგვარეულოს წარმომადგენლად მიიჩნევს და ფიქრობს, რომ გამოსვლის მიზანი „სახელმწიფო მმართველობის სისტემის სრულყოფა“ უნდა ყოფილიყო. კერძოდ, სასახლისა და ცენტრალური მმართველობის (სახელმწიფო) მოხელეების გამიჯვნა. პროგრამა ითვალისწინებდა არა პარლამენტის შემოღებასა და ხელისუფლების დანაწილებას, არამედ

⁹⁴⁸ <https://qim.ge/>

ცენტრალური მმართველობის გამოყოფას მეფის კარისგან. ამ დაწესებულების გადაწყვეტილებებს კანონის სახე უნდა მიეღოთ მაშინ, როცა მეფე დაამტკიცებდა.⁹⁴⁹

ზოგი ისტორიკოსი ყუთლუ-არსლანის პროგრამის ახსნას იმ ცნობაზე დაყრდნობით ცდილობს, რომლის მიხედვითაც, მისი მოთხოვნა სპარსელთა წესის მიმბაძველობას წარმოადგენდა. „სპარსელთა წესში“ კი ნიზამ ალ-მულქის განთქმულ „სიასათ-ნამეს“ (წიგნი მმართველობის შესახებ) გულისხმობს. აქედან გამომდინარე, პარალელს ავლებს ნიზამ ალ-მულქის რჩევებსა და ყუთლუ-არსლანის მოთხოვნებს შორის. „სიასათ-ნამეში“ მისი ავტორი რჩევას იძლევა, რომ ტყუპმართი ხელმწიფე „ვალდებულია ამა თუ იმ გადაწყვეტილების მიღებამდე ეთათბირებოდეს მეცნიერებსა და ბრძენ ხალხს და არაა კარგი არც ერთი საქმე დათათბირების გარეშე“. ხომ არ ფიქრობს თამარის ისტორიკოსი, რომ ყუთლუ-არსლანის მოთხოვნა (მეფემ არაფერი უნდა მოიმოქმედოს პირადი სურვილისამებრ, მან მხოლოდ კარვისელთა თათბირზე მიღებული გადაწყვეტილებები უნდა აღასრულოს) ნიზამ ალ-მულქთან დაცული მოთხოვნის (ე.წ. სპარსთა წესის) ანალოგიაა? კატეგორიული ფორმით ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა ძნელია, მაგრამ, როგორც უნდა იყოს, ერთი კი ცხადია, რომ ტერმინი „სპარსთა წესი“ ერთპიროვნული მმართველობის მომხრე თამარის ისტორიკოსს ყუთლუ-არსლანის მიერ წამოყენებული პროგრამის უარყოფით ფერებში წარმოსადგენად სჭირდება.⁹⁵⁰

ყუთლუ-არსლანის სოციალური სტატუსისა და მისი გამოსვლის ბუნებაზე მსჯელობა კვლავ გაგრძელდება, თუმცა საბჭოთა ისტორიოგრაფიის გადასინჯვამ, შესაძლოა, ზოგიერთ თვალსაზრისს აქტუალობა დაუკარგოს. ამის გარდა, ყუთლუ არსლანის „პროექტის“ წოდებრივ-წარმომადგენლობით ორგანოსთან/პარლამენტთან შედარებასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ წოდებრივ-წარმომადგენლობით ორგანოში მოიაზრება წოდებებიდან არჩეული ან განსაზღვრული წარმომადგენლებისგან დაკომპლექტებული ორგანო, რაც ყუთლუ არსლანის

⁹⁴⁹ ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლის შედეგების შესახებ. ისტორიანი, სამეცნიერო კრებული, მიძღვნილი რ.მეტრეველის 70 წლისთავისადმი, 2009 წ., თბილისი.

⁹⁵⁰ ნ.შენგელია, „საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი თამარის მეფობაში“, თავი V, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, 1979 წ., თბილისი.

მოთხოვნაში არ ჩანს. წყარო არათერს ამბობს „კარავში“ სხვადასხვა წოდების წარმომადგენლების არსებობის ან მათი არჩევა-შერჩევის შესახებ და მთელი წამოწყება ყუთლუ-არსლანის სახელს უკავშირდება.

ყუთლუ-არსლანის მოთხოვნა სამეფო კარისთვის სრულიად მიუღებელი იყო და ის უმაღლესი შეიპყრეს. ამის საპასუხოდ, „კარვის“ წევრებმა თამარს მათი ლიდერის განთავისუფლება მოსთხოვეს და ისინი სასახლეზე შეტევით დაემუქრნენ. თამარმა აჯანყებულებთან მოსალაპარაკებლად ელჩები – ხუაშაქ ცოქალი⁵⁵¹ და კრავაი ჯაყელი⁵⁵² გაგზავნა და დამორჩილების შემთხვევაში უვნებლობის პირობა აღუთქვა. მოლაპარაკებებმა წარმატებით ჩაიარა, ყუთლუ-არსლანი გაათავისუფლეს. მისი შემდგომი ბედი უცნობია. ასევე არ ჩანს, თუ რა პირობებზე მოილაპარაკეს მხარეებმა, თუმცა, დამკვიდრებული მოსაზრებით, „დასმა“ გარკვეული საკონსულტაციო ფუნქცია მიიღო⁵⁵³.

თამარ მეფის პირველი ქორწინება

ამის შემდეგ საქართველოს სამეფოში შიდა პოლიტიკური პროცესები გარკვეულწილად დასტაბილურდა. სამეფო კარზე დადგა თამარის გათხოვების საკითხი. რა თქმა უნდა, ეს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური საკითხი იყო, რადგან თამარის ქმარს საქართველოს ტახტზე ლეგიტიმური პრეტენზია შეეძლო გამოეთქვა⁵⁵⁴. სა-

⁵⁵¹ ხუაშაქ ცოქალი – დიდგვაროვანი აზნაურის, რატი I სურამელის, ერისთავთ-ერისთავის დედა.

⁵⁵² კრავაი ჯაყელი – დიდგვაროვანი ფეოდალის, სამძივრის, დედა. სამძივართა გვარი X საუკუნიდან მოიხსენიება და თანდათანობით გავლენიანი გვარი ხდება ფეოდალურ საქართველოში. მეცნიერთა ვარაუდით, თორის დაუფლების შემდეგ საგვარეულომ მიიღო თორელობა (თუმცა ხსოვნა, რომ ისინი სამძივართა საგვარეულო სახელიდან მომდინარეობდნენ, შემდგომშიც დარჩენილა). კრავაი ჯაყელი გამრეკელ-თორელის მეუღლეა და მისი შვილების „აწ მყოფთა სამძივართა“ დედა.

⁵⁵³ ივ, ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, 250-253.

⁵⁵⁴ სამეფო გვირგვინის ცოლიდან ქმარზე გადასვლის შემთხვევები საქართველოს ისტორიაში არაერთხელ მომხდარა. ამის ერთ-ერთი ყველაზე ნათელი მაგალითია ქართლში მირიანის გამეფება.

მეფო კარზე განიხილეს ბიზანტიის საიმპერატორო ოჯახის წევრის – ალექსი კომნენოსისა და ოსთა მეფის უფლისწულების კანდიდატურები, მაგრამ საბოლოოდ არჩევანი ქართლისა და თბილისის ამირას – აბულასანის⁹⁵⁵ მიერ დასახელებულ კანდიდატურაზე შეჩერდა. გადაწყდა, რომ თამარის ქმარი უნდა გამხდარიყო როსტოვ-სუზდალის დიდი მთავრის, ანდრია ბოგოლიუბსკის, შვილი გიორგი (იური), რომელიც მამის გარდაცვალების შემდეგ დაწყებული შიდა აშლილობის გამო ჩრდილოეთ კავკასიაში იყო გაქცეული. ერთი შეხედვით, იური უნდა ყოფილიყო იდეალური კანდიდატი. ერთის მხრივ, ის იყო მართლმადიდებელ დიდგვაროვანთა ოჯახის წარმომადგენელი, ხოლო მეორეს მხრივ, მას პოლიტიკური ძალა არ გააჩნდა. ამდენად, ის სრულად იქნებოდა დამოკიდებული ქართულ სამეფო კარზე.⁹⁵⁶ იური ბოგოლიუბსკის ჩამოსაყვანად თბილისელი დიდვაჭარი ზანქან ზორაბაბელი გააგზავნეს ყივჩაყეთში, ქალაქ სუნჯში. ქორწილი 1185 წლის გაზაფხულზე შედგა.

⁹⁵⁵ აბულასანი – ქართლის ერისთავი, თბილისის ამირა 1185-1188 წწ. აბულასანის გავლენა სამეფო კარზე განსაკუთრებით გაძლიერდა თამარის პირველი ქორწინების წლებში. მკვლევართა აზრით, გიორგი რუსის მფარველობით მას უნდა მიეღო მეჭურჭლეთუხუცესობა (1187-88 წწ.) და თბილისის ამირათ-ამირობა. თამარის პირველი ქმრის განდევნის შემდეგ მისი სახელი წყაროებში აღარ ჩანს.

⁹⁵⁶ მსგავსი გათვლები არც თანამედროვე სამეფო ოჯახებს შორის პოლიტიკური ქორწინებებისთვის არის უცხო. შეგვიძლია პარალელი გავავლოთ ინგლისის დედოფლის ელისაბედ მეორისა და ფილიპეს ქორწინებასთან. ფილიპე ქორწინებამდე საბერძნეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრე იყო და ქორწინების შემდეგ გახდა ედინბურგის პრინცი. ქორწინების შემდეგ თქვა მან უარი მართლმადიდებლობაზე და ანგლიკანობა მიიღო. ფილიპე იყო დანიური წარმოშობის საბერძნეთის სამეფო საგვარეულოს გლიუკსბურგების წარმომადგენელი, მეფე გეორგიოს I შვილიშვილი, უფლისწულ ანდრეასის შვილი, თუმცა 1922 წელს (გეორგიოსის ძმის, კონსტანტინეს ტახტიდან გადადგომის შემდეგ) ანდრეასის ოჯახი საბერძნეთიდან გააძევეს, და ისინი პარიზში გადასახლდნენ, ფილიპემ კი ლონდონში მიაშურა ნათესავებს. ის სწავლობდა სამღვაო-სამხედრო სასწავლებელში, იყო რიგითი ოფიცერი და სწავლის დროს გაიცნო შორეული ნათესავები – ელისაბედ და მარგარეტ უინძორები. როცა ფილიპემ მეფეს ელისაბედის ხელი თხოვა, მეფე დათანხმდა. ქორწინებამდე ფილიპე დედის გვარზე (ინგლისური ფორმით) – მუნთბეთენზე გადავიდა, უარი თქვა საბერძნეთისა და დანიის პრინცის ტიტულებზე და მეფისგან ედინბურგის პრინცის ტიტული მიიღო.

ურთიერთობა აიუბიანებთან

შიდაპოლიტიკური პროცესების პარალელურად თამარ მეფე აქტიურ სამხედრო პოლიტიკას ატარებდა. თამარის დაქორწინების შემდეგ „გავიდა ტფილისით მეფე რუსთავს“ და „ილაშქრეს ქუეყანასა კარისა და კარნიფორისასა და მოარბიეს ვიდრე ბასიანამდის“. „ამისდა შემდგომად წავიდეს მხარგრძელნი ძენი საღირისნი და ვარამისნი... და ილაშქრეს ქუეყანასა დვინისასა“ და ძლევამოსილები დაბრუნდნენ საქართველოში. „შემდგომად ამისა გამოსულასა ხანისასა ლაშქრობდეს ქუმონი ქუმოთ და ზემონი ზემოთ და შუანი შუათ და ყოველგან ძლევამოსით და გამარჯვებით“ მოქმედებდნენ ქართველები. შემდეგ მეფე ჯარითურთ გაემგზავრა და „მოაოხრა ქუეყანა პართა და იქითგან დიდძალი საუნჯე და ტყვე წამოასხა.“⁹⁵⁷ სამხედრო კამპანიების პარალელურად ქართული სამეფო კარი აქტიურ დიპლომატიასაც იყენებდა. იმ პერიოდში ახლო აღმოსავლეთსა და მცირე აზიაში შექმნილი გეოპოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, როგორც ჩანს, საქართველოს სამეფო კარმა აიუბიანთა სასულტნოსთან კავშირების დამყარება გადაწყვიტა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია მოსაზრება, რომ მოლაპარაკების მთავარი საკითხი ეხებოდა ვანის ტბის რეგიონში მდებარე ქ. ხლათს, რომელიც აიუბიანთა და რუმის სასულტნოების ინტერესების სფეროს და, შესაბამისად, მოსალოდნელი კონფლიქტის მიზეზს წარმოადგენდა⁹⁵⁸.

შემორჩენილია თამარ მეფის წერილი, რომელსაც ის აიუბიანთა დინასტიის მეთაურის, სალაჰ ად-დინის მეშვეობით რომელიღაც სახელმწიფოს მეთაურს უგზავნის. „ესაა პირობა, რომელსაც ვდებთ და ესაა ფიცი, რომელსაც ვიძლევი. მე, რომელიც თამარი ვარ, გიორგის ასული, ვამბობ უფლის არსითა და პიროვნებით, იმ უფლისა, რომელიც სამი სახისაა: მამა, ძე და სულიწმინდა. ვფიცავ. . . რომ ამ დღიდან და ამ საათიდან, რომელიც არის (დღით) ხუთშაბათი, ამა წლის ჯომა-

⁹⁵⁷ იქვე, 256.

⁹⁵⁸ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 125-126.

და ალ-ფოლას თვის თექვსმეტი⁹⁵⁹, მავან მავანის ძესთან კეთილი განზრახვით და კარგი სურვილით ვიქნები, მისი მოყვარის მოყვარე ვიქნები და მტრის მტერი ვიქნები, სანამდის ცოცხალი ვარ. და არასოდეს მავანი ქალაქისა და ვილაიათის და მისი ციხეების (აღებას) არ განვიზრახავ და არ ვინებებ არც აშკარად და არც ფარულად, და თავს ნებას არ მივცემ, დავიმორჩილო მისი ხალხი და ლაშქარი⁹⁶⁰. წერილიდან არ ჩანს, თუ ვის მიმართავს თამარი, თუმცა ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებობს მოსაზრება: ა) ამ წერილით საქართველო ფაქტობრივად ზავს დებდა აიუბიანთა სასულტნოსთან და აცხადებდა, რომ მის ინტერესების სფეროში არ შეიჭრებოდა. აღნიშნული ზავი ორივე მხარისთვის სასარგებლო იყო, რადგან საშუალებას აძლევდა, უშუალო საფრთხეებზე გადაეტანათ ყურადღება; ბ) „შესაძლებელია, თამარის „ფიცის წიგნის“ ადრესატი მცირე აზიის სელჩუკი სულტანი ყილიჩ არსლან II⁹⁶¹ (1155-1192 წწ.) ყოფილიყო, რომელთანაც არც თამარს და არც გიორგი III მწვავე კონფლიქტი არ ჰქონია. ამასთანავე, აიუბიანთა დინასტიის მეთაურს ყოველთვის ახლო ურთიერთობა ჰქონდა მცირე აზიის ამ სელჩუკ სულტანთან“⁹⁶².

⁹⁵⁹ ვინაიდან საბუთში წელიწადი არ არის მოხსენიებული, არსებობს ორი შესაძლებელი თარიღი, რომელიც ემთხვევა საბუთში მოტანილ დათარიღებას. თამარისა და სალაჰ ად-დინის ზეობის ეპოქაში მუსლიმური თვის ჯამადა ალ-ულას 16, ხუთშაბათი დღე შესაძლებელია ყოფილიყო 1185 წლის 15 აგვისტო ან 1190 წლის 21 ივნისი. ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ მეტად სავარაუდო თარიღია 1185 წლის 15 აგვისტო.

⁹⁶⁰ ქართული დიპლომატიის ისტორია, 166-167.

⁹⁶¹ ყილიჩ არსლანი II – რუმის/იკონიის სულტანი (1155-1192 წწ.). მმართველობის ბოლო წლებში ყილიჩ-არსლან II თავისი სამფლობელო 11 ნაწილად გაყო და 9 ვაჟს, ძმასა და ძმის შვილს გაუნაწილა, რის შემდეგაც ოჯახის წევრები მასზე აღარ ზრუნავდნენ და სრულიად უსახსროდ დარჩა. მხოლოდ ერთმა ვაჟმა, ყიას ად-დინმა უერთგულა, უფროსი ძმა ქალაქ კონიიდან გააგდო და მამა დააბრუნა. ამის შემდეგ ყილიჩ-არსლანი მალე გარდაიცვალა. მისი ერთ-ერთი შვილი იყო რუქნ ად-დინი, რომელსაც ქალაქი თოქათი ერგო, თუმცა მოგვიანებით მან რუმის სასულტნოს მთლიანად ხელში ჩაგდება მოახერხა.

⁹⁶² ნ. შენგელია, „საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი თამარის მეფობაში“, თავი V, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, 1979 წ., თბილისი.

არაბული წერილობითი წყაროების თანახმად, საქართველოსა და აიუბიანთა შორის დიპლომატიური ურთიერთობები XII ს-ის 90-იანი წლების დასაწყისშიც აქტიური იყო. არსებობს ცნობები, რომელთა მიხედვითაც ქართველები სალაჰ ად-დინთან აწარმოებდნენ გარკვეულ მოლაპარაკებებს წმინდა ჯვრის გამოსყიდვის⁵⁶³ თაობაზე⁵⁶⁴.

იური ბოგოლიუბსკის განდევნა და თამარის დავით სოსლანზე ქორწინება

ამასობაში იური რუსი ქართული სამეფო კარისთვის მიუღებელ პირად იქცა, ის სოდომურ ცოდვაში ამხილეს და კონსტანტინოპოლში გააძევეს. სამწუხაროდ, ჩვენთვის უცნობია, არსებობდა თუ არა იურის გაძევების პოლიტიკური წინაპირობები თუ მისი შერისხვა მართლაც აღვირახსნილი ცხოვრებით იყო გამოწვეული. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გიორგი რუსის საქართველოდან განდევნის თარიღად 1187-1188 წწ. მიიჩნევა⁵⁶⁵. ამდენად, კვლავ დადგა თამარის გათხოვების საკითხი და სამეფო კარზე სასიძოების შერჩევა დაიწყო. დაწუნებულ სასიძოთა შორის აღმოჩნდნენ: „ბერძენთა მეფისა მანოელისა“⁵⁶⁶ შვილი, „ასურასტანისა და შუამდინარეთის ანტიოქელისა მეფისა შვილი“⁵⁶⁷, „სულტნისა ყიზილარსლანის

⁵⁶³ წმინდა, ანუ მაცხოვრის, ჯვარი სალაჰ ად-დინმა ხელთ იგდო ჰატინის ბრძოლაში 1187 წელს.

⁵⁶⁴ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 135.

⁵⁶⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, 258.

⁵⁶⁶ მანუელ I – ბიზანტიის იმპერატორი 1143-1180 წწ. ის ორჯერ იყო დაქორწინებული: პირველი ქორწინებიდან (ბერტა ფონ ზულცბახთან) ქალიშვილები ჰყავდა, მეორე ქორწინებიდან (მარია ანტიოქიელთან) გაუჩნდა მემკვიდრე, მაგრამ თამარის მეორე ქორწინებისას ის უკვე ცოცხალი აღარ იყო (ანდრონიკე კომნენოსმა მოაკვლევინა); მანუელს ჰყავდა არაკანონიერი ვაჟებიც: თეოდორასგან – ალექსი კომნენოსი და მარია ტარონიტისისგან – ასევე ალექსი კომნენოსი. მანუელის რომელი შვილი იგულისხმება ამ შემთხვევაში, ძნელი სათქმელია.

⁵⁶⁷ ანტიოქიის (ჯვაროსნული სამთავროს) მთავარი ამ პერიოდში იყო ბოემუნდ III (1160-1201 წწ.), რომლის შვილები იყვნენ ბოემუნდ IV და რაიმუნდ IV.

შვილთაგანი ერთი⁹⁶⁸“, რომელიც მუსლიმობაზე უარის თქმას აპირებდა, მაგრამ სულთანმა საქართველოში არ გამოუშვა, ერზერუმის სულტნის სალდუხის შვილიშვილი მუტათფადინი, რომელიც თბილისში სპით, ამალითა და საჩუქრებით მოვიდა. მას საქართველოში სათანადოდ უმასპინძლეს, მაგრამ ცოლად გიორგი III უკანონო შვილი გააყოლეს და სამშობლოში გაისტუმრეს. თამარის ხელის სათხოვნელად ოსეთიდან კვლავ ჩამოვიდნენ მეფის შვილები, ასევე დიდი ძღვენით მოვიდა შირვანშაჰი აღსართანი, რომელიც ქრთამით დიდებულების გადაბირებასაც კი შეეცადა. მაგრამ თამარის ახალ ქმრად საქართველოს სამეფო კარმა შეარჩია ოსთა უფლისწული დავით სოსლანი, რომელიც იზრდებოდა თამარის მამიდასთან – „იყო სახლსა შინა დედოფლისა რუსუდანისსა მოყმე ეფრემის ძეთაგანი, რომელ არიან ოვსნი, კაცნი მძლენი და ძლიერნი ბრძოლასა შინა ესე დედოფალსა რუსუდანს, ვინათგან თვის ეყვოდა მამის დისა მისისა დავითის ასულისა ოვსეთს გათხოვილობისა მიზეზითა მოიყვანა საზრდელად სახლსა შინა მისსა და იხილეს მუნ მიმავალთა და წამომავალთა, რამეთუ მოყმე იყო ფერ-ნაკუთად კარგი, ბეჭ-ბრტყელი, პირად ტურფა და ტანად ზომიერი, ორთავე კერძოთა გუართაგან სახელმწიფო.“⁹⁶⁹ დავითი დედით ბაგრატიონი იყო, ხოლო მამით ოსეთის მეფის ძე⁹⁷⁰.

თამარის და დავით სოსლანის ქორწინება შედგა 1189 წელს თბილისში, დიდუბის სანახებში. თუმცა იური რუსი არ შეეგუა ქვეყნიდან გაძევებას და ორჯერ მოაწყო აჯანყება თამარ მეფის წინააღმდეგ. პირველად ის 1191 წელს ერზერუმის გზით შემოვიდა საქართველოში. ქართულ საისტორიო წყაროებში მოტანილია იმ დიდებულითა სახელები, რომლებმაც რუსის აჯანყებას დაუჭირეს მხარი. ესენი იყვნენ: გუზანი, კლარჯეთისა და შავშეთის პატრონი, ბოცო – სამცხის სპასალარი, ვარდან დადიანი – მსახურთუხუცესი. შესაძლოა, ისინი დემნას მომხრე დიდებულთა წრეს ეკუთვნოდნენ და იურის ტახტზე აყვანით საკუთარი ინტერესების გამტარებელ, მა-

⁹⁶⁸ სავარაუდოდ რუმის სულტნის ყილიჩ-არსლან II (1155-1192 წწ.) ერთ-ერთი შვილი.

⁹⁶⁹ „ისტორიანი და ამბანი შარავანდედთანი“, „ქართლის ცხოვრება“, სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. 2, თბილისი, 1959.

⁹⁷⁰ „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“, რომელიც XVIII საუკუნეში ვახტანგ VI „სწავლულ კაცთა კომისიამ“ შეავსო, დავით სოსლანი მოხსენიებულია, როგორც გიორგი I და ოვსთა მეფის ასულის, აღდეს შვილის, დემეტრეს შთამომავალი.



თამარ მეფე

რიონეტ მეფეს მიიღებდნენ, რაც მომავალში დინასტიის შეცვლის პერსპექტივას შექმნიდა. აჯანყებულებმა იური გეგუთში ჩაიყვანეს, სადაც მეფედ გამოაცხადეს. თამარმა აჯანყებულებთან ელჩები – თევდორე პატრიარქი და ანტონ ქუთათელი – გაგზავნა. თუმცა, მოლაპარაკებებმა უშედეგოდ ჩაიარა და დაპირისპირება სამხედრო კონფლიქტში გადაიზარდა. მხარეებს შორის ბრძოლა თმოგვსა და ერუშეთს შორის გაიმართა. ამ ბრძოლაში თამარის ლაშქარმა გაიმარჯვა, თუმცა, მეფეს აჯანყებულები მკაცრად არ დაუსჯია. იური რუსი კვლავ ბიზანტიაში გააძევა. სხვა აჯანყებულები ძირითადად თანამდებობებიდან გადააყენეს: ივანე ვარდანისძეს მსახურთუხუცესობა ჩამოართვეს და ივანე სარგისის ძეს უბოძეს. ერთგულებისთვის დააჯილდოვეს ზაქარია ვარამის ძე. მას უბოძეს: „გაგი ქურდვაჭრითა განძამდის მრავლითა საკუთართითა და მრავლითა სანახევროთა ქალაქებითა, ციხეებითა და სოფლებითა“. სარგის ვარამის ძეს უბოძეს თმოგვი, ხოლო ზაქარია მხარგრძელს ებოძა ამირსპასალარობა.

იური ბოგოლიუბსკი საქართველოში ხელმეორედ შემოიჭრა 1193 წელს. ამჯერად მან არანის მიმართულება აირჩია. საქართველოში შემოჭრილ გიორგი რუსს, რომელსაც მხარს უჭერდნენ არანისა და განჯის ძალები, წინააღმდეგობა გაუწია ხორნაბუჯის მთავარმა, საღირ მახალთაძემ და სასტიკად დაამარცხა მომხდურები. ამ მარცხის შემდეგ იური რუსმა საბოლოოდ დატოვა საქართველოს ტერიტორია.

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ გიორგი რუსის დამარცხების შემდეგ ქვეყანაში დამყარებულ სიმშვიდეს ასე აღწერს: „ერთბამად ძოვდეს ღომი და ხარი, და იხარებდეს ვეფხი თიკანთა თანა, და მგელი ცხურათა თანა.“ სწორედ ამ პერიოდში თამარმა ტახტის მემკვიდრე გააჩინა. 1192 წელს ტაბახმელაში თამარმა „შვა ძე“ – გიორგი ლაშა.

ლაშქრობები

გიორგი ლაშას დაბადების დღის აღსანიშნავად ქართველებმა ერზერუმი დალაშქრეს. ნიშანდობლივია, რომ ქართულმა ლაშქარმა პირველად მიიტანა იერიში უშუალოდ ქ. ერზერუმზე, თუმცა ქალქის აღება ვერ შეძლო⁹⁷¹. მიუხედავად ამ წარუმატებლობისა, ქართველებმა ფართო საბრძოლო ფრონტი გაშალეს და თანმიმდევრულად დაიწყეს შეტევა სამხრეთ კავკასიაში არსებულ მუსლიმურ პოლიტიკურ ერთეულებზე. თამარის ისტორიკოსი დაწვრილებით გადმოგვცემს, რა გახდა სამხრეთ-აღმოსავლეთით ქართული ჯარის ლაშქრობის საბაბი: „ამას ჟამსა შინა მოიკლა ყიზილ-არსლან ათაბაგი⁹⁷², და აწ გასულტნებული, მუჭლიდთა მიერ. დარჩეს სამნი შვილნი ფალავანდისნი, მპყრობელად ყოვლისა სპარსეთისა, რომელთა მამისაგან და ბიძისაგან გაჰყოფოდეს ქუეყანანი ესრეთ: უფროსსა, ხუტლუ-ინანჩის, ერაყით ხუარასნამდის და ბაბილონამდის; და შედეგსა, ამირ-

⁹⁷¹ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 119.

⁹⁷² ყიზილ-არსლან ათაბაგი – ელდიგუზინათა სახელმწიფოს – საათაბაგოს (მოიცავდა თანამედროვე სამხრეთ აზერბაიჯანსა და ჩრდილო-დასავლეთ ირანის ტერიტორიას; სამხრეთიდან ემეზობლებოდა შირვანს) მმართველი (1186–1191 წწ.).

ბუბაქარს (იგივე აბუ-ბაქრი), ადარბადაგანი სომხითამდის; და უმცროსსა, ამირ-მირმანს, არანი გურგანის ზღვთ გელაქუნის ზღუადმდე. ამას შინა, ვითარ არს წესი მრავალმთავრობისა, შეიქმნა შური და ჯდომა, და სძლია ამირ-ბუბაქარ და აოტა უფროსი ძმა, და დაჯდა ათაბაგად. და უმცროსი ძმა არანიდალმან, ამირ-მირმან, შეესიძა შარვანშას. და თვთ შარვანშას და მას ბელაყნის კარსა ზედა დაესხა და გააქცივნა, და თვთ დარჩა გადიდებული და გალაღებული ჟამადმდე. ხოლო ვინათგან უღონო იქმნეს შარვანშა და ამირ-მირმან... არავინ იხილეს მესხნელი და მაცხოვარი მათი, გარნა ღმერთი მხოლოდ და ღმრთისაგან ღმერთ-ქმნილნი დავით და თამარ. წარმოავლინნეს მოციქულნი შემოსახუეწელად ძღუნითა ურიცხვთა⁹⁷³. ამგვარად, მეზობელი ელდიგუზიანების საათაბაგოსგან შევიწროებულმა საქართველოს ყმანდაფიცმა შირვან-შაჰმა დასახმარებლად თამარ მეფესა და დავით სოსლანს მიმართა. მემპტიანე ასევე მოგვითხრობს შირვან-შაჰ აღსართანისა⁹⁷⁴ და ამირ-მირანის ამაღლასთან ერთად საქართველოში ვიზიტზე.

საქართველოს სამეფო კარმა აბუ-ბექრის წინააღმდეგ ლაშქრობა გადაწყვიტა. ბრძოლა 1195 წელს შამქორთან მოხდა. ქართველთა ლაშქარმა გაიმარჯვა და შამქორი აიღო. მაგრამ წარმატებული სამხედრო ოპერაცია ამით არ დასრულებულა. ქართულმა მხედრობამ დაიკავა ქალაქი განძაც, რომელიც ხარკის გადახდის პირობით ამირ-მირანს გადაეცა, ასევე ანისი და სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი სხვა პუნქტები.

ქართველთა სამხედრო კამპანიების მასშტაბურობა და წარმატებები შეშფოთების მიზეზი გახდა რუმის სასულტნოში. სულტანი რუქნ ად-დინი⁹⁷⁵ კარგად ხვდებოდა, რომ ქართველთა შემდგომ სამიზნეს ქ. ერზერუმი წარმოადგენდა⁹⁷⁶. ამდენად, მან ქართველთა წინააღმდეგ ომისთვის მზადება დაიწყო. უპირველეს ყოვლისა,

⁹⁷³ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ქართლის ცხოვრება, სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტომი 2, თბილისი 1959/<http://www.amsi.ge/>

⁹⁷⁴ აღსართან I – შირვან-შაჰი (1160-1197 წწ.). აღსართანი დედის მხრიდან დავით IV აღმაშენებლის შვილიშვილი იყო (დავითის ქალიშვილის – თამარის შვილი).

⁹⁷⁵ რუქნ ად-დინი – რუმის სულტანი (1196-1204 წწ.), ყილიჩ არსლანი II ვაჟი. 1196 წელს ტახტიდან ჩამოაგდო საკუთარი ძმა ქეი-ხოსროვ I და ისე ავიდა ტახტზე.

⁹⁷⁶ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 141.

აუცილებელი იყო რეგიონში პოზიციების გამყარება და სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი პუნქტების დაკავება. 1201 წელს რუქნ ად-დინმა აიღო ქალაქი მალათია, შემდეგ გადავიდა ქალაქ სივასში, საიდანაც ერზერუმის მიმართულებით დაიძრა. ერზერუმის დაკავების შემდეგ რუქნ ად-დინს ყარსისკენ და, შესაბამისად, საქართველოსკენაც გზა გახსნილი ჰქონდა. ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრეობის მიხედვით, ქართველებმა რუქნ ად-დინი ბასიანში დაამარცხეს და შემდეგ აიღეს კარიც (ყარსი), „ისტორიანი და ამჟამის“ მიხედვით კი, ქართველებმა ჯერ კარი აიღეს და რუმის სულტანი შემდეგ დაამარცხეს. მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ სწორედ ყარსის აღება გახდა რუქნ ად-დინის საქართველოზე ლაშქრობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი.⁹⁷⁷

ბასიანის ბრძოლა 1202 წლის 27 ივლისს გაიმართა. ამ ბრძოლაში ქართველებმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს და ხელთ იგდეს დიდძალი ნადავლი. ქართველებს ტყვედ ჩაუვარდათ მრავალი მუსლიმი დიდგვაროვანი, თავად რუქნ ად-დინი და მისი ძმა თულრილ-შაჰი კი ბრძოლის ველიდან გაიქცნენ და ერზერუმს შეაფარეს თავი. ბასიანთან გამარჯვებას საქართველოსთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. შედეგად – საქართველომ განამტკიცა სამხრეთი საზღვრების უსაფრთხოება და გაიმყარა პოზიციები ჩრდილოეთ სომხეთში⁹⁷⁸.

ბასიანის ბრძოლიდან ორი წლის შემდეგ საქართველოს ლაშქარმა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპირო დაიკავა და იქ ახალ სახელმწიფოს ჩაუყარა საფუძველი, თუმცა ეს ლაშქრობა უშუალოდ უკავშირდებოდა საერთაშორისო საზღვრების მომხდარ მოვლენებს.

1202 წელს დაიწყო IV ჯვაროსნული ლაშქრობა, რომელიც ეგვიპტის წინააღმდეგ უნდა ყოფილიყო მიმართული. გარკვეული საფასურის სანაცვლოდ, ჯვაროსნების გემებით ეგვიპტეში გადაყვანა ვენეციამ იკისრა, მაგრამ დანიშნულ დროს ვენეციაში მხოლოდ ჯვაროსანი რაინდების მესამედი გამოცხადდა, რომლებსაც გემების დასაქირავებელი თანხა არ ჰქონდათ. ვენეციელთა წაქეზებით ჯვაროსნებმა

⁹⁷⁷ მიხეილ ბახტაძე, კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ/ https://www.tsu.ge/data/image_db_innova/tamarisgardacvaleba.pdf

⁹⁷⁸ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 157.

აიღეს ადრიატიკის ზღვის ნაპირას მდებარე სავაჭრო ქალაქი ზადარი, რომელიც უნგრეთის მეფეს ემორჩილებოდა. ზადარის ალების შემდეგ ვენეციელებმა ჯვაროსნებს ეგვიპტეში ლაშქრობის მაგივრად ბიზანტიისკენ გალაშქრება შესთავაზეს. ვენეციელებს ხმელთაშუაზღვისპირეთში ძლიერი სავაჭრო კონკურენტის ჩამოცილება სურდათ, ხოლო ჯვაროსნებს – მდიდარი ნადავლის ხელში ჩაგდება. საბაბად მათ ის გამოიყენეს, რომ ბიზანტია დაადანაშაულეს მუსლიმურ სახელმწიფოებთან კარგ ურთიერთობასა და ქრისტიანული საქმის ღალატში. ასევე გამოიყენეს დაპირისპირება იმპერატორსა და მის ძმას შორის.

ძმამ იმპერატორი ტახტიდან ჩამოაგდო და ციხეში გამოკეტა. სამართლიანობის აღდგენის მოტივით, 1204 წელს ჯვაროსნებმა და ვენეციელებმა კონსტანტინოპოლი აიღეს და გაძარცვეს.

ჯვაროსნების მიერ კონსტანტინოპოლის ალების შემდეგ ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიაზე რამდენიმე სახელმწიფო წარმოიშვა.

ქართველებმა ისარგებლეს შექმნილი ვითარებით და შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი დაიკავეს, თუმცა საამისო საბაბიც ჰქონდათ. მართალია, უკვე დაახლოებით ოცი წელიწადი გასულიყო მას შემდეგ, რაც ბიზანტიას კომნენოსების საგვარეულო აღარ მართავდა, და ჯვაროსნებმაც ანგელოსთა შორის დაპირისპირება გამოიყენეს, მაგრამ, როგორც ჩანს, მათ ტახტის ფლობის ამბიცია კიდევ ჰქონდათ. კომნენოსების საგვარეულოს ბოლო იმპერატორის – ანდრონიკეს ტახტიდან ჩამოგდების დროს, მამის ამბებს შეეწირა მისი შვილი მანუელიც (მიღებული თვალსაზრისით, გიორგი III მეორე ქალიშვილის – რუსუდანის ქმარი), მაგრამ გადარჩნენ მისი შვილები – ალექსი და დავითი. ასევე გავრცელებული თვალსაზრისით, რუსუდანსა და მის შვილებს კონსტანტინოპოლში მაშინ აღარ დაედგომებოდათ და საქართველოს შეაფარეს თავი. ყოველ შემთხვევაში ისინი ამ დრომდე, მეოთხე ჯვაროსნულ ლაშქრობამდე, აღარ გამოჩენილან. მას შემდეგ კი, რაც კონსტანტინოპოლი ჯვაროსნებმა აიღეს, ბიზანტიელი ავტორი, მიქაელ პანარეტო-

სი⁹⁷⁹ „ტრაპიზონის ქრონიკაში“ გადმოგვცემს: „მოვიდა დიდი კომნენოსი, უფალი ალექსი, რომელიც წამოსული იყო დიდებულ ქალაქ კონსტანტინოპოლიდან, ხოლო გამოილაშქრა იბერიიდან თავისი მამიდის, თამარის, გულმოდგინებითა და ღვაწლით, და 22 წლისამ დაიპყრო ტრაპიზონი... იმეფა თვრამეტ წელიწადს. გარდაიცვალა ორმოცი წლისა.“ მართალია, წყარო თამარ მეფეს ალექსი კომნენოსის მამიდას უწოდებს, მაგრამ თამარს ძმა არ ჰყავდა და, შესაბამისად, მამიდაც ვერ იქნებოდა. შესაძლოა, თარგმნის დროს, ან დედანშიც კი, დეიდა და მამიდა აღრეულიყო.

საინტერესოა, რომ სულ სხვაგვარად ხსნის მოვლენათა თანამიმდევრობას და ლაშქრობის მიზეზებს თამარ მეფის ისტორიკოსი: „მოიწივნეს ჩვეულებისამებრ საკალმასოდ საქართველოში მონაზონნი შავი მთით, ანტიოქიით და კვიპროსის ჭალაკით და სხვა ადგილთაგან. შეიწყნარნა თამარ ვითარ ანგელოსნი... მისცა ყოველთა დიადი... შორიელთა მისცა დიდძალი ოქრო... წარმოვიდეს მონაზონნი და მოიწივნეს რა კონსტანტინეპოლად, ესმა მეფესა ბერძენთასა ალექსის ანგარსა... იხილა სიდიდე იგი ოქროსა... და წარულო მათ მონაზონთა. ხოლო ცნა რა ესე მეფემან თამარ, ნაცვლად სხვა უფროსი წარგზავნა მათ წმინდათა მიმართ... ხოლო განრისხნა მეფესა ზედა ბერძენთასა, და წარგზავნა მცირედნი ვინმე ღიხთ იქითნი და წარუღეს ლაზთა ტრაპიზონი... და მისცა ნათესავსა თვისსა ალექსის კომნენოსსა, ანდრონიკეს შვილსა, რომელი იყო მაშინ თვით წინაშე თამარ მეფისა შემოხუეწილი... ესმა ესე ფრანგთა, რამეთუ მოელო ბერძენთა შეწევნა აღმოსავლეთით, გამოვიდეს ვენეტიკნი (ვენეციელები) და წარუღეს სამეფო ქალაქი, მეფობისა თანა.“ ანუ წყარო მოვლენების განსხვავებულ ქრონოლოგიას გვთავაზობს და ზღვისპირეთში ლაშქრობის ასევე სხვა მიზეზს ასახელებს: ბიზანტიის იმპერატორზე განრისხებულმა თამარ მეფემ ტრაპიზონის მხარეს ილაშქრა, ეს მხარე ნათესავ ალექსი კომნენოსის მისცა და მხოლოდ ამის შემდეგ, როცა ვენეციელებმა გაიგეს, რომ ბიზანტიელებს აღმოსავლეთის მხრიდან დახმარება აღარ ექნებოდათ, გამოვიდნენ და დაიკავეს სამეფო ქალაქი – კონსტანტინოპოლი.

⁹⁷⁹ მიქაელ პანარეტოსი – ბერძენი ისტორიკოსი, ტრაპიზონის მკვიდრი, ტრაპიზონის იმპერიის მოხელე, სევასტოსი. მოღვაწეობდა XIV ს.-ის I ნახევარსა და XV ს.-ის II ნახევარში. მას ეკუთვნის ისტორიული თხზულებები – „ტრაპიზონის ქრონიკის“ პირველი ნაწილი, რომელიც ბერძნულ ენაზეა დაწერილი და მოიცავს 1204-1426 წწ. პერიოდს.

წარმოდგენილი ვერსია თითქოს თავის მართლებას უფრო ჰგავს, რათა ერთმორწმუნე ბიზანტიის წინააღმდეგ გალაშქრება ახსნას. რეალურად კი აშკარად ჩანს, რომ ქართველებმა ისარგებლეს ბიზანტიის დასუსტებით და ტრაპიზონის იმპერიის სახით ბუფერული სახელმწიფო შექმნეს, ბიზანტიასთან რელიგიურ ერთიანობაზე მაღლა კი პოლიტიკური ამბიცია დააყენეს.

ქართველების სამხედრო წარმატებების შემდეგ აიუბიანთა სულთანმა ალ-ადილმა თავისი ელჩი საქართველოში გაგზავნა⁹⁸⁰. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ მცირე აზიაში, შესაძლოა, მომხდარიყო საქართველოსა და აიუბიანთა ინტერესების გადაკვეთა. ამდენად, ეგვიპტის სულტანს აინტერესებდა ქართული სამეფო კარის სამომავლო სტრატეგიული გეგმები. სამწუხაროდ, ჩვენთვის არაფერია ცნობილი ამ ელჩობის დეტალების შესახებ; თუმცა, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოსა და ეგვიპტეს შორის დიპლომატიური ურთიერთობები XIII ს-ის დასაწყისში საკმაოდ აქტიური იყო⁹⁸¹. ამ პერიოდში ნათლად გამოიკვეთა საქართველოს საგარეო პოლიტიკის სტრატეგიული მიზნები. საქართველოს სამეფო კარის მიერ გადადგმული სამხედრო-პოლიტიკური ნაბიჯების ანალიზის შედეგად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ საქართველოს სტრატეგიულ მიზანს წარმოადგენდა ირანისა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის შემაკავშირებელ სავაჭრო გზებზე კონტროლის დამყარება⁹⁸². 1205-1206 წწ. საქართველო აქტიურ სამხედრო კამპანიას აწარმოებდა მცირე აზიის ტერიტორიაზე. 1205 წელს ქართველთა ლაშქარი ვანის ტბის რეგიონში შეიჭრა და მანასკერტამდე ჩავიდა. იმავე წელს ქართველებმა დალაშქრეს შაჰ-არმენთა სახელმწიფო. სავარაუდოდ, საქართველოს სამეფო კარი ხლათის წინააღმდეგ ფართომასშტაბიანი სამხედრო კამპანიისთვის ემზადებოდა⁹⁸³.

ყარსის ალების შემდეგ ქართველებს იერიში უკვე ხლათზე უნდა მიეტანათ, თუმცა დაგეგმილ კამპანიას დავით სოსლანის გარდაცვალებამ⁹⁸⁴ შეუშალა ხელი. ქვეყა-

⁹⁸⁰ გ. ჭაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 139.

⁹⁸¹ იქვე, 140.

⁹⁸² იქვე, 159.

⁹⁸³ ქართლის ცხოვრება, 2, 1959, 368.

⁹⁸⁴ გ. ჭაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 163.

ნაში გლოვა დაიწყო: „იტირებდეს და იტყებდეს და დაუტყვეს მწუხარება ყოვლისა მკვიდროვანსა“. სოსლანის გარდაცვალების შემდეგ ლაშა-გიორგი თამარის თანამოსაყდრე გახდა.

1207 წლის აგვისტოში ხლათი აიუბიანებმა დაიკავეს. თუმცა, მალე მათ ქალაქის მოსახლეობა აუჯანყდა. ეგვიპტის სულტანს აჯანყებულთა წინააღმდეგ სამხედრო ძალის გამოყენებამ მოუწია. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ აიუბიანთა მიერ ხლათის აღება ქართული საგარეო პოლიტიკის დიდი მარცხი იყო და ამ რეგიონის საკუთარი ინტერესების სფეროში დაბრუნება ქართული სამეფო კარისთვის ერთ-ერთ მიზნად იქცა⁹⁸⁵.

1208-1209 წლებში საქართველომ დაიწყო სამხედრო კამპანია ხლათის წინააღმდეგ. ამ პერიოდში ქალაქს მართავდა აიუბიანთა სულტნის, ალ-ადილის შვილი – ალ-ავჰადი. ქალაქთან ქართველთა გამოჩენისთანავე მან დახმარებისთვის მამას, ალ-ადილს მიმართა. ეგვიპტის სულტანი უმაღლეს გემართა შვილის დასახმარებლად. როგორც ჩანს, ქართველებს არ შესწევდათ ძალა, დაპირისპირებოდნენ აიუბიანთა ლაშქარს და რეგიონი დატოვეს⁹⁸⁶.

1210 წელს საქართველომ განაახლა სამხედრო კამპანია ხლათის წინააღმდეგ. თუმცა, ის ქართველებისთვის სავალალოდ დასრულდა. ამ კამპანიის წარუმატებლობაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა ქართველთა მთავარსარდლის, ივანე მხარგრძელის დაუდევრობამ, რომელიც მტერს ტყვედ ჩაუვარდა. წყაროების თანახმად, ქალაქზე შეტევის წინ, ივანე მხარგრძელი ვარსკვლავთმრიცხველთან მივიდა, რომელმაც ქართველთა მხედართმთავარს შემდეგი რამ უწინასწარმეტყველა: დაახლოებით საღამოსწინა ღოცვის დროს, ის ხლათში შევიდოდა, ღამეს ხლათის ციხეში გაატარებდა და ხლათის ტახტზე დაჯდებოდა, თუმცა არა იმ სამოსით, რომელიც მას ემოსა. ამ წინასწარმეტყველებით გახარებულმა ივანე მხარგრძელმა დალია ღვინო და ოციოდე მხედრით ხლათისკენ გაემართა. მოულოდნელად მისმა ცხენმა წაიფორთხიალა, მხარგრძელი ცხენიდან ჩამოვარდა. ხლათელები გამოცვივდნენ, ივანე მხარგრძელის მხლებლების ნაწილი დახოცეს,

⁹⁸⁵ იქვე, 164-165.

⁹⁸⁶ იქვე, 166.

ნაწილი კი ქართველთა მხედართმთავართან ერთად დაატყვევეს. დატყვევებული ივანე მხარგრძელი ალ-ავჰადმა ხლათში დიდი პატივით მიიღო, საპატიო ხალათით შემოსა და ტახტზეც დასვა. ამდენად, ივანე მხარგრძელს აუხდა ვარსკვლავთმრიცხველის წინასწარმეტყველება, ოღონდ ისე არა, როგორც ის ფიქრობდა.⁸⁸⁷

ივანე მხარგრძელის დატყვევებით, მხარეებს შორის ძალთა ბალანსი მკვეთრად შეიცვალა. ალ-ავჰადი თითქმის გამოუვალ მდომარეობაში იყო. ალ-ადილს მის დასახმარებლად არ ეცალა, რადგან ჯვაროსნებთან ომში იყო ჩართული. ამდენად, ივანეს დაუდევრობის შედეგად ხლათის მმართველი მომგებიან პოზიციაში აღმოჩნდა და მას ქართველებთან პოლიტიკური ვაჭრობის საგანი გაუჩნდა. მხარეებს შორის მოლაპარაკება შემდეგი პირობებით შედგა: ივანე მხარგრძელის გამოსასყიდად საქართველოს სამეფო კარმა 100 ათასი დინარი გადაიხადა, დააბრუნა 2 ან 5 ათასი ტყვე და 21 ციხე. გათავისუფლების სანაცვლოდ ივანე მხარგრძელმა ალ-ავჰადს ცოლად მისცა თავისი ქალიშვილი თამთა, რომელიც ალ-მაკრიზის თანახმად, ქრისტიანობას ინარჩუნებდა. ქართველებმა პირობა დადეს, რომ ამიერიდან ხლათის ოლქებს ზიანს არ მიაყენებდნენ, ხოლო ალ-ავჰადს მის მტრებთან ბრძოლებში დახმარებას გაუწევდნენ. საქართველოს სამეფოსა და ხლათის აიუბიანებს შორის დადებული ზავი 30 წლით განისაზღვრა⁸⁸⁸. სავარაუდოდ, ოცდაათწლიანი ზავის ერთ-ერთი პირობა იყო იერუსალიმში გაშლილი დროშებით საპატიო შესვლის უფლება. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ქართველებს ეს უფლება მიენიჭათ თამთას ხლათში გათხოვების შემდეგ. ასევე საგულისხმოა, რომ სომხურ საისტორიო წყაროებში შემონახულია ცნობა იმის შესახებ, რომ თამთას ხლათში გათხოვების შემდეგ იქ ქრისტიანთა მდგომარეობა საგრძნობლად შემსუბუქდა და ქრისტიანული მონასტრები გადასახადებისგანაც კი გათავისუფლდა.⁸⁸⁹

ალ-ავჰადმა ივანე მხარგრძელი გაათავისუფლა 1210 წლის 1 დეკემბერს და 30-წლიანი ზავი ამის შემდეგ შევიდა ძალაში. ასე დასრულდა საქართველოსა და აიუბიანთა შორის ვანის ტბის რეგიონში მიმდინარე სამხედრო კონფრონტა-

⁸⁸⁷ იქვე, 168.

⁸⁸⁸ იქვე, 169.

⁸⁸⁹ იქვე, 169-170.

ცია. საქართველომ ამ მიმართულებით წინსვლა შეაჩერა და ყურადღება სხვა საკითხებზე გადაიტანა⁹⁹⁰.

1210 წელს საქართველოს ლაშქარმა ზაქარია მხარგრძელის სარდლობით ჩრდილოეთ ირანში ილაშქრა და დაარბია ქალაქები: მარანდი, თავრიზი, მიანა, ზენჯანი, ყაზვინი და დიდძალი ნადავლით დაბრუნდა უკან. თამარის მეფობის დასასრულისთვის საქართველოს საზღვრებმა და გავლენის სფეროებმა მისი ისტორიის მანძილზე მაქსიმალურ საზღვრებს მიაღწია.

თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს. ისტორიკოსები ძირითადად სამ თარიღს: 1207, 1210 და 1213 წლებს განიხილავენ, თუმცა, ჩვენი აზრით, გაცილებით დამაჯერებელია 1210 წელი. ამ თარიღს ემხრობა ისტორიკოსი გ. ჯაფარიძე⁹⁹¹, რომელიც სომეხი ისტორიკოსის სმბატ სპარაპეტის⁹⁹² ცნობას ეყრდნობა. სმბატ სპარაპეტის თანახმად: „ამავე წელს (1211 წ.) გარდაიცვალა დიდი თავადი ზაქარია, ანისის მფლობელი, ივანეს ძმა, სპარაპეტი ქართველი დედოფლის თამარის, მეფე გიორგის ასულისა, რომელიც საქართველოს დედოფალი იყო ლევონის⁹⁹³ დროს. ის (თამარი) გარდაიცვალა ერთი წლით ადრე და იმ დროს უკვე მისი ვაჟი ლაშა მეფობდა.“⁹⁹⁴

⁹⁹⁰ იქვე, 171.

⁹⁹¹ გ. ჯაფარიძე – თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ, <http://saunje.ge>

⁹⁹² სმბატ სპარაპეტი – სომეხი მხედართმთავარი, სახელმწიფო მოღვაწე, კილიკიის მეფის ჭეთუმ I ძმა, ისტორიკოსი (1208–1276 წწ.), მოღვაწეობდა კილიკიაში. მისი ნაწარმოები „მატიანე“ მოიცავს 951–1272 წწ. პერიოდს.

⁹⁹³ ლევონი – ლევონ II, კილიკიის მეფე 1187–1219 წწ.

⁹⁹⁴ სმბატ სპარაპეტი, „მატიანე“, <http://www.vostlit.info>

სალაჰ ად-დინი და იერუსალიმის აღება

თამარის მეფობის პერიოდში საერთაშორისო სარბიელზე მნიშვნელოვანი მოვლენები მოხდა: ეგვიპტეში მოვიდა აიუბიანთა დინასტია, რომლის წარმომადგენელი, სალაჰ ად-დინი, თავისი დროის ერთ-ერთ გამორჩეულ ისტორიულ პიროვნებად იქცა. მას ანგარიშს უწევდნენ არა მარტო მუსლიმურ, არამედ ქრისტიანულ სამყაროშიც, პატივისცემით სარგებლობდა ჯვაროსნებში. თამარის მეფობის დროს ემთხვევა მესამე და მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობები. ამ მოვლენებს საქართველოს ისტორიისთვისაც მეტ-ნაკლებად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ამიტომ ისინი ცალკე თემებად არის განხილული.

მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობის მარცხის მიუხედავად, ნურ ად-დინმა თავისი ძალაუფლება დამასკოსა და სამხრეთ სირიაზე ვერ განავრცო. ამდენად, მან თანამიმდევრობით დაიწყო მტრების წინააღმდეგ ბრძოლა. 1149 წელს მისმა ჯარებმა ჯერ სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი პუნქტი, აპამეა⁹⁹⁵, წაართვეს ჯვაროსნებს, შემდეგ კი, იმავე წლის ივნისში ინაბთან⁹⁹⁶ ნურ ად-დინმა დაამარცხა ანტიოქიის მმართველი რაიმონდი⁹⁹⁷. ამ ბრძოლაში დაიღუპა მრავალი ქრისტიანი მებრძო-

⁹⁹⁵ აპამეა – ქალაქი ცენტრალური სირიის ტერიტორიაზე.

⁹⁹⁶ ინაბი – მცირე დასახლება ჩრდილოეთ სირიის ტერიტორიაზე.

⁹⁹⁷ რაიმონდი – ანტიოქიის მმართველი 1136 – 1149 წწ.

ლი, მათ შორის თვით რაიმონდიც⁹⁹⁸. მომდევნო 1150 წელს ედესის ყოფილი გრაფი ჟოსლინი თურქმანთა რაზმს ჩაუვარდა ტყვედ. ის უმაღლეს ად-დინს მიჰგვარეს, რომელმაც ჟოსლინის დაბრუნება ბრძანა. ბრძანების აღსრულების შემდეგ, ედესის ყოფილი გრაფი ალექსოს საპრობილეში ჩააგდეს, სადაც მან ცხრა წელი დაჰყო და 1159 წელს გარდაიცვალა⁹⁹⁹. ამას დაემატა 1152 წელს ტრიპოლის გრაფის, რაიმონდ II, მკვლელობა¹⁰⁰⁰. არც ერთ გარდაცვლილ მმართველს ზრდასრული მემკვიდრე არ დაუტოვებია, რამაც ჯვაროსნული სამეფო-სამთავროები ურთულეს მდგომარეობაში ჩააგდო. მიუხედავად ჯვაროსანთა მიწებზე შექმნილი არასტაბილური მდგომარეობისა, ნურ ად-დინი მშვიდად და თანმიმდევრულად მოქმედებდა. ის კარგად ხვდებოდა, რომ ქრისტიანთა წინააღმდეგ ფართომასშტაბიანი ომის წინ აუცილებელი იყო დამასკოს ხელში ჩაგდება. მსტოვართა აქტიური ქმედებისა და წამოწყებული პროპაგანდის მეშვეობით, 1154 წელს მან უბრძოლველად მიაღწია მიზანს და ქალაქი დაიკავა¹⁰⁰¹. ამის შემდეგ, მან განაგრძო პოზიციების განმტკიცება ჯვაროსანთა მიწების მთელი სასაზღვრო ზოლის გასწვრივ. ნურ ად-დინმა შეძლო ძლიერი და კონსოლიდირებული სახელმწიფოს შექმნა, რომელიც საკმაოდ ფართო ტერიტორიებს მოიცავდა. 1162 წელს გარდაიცვალა იერუსალიმის მეფე ბოლდუინ III¹⁰⁰² და ტახტი დაიკავა მისმა ძმამ ამორი I¹⁰⁰³. იერუსალიმის ახალმა მეფემ გადაწყვიტა, იერიში ეგვიპტეზე მიეტანა. მისმა ჯარებმა გადაკვეთეს სინაის ნახევარკუნძული, თუმცა კაირომდე ვერ მიაღწიეს ნილოსის ადიდების გამო და უკან გაბრუნდნენ. თავის მხრივ, ნურ ად-დინმა ისარგებლა ქრისტიანთა ლაშქრობით და თავს დაესხა კერაკის¹⁰⁰⁴ ციხესიმაგრეს, მაგრამ წარმატებას ვერ მიაღწია და ჰომსში დაბრუნდა. ამ დროს მას ეახლა ეგვიპტიდან გაძევებული ფატიმი-

⁹⁹⁸ Asbridge T., The Crusades, 241.

⁹⁹⁹ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 327 – 328.

¹⁰⁰⁰ რაიმონდ II – ტრიპოლის გრაფი 1137 – 1152 წწ. გრაფი რაიმონდი ისმაილიტი ასასინების მსხვერპლი გახდა.

¹⁰⁰¹ Asbridge T., The Crusades, 248.

¹⁰⁰² ბოლდუინ III – იერუსალიმის მეფე 1143 – 1162 წწ.

¹⁰⁰³ ამორი I – იერუსალიმის მეფე 1162 – 1174 წწ.

¹⁰⁰⁴ კერაკი – ციხესიმაგრე დღევანდელი იორდანის ტერიტორიაზე.

ანთა ყოფილი ვეზირი, შავარი¹⁰⁰⁵ და დახმარება სთხოვა. 1164 წელს ნურ ად-დინმა ეგვიპტეში გაგზავნა თავისი ერთგული სარდალი, ქურთული წარმოშობის შირქუ-პი¹⁰⁰⁶, რომელმაც კაირო აიღო და შავარი თანამდებობაზე აღადგინა¹⁰⁰⁷. აღსანიშნავია, რომ ამ ექსპედიციაში მონაწილეობდა შირქუპის ახალგაზრდა ძმისშვილი სალაჰ ად-დინი, რომელიც ცოტა ხანში მთელი ეგვიპტის გამგებელი გახდა. ამის შემდეგ ვეზირმა ნურ ად-დინის სარდალს ეგვიპტის დატოვება მოსთხოვა. შირქუ-პი და მისი ლაშქარი კაიროდან გავიდნენ, თუმცა ბილბაისში¹⁰⁰⁸ გამაგრდნენ. შეიტყო თუ არა შავარმა ეს ამბავი, უმაღლესი დაუკავშირდა მეფე ამორის და შირქუპის წინააღმდეგ დახმარება სთხოვა. იერუსალიმის მეფემ გაგზავნა ლაშქარი ეგვიპტეში. ფატიმიანთა და ჯვაროსანთა ერთობლივმა ლაშქარმა ბილბაისს ალყა შემოარტყა, რომელიც სამ თვეს გაგრძელდა. საბოლოოდ, მოლაპარაკებების შედეგად, შირქუპმა უბრძოლველად დატოვა ეგვიპტე. შავარი კაიროში დაბრუნდა, ხოლო ამორი ჩრდილოეთ სირიისკენ გაემართა, სადაც ნურ ად-დინის ჯარები ანტიოქიას მიუახლოვდებოდნენ¹⁰⁰⁹. ჰარიმთან¹⁰¹⁰ მუსლიმებმა დაამარცხეს ანტიოქიისა და ტრიპოლის ლაშქარი, რომელსაც მხარს უჭერდნენ ასევე კილიკიის¹⁰¹¹ ბიზანტიური და სომხური რაზმები. ამ გამარჯვების შემდეგ ნურ ად-დინმა ბანიასი¹⁰¹² აიღო, რითაც კიდევ უფრო დიდი საფრთხე შეუქმნა ჯვაროსანთა მიწებს¹⁰¹³. 1167 წელს ნურ ად-დინმა მორიგი კამპანია დაიწყო ეგვიპტის წინააღმდეგ, ლაშქარს ამკვრადაც შირქუპი ედგა სათავეში. ბიძას ახალგაზრდა სალაჰ ად-დინიც ახლდა. შავარმა

¹⁰⁰⁵ შავარი – ფატიმიანთა ვეზირი 1162 – 1169 წწ.

¹⁰⁰⁶ შირქუპი (გარდ. 1169 წ.) – ნურ ად-დინის სარდალი.

¹⁰⁰⁷ Kamāl al-Dīn, zubdat al-ḥalab min tārīkh ḥalab, 345.

¹⁰⁰⁸ ბილბაისი – ქალაქი დღევანდელი ეგვიპტის ტერიტორიაზე.

¹⁰⁰⁹ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 367-368.

¹⁰¹⁰ ჰარიმი – დასახლებული პუნქტი დღევანდელი სირიის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში.

¹⁰¹¹ კილიკია – ისტორიული პროვინცია დღევანდელი თურქეთის სამხრეთ ნაწილში.

¹⁰¹² ბანიასი – ციხესიმაგრე გოლანის მაღლობებზე (ბუფერული ზონა ისრაელსა და სირიას შორის).

¹⁰¹³ Gibb, H. A. R., The Career of Nūr-ad-Dīn, in "A History of the Crusades", vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969, 461; Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 524

დახმარებისთვის კვლავ მეფე ამორის მიმართა. იერუსალიმის მეფემ არ დააყოვნა და ეგვიპტეში ლაშქარი გაგზავნა. თებერვლის თვეში შირქუში გიზაში¹⁰¹⁴ დაბანაკდა, ხოლო ჯვაროსნებმა ბანაკი ნილოსის აღმოსავლეთ ნაპირზე, კაიროდან დაახლოებით ორ კილომეტრში, გაშალეს. ქრისტიანთა წარმომადგენლები, რომლებიც არაბულად საუბრობდნენ, შეხვდნენ ფატიმიან ხალიფა ალ-ადიდს¹⁰¹⁵ და შირქუშის წინააღმდეგ ერთობლივი მოქმედებების დეტალებზე შეთანხმდნენ¹⁰¹⁶. ბრძოლა შირქუშსა და ფრანკო-ფატიმიურ ჯარებს შორის მოხდა კაიროს სამხრეთით. ამ ბრძოლაში დამაჯერებლად გაიმარჯვა ნურ ად-დინის სარდალმა, თუმცა კაიროზე არ გაულაშქრია, სადაც ჯვროსანთა და ფატიმიანთა გარნიზონები იყვნენ გამაგრებული. ფატიმიანთა დედაქალაქის ნაცვლად, შირქუში ალექსანდრიისკენ გაემართა, რომლის მოსახლეობაც მას სიხარულით დახვდა¹⁰¹⁷ და ქალაქის კარი გაუღო. შეიტყვეს თუ არა ქურთი მთავარსარდალის მანევრის შესახებ, მეფე ამორიმ და შავარმა ლაშქარი ალექსანდრიის მიმართულებით დაძრეს და ქალაქი ალყაში მოაქციეს. ალყაში მოქცეულთა მდგომარეობა დღითიდღე მძიმდებოდა. შირქუშმა გადაწყვიტა მოალყეთა ყურადღება გადაეტანა და მისში მებრძოლთა დიდ რაზმთან ერთად ფარულად დატოვა ქალაქი. ის ზემო ეგვიპტის მიმართულებით გაემართა, ხოლო ალექსანდრიის დაცვა სალაჰ ად-დინს ჩააბარა. მიუხედავად ამ ნაბიჯისა, ჯვაროსნებმა და ეგვიპტელებმა არ მოხსნეს ალექსანდრიის ალყა და სალაჰ ად-დინმა ბიძას დროულად დაბრუნება სთხოვა. შირქუში მიხვდა, რომ ძალით ვერაფერს გახდებოდა და ჯვაროსნებთან მოლაპარაკებები დაიწყო. მხარეები შეთანხმდნენ იმაზე, რომ დატოვებდნენ ეგვიპტის მიწებს, ხოლო შავარი არ დასჯიდა მათ, ვინც შირქუშს და სალაჰ ად-დინს დაეხმარა. ჯვაროსნებმა ნება დართეს სალაჰ ად-დინს და მის ჯარებს, მშვიდობიანად დაეტოვებინათ ქალაქი და პატივით გააცილეს ის, თუმცა ალექსანდრიის მოსახლეობა უკმაყოფილო იყო ამ ნაბიჯით. მართლაც, სირიის ლაშქრის წასვლის შემდეგ შავარმა ბრძანა შირ-

¹⁰¹⁴ გიზა – თანამედროვე კაიროს გარეუბანი. გიზაში მდებარეობს ხეოფსის, ხეფრენისა და მენკაურას პირამიდები.

¹⁰¹⁵ ალ-ადიდი – უკანასკნელი ფატიმიანი ხალიფა 1160 – 1171 წწ.

¹⁰¹⁶ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 372-373.

¹⁰¹⁷ ალექსანდრიის მოსახლეობა უკმაყოფილო იყო შავარის მმართველობით, ამდენად, ნურ ად-დინის ლაშქარი ქალაქში შეუშვა.

ქუჩისა და სალაპ ად-დინის მომხრეთა დაპატიმრება. ამის შესახებ შეიტყო სალაპ ად-დინმა და სთხოვა მეფე ამორის, შავარისთვის დაპატიმრებულთა გათავისუფლება მოეთხოვა. მხოლოდ იერუსალიმის მეფის შუამდგომლობის შემდეგ ფატიმანთა ვეზირმა გაათავისუფლა პატიმრები. წყაროების ცნობით, სწორედ მოლაპარაკებების დროს გაიცნო და დაუახლოვდა სალაპ ად-დინი მრავალ ჯვაროსანს და გადმოცემის თანახმად, ჰამფრი ტორონელმა¹⁰¹⁸ ის რაინდად აკურთხა¹⁰¹⁹.

შირქუჩისა და სალაპ ად-დინის ეგვიპტეში ლაშქრობის დროს ნურ ად-დინი აგრძელებდა სირიაში პოზიციების განმტკიცებას. მან დალაშქრა ტრიპოლის საგრაფო და სირიის ცენტრალური რეგიონები, რაკა¹⁰²⁰ და მანბიჯი¹⁰²¹, სადაც ადგილობრივი მთავრები აუჯანყდნენ. 1168 წლისთვის ნურ ად-დინმა სირიის მთელი ტერიტორია დაიქვემდებარა¹⁰²².

თავის მხრივ, ეგვიპტიდან დაბრუნებული მეფე ამორი ცდილობდა, გაეღრმავებინა ურთიერთობა ბიზანტიის იმპერიასთან. ამ მიზნით 1167 წელს მან ცოლად შეირთო იმპერატორ მანუელის ძმის შვილიშვილი მარია კომნენოსი¹⁰²³. პოლიტიკური ქორწინების შემდეგ მეფე ამორიმ ბიზანტიის იმპერატორს ეგვიპტეზე ერთობლივი ლაშქრობა შესთავაზა. მოლაპარაკებები საკმაოდ გაიწელა, რადგან თავდაპირველად იმპერატორმა იერუსალიმის მეფეს მიუღებელი პირობები წაუყენა. საბოლოოდ შეთანხმება შედგა, თუმცა იერუსალიმის დიდგვაროვნებს მანუელის ლაშქრის დალოდება არ სურდათ და ეგვიპტეზე დაუყონებლივ თავდასხმას ითხოვდნენ. ისინი შეშფოთებულნი იყვნენ შავარის პოლიტიკით, რომელიც შირქუშთან აწარმოებდა მოლაპარაკებებს. ასევე გავრცელდა ხმა, რომ შავარის შვილმა, ქამილმა, სალაპ ად-დინის დის ხელი ითხოვა. მეფე ამორიმ ეგვიპტეში 1168 წლის შემოდგომაზე ილაშქრა და 30 ოქტომბერს ბილბაისს მიაღწა. შავარმა მეფეს რამ-

¹⁰¹⁸ ჰამფრი II ტორონელი (1117 – 1179 წწ) – ციხესიმაგრე ტორონის (დღევანდელი ლიბანის სამხეთ ნაწილში მდებარეობს) მმართველი.

¹⁰¹⁹ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 375-376.

¹⁰²⁰ რაკა – ქალაქი სირიის ჩრდილოეთ ნაწილში.

¹⁰²¹ მანბიჯი – ქალაქი სირიის ჩრდილოეთ ნაწილში.

¹⁰²² Gibb, H. A. R., The Career of Nur-ad-Din, 525.

¹⁰²³ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 377.

დენიმე ელჩობა გაუგზავნა, თუმცა მოლაპარაკებები ვერ შედგა და 4 ნოემბერს იერუსალიმის ლაშქარმა ბილბაისი დაიკავა. მეფის ლაშქარში შემავალმა ევროპელებმა, რომლებიც არც ისე დიდი ხნის წინ ჩავიდნენ წმინდა მიწაზე, ქალაქში საშინელი სასაკლავო მოაწყვეს, რამაც შავარის მოწინააღმდეგე ეგვიპტელები და ქრისტიანი კოპტები ჯვაროსანთა წინააღმდეგ განაწყიქო. ბილბაისიდან ამორისკენ გაემართა და 13 ნოემბერს ფუსტატის¹⁰²⁴ კედლებთან დაბანაკდა. შავარი მიხვდა, რომ ქალაქის დაცვას ვერ შეძლებდა, გადაწვა ფუსტატი და ამორისთან მორიგი ელჩობა გაგზავნა. იერუსალიმის მეფეს მან შეუთვალა, რომ ის გადაწვავდა კაიროს და ჯვაროსნებს არ ჩააბარებდა დედაქალაქს. მოლაპარაკებები გაიწეა. სწორედ ამ დროს კაიროს მისადგომებთან შირქუშის ლაშქარი გამოჩნდა. როგორც აღმოჩნდა, შავარის შვილის, ქამილის რჩევით, ახალგაზრდა ფატიმიან ხალიფა ალ-ადიდს პირადად მიუწერია ნურ ად-დინისთვის და ჯვაროსანთა წინააღმდეგ დახმარება უთხოვია. მიუღია თუ არა ნურ ად-დინს ხალიფას წერილი, უმაღლესი დაუვალეობა შირქუშისთვის კვლავ ელაშქრა ეგვიპტეში. მეფე ამორი გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდა და 1169 წლის 2 იანვარს ეგვიპტიდან ჯარების გაყვანა დაიწყო. 8 იანვარს შირქუში კაიროში შევიდა და ხალიფა ალ-ადიდს ეახლა. მომდევნო რამდენიმე დღის განმავლობაში, შირქუში და შავარი ხშირად ხვდებოდნენ ერთმანეთს, რათა შეთანხმების დეტალები განეხილათ. შირქუშის მთავარი მრჩეველი მისი ძმისშვილი, სალაჰ ად-დინი იყო, რომელიც რადიკალურ მეთოდებს ემხრობოდა. ის დაუახლოვდა ახალგაზრდა ხალიფას და იგი შავართან დააპირისპირა. 18 იანვარს, შირქუშმა ვეზირი დაპატიჟა იმამ აშ-შაფიის¹⁰²⁵ საფლავის მოსალოცად. გზაში შავარს თავს დაესხა სალაჰ ად-დინი თავის მეზრძოლესთან ერთად. ერთ საათში ვეზირის მოკვეთილი თავი ხალიფას ფეხებთან იდო¹⁰²⁶. ამის შემდეგ შირქუშმა გამოაცხადა, რომ მოსახლეობას თავისუფლად შეეძლო ყოფილი ვეზირის ქონების გაძარცვა, რაც კაიროს მოსახლეობამ სიახრულით შეასრულა. ამის შედეგად შირქუში ეგვიპტის ფაქტობრივი მმართველი

¹⁰²⁴ ფუსტატი – უძველესი დასახლება თანამედროვე კაიროს ტერიტორიაზე. დღეს ფუსტატი კაიროს ყველაზე ძველ უბნად ითვლება.

¹⁰²⁵ იმამ აშ-შაფი (767 - 820 წწ) – ცნობილი მუსლიმი თეოლოგი და მეცნიერი. მის სახელს ატარებს სუნიტური ისლამის ერთ-ერთი მამაბი (მიმდინარეობა).

¹⁰²⁶ Kamāl al-Dīn, zubdat al-ḥalab min tārikh ḥalab, 351.

გახდა. მან მიიღო ვეზირის ტიტული, ხოლო თავის ერთგულ სარდლებს შავარის ყოფილი მიწები დაურიგა. შირქუში დიდხანს ვერ დატკბა თავისი ტრიუმფით, 1169 წლის 23 მარტს ის კაიროში გარდაიცვალა, ხოლო მისი ადგილი ახალგაზრდა სალაჰ ად-დინმა დაიკავა¹⁰²⁷. იმავე წელს იერუსალიმის მეფე ამორიმ ბიზანტიელთა დახმარებით ეგვიპტეზე კიდევ ერთხელ გაილაშქრა, თუმცა ეს კამპანია წარუმატებელი აღმოჩნდა და ქრისტიანთა ლაშქარი ასკალონში დაბრუნდა¹⁰²⁸. ეგვიპტეში მიღწეული დამაჯერებელი გამარჯვების შემდეგ ნურ ად-დინმა ყურადღება ჩრდილოეთ მესოპოტამიისკენ გადაიტანა. 1170 წელს გარდაიცვალა მისი უმცროსი ძმა, მოსულის გამგებელი კუტბ ად-დინი. შეიტყო თუ არა ნურ ად-დინმა ძმის გარდაცვალების ამბავი, უმაღლეს მოსულში ჩავიდა და ცოტა ხანში თავისი ძალაუფლება ჩრდილოეთ ერაყზე განავრცო¹⁰²⁹. როგორც ჩანს, ნურ ად-დინი ბოლომდე არ ენდობოდა სალაჰ ად-დინს და იმავე 1170 წელს მასთან კაიროში მამამისი, აიუბი, გაგზავნა¹⁰³⁰. 1171 წელს ნურ ად-დინმა სალაჰ ად-დინს მოსთხოვა, ეგვიპტის მეჩეთებში ხუტბა აბასიანი ხალიფას სახელზე აღვლენილიყო¹⁰³¹, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ეგვიპტეში პირადად ჩასვლით დაემუქრა. სალაჰ ად-დინი ყოყმანობდა, მას არ სურდა, ეგვიპტის მოსახლეობაში უკმაყოფილება გამოეწვია. ამ დროს გარდაიცვალა ახალგაზრდა ფატიმიანი ხალიფა ალ-ადიდი და პრობლემა თავისთავად მოგვარდა¹⁰³². ფატიმიანთა 200-წლიან მმართველობას ბოლო მოეღო და მას შემდეგ ეგვიპტის მიწაზე ლოცვა შიიტური წესით აღარ აღვლენილა. სალაჰ ად-დინი ეგვიპტის ერთპიროვნული მმართველი გახდა და მისი ურთიერთობა ნურ ად-დინთან კიდევ უფრო დაიძაბა. ეგვიპტის მმართველი ყველა ხერხით გა-

¹⁰²⁷Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 383.

¹⁰²⁸იქვე, 387.

¹⁰²⁹Gibb, H. A. R., The Career of Nūr-ad-Dīn, 526.

¹⁰³⁰Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 388.

¹⁰³¹ხუტბა – ერთგვარი საპარასკეო ქადაგება ისლამში. შუა საუკუნეებში საპარასკეო ხუტბა აღევლინებოდა ხალიფას სახელზე, რაც მისდამი მორჩილებას ნიშნავდა. ფატიმიანთა ეგვიპტეში ლოცვა შიიტურ ისმაილიტური წესით მიმდინარეობდა, ხოლო ხუტბა ფატიმიანი ხალიფას სახელზე აღევლინებოდა. ხუტბაში აბასიანი ხალიფას მოხსენიება რეგიონის ლოიალურობის კარდინალურ ცვლილებას ნიშნავდა. ამ ქმედებით ეგვიპტე სუნიტ აბასიან ხალიფას აღიარებდა და მის მორჩილებაში გადადიოდა.

¹⁰³²Kamāl al-Dīn, zubdat al-ḥalab min tārikh ḥalab, 354



მონრეალის ციხესიმაგრე

ურბოდა თავის სუბერენთან პირად შეხვედრას. 1171 წელს სალაჰ ად-დინმა ალყა შემოარტყა მკვდარი ზღვის¹⁰³³ სამხრეთით მდებარე მონრეალის¹⁰³⁴ ციხესიმაგრეს.

ამ დროს რეგიონში გამოჩნდა ნურ-ად-დინი თავისი ლაშქრით. შეიტყო თუ არა ამის შესახებ სალაჰ ად-დინმა, უმალ მოხსნა ციხის ალყა და ეგვიპტეში გაბრუნდა, ნურ ად-დინს კი მისწერა, რომ თავისი ძმების დასახმარებლად მოუწია დაბრუნებამ. ამან ნურ ად-დინის რისხვა გამოიწვია. აიუბმა ურჩია შვილს, ხელმეორედ მიეწერა მათი სუბერენისთვის და ბოდიში მოეხადა. სალაჰ ად-დინი ასეც მოიქცა და დროებით შეწყალება დაიმსახურა¹⁰³⁵. ანალოგიური ინციდენტი განმეორდა 1173 წელს, როდესაც ნურ ად-დინმა დღევანდელი იორდანისის მიწების დაპყრობა გადაწყვიტა და სალაჰ ად-დინს დახმარება მოსთხოვა. ეგვიპტის მმართველი უმალ გაემართა თავისი სუბერენის მოთხოვნის შესასრულებლად და კერაკის ციხესიმაგრეს ალყა შემოარტყა. თავის მხრივ, ნურ ად-დინი დამასკოდან დაიძრა. რო-

¹⁰³³ მკვდარი ზღვა – ტბა ისრაელ-იორდანისის საზღვარზე.

¹⁰³⁴ მონრეალი – ციხესიმაგრე თანამედროვე იორდანისის ტერიტორიაზე.

¹⁰³⁵ Ibn al-Athīr, Kāmil fi at-Tārikh, vol., X, 35-36; Kamāl al-Dīn, zubdat al-ḥalab min tārikh ḥalab, 355.

დესაც სალაჰ ად-დინმა მისი მოახლოება შეიტყო, უმაღლესი მიატოვა ალყა და ეგვიპტეში დაბრუნდა, ხოლო ნურ ად-დინთან ელჩობა გაგზავნა, ძვირფასი საჩუქრები გაუგზავნა და მოუბოდიშა. სალაჰ ად-დინის განმარტებით, ეგვიპტეში დაბრუნების მიზეზი მამის ავადმყოფობა იყო, რომელიც ცხენიდან ჩამოვარდა¹⁰³⁵. ნურ ად-დინი ძალიან გააბრაზა მისი ქვეშევრდომის საქციელმა და მომდევნო წელს ეგვიპტეში პირადად გალაშქრება დაგეგმა, თუმცა მის გეგმებს აღსრულება არ ეწერა, 1174 წლის 15 მაისს ნურ ად-დინი დამასკოში გარდაიცვალა¹⁰³⁷. ამავე წელს, 11 ივლისს გარდაიცვალა იერუსალიმის მეფე ამორი და ტახტზე ავიდა მისი 13 წლის კეთრით დაავადებული შვილი ბოლდუნი¹⁰³⁸.

ნურ ად-დინის გარდაცვალებით ისარგებლეს მისი ოჯახის წევრებმა და შიდა პოლიტიკურ დაპირისპირებაში ჩაერთნენ. ნურ ად-დინის თერთმეტი წლის შვილი¹⁰³⁹ და მემკვიდრე რეალურ ძალაუფლებას არ ფლობდა, ამდენად, მამამისის მიწები ოჯახის სხვა წევრებმა გადაინაწილეს. თავის მხრივ, სალაჰ ად-დინიც ჩაერთო ნურ ად-დინის მემკვიდრეობისათვის ბრძოლაში. 1174-1175 წლებში ის სირიის ტერიტორიაზე გადავიდა და ერთი მეორის მიყოლებით დაიკავა დამასკო, ჰომსი და ჰამა. მან ასევე ალექსოს შემოარტყა ალყა, თუმცა ქალაქში შესვლა ვერ შეძლო და ჰომსში დაბრუნდა. 1175 წლის აპრილში სალაჰ ად-დინმა განმეორებით მოაქცია ალყაში ალექსო და გამგებელთან მოლაპარაკებების შემდეგ ქალაქი გადაეცა ნურ ად-დინის შვილს, ას-სალიჰს, ხოლო სალაჰ ად-დინი მის მეურვედ დაინიშნა¹⁰⁴⁰. მიუხედავად ამისა, ალექსოსა და მოსულის გამგებლები ცდილობდნენ სალაჰ ად-დინის შეჩერებას და ორჯერ, 1175 და 1176 წლებში, მას მოსულ-ალექსოს გაერთიანებული ლაშქარი დაუპირისპირეს, თუმცა ორივე შემთხვევაში დამარცხდნენ. სალაჰ ად-დინს იმ ეტაპზე არ ძალუძდა დაპირისპირების გაგრძელება და

¹⁰³⁵Ibn al-Athir, *Kāmil fi at-Tārikh*, vol., X, 50; Kamāl al-Dīn, *zubdat al-ḥalab min tārikh ḥalab*, 356-357.

¹⁰³⁷Ibn al-Athir, *Kāmil fi at-Tārikh*, vol., IX, 56.

¹⁰³⁸ბოლდუნი IV – იერუსალიმის მეფე 1174 – 1185 წწ.

¹⁰³⁹ას-სალიჰ ისმაილ ალ-მალიქი – 1163 – 1181 წწ.

¹⁰⁴⁰Gibb, H. A. R., *The Rise of Saladin*, 1169 – 1189, in *"A History of the Crusades"*, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969, 461; Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. II, 568.

მოწინააღმდეგეებთან შეთანხმების შედეგად – მისი ძალაუფლება მხოლოდ ალექსანდრიის სამხრეთით მდებარე მიწებზე გავრცელდა. ამასთან, სალაჰ ად-დინმა მიიღო აბასიანი ხალიფა ალ-მუსტადის¹⁰⁴¹ ბრძანება, რომლის მიხედვითაც ის ეგვიპტისა და სირიის სულტნად დაინიშნა¹⁰⁴². 1176 წელს სალაჰ ად-დინმა დამასკოში ნურ ად-დინის ქვრივი შეირთო ცოლად და კაიროში დაბრუნდა¹⁰⁴³.

მდგომარეობა იერუსალიმის სამეფოშიც არასტაბილური იყო. მიუხედავად იმისა, რომ დიდებულებმა უპირობოდ მიიღეს მეფე ბოლდუინი, სამეფოს რეალური მმართველი არ ჰყავდა. მეფის ღვიძლი და, 12 წლის სიბილა¹⁰⁴⁴, გაუთხოვარი იყო, ხოლო ნახევარდა იზაბელა¹⁰⁴⁵ მხოლოდ ორი წლისა იყო. მეფის დედინაცვალს, მარია კომნენოსს, პოლიტიკური ძალაუფლება არ გააჩნდა. ამდენად, ახალგაზრდა ბოლდუინის რეგენტად ტრიპოლის გრაფი რაიმონდი¹⁰⁴⁶ დაინიშნა. ის იყო გამხდარი, მაღალი, შავკვრემანი, 34 წლის მამაკაცი, რომელმაც დიდი ხანი მუსლიმთა ტყვეობაში გაატარა, სადაც შესანიშნავად შეისწავლა არაბული ენა და ადგილობრივი ადათ-წესები. ის კარგად ხედავდა ფრანკთა პრობლემებს ადგილობრივი გადმოსახედიდან და ცდილობდა ახლო აღმოსავლეთის ქრისტიანული სამეფოების ლოკალურ ცხოვრებაში ინტეგრირებას. რაიმონდს უმაღლესი მოწინააღმდეგეები გამოუჩნდნენ და იერუსალიმის სამეფო კარი ორ დაპირისპირებულ პარტიად დაიყო. პირველ პარტიას, რომელიც ზომიერი პოლიტიკის გატარების მომხრე იყო, სათავეში ედგნენ რაიმონდი და იბელინი¹⁰⁴⁷ მმართველები. მათ მხარს უჭერდნენ

¹⁰⁴¹ ალ-მუსტადი – აბასიანი ხალიფა 1170 – 1180 წწ.

¹⁰⁴² Asbridge T., The Crusades, 293-294.

¹⁰⁴³ Gibb, H. A. R., The Rise of Saladin, 570.

¹⁰⁴⁴ ბოლდუინი და სიბილა იყვნენ მეფე ამორის შვილები მისი პირველი ქორწინებიდან. ამორის პირველი მეუღლე იყო აგნესი, ედესის გრაფ ჟოსლინ II ასული.

¹⁰⁴⁵ იზაბელა იყო მეფე ამორის შვილი მეორე ქორწინებიდან, მისი დედა იყო მარია კომნენოსი.

¹⁰⁴⁶ რაიმონდი III – ტრიპოლის გრაფი 1152 – 1187 წწ. ბოლდუინ IV რეგენტი 1174 – 1177 წწ. და ბოლდუინ V რეგენტი 1184 – 1186 წწ.

¹⁰⁴⁷ იბელინი – იერუსალიმის სამეფოს დაქვემდებარებაში მყოფი ტერიტორია იათას მახლობლად. იბელინის პირველი მმართველი და საგვარეულოს დამაარსებელი იყო ბარისანი, რომლის წარმომავლობაზე დღესაც დავა მიმდინარეობს.

ადგილობრივი ღიდებულები და ჰოსპიტალიერთა¹⁰⁴⁸ ორდენი. მეორე დაჯგუფება, რომელსაც სათავეში ედგნენ ცოტა ხნის წინ ალექსო ციხიდან გათავისუფლებული რენე დე შატიონი¹⁰⁴⁹ და ედესის ნომინალური გრაფი ჟოსლინი¹⁰⁵⁰, რადიკალური და აგრესიული პოლიტიკის მომხრე იყო. ამ ფრთას მხარს უჭერდნენ წმინდა მიწაზე ახლად ჩამოსული ევროპელი ღიდებულები და ტამპლიერთა ორდენი¹⁰⁵¹. მეფე ამორის პირველი ცოლი, მეფე ბოლდუინისა და სიბილას დედა, აგნესი, თავის ძმას, ჟოსლინს და რადიკალთა ფრთას მიემხრო, ხოლო მარია კომნენოსმა, რომელიც იბელინის მმართველის ძმაზე, ბალიანზე გათხოვდა, რაიმონდის პარტიას დაუჭირა მხარი. რაიმონდის რეგენტობა მხოლოდ სამ წელიწადს გაგრძელდა. 1176 წელს მეფე გახდა 16 წლის, რის შედეგადაც ის დამოუკიდებლად შეუდგა სამეფოს მართვა-გამგებლობას. მეფემ საკუთარი ბიძა, ჟოსლინი დაიახლოვა, რის შედეგადაც დედამისმა, აგნესმა, დიდი ძალაუფლება მოიპოვა. ის ამბიციური და ძალაუფლების მოყვარული ქალი იყო და შვილებზე მალე დიდი გავლენა მოიპოვა¹⁰⁵². ამ დროს სიბილას გათხოვების საკითხი დადგა. სავარაუდოდ საფრანგეთის მეფის ლუი VII რჩევით, მეფე ბოლდუინმა უილიამ V დე მონფერატის¹⁰⁵³ შვილი, უილიამი მოიწვია, რომელსაც საკუთარი და მიათხოვა. თუმცა უილიამი მომდევნო წელს მალარიით დაავადდა და ისე გარდაიცვალა, რომ შვილის გაჩენას ვერ მოესწრო. სიბილამ ვაჟი 1177 წლის ბოლოს გააჩინა¹⁰⁵⁴.

კაიროში დაბრუნების შემდეგ, სალაჰ ად-დინი ეგვიპტეში დიდხანს არ გაჩერე-

¹⁰⁴⁸ ჰოსპიტალიერები – სამხედრო-სამონასტრო ორდენი, რომელიც დაარსდა 1113 წელს და დღემდე არსებობს.

¹⁰⁴⁹ რენე დე შატიონი 1125 – 1187 წწ. – მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილე. ანტიოქიის გამგებელი 1153 – 1160 წწ და ტრანსიორდანიის ლორდი 1177 – 1187 წწ. რენემ 15 წელი გაატარა მუსლიმთა ტყვეობაში ქალაქ ალეპოში.

¹⁰⁵⁰ ჟოსლინი III (1139 – 1200 წწ) – ედესის ნომინალური გრაფი, ჟოსლინი II შვილი.

¹⁰⁵¹ ტამპლიერთა ორდენი – სამხედრო-სამონასტრო ორდენი, რომელიც დაარსდა 1118 წელს და განადგურებულ იქნა 1307 წელს საფრანგეთის მეფე ფილიპე ლამაზისა და პაპის კლემენტ V ბრძანებით.

¹⁰⁵² Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 405-407.

¹⁰⁵³ უილიამ V დე მონფერატი – პროვინცია მონფერატის მმართველი 1136 – 1191 წწ.

¹⁰⁵⁴ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 411.

ბულა. სულტნის სარდლობით, ეგვიპტურმა ლაშქარმა ლამასა¹⁰⁵⁵ და ასკალონზე მიიტანა იერიში, საიდანაც წმინდა მიწის სიღრმეში შეიჭრა. არაბი მემკვიდრეების გადმოცემით, ეგვიპტელთა რიგებში დისციპლინა ძალზე სუსტი იყო და მათ მიდამოების დარცვა დაიწყეს. ამ დროს სალაჰ ად-დინის ლაშქრის წინ მეფე ბოლდუინი და იერუსალიმის ჯარი გამოჩნდა. ეგვიპტელებმა გადაჯგუფება ვერ მოასწრეს და ქრისტიანებმა ისინი დაამარცხეს. თვით სალაჰ ად-დინმაც კი გაჭირვებით უშველა თავს¹⁰⁵⁶. მიუხედავად ამ გამარჯვებისა, ბოლდუინს მუსლიმთა მიწებზე იერიში არ მიუტანია, რადგან მტრის ტერიტორიაზე გადასასვლელად საკმარისი ძალა არ გააჩნდა. მომდევნო რამდენიმე წლის განმავლობაში სასაზღვრო შეტაკებები იერუსალიმის სამეფოსა და სალაჰ ად-დინის ჯარებს შორის არ ცხრებოდა, თუმცა მხარეებს მასშტაბური მოქმედებებისთვის არ ეცალათ. სულტანი ანატოლიასა და ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში მიმდინარე პროცესებით იყო დაკავებული, სადაც მის წინააღმდეგ რუმის სულტანი ყილიჩ არსლანი¹⁰⁵⁷ და სხვა ადგილობრივი მმართველები გამოვიდნენ და მათი მოთხოვნა გახდა აუცილებელი. ხანგრძლივი ბრძოლების და დიპლომატიური მოლაპარაკებების შემდეგ, 1183 წლისთვის, სალაჰ ად-დინმა მუსლიმ მმართველებთან ურთიერთობები მეტწილად დააღაგა და ალექსოვ დაიკავა.

თავის მხრივ, მეფე ბოლდუინი სამეფოს შიდა პრობლემებში იყო ჩართული, სადაც დაპირისპირება რადიკალ და ზომიერ პარტიებს შორის კიდევ უფრო დაიძაბა. 1180 წელს, დედა დედოფალ აგნესის მოწვევით, წმინდა მიწაზე ჩავიდა საშუალო რანგის დიდგვაროვანი, გი დე ლუზინიანი¹⁰⁵⁸, რომელიც, გადმოცემების მიხედვით, სუსტი და უტკუო ახალგაზრდა იყო. აგნესისა და სიბილას დაუნიებული მოთხოვნის შემდეგ, მეფე ბოლდუინი დათანხმდა გისა და სიბილას ქორწინებაზე. ამან დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია ზომიერი პარტიის დიდგვაროვნებში, რადგან მეფე ბოლდუინის გარდაცვალების შემდეგ იერუსალიმის მეფე სწორედ გი

¹⁰⁵⁵ ლამა – ქალაქი პალესტინის ავტონომიის ტერიტორიაზე.

¹⁰⁵⁶ Gibb, H. A. R., *The Rise of Saladin*, 571.

¹⁰⁵⁷ ყილიჩ არსლანი II – რუმის სულტანი 1156 – 1192 წწ.

¹⁰⁵⁸ გი დე ლუზინიანი (1160 – 1194 წწ) – იერუსალიმის მეფე (მეუღლის, სიბილას თანამმართველი) 1186 – 1192 წწ., კვიპროსის მეფე 1192 – 1194 წწ.

გახდებოდა, ვინაიდან კეთრით დაავადებულ მეფეს მემკვიდრე არ ჰყავდა, ხოლო გი აგნესისა და სიბილას მარიონეტი იქნებოდა. რადიკალთა პარტიამ კიდევ უფრო დიდი გავლენა მოიპოვა, როდესაც 1180 წელს იერუსალიმის პარტიარქი ამორი გარდაიცვალა. ახალ პატრიარქად, აგნესის მხარდაჭერით, არჩეულ იქნა კესარიის ეპისკოპოსი ჰერაკლიუსი – გაუნათლებელი მღვდელმსახური, რომელიც რადიკალთა გავლენის ქვეშ მოექცა¹⁰⁵⁹.

რადიკალთა პარტიის თვითნებობა კარგად გამოჩნდა, როდესაც 1183 წელს რენე დე შატიონმა წითელ ზღვაში მარბიელი რეიდი მოაწყო. რენეს ბრძანებით, ციხესიმაგრე კერაკში დაამზადეს ხუთი გალერა¹⁰⁶⁰, რომლებიც აქლემებით აქაბას ყურეში გადაიტანეს და წითელ ზღვაში ჩაუშვეს. ორმა გემმა აქაბას¹⁰⁶¹ პორტის საზღვაო მისასვლელი გადაკეტა, ხოლო რენემ ქალაქზე სახმელეთო იერიში მიიტანა. დარჩენილი სამი გალერა სამხრეთით გაეშურა, სადაც ეგვიპტისა და არაბეთის ნახევარკუნძულის სანაპიროების ძარცვას მიჰყო ხელი. რამდენიმე კვირის განმავლობაში ისინი აყაჩაღებდნენ ვაჭრებსა და პილიგრიმებს. გადმოცემის თანახმად, მათი რეიდები იმდენად მასშტაბური იყო, რომ ისლამის წმინდა ქალაქებს, მექასა და მედინას, შეუქმნეს საფრთხე. ქრისტიანთა მარბიელი ლაშქარის განადგურება მხოლოდ მას შემდეგ გახდა შესაძლებელი, რაც წითელ ზღვაში ეგვიპტის სამხედრო ფლოტი იქნა გადასროლილი. ეგვიპტელებმა აიძულეს რენეს რაზმები, ხმელეთზე გადასულიყვნენ და არაბეთის ნახევარკუნძულის სიღრმეში შესულიყვნენ, სადაც მოიმწყვდიეს და ამოხოცეს¹⁰⁶².

იმავე წელს მეფე ბოლდუინის დაავადება გამწვავდა და მან სამეფოს რეგენტობა გი დე ლუზინიანს უბოძა¹⁰⁶³. ამ დროისთვის სალაჰ ად-დინმა სირიაში პოზიციები

¹⁰⁵⁹Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 424 – 425.

¹⁰⁶⁰გალერა – გემი, რომელიც განკუთვნილი იყო სამხედრო რაზმების გადასაცვანად.

¹⁰⁶¹აქაბა – საპორტო ქალაქი დღევანდელი იორდანის ტერიტორიაზე. გადის წითელ ზღვაზე.

¹⁰⁶²Asbridge T., The Crusades, 324 – 325.

¹⁰⁶³Baldwin M.W., The Decline and Fall of Jerusalem, 1174 – 1189, in “A History of the Crusades”, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969, 461; Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 599.

საბოლოოდ გაიმყარა და ქრისტიანთა სამეფოების დალაშქვრა განიზრახა. ის და-
მასკოდან იერუსალიმის სამეფოს საზღვრისკენ დაიძრა, სადაც მას ჯვაროსანთა
დიდძალი არმია დახვდა. მუსლიმებმა და ქრისტიანებმა რამდენიმე კვირა გაა-
ტარეს პირისპირ, თუმცა ბრძოლის დაწყება ვერ გაბედეს და საბოლოოდ ორივე
მხარე უკან გაბრუნდა. იერუსალიმში დაბრუნებულ გი დე ლუზინიანს მეფის რისხ-
ვა დაატყდა თავს. ბოლდუინმა მას სიმბდალე დააბრალა, რეგენტობა ჩამოართვა
და თავის მემკვიდრედ სიბილას შვილი პირველი ქორწინებიდან, ბოლდუინი,¹⁶⁵⁴
გამოაცხადა. გაბრამებული გი იაფოში¹⁶⁵⁵ დაბრუნდა და იერუსალიმის მეფის მორ-
ჩილებაზე უარი განაცხადა. ამის საპასუხოდ, მეფემ იაფო და ასკალონი დალაშ-
ქრა, თუმცა გის დამარცხება ვერ შეძლო. ამ მოვლენების შედეგად სამეფო კარ-
ზე გავლენა კვლავ ტრიპოლის გრაფმა რაიმონდმა და იბელინის მმართველებმა
დაიბრუნეს. იმავე წლის 20 ნოემბერს სალაჰ ად-დინი დიდძალი არმიით კერაკის
ციხესიმაგრეს მიაღდა, სადაც მეფის ნახევარდის, იზაბელასა და რენე დე შატიონის
გერის, ჰამფრის¹⁶⁵⁶, ქორწილი მიმდინარეობდა. რენემ სასწრაფოდ სთხოვა დახ-
მარება მეფეს, რომელიც უმაღ კერაკისკენ გაემართა. სამეფო ლაშქარი ციხესი-
მაგრეს 4 დეკემბერს მიუახლოვდა. შეიტყო თუ არა სალაჰ ად-დინმა ბოლდუინის
მოახლოების შესახებ, კერაკის ალყა უმაღ მოხსნა და დამასკოში დაბრუნდა¹⁶⁵⁷.

1185 წელს გარდაიცვალა იერუსალიმის მეფე ბოლდუინ IV. სიკვდილის წინ მან თა-
ვის მემკვიდრედ დაამტკიცა საკუთარი დისშვილი, რვა წლის ბოლდუინი, ხოლო
რეგენტად რაიმონდი დანიშნა. ბოლდუინ V ტახტზე ერთი წელიც არ გაუტარებია,
1186 წლის აგვისტოს ბოლოს ის გარდაიცვალა. იმავე წელს იერუსალიმის მეფედ
გი დე ლუზინიანი აკურთხეს და ძალაუფლება კვლავ რადიკალთა პარტიის ხელ-
ში დაბრუნდა, ხოლო რაიმონდი თავის მომხრეებთან ერთად ნაბლუსში გადავი-

¹⁶⁵⁴ ბოლდუინ V – სიბილასა და უილიამ დე მონფერატის შვილი. იერუსალიმის მეფე 1185 – 1186 წწ.

¹⁶⁵⁵ იაფო – ისტორიული ქალაქი დღევანდელი თელ-ავივის ტერიტორიაზე.

¹⁶⁵⁶ ჰამფრი IV (1166 – 1198 წწ.) – ის იყო ჰამფრი III და ნაბლუსის მმართველის ფილიპ დე მი-
ლის ასულის, სტეფანისა, შვილი. სტეფანისა მესამე და უკანასკნელი ქმარი იყო რენე დე
შატიონი.

¹⁶⁵⁷ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 441.

1187 წლის კამპანიები

ლეგენდა

-  ჯვაროსანთა სიმაგრეები
-  მუსლიმთა სიმაგრეები
-  სალაჰ ად-დინის გადაადგილების მარშრუტი
-  მუსლიმთა გადაადგილების მარშრუტი
-  ჯვაროსანთა ბანაკი
-  მუსლიმთა ბანაკი
-  სავაჭრო და პოლიგრიმთა გზები
-  ტრიპოლის საგრაფო
-  გალილეის მიწები
-  ტრანსიორდანიის მიწები

1187 წლის სამხედრო
კამპანიები



და¹⁰⁶⁸. იმავე 1186 წელს კერაკის მმართველმა, რენე დე შატიონმა, იერუსალიმის სამეფოსთვის სავალალო გადაწყვეტილება მიიღო. ის თავს დაესხა ეგვიპტიდან სირიაში მიმავალ ქარავანს, ხელთ იგდო დიდძალი ნადავლი და მრავალი ტყვე აიყვანა. ამ თავდასხმით რენემ დაარღვია 1180 წელს რაიმონდსა და სალაჰ ად-დინს შორის დადებული შეთანხმება ქარავნების თავისუფალ მიმოსვლებთან

¹⁰⁶⁸ Baldwin M.W., The Decline and Fall of Jerusalem, 604 – 605.

დაკავშირებით. სულთანმა კერაკის მმართველს ტყვეთა გათავისუფლება და ნა-
ძარცვის დაბრუნება მოსთხოვა, რაზეც რენემ უარი განაცხადა. ამის შემდეგ სალაჰ
ად-დინმა იგივე მოთხოვნით მეფე გის მიმართა, თუმცა ამჯერადაც უშედეგოდ¹⁰⁵⁹.
სალაჰ ად-დინმა იერუსალიმზე ლაშქრობისთვის მზადება დაიწყო. მან შეკრიბა
მესოპოტამიის, ეგვიპტისა და სირიის ჯარები, რომელთა საერთო რაოდენობას
დახლოებით 12 000 პროფესიონალი მხედარი და 30 000 მოხალისე შეადგენდა¹⁰⁷⁰.
მუსლიმებმა თანმიმდევრულად დაიწყეს იერუსალიმის სამეფოს მიწებზე შეტევე-
ბი. იერიშები ხორციელდებოდა საზღვრის გასწვრივ სხვადასხვა სტრატეგიულად
მნიშვნელოვან პუნქტებზე, როგორიც იყო კერაკი, მონრეალი, ტიბერია და სხვ.
1187 წლის 27 ივნისისთვის სალაჰ ად-დინმა დაასრულა ჯარების შეგროვება და
შეტევისთვის სრულ მზადყოფნაში იმყოფებოდა.

მუსლიმებმა მდინარე იორდანე გალილეის ზღვის სამხრეთით გადაკვეთეს და
იერუსალიმის სამეფოს სიღრმეში შეიჭრნენ. სალაჰ ად-დინთან საბრძოლველად
მეფე გიმ 1 200 რაინდისა და 15 000 – 18 000 ათასი ქვეითისგან შემდგარი ლაშქარი
შეკრიბა და მოწინააღმდეგისკენ დაიძრა. ჯვაროსნები ტიბერიიდან დაახლოებით
16 კილომეტრში მდებარე დასახლება საფიაში დაბანკდნენ¹⁰⁷¹. სალაჰ ად-დინის
მთავარი მიზანი იყო, ქრისტიანთა წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლა მის მიერ
შერჩეულ ადგილას გაემართა. ამისთვის, პირველი იერიში მან ტიბერიაზე მიიტანა
და ქალაქი აიღო. სულთანმა სწორედ გათვალა, რომ ჯვაროსნები დაუფიქრებლად
უმოკლესი გზით გაემართებოდნენ ტიბერიის მიმართულებით¹⁰⁷². მართლაც, 3 ივ-
ლისს, შეტყო თუ არა მეფე გიმ ტიბერიის დაცემის ამბავი, უმაღლეს დამჯერად
მუსლიმთა წინააღმდეგ. გზა ძალზედ რთული აღმოჩნდა, სიცხე და წყურვილმა
იმდენად შეაწუხა ჯვაროსნები, რომ მეფემ ჰატინის პლატოსთან¹⁰⁷³ დაბანაკება და
ლამის გათენება ბრძანა.

ამ დროს, სალაჰ ად-დინმა მოხსნა ტიბერიიდან თავისი ძირითადი ძალები და

¹⁰⁵⁹Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 450.

¹⁰⁷⁰Asbridge T., The Crusades, 343.

¹⁰⁷¹იქვე, 345.

¹⁰⁷²Baldwin M.W., The Decline and Fall of Jerusalem, 611.

¹⁰⁷³ჰატინი – მდებარეობს დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.



ჰატიონის ველი

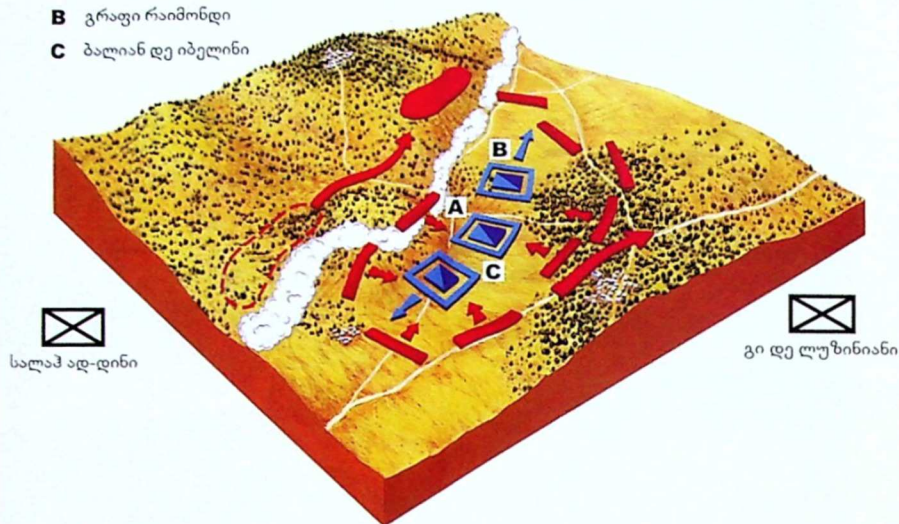
იერუსალიმის ლაშქარს ალყა შემოარტყა. მოწინააღმდეგეთა მდგომარეობის დასამძიმებლად, მუსლიმებმა ჯვაროსანთა ირგვლივ ბუჩქნარს ცეცხლი მოუკიდეს. იერუსალიმის ლაშქარი გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. მწყურვალი, დემორალიზებული და სიცხით შეწუხებული მებრძოლები მხოლოდ წყალზე ფიქრობდნენ. მათ არაორგანიზებულად სცადეს ტიბერიის ტბისკენ გაჭრა, რომელიც რამდენიმე კილომეტრში იყო და ჯვაროსნები მას კარგად ხედავდნენ. თუმცა სალაჰ ად-დინის ლაშქარმა ისინი ჰატიონის პლატოზე გაუვალ ალყაში მოაქცია და უდაბურ, კლდოვან მიწაზე თითქმის მთლიანად ამოხოცა.

ბრძოლის ველიდან გაქცევა მხოლოდ რაიმონდმა, ბალიანმა, სიდონის მმართველმა რენემ და ჯვაროსანთა მცირე რაზმმა შეძლო. სალაჰ ად-დინის ტყვეობაში აღმოჩნდნენ მეფე გი, რენე დე შატიონი, ტამპლიერთა დიდი მაგისტრი ჟერარ დე

ჰატინის ბრძოლა
1187 წლის 4 ივლისი დილა

ჰატინის ბრძოლა.
გეგმა 1

- A** გი დე ლუზინიანი
- B** გრაფი რაიმონდი
- C** ბალიან დე იბელინი



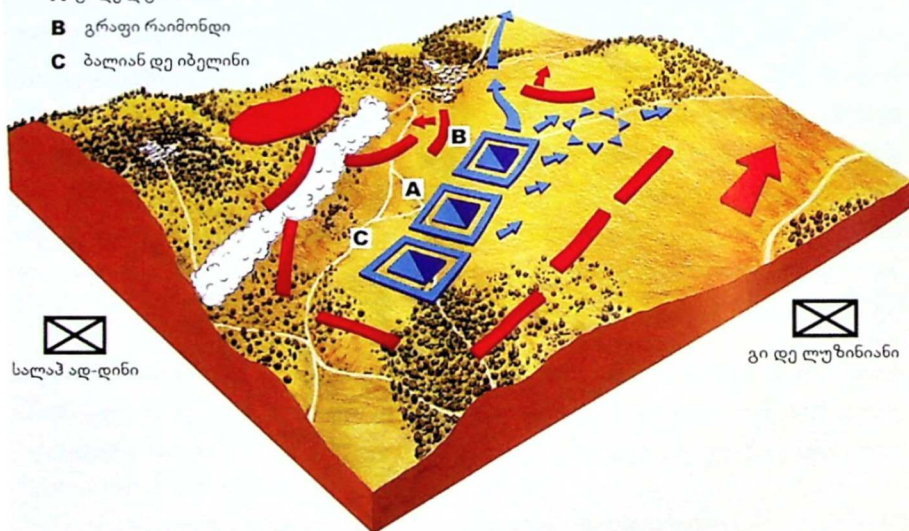
სალაჰ ად-დინი

გი დე ლუზინიანი

ჰატინის ბრძოლა
1187 წლის 4 ივლისი შუადღე

ჰატინის ბრძოლა.
გეგმა 2

- A** გი დე ლუზინიანი
- B** გრაფი რაიმონდი
- C** ბალიან დე იბელინი



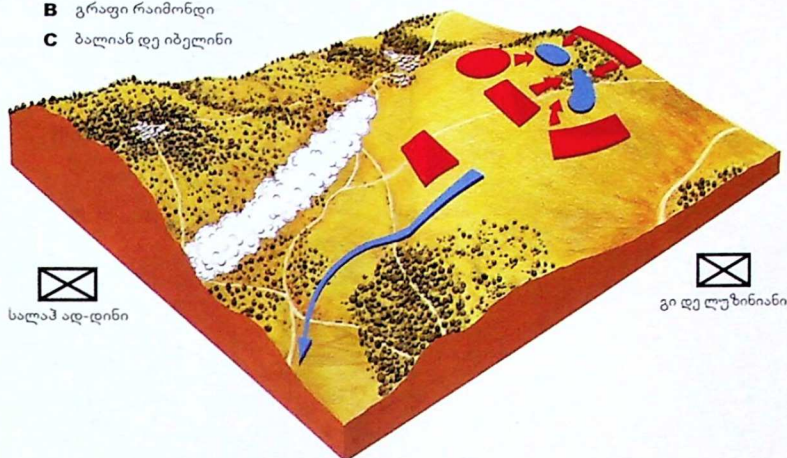
სალაჰ ად-დინი

გი დე ლუზინიანი

ჰატიინის ბრძოლა
1187 წლის 4 ივლისი სალაჰმუ

ჰატიინის ბრძოლა.
გვერდი 3

- A** გი დე ლუზინიანი
B გრაფი რაიმონდი
C ბალიან დე იბელინი



რიდფორი¹⁰⁷⁴ და სხვა მრავალი ქრისტიანი დიდგვაროვანი. გადმოცემის თანახმად, ბრძოლის შემდეგ სალაჰ ად-დინი მათ საკუთარ კარავში შეხვდა. მან იერუსალიმის მეფეს ჰერმონის მთიდან¹⁰⁷⁵ ჩამოტანილი ყინულით გაციებული ვარდის წყალი მიართვა. გიმ წყალი მოსვა და სასმისი რენე დე შატიონს გადააწოდა. როდესაც რენემაც დალია, სალაჰ ად-დინმა განუცხადა, რომ კერაკის მმართველს წყალი გიმ მიაწოდა და არა თვითონ სულტანმა, ამდენად, მასზე სტუმრის სტატუსი არ ვრცელდება და საკუთარ ხელით მოკვეთა თავი რენეს. ამ ქმედებით შეშინებულ მეფე გის კი განუცხადა, რომ მის სიცოცხლეს საფრთხე არ ემუქრებოდა, რადგან მეფეს მეორე მეფის მოკვლა არ შეეფერებოდა. ამის შემდეგ სულტანმა ბრძანა, ტყვეებს კარგად მოჰყრობინენ და დამასკოში გაეგზავნათ. ბრძანება არ შეეხო მხოლოდ სამხედრო ორდენების რაინდებს, რომლებიც სიკვდილით დასაჯეს. თავის მოკვეთას მხოლოდ ტამპლიერთა დიდი მაგისტრი, ჟერარ დე რიდფორი გადაურჩა და სალაჰ ად-დინის ტყვეობაში დარჩა¹⁰⁷⁶.

¹⁰⁷⁴ ჟერარ დე რიდფორი – ტამპლიერთა ორდენის დიდი მაგისტრი 1184 – 1189 წწ.

¹⁰⁷⁵ ჰერმონის მთა – მდებარეობს ბუფერულ ზონაში ისრაელს, სირიასა და ლიბანს შორის.

¹⁰⁷⁶ Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 457 – 460.



სიდონი

მიღწეული გამარჯვების შემდეგ სალაჰ ად-დინს დრო არ დაუკარგავს და თან-მიმდევრობით დაიწყო იერუსალიმის სამეფოს სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ქალაქების დაკავება. ვინაიდან ჰატინის ბრძოლაში სამეფოს მეზობოლთა უმეტესობა ან დაიღუპა, ან ტყვედ ჩავარდა, ქალაქები პრაქტიკულად დაუცველი დარჩა. ტიბერია სალაჰ ად-დინს უბრძოლველად ჩაბარდა. სულტანმა მთავარი იერიში სანაპირო ქალაქებზე მიიტანა და მიყოლებით აიღო ბეირუთი, სიდონი, ჰაიფა, კესარია და არსუფი. დამატებითი იერიში განხორციელდა ასევე ეგვიპტიდან.

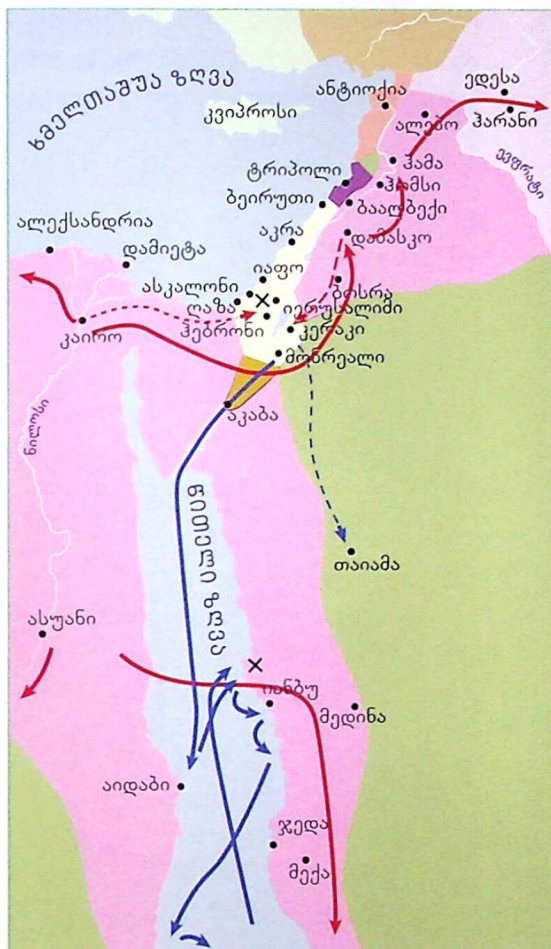
ლაშქარს სათავეში სალაჰ ად-დინის ძმა, ალ-ადილი¹⁰⁷⁷, ედგა, რომელმაც იაფო, ასკალონი, ლაზა და რამლა დაიკავა¹⁰⁷⁸. მიუხედავად იმისა, რომ სტრატეგიულად უმნიშვნელოვანესი საპორტო ქალაქი ტვიროსი, სადაც გამაგრდნენ ჰატინში გადარჩენილი დიდგვაროვნები, კვლავ ქრისტიანთა ხელში იყო, სალაჰ ად-დინის

¹⁰⁷⁷ ალ-ადილი – ეგვიპტის სულტანი 1200 – 1218 წწ.

¹⁰⁷⁸ Asbridge T., The Crusades, 354.

ლეგენდა

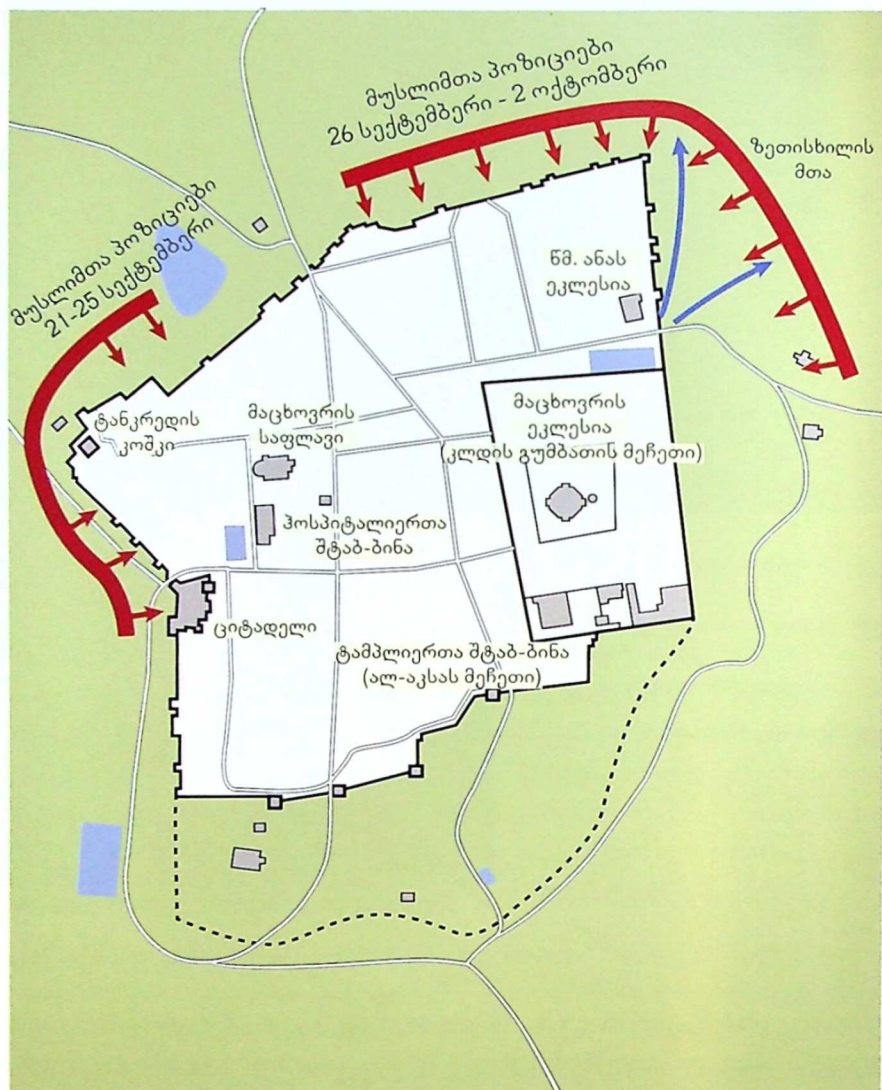
- ➔ სალაჰ ად-დინის იერიში კერაკზე 1183 წ.
- ➔ სალაჰ ად-დინის იერიში 1177 წ.
- ➔ სალაჰ ად-დინის კამპანიები 1173-1185 წწ.
- ➔ რენე დე შატონის თავდასხმა ქარავანზე 1181 წ.
- ➔ რენე დე შატონის კამპანია ნითელ ზღვაში 1182 - 1183 წწ.
- სალაჰ ად-დინის იმპერია 1174 წ.
- სალაჰ ად-დინის მიერ დაპყრობილი მუსლიმური ტერიტორიები 1174 წლის შემდეგ
- სალაჰ ად-დინის მიერ დაპყრობილი ჯვაროსანთა ტერიტორიები 1174-1186 წწ.
- ბიზანტიის იმპერია
- სომხური სამთავროები
- იერუსალიმის სამეფო
- ტრიპოლის აგრაფო
- ანტიოქიის სამთავრო



სალაჰ ად-დინის იერუსალიმის სამეფოზე ლაშქრობა

საბოლოო მიზანს იერუსალიმი წარმოადგენდა. წმინდა ქალაქის დაბრუნებას უდიდესი იდეოლოგიური მნიშვნელობა ჰქონდა. ამდენად, სულტანი იერუსალიმისკენ დაიძრა. ამ დროს, სალაჰ ად-დინს ტვიროსიდან მისწერა ბალიანმა და იერუსალიმში მშვიდობიანად შესვლა სთხოვა, რათა მეუღლე, მარია კომნენოსი

იერუსალიმის ალყა 1187 წელს



და შვილები ტვიროსში გადაეყვანა. სულტანმა მას ამის ნება დართო იმ პირობით, რომ ის იერუსალიმში უიარაღოდ შევიდოდა და იქ მხოლოდ ერთ ღამეს დარჩებოდა. ქალაქში ბალიანმა აღმოაჩინა, რომ პატრიარქი ჰერაკლიუსი და სამხედრო ორდენების წარმომადგენლები დაცვის ორგანიზებას უშედეგოდ ცდილობდნენ. დამცველებმა იბელინის მმართველს იერუსალიმში დარჩენა და დახმარება სთხოვეს. ბალიანი რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ერთის მხრივ, მან პირობა მისცა სალაჰ ად-დინს, რომ ქალაქში მხოლოდ ერთ ღამეს დარჩებოდა და ცოლ-შვილს გამოიყვანდა, მეორეს მხრივ, მას არ შეეძლო იერუსალიმის მოსახლეობა დაუცველად დაეტოვებინა. ამდენად, მან კვლავ მისწერა სულტანს და არსებული ვითარება აუხსნა. სალაჰ ად-დინმა დაათვათა ბალიანის გულწრფელობა და ღირსება, პირობის გატეხვა შეუნდო და მისი ოჯახის იერუსალიმიდან ტვიროსში გადასაცვანად ესკორტი გაუგზავნა. მას შემდეგ, რაც მარიამ ქალაქი დატოვა, ბალიანი დაცვის ორგანიზებას შეუდგა. ქალაქში იმ მომენტისთვის ძალიან ცოტა მამაკაცი და სულ ორი რაინდი იმყოფებოდა, ამდენად მოტივაციის ასამაღლებლად, ბალიანმა ყველა 16 წელს გადაცილებული ახალგაზრდა და ოცდაათამდე მამაკაცი რაინდად აკურთხა. მან ბრძანა ქალაქში არსებული მთელი საჭმლის მოგროვება და ყველა ბრძოლისუნარიანი მამაკაცი შეაიარაღა. 20 სექტემბერს სალაჰ ად-დინმა იერუსალიმი ალყაში მოაქცია.

თავდაპირველად მან იერიში მიიტანა ქალაქის ჩრდილოეთ და ჩრდილო-დასავლეთ კედლებზე, თუმცა დაცვა ვერ გაარღვია. ხუთი დღის უშედეგო შეტევების შემდეგ, სულტანმა თავისი ბანაკი ზეთისხილის მთაზე გადაიტანა. 26 სექტემბერს იერიშები განახლდა და სულტანის მეზრძოლებმა დასავლეთ კედელი დანაღმეს. 29 სექტემბრისთვის კედელი უკვე გარღვეული იყო და მისი დაცვა შეუძლებელი გახდა. მომდევნო დღეს ბალიანი სალაჰ ად-დინის ბანაკში გაემართა, რათა ქალაქის ჩაბარების პირობებზე მოლაპარაკებოდა სულტანს. შეხვედრისას სალაჰ ად-დინმა ბალიანს შეახსენა 1099 წელს იერუსალიმის აღებისას ჯვაროსანთა მიერ მოწყობილი ჟლეტა და განუცხადა, რომ მან იერუსალიმის ძალით აღების ფიცი დადო. ამდენად, მხოლოდ უპირობო კაპიტულაციის შემთხვევაში არ დაღვრიდა ქალაქის მცხოვრებთა სისხლს. ამაზე ბალიანმა უპასუხა, რომ ქალაქის დამცველებს დასაკარგი აღარათფერი ჰქონდათ და სანამ მუსლიმები ქალაქში შევიდოდნენ, ის ყველა სიწმინდის დანგრევის ბრძანებას გასცემდა. ამდენად, მათ მხოლოდ ნანგ-

რევები დახვდებოდათ. სალაჰ ად-დინი დათანხმდა ქალაქის ჩაბარებაზე, თუმცა ყველა გამოსულ მოსახლეზე გადასახადი მოითხოვა – მამაკაცზე 10 დინარი, ქალზე 5 დინარი, ხოლო ბავშვზე 1 დინარი. ამაზე ბალიანმა უპასუხა, რომ ქალაქში 20 000-ზე მეტი ღარიბი მოსახლე იყო და მათ თანხის გადახდის საშუალება არ ჰქონდათ. საბოლოოდ შეთანხმება შედგა იმაზე, რომ ვისაც საშუალება ჰქონდა, თავის გამოსასყიდს თვითონ გადაიხდიდა, ხოლო ქალაქის საგანძურში არსებული 30 000 დინარის ფასად 7000 ღარიბი მოსახლე იქნებოდა გათავისუფლებული. მუსლიმები გაოგნებულნი იყვნენ პატრიარქ ჰერაკლიუსის ქმედებით, როდესაც მან თავისი გამოსასყიდი 10 დინარი გადაიხდა და ძვირფასეულობითა და საქონლით დატვირთული ურმებით დატოვა ქალაქი. როდესაც სალაჰ ად-დინის ძმამ, ალ-ადილმა მონობისთვის განწირული ტყვეების რიგი დაინახა, მან სულტანს საჩუქრად 1000 ტყვე სთხოვა და როდესაც ძმამ მისი თხოვნა დააკმაყოფილა, ყველა უმაღლესი გაათავისუფლა. სულტანმა ასევე 500 ტყვე ბალიანს და 700 ტყვე პატრიარქს უბოძა. მან აგრეთვე ბრძანა ყველა ქალის, ბავშვის და მოხუცის გათავისუფლება, ხოლო შემდეგ, გათავისუფლებულ ქალთა ქმრებსაც უბოძა თავისუფლება, ქვრივები და ობლები კი პირადი ხაზინიდან დაასაჩუქრა. ამდენად, სულტანმა დიდი მოწყობა და გულუხვობა გამოავლინა. მან პრაქტიკულად ქალაქის მთელ მოსახლეობას უვნებლად წასვლის უფლება მისცა, ხოლო იერუსალიმი, სადაც მხოლოდ მართლმდიდებელი და მონოფიზიტი ქრისტიანები დარჩნენ, ხელუხლებლად ჩაიბარა¹⁰⁷⁹.

¹⁰⁷⁹Runciman S., A History of the Crusades, vol. II, 463 – 466.

მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობა

პატივის მარცხმა და იერუსალიმის დაკარგვამ დიდი გამომხაურება ჰპოვა ევროპელი მონარქებისა და დიდგვაროვნების რიგებში. ინგლისის მეფე რიჩარდ ლომგულმა¹⁰⁸⁰, საფრანგეთის მეფე ფილიპემ¹⁰⁸¹ და საღვთო რომის იმპერატორმა ფრიდრიხ I ბარბაროსამ¹⁰⁸² უმაღლეს გამოხატეს მზადყოფნა, წმინდა მიწაზე გამგზავრებულიყვნენ და იერუსალიმი დაებრუნებინათ. პირველი, ვინც წმინდა ქალაქისკენ დაიძრა, იყო ფრიდრიხ ბარბაროსა. მან გადაკვეთა ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიები და ანტიოქიას მიუახლოვდა, თუმცა სელეუკიასთან¹⁰⁸³ უბედური შეძახვევის მსხვერპლი გახდა. 1190 წლის 10 ივნისს ის მდინარის გადაკვეთის დროს დახრჩო, რის შედეგადაც გერმანელი მეზღოვების სულისკვეთება დაეცა და ისინი ჯვაროსნულ ლაშქრობას პირველივე ეტაპზე გამოეთიშნენ¹⁰⁸⁴. ამ დროს რიჩარდი და ფილიპე ჯერ კიდევ ევროპაში იმყოფებოდნენ და ლაშქრობისთვის ემზადებოდნენ.

¹⁰⁸⁰ რიჩარდ I ლომგული – ინგლისის მეფე 1189 – 1199 წწ., მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის ერთ-ერთი ლიდერი.

¹⁰⁸¹ ფილიპე II – საფრანგეთის მეფე 1180 – 1223 წწ.

¹⁰⁸² ფრიდრიხ I ბარბაროსა – საღვთო რომის იმპერიის იმპერატორი 1155 – 1190 წწ.

¹⁰⁸³ სელეუკია – ისტორიული ქალაქი დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე, ანტიოქიის მახლობლად.

¹⁰⁸⁴ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 16. Painter S., The Third Crusade, Richard the Lionhearted and Phillip Augustus, in "A History of the Crusades", vol. II, ed. R. L. Wolf and H. W. Hazard, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969, 49.

მეფეები ჯერ 1189 წლის 30 დეკემბერს, ხოლო განმეორებით 1190 წლის 16 მარტსა და 2 ივლისს შეხვდნენ ერთმანეთს ლაშქრობის დეტალებზე მოსალაპარაკებლად. საბოლოოდ, 1190 წლის 4 ივლისს, საფრანგეთისა და ინგლისის მეფეებმა გეზი სიცილიისკენ აიღეს, საიდანაც ჯვაროსნული ლაშქრობის დაწყებას გეგმავდნენ.¹⁰⁶⁵

ამ დროს წმინდა მიწაზე მცხოვრები ჯვაროსნები ყველა ძალებით ცდილობდნენ, სალაპ ად-დინისგან თავი დაეცვათ. როგორც აღმოჩნდა, სალაპ ად-დინმა დიდი შედომა დაუშვა, როდესაც ტვიროსი არ აიღო. ეს სტრატეგიულად უმნიშვნელოვანესი ქალაქი წინააღმდეგობის მთავარ საყრდენ პუნქტად და ევროპიდან მომარაგების ცენტრად იქცა. ქალაქის დაცვას ხელმძღვანელობდა კონრად დე მონფერატი¹⁰⁶⁶. პირველი, ვინც ტვიროსში გამაგრებულ ჯვაროსანთა დასახმარებლად მივიდა, იყო სიცილიის მეფე ვილჰელმ II, რომელსაც ძლიერი ფლოტი ახლდა თან. თავის მხრივ, სალაპ ად-დინმა, გამოსასყიდის ან ტერიტორიების სანაცლოდ, დიდგვაროვანი ტყვეების გათავისუფლება დაიწყო. ასე მან გაათავისუფლა მეფე გი დე ლუზინიანი, ჰამფრი ტორონელი, უილიამ დე მონფერატი და ჟერარდ დე რიდფორი. სულთანმა ძალიან კარგად იცოდა, რასაც აკეთებდა, ერთის მხრივ, მან უბრძოლველად მიიღო ახალი ტერიტორიები, ხოლო მეორეს მხრივ, გააღვივა შუღლი ჯვაროსანთა რიგებში. გი დე ლუზინიანისა და რაიმონდის მომხრეთა შორის მტრობა კიდევ უფრო გამწვავდა. მიუხედავად იმისა, რომ ტრიპოლის გრაფი 1187 წელს გარდაიცვალა, მის თანამებრძოლებს ერთობა არ დაუკარგავთ და ისინი კონრად დე მონფერატს მიემხრნენ. ტყვეობიდან გათავისუფლებულმა გი დე ლუზინიანმა და მისმა მომხრეებმა კონრადი და იბელინები ჰატინის მარცხში დაადანაშაულეს, რადგან მათ გადამწყვეტ ბრძოლამდე მიატოვეს ლაშქარი. თავის მხრივ, კონრადმა იერუსალიმის დაკარგვაზე სრული პასუხისმგებლობა გის დააკისრა და მის მეფედ აღიარებაზე უარი განაცხადა¹⁰⁶⁷. გარდა ამისა, კონრადის ბრძანებით, ტყვეობიდან გათავისუფლებული გი და მისი მომხრეები ტვიროსში არ შეუშვეს. ამის შედეგად მეფე გი და მისი მომხრეები აკრასკენ გაემართნენ და ქა-

¹⁰⁶⁵ Asbridge T., *The Crusades*, 388 – 389.

¹⁰⁶⁶ კონრად დე მონფერატი – მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილე, ტვიროსის მმართველი და იერუსალიმის მეფე 1192 წ.

¹⁰⁶⁷ Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. III, 20.

ლაქის მისადგომებთან დაბანაკდნენ. თუმცა, ქალაქის აღება არ უცდიათ და აკრა კვლავ მუსლიმთა ხელში დარჩა. ქალაქის სიახლოვეს გამართულ ბანაკში მათ ევროპიდან წამოსული ძალები შეუერთდნენ, რომლებმაც ინგლისისა და საფრანგეთის მეფეებზე ადრე დატოვეს ევროპის ტერიტორია. ჯვაროსნების ბანაკს მალე სალაჰ ად-დინიც მიუახლოვდა. დაიწყო მცირე შეტაკებები ევროპელებსა და მუსლიმებს შორის. 1189 წლის ოქტომბრის თვის დასაწყისში გის დასახმარებლად კონრად დე მონფერატიც მივიდა, რამაც ჯვაროსნებს სალაჰ ად-დინის წინააღმდეგ უფრო აქტიური ქმედების საშუალება მისცა. მათ სალაჰ ად-დინის პოზიციებს შეუტეეს, თავდაპირველად წარმატებას მიაღწიეს, თუმცა თურქული კავალერიის კონტრშეტევას ვერ გაუძლეს და უკან დაიხიეს. ჯვაროსანთა მდგომარეობა ზამთრის მოახლოებამ გაართულა¹⁰⁸⁸. 1190 წლის ზამთარი ჯარებმა პირისპირ გაატარეს, თუმცა – მნიშვნელოვანი ბრძოლების გარეშე. მარტის თვეში გიმ და კონრადმა მოილაპარაკეს იმაზე, რომ ტვიროსი კონრადს დარჩებოდა და ის გის მეფედ აღიარებდა. ამის შემდეგ კონრადი თავისი ჯარითურთ ტვიროსში დაბრუნდა. ბრძოლები მუსლიმთა და ქრისტიანთა შორის მაისში განახლდა და მთელი ზაფხული მიმდინარეობდა. შემოდგომით ჯვაროსანთა ბანაკში ეპიდემია გავრცელდა, რასაც დედოფალი სიბილა და მისი ორი მცირეწლოვანი ქალიშვილი ემსხვერპლა. ამ გარემოებამ პოლიტიკური კრიზისი გამოიწვია. გი დე ლუზინიანმა იერუსალიმის სამეფოს გვირგვინი სიბილასთან ქორწილის შედეგად მიიღო, ამდენად, დედოფლის გარდაცვალების შემდეგ მისი მეფობის ლეგიტიმურობა საეჭვო შეიქნა. არსებულ ვითარებაში ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ იზაბელა რჩებოდა, რომელიც ჰამფრი ტორონელის მეუღლე იყო. სასწრაფოდ შედგა სასულიერო და საერო პირთა კრება და იზაბელას დედის, მარია კომნენოსის, მხარდაჭერით მიღებულ იქნა გადაწყვეტოლება, რომ უნდა მომხდარიყო იზაბელასა და ჰამფრის განქორწინება და ახალგაზრდა დედოფალი კონრად დე მონფერატზე გათხოვლიყო. ქორწილი 1190 წლის 20 ნოემბერს შედგა. ეს მნიშვნელოვანი დარტყმა იყო გი დე ლუზინიანისა და მის მომხრეთა პოლიტიკურ პოზიციებზე. ამ ქორწინების შედეგად იერუსალიმის ლეგიტიმურ მეფედ კონრადი იქცა, თუმცა ოფიციალურ კურთხევამდე მან ამ ტიტულის ტარებაზე უარი განაცხადა¹⁰⁸⁹. აკრასთან გამაგ-

¹⁰⁸⁸Painter S., The Third Crusade, 52.

¹⁰⁸⁹Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 31-32.

რებულ ჯვაროსანთა ბანაკში მდგომარეობა უკიდურესად დამძიმდა, საკვები არ იშოვებოდა და მეზრძოლები შიმშილობდნენ. როდესაც ვითარება უკვე უიმედო გახდა, სანაპიროს მოადგა ხორბლით სავსე გემი, რომელმაც – საკვების გარდა – დამამედებელი ამბებიც მოუტანა ჯვაროსნებს – საფრანგეთისა და ინგლისის მეფეები წმინდა მიწას უახლოვდებოდნენ¹⁰⁹⁰. გაიგო თუ არა გი დე ლუზინიანმა რიჩარდის მოახლოების ამბავი, ჰამფრი ტორონელისა და ანტიოქიის მმართველის, ბოემუნდ III, თანხლებით კვიპროსზე გაცურა, სადაც 1191 წლის 11 მაისს ინგლისის მეფეს შეხვდა. რიჩარდმა გი და მისი ძმა გოდფრი კარგად მიიღო და ძვირფასი საჩუქრები გადასცა. იერუსალიმის ტახტისთვის დაპირისპირებაში მან ლუზინიანების მხარე დაიჭირა, ხოლო საფრანგეთის მეფე ფილიპემ, რომელიც 1191 წლის 20 აპრილს უკვე წმინდა მიწაზე იმყოფებოდა, კონრად დე მონფერატის პოზიციის მხარდამჭერად გამოვიდა. ვიდრე ინგლისის მეფე წმინდა მიწაზე გაემგზავრებოდა, მან და გი დე ლუზინიანმა მოახდინეს კვიპროსის ოკუპაცია და დაატყვევეს კუნძულის იმუამინდელი გამგებელი, ისააკ კომნენოსი. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ინგლისის მეფემ სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ყველა პუნქტი დაიკავა, გაძარცვა ისააკის ხაზინა და მოსახლეობას მაღალი გადასახადები დაუწესა, 5 ივნისს მან წმინდა მიწისკენ გაცურა¹⁰⁹¹. 6 ივნისს რიჩარდის ფლოტი ტვიროსს მიუახლოვდა, თუმცა, კონრადისა და ფილიპეს ბრძანებით, გარნიზონმა ის ქალაქში არ შეუშვა და რიჩარდი 8 ივნისს აკრასთან განლაგებულ ჯვაროსანთა ბანაკს შეუერთდა. ივნისის ბოლოს სალაჰ ად-დინმა დამატებითი ძალები მიიღო. მის ლაშქარს შეუერთდნენ ახალი დანაყოფები ეგვიპტიდან და მოსულიდან. მიუხედავად ამისა, სულთანს არ შესწევდა ძალა, ჯვაროსანთა ბანაკზე მასშტაბური იერიში მიეტანა, რადგან ევროპელებმა გაამაგრეს თავიანთი პოზიციები და ძლიერი თავდაცვითი ზღუდეები ააგეს. ვითარება უცვლელი რჩებოდა გარკვეული დროის განმავლობაში. ხშირი შეტაკებების მიუხედავად, მუსლიმები მასშტაბურ შეტევაზე არ გადადიოდნენ, ხოლო ჯვაროსნებს ძალები არ ჰყოფნიდათ აკრას ასაღებად. ჯვაროსანთა ბანაკში დაპირისპრება იერუსალიმის ტახტისთვის კიდევ უფრო გამძაფრდა, რომელშიც იტალიის ქალაქების წარმომადგენლებიც ჩაერთნენ. პიზელებმა გის და რიჩარდს დაუჭირეს მხარი, ხოლო გენუელები კონრადს და ფილიპეს მიემხრ-

¹⁰⁹⁰ იქვე, 33.

¹⁰⁹¹ Painter S., *The Third Crusade*, 63–64.

ნენ¹⁰⁹². 3 ივლისიდან ჯვაროსნებმა დაიწყეს მასობრივი იერიშები აკრაზე. მათ შეძლეს კედლის ნაწილის აფეთქება და 11 ივლისს ქალაქმა კაპიტულაცია გამოაცხადა¹⁰⁹³. მხარეებმა შემდეგ პირობებზე მოილაპარაკეს: სიცოცხლე შეუნარჩუნდებოდა ქალაქის ყველა მცხოვრებს, თავის მხრივ, სალაპ ად-დინი ჯვაროსნებს 200 000 ოქროს დინარს გადაუხდიდა და გაათავისუფლებდა 15 000 ქრისტიან ტყვეს და 100 დიდგვაროვანს, ასევე ქრისტიანებს მაცხოვრის ჯვარი დაუბრუნდებოდათ¹⁰⁹⁴. ქალაქის აღების შემდეგ შედგა საერთო კრება, რომელზეც იერუსალიმის მეფის საკითხი უნდა გადაწყვეტილიყო. საბოლოოდ მხარეები შეთანხმდნენ იმაზე, რომ გი დე ლუზინიანი შეინარჩუნებდა ამ ტიტულს სიცოცხლის განმავლობაში, ხოლო კონრადი ტვიროსის გამგებლად დარჩებოდა. ამის შემდეგ საფრანგეთის მეფე ფილიპემ განაცხადა, რომ ის ევროპაში ბრუნდებოდა. 31 ივლისს ის კონრადის თანხლებით ტვიროსში გაემგზავრა, საიდანაც სამი დღის შემდეგ საფრანგეთისკენ გაცურა¹⁰⁹⁵.

საფრანგეთის მეფის ევროპაში გამგზავრების შემდეგ, ჯვაროსანთა ლაშქრის ერთადერთ ლიდერად რიჩარდ ლომგული დარჩა. მან სალაპ ად-დინთან ელჩობა გაგზავნა, რათა აკრას ჩაბარების პირობები შეუფერხებლად განხორციელებულიყო. შეთანხმების მიხედვით, ქრისტიანი ტყვეების გათავისუფლება და თანხის გადახდა სამ ეტაპად უნდა წარმართულიყო. 11 აგვისტოს სალაპ ად-დინმა რიჩარდს თანხის პირველი ნაწილი და ტყვეები გაუგზავნა, თუმცა არ გაათავისუფლა ყველა დიდგვაროვანი და ისინი მძევლებად დაიტოვა. რიჩარდმა ეს შეთანხმების დარღვევად გამოაცხადა და აკრაში დატყვევებული 2 700 ქალაქის დამცველი – მათი ცოლ-შვილიანად – სიკვდილით დასაჯა. გადარჩა მხოლოდ რამდენიმე ფიზიკურად ძლიერი ადამიანი, რომლებიც მონებად აქციეს¹⁰⁹⁶.

22 აგვისტოს რიჩარდმა ჯვაროსანთა ლაშქარი აკრადან გამოიყვანა და სანაპიროს გასწვრივ სამხრეთისკენ გაემართა. სალაპ ად-დინი მის პარალელურად

¹⁰⁹² Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 48-49.

¹⁰⁹³ Painter S., The Third Crusade, 69.

¹⁰⁹⁴ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 50.

¹⁰⁹⁵ Painter S., The Third Crusade, 69.

¹⁰⁹⁶ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 53.



პარა

გადაადგილდებოდა. ჯვაროსანთა გადაადგილებას გაუსაძლისს ხდიდა სიციხე და მუსლიმთა მუდმივი თავდასხმები. გადამწყვეტი ბრძოლა მოწინააღმდეგეთა შორის 7 სექტემბერს, არსუფის ჩრდილოეთით მდებარე ვაკეზე გაიმართა, რომელშიც ჯვაროსნებმა დამაჯერებელი გამარჯვება მოიპოვეს. მიუხედავად იმისა, რომ მხარეებს შედარებით მცირე დანაკარგები ჰქონდათ, ბრძოლის შედეგს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ისლამის გამორჩეული დამცველი, სალაჰ ად-დინი, დამარცხდა, ხოლო ჯვაროსნებმა ჰატინის შემდეგ პირველი გამარჯვება მოიპოვეს¹⁰⁹⁷, რამაც მათი სულისკვეთება აამაღლა. თავის მხრივ, ქრისტიანებთან მარცხმა სულტნის ავტორიტეტის შესუსტება გამოიწვია და მუსლიმთა ბანაკში უკმაყოფილოები გამოჩნდნენ. ბრძოლის შემდეგ სალაჰ ად-დინმა რამელაში დაიხია, ხოლო რიჩარ-

¹⁰⁹⁷ Asbridge T., *The Crusades*, 473.

დი იაფოში ჩავიდა, რადგან მას მომარაგებისთვის პორტი სჭირდებოდა. იაფოში გამაგრების შემდეგ ჯვაროსანთა ლაშქარმა ასკალონიც დაიკავა, რათა ალექსეთა ეგვიპტიდან დამატებითი ძალების გადმოსროლის შესაძლებლობა. მხოლოდ ამის შემდეგ რიჩარდმა ლოდში¹⁰⁹⁸ დაბანაკებულ ალ-ადილთან მოსალაპარაკებლად ჰამფრი ტორონელი გაგზავნა. ინგლისის მეფე მუსლიმებს შემდეგ პირობებს სთავაზობდა: ალ-ადილს სალაჰ ად-დინისგან სამართავად მთელი პალესტინა უნდა მიეღო და ცოლად შეერთო რიჩარდის და ჯოანა. ალ-ადილსა და ჯოანას იერუსალიმიდან ერთობლივად უნდა ემართათ წმინდა მიწა, ხოლო ქრისტიანებს იერუსალიმში შესვლის უფლება უნდა ჰქონოდათ. ასევე, ორივე მხრიდან ყველა ტყვე უნდა გათავისუფლებულიყო და ტამპლიერებსა და ჰოსპიტალიერებს მთელი ქონება უნდა დაბრუნებოდათ. გარდა ამისა, რიჩარდმა ალ-ადილს ქრისტიანობის მიღებაც შესთავაზა. ალ-ადილმა ამ პირობებზე უარი განაცხადა, მაგრამ ინგლისის მეფე ლოდში მიიწვია. შეხვედრა 8 ნოემბერს მეგობრულ გარემოში შედგა და მხარეებმა ძვირფასი საჩუქრები გაცვალეს. სწორედ ამ დროს სალაჰ ად-დინთან იმყოფებოდა კონრად დე მონფერატის ელჩი. მან სულტანს ტვიროსის მმართველის შეთავაზება გააცნო, რაც შემდგომში მდგომარეობდა: სიდონისა და ბეირუთის დაბრუნების შემთხვევაში, ის შეწყვეტდა ჯვაროსანთა მხარდაჭერას და მუსლიმებს აკრასაც გადასცემდა, თუმცა კონრადი რიჩარდის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებებზე უარს ამბობდა. მომდევნო დღეს სულტანთან რიჩარდის ელჩიც, ჰამფრი ტორონელიც ჩავიდა, რომელმაც მას რიჩარდის მიერ ალ-ადილისთვის შეთავაზებული პირობები გააცნო. სალაჰ ად-დინი საკმაო ხანს ფიქრობდა, რომელი მხარის პირობები მიეღო და აფერხებდა საბოლოო გადაწყვეტილების მიღებას, ხოლო ზამთრის დადგომისთანავე იერუსალიმში დაიხია. ამ დროს რიჩარდი ნელი სვლით წმინდა ქალაქის მიმართულებით მიიწევდა და 1192 წლის 3 იანვარს ციხესიმაგრე ბეით-ნუბაში გამაგრდა, რომელიც იერუსალიმიდან დაახლოებით 20 კილომეტრში მდებარეობდა. სიცივისა და წვიმიანი ამინდის მიუხედავად, ევროპელი რაინდები წმინდა ქალაქზე შეტევის მზადყოფნას გამოთქვამდნენ. თუმცა ადგილობრივი დიდებულები, რომლებიც კარგად იცნობდნენ გარემოს, ინგლისის მეფეს იერიშისგან თავის შეკავებას ურჩევდნენ, რადგან ქალაქის აღების შემთხვევაში, ჯვაროსნები მას დიდი ხნით ვერ შეინარჩუნებდნენ. მათი განცხადებით,

¹⁰⁹⁸ ლოდი – ქალაქი დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

წარმატების შემთხვევაშიც კი, მრავალი რაინდი ევროპაში დაბრუნდებოდა, რაც ცოცხალი ძალის ნაკლებობას გამოიწვევდა, ხოლო მუსლიმებს ნებისმიერ დროს შეეძლოთ დამატებითი ძალების გადმოსროლა ეგვიპტედან ან მესოპოტამიიდან. ინგლისის მეფე ხუთი დღის განმავლობაში აკვირდებოდა არსებულ ვითარებას და, საბოლოოდ, უკან დახევის ბრძანება გასცა. ჯვაროსნები ასკალონში გამაგრდნენ, სადაც ციტადელის აღდგენა დაიწყო. რიჩარდი კარგად ხვდებოდა ამ სტრატეგიული პუნქტის უდიდეს მნიშვნელობას. პირველ რიგში, რიჩარდმა ქალაქის თავდაცვის ზღუდეები აღადგინა. ასკალონის ნაკლი იყოს ის, რომ ქალაქს ნავსაყუდელი არ ჰქონდა, რის გამოც მომარაგება საკამოდ ჭირდა. მალე დეზერტირობის შემთხვევები გაჩნდა და ზოგი ფრანგი დიდებული ლიად წავიდა აკრაში. თავის მხრივ, აკრაში დაპირისპირება პიზელებსა და გენუელებს შორის საბრძოლო მოქმედებებში გადაიზარდა და პიზელებმა ქალაქზე კონტროლი დაამყარეს. სამი დღის შემდეგ მათ ქალაქში რიჩარდი მიიწვიეს. ინგლისის მეფე აკრაში 20 თებერვალს ჩავიდა. მან მშვიდობის დამყარება სცადა და კონრად დე მონფერატსაც კი შეხვდა, თუმცა ტვიროსის მმართველმა ასკალონში ჩასვლაზე და რიჩარდის დახმარებაზე უარი განაცხადა. ამის შემდეგ რიჩარდი ასკალონში დაბრუნდა და სალაჰ ად-დინთან მორიგი ელჩობა გაგზავნა. როდესაც ინგლისის მეფის ელჩი იერუსალიმში ჩავიდა, იქ მას კონრადის მიერ გაგზავნილი ელჩები, სიდონის გამგებელი რენე და ბალიან იბელინი დახვდა. ამ გარემოებამ ძალზე შეაშფოთა რიჩარდი, თუმცა სალაჰ ად-დინი კვლავ ორმაგ თამაშს თამაშობდა. 20 მარტს რიჩარდის ბანაკში ალ-ადილი გამოჩნდა და მან მეფეს შემდეგი სამშვიდობო პირობები შესთავაზა: ჯვაროსნები შეინარჩუნებდნენ დაპყრობილ მიწებს და მათ იერუსალიმის მოლოცვის უფლება მიეცემოდათ. გარდა ამისა, მათ დაუბრუნდებოდათ მაცხოვრის ჯვარი. ეს პირობები ორივე მხარისთვის მისაღები აღმოჩნდა და სამშვიდობო შეთანხმება შედგა¹⁰⁹⁹.

სწრაფი დაზავება, სავარაუდოდ, იმითაც იყო გამოწვეული, რომ რიჩარდს ევროპიდან შემამოფოთებელი ამბები მოუვიდა. არეულობა იყო ინგლისში. ასევე საფრანგეთის მეფე ფილიპემ მის ძმასთან, ჯონთან,¹¹⁰⁰ დაიწყო მოლაპარაკებები, რაც

¹⁰⁹⁹ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 57-63.

¹¹⁰⁰ ჯონ უმიწაწყლო – რიჩარდ ლომგულის ძმა. ინგლისის მეფე 1099 – 1216 წწ.

საფრთხეს უქმნიდა რიჩარდის ინტერესებს ნორმანდიაში¹⁰¹. ამდენად, ინგლისის მეფემ წმინდა მიწაზე ყველა საქმის სწრაფად მოგვარება და ევროპაში გამგზავრება გადაწყვიტა. 16 აპრილს მან საერთო კრება მოიწვია, რომელსაც სასულიერო პირები და დიდგვაროვნები ესწრებოდნენ, და იერუსალიმის მეფის საკითხი წამოაყენა. ყველა დამსწრემ ერთხმად განაცხადა, რომ იერუსალიმის მეფედ კონრად დე მონფერატი უნდა ყოფილიყო არჩეული. რიჩარდმა მიიღო ეს გადაწყვეტილება და კონრადთან მაცნე გაგზავნა. კონრადმა სიხარულით მიიღო ახალი ამბავი და კორონაციისთვის მზადება დაიწყო, თუმცა მას იერუსალიმის ტახტზე ასვლა არ ეწერა. 1192 წლის 28 აპრილს, იერუსალიმის ახლადარჩეული მეფე ორი ასასინის მსხვერპლი გახდა¹⁰². კონრადის მკვლელობა დიდი დარტყმა იყო ჯვაროსნებისთვის. იერუსალიმის ტახტი ცარიელი დარჩა და ის, ვინც დაქვრივებულ იზაბელას შეირთავდა ცოლად, ახალი მეფე გახდებოდა. ეს აღმოჩნდა ფრანგი დიდგვაროვანი ანრი შამპანელი¹⁰³, რომელიც ინგლისისა და საფრანგეთის მეფეების ახლო ნათესავი იყო, რიჩარდიც და ფილიპეც მას ბიძებად ეკუთვნოდნენ დედის მხრიდან¹⁰⁴. თავდაპირველად, იზაბელა უარზე იყო, ვინმეს გაყოლოდა ცოლად, თუმცა საბოლოოდ თანხმობა განაცხადა. ქორწილი შედგა 5 მაისს და ახალდაქორწინებულები აკრაში დასახლდნენ. იერუსალიმის მეფის საკითხი საბოლოოდ რომ გადაეწყვიტა, რიჩარდმა გი დე ლუზინიანს უფლება მისცა, კვიპროსი ტამპლიერებისგან გამოეყვინა¹⁰⁵ და იქ დამკვიდრებულიყო. მხოლოდ ამის შემდეგ გადაწყვიტა ინგლისის მეფემ, კვლავ გაელაშქრა იერუსალიმზე. 1192 წლის 11 ივნისს რიჩარდის ლაშქარი კვლავ ბეით-ნუბაში დაბანაკდა. სალაჰ ად-დინი ამ დროს იერუსალიმში იყო გამაგრებული, სადაც მას დამატებითი ძალები მესოპო-

¹⁰¹ ნორმანდია – პროვინცია დღევანდელი საფრანგეთის ჩრდილოეთ ნაწილში.

¹⁰² Painter S., The Third Crusade, 80.

¹⁰³ ანრი შამპანელი – შამპანის გრაფი 1181 – 1197 წწ. იერუსალიმის მეფე 1192 – 1197 წწ.

¹⁰⁴ ანრი შამპანელის დედა, მარია (1145 – 1198 წწ.), იყო საფრანგეთის მეფის ლუი VII და ელეონორა აქვითანელის (1122– 1204 წწ.) ასული და, შესაბამისად, საფრანგეთის მეფის ფილიპე II ლიძლი და. ასევე ის იყო რიჩარდ ლომგულის ნახევარდა დედის მხრიდან. 1152 წელს ფილიპე II განქორწინების შემდეგ, ელეონორა ცოლად გაჰყვა ინგლისის მეფე ჰენრი II, რომელთანაც ეყოლა ხუთი ვაჟი და სამი ასული, მათ შორის რიჩარდ ლომგული და ჯონ უმიწაწყლო.

¹⁰⁵ კვიპროსის დაკავების შემდეგ, რიჩარდ ლომგულმა ის ტამპლიერებს მიჰყიდა.



კრაკ დე შვევლიუს ციხესიმაგრე

ტამიიდან მოუვიდნენ. რამდენიმე დღის განმავლობაში მხარეები მხოლოდ მცირე შეტაკებებით შემოიფარგლებოდნენ. 20 ივნისს რიჩარდის მსტოვრებმა მეფეს აცნობეს, რომ ეგვიპტიდან იერუსალიმის მიმართულების დიდი ქარავანი მიემართებოდა. სამი დღის შემდეგ რიჩარდი თავს დაესხა მომავალ ქარავანს და დიდძალი ალაფი იგდო ხელთ. შეიტყო თუ არა სალაჰ ად-დინმა ეს ამბავი, უმაღლეს ბრძანებით-ნუბასა და იერუსალიმს შორის ყველა ჯა მოეწამლათ და ხეხილი გაეჩეხათ, რადგან, მისი აზრით, ქარავნის პროდუქტების ხელში ჩაგდების შემდეგ რიჩარდი უმაღლეს იერუსალიმისკენ დაიძრებოდა. თუმცა სულტნის შიში არ გამართლდა. რიჩარდი ხვდებოდა, რომ ქარავნის გაძარცვიდან მიღებული პროდუქტების მიუხედავად, მას იერუსალიმის აღდგენის, მითუმეტეს – ქალაქის შენარჩუნებისთვის, საკმარისი არც საკვები ჰქონდა და არც სასმელი წყალი. ამდენად, 4 ივლისს მან უკან დახევის ბრძანება გასცა. ჯვაროსნები იაფოში დაბრუნდნენ, საიდანაც ინგლისის მეფემ სალაჰ ად-დინთან მოლაპარაკებები განაახლა. სულტანი თანახმა იყო ანრი შამპანელთან კეთილმეზობლურ ურთიერთობაზე და იერუსალიმში ევროპელი სასულიერო პირებისთვის წირვის უფლების მიცემაზე. ასევე – სულტანი მზად იყო, ანრისთვის დაეთმო ჯვაროსნების მიერ დაკავებული სანაპირო ქალა-



მარაბის მონასტერი

ქები, ასკალონის გარდა. თუმცა, რიჩარდი ასკალონის ჯვაროსანთა ხელში დატოვებას ითხოვდა. მოლაპარაკებები ჩიხში შევიდა, ხოლო რიჩარდი აკრაში გაემგზავრა. ამით ისარგებლა სალაჰ ად-დინმა და 27 ივლისს სწრაფი იერიშით იაფო აიღო. შეიტყო თუ არა რიჩარდმა იაფოს დაკარგვის ამბავი, უმაღლესი უკან დაბრუნდა და ქალაქი დაიბრუნა. ამის შემდეგ მოლაპარაკებები სულტანსა და ინგლისის მეფეს შორის განახლდა. საბოლოოდ, 2 სექტემბერს, მხარეები შეთანხმდნენ იმაზე, რომ ტვიროსიდან იაფომდე მდებარე სანაპირო ქალაქები ჯვაროსნების ხელში დარჩებოდა, ასევე მათ იერუსალიმის მოლოცვის უფლება ეძლეოდათ. უთანხმოების მთავარი წყარო, ასკალონი, განადგურებულ უნდა ყოფილიყო. მუსლიმებსა და ქრისტიანებს ერთმანეთის მიწებზე უსაფრთხო გადაადგილების უფლება ეძლეოდათ. შეთანხმების გაფორმების შემდეგ, ინგლისის მეფე წმინდა მიწაზე დიდხანს არ დარჩენილა – 9 ოქტომბერს მან ევროპისკენ გაცურა. ასე დასრულდა მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობა¹¹⁰⁶.

¹¹⁰⁶ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 66-74.

მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობა

1193 წელს გარდაიცვალა სულტანი სალაჰ ად-დინი, და აიუბიანთა იმპერია ქაოს-მა მოიცვა. მისი მრავალი ნათესავი ცდილობდა, ძალაუფლება ხელში ჩაეგდო და სულტნის ტახტი დაეკავებინა. მრავალწლიანი ბრძოლების, დაპირისპირებებისა და მოჩვენებითი სამშვიდობო შეთანხმებების შემდეგ, სალაჰ ად-დინის იმპერიის ერთპიროვნული მმართველი გახდა მისი ძმა, ალ-ადილი. ახალი სულტანი შესანიშნავი მმართველი გამოდგა. ის ჯვაროსნებთან ხანგრძლივი ომის საჭიროებას ვერ ხედავდა და მათთან მშვიდობიანი თანაარსებობა არჩია. ალ-ადილი კარგად ხედავდა ევროპელებთან ვაჭრობის პერსპექტივებს და იტალიელ ვაჭრებს ეგვიპტეში დასახლების უფლება მისცა. 1202 წელს მან თავის შვილს, ალ-ქამილს, რომელიც იმ პერიოდში ეგვიპტის გამგებელი იყო, ვენეციასთან სავაჭრო ხელშეკრულების დადება ურჩია. მხარეები მალე შეთანხმდნენ შემდეგ პირობებზე: ალ-ქამილი ვენეციელ ვაჭრებს ნილოსის დელტის პორტებში უსაფრთხო ვაჭრობის გარანტიას აძლევდა, ხოლო ვენეციელებმა პირობა დადეს, რომ ეგვიპტის წინააღმდეგ ლაშქრობაში დახმარებას არავის გაუწევდნენ. თუმცა, იტალიელებმა დამალეს, რომ რიგ ევროპელ დიდგვაროვანთან უკვე შეთანხმებულები იყვნენ დაახლოებით 30 000 ევროპელი მებრძოლის ეგვიპტეში ტრანსპორტირებაზე და საფასურიც აღებუ-ლი ჰქონდათ¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Maalouf A., *The Crusades through Arab Eyes*, Translated from the French by Jon Rothchild, Saki, London, 2006. 218–220.

ევროპელები მორიგი ჯვაროსნული ლაშქრობისთვის ემზადებოდნენ. 1198 წლის 8 იანვარს რომის პაპად აირჩიეს ახალგაზრდა და ენერგიული ინოკენტი III. ახალი პაპი იერუსალიმის დაბრუნების იდეით იყო გატაცებული და უმაღლესი შეუდგა მორიგი ჯვაროსნული ლაშქრობისთვის მზადებას. თუმცა, ინოკენტის სურდა, რომ ახალი ლაშქრობა წმინდა საყდრის ხელმძღვანელობითა და დაფინანსებით წარმართულიყო. მისი აზრით, საერო პირები ამ ლაშქრობაში მხოლოდ შემსრულებელთა როლში უნდა ყოფილიყვნენ და ყველა პროცესი ეკლესიას უნდა ემართა. პაპმა ახალი საეკლესიო გადასახადები დააწესა და მებრძოლებს ლაშქრობისკენ მოუწოდა, მაგრამ ინოკენტის ყველა მცდელობა უშედეგო აღმოჩნდა. პირველ რიგში, ახლო აღმოსავლეთში ლაშქრობაზე უარი განაცხადეს ინგლისისა და საფრანგეთის მეფეებმა, რომლებიც შიდა პრობლემებით იყვნენ დაკავებული, საღვთო რომის იმპერია კი ქაოსში იყო ჩაფლული. პაპმა ვერც საჭირო თანხა და საკმარისი რაოდენობის მებრძოლები შეაგროვა. თუმცა ჯვაროსნული ლაშქრობის იდეა კვლავ ცოცხალი იყო და მის მთავარ ინიციატორებად ფრანგი დიდგვაროვნები, თეობალდ შამპანელი და ლუი დე ბლუა გამოვიდნენ¹¹⁰⁸. მათ მებრძოლთა შეკრება და ლაშქრობისთვის მზადება დაიწყეს. პირველ რიგში დადგა მთავარი სტრატეგიის საკითხი და გადაწდა, რომ იერიში ეგვიპტეზე უნდა მიეტანათ, რადგან სწორედ კაირო იყო მეტოქის მთავარი ცენტრი. ამის შემდეგ წამოიჭრა ტრანსპორტირების საკითხი. ამ პრობლემის გადასაჭრელად თეობალდმა და ლუიმ ვენეციელებს მიმართეს. 1201 წელს მხარეებს შორის შედგა შეთანხმება შემდეგი პირობებით: 85 000 მარკის სანაცვლოდ ვენეციელები ჯვაროსნებს უზრუნველყოფდნენ ტრანსპორტითა და ერთი წლის სანოვავით, რომელიც გათვლილი იყო 4 500 რაინდსა და 20 000 ქვეით მებრძოლზე. ლაშქრობისთვის მზადების დროს უეცრად მალარიით გარდაიცვალა თეობალდი, რომელიც იმ მომენტში მხოლოდ 20 წლის იყო. მისი ადგილი დაიკავა კონრად დე მონფერატის ძმამ, ბონიფაციუს დე მონფერატმა¹¹⁰⁹. 1202 წლის ზაფხულისთვის ჯვაროსნებს სალაშქროდ ყველაფერი მზად ჰქონდათ, გარდა ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორისა: მათ არ ჰყოფნიდათ ფული, რათა ვენეციელებისთვის შეპირებული 85 000 მარკა გადაეხადათ. ექსპედიცია ჩაშლის პირას იყო, თუმცა ჯვაროსნებს გამოსავალი ვენეციის დოჟმა, ენრიკო დანდოლომ

¹¹⁰⁸ Asbridge T., *The Crusades*, 524 – 527.

¹¹⁰⁹ Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. 3, 110 – 113.

შესთავაზა. დოჟის პირობების თანახმად, ვენეციელები ჯვაროსნებს ვალს გადაუვადებდნენ და ლაშქრობაშიც უშუალო სამხედრო მონაწილეობას მიიღებდნენ, მაგრამ წმინდა მიწაზე გამგზავრებამდე მათ ერთობლივად უნდა ელაშქრათ ვენეციის მტრების წინააღმდეგ. პირველი იერიში მოკავშირეებმა დალმაციის სანაპიროზე მდებარე ქალაქ ზარაზე¹⁰⁰ მიიტანეს.

შეიტყო თუ არა პაპმა ამ კამპანიის შესახებ, განრისხებულმა, მისი ყველა მონაწილე განკვეთა.

ელზასელი ბერი, გიუნთერ პერისელი,¹⁰¹ მეოთხე ჯვაროსნულ ლაშქრობაზე მოგვითხრობს: „ვენეციაში მათ გადაწყვიტეს, ხომალდებზე დამსხდარიყვნენ და პირდაპირ ეგვიპტის ქალაქ ალექსანდრიისაკენ გაეცურათ, რადგან ზღვის გადაღმა იმ დროს ჩვენებსა და ბარბაროსებს შორის მშვიდობა იყო (1198 წელს იერუსალიმის სამეფოსა და აღმოსავლეთის მუსლიმებს შორის 5-წლიანი ზავი დაიდო), რომელიც ჩვენებს არ უნდა დაერღვიათ, სიტყვა არ უნდა გაეტეხათ. ყველანი ერთსულოვნად შეთანხმდნენ, ალექსანდრიისკენ დაძრულიყვნენ და ალყაში მოექციათ... თუ ისინი ამას გააკეთებდნენ, სრულიად შესაძლებელი იყო, რომ ამ ბრწყინვალე ქალაქსაც და ეგვიპტის დიდ ნაწილსაც ადვილად დაუფლებოდნენ, რადგან ბოლო ხუთი წლის განმავლობაში ეგვიპტის მოსახლეობა მიწების უნაყოფობის გამო შიმშილობდა და ბევრი მათგანი დაიხოცა კიდევ... ამ ბრძნული გადაწყვეტილების შესრულებას ვენეციელთა ემშაკობამ შეუშალა ხელი... ვენეციელებმა, როგორც ხომალდების პატრონებმა და ადრიატიკის ზღვის მფლობელებმა, უარი უთხრეს ჯვაროსნებს ზღვაზე გადაყვანაზე, ვიდრე მათთან ერთად დალმაციის ქალაქ ზადარს არ აიღებდნენ... ვენეციელები ამბობდნენ, რომ ეს ქალაქი ყოველთვის ჩვენი ინტერესების წინააღმდეგ მოქმედებს, მისი მცხოვრებლები ხშირად, როგორც მეკობრეები, თავს ესხმოდნენ ვენეციის საქონლით დატვირთულ ხომალდებსო. ჩვენებს ეს წამოწყება უღირსად მოეჩვენათ, რადგან ქალაქი ქრისტიანული იყო

¹⁰⁰ ზარა – თანამედროვე ქალაქი ზადარი, რომელიც მდებარეობს ხორვატიის ტერიტორიაზე.

¹⁰¹ გიუნთერ პერისელი – ელზასელი ბერი პერისის მონასტრიდან, რომელმაც 1207-1208 წლებში კონსტანტინოპოლიდან პერისში ჩამოსული აბატ მარტინის მონათხრობის საფუძველზე დაწერა თხზულება „კონსტანტინოპოლის ისტორია“.

და უნგრეთის მეფეს ეკუთვნოდა. როდესაც უნგრეთის მეფემ ჯვარი აიღო, ამით, ჩვეულებისამებრ, საკუთარი თავი და სამფლობელო უმაღლესი პონტიფიკოსის მფარველობას მიანდო.... სანამ ვენეციელები დაჟინებით ითხოვდნენ თავისას, ჩვენები კი ჯიუტად უარს ამბობდნენ, ბევრი დრო გავიდა. ნაწილი რაინდებისა, ვისაც ფული და საკვები შემოეღია, თავის ქვეყანაში გაბრუნდა... ჯვაროსნები დათანხმდნენ შეესრულებინათ ის, რასაც ვენეციელები ითხოვდნენ, ვენეციელებისაგან კი წინასწარ ერთგულების ფიცი მიიღეს, რომ ჩვენებს შემდეგ აღექსანდრიაში გადაიყვანდნენ, თავადაც შეიარაღდებოდნენ და მათთან ერთად იომებდნენ...

[...] ფლოტილიამ ადრიატიკის ზღვა გადაცურა... გულდამძიმებულები და დათრგუნულები, ჩვენი მეომრები ნაპირს მიაღწენ. დრო რომ არ გაეჭიანურებინათ, დიდი ხმაურით ალყა შემოარტყეს ქალაქს. ალყა სამ დღეს გრძელდებოდა და ჩვენების თავდასხმები უფრო მუქარის ხასიათს ატარებდა, ვიდრე მტრულს, ამით სისხლისღვრის გარეშე აიძულეს ქალაქი, ჩაბარებულიყო. თუმცა მას შემდეგ, რაც ქალაქი გამარჯვებულებს ჩაბარდა, ვენეციელებმა მთელი სიძულვილით საფუძვლიანად დაანგრეს იგი.“

ზარადან ექსპედიციამ ვენეციის მთავარი მოწინააღმდეგის, კონსტანტოპოლის მმართველებით აიღო გეზი¹¹¹². ამ პერიოდში ბიზანტიის იმპერია პოლიტიკურ კრიზისში იმყოფებოდა. 1194 წელს ალექსი III ანგელოსმა¹¹¹³ თავის ძმას, ისააკ II¹¹¹⁴ გადატრიალება მოუწყო, დააბრმავა და თვითონ დაიკავა ბიზანტიის იმპერიის ტახტი. ის სუსტი მმართველი აღმოჩნდა და ქვეყანა მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო, მოსახლეობა უკმაყოფილო იყო, ალექსი ანგელოსის მმართველობამ მრავალი აჯანყება გამოიწვია. გარდა ამისა, 1202 წელს კონსტანტოპოლიდან გაიქცა დაბრმავებული და დატყვევებული ისააკ ანგელოსის ვაჟი ალექსი¹¹¹⁵. ის გაემართა თავისი დისა და მისი ქმრის, შვაბიის მეფის, ფილიპეს, კარზე, სადაც მას კარგად შეხვდნენ. ახალგაზრდა ალექსი შეხვდა ასევე ბონიფაციუს დე მონფერატს. ალექსიმ მათ ტახტის დაბრუნებაში დახმარება სთხოვა. ფილიპე იმ დროს დაკავებული იყო ადგილობ-

¹¹¹² Asbridge T., The Crusades, 529.

¹¹¹³ ალექსი III ანგელოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1195 – 1203 წწ.

¹¹¹⁴ ისააკ II ანგელოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1185 – 1195 და 1203 – 1204 წწ.

¹¹¹⁵ ალექსი IV ანგელოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1203 – 1204 წწ.

რივი საკითხებით, თუმცა ბონიფაციუსი სწორედ ჯვაროსნული ლაშქრობისთვის ემზადებოდა. შვებიდან ალექსი რომში გაემგზავრა, სადაც დახმარებისთვის ასევე რომის პაპს მიმართა, თუმცა უარი მიიღო. ინოკენტიმ კონსტანტინოპოლზე ლაშქრობა ბონიფაციუსსაც აუკრძალა¹¹⁶. ზარაში მყოფ ბონიფაციუსს ეახლა შვაბიის მეფის ელჩი, რომელმაც მას შეატყობინა, რომ თუ ჯვაროსნები ალექსის ტახტის დაბრუნებაში დაეხმარებოდნენ, ის მათ ვენეციელების ვალს დაუფარავდა, ეგვიპტეში გასამგზავრებელ ხარჯებს გამოუყოფდა და 10 000 მებრძოლს მიაშველებდა. ასევე მან დადო პირობა, რომ დააფინანსებდა წმინდა მიწაზე 500 რაინდის განთავსებას და, მაცხოვრის საფლავის დაბრუნების შემთხვევაში, ამ სიწმინდეს რომის ეკლესიას გადასცემდა. ბონიფაციუსმა ალექსის შეთავაზება დანდოლოს წარუდგინა, რომელმაც ის სიხარულით მიიღო. 1203 წლის 25 აპრილს ალექსი ზარაში ჩავიდა და 24 ივნისს ჯვაროსანთა ლაშქართან ერთად უკვე ბიზანტიის დედაქალაქის კედლებთან იდგა. იმპერატორი ალექსი III სრულიად მოუმზადებელი დახვდა მეტოქეს. მას ჯარი პრაქტიკულად აღარ ჰყავდა. რეგულარული არმია დემორგანიზებული იყო, სლავი და პაჭანიკი მოქირავნეები მხოლოდ გასამრჯელოს ელოდნენ. ტრადიციულად, იმპერატორის ერთგული ვარანგთა რაზმი უნდა ყოფილიყო, თუმცა ალექსი III ვერც მათი ერთგულება დაიმსახურა, რადგან ტახტი მემკვიდრეობით არ მიუღია და არც დადებითი პირადი თვისებებით გამოირჩეოდა. მიუხედავად ამისა, ქალაქის გარნიზონმა ჯვაროსნებს გარკვეული წინააღმდეგობა გაუწია. ალექსი III დატოვა ქალაქი და თრაკიაში¹¹⁷ გაიქცა. შეიტყვეს თუ არა ბიზანტიელმა ღიდეზულებმა იმპერატორის გაქცევის ამბავი, უმაღლ გამოიყვანეს სატუსალოდან დაბრმავებული ისააკ II და ჯვაროსნებს განუცხადეს, რომ მათ ისააკი კვლავ იმპერატორად გამოაცხადეს და ბრძოლის გაგრძელება აღარ გახდა საჭირო. ჯვაროსნებმა ამაზე უპასუხეს, რომ ისინი ისააკს იმპერატორად მხოლოდ იმ შემთხვევაში აღიარებდნენ, თუ მის თანამოსაყდრედ ალექსის აკურთხებდნენ და მამა-შვილი ჯვაროსნებისთვის მიცემულ პირობას შეასრულებდა. 1203 წლის 1 აგვისტოს აია სოფიას ტაძარში ალექსი IV ისააკ II თანამმართველად აკურთხეს. ტახტზე ასვლის შემდეგ ალექსი მალე მიხვდა, რომ ის ვერ შეძლებდა ჯვაროსნებისთვის მიცემუ-

¹¹⁶ Treadgold W., A history of Byzantine State and Society, 661 – 662.

¹¹⁷ თრაკია – ისტორიული პროვინცია სამხრეთ აღმოსავლეთ ევროპის ტერიტორიაზე და მოიცავს საბერძნეთის, ბულგარეთისა და თურქეთის ნაწილებს.

ლი პირობების შესრულებას. საჭირო თანხების შეგროვების მიზნით მან ქალაქში ახალი გადასახადები დააწესა და მრავალი საეკლესიო ქონების კონფისკაცია მოახდინა, თუმცა საკმარისი თანხა მაინც ვერ მოაგროვა. ალექსის ამ ქმედებების გარდა, მოსახლეობა უკმაყოფილო იყო ჯვაროსანთა ქცევითაც, რომლებიც უმოწყალოდ ძარცვავდნენ ქალაქის შემოგარენს, ხოლო თვითონ კონსტანტინოპოლში ნასვამ მდგომარეობაში დადიოდნენ და მოსახლეობას ავიწროვებდნენ. თავის მხრივ, ჯვაროსნებიც მალე მიხვდნენ, რომ ალექსის დადებული პირობების შესრულება არ ძალუძდა, რამაც მათი დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. 1204 წლის თებერვალში მოსახლეობის უკმაყოფილებამ მწვერვალს მიაღწია, ისინი სასახლეში შეიჭრნენ და ალექსი IV გადააყენეს. მის ადგილზე არჩეულ იქნა ერთ-ერთი რიგითი დიდგვაროვანი, ნიკოლას კანაბუსი. ამ არეულობით ისარგებლა ალექსი III სიძემ, ალექსი დუკა მურმუფლუსმა, ის სასახლეში შეიჭრა და თავი იმპერატორ ალექსი V¹¹⁹ გამოაცხადა. ალექსი IV და კანაბუსი დილეგში ჩააგდეს, სადაც ალექსი დაახრჩეს, ხოლო ისააკ II რამდენიმე დღეში გარდაიცვალა¹¹⁹.

მომხდარი გადატრიალების შემდეგ ჯვაროსნებმა ახალ იმპერატორს მისი წინამორბედის მიერ დაპირებული თანხის გადახდა მოსთხოვეს, რაზეც ცივი უარი მიიღეს. ეს პასუხი ჯვაროსნებისთვის მიუღებელი იყო და მათ ქალაქის ძალით აღება გადაწყვიტეს. 1204 წლის 12 აპრილს ათასობით ჯვაროსანი კონსტანტინოპოლში შეიჭრა. ქალაქის დაცვა უძლური აღმოჩნდა. ჯვაროსანთა მოძალეობას ალექსი V თავის სიმამრთან თრაკიაში გაექცა, ხოლო ჯვაროსნებმა ბიზანტიის იმპერატორად გამოაცხადეს მდიდარი, მაგრამ სუსტი ფლანდრიის გრაფი ბოლდუინ IX¹²⁰.

იერუსალიმის გასათავისუფლებლად შეკრებილი ევროპელები სამი დღის განმავლობაში უმოწყალოდ ძარცვავდნენ ქრისტიანული ბიზანტიის დედაქალაქს. მათ დახოცეს მოსახლეობა და ხელთ იგდეს საუკუნეობით შექმნილი ბიზანტიის ხელოვნების ნიმუშები. რაც ვერ წაიღეს, ცეცხლი მოუკიდეს. ასე, მაგალითად, ივნასიო დანდოლოს ბრძანებით, კონსტანტოპოლიდან ვენეციაში გაიგზავნა ოთხი

¹¹⁹ ალექსი V დუკა – ბიზანტიის იმპერატორი 1204 წ.

¹¹⁹ Runciman S., A History of the Crusades, vol. 3, 117-121.

¹²⁰ ბოლდუინ IX – მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილე, ფლანდრიის გრაფი 1194-1204 წწ., ბიზანტიის ე.წ. ლათინი იმპერატორი 1204 – 1205 წწ.

ცხენის ქანდაკება, რომელიც დღესაც ამშვენებს ვენეციის წმინდა მარკოზის ბაზილიკას. ჯვაროსნებმა არც ქრისტიანული რელიკვიები დაინდეს. მათ ხელთ იგდეს და ევროპაში გაგზავნეს იოანე ნათლისმცემლის მოკვეთილი თავი და მაცხოვრის ეკლის გვირგვინი¹²¹. ქრისტიანული სამყაროს ერთ-ერთი უდიდესი კულტურული და სულიერი ცენტრი ქრისტიანების ხელითვე იქნა განადგურებული. იერუსალიმისა და მაცხოვრის საფლავის გათავისუფლების ნაცვლად, მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილეებმა გაძარცვეს კონსტანტინე დიდის დაარსებული ქალაქი – ადგილი, სადაც რომის იმპერიაში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა.

იმდროინდელი წყაროები სხვადასხვა პოზიციიდან, მაგრამ დეტალურად გადმოგვცემენ კონსტანტინოპოლის აღების ამბავს.

ქრონიკა „კონსტანტინოპოლის განადგურება“: „მეფე ფილიპესგან მალემსრობოლი მოვიდა და წერილი მოიტანა მოთხოვნით, რომ მარკიზი და ბარონები მის სიძეს, იმპერატორ ალექსის დახმარებოდნენ... ამავე დროს თავად იმპერატორი ალექსი შვაბიაში ჩავიდა. ისინი კონსტანტინოპოლისკენ გაემართნენ... ხომალდები კონსტანტინოპოლთან მიცურდნენ, იმპერატორი ჯარით გამოვიდა და წინააღმდეგობა გაუწია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ხომალდები ნაპირთან გაჩერდნენ. ჩვენ ქალაქს ზღვიდან შემოვარტყით ალყა... პილიგრიმებმა – ხმელეთიდან. ბერძნებსა და მათ შორის მრავალჯერ მოხდა შეჯახება და ორივე მხრიდან ბევრი დაიხოცა. ამასობაში ვენეციელები თავის მანქანებით, არბალეტებით და ისრებით ზღვიდან უტევდნენ ქალაქს. ამ ბრძოლებშიც ბევრი დაიღუპა როგორც ბერძნების, ისე ვენეციელების მხრიდან. შემდეგ ვენეციელებმა ხომალდებზე კიბეები აღმართეს და ქალაქის კედლებს მიაყენეს. ამ კიბეებით ქალაქში გადავიდნენ, ბერძნები გააქციეს და ხანძარი გააჩინეს. მათ გადაწვეს და დაანგრიეს ქალაქის მნიშვნელოვანი ნაწილი და ამაზე მთელი დღე დახარჯეს. ღამის დადგომასთან ერთად, იმპერატორმა შეკრიბა, ვინც შეძლო და ქალაქიდან უჩუმრად გაიქცა. მომდევნო დღეს ბერძნები თვითონ დანებდნენ და ქალაქი პილიგრიმებს გადასცეს... როგორც კი კარიბჭე გაიღო, პილიგრიმები ქალაქში შევიდნენ. სამეფო სასახლეში... მათ დილეგში ჩაგდებული ისააკი იპოვეს. ძმამ ის დააბრმავა და იქ გამოკეტა. მათ ისააკი

¹²¹ Asbridge T., The Crusades, 530.

გაათავისუფლეს და მისი ვაჟი ალექსი ტახტზე აიყვანეს. გაწეული დიდი დახმარების საპასუხოდ ალექსიმ შეჰფიცა, რომ ვენეციელების ჯარსა და პილიგრიმებს მთელი წლის განმავლობაში შეინახავდა. ამასთანავე, თუ ისინი ზამთარს კონსტანტინოპოლში გაატარებდნენ, მაშინ მარტის დადგომასთან ერთად, ჯვრის მიღების შემდეგ, სანოვაცეს მოიმარაგებდა და თავადაც მათთან ერთად წავიდოდა... ამგვარად, ბერძნებმა და ლათინებმა შეთანხმებას მიაღწიეს... თუმცა ტაძარში მათ შორის მოხდა განხეთქილება და ორივე მხარემ ხელში იარაღი აიღო. ბერძენთა ბრბო გაიზარდა და ლათინებმა უკან დაიხიეს და, რადგან მათ თავის დაცვა არ შეეძლოთ, ხანძარი გააჩაღეს. ცეცხლის ალის დანახვაზე, ლათინთა დასახმარებლად ჯარები მოვიდნენ და თითქმის ნახევარი ქალაქი გაძარცვეს და დაანგრიეს... ბერძნები ჯგუფებად იკრიბებოდნენ, ლათინებს თავს ესხმოდნენ, ან მათ გააქცევდნენ, ან თავად გარბოდნენ. ლათინთა ჯარის ბარონები ამ უბედურებით დამწუხრდნენ და იმ ხალხის დახმარება აკრძალეს, რომლებმაც ბერძნების წინააღმდეგ იარაღი აღმართა. შედეგად ბერძენთა ბრბო უზომოდ გაიზარდა. ისინი ავიწროებდნენ ლათინებს, ვისაც ტყვედ ჩაიდგებდნენ, ასაკისა და სქესის მიუხედავად, დაუნდობლად ხოცავდნენ და შემდეგ წვავდნენ. ლათინები ისევ განრისხდნენ გონსგადასულ ბერძნებზე, რომლებიც ნავებითა და გემებით თავს ესხმოდნენ მათ ხომალდებს. ამით თავმოებზრებულმა პილიგრიმებმა და ვენეციელებმა გალერები ისევ შეაიარაღეს და ბერძნებს თავს დაესხნენ. ბერძნები გაიქცნენ. ლათინები მათ ქალაქის კარიბჭემდე მისდევდნენ, მრავალი დახოცეს... როდესაც ბერძნებმა დაინახეს, რომ მათი ქვეყანა განადგურებული იყო, შეიპყრეს თავიანთი იმპერატორი და ციხეში გამოკეტეს...

[...] ჩვენ ქალაქის კედლებს ისევ მივაყენეთ ხომალდები, ქალაქში ისევ შევედით, რასაც ბერძნების საშინელი ხოცვა-ჟლეტა მოჰყვა...

[...] მომდევნო დღეს ყველა ბერძენი მარკიზის ფერხთით დაეცა და მას თავისი მამულები გადასცა. ჩვენ დასახლებული კვარტლები ავიღეთ და ბერძნები ქალაქიდან გარბოდნენ. მთელი ალაფი ერთ ადგილას შევაგროვეთ, სამი კოშკი ვერცხლით გამოვავსეთ. შემდეგ იმპერატორის არჩევის საკითხის განხილვა დაიწყო. ექვსი კაცი ჩვენ ავირჩიეთ და ექვსი ვენეციელებმა. მათ (ე.ი. არჩეულ 12 კაცს) კი იმპერატორის არჩევის უფლება მიეცათ. ისინი თათბირობდნენ, ჩვენი და ვენეციელ-

თა რაზმების თანდასწრებით. იმპერატორად ფლანდრიის გრაფი ბოლდუინი გამოაცხადეს. იგი ჯარმაც დაამტკიცა და შემდეგ კვირას იმპერატორად აკურთხეს. იმ დროს ვენეციელებმა წმინდა სიბრძნის ეკლესია ხელში ჩაიგდეს და გამოაცხადეს: იმპერია თქვენია, ჩვენ კი საპატრიარქოს დავეუფლებით. ჩვენს კლირსა (ეკლესიის მსახური) და ვენეციელებს შორის განხეთქილება მოხდა. კლირმა პაპს მიმართა, რომ წმინდა სიბრძნის ეკლესიის მეთაური მას დაენიშნა. ამასობაში ჩვეულებრივი ალაფის განაწილება და დარიგება დაიწყო... ოცი მარკა თითოეულ რაინდს, ათი მარკა კლირიკსა და შეიარაღებულ მხედარს, ხუთი მარკა თითოეულ ქვეითს.“

ნიკიტა ქონიატე¹⁷², „ისტორია“: „ლათინები უტიფრად ძარცვავდნენ, იტაცებდნენ არა მხოლოდ მოქალაქეთა ქონებას, არამედ ღვთისადმი შეწირულსაც. შეუძლებელია, კაცმა ირწმუნოს, რა უმსგავსობას სჩადიოდნენ ისინი ეკლესიაში. ძვირფასი საკურთხეველი დაამსხვრიეს და ნაწილ-ნაწილ გაიყვეს. ასევე მოექცნენ სხვა საეკლესიო განძეულობასაც – გაიტაცეს, თითქოს ნადავლი ყოფილიყოს... ტაძრის წმიდათა წმინდა ადგილას საქონელი შეიყვანეს. პრიალა ქვებზე ზოგიერთ ცხოველს ფეხი უცურდებოდა და ეცემოდა, რის გამოც იქვე ხოცავდნენ და ღვთაებრივი იატაკი იბილწებოდა არა მხოლოდ ნეხვით, არამედ ცხოველის სისხლითაც... არ ფიქრობდნენ არც ღმერთზე, არც სამართალზე.“

გიუნთერ პერისელი, „კონსტანტინოპოლის ალების ისტორია“: „ღვთის განგებით, დიდი ხნის წინათ, რომის ტახტს ჩამოცილებული ეს ქალაქი, ჩვენი მებრძოლების სიმაჟაცის წყალობით ისევ ეკლესიის ერთობას დაუბრუნდა... სწორედ ღვთის ნება იყო, რომ ქალაქის მცხოვრებთაგან ზოგი სიკვდილით დასჯილიყო და ზოგს მიწიერი სიკეთე დაეკარგა, ჩვენი პილიგრიმები კი ამ გაამაყებული მოსახლეობისთვის წართმეული ქონებით გამდიდრებულიყვნენ, ხოლო დასავლეთის ეკლესია შემკულიყო იმ სიწმინდეებით, რომლებიც უღირს ბერძნებს მიეთვისებინათ.“

რა მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსთვის კონსტანტინოპოლის დაცემას და როგორ ისარგებლა სამეფო კარმა, ამას უკვე თამარის ლაშქრობების დროს გავცანით.

¹⁷² ნიკიტა ქონიატე – XII საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი, მსახურობდა იმპერატორის კარზე, მისი „ისტორია“ 1180-1206 წწ. პერიოდს აღწერს.

თამარ მეფის შემდეგ საქართველოს სამეფო ტახტზე მისი ძე – გიორგი-ლაშა ავიდა. ქართული საისტორიო წყაროების თანახმად, თამარმა 13 წლის ლაშა-გიორგი თანამოსაყდრედ დაისვა. დედის გარდაცვალებისას ის უკვე 18 წლის იყო.

ლაშა-გიორგის პოლიტიკურ კურსსა და მის პიროვნებაზე იმთავითვე სხვადასხვა შეხედულება არსებობდა. რადგან მის მეფობას უშუალოდ მოჰყვა ქართველთა სახელმწიფოებრიობის დაცემა, მომდევნო თაობები ამ დაცემის მიზეზებს გამუდმებით ლაშას მეფობაში ეძებდნენ. ლაშა-გიორგის შესახებ ორი ისტორიკოსი მოგვითხრობს: ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკთიანე¹¹²³ და XIV საუკუნის ანონიმი ავტორი – ჟამთააღმწერელი¹¹²⁴.

¹¹²³ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკთიანე – უცნობი ქართველი ავტორი, რომლის ნაშრომიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში ლაშა-გიორგის დროინდელი მკითხველს სახელითაა დამკვიდრებული. მკითხველს მოიცავს ამბებს 1125 წლიდან (დავით IV აღმაშენებლის გარდაცვალება და დემეტრე I გამეფება) და 1222-1223 წლებამდე (ლაშა გიორგის გარდაცვალება და რუსუდანის გამეფება).

¹¹²⁴ ჟამთააღმწერელი – XIV საუკუნის ქართველი ანონიმი მემკთიანე. ის აგრძელებს თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულებას – „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. ნაწარმოებში XIII საუკუნის 10-იანი წლებიდან XIV საუკუნის 20-იან წლებამდე ამბებია გადმოცემული. თხრობა ლაშა გიორგის გამეფებით იწყება და გიორგი V ბრწყინვალეს ტახტზე ასვლით სრულდება. ასევე უცნობია ნაწარმოების სათაურიც. ივანე ჯავახიშვილმა ყურადღება მიაქცია, რომ ისტორიის წერას ავტორი „ჟამთააღმწერლობას“, ხოლო ისტორიკოსს „ჟამთააღმწერელს“ უწოდებს, შესაბამისად ავტორს ჟამთააღმწერელი უწოდეს.



გიორგი მესამე, თაგარ მეფე და ლაშა-გიორგი

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანის თანახმად: „ვიტყოდეთ ქებასა მისსა წინაშე ყოველთა კაცთა, არა ვტყუოდეთ, არცა გვრცხვენოდის. თორმეტი წლისა იყო, ოდეს მეფედ დაჰდა ნერგი კეთილ-მოზარდი და ყვავილი ყოველთა ივერთა-გან შემგობილი, ლომი ძალითა და უმანკო გონებითა, მოყუარული ყოველთა კაც-თა, დიდთა და მცირეთა, მთავართა მათთა პატივითა, მონაზონთა და მღვდელთა მათთა პატივითა, მშვიდი და განურისხეველი ბუნებითა, შვიდთა სამეფოთა მეფე მონისაცა ერთისა მათრახისა არა მკვრელი, მშვილდოსანი და ცხენოსანი გულო-ვანი და შემმართველი, რომელ მისითა მკლავითა ომნი დასხნა და გარდაიხანა სიმცროსავე შინა სწორნი დავით პაპის პაპისა მისისანი, მეცნიერი ლაშქრობითა, ბედნიერი ქუეყანისა ნაყოფთა მოსლვისათვის, დაჭირებულთა განმკითხველი,

ბჭე და მოსამართლე, დამხედვარი მეტად ჟამისა და ასაკისა მისისა“. თუ ლაშას თანამედროვე მემკვიდრე მეფის საქებრად სიტყვებს არ იშურებს, ჟამთაღმწერელი, პირიქით, არ ინდობს მეფეს და სწორედ მისი აღწერილი პორტრეტიდან იწყება ლაშას მიმართ უარყოფითი პოზიციის ჩამოყალიბება.

ჟამთაღმწერლის თანახმად: ლაშა-გიორგი იყო უხვი, მუსიკისა და წარმოდგენების მოყვარე, უყვარდა ჭამა-სმა. მის სამეფოში მშვიდობიანობა სუფევდა. ის ქეფითა და დროსტარებით ერთობოდა. ამისათვის მას შემოსწყვრნენ მამები, რადგანაც ვნებებისაგან წარმოიშობა ყოველგვარი ბოროტება: ჭამა-სმის სიყვარული, ვერცხლისმოყვარეობა და დიდებისმოყვარეობა. ამათი პირშმო კი არის სიძვა, მრუშება, რისხვა, ამპარტავნება, ამ ბოროტებათაგან კი მოდის ამქვეყნიურ სიამეთა მოყვარეობა და სხვა, რომელთა აქ სათითაოდ აღწერის დროც არ გვაქვს. როგორც წინასწარმეტყველი ამბობს, როცა იაკობმა ჭამა, გაძღა, გასუქდა და თავისი შემოქმედი ღმერთი უარყო, თავის მხსნელ ღმერთს განუდგა. ქართველებსაც ასე დაემართათ, რადგან უგუნური კაცები გაძლნენ, უწესო ცხოვრების წესს მისცეს თავი და დროს ლოთობასა და სიძვაში ატარებდნენ. ისინი მეფის კარზე ყოფნის ღირსნი არ იყვნენ.

ამ სამეფოს ორივე კათალიკოსსა და თავადებს, განსაკუთრებით ივანე ათაბაგს, უმძიმდათ ეს საქმე და აღარ ისურვეს მასთან მუდმივად ყოფნა, განშორდნენ და თავ-თავისთვის იყვნენ. ეს გახდა მიზეზი ცოდვის გამრავლებისა და საქართველოს მოოხრებისა.

...(მეფე) სმამ, თამაშმა, ლოთობამ და გადამეტებულმა ჭამამ უფრო და უფრო გადარია. მან მოიშორა თავისი სანატრელი დედისა და დედოფლის ვაზირები, რომლებიც მას ასწავლიდნენ, და შეიყვარა ისეთი თანატოლები, რომლებთან ერთადც ლოთობდა და უწესო ქალებში დადიოდა. ისეთი საშინელი გახდა, რომ ერთხელ, როდესაც თბილისში თაფლუჭს (თაფლის სპირტიან სასმელს) ეძალებოდა, რინდებთან¹¹²⁵ წაიყვანეს, რომ მათთან ერთად მისცემოდა თავაშვებულობას. რინდები, რომლებსაც ღვინისგან გონება ჰქონდათ დაკარგული, არ ელოდნენ, რომ

¹¹²⁵ რინდები – სავარაუდოდ, სუფიურ-დერვიშული მისტიკურ-ფილოსოფიური სწავლების მიმდევრები.

მეფე მოვიდოდა, მისცვიდნენ და ისე სცემეს, რომ მარჯვენა თვალი დაუბრმავეს. ეს რომ საქართველოს თავადებმა გაიგეს, ძალიან შეწუხდნენ, განსაკუთრებით ივანე ათაბაგი და ვარამ გაგელი, ზაქარიას ძე. მათ საერთოდ მიატოვეს მეფე. ეუბნებოდნენ, შენს მეფედ ყოფნას ჩვენ მხარს ველარ დავუჭერთ, თუკი ცუდ ამხანაგებს არ ჩამოშორდები და თავს არ გაანებებ ცხოვრების იმგვარ წესს, რომელსაც შენ მისდევი. ხოლო მეფემ მოინანია და აღუთქვა, რომ აღარაფერს იქმნა მათთან შეთანხმების გარეშე. დანაპირებს კი ასრულებდა, მაგრამ ვერაფრით დააწმუნეს, რომ ცოლი შეერთო. კახეთის ერთ სოფელში, ველისციხეში, ნახა ერთი მშვენიერი ქალი, გულში ჩაუვარდა... თავისთან წაიყვანა და ძალიან შეუყვარდა. ქალი დაფეხმძიმდა და შვა ყრმა, რომელსაც დავითი უწოდეს. ამის გამო არ ინდომა ცოლის შერთვა. შეიკრიბნენ კათალიკოსები, ეპისკოპოსები და ვაზირები და უთხრეს: არ შეიძლება, რომ მხევალი გესვას და არა ცოლი. როგორც ქრისტეს მოციქული პავლე ამბობს, ქორწინება წმინდა რამაა და საწოლი შეუვინებელი. ხოლო მათ, ვინც მრუშობს, ღმერთი დასჯისო. მეფემ მათი ყურის დაგდება არ ისურვა. ამიტომ ეს ქალი, დავითის დედა, წაართვეს და ქმარს დაუბრუნეს. მაგრამ არც მაშინ დაქორწინდა და იყო უქორწინებლად.

ამგვარად, პიროვნული თვისებების გარდა, ავტორი ჩამოთვლის მიზეზებს, რის გამოც მეფეს აკრიტიკებს: დედის საყვარელი ვაზირების ჩამოშორება და თანატოლების შემოკრება; რინდებთან მეგობრობა; ცოლის არმოყვანა და ველისციხელი, გათხოვილი ქალის სიყვარული. პირველივე მიზეზში – დედის საყვარელი ვაზირების ჩამოცილებასა და თანატოლების შემოკრებაში – ჟამთააღმწერლის პოზიცია ჩანს და ის მეფისა და დიდებულების დაპირისპირების საკითხში დიდებულების მხარესაა. ამ საკითხს არაერთი ისტორიკოსი შეეხო. მაგ., ნ.ბერძენიშვილი თვლიდა, რომ ლაშა-გიორგი ცენტრისტული ტენდენციებისკენ მიდრეკილი ადამიანი იყო, რომელმაც დროებით, მაგრამ მაინც სცადა ერთგვარი რევანში დიდგვაროვანთა პოლიტიკურ წრეებზე. იგივე პოზიცია ჩანს „საქართველოს ისტორიის ნარკვევებშიც.“ „მთელი რიგი დეტალები, რომლებსაც ჟამთააღმწერელი გადმოგვცემს, გვიჩვენებენ, რომ გიორგი ლაშას თავისი დიდებულების წინააღმდეგ ერთგვარი შინაპოლიტიკური ომი აქვს გაჩაღებული. ეს წინააღმდეგობა... შეიძლება განძის კედლებთანვე შევაძმნოთ, როცა გიორგი ლაშა ივანე ათაბაგისა და სხვა სამხედრო ხელისუფალთა გვერდის ავლით განძის გარშემოვლას იწყებს. უკვე აქ-

ვე ლაშასთან ჩანან ახალგაზრდა მებრძოლეები და არა თამარის ძლევამოსილი ვეტერანები.¹¹²⁶ ამგვარად, ლაშას დიდებულებთან დამოკიდებულების პოლიტიკა განსხვავდება თამარის პოლიტიკისგან. მან თავისი ერთგული და თანამოაზრე დიდებულები შემოიკრიბა გარშემო და თამარის დროს დაწინაურებული მოხელეები (განსაკუთრებით მხარგრძელები) დაამცრო, რომელთაც სამეფო კარი დატოვეს და თავ-თავიანთ ციხე-ქალაქებში გადავიდნენ საცხოვრებლად. ისინი განსაკუთრებით ლაშა-გიორგის განძაზე ლაშქრობის დროს აღშფოთდნენ. მაინც რა მოხდა განძასთან?

ლაშა-გიორგის გამეფებისთანავე საქართველოს ვასალმა, ყმადნაფიცმა ქვეყნებმა ისარგებლეს და დამოუკიდებლობა მოინდომეს. თავდაპირველად ხარკის გადახდა განძამ შეწყვიტა. ლაშა-გიორგიმ საპასუხოდ ლაშქარი შეკრიბა და განძისკენ გაეშურა. „ვერ წინააღუდგეს განძელნი, და მოაოჯრეს ქუეყანა განძისა... და მოადგეს ქალაქსა განძისასა, და მრავალ დღე ებრძოდეს, და ყოველთა დღეთა გამოვიდინ ქალაქისა კარსა ბრძოლად ჩალიბად, აქათცა და მუნითცა ურჩეულესნი ებრძოდიან. მაშინ იწება მეფემან გარეშემოვლად ქალაქისა მცირედითა ლაშქრითა (მეფემ თან მხოლოდ 4 ათასი მეომარი, ძირითადად მესხები, წაიყვანა) და ვითარ მოვლიდა მტკურისაკენ ქუემოთ, ცნეს ესე განძის მყოფთა, ყოველნივე აღიჭურნეს, კაცი ჭურვილი ვითარ ათი ათასი“.¹¹²⁷ დანარჩენებმა ეს ამბავი არ იცოდნენ. „რამეთუ ერთ-კერძო მხარგრძელნი დგეს, და ერთ-კერძო ჰერ-კახნი და სომხითარნი, ქართველნი და თორელნი, ერთ-კერძო აფხაზნი, დადიან-ბედიანნი და ლიხთ-იქითნი ზედმოკიდებით ურთიერთას“.¹¹²⁸ მცირერიცხოვნების მიუხედავად, ქართველებმა მოახერხეს ბრძოლაში განძელების დამარცხება. როცა მხედრობის დანარჩენმა ნაწილმა ბრძოლის დაწყების ამბავი გაიგო, მაშინვე მეფისკენ გაეშურა, მაგრამ ადგილზე მისვლისას, ბრძოლა უკვე დასრულებული დახვდა. სამხედრო ხელისუფალნი ისე გაბრაზდნენ, ლაშას დაემუქრნენ, რომ

¹¹²⁶ შ. ბადრიძე, „საშინაო და საგარეო პოლიტიკა XIII ს. 10-20-იან წლებში“, „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. III, თბილისი, 1979.

¹¹²⁷ ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტომი II, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1959.

¹¹²⁸ იქვე.

„დიდებულნი მებრძოლნი და ლაშქარნი დაამტკიცებდეს არლარა ყოფად მოლაშქრედ და არცა ყოფად კარსა მეფისასა.“ როგორც ჩანს, ამ ვითარებაში ლაშა-გიორგიმ დიდებულებთან უკვე შეთანხმება არჩია, ცხენიდან ჩამოხტა და თავისი საქციელისთვის პატიება ითხოვა.

ამ ლაშქრობის შედეგად განძას ხარკის გადახდა ძველებურად დაეკისრა. ლაშა-გიორგიმ ამირას შეუნდო და თბილისში დაბრუნდა, შემდეგ კი ხლათსა და კარნუ-ქალაქზეც ილაშქრა. განძის შემდეგ დიდებულებთან დაპირისპირება ან მათი უკმაყოფილება წყაროში აღარ ჩანს. თუმცა მთელ რიგ საკითხებში მეფეს თავი კვლავ დამოუკიდებლად ეჭირა. ლაშა-გიორგიმ უარი თქვა პოლიტიკურ ქორწინებაზე, რასაც არათუ თამარ მეფე, დავით აღმაშენებელიც კი ვერ ასცდა, და თუ იმ დროს დამკვიდრებული ქრისტიანული მორალისა და წესების გამო მეფის არჩევანი და საქციელი გასაკიცხი გახდა, უკვე თანამედროვე დროში ლაშა-გიორგი არაერთმა ისტორიკოსმა რომანტიკოსად ან ნოვატორად შეაფასა. მაგ., ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „როგორც ცალკეული, კერძო მოქალაქე, ლაშა-გიორგი იმ დროისთვის საინტერესო პიროვნებად უნდა იქნეს მიჩნეული: თავისი რწმენის დასაცავად გამომჟღავნებული მისი მტკიცე ნებისყოფა, ეკლესიისადმი მისი თავისუფალი დამოკიდებულება, მისი გატაცება სახიობა-სანახაობითა და ხშირად ათეისტობამდე მიმავალი თეოსოფიური მოძღვრების მიმდევარ სუფიების რინდთა წრესთან დაახლოებულობა მას იმ ხანისთვის ისეთ არაჩვეულებრივ ადამიანად გვაგულისხმებინებს, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში განმტკიცებული ძველი რწმენისა და ზნეობის დარღვევას არ ერიდება ხოლმე.“¹²⁹

ჟამთააღმწერლის კრიტიკის შემდეგი მიზეზი რინდებთან მეგობრობა იყო. ვინ იყვნენ რინდები? თამარ ნატროშვილი რინდების შესახებ წერს: „რინდ“ სპარსული სიტყვაა და ნიშნავს მოქიფვეს, მსმელს, თავზე ხელაღებულ ლოთიფოტს (ესაა ძირითადი მნიშვნელობანი). ჟამთააღმწერლის ცნობის შინაარსიც თითქოსდა ემთხვევა ასეთ განმარტებას და მაშინ ბუნებრივია მისი აღშფოთება ლაშა-გიორგის მიერ ჩადენილი „უსახურების“ გამო. მაგრამ შეცდომა იქნებოდა, რომ ზემოხსენებული რინდები ჩვეულებრივ ლოთებად წარმოგვედგინა. აღმოსავლურ სამყაროში დიახაც დაცინვითა და ზიზლით უწოდებდნენ ასე, მაგრამ თვით „რინდები“

¹²⁹ ივანე ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბილისი, 1982.

ამაყად ატარებდნენ შერქმეულ სახელს და სრულიად სხვა მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. რინდი, მათი გაგებით, ნიშნავდა ვაჟკაცსა და დარდიმანდს, კეთილშობილსა და პატიოსან ადამიანს. ეს მშვენივრად ჩანს აღმოსავლური პოეზიის ნიმუშებიდან... სხვას რომ თავი დავანებოთ, ჟამთააღმწერლის მიერ უდიერად მოხსენიებულ რინდთა რიცხვს მიეკუთვნება XIV საუკუნის სახელოვანი სპარსელი პოეტი ჰაფეზი. იგი წერდა:

„როდესაც ჩაუვლი ჩემს საფლავს, სიყვარულით დაიჩოქე.
მთელი ქვეყნის ღალი რინდები აქ მოვლენ სალოცავად“.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში რინდებად მოიაზრებენ სუფიურ-დერვიშული მისტიკურ-ფილოსოფიური სწავლების მიმდევრებს. თავად სუფიზმი სათავეს ისლამურ სამყაროში ჯერ კიდევ VII საუკუნის ბოლოდან იღებს. სახელწოდება მომდინარეობს არაბული სიტყვიდან სუფ – შალი, აქლემის ბეწვის სამოსი, რომელსაც პირველი ასკეტები ატარებდნენ. სუფიზმის მთავარი არსია ღმერთის აბსოლუტური ერთადერთობა, რომელიც არა მხოლოდ სამყაროს ერთადერთი შემოქმედი და შემნარჩუნებელია, არამედ არის ერთადერთი არსება, რომელიც რეალურად არსებობს და იგი წმიდა სიყვარულით უნდა შევიყვაროთ მხოლოდ იმისათვის, რომ იგი არსებობს.¹³⁰ საუკუნეთა განმავლობაში სუფიზმის მიმდევარი იყო მრავალი გამოჩენილი პიროვნება (მათ შორისაა ალ-ღამალი, 1058-1111 წწ.), მის გავრცელებას კი ხელს უწყობდნენ დერვიშთა (მოხეტიალე მუსლიმ ბერთა) ორდენების წევრები. მიმდინარეობის წიაღში შეიქმნა მრავალი ლიტერატურული ნაწარმოები აბსოლუტური სიყვარულის თემაზე.

არაბობის დროიდან, მას შემდეგ, რაც აღმოსავლეთ საქართველო ისლამური კულტურის სივრცეში მოექცა, არაერთი ცნობაა შემორჩენილი თბილისში მუსლიმი მოსახლეობის, ტრადიციებისა და კულტურული ელემენტების არსებობის შესახებ, მუსლიმური ფილოსოფიის გავრცელებასა და პატივისცემაზე (მაგ., იბნ-ჰაუკალის ცნობა: თბილისის მოსახლეობა ისეთი ხალხია, რომელთა შორისაც არის... სიყვარული იმათადმი, ვინც ოდნავ მაინც გონიერია და აქვს რაიმე კავ-

¹³⁰ <http://www.nplg.gov.ge/> ქრისტიანობის ლექსიკონი/პიერო პეტროზილო

შირი ადაბთან¹³¹). აქედან გამომდინარე, არც არის გასაკვირი, რომ თბილისში, რომელიც მულტიკულტურულ ხასიათს, ალბათ, ამ დროშიც ინარჩუნებდა, სუფიურ-დერვიშული ორდენები არსებულებო. ისტორიკოსი მ. ბახტაძე წარმოიდგენს ლაშა-გიორგისა და რინდების შეხვედრის სცენას: „ძნელი წარმოსადგენია, რომ ლაშა-გიორგი რინდებთან შესახვედრად სამეფოდ ჩაცმული მიდიოდა. უფრო სავარაუდოა, რომ მეფე გადაცმული ტოვებდა სასახლეს და ამ დროს მისი მიზანი რინდებთან შეხვედრის გარდა, სხვა არა იყო რა. უცნობია, ვინ იყვნენ ეს რინდები და სად და როგორ გაიცნო ისინი ახალგაზრდა მეფემ. ნაკლებად სავარაუდოა, რომ მათ სასახლეში შეხვედროდა. ეგებ ლაშა-გიორგის, ამ მართლაც მეტად თავისებურ პიროვნებას, ერთხელ მართლაც გაუჩნდა სურვილი მალულად, სხვად გადაცმულს გაეცნო საკუთარი დედაქალაქის ქუჩებში და აქედან დაენახა ცხოვრება. შესაძლოა, სწორედ ამ დროს გადაეყარა და გაიცნო კიდეც რინდები. მრავალი კითხვა ჩნდება, თუმცა ფაქტი ერთია, მეფე გადაცმული გადიოდა ქალაქში რინდებთან შესახვედრად.“¹³²

ლაშა-გიორგის მეფობის დროს მიმდინარეობდა მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა. საქართველომ ჯვაროსნთა ყურადღება მიიპყრო. მორიგი ჯვაროსნული ლაშქრობისთვის მზადებისას ევროპელები ახალ მოკავშირეებს ეძებდნენ. ქართულ სამეფო კართან შეთანხმება ერთობლივ ლაშქრობაზე მათ მნიშვნელოვანი სამხედრო ძალის მოპოვებისა და ახალი ფრონტის ხაზის გახსნის საშუალებას მისცემდა. ევროპელების დიდი ინტერესი საქართველოს მიმართ ჩანს ფრანგი რაინდის, დე ბუას 1211 წლით დათარიღებულ წერილში ბეზანსონის არქივისკოპოსის, ამედე დე ტრემლესადმი: „სანდო მოციქულთაგან გავიგეთ, რომ ივერიითგან ვინმე ქრისტიანენი, გიორგენებად წოდებულნი, ურიცხვი მხედრობითა და ქვეითი ჯარით აღმაფრთოვანებელი დახმარებით ძალათა ფრიად აღჭურვილით, ურწმუნო წარმართთა წინააღმდეგ სწრაფად აღდგნენ და, აიღეს რა უკვე 300 ციხე და 9 დიდი ქალაქი, მაგარნი დაიპყრეს და სუსტნი ნაცარტუტად აქციეს. . . წმინდა იერუსალიმის მიწის სახსნელად მოვლენ და მთელ საწარმართოს დაიმორჩილებენ. მათი მეფე (ლაშა-გიორგი) თექვსმეტი წლისაა, ალექსანდრეს ბადალი ძალით და

¹³¹ ადაბი – ისლამური ცოდნის დარგი – ლიტერატურა, ფილოსოფია.

¹³² მ.ბახტაძე, საქართველოს მეფეების საიდუმლო ცხოვრება/ <https://naec.ge>

სიკეთით, თუმცა არა სარწმუნოებით. ჭაბუკი ესე დედამისის დედოფლის უძლიერესი თამარის ნეშტს თან ატარებს, რომელმაც, სანამ ცოცხლობდა, იერუსალიმად წასვლის აღთქმა დასდვა, და შვილსა თვისსა სთხოვა, თუ მიიცვალეოდა, რომ ძვლები მისი უფლის საფლავთან წაესვენებიათ. მან კი დედის თხოვნათა ყურადმღებელმა და დედის აღთქმის შესრულების მსურველმა, დააპირა მისი (გვამის) წმინდა ქალაქში წამოღება წარმართთა ნებით თუ უნებლიეთ¹¹³³.

1211 წლის 7 ივნისითაა დათარიღებული რომის პაპის ინოკენტი III ეპისტოლე, რომელსაც ასეთი სათაური აქვს: „საქართველოს ბრწყინვალე მეფეს – მოწოდება წმინდა მიწის დასაცავად.“ სავარაუდოდ, ეს უნდა იყოს პასუხი საქართველოს მეფის წერილზე. არ არის გამორიცხული, რომ 1210 წლის ზაფხულში ლაშა-გიორგიმ რომის პაპს წერილის მისწერა, რომელშიც აუწყა, რომ ხლათში ლაშქრობას აპირებდა¹¹³⁴.

ევროპელთა ინტერესი საქართველოსადმი მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს კიდევ უფრო გაიზარდა. ვენეციელი ისტორიკოსისა და მოგზაურის, მარინო სანუტოს, ცნობით, ჯვაროსნების მიერ დამიეტას აღება იმდენად აღაფრთოვანა ქართველები, რომ მათ გადაწყვიტეს, ჩართულიყვნენ ჯვაროსნულ ლაშქრობაში და დამასკოზე გაელაშქრათ¹¹³⁵, მაგრამ გეგმები ჩაიშალა, რადგან საქართველოს საზღვარზე გამოჩნდა ახალი, მანამდე სრულიად უცნობი მტერი – მონღოლები.

1220 წელს მონღოლები პირველად შემოიჭრნენ საქართველოში. ჩინგიზ ყანის სარდლებმა ჯებე-ნოინმა და სუბუდაი-ბალათურმა სამარყანდიდან ლტოლვილ ხვარაზმშაჰ მუჰამედის დევნაში საქართველოს საზღვრები გადმოკვეთეს და გაგის დარბევა დაიწყეს. როგორც კი ივანე ათაბაგმა და ვარამ გაგელმა მონღოლების შემოჭრის ამბავი შეიტყვეს, ამის შესახებ უმალ მეფე ლაშა-გიორგის აცნობეს. მეფემ ლაშქარი შეკრიბა და მონღოლების წინააღმდეგ გაემართა. მონღოლებმა ქართველები დაამარცხეს, ქვეყნის შიგნით შეიჭრნენ და სამშვილდემდე მივიდ-

¹¹³³ ქართული დიპლომატიის ისტორია, 2004, 184-185.

¹¹³⁴ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა, „მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია“, N1-2, 1974, 188-189.

¹¹³⁵ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 176.

ნენ, თუმცა, მალევე უკან დაბრუნდნენ. ახალი საერთო მტრის წინააღმდეგ ლაშა-გიორგიმ კოალიციის ჩამოყალიბება გადაწყვიტა. ანტიმონღოლური კავშირის შეკვრა ქართველმა მეფემ არანისა და ხლათის ამირებს შესთავაზა. სავარაუდოდ, მონღოლებმა შეიტყვეს ქართველი მეფის გეგმების შესახებ და დეკემბერ-იანვარში საქართველოში შემოიჭრნენ. ბრძოლა კვლავ მონღოლთა გამარჯვებით დამთავრდა¹³⁶. 1221 წლის მიწურულს მონღოლები მესამედ შემოვიდნენ საქართველოში. ბრძოლა ხუნანის ველზე მოხდა. ქართველები ამჯერადაც დამარცხდნენ. გამარჯვებული მონღოლები საქართველოს სიღრმეში აღარ შეჭრილან, ისინი შირვანისა და დარუბანდის გავლით ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდნენ და საყენოსკენ ილეს გეზი.

ლაშა-გიორგი, როგორც ჩანს, მონღოლებთან ბრძოლაში დაიჭრა და მიღებული ჭრილობებისგან 1223 წლის 18 იანვარს გარდაიცვალა. სიკვდილის წინ მეფემ თავისი და – რუსუდანი დარბაზს შეავედრა: „რათა მეფე ჰყოთ იგი შემდგომად ჩემსა. ხოლო დასა ჩემსა რუსუდანს ვამცნებ წინაშე ღმრთისა და სასმენელად თქუენდა ყოველთა, რათა აღზარდოს შვილი ჩემი დავით, ხოლო რაჟამს ეძლოს მეფობა და მხედრობა, რომელ დავით მეფე ყოს, და იგი დაადგინეთ მეფედ და მემკვიდრედ მეფობისა ჩემისა. დაღათუ ყრმა არს აწ, არამედ ინებოს თუ ღმერთმან აღზრდა მისი, ვგონებ, რომელ შემძლებელ იყოს პირობად მეფობისა, რამეთუ კეთილითა ასაკითა არს და ჰაეროვან“¹³⁷. ამრიგად, ლაშა-გიორგის შემდეგ ტახტზე რუსუდანი უნდა ასულიყო, სანამ მისი ძე – დავითი გაიზრდებოდა. მართალია, ლაშამ საბოლოოდ ტახტი დავითს კი დაუტოვა, მაგრამ ჰქონდა კი მას გამეფების შანსი?

ლაშა-გიორგი გელათში დაკრძალეს.

¹³⁶ იქვე, 177.

¹³⁷ ჯამთაღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტომი II. ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1959.

მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა

მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობა კონსტანტინოპოლის აღებით დასრულდა და ახლო აღმოსავლეთში მდებარე ჯვაროსნული სახელმწიფოებისთვის არაფერი მოუტანია. ამდენად, წმინდა მიწაზე მყოფ ქრისტიანებსა და ეგვიპტის სულთან ალ-ადილს შორის სამშვიდობო ზავი დაიდო. 1210 წელს ქორწინების შედეგად იერუსალიმის მეფე გახდა 60 წლის ფრანგი დიდგვაროვანი ჟან დე ბრიენი¹¹³⁸, რომელმაც ცოლად შეირთო კონრად დე მონფერატის ასული, 18 წლის მარია¹¹³⁹. ახალმა მეფემ მალე პოპულარობა მოიპოვა და იმავე 1210 წელს ეგვიპტესთან დადებული სამშვიდობო შეთანხმება კიდევ ხუთი წლით გააგრძელა. 1212 წელს მარია გარდაიცვალა და იერუსალიმის გვირგვინი მემკვიდრეობით ერგო მის მცირეწლოვან ქალიშვილს, იზაბელას, რომელსაც ასევე იოლანდას უწოდებდნენ, ხოლო ჟან დე ბრიენი შვილის რეგენტად დაინიშნა. ამავე წელს მან რომის პაპს რამდენიმე წერილი გაუგზავნა, რომელშიც მორიგი ჯვაროსნული ლაშქრობის დაწყებას სთხოვდა¹¹⁴⁰.

მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის დასრულების შემდეგ პაპი ინოკენტი III არ

¹¹³⁸ ჟან დე ბრიენი – იერუსალიმის მეფე 1210 – 1225 წწ. კონსტანტინოპოლის ლათინი იმპერატორი 1229 – 1237 წწ.

¹¹³⁹ მარია დე მონფერატი – კონრად დე მონფერატისა და იზაბელას ასული, იერუსალიმის ტახტის მემკვიდრე. გარდაიცვალა 1212 წ.

¹¹⁴⁰ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 134.

ივწყებდა ეგვიპტეზე ლაშქრობის გეგმას, თუმცა იმ პერიოდში ევროპაში ახალი ლაშქრობის ორგანიზებისთვის არახელსაყრელი პირობები იყო. წამყვანი ქვეყნების მონარქები შიდა დაპირისპირებებით იყვნენ დაკავებული, სამხრეთ საფრანგეთში ე.წ. „ალბიგოელთა ჯვაროსნული ლაშქრობა“¹⁴¹ მიმდინარეობდა, ფილიპე II და ჯონ უმიწაწყლო ტერიტორიულ კონფლიქტში იყვნენ ჩართულები, საღვთო რომის იმპერიაში დინასტიური ბრძოლა, ხოლო ესპანეთში ალ-მოჰადების წინააღმდეგ მიმართული რეკონკისტა მიმდინარეობდა¹⁴². სწორედ ამ დროს, 1212 წელს, ადგილი ჰქონდა ისეთ უცნაურ მოვლენას, რომელსაც მომავალში „ბავშვთა ჯვაროსნული ლაშქრობა“ ეწოდა. 1212 წლის მაისში, მეფესთან, ფილიპე II, მივიდა თორმეტი წლის მეცხვარე ბიჭი, სტეფანე. მან საფრანგეთის მეფეს განუცხადა, რომ მას ქრისტე გამოეცხადა და წერილი გადასცა, რომელშიც ჯვაროსნული ლაშქრობის დაწყებას სთხოვდა. ბუნებრივია, მეფემ ეს ახალგაზრდა სერიოზულად არ აღიქვა და სახლში დაბრუნება უბრძანა. თუმცა, სტეფანე საკმაოდ სერიოზულად იყო განწყობილი თავისი „მისიის“ მიმართ და ჯვაროსნული ლაშქრობისკენ მოწოდებების ქადაგება დაიწყო. ის აცხადებდა, რომ იმას, რაც ვერ შეძლეს უფროსებმა, ბავშვები შეძლებდნენ, მათ წინ ზღვები დაშრებოდა და ისინი წმინდა ქალაქს საქრისტიანოს დაუბრუნებდნენ. სტეფანეს მოწოდებებმა შედეგი მალე გამოიღო. ივნისის ბოლოსკენ ქალაქ ვანდომში¹⁴³ რამდენიმე ათასი ბავშვი შეიკრიბა, რომლებიც აღმოსავლეთით ლაშქრობის იდეით იყვნენ გულანთებული. ისინი სამხრეთის მიმართულებით დაიძრნენ და რთული მოგზაურობის შემდეგ, საგრძნობლად შემცირებული რაოდენობით, მარსელში ჩავიდნენ. მათი მოლოდინის მიუხედავად, ზღვა არ დაშრა და მრავალი ახალგაზრდა პილიგრიმი სახლში გაბრუნდა, თუმცა სტეფანე და მისი ერთგული მიმდევრები სასწაულს ელოდებოდნენ და ლოცვას აგრძელებდნენ. ამ დროს მათ დახმარება აღმოუჩინა ორმა მდიდარმა ვაჭარმა და წმინდა მიწაზე გასამგზავრებლად შვიდი გემი გამოყო. ამდენად, ახალგაზრდებმა წმინდა მიწისკენ გაცურეს, თუმცა იერუ-

¹⁴¹ ალბიგოელთა ჯვაროსნული ლაშქრობა – 1209 – 1229 წლებში წმინდა საყდრის მიერ ინიცირებული სამხედრო კამპანია ალბიგოელთა, ანუ კატართა, ერესის აღმოფხვრის მიზნით.

¹⁴² Van Cleve T.C., The Fifth Crusade, in "A History of the Crusades", vol. II, 378.

¹⁴³ ვანდომი – ქალაქი დღევანდელი საფრანგეთის ცენტრალურ ნაწილში.

სალიმამდე ვერ ჩავიდნენ¹¹⁴⁴. იმავე 1212 წელს საღვთო რომის იმპერიის მიწებზე დაიწყო მეორე „ბავშვთა ჯვაროსნული ლაშქრობა“. ახალგაზრდა პილიგრიმები იტალიის ქალაქებამდე ჩავიდნენ. მათი ლიდერი, თომასი, პაპსაც კი შეხვდა რომში, თუმცა არც ერთ მათგანს წმინდა მიწაზე ფეხი არ დაუდგამს¹¹⁴⁵. რა თქმა უნდა, ეს ე.წ. „ბავშვთა ჯვაროსნული ლაშქრობები“ იერუსალიმის დასაბრუნებლად და ეგვიპტეზე სალაშქროდ რეალურ ძალას არ წარმოადგენდა, ამდენად, პაპი ინოკენტი გეგმის აღსასრულებლად, ძლიერ მოკავშირეს ეძებდა. ასეთად მან მიიჩნია ფრიდრიხ ბარბაროსას შვილიშვილი, სიცილიის მეფე ფრიდრიხ II¹¹⁴⁶. რომის პაპს ეგონა, რომ ფრიდრიხი მარტივი სამართავი იქნებოდა და მას ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობის ფიცი დაადებინა, თუმცა ახალგაზრდა მეფეს და მომავალ იმპერატორს სულ სხვა გეგმები ჰქონდა, რაც ნათლად გამოჩნდა 1216 წელს, პაპი ინოკენტის გარდაცვალების შემდეგ¹¹⁴⁷. ინოკენტიმ ყველაფერი გაამხადა ლაშქრობისთვის, თუმცა მის დასაწყისს ვერ მოესწრო. მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა დაიწყო 1217 წელს, მისი მემკვიდრის, ჰონორიუს III,¹¹⁴⁸ დროს. ინოკენტის მკაცრი ანტისეკულარული პოლიტიკისა და ევროპაში შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, ევროპელ მონარქთა თუ დიდგვაროვანთა უმეტესობას ლაშქრობაში მონაწილეობა არ მიუღია. ევროპის საერო ლიდერებიდან წმინდა მიწაზე გაემგზავრნენ მხოლოდ ავსტრიის ჰერცოგი ლეოპოლდ VI¹¹⁴⁹ და უნგრეთის მეფე ანდრამ II¹¹⁵⁰, რომლებიც პალესტინაში ოქტომბრის ბოლოს ჩავიდნენ. იერუსალიმის მეფე ჟანთან შეთანხმებით, მათ გადაწყვიტეს, უმაღლესად დაეწყოთ სამხედრო მოქმედებები. 2 ნოემბერს ქრისტიანთა ლაშქარი მუსლიმთა წინააღმდეგ დაიძრა, თუმცა მათ

¹¹⁴⁴ მხოლოდ 1230 წელს გაირკვა, რომ ძლიერი შტორმის შედეგად ორ გემი ჩაიძირა, ხოლო დარჩენილი ხუთი მუსლიმთა ხელში ჩავარდა, რომლებმაც ეკიპაჟის ყველა წევრი მონებად გაყიდეს.

¹¹⁴⁵ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 139-143.

¹¹⁴⁶ ფრიდრიხ II – ჰოჰენშტაუფენთა საგვარეულოს წარმომადგენელი. სიცილიის მეფე 1212 – 1250 წწ. საღვთო რომის იმპერატორი 1220 – 1250 წწ.

¹¹⁴⁷ Asbridge T., The Crusades, 550-551.

¹¹⁴⁸ ჰონორიუს III – რომის პაპი 1216 – 1227 წწ.

¹¹⁴⁹ ლეოპოლდ VI – ავსტრიის ჰერცოგი 1198 – 1230 წწ.

¹¹⁵⁰ ანდრამ II – უნგრეთის მეფე 1205 – 1235 წწ.

მხოლოდ მცირე ქალაქ ბეთ შანის¹⁵¹ ალება შეძლეს და უკან, აკრაში, გაბრუნდნენ. ამ პირველივე კამპანიის დროს გამოჩნდა, თუ რამდენად არადისციპლინირებული და არაკოორდინირებული იყო მათი ლაშქარი. ყოველი დანაყოფი თავის უშუალო მეთაურს ემორჩილებოდა, ხოლო სამონასტრო ორდენები სრულიად დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ. 1218 წლის დასაწყისში უნგრეთის მეფემ ჩათვალია, რომ მისი მისია შესრულებული იყო და ევროპაში დაბრუნდა¹⁵². თუმცა წმინდა მიწაზე ევროპიდან დამხმარე ძალები ჩავიდნენ და მაისში ჯვაროსნები ეგვიპტის ტერიტორიაზე შეიჭრნენ.

პირველი იერიში ჯვაროსნებმა ქალაქ დამიეტაზე მიიტანეს, რომელიც, წყაროების თანახმად, სამი გალავნითა და არხით იყო დაცული. ამასთან, მოლაშქრეებისთვის თითქმის გადაუღებავ წინაღობას ნილოსზე გაჭიმული სქელი ჯაჭვი წარმოადგენდა, რომელიც გემებით გადაადგილების საშუალებას არ იძლეოდა. მას შემდეგ, რაც ჯვაროსნები ეგვიპტეში გამოჩნდნენ, სულთან ალ-ადილის შვილმა, ალ-ქამილმა, უმაღლესი ლაშქარი კაიროდან და დამიეტას აღმოსავლეთით დაბანაკდა. ეგვიპტისკენ ასევე დაიძრა ალეპოში მყოფი ალ-ადილი, თუმცა 76 წლის სულტანი გზაში გარდაიცვალა. ზაფხულის განმავლობაში ჯვაროსნებმა რამდენჯერმე სცადეს ნილოსზე გაჭიმული ჯაჭვის გარღვევა და იმ კუნძულის ალება, სადაც დამაგრებული იყო ეს ჯაჭვი. საბოლოოდ, 24 აგვისტოს, ორ გემზე აგებული ხის კონსტრუქციის მეშვეობით, მათ მიზანს მიაღწიეს და ე.წ „ჯაჭვის კუნძული“ იგდეს ხელთ. ამ პირველი წარმატების შემდეგ ჯვაროსანთა რიგებში ცვლილებები მოხდა. გერმანელი მებრძოლები ევროპაში დაბრუნდნენ, ხოლო დამიეტასთან დარჩენილ ჯვაროსნებს ახალი ძალები შეემატნენ საფრანგეთიდან, იტალიასა და ინგლისიდან. ასევე გარკვეული ცვლილებები მოხდა ხელმძღვანელობაში.

ახალ ძალებს მეთაურობდა პაპის ლეგატი, ალბანოს კარდინალი პელაგიუსი, რომელმაც მალე მთელი კამპანიის სადავები იგდო ხელთ. მიუხედავად ევროპიდან ჩასული დახმარებისა, ჯვაროსნებმა ქალაქის ალება ვერ შეძლეს და ალყა დიდი ხანს გაგრძელდა. ზამთრის დადგომასთან ერთად ქრისტიანთა ლაშქარი ძალზე მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა. ნილოსის დელტაში არსებულ კლიმატურ პირო-

¹⁵¹ ბეთ შანი – ქალაქი დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

¹⁵² Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 148-149.

ბებში, ქარიან, ცივ და ნესტიან ამინდებში, მრავალი ევროპელი მძიმედ დაავადდა, ასევე დაიწყო საკვების კატასტროფული უკმარისობა. აღნიშნული ვითარება გაგრძელდა 1219 წლის დასაწყისშიც, და არც გაზაფხულის დადგომას მოუტანია საშველი. მაისში ჯვაროსანთა რიგები მრავალმა მეზრძოლმა დატოვა და ევროპაში დაბრუნდა. მიუხედავად ამისა, ჯვაროსნები დამიეტას ალყას არ ხსნიდნენ, რადგან ფრიდრიხ II დახმარების მოლოდინში იყვნენ, რომელიც, როგორც აღმოჩნდა, სულაც არ აპირებდა მათ დასახმარებლად გამგზავრებას. ის პაპისგან იმპერატორის გვირგვინის დამტკიცებას ელოდებოდა და, მისი თქმით, მხოლოდ ამის შემდეგ გაემგზავრებოდა ჯვაროსანთა დასახმარებლად. ზაფხულის თვეებში ქრისტიანთა ბანაკში მოულოდნელი სტუმარი გამოჩნდა, მათ წმინდა ფრანცისკე ასიზელი¹⁵³ ეწვია. ის მიზნად ისახავდა მუსლიმთა ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევას და მართო გაემართა ალ-ქამილის ბანაკში. მუსლიმმა მეზრძოლებმა ის უწყინარ გიჟად ჩათვალეს და სულტანს მიჰგვარეს. ფრანცისკემ ალ-ქამილს შესთავაზა ქრისტიანთა ღმერთის უპირატესობა ცეცხლში უვნებლად გასვლით დაემტკიცებინა, რაზეც სულტანმა ზრდილობიანად უთხრა უარი და უკან, ჯვაროსნებთან, გაისტუმრა.

ზაფხულის ბოლოს ეგვიპტელთა მდგომარეობაც საკმაოდ დამძიმდა, გვალვის გამო საკმაოდ მწირი მოსავალი მოვიდა და ქვეყანა, მათ შორის ჯარიც, შიმშილის საფრთხის ქვეშ დადგა. ალ-ქამილი ხვდებოდა, რომ ამ პირობებში დამიეტას და, შესაძლოა, მთელ ქვეყანას, ვერ დაიცავდა და ჯვაროსნებს მშვიდობა შესთავაზა შემდეგი პირობებით: ევროპელები მოხსნიდნენ დამიეტას ალყას და დატოვებდნენ ეგვიპტის ტერიტორიას, რის სანაცვლოდაც სულტანი მათ იერუსალიმს, წმინდა მიწის დიდ ნაწილსა და მაცხოვრის ჯვარს გადასცემდა, თუმცა შეინარჩუნებდა კერაკისა და მონფერატის ციხესიმაგრეებს. გარდა ამისა, ეგვიპტე ჯვაროსნებს დიდ კონტრიბუციას გადაუხდიდა. მეფე ჟან დე ბრიენმა და მრავალმა ჯვაროსანმა დაინახა, თუ რამდენად მომგებიანი იქნებოდა საქრისტიანოსთვის სულტნის წინადადებაზე დათანხმება, თუმცა კარდინალი პელაგიუსი, ტამპლიე-

¹⁵³ ფრანცისკე ასიზელი (1182 – 1226 წწ.) – ფრანცისკელთა ორდენის დამაარსებელი. ფრანცისკე ქადაგებდა სიღარიბესა და ასკეტურობას. შერაცხულია წმინდანად კათოლიკური ეკლესიის მიერ.

რები, ჰოსპიტალიერები და ვენეციელები კატეგორიულ უარზე იყვნენ, რის გამოც ალ-ქამილთან შეთანხმება ვერ შედგა. როგორც ჩანს, ჯვაროსნებს კვლავ ფრიდრიხის დახმარებისა და სრული გამარჯვების იმედი ჰქონდათ, ხოლო ვენეციელებს სავაჭრო პორტ დამიეტას დაკავება უფრო აინტერესებდათ, ვიდრე იერუსალიმის დაბრუნება. უარის მიღების შემდეგ, ნოემბრის დასწყისში, ალ-ქამილმა ჯვაროსნებზე იერიში დაიწყო, თუმცა ევროპელებმა წარმატებით მოიგერიეს ეს შეტევა.

5 ნოემბერს ერთმა იტალიელმა ჯვაროსანმა შენიშნა, რომ ქალაქის გალავნის ერთ-ერთი კოშკი დაუცველი იყო და ჯვაროსნებმა მისი მიმართულებით სწრაფი იერიში დაიწყეს. სააღყო კიბეების მეშვეობით ისინი ქალაქში შეიჭრნენ, სადაც საშინელი სურათი დახვდათ: შიმშილისგან გარდაცვლილი ათასობით მოქალაქის გვამი პირდაპირ ქუჩებში ეყარა, გადარჩენილები კი ისე დაუძლურებულები იყვნენ, რომ ფეხზე დგომაც კი უჭირდათ. ევროპელებმა გაძარცვეს ქალაქის საგანძური და გადარჩენილი მუსლიმი ბავშვების ნათლობის საჯარო რიტუალი ჩაატარეს, რომელსაც ცნობილი მემკთიანე, ჟაკ დე ვიტრი¹⁵⁴ ხელმძღვანელობდა. შეიტყო თუ არა ალ-ქამილმა ქალაქის დაცემის ამბავი, უმალ სამხრეთით დაიხია და ქალაქ მანსურასთან¹⁵⁵ თავდაცვითი ხაზის აგება დაიწყო. თავის მხრივ, ჯვაროსანთა ბანაკში კვლავ უთანხმოებამ იჩინა თავი. საკითხი დამიეტას სტატუსს და სამომავლო გეგმებს ეხებოდა. მეფე ჟან დე ბრიენი აცხადებდა, რომ ქალაქი მისი საკუთრება იყო, ხოლო პელაგიუსის ამრით, დამიეტა პაპს ეკუთვნოდა. ასევე კამათი მიმდინარეობდა ლაშქრობის გაგრძელების შესახებ, ჯვაროსანთა ნაწილი მიიჩნევდა, რომ ლაშქრობა უნდა შემწყდარიყო და დამიეტას სანაცვლოდ სულტნისგან შვიდობის ახალი პირობები მოეთხოვათ, ხოლო ნაწილის ამრით, სვლა კაიროსკენ უნდა გაგრძელებულიყო. კამათი საკმაო ხანს გაგრძელდა, ჯვაროსნები ფრიდრიხ II ელოდებოდნენ, რომელიც ჯერ კიდევ ევროპაში იმყოფებოდა. ამ დროს მეფე ჟან დე ბრიენმა დატოვა დამიეტა და წმინდა მიწაზე დაბრუნდა, რის შედეგადაც ლაშქრობის სადავებები სრულად პელაგიუსის ხელში აღმოჩნდა. თუმ-

¹⁵⁴ ჟაკ დე ვიტრი – 1160 – 1240 წწ., ცნობილი ფრანგი სასულიერო მოღვაწე და ჯვაროსნული ლაშქრობების ქრონისტი.

¹⁵⁵ მანსურა – ქალაქი დღევანდელი ეგვიპტის ტერიტორიაზე, მდებარეობს ნილოსის დელტაში.

ცა, დრო სწრაფად გარბოდა, და ფრიდრიხი არ ჩანდა. საბოლოოდ, 1220 წლის 22 ნოემბერს ჰონორიუსმა ფრიდრიხ II საღვთო რომის იმპერიის იმპერატორად აღიარა. მხოლოდ ამის შემდეგ, 1221 წლის მაისში, ფრიდრიხმა ეგვიპტეში დამხმარე ძალები გაგზავნა, თუმცა პირადად ჩასვლას არ ჩქარობდა. იმპერატორის სამხედრო ნაწილების გარდა, ეგვიპტეში დაბრუნდა ასევე ჟან დე ბრიენი. დამატებითი ძალების ჩასვლის მიუხედავად, ჯვაროსნებმა შეტევის დაწყება დააგვიანეს და ალ-მანსურას მიმართულებით ისინი მხოლოდ 6 ივლისს დაიძრნენ. ეს იყო ყველაზე ცუდი პერიოდი, რომელიც შეეძლოთ ჯვაროსნებს ნილოსის დელტაში გადაადგილებისთვის აერჩიათ. ყოველ წელს, სწორედ ზაფხულის ბოლოსკენ, ნილოსი ნაპირებიდან გამოსვლას იწყებს და დიდი ტერიტორიები პრაქტიკულად ჭაობებად იქცევა. დროის გაყვანის მიზნით, ალ-ქამილმა ჯვაროსნებთან მოლაპარაკებები განაახლდა და შესთავაზა ზავის ზუსტად ის პირობები, რომლებსაც 1219 წელს სთავაზობდა, თუმცა კვლავ ცივი უარი მიიღო. ეს უარი ევროპელებისთვის სავალალო აღმოჩნდა. როდესაც ისინი მანსურას მიუხლოვდნენ, ალ-ქამილმა ბრძანა ნილოსის ადიდების სარეგულირებელი არხების გახსნა და ჯვაროსანთა ლაშქრის ირგვლივ გადაადგილებისთვის ყველა ხელსაყრელი გზის გადაკეტვა. ეს იყო მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის სრული ფიასკო. ევროპელები ჭაობში ჩაიკეტნენ და 24 გვისტოს პელაგიუსი იძულებული გახდა, კაპიტულაცია გამოეცხადებინა. ალ-ქამილმა ჯვაროსნებს ეგვიპტის უსაფრთხოდ დატოვების უფლება მისცა და 8 სექტემბერს დამიეტაში შევიდა¹¹⁵⁶.

¹¹⁵⁶ Asbridge T., *The Crusades*, 551-562.

ფრიდრიხ II ლაშქრობა

პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ იმპერატორი ფრიდრიხი საკმაოდ არაორდინალური პიროვნება იყო, და წყაროები მის განსხვავებულ პორტრეტებს გვთავაზობენ. მისი პირადი მახასიათებლები თანამედროვე მეცნიერებშიც სხვადასხვა ასოციაციებს იწვევს. ზოგი მას აღწერს როგორც დაუნდობელ, ამპარტავან და ცბიერ პიროვნებას, რომელიც ამავე დროს ჩაფლული იყო გარყვნილებაში¹⁵⁷. ზოგი კი მასში ხედავს განათლებულ და პროგრესულ მმართველს, რომელმაც თავის დროს რამდენიმე საუკუნით გაუსწრო¹⁵⁸.

მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის მარცხი დიდწილად იმპერატორ ფრიდრიხს დაბრალდა, რადგან მან პირობა არ შეასრულა და ევროპელთა დასახმარებლად ეგვიპტეში არ ჩავიდა. ამიტომ პაპი ჰონორიუსი მას დაუინებით სთხოვდა ახალი ლაშქრობის მოწყობას. ამ მიზნით 1225 წლის ივნისში პაპსა და იმპერატორს შორის გაფორმდა ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც, ფრიდრიხი ვალდებული იყო, შეეკრიბა 1000 რაინდი და მათი წმინდა მიწაზე ცხოვრება ორი წლის განმავლობაში დაეფინანსებინა. გარდა ამისა, მას ევალებოდა ჯვაროსანთა წმინდა მიწაზე გადასაყვანად 150 გემის შოვნა. იმ შემთხვევაში, თუ ლაშქრობა 1227 წლის 15 აგვისტომდე არ დაიწყებოდა, იმპერატორი ეკლესიიდან იქნებოდა მოკვეთი-

¹⁵⁷ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 175

¹⁵⁸ Asbridge T., The Crusades, 563.

ლი¹⁵⁹. ჯვაროსნული ლაშქრობისთვის მზადების ფარგლებში ფრიდრიხმა აქტიურად დაიწყო დიპლომატიური კავშირების დამყარება ახლო აღმოსავლეთის მონარქებთან. პირველ რიგში მან ცოლად შეირთო ჟან დე ბრიენის ასული იზაბელა, რის შედეგადაც იერუსალიმის გვირგვინი მიიღო, რადგან სწორედ იზაბელა იყო ტახტის მემკვიდრე, დედის, მარიას მხრიდან, ხოლო ჟან დე ბრიენი კი – მხოლოდ მისი რეგენტი. ქორწინება შედგა იმ პირობით, რომ ჟანი რეგენტობას სიცოცხლის ბოლომდე შეინარჩუნებდა¹⁶⁰. თუმცა, ქორწინებიდან ცოტა ხანში, იმპერატორმა დაარღვია პირობა და თავი იერუსალიმის მეფედ გამოაცხადა.

მეორეს მხრივ, მჭიდრო დიპლომატიური კავშირი დამყარდა იმპერატორსა და ეგვიპტის სულთან ალ-ქამილს შორის.

წყაროების მიხედვით, ეგვიპტის სულტანს დიდი ხნის განმავლობაში აინტერესებდა, ვინ იყო ის პიროვნება, ვისაც ასე ელოდნენ მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილეები. მას შემდეგ, რაც მან შეიტყო, რომ ფრიდრიხი ქორწინების გზით იერუსალიმის მეფე გახდა, 1125 წელს იმპერატორთან ელჩობა გაგზავნა, რომელიც ფრიდრიხს პალერმოში შეხვდა. სულტნის ელჩმა, ფახრ ად-დინმა, ალ-ქამილს აღფრთოვანებულმა მისწერა, რომ იმპერატორი იდეალურად ფლობს არაბულ ენას, იცნობს მუსლიმურ კულტურასა და ფილოსოფიას, ასევე დაახლოებული ჰყავს არაბები და მისი პირადი დაცვაც კი მუსლიმებისგან შედგება. ფახრ ად-დინი მალე იმპერატორს ძალიან დაუახლოვდა, ასევე გაჩაღდა აქტიური მიმოწერა ფრიდრიხსა და ალ-ქამილს შორის. წერილებში იმპერატორი და სულტანი განიხილავდნენ არისტოტელეს ფილოსოფიას, სულის უკვდავებისა და სამყაროს შექმნის საკითხებს. როდესაც ალ-ქამილმა შეიტყო, რომ ფრიდრიხს უყვარდა ცხოველებზე დაკვირვება, უმაღლ გაუგზავნა მას დათვები, მაიმუნები, აქლემები და სპილო. სულტანმა ასევე მისწერა იმპერატორს, რომ დიდი სიამოვნებით იხილავდა ფრიდრიხს იერუსალიმში. ფილოსოფიური საკითხების განხილვისა და საჩუქრების გაგზავნის მიღმა, მხარეებს, რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, პოლიტიკა ამოძრავებდათ. ალ-ქამილი იერუსალიმის ახალი მეფის მხარდაჭერით იყო დაინტერესებული, რადგან მას აუჯანყდა ძმა, დამსკოს მმართველი ალ-მუაზამი,

¹⁵⁹ იქვე, 564.

¹⁶⁰ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 174-175.

რომელმაც საკუთარი ძალაუფლება წმინდა ქალაქზე განავრცო. თავის მხრივ, ფრიდრიხი იძენდა ძლიერ მოკავშირეს, რომელიც მას წმინდა მიწაზე დამკვიდრებაში დაეხმარებოდა¹⁶¹.

1127 წელს ფრიდრიხის ყველაფერი მზად ჰქონდა აღმოსავლეთში გასამგზავრებად. თუმცა მის ლაშქარში ქოლერის ეპიდემიამ იფეთქა. თვით იმპერატორიც დაავადდა და იძულებული გახდა, ლაშქრობა გადაედო. ამ დროს გარდაიცვალა პაპი ჰონორიუსი და ახალი პონტიფიკოსი გახდა გრიგოლ IX¹⁶². ახალი პაპი შეწუხებული იყო ფრიდრიხის მზარდი ძალაუფლებით და მისი მოთოკვა გადაწყვიტა. 1227 წლის 29 სექტემბერს მან საღვთო რომის იმპერატორი, სიცილიისა და იერუსალიმის მეფე ფრიდრიხ II ეკლესიიდან მოკვეთა. პაპის მოლოდინის საწინააღმდეგოდ, ამ ფაქტმა ფრიდრიხზე დიდად არ იმოქმედა და 1228 წლის ზაფხულში ის დიდძალი ლაშქრით წმინდა მიწაზე ჩავიდა. თუმცა ახლო აღმოსავლეთში მას განსხვავებული ვითარება დახვდა. ჯერ კიდევ 1227 წელს გარდაიცვალა დამასკოს მმართველი ალ-მუზამი და ალ-ქამილს სირიაზე კონტროლის აღდგენის შესაძლებლობა გაუჩნდა, ამდენად, წმინდა მიწაზე ფრიდრიხის გამოჩენა მის ინტერესებში აღარ შედიოდა. გარდა ამისა, აღმოსავლეთში გამგზავრებამდე გარდაიცვალა ფრიდრიხის ახალგაზრდა მეუღლე იზაბელა, რომელმაც სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე გააჩინა შვილი, კონრადი¹⁶³. წმინდა მიწაზე ჩასულ იმპერატორს ადგილობრივმა დიდგვაროვნებმა და სამონასტრო ორდენებმა საკმაოდ ცივი დახვედრა მოუწყეს. მათი მხარდაჭერის გარეშე ეკლესიიდან მოკვეთილ იმპერატორს იერუსალიმის ასაღებად სამხედრო ძალა არ ყოფნიდა, ამდენად, მან განაახლა დიპლომატიური კავშირები ალ-ქამილთან და იერუსალიმის გადაცემა მოსთხოვა. თავის მხრივ, ეგვიპტის სულთანსაც არ ძალუძდა ჯვაროსნებთან ღია კონფრონტაციაში შესვლა, რადგან მან ვერ შეძლო სირიის დამორჩილება, და რაც მთავარია, ის კარგად იყო ინფორმირებული აღმოსავლეთიდან წამოსული ახალი საფრთხის, ჯალალ

¹⁶¹ Maalouf A., The Crusades through Arab Eyes, 226-227.

¹⁶² გრიგოლ IX – რომის პაპი 1227 – 1241 წწ.

¹⁶³ Asbridge T., The Crusades, 567-568.

ად-დინის¹⁶⁴, შესახებ. მოლაპარაკებები რამდენიმე თვეს გაგრძელდა და, საბოლოოდ, 1229 წლის 18 თებერვალს მხარეები იმაზე შეთანხმდნენ, რომ ფრიდრიხს გადაეცემოდა იერუსალიმი, ბეთლემი და ნაზარეთი, თუმცა მუსლიმები შეინარჩუნებდნენ ქალაქში არსებულ თავიანთ სიწმინდეებს და ვაჭრობის უფლებას. სამაგიეროდ, ფრიდრიხი იღებდა ვალდებულებას, მხარი დაეჭირა ალ-ქამილისთვის ნებისმიერ მოწინააღმდეგესთან ბრძოლაში. ამ შეთანხმებამ დიდი ვნებათაღელვა გამოიწვია როგორც ისლამურ სამყაროში, ასევე საქრისტიანოში. მუსლიმები ალ-ქამილს წმინდა ქალაქის უბრძოლველად ჩაბარებაში ადანაშაულებდნენ, ხოლო ქრისტიანები იმპერატორს ბრალს სდებდნენ იმაში, რომ მან სტრატეგიული პუნქტების გარეშე ჩაიბარა წმინდა ქალაქი და – საჭიროების შემთხვევაში – მისი დაცვა შეუძლებელი იქნებოდა. მიუხედავად ამ ბრალდებებისა, 1229 წლის 17 მარტს, ფრიდრიხი იერუსალიმში საზეიმოდ შევიდა და მომდევნო დღეს, 18 მარტს, კვირას, მაცხოვრის საფლავის ეკლესიაში საკუთარი ხელით დაიდგა იერუსალიმის მეფის გვირგვინი, რადგან ამ ცერემონიას არ ესწრებოდა არც ერთი სასულიერო პირი¹⁶⁵. კორონაციის შემდეგ რამდენიმე დღეში იმპერატორმა დატოვა წმინდა ქალაქი და აკრაში დაბრუნდა. იქ მას სიცილიიდან მოსული ახალი ამბები დახვდა. ფრიდრიხს აუწყეს, რომ ჟან დე ბრიენი – რომის პაპის მხარდაჭერით – სიცილიას უტევდა. ამ ფაქტმა აიძულა ფრიდრიხი, წმინდა მიწის გამგებლებად ადგილობრივი დიდგვაროვნები დაენიშნა და სასწრაფოდ ევროპაში დაბრუნებულიყო. წყაროების თანახმად, 1229 წლის 1 მაისს, როდესაც იმპერატორი გემისკენ მიემართებოდა, მას ქუჩაში უკმაყოფილო მოსახლეობა დახვდა და ხორცის ნაჭრები დაუშინა. ამით დასრულდა იმპერატორ ფრიდრიხ II ჯვაროსნული ლაშქრობა. მიუხედავად იმისა, რომ ფრიდრიხმა საქრისტიანოს იერუსალიმი დაუბრუნა, წმინდა მიწიდან ის წყევლით და ზიზღით გააცილეს¹⁶⁶. მუსლიმებმა იერუსალიმი ალ-ქამილის გარდაცვალების შემდეგ 1239 წელს დაიბრუნეს.

¹⁶⁴ ჯალალ ად-დინი – ხვარაზმის შაჰი 1220 – 1231 წწ. ქართულ ისტორიოგრაფიაში კარგად ცნობილი ჯალალედინი.

¹⁶⁵ Runciman S., A History of the Crusades, vol. III, 187 – 189.

¹⁶⁶ Asbridge T., The Crusades, 571.

მონღოლები

„რამდენიმე წლის განმავლობაში თავს ვარიდებდი ამ ამბის მოყოლას, რადგან ის იმდენად შემზარავია, რომ მისი ხსენებაც კი არ მინდოდა და გაუბედავად ვცოცმანობდი. ვის უადვილდება წერა ისლამისა და მუსლიმების სიკვდილზე? ვისთვისაა მარტივი ამის ხსენება? ო, ნეტავ არ ვეშვი მშობელ დედას! ო, ნეტავ ამ ამბებამდე მოვმკვდარიყავი და მივიწყებას მივცემოდი! ... და თუ ვინმემ თქვა, რომ სამყაროს მსგავსი უბედურება არ უნახავს მას შემდეგ რაც დიდებულმა ალაჰმა ადამი შექნა, მართალი იქნება. ისტორიას არ ახსოვს მსგავსი ამ ამბისა. [...] ეს ბევრად უარესია იმ უღელტაზე, რაც ნაბუქოდონოსორმა ისრაელის მოდგმას მოუწყო და იმ ნგრევებზე, რაც იერუსალიმში მოახდინა. რა არის იერუსალიმი იმ ნგრევასთან შედარებით, რაც მოაწყეს ამ წყეულებმა სხვადასხვა მიწებზე, სადაც ქალაქები იერუსალიმზე ბევრად დიდია. და რა არის ისრაელის მოდგმა, იმათთან შედარებით, ვინც ამათმა დახოცეს? ერთი ქალაქი მთელ ისრაელის მოდგმაზე ხალხმრავალი იყო. ალბათ ქვეყნის აღსასრულამდე ვერავინ ნახავს მსგავს უბედურებას. ... ისინი არავის ინდობდნენ, ხოცავდნენ კაცებს, ქალებს და ბავშვებს, ხოლო ფეხმძიმეებს მუცლებს უფატრავდნენ და ნაყოფს კლავდნენ. ... ამ უბედურებამ, რომლის ბოროტება ყველგან გავრცელდა და ზიანმა ყოველივე მოიცვა, სამყაროს ისე გადაუარა, როგორც ძლიერი ქარის მოტანილმა ღრუბლებმა“¹⁶⁷. ასე აღწერს ცენტრალური აზიის ტრამალებიდან მოსულ მონღოლებს XIII ს-ის არაბი მემატიანე იბნ ალ-ასი-

¹⁶⁷ Ibn al-Athīr, Kāmil fi al-Tārikh, M., X, 399.

რი, რომელიც პირადად მოესწრო ამ მომთაბარე ხალხების ახლო აღმოსავლეთში გამოჩენას. მონღოლთა დიდი დაპყრობები დაიწყო XIII ს-ის დასაწყისში და მცირე პერიოდში მათ საკუთარი ძალაუფლება უზარმაზარ ტერიტორიებზე გაავრცელეს. აღმოსავლეთიდან წამოსულმა ურდოებმა მართლაც ქარიშხალივით გადაუარეს იმ ეპოქის ახლო აღმოსავლეთის კულტურულ ცენტრებს და სრულად მოშალეს ამ რეგიონში საუკუნეების განმავლობაში დამყარებული ეკონომიკური თუ პოლიტიკური სტრუქტურები. მონღოლების მიერ მიყენებული ზიანი იმდენად დიდი იყო, რომ ისლამურ სამყაროში დასრულდა „ოქროს ხანა“, ყველა სახის პროგრესი შეჩერდა, ხოლო ახლო აღმოსავლეთმა საბოლოოდ დაკარგა მეცნიერებისა და ხელოვნების ცენტრის სტატუსი.

მონღოლთა მიერ მათი სამოსახლოდან ორგანიზებული გადინება და ცივილიზებული სამყაროს სამღვრეების გადმოკვეთა ცენტრალურ აზიასა და სამხრეთ ციმბირში მიმდინარე მოვლენებმა გამოიწვია. XII ს-ის 20-იან წლებში მანჯურიის¹¹⁶⁸ ხალხების, ჯურჯენის¹¹⁶⁹ მიერ ჩრდილოეთ ჩინეთის დაპყრობისა და ძინის¹¹⁷⁰ დინასტიის დაარსების შედეგად დღევანდელი მონღოლეთის ტერიტორია სრულიად უკონტროლო დარჩა. აღნიშნულ რეგიონს სამხრეთიდან და სამხრეთ-დასავლეთიდან ესაზღვრებოდა კიდევ რამდენიმე პოლიტიკური ერთეული, მათ შორის შუა აზიის ტერიტორიაზე არსებული ყარახატაელთა¹¹⁷¹ სახელმწიფო, ხოლო სამხრეთიდან უიღურებისა¹¹⁷² და ტანგუთის სი სიას¹¹⁷³ სამეფოები, აღმოსავლეთიდან კი

¹¹⁶⁸ მანჯურია – პროვინცია თანამედროვე ჩინეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში.

¹¹⁶⁹ ჯურჯენი – ტუნგუსური წარმოშობის ხალხები, რომლებიც სახლობდნენ ციმბირისა და მანჯურიის ტერიტორიაზე.

¹¹⁷⁰ ძინის დინასტია (1115 – 1234 წწ.) – ჯურჯენის ხალხის მიერ დაარსებული დინასტია, რომლის წარმომადგენლებიც მართავდნენ დღევანდელი ჩინეთის ჩრდილოეთ ტერიტორიებს.

¹¹⁷¹ ყარახატაელთა სახელმწიფო (1124 – 1218 წწ.) – ცენტრალურ აზიაში მდებარე სამეფო.

¹¹⁷² უიღურთა კოჩოს სამეფო (IX – XIV სს.) – მდებარეობდა ცენტრალური აზიის ტერიტორიაზე, სხვადასხვა დროს იყო ყარახატაელთა და მონღოლთა დაქვემდებარებაში.

¹¹⁷³ ტანგუთის სი სიას სამეფო (1038 – 1227 წწ.) – პოლიტიკური ერთეული, რომელიც მდებარეობდა თანამედროვე ჩინეთის ჩრდილოეთ ნაწილში.

– მომთაბარე თათართა¹¹⁷⁴ ტერიტორიები.

მონღოლები პირველად ჩნდებიან თანის¹¹⁷⁵ დინასტიის დროინდელ ჩინურ წყაროებში. თუმცა, ისინი მოხსენიებულნი არიან როგორც ერთ-ერთი მცირე პერიფერიული მომთაბარე ტომი. XIII ს-მდე მონღოლები წარმოდგენდნენ მრავალ დანაწევრებულ ტომს, რომლებიც სახლობდნენ ალთაის, მდ. ორხონის, მდ. ირტიშის ზემო წელის და მდ. ხუანხეს ჩრდილოეთ რეგიონებში¹¹⁷⁶ და მათი მემოზელის სახელმწიფოების მორჩილებაში იყვნენ. იმ ეპოქის მონღოლები დაყოფილები იყვნენ ტომებად და მცირე კლანებად, რომლებიც მესაქონლეობით, ნადირობით, თევზაობით და ყაჩაღური რეიდებით ირჩენდნენ თავს. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ მონღოლური ტომები არ იყვნენ ნათესაურ კავშირებზე დაფუძნებული გაერთიანებები. ისინი ერთი ძლიერი ლიდერის ირგვლივ შეკრებილ დაჯგუფებებს წარმოადგენდნენ¹¹⁷⁷. სწორედ ამ გარემოში დაიბადა და გაიზარდა მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე დაუნდობელი და სისხლიანი დამპყრობელი, თემუჩინი, რომელიც ისტორიაში ცნობილია, როგორც ჩინგიზ ყაენი. მისი ახალგაზრდობა ბურუსითაა მოცული, გადმოცემების თანახმად, მამამისი იუსუგეი, რომელიც ერთ-ერთი კლანის ლიდერი იყო, თათრებმა მოწამლეს, როდესაც თემუჩინი მხოლოდ ცხრა წლის იყო. ამდენად, იუსუგეის ქვრივსა და შვილებს, რომლებიც მთელმა კლანმა მიატოვა, უკიდურეს გაჭირვებაში მოუწიათ ცხოვრებამ. როდესაც თემუჩინი წამოიზარდა, ის ჩადგა ერთ-ერთი ძლიერი კლანის, ქერეითის სამსახურში, რომლის ლიდერიც იყო მამამისის ძმადნაფიცი, თორილი. დაახლოებით ათი წლის განმავლობაში თემუჩინი აქტიურად მონაწილეობდა თათრებისა და სხვადასხვა მონღოლური ტომების წინააღმდეგ წარმოებულ სამხედრო კამპანიებში. 1196 წელს თორილს მხარი დაუჭირა ძინის დინასტიამ, რის შედეგადაც მოკავშირეებმა დიდი ზიანი მიაყენეს თათრებს. ამ კავშირის განმტკიცების მიზნით, თორილს მიენიჭა

¹¹⁷⁴ თათრები – მონღოლური წარმომავლობის მომთაბარე ხალხები. არსებობს თეორიები თათართა თურქული წარმომავლობის შესახებ.

¹¹⁷⁵ თანის დინასტია – ჩინეთის იმპერიის მმართველი დინასტია 618 – 690 და 705 – 907 წწ.

¹¹⁷⁶ დღევანდელი რუსეთის, მონღოლეთისა და ჩინეთის ტერიტორიები.

¹¹⁷⁷ Jackson P., The Mongol age in the Eastern Inner Asia, in The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age, edited by N. Di Cosmo, A.J. Frank and P.B. Golden, Cambridge University Press, 2009, 26-28.

ძინის სამეფოს საპატიო ტიტული ვანგი, ხოლო თემუჩინს – რამდენიმე რანგით დაბალი წოდება ჯაუთ ქური. თუმცა თემუჩინი საკმაოდ ამბიციური ლიდერი აღმოჩნდა, რომლის ირგვლივაც შეიკრიბა მისდამი ერთგული მრავალი გამოცდილი მებრძოლი. სწორედ თემუჩინის ამბიციები გახდა იმის მიზეზი, რომ მას გაუფუჭდა ურთიერთობა თორილთან, რაც მალე სიხლისმღვრელ დაპირისპირებაში გადაიზარდა. ამ დაპირისპირებაში თორილი დაიღუპა, ხოლო თემუჩინი ტომის ბელადი გახდა. ამის შემდეგ, 1204 წელს, მან მეზობელი ტომებიც დაიმორჩილა. 1206 წელს მონღოლური ტომების საერთო კრებამ, ყურულთაიმ, ის ყველა მონღოლის მბრძანებლად გამოაცხადა და მას ჩინგიზ ყაენი უწოდა¹⁷⁸. ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც მოხდა მონღოლური ტომების გაერთიანება და ისინი ერთი ბელადის მორჩილებაში აღმოჩნდნენ. ამის შედეგად ჩინგიზ ყაენმა ხელთ იპყრა უზარმაზარი სამხედრო ძალა, რომელიც მან მეზობელი ქვეყნების წინააღმდეგ მიმართა.

საინტერესოა მონღოლების სამხედრო ორგანიზაციული სტრუქტურა. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ მონღოლური ტომები და კლანები თავის საქონლიანად გადაადგილდებოდნენ, რაც მათ უცხო ტერიტორიაზე მომარაგების პრობლემას უხსნიდა. ასევე საყურადღებოა სამხედრო დანაყოფების დანაწილება, რომელიც აგებული იყო ტომობრივ-კლანობრივ სისტემაზე. ყველაზე მცირე სამხედრო ერთეულს წარმოადგენდა ათეული, ხოლო ყველაზე მსხვილს ათი ათასეული, ანუ დუმანი. თუმცა, რეგულარული ლაშქრისგან განსხვავებით, მონღოლთა სამხედრო ერთეულები წარმოადგენდნენ კლანობრივ გაერთიანებებს, ანუ ყოველ დანაყოფში შედიოდნენ ამა თუ იმ ოჯახის ან კლანის წევრები. თითოეული მებრძოლი ვალდებული იყო, დაეცვა პირველ რიგში საკუთარი ოჯახისა თუ კლანის ღირსება და, შესაბამისად, თავდაუზოგავად ებრძოლა. ტყვედ ჩავარდნა ან ბრძოლის ველიდან გაქცევა ღალატს უტოდებოდა, და მოღალატის მთელი ოჯახი სიკვდილით ისჯებოდა¹⁷⁹.

XIII საუკუნის დასაწყისში მომთაბარეთა ამ ურდოებმა გადმოკვეთეს ცივილიზებული სამყაროს საზღვრები და რამდენიმე ათეულ წელიწადში უზარმაზარ ტერიტორიებს დაეპატრონნენ. პირველი გამანადგურებელი დარტყმის მსხვერპლი

¹⁷⁸ იქვე, 29-30.

¹⁷⁹ მ. ლორთქიფანიძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, ტ. III, 18-19.

გახდნენ მეზობელი ძინის, ყარახატაელთა და სი სიას სამეფოები, რომლებიც მონღოლთა ურდოებმა რამდენიმე წელიწადში დაიმორჩილეს. ამის შემდეგ სამხედრო კამპანიები რამდენიმე მიმართულებით გაიშალა. ჩინგიზ ყაენის ჯარებმა აღმოსავლეთით ჩინეთის ტერიტორიებზე მიიტანეს იერიში, რომელსაც ჩინგიზ ყაენი და მისი ერთგული მთავარსარდალი ჯებე მეთაურობდნენ. დასავლეთით მონღოლები თავს დაესხნენ ხვარაზმის სამეფოს¹⁸⁰, რომელსაც იმ დროს ხვარაზმშაჰ მუჰამედი¹⁸¹ მართავდა. ბრძოლები რამდენიმე წელიწადს გაგრძელდა და მონღოლებმა დაიკავეს სამეფოს ფართო ტერიტორიები ტრანსოქსიანადან¹⁸² ხორასნამდე. 1220 წელს მათ აიძულეს მუჰამედი, კავკასიაში გაქცეულიყო, სადაც ის იმავე წელს გარდაიცვალა. მის მადევარ ლაშქარს ხელმძღვანელობდნენ ცნობილი მონღოლი მხედართმთავრები ჯებე და სუბუდაი. სწორედ მუჰამედის მადევარი ლაშქარი იყო პირველი მონღოლური რაზმი, რომელიც საქართველოში შემოიჭრა, თუმცა სამხრეთ კავკასიაში არ შეჩერებულა და მალე უკან გაბრუნდა¹⁸³. 1221 წელს მდინარე ინდის ნაპირებზე მონღოლებმა სასტიკად დაამარცხეს მუჰამედის შვილი და მემკვიდრე ჯალალ ად-დინი¹⁸⁴.

1225 წელს ჩინგიზ ყაენი მონღოლეთში დაბრუნდა და სი სიას სამეფოზე მორიგ ლაშქრობას გეგმავდა, თუმცა 1227 წელს გარდაიცვალა. დიდი ყაენის გარდაცვალების შემდეგ მისი მემკვიდრეობის საკითხი დადგა. ცნობილია, რომ ჩინგიზ ყაენს ჰყავდა ოთხი ვაჟი: ჯუჩი, ჩალათა, უგედეი და თულოი. წყაროებიდან ირკვევა, რომ ჯერ კიდევ 1219 წელს ჩინგიზ ყაენი თავის მემკვიდრედ მესამე შვილის, უგედეის, დასახელებას აპირებდა. ამან მისი უფროსი ვაჟის, ჯუჩის, უკმაყოფილება გამოიწვია, რომელიც იმ პერიოდში სამხრეთ რუსეთის ტრამალებში ყივჩაყებს ებრძოდა. ჯუჩი იმდენად გააბრაზა მამის გადაწყვეტილებამ, რომ ის მზად იყო, სამხედრო დაპირისპირება დაეწყო. თუმცა ის მალე გარდაიცვალა და დიდი ყაენის

¹⁸⁰ ხვარაზმის სამეფო (1077 – 1231 წწ) – მოიცავდა დღევანდელი ავღანეთის, ცენტრალური აზიისა და ირანის აღმოსავლეთ ტერიტორიებს.

¹⁸¹ ალა ად-დინ მუჰამად II – ხვარაზმის სამეფოს მმართველი 1200 – 1220 წწ.

¹⁸² ტრანსოქსიანა – ისტორიული რეგიონი ცენტრალურ აზიაში.

¹⁸³ მ. ლორთქიფანიძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, ტ. III, 21.

¹⁸⁴ Jackson P., The Mongol age in the Eastern Inner Asia, 30-31.

გადაწყვეტილება უცვლელი დარჩა. მიუხედავად იმისა, რომ მონღოლთა დიდი ყაენი უგედეი გახდა, იმპერიის მიწები ჩინგიზ ყაენის შვილებსა და შვილიშვილებს შორის გადანაწილდა. ყველაზე უმცროსს, თულოს, ერგო მონღოლეთის მიწები, ჩალათას – ცენტრალური აზია, ხოლო დიდი ყაენის, უგედეის, პირად მამულებად სამხრეთ ციმბირის რეგიონები გამოცხადდა. მიუხედავად ამისა, როგორც უმაღლესი მმართველი, ოფიციალურ ცერემონიებს ის მონღოლეთში ატარებდა და იმპერიის დედაქალაქის, ყარაყორუმის მშენებლობაც მონღოლეთის ტარიტორიაზე მიმდინარეობდა. გარკვეული მიწები ჯუჩის შვილებსაც ერგოთ: ორდას შეხვდა დასავლეთ ციმბირის ტერიტორიები მდინარე ირტიშიდან მდინარე ურალამდე, ხოლო ბათოს – მდინარე ურალიდან დასავლეთით მდებარე მიწები. თავისი მმართველობის პერიოდში უგედემ განახორციელა ორი დიდი სამხედრო კამპანია. პირველი მიმართული იყო ცენტრალურ ჩინეთზე, ხოლო მეორე – დღევანდელი რუსეთის ტერიტორიებზე¹⁸⁵. ჩინეთში მიმდინარე კამპანია წარმატებით წარმართა და, მიუხედავად იმისა, რომ 1232 წელს ბრძოლაში დაიღუპა თოლოი, 1234 წელს ძინის დინასტია საბოლოოდ იქნა დამარცხებული და მონღოლები სუნის¹⁸⁶ დინასტიის მიწებზე შეიჭრნენ. რაც შეეხება დასავლეთის მიმართულებას, 1235 წელს ყურულთაის გადაწყვეტილებით, სამხრეთ რუსეთის ტრამალებში გაიგზავნა დიდძალი ლაშქარი, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ჯუჩის შვილი ბათო, უგუდის შვილი გუიუქი და თოლუის შვილი მენგე. ამ მიმართულებით მონღოლებმა მალე დიდ წარმატებებს მიაღწიეს. 1236 – 1242 წწ. მათ დაამარცხეს ვოლგისპირეთსა და სამხრეთ რუსეთის ტრამალებში მცხოვრები ხალხები და პოლონეთის, მორავიისა და უნგრეთის ტერიტორიებზეც კი შეიჭრნენ. სწორედ ამ დროს გარდაიცვალა უგუდეი და მონღოლი ლიდერები ყარაყორუმში გაემართნენ, რათა ახალი დიდი ყაენის არჩევაში მიეღოთ მონაწილეობა. გზაში ბათოსა და გუიუქს შორის მემკვიდრეობის საკითხებთან დაკავშირებით კონფლიქტი დაიწყო, რის გამოც გუიუქის დიდ ყაენად არჩევა თითქმის ხუთ წელს გაგრძელდა და მონღოლთა ლიდერის თანამდებობა მან მხოლოდ 1246 წელს მიიღო. მისი მმართველობა ხანმოკლე გამოდგა. მონღოლთა იმპერიის სათავეში გუიუქმა მხოლოდ ორი წელიწადი გაატარა, რომელთა განმავლობაშიც დიდი სამხედრო კამპანიის დაწყება ვერ მო-

¹⁸⁵ Soucek S., A History of Inner Asia, Cambridge University Press, 2000, 108.

¹⁸⁶ სუნის დინასტია – ჩინეთის იმპერატორთა დინასტია 960 – 1279 წწ.

ასწრო. 1248 წელს გუიუქის გარდაცვალების შემდეგ, მემკვიდრეობის ნიადაგზე დაწყებული კონფლიქტი ჩინგიზ ყაენის შთამომავალთა შორის კიდევ უფრო გამწვავდა და სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. ტახტისთვის ბრძოლაში ბათომ მენგეს დაუჭირა მხარი. კონფლიქტის შედეგად, ბათომ და მენგემ ყველა მოწინააღმდეგე ან დახოცეს, ან გადაასახლეს, რის შედეგადაც 1251 წელს თოღუსის ვაჟი მონღოლთა დიდ ყაენად იქნა არჩეული. მიუხედავად იმისა, რომ მენგე დიდი ყაენი გახდა, იმპერია ფაქტობრივად ორ ნაწილად გაიყო. მისი მთავარი მხარდამჭერი, ბათო, იმპერიის დასავლეთ ნაწილში იყო გამაგრებული, ამდენად, ამ ტერიტორიებზე ჯუჩის შთამომავლები გაბატონდნენ, ხოლო აღმოსავლეთ მიწები თუღოსის შთამომავლებს ერგოთ¹¹⁸⁷. ახლო აღმოსავლეთში კი გაგზავნეს იქნა მენგეს ძმა ჰულაგუ, რომელმაც მალე ფაქტობრივ დამოუკიდებლობას მიაღწია და ილხანთა დინასტია დააარსა.

ილხანები¹¹⁸⁸

1219 – 1221 წლებში ხვარაზმის დაპყრობის შემდეგ, სადაც საშინელი სასაკლაო მოაწყეს¹¹⁸⁹, მონღოლებმა პირი ირანისკენ იბრუნეს. მათ დაიპყრეს ხორასანის მიწები, თუმცა 1251 წლამდე ირანის დასავლეთ ტერიტორიებზე მნიშვნელოვანი კამპანიები არ უწარმოებიათ. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მონღოლთა დიდი ყაენი გახდა მენგე, მისი ძმა ჰულაგუ ირანის ცენტრალურ რეგიონებში შეიჭრა. აბასიანთა და სელჩუკთა სუსტი მმართველობის პირობებში მრავალმა მუსლიმმა მმართველმა მონღოლებს მორჩილება აღუთქვა. ჯერ კიდევ ცენტრალურ აზიაში მყოფ ჰულაგუს ეახლნენ და ერთგულება შეჰფიცეს ფარსისა და ჰერათის¹¹⁹⁰ მმართველებმა, ისევე,

¹¹⁸⁷ Jackson P., *The Mongol Age in the Eastern Inner Asia*, 32.

¹¹⁸⁸ ილხანი – პირველი, ვინც ეს ტიტული მიიღო, იყო ჰულაგუ ყაენი. მონღოლურად ილ ხან ნიშნავს დიდი ყაენის მორჩილებაში მყოფ, ერთი რანგით დაბალ ყაენს.

¹¹⁸⁹ შუა აზიის უდიდესი ცენტრები – ბუხარა, ნიშაპური და მერვი – მონღოლებმა სრულად გაანადგურეს, ხოლო მოსახლეობა ან ამოჰლიტეს, ან მონღოლეთში მონებად წაასხეს. ზუსტად იგივე სცენარი მეორდებოდა მათ მიერ დაპყრობილ სხვა ქალაქებშიც.

¹¹⁹⁰ ფარსი და ჰერათი – პროვინციები ირანში.

როგორც რუმის სულტნებმა,¹¹⁹¹ იმ ად-დინმა და რუქნ ად-დინმა. ჰულაგუმ მათ განუცხადა, რომ მის უპირველეს მიზანს ისმაილიტთა განადგურება წარმოადგენდა და ახალ ვასალებს ასასინთა წინააღმდეგ კამპანიაში მხარდაჭერა მოსთხოვა. ამდენად, ირანში მონღოლთა პირველ სამიზნეებად ისმაილიტები იქცნენ¹¹⁹².

ჰულაგუს ჯარები ირანში 1253 წელს გამოჩნდნენ. 12 000-იან ლაშქარს მეთაურობდა ნესტორიანელი¹¹⁹³ სარდალი, ქეთბულა. მონღოლებმა აიღეს ისმაილიტთა რამდენიმე ციხესიმაგრე ქუჰისტანში¹¹⁹⁴ და გაილაშქრეს გირდქუჰის¹¹⁹⁵ წინააღმდეგ. მიუხედავად იმისა, რომ ციტადელის დაკავება ვერ შეძლეს, 5000 ისმაილიტი ამოწყვიტეს, რის შემდეგაც ქუჰისტანში დაბრუნდნენ¹¹⁹⁶. ამავე წელს ნიზარიტთა იმამი გახდა რუქნ ად-დინ ხურშაჰი, რომელიც ირანის ისმაილიტთა სახელმწიფოს უკანასკნელი მმართველი იყო. მან ორჯერ ილაშქრა გილანის პროვინციაში¹¹⁹⁷. შემდეგ მისწერა ყველა მეზობელ მმართველს – შეატყობინა მამამისის გარდაცვალება და თავი ისმაილიტთა ახალ ლიდერად წარუდგინა. მხოლოდ ამის შემდეგ მან რამდენჯერმე სცადა დაეწყო მოლაპარაკებები ჰულაგუსთან¹¹⁹⁸, მაგრამ მონღოლმა მხედართმთავარმა უპასუხოდ დატოვა იმამის ყველა თხოვნა. 1255 წლის სექტემბერში ჰულაგუ სამარყანდში ჩავიდა, ხოლო 1256 წლის აპრილში ხორასანის

¹¹⁹¹ იმ პერიოდში რუმის სასულტნოს ერთობლივად მართავდა სულტან ხოსრო II სამი შვილი: იმ ად-დინ ქაიქაუს II (1246 – 1257 წწ.), რუქნ ად-დინ ყილიჩ არსლან V (1248 – 1265 წწ.) და ალა ად-დინ კაიქობადი (1249 – 1257 წწ.), რომელიც იყო ხოსროსა და თამარის (გურჯი ხათუნის) შვილი.

¹¹⁹² Boyle E.J., *Dynastic and Political History of the Il–Khāns*, in „The Cambridge History of Iran“, vol. 5, ed. By J. A. Boyle, Cambridge: Cambridge University Press, 1968, 341

¹¹⁹³ ნესტორიანობა – ერთ-ერთი მიმდინარეობა ქრისტიანულ რელიგიაში, გავრცელებული იყო ძირითადად აზიის ტერიტორიაზე.

¹¹⁹⁴ ქუჰისტანი – პროვინცია თანამედროვე ირანის აღმოსავლეთ ნაწილში.

¹¹⁹⁵ გირდქუჰი – ციხესიმაგრე თანამედროვე ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ქ. დამლანის სიახლოვეს.

¹¹⁹⁶ Daftary F., *The Isma‘ilis. Their History and Doctrines*, Cambridge University Press, 2007, 391.

¹¹⁹⁷ გილანი – პროვინცია თანამედროვე ირანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში.

¹¹⁹⁸ Ходжсон М. Дж. С., *Орден Ассасинов, Борьба ранних низаритов исмаилитов с исламским миром*. Санкт-Петербург, изд. Евразия, 2004, 274.

გავლით სპარსეთში შეიჭრა¹¹⁹⁹. მან გადაწყვიტა, პირველი დარტყმა მიეტანა ის-მაილიტთა ქალაქ თუნზე¹²⁰⁰, მაგრამ პირადად ვერ შეძლო ამის განხორციელება და ქალაქი ქეთბულამ დაარბია. მონღოლებმა თუნის ყველა მოსახლე ამოხოცეს, ახალგაზრდა გოგონების გარდა. მაისში ხურშაჰმა ჰულაგუს ელჩები გაუგზავნა და მორჩილება აღუთქვა. საპასუხოდ ჰულაგუმ მოსთხოვა ციხესიმაგრეების განადგურება და მორჩილების პირადად დადასტურება. ხურშაჰმა რამდენიმე ციხესიმაგრის განადგურება ბრძანა, თუმცა თითქმის ხელშეუხებლად დატოვა ალამუთი, მაიმუნდიზი¹²⁰¹ და ლამასარი¹²⁰². ასევე, მან ნებართვა ითხოვა, ერთი წლის შემდეგ ხლებოდა ჰულაგუს. ამის შემდეგ, ჰულაგუმ კიდევ რამდენჯერმე მოსთხოვა ხურშაჰს, პირადად ხლებოდა მას, მაგრამ ისმაილიტთა იმამი ყველანაირად ცდილობდა, დრო გაეყვანა¹²⁰³. მისი პასუხებით განრისხებული ჰულაგუ რუდბარში¹²⁰⁴ შეიჭრა, ხოლო ნოემბერში მაიმუნდიზი ძალით აიღო. ამის შემდეგ ხურშაჰი პირადად ეახლა ჰულაგუს. მონღოლთა მთავარსარდალმა ის კარგად მიიღო. დეკემბერში ჰულაგუმ ალამუთის აღწა თავის ერთ-ერთ სარდალს დაავალა, ხოლო თვითონ ლამასარისკენ გაემართა. რამდენიმე დღეში დამცველებმა ალამუთი მონღოლებს ჩააბარეს. მათ სამი დღე მიეცათ, რათა თავისი ქონება გამოეტანათ¹²⁰⁵. მეოთხე დღეს ციხესიმაგრეში მონღოლები შევიდნენ და სრულად გაძარცვეს ირანის ისმაილიტთა ყოფილი ცენტრი. ამ კამპანიაში ჰულაგუს ახლდა ცნობილი მემატიანე ჯუვეინი¹²⁰⁶, რომელმაც მონღოლთა მიერ ალამუთის ძარცვისას შეძლო ციხესიმაგრის ბიბლიოთეკაში შესვლა და ზოგიერთი ისმაილიტური ხელნაწერისა

¹¹⁹⁹ Daftary F., *The Isma'ilis*. 392.

¹²⁰⁰ თუნი – თანამედროვე ქალაქი ფირდოუსი, რომელიც მდებარეობს ირანის აღმოსავლეთ ნაწილში.

¹²⁰¹ მაიმუნდიზი – ზუსტი ლოკაცია დღეს უცნობია, სავარაუდოდ მდებარეობდა ალამუთის ციხესიმაგრის სიახლოვეს.

¹²⁰² ლამასარი – ციხესიმაგრე თანამედროვე ირანის ყაზვინის პროვინციაში.

¹²⁰³ Daftary F., *The Isma'ilis*. 393; Ходжсон М. Дж. С., Орден Ассасинов, 275.

¹²⁰⁴ რუდბარი – დასახლება თანამედროვე ირანის გილანის პროვინციაში.

¹²⁰⁵ Ходжсон М. Дж. С., Орден Ассасинов, 276.

¹²⁰⁶ ათა მალიქ ჯუვეინი (1226 – 1283 წწ) – ცნობილი სპარსი ისტორიკოსი, რომელმაც აღწერა მონღოლთა იმპერიის ისტორია.

და ასტრონომიული დანადგარის გადარჩენა, სანამ მონღოლები ისმადილთა ამ უმდიდრეს ინტელექტუალურ სიმდიდრეს ცეცხლის ალში გახვევდნენ. ჰულაგუმ ლამასარის ალება ვერ შეძლო. ციხესიმაგრის ალყა თავის ერთ-ერთ სარდალს გადააბარა და ჰამადანისკენ¹²⁰⁷ გაემართა. მას თან ახლდა ხურშაპი, ხოლო იმამის ოჯახი და მოსამსახურეები ყაზვინში¹²⁰⁸ გაგზავნეს¹²⁰⁹. ხურშაპის ბრძანებით, მონღოლებს ჩაბარდა ყველა ისმადილური ციხესიმაგრე, ლამასარისა და გირდეუხის გარდა. 1257 წელს ხურშაპმა ჰულაგუს ყარაყორუმში გაშვება და მენგესთან ხელება სთხოვა. ჰულაგუ ხელდავდა, რომ მას ისმადილთა იმამი აღარ სჭირდებოდა და თანხმობა მისცა. ხურშაპი ცხრა მონღოლის თანხლებით გაემგზავრა. გზაში მათ გირდეუხთან გაიარეს, სადაც იმამი შეეცადა, გარნიზონი ციხესიმაგრის ჩაბარებაზე დაეყოლიებინა, მაგრამ უარი მიიღო. ყარაყორუმში ჩასული ხურშაპის მიღებაზე მენგემ უარი განაცხადა იმ მიზეზით, რომ ლამასარი და გირდეუხი მონღოლებს ჯერ კიდევ წინააღმდეგობას უწევდა¹²¹⁰. ყარაყორუმიდან უკან წამოსულ აღამუთის უკანასკნელ მმართველს, მონღოლებმა გზაში თავი მოჰკვეთეს. ამის შემდეგ დაიწყო ისმადილთა მასობრივი ჟლეტა. დახოცეს ხურშაპის ოჯახის ყველა წევრი. მენგეს ბრძანებით, მონღოლებმა მოკლეს 12 000-ზე მეტი ისმადილი¹²¹¹.

ისმადილთა განადგურების შემდეგ მონღოლებმა მთელი თავისი ყურადღება ერაყისა და სირიისკენ გადაიტანეს. 1257 წელს ჰულაგუმ ყაზვინის რეგიონი დატოვა და ჰამადანში გადავიდა, სადაც მას მონღოლთა დამატებითი ძალები შეუერთდნენ. ჰამადანიდან ჰულაგუმ ბაღდადის ხალიფას, მუსთასიმს,¹²¹² წერილი გაუგზავნა, რომელშიც მას პირადად ხლებას ან სახალიფოს მაღალჩინოსნების გამოგზავნას სთხოვდა. ამ წერილზე ხალიფამ უპასუხა, რომ ჰულაგუსთვის უკეთესი იქნებოდა დაბრუნებულიყო იქ, საიდანაც მოვიდა. მსგავსი შინაარსის წერილები მხარეებმა მეორედაც გაცვალეს, რის შემდეგადაც ჰულაგუ პირდაპირ ბაღდადისკენ გაე-

¹²⁰⁷ ჰამადანი – ქალაქი თანამედროვე ირანის დასავლეთ ნაწილში.

¹²⁰⁸ ყაზვინი – ქალაქი თანამედროვე ირანის ჩრდილოეთ ნაწილში.

¹²⁰⁹ Daftary F., The Isma'ilis. 396.

¹²¹⁰ Ходжсон М. Дж. С., Орден Ассасинов, 278.

¹²¹¹ Daftary F., The Isma'ilis. 397.

¹²¹² მუსთასიმი – უკანასკნელი აბასიანი ხალიფა (1242 – 1258 წწ)

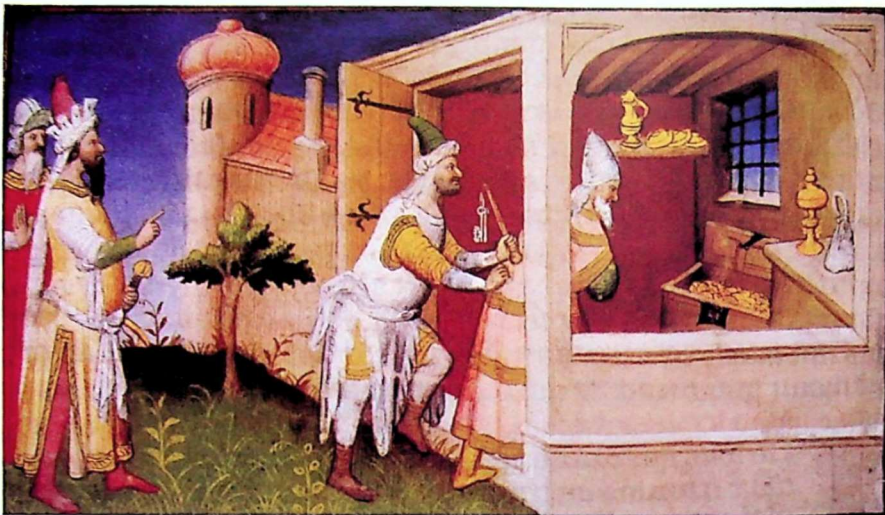
მართა¹²¹³. 1258 წელს იანვრის ბოლოს მონღოლთა ჯარები აბასიანთა დედაქალაქს მიაღწენ, იერიში 29 იანვარს დაიწყო და 4 თებერვალს მონღოლები ქალაქში შეიჭრნენ. მას შემდეგ, რაც ჰულაგუს ბრძანებით, ხალიფას მიერ გაგზავნილი ყველა ელჩი მონღოლებმა სიკვდილით დასაჯეს, მუსთასიმი პირადად ეახლა მონღოლ მხედართმთავარს და მორჩილება აღუთქვა. ჰულაგუმ ხალიფა კარგად მიიღო და უსაფრთხოება აღუთქვა იმ შემთხვევაში, თუ ის ბაღდადის მოსახლეობას ქალაქის დატოვებას უბრძანებდა. მუსთასიმი ასეც მოიქცა. თუმცა, როდესაც მოსახლეობა ქალაქის კედლებს გარეთ გამოვიდა, მონღოლებმა ისინი უმოწყალოდ ამოხოცეს, ხალიფა და მისი ვაჟები კი დაატყვევეს. ბაღდადის ძარცვა დაიწყო 13 თებერვალს და შვიდ დღეს გაგრძელდა. მონღოლებმა ქალაქში დარჩენილი მოსახლეობა თითქმის მთლიანად ამოწყვიტეს, ხოლო სახლები გადაწვეს. გადმოცემის თანახმად, აბასიანთა უკანასკნელი ხალიფა ხალიფაში გაახვიეს და ჩაქოლეს, რათა მისი სისხლი მიწაზე არ დაღვრილიყო¹²¹⁴. ამის შემდეგ, ჰულაგუმ ბაღდადში საკუთარი წარმომადგენლები დატოვა და ჰამადანში დაბრუნდა.

მომდევნო წელს ჰულაგუ სირიის მიმართულებით დაიძრა. მან ანატოლიაზე გამავალი გზა აირჩია და ვანის ტბის გავლით გადაწყვიტა სირიაში შეჭრა. მონღოლებმა გზად აიღეს ხლათი და დიარბექირი, სადაც უმოწყალოდ გაუსწორდნენ ადგილობრივ ქურთულ მოსახლეობას. დიარბექირის შემდეგ ჰულაგუმ აიღო ედესა, ნისიბინი და ჰარანი, რის შემდეგაც გადაკვეთა მდინარე ეფრათი და ალექსანდრე მიაღწა. იქ მას შეუერთდა ანტიოქიის გამგებელი ბოემუნდ VI¹²¹⁵. ალექსანდრე ერთ კვირასაც არ გაგრძლებულა და 1260 წლის 24 იანვარს ქალაქი დაეცა. ძარცვა, მოსახლეობის უღელტა და ნგრევა ექვს დღეს გაგრძელდა. ალექსანდრე დატრიალებული სასაკლავოთი შეშინებულმა ჰამასა და დამასკოს მოსახლეობამ საკუთარი ქალაქები მონღოლებს უბრძოლველად ჩააბარა, ხოლო აიუბიანთა ადმინისტრაცია კაიროში გაიქცა. დამასკოდან ჰულაგუ ლაზასკენ გაემართა, სადაც დიდი ყაენის გარდაცვალების შესახებ შეიტყო და უმაღლეს მონღოლეთში დაბრუნება გადაწყვიტა. წყაროების თანახმად, მან ლაზაში 20 ან 10 ათასი მეზრდოლი დატოვა და

¹²¹³ Boyle E.J., *Dynastic and Political History of the Il-Khāns*, 346.

¹²¹⁴ იქვე, 348-349.

¹²¹⁵ ბოემუნდ VI – ანტიოქიის მმართველი 1251 – 1268 წწ., ტრიპოლის გრაფი 1251 – 1275 წწ.



ჰულაგუ ყანეი ბაღდადის ხალიფას საგანძურს ართმევს. მაგარინის ბიბლიოთეკის ხელნაწერი. გვ. 15 ს.

ხლათის გავლით ირანში გადავიდა. თავრიზთან ყოფნისას ჰულაგუმ შეიტყო, რომ ახალ დიდ ყანეად ყუბილაი აირჩიეს, და ირანში დარჩა. ვიდრე ლაზას დატოვებდა, ჰულაგუმ კაიროში ელჩები გაგზავნა და ეგვიპტის სულტნისგან მორჩილება მოითხოვა. თუმცა, ბაიბარსის¹²¹⁶ რჩევით, ეგვიპტის მამლუქმა სულტანმა კუტუბმა¹²¹⁷ მონღოლთა ელჩები სიკვდილით დასაჯა. ეგვიპტელებმა კარგად ისარგებლეს ჰულაგუს არყოფნით და კონტრშეტევაზე გადავიდნენ. მათ დაიკავეს ლაზა და აინ ჯალუთის¹²¹⁸ ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხეს მონღოლები. ამის შემდეგ ეგვიპტის არმია სირიის ცენტრალურ ნაწილში გადავიდა და მონღოლები ევფრატის გადაღმა განდევნა. აინ ჯალუტთან განცდილი მარცხისა და სირიის დაკარგვის შემდეგ ჰულაგუმ ეგვიპტელთა წინააღმდეგ მორიგი ლაშქარი გაგზავნა. თუმცა, მონღოლები კვლავ დამარცხდნენ და სირიის დატოვებამ მოუწიათ, რადგან ახალი საფრ-

¹²¹⁶ ბაიბარსი – მამლუქთა წრიდან გამოსული ეგვიპტის სულტანი 1260 – 1270 წწ.

¹²¹⁷ კუტუბი – მამლუქთა წრიდან გამოსული ეგვიპტის სულტანი 1259 – 1260 წწ.

¹²¹⁸ აინ ჯალუთი – დღევანდელი ისრაელის ტერიტორია.

თხე სულ სხვა მხრიდან გამოუჩნდათ¹²¹⁹. ჰულაგუს წინააღმდეგ „ოქროს ურდოს“¹²²⁰ ყაენმა, ბერქამ,¹²²¹ გაილაშქრა. ძირითადი ბრძოლები სამხრეთ კავკასიაში დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე გაიმართა, რომლებშიც გამარჯვება ილხანებს ხვდათ წილად. ამ დროს ჰულაგუს განუდგნენ სირიისა და ირანის ზოგიერთი რეგიონის მმართველები და ყაენს შიდა არეულობების ჩახშობამ მოუხდა. ჰულაგუ სასტიკად გაუსწორდა ყველა ამბოხებულს და რეგიონში საკუთარი პოზიციები კიდევ უფრო განამტკიცა. ილხანთა იმპერიის დამაარსებელი გარდაიცვალა 1265 წლის 8 თებერვალს და მონღოლური ტრადიციების დაცვით დაიკრძალა ურმიის ტბის სიახლოვეს. წყაროების ცნობით, ჰულაგუს დამკრძალავი ცერემონიისას ადგილი ჰქონდა ადამიანების მსხვერპლშეწირვას¹²²².

ჰულაგუს გარდაცვალების შემდეგ ილხანთა ტახტზე ავიდა მისი უფროსი ვაჟი აბალა. აბალმა ყაენმა გარკვეული ადმინისტრაციული რეფორმები გაატარა და დედაქალაქი თავრიზში გადაიტანა. ამავე დროს განახლდა შეიარაღებული კონფლიქტი „ოქროს ურდოსთან“. სამხედრო შეტაკებები კვლავ სამხრეთ კავკასიაში დაიწყო. ურდოს არმია, მხედართმთავარ ნოკაის სარდლობით, შირვანში შეიჭრა, თუმცა აბალას უმცროსმა ძმამ, იოშმუთმა, ის სასტიკად დაამარცხა. ამის შემდეგ სამხრეთ კავკასიაში შემოიჭრა თვით ბერქა ყაენი. მის წინააღმდეგ დიდძალი ლაშქრით დაიძრა აბალაც. ბრძოლა მხარეებს შორის მტკვრის სანაპიროებზე გაიმართა. ამ ბრძოლაში ბერქა დამარცხდა და თბილისისკენ აიღო გზი, თუმცა გზაში გარდაიცვალა. ყაენის გარდაცვალების შემდეგ, მისი მებრძოლები ჩრდილოეთში დაბრუნდნენ, აბალა კი ხორასნისკენ გაემართა. ხორასანში აბალა დაუპირისპირდა ადგილობრივ მონღოლურ კლანებს და 1270 წელს სასტიკად დაამარცხა თავი-

¹²¹⁹ Boyle E.J., *Dynastic and Political History of the Il-Khāns*, 351 – 352.

¹²²⁰ ოქროს ურდო – მონღოლური სახელმწიფო ევრაზიის ცენტრალურ ნაწილში, 1224 – 1266 წწ. შედიოდა მონღოლთა იმპერიის შემადგენლობაში, ხოლო მას შემდეგ, რაც 1266 წელს ყაენი გახდა მანგუ დემური, ოქროს ურდომ თითქმის სრული დამოუკიდებლობა მოიპოვა და მონღოლთა იმპერიის მხოლოდ ნომინალურ მორჩილებაში დარჩა. XV საუკუნის შუა ხანებში ოქროს ურდო რამდენიმე პოლიტიკურ ერთეულად დაიშალა, ხოლო XVI საუკუნის დასაწყისში არსებობა შეწყვიტა.

¹²²¹ ბერქა ყაენი – ოქროს ურდოს ყაენი 1257 – 1266 წწ.

¹²²² Boyle E.J., *Dynastic and Political History of the Il-Khāns*, 354.

სი ყველა მოწინააღმდეგე. ცენტრალურ აზიაში პოზიციების განმტკიცების შემდეგ აბალამ ყურადღება მცირე აზიისკენ გადაიტანა, სადაც რუმის სასულტნომ ეგვიპტის მამლუქებთან დაიწყო მოლაპარაკებები და სულტანი ბაიბარსი ანატოლიაში შეიჭრა. აბალა დიდი ხნის განმავლობაში გეგმავდა მცირე აზიის დალაშქვრას. ეგვიპტის მამლუქთა წინააღმდეგ ალიანსის შეკვრის მიზნით, ის რამდენიმე წლის განმავლობაში მოლაპარაკებებს აწარმოებდა ევროპელ მონარქებსა და რომის პაპთან. 1273 წელს ყაენმა წერილები გაუგზავნა რომის პაპს, გრიგოლ X,¹²⁷³ და ინგლისის მეფეს, ედუარდ I¹²⁷⁴, ხოლო 1276 და 1277 წლებში აბალას ელჩები პირადად ჩავიდნენ იტალიასა და ინგლისში. მიუხედავად აბალას ყველა მცდელობისა, ევროპელი მმართველები არ გამოეხმაურნენ ყაენის ინიციატივას, და 1281 წელს აბალამ საკუთარი ძალებით დაიწყო კამპანია მცირე აზიის სელჩუკთა წინააღმდეგ. ყაენის ძმის, მანგუ დემურის, სარდლობით მონღოლთა 40 000-იანი ლაშქარი სირიაში შეიჭრა. სირიის ქალაქ ჰომსთან მამლუქთა წინააღმდეგ გამართულ ბრძოლაში მონღოლები დამარცხდნენ და უკან დაიხიეს. ამ ამბავმა აბალას გაღიზიანება გამოიწვია და მან მორიგი ლაშქრობისთვის მზადება დაიწყო, თუმცა 1282 წელს გარდაიცვალა და მამის, ჰულაგუს, გვერდით დაიკრძალა¹²⁷⁵. ყაენის გარდაცვლების შემდეგ ილხანთა ტახტი დაიკავა მისმა ძმამ, თეგუდარმა, რომელიც ასევე ცნობილია აჰმადის სახელით, რადგან მან ისლამი მიიღო. აჰმადმა მამლუქებთან მოლაპარაკებების დაწყება სცადა და კაიროში რამდენიმე ელჩობაც გაგზავნა, თუმცა – უშედეგოდ. ამ დროს ახალი ყაენის წინააღმდეგ ამბოხება წამოიწყო მისმა ძმისშვილმა, არლუნმა. აჰმადი საკმაოდ სუსტი და იმავდროულად სასტიკი მმართველი აღმოჩნდა, რამაც მის წინააღმდეგ მრავალი მონღოლი დიდებული აამხედრა და ისინი არლუნის აჯანყებას შეუერთდნენ. ხანგრძლივი შიდა დაპირისპირების შემდეგ აჰმადი დამარცხდა და 1284 წელს ილხანთა ტახტზე არლუნი ავიდა. თავისი წინამორბედის მსგავსად, არლუნიც სუსტი მმართველი გამოდგა. ის უშედეგოდ შეეცადა, დიპლომატიური ურთიერთობები დაემყარებინა მამლუქებსა და ევროპელ მონარქებთან. წარუმატებელი აღმოჩნდა ასევე მისი შიდა პოლიტიკა. არლუნმა შეცვალა ადმინისტრაციის გამოცდილი კადრები და მრავალი

¹²⁷³ გრიგოლ X – რომის პაპი 1271 – 1276 წწ.

¹²⁷⁴ ედუარდ I – ინგლისის მეფე 1272 – 1307 წწ.

¹²⁷⁵ Boyle E.J., *Dynastic and Political History of the Il-Khāns*, 364.

ერთგული პირი სიკვდილით დასაჯა. ყაენის არაპოპულარულმა პოლიტიკამ ში-და არეულობები გამოიწვია. თუმცა, იმის მაგივრად, რომ სახელმწიფო საქმეებით დაინტერესებულიყო, ყაენი გატაცებული იყო სხვადასხვა სახის მისტიკური და ალქიმიური სწავლებებით. ერთ-ერთი ინდოელი მისტიკოსის რჩევით, არლუნმა დალია „უკვდავების ელიქსირი“, რამაც მისი ჯანმრთელობა საგრძნობლად შეარყია. ყაენი ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში მარხულობდა და მედიტირებდა, რის შედეგადაც მისი მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა. სამკურნალოდ არლუნმა მიმართა შამანებსა და „ჯადოქრებს“, რომლებიც მას „ავი თვალის“ მოსახსნელად სხვადასხვა სახის ნაყენებს ასმევდნენ. ამის შედეგად 1291 წლის 10 მარტს ოცდაათ წელს გადაცილებული არლუნი არანაშვიტად გარდაიცვალა, და ქვეყანა მორიგ-მა არეულობებმა მოიცვა¹²⁷⁶. ილხანთა ტახტზე ერთდროულად სამმა ადამიანმა გამოთქვა პრეტენზია – ესენი იყვნენ: არლუნის შვილი ყაზანი, მისი ძმა ქელათუ და ბიძაშვილი ბაიდუ. საბოლოოდ ახალ ყაენად არჩეულ იქნა ქელათუ, რომელსაც ნოინთა უმრავლესობამ დაუჭირა მხარი. ახალმა ყაენმა შეძლო დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარება როგორც ეგვიპტესთან, ასევე „ოქროს ურდოსთან“, რის შედეგადაც ქვეყანაში დროებით მშვიდობამ დაისადგურა. მან ასევე შემუშავა რეგულური პოლიტიკა გაატარა მის მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი ნოინებისა და დიდგვაროვნების მიმართ და ზოგიერთ მათგანს მაღალი თანამდებობებიც კი უბოძა. მიუხედავად ამისა, ქვეყანაში გარკვეული არეულობები მაინც ხდებოდა. მაგალითად, ყაენის მიერ გატარებულმა მონეტარულმა პოლიტიკამ – როდესაც მან ლითონის ფულის ჩინეთში დამზადებული ქალაქის ფულით ჩანაცვლება ბრძანა – ვაჭრობის პარალიზება და, შესაბამისად, ეკონომიკური კრიზისი გამოიწვია. ასევე ცნობილია, რომ ყაენი საკმაოდ ფეთქებადი ხასიათის ადამიანი იყო. სპარსულ წყაროებში აღწერილია ეპიზოდი, როდესაც ერთ-ერთი ნადიმის დროს ქელათუს კონფლიქტი მოუვიდა საკუთარ ბიძაშვილ ბაიდუსთან და ყაენმა მისი ცემა ბრძანა. ან ფაქტით შეურაცხყოფილმა ბაიდუმ ყაენის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო. ამბოხებულებმა ქელათუ შეიპყრეს და 1295 წლის 26 მარტს მშვილდის ძუით დაახრჩეს. ამის შემდეგ ილხანთა ტახტზე ავიდა ბაიდუ. თუმცა მისი მმართველობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. მის წინააღმდეგ ყაზანმა გაილაშქრა, რომელმაც იმ მომენტისთვის ისლამი მიიღო, რამაც ბაიდუს წინააღმდეგ ბრძოლას რელიგიური

¹²⁷⁶Boyle E.J., *Dynastic and Political History of the Il-Khāns*, 372.

მნიშვნელობა შესძინა. მცირე ხანში ყაზანმა შეიპყრო ბაიდუ და 1295 წლის 4 ოქტომბერს ილხანთა სამეფოს უკანასკნელი არამუსლიმი ყაენი თავრიზში სიკვდილით დასაჯეს.

ყაზანი თავრიზში ჩავიდა ბაიდუს სიკვდილით დასჯის დღეს და ილხანთა სამეფოს სახელმწიფო რელიგიად ისლამი გამოაცხადა. ახალი ყაენის ბრძანებით, მის სამფლობელოში უნდა განადგურებულიყო ყველა არამუსლიმური სამლოცველო (ეკლესიები, სინაგოგები და ბუდისტური ტაძრები).

შიდა პოზიციების გამყარების შემდეგ ყაზანმა განაახლა სამხედრო კამპანია მამლუქთა წინააღმდეგ და სირიაში შეიჭრა. 1299 წლის 22 დეკემბერს ჰომსთან ყაზანმა სასტიკად დაამარცხა მამლუქები, რის შედეგადაც თავისი ძალაუფლება ცენტრალურ სირიაზე გაავრცელა. თუმცა მომდევნო წლის დასაწყისში, უცნობი მიზეზების გამო, მონღოლებმა სირია დატოვეს და ირანში დაბრუნდნენ. 1300 წლის სექტემბერში, ყაზანი ხელმეორედ შეიჭრა სირიაში და ალექსო მიადგა, მაგრამ მოახლოებული ზამთრის პირობებში კამპანია ვერ გააგრძელა და ირანში დაბრუნდა. ირანიდან მან წერილები გაუგზავნა ეგვიპტის სულტანსა და რომის პაპ ბონიფაციუს VIII¹²⁷⁷. სულტანს ყაენი მშვიდობას სთავაზობდა, ხოლო პაპს – ეგვიპტის წინააღმდეგ ერთობლივ ლაშქრობას. მომდევნო წელს ყაზანს ეახლნენ ბიზანტიის იმპერატორის ანდრონიკოს II¹²⁷⁸ ელჩები. იმპერატორი ყაენს საკუთარ ქალიშვილზე დაქორწინებას სთავაზობდა, ხოლო სამაგიეროდ მცირე აზიის სელჩუქთა წინააღმდეგ ალიანსის შეკვრას სთხოვდა. როგორც ჩანს, არც ერთ ელჩობას სასურველი შედეგი არ გამოუღია, და ყაზანმა განაახლა სირიული კამპანია. მონღოლთა ლაშქარი დამასკომდე ჩავიდა და ქალაქი დაიკავა. თუმცა 1303 წლის აპრილში გადამწყვეტ ბრძოლაში მამლუქებთან დამარცხდა და მონღოლებმა სირია დატოვეს. ეს იყო ყაზან ყაენის უკანასკნელი სამხედრო კამპანია – 1304 წლის 11 მაისს მძიმე ავადმყოფობის შემდეგ ის გარდაიცვალა.

ყაზან ყაენის გარდაცვალების შემდეგ ილხანთა ტახტი დაიკავა მისმა ძმამ, ოლჯაითუმ. მან კეთილმეზობლური ურთიერთობა დაამყარა „ოქროს ურდოსთან“

¹²⁷⁷ ბონიფაციუს VIII – რომის პაპი 1294 – 1303 წწ.

¹²⁷⁸ ანდრონიკოს II – ბიზანტიის იმპერატორი 1282 – 1328 წწ.

და სხვა მონღოლურ სახელმწიფოებთან, ასევე წერილები გაუგზავნა რომის პაპს კლემენტ V¹²²⁹, ინგლისის მეფეს ედუარდ I და საფრანგეთის მეფეს ფილიპე ლამაზს, რომლებშიც სთავაზობდა ერთობლივ ლაშქრობას მამლუქთა წინააღმდეგ. პარალელურად ოლჯაითუმ ელჩები გაგზავნა კაიროში და ეგვიპტის სულტანს მშვიდობა შესთავაზა. ამის შემდეგ, 1307 წელს, ყაენმა დაიწყო სამხედრო კამპანია გილანის პროვინციაში, თუმცა ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა სასტიკად დაამარცხეს მონღოლები, და ოლჯაითუ იძულებული გახდა, უკან გაბრუნებულიყო. ყაენმა საერთაშორისო არენაზეც ვერ მიაღწია წარმატებას. საფრანგეთის მეფემ მას საერთოდ არ უპასუხა, ხოლო ედუარდმა და პაპმა ყაენს წერილებისთვის მადლობა გადაუხადეს, მაგრამ მამლუქთა წინააღმდეგ ლაშქრობაზე უარი განაცხადეს. ამდენად, ოლჯაითუმ გადაწყვიტა, საკუთარი ძალებით მიეტანა იერიში მამლუქებზე და სირიაში შეიჭრა. თუმცა სურსათ-სანოვანისა და წყლის მარაგების ნაკლებობისა და ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგობის პირობებში მონღოლებმა სამხედრო კამპანია ვერ გააგრძელეს და 1313 წლის 26 იანვარს საბოლოოდ დატოვეს სირიის ტერიტორია. ოლჯაითუ გარდაიცვალა 1316 წლის 17 დეკემბერს, და ილხანთა ტახტზე ავიდა მისი 12 წლის შვილი აბუ საიდი. ახალგაზრდა ყაენის წინააღმდეგ უმაღლესი გაილაშქრეს შუა აზიის მონღოლებმა და „ოქროს ურდოს“ ყაენმა უზბეკმა¹²³⁰. უზბეკის ლაშქარი დარუბანდში შეიჭრა. თუმცა ჩობან ნოინის დახმარებით, აბუ საიდმა დაამარცხა მეტოქე. ამის შემდეგ ილხანთა ჯარები ხორასანშიც გაიგზავნა, სადაც მათ უკუაგდეს შუა აზიიდან შემოჭრილი მონღოლები. უზბეკზე გამარჯვების შემდეგ ჩობან ნოინის ძალაუფლება საგრძნობლად გაიზარდა და ის ფაქტობრივად ქვეყნის არაოფიციალურ მმართველად იქცა. ამან, ბუნებრივია, სხვა ნოინების უკმაყოფილება გამოიწვია და მათ ჩობანის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყეს. თუმცა 1319 წელს ამბოხებულები დამარცხდნენ, რამაც ჩობანს თითქმის განუსაზღვრელი ძალაუფლება მიანიჭა. ამ დროს ჩობანს აუჯანყდა საკუთარი შვილი, თემურთაში, რომელიც იმ პერიოდში მცირე აზიას განაგებდა. ჩობან ნოინი უმაღლესი შვილის დასასჯელად. თუმცა, მისი გადაყენების მაგივრად, მთელი მცირე აზია დაუმტკიცა სამართავად. ამის შემდეგ მონღოლი ნოინები კვლავ ამხედრდნენ ჩობანის წინააღმდეგ, რომელმაც დაკარგა ყაენის კეთილ-

¹²²⁹ კლემენტ V – რომის პაპი 1305 – 1314 წწ.

¹²³⁰ უზბეკი – ოქროს ურდოს ყაენი 1313 – 1341 წწ.

განწყობა. საქმე იმაში იყო, რომ 21 წლის აბუ საიდმა მოისურვა ჩობანის ასულის, ბაღდად ხათუნის, ცოლად შერთვა, მიუხედავად იმისა, რომ ბაღდად ხათუნი უკვე გათხოვილი იყო. ჩობანმა არ დააკმაყოფილა ყაენის სურვილი, ასული და სიძე ყარაბაღში გაგზავნა, თვითონ კი ხორასანში გაემგზავრა. ამ ფაქტმა აბუ საიდის გაღიზიანება გამოიწვია და მან ჩობანის ოჯახის წევრების დევნა დაიწყო. ამ დევნას პირველი შეეწირა ჩობანის ვაჟი დიმაშკ ხოჯა, რომელსაც 1327 წელს ლალატი დააბარაღეს და მოკლეს. ამ ფაქტმა ჩობანი იმდენად გააბრაზა, რომ ის დიდძალი ლაშქრით ყაენის წინააღმდეგ დაიძრა. თუმცა, როდესაც ჩობანი საკუთარი ლაშქრით რეის მახლობლად იმყოფებოდა, ერთ-ერთ ღამეს მებრძოლებმა ის მიატოვეს და ყაენის მხარეს გადავიდნენ. მართო დარჩენილი ჩობანი იძულებული გახდა, გაქცეულიყო. ის ჰერათისკენ¹²³¹ გაემართა, რადგან ქალაქის მმართველი, ღიას ად-დინი საკუთარ მეგობრად მიიჩნდა. თავდაპირველად ღიას ად-დინმა ჩობანი შეიფარა, მაგრამ, შემდეგ აბუ საიდისგან ბრძანება მიიღო, სიკვდილით დაესაჯა აჯანყებული ნოინი. ჰერათის გამგებელი ყაენის ბრძანებას წინ ვერ აღუდგა, ჩობანი სიკვდილით დასაჯა და მისი მოჭრილი თითი აბუ საიდს გაუგზავნა. ჩობანის გარდაცვალების შემდეგ ყაენმა ცოლად შეირთო ბაღდად ხათუნი, ხოლო ნოინის ვაჟი თემურთაში კაიროში გაიქცა, სადაც ის 1328 წლის 22 აგვისტოს სიკვდილით დასაჯეს. ამის შემდეგ, აბუ საიდის წინააღმდეგ რამდენიმე აჯანყება მოეწყო, რომლებშიც სავარაუდოდ მონაწილეობდა ბაღდად ხათუნი. თუმცა საქმე არა შურისძიებაში, არამედ ეჭვიანობაში იყო. ბაღდად ხათუნმა იეჭვიანა საკუთარ ძმისშვილზე, რომელიც ასევე აბუ საიდის მეუღლე იყო. საგულისხმოა, რომ საბოლოოდ შეთქმულები გაამართლეს. 1335 წელს აბუ საიდმა შეიტყო, რომ უზბეკ ხანი კვლავ მის სამფლობელოში შეჭრას გეგმავდა და დიდძალი ლაშქრით ყარაბაღისკენ დაიძრა. 1335 წლის 30 ნოემბერს ყარაბაღში მდგარი ყაენი საწამლავის მსხვერპლი გახდა. არაბული წყაროების თანახმად, მის წინააღმდეგ შეთქმულება კვლავ ბაღდად ხათუნმა მოაწყო. აბუ საიდი იყო უკანასკნელი ილხანი ყაენი¹²³².

¹²³¹ ჰერათი – ქალაქი თანამედროვე ავღანეთის ტერიტორიაზე.

¹²³² Boyle E.J., *Dynastic and Political History of the Il-Khāns*, 411 – 412.

რუსუდანი

ლაშა-გიორგის გარდაცვალების შემდეგ შეიკრიბნენ სამეფოსა წარჩინებულნი, ამერნი და იმერნი, ორივე კათალიკოსნი და ეპისკოპოსნი, ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე, ყველა, მათ მორჩილების ქვეშ მყოფნი და დასვეს მეფედ რუსუდანი. რუსუდანის მეფედ კურთხევა, ცერემონიის სათანადო დაცვით 1223 წლის თებერვალში მოხდა.

გარეგნობით რუსუდანი დედას ჰგავდა: იყო მშვენიერი... თავმდაბალი, უხვი, პატივისმცემელი, პატიოსანთა კაცთა მოყუარე. „და აღივსო ყოველი სამეფო რუსუდანისი ყოვლითა კეთილითა“¹²³³. ჯერ კიდევ ლაშა-გიორგის სიცოცხლეში, დღის წესრიგში დადგა რუსუდანის გათხოვების საკითხი. მასზე დაქორწინება სურდათ ხლათის მმართველს და შირვან-შაჰს. ლაშა-გიორგიმ სიძედ შირვან-შაჰი აირჩია და ბაგავანშიც კი ჩავიდა, მაგრამ მეფის გარდაცვალების გამო ქორწინება ჩაიშალა.

1223 წელს რუსუდანი დაქორწინდა მულის ად-დინ თოღრულ-შაჰის ვაჟზე. თოღრულს ხშირად რუმის სულტნად მოიხსენიებენ, თუმცა ის ერზერუმის მმართველი იყო. ეს ქალაქი 1201 წელს რუმის სულტანმა – რუქნ ად-დინმა აიღო და შემდეგ წელს საკუთარმა ძმას – თოღრულს გადასცა.

¹²³³ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიანე, ქართული მწერლობა, ტ. 5, „ნაკადული“, თბილისი, 1988, 147,

იბნ ალ-ასირის მიხედვით, „ქურჯების ქვეყანაში (საქართველოში) სამეფო საგვარეულოდან ტახტის მემკვიდრე ერთი ქალი დარჩა... ქვეშევრდომებმა სამეფო წარმომავლობის საქმროს ძებნა დაიწყეს, რათა ქვეყანა მასთან ერთად ემართა, მაგრამ მათ (ქართველებს) შორის ასეთი არ აღმოჩნდა. იმ დროს ერზენ არ-რუმის მმართველი იყო მოლის-ედ-დინ თოღრულ-შაჰი, შვილი ყილიჩ-არსლანისა... მუსლიმ მეფეთა დიდებული საგვარეულოს, სელჩუკთა წარმომადგენელი. მას ჰყავდა უფროსი ვაჟი. (თოღრულმა) ქურჯებს ელჩები გაუგზავნა და დედოფალი თავის შვილისთვის ცოლად ითხოვა. ქურჯებმა უარი განაცხადეს და უპასუხეს: ჩვენ ამას ვერასდროს დავუშვებთ, რომ მუსლიმმა გვმართოსო. მან უპასუხა: მაშინ ჩემი ვაჟი ქრისტიანობას მიიღებს და დედოფალზე დაქორწინდებაო. ისინი დათანხმდნენ და (თოღრულმა) შვილს ქრისტიანობის მიღება უბრძანა. ისიც გაქრისტიანდა (რამაც ისლამურ სამყაროში აღშფოთება გამოიწვია¹²³⁴) და დედოფალზე დაქორწინდა, მასთან გადავიდა და სამეფოს მართავდა. ქართველ დედოფალს ერთი თავის მონათაგანი უყვარდა. ქმარს დედოფლის სამარცხვინო ამბები ესმოდა, მაგრამ სისუსტის გამო ხმას ვერ იღებდა. ერთ დღეს დედოფლის ოთახში შევიდა და მონასთან ერთად მძინარე ნახა, რის გამოც აღშფოთდა და ამგვარი ქცევა აუკრძალა, მაგრამ (დედოფალმა) უთხრა: „თუ ჩემ ქვეყას არ ეთანხმები, ალბათ, იცი, როგორც მოიქცე“. (მეფემ) უპასუხა – „არა, არ ვეთანხმები“. მაშინ დედოფალმა სხვა ქალაქში წააყვანინა იგი და დარაჯები დაუყენა, რომ არსად გაეშვათ. შემდეგ ალანთა ქვეყანაში (ელჩები) გაგზავნა და მოაყვანინა ორი კაცი, რომლებიც მისთვის სილამაზის გამო ექოთ. ერთ-ერთ მათგანს ცოლად გაჰყვა, მაგრამ მასთან დიდხანს არ დარჩენილა, დაცილდა და განჯიდან სხვა კაცი მოიყვანა. რადგან (განჯიდან მოყვანილი კაცი) მუსლიმი იყო, ქრისტიანობის მიღება მოსთხოვა, დაქორწინება რომ შესძლებოდა. მაგრამ მან იუარა. დედოფალმა თავისი არ დაიშალა და – მუსლიმობის მიუხედავად – მასზე დაქორწინება გადაწყვიტა. მაშინ ხალხის წარმომადგენლები (ერისთავები), მათ შორის ივანე, ქურჯთა ყველა ჯარის მეთაური (მხედართმთავარი) ამის წინააღმდეგ აღსდგნენ და უთხრეს: შენი ქცევებით შეგვარცხვინე მეფეთა შორის და ახლა კიდევ მუსლიმზე გათხოვება გინდა? ამას არასდროს დავუშვებთ. ეს ამბავი ჯერ კიდევ არ დასრულებულა. განჯელი კაცი კიდევ მათთან ცხოვრობს და ქრისტიანობის მიღებაზე უარს აცხადებს,

¹²³⁴გ. ჭაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 181.

დედოფალი კი მის სიყვარულს აგრძელებს.¹²³⁵ რუსუდანს ორი შვილი შეეძინა: თამარი და დავითი.

ჟამთააღმწერელი, რუსუდანის ქორწინების გარდა, მის სასიყვარულო თავგადასავლებზე არაფერს მოგვითხრობს: „ამათ ჟამთა შინა მოეყვანა მეფესა რუსუდანს ტოლრილის შვილი მძევლად ერთგულობისათვის, რომელი იყო ქმნულ-კეთილი და სრული ასაკითა, შეუნიერი გუამითა, მხნე და ძლიერი ძალითა. ვითარ განიცადა, სთნდა მეფესა რუსუდანს და ინება ქმრად მიყვანება მისი, რომელი აღასრულა. და იქორწილა ტოლრილის შვილი, რომლისაგან იშვა ასული სიტურფე-ალმატეხული და უწოდა სახელი სანატრელისა დედისა მათისა თამარ. და კუალად მიუდგა და შვა ძე, და უწოდა სახელი დავით.“¹²³⁶

ამავე პერიოდში, საქართველო კვლავ რჩებოდა ჯვაროსანთა ინტერესების სფეროში. 1223 წლის მარტში ფიორენტინას კრებაზე გადაწყდა, რომ 1225 წლის 24 ივნისს მორიგ ჯვაროსნულ ლაშქრობას გაუძღვებოდა სიცილიის მეფე ფრიდრიხ II ჰოჰენშტაუფენი. ჯვაროსნული ლაშქრობის დახმარების მისაღებად კვლავ დაიგზავნა შიკრიკები. ვატიკანის არქივებში ინახება რუსუდან მეფის და პაპის ჰონორიუს III მიმოწერა, აგრეთვე ივანე მხარგრძელის წერილი პაპისადმი და ჰონორიუსის პასუხი. რუსუდანი წერდა: „მოგვწერეთ ჩვენ, თუ როდის უნდა წავიდეს იმპერატორი და ჩვენც გავაგზავნით ჩვენს მხედართმთავარს ივანეს, მთელი ჩვენი ჯარით ქრისტიანების დასახმარებლად, წმინდა საფლავის განსათავისუფლებლად.“ ივანე მხარგრძელის წერილში ნათქვამია: „ჩვენ მზად ვართ მთელი ჩვენი ლაშქრით მოვიდეთ ქრისტიანების დასახმარებლად. პირადად მე ვაპირებ, მოვიდე წმინდა მიწებისათვის ომში მონაწილეობის მისაღებად ორმოცი ათასი მებრძოლით, როდესაც ეს თქვენთვის სასურველი იქნება“¹²³⁷. 1224 წლის 12 მაისს რუსუდანისადმი მიწერილ პასუხში პაპი ჰონორიუს III აღფრთოვანებას გამოთქვამდა ქართველთა გმირული ბრძოლის გამო ურჯულოთა წინააღმდეგ და მათ მზადყოფნაზე, მონაწილეობა მიეღოთ ჯვაროსნულ ლაშქრობაში. ჰონორიუსი რუსუდანსა და მის ქარ-

¹²³⁵ Ибн ал-асир. Полный свод историй. Баку. Азфанб 1940/<http://www.vostlit.info>

¹²³⁶ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიაზე, 151.

¹²³⁷ ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნაცავებში (XIII – XVI სს.), „მეცნიერება“, თბილისი, 1984, 177- 179.

თველ დიდებულებს ყველა ცოდვის მიტევებას და ევროპელ ჯვაროსანთა მსგავს პრივილეგიებს ჰპირდებოდა¹²³⁸. მიუხედავად აქტიური დიპლომატიური მიმოწერისა, ქართულ-ევროპული ჯვაროსნული ალიანსი ვერ შედგა. პოლიტიკური მიზეზების გამო, იმპერატორ ფრიდრიხის ჯვაროსნული ლაშქრობა 1227 წლამდე გადაიდო, ხოლო საქართველო მძიმე განსაცდელში აღმოჩნდა. 1225 წლის ზაფხულში საქართველოს საზღვრებთან გამოჩნდა მტერი, რომელსაც უკან დასახევი გზა მოჭრილი ჰქონდა. ეს იყო მონღოლებს გამოქცეული და მათგან დევნილი, ხვარაზმის სულტანი ჯალალედინი.

ხვარაზმელების ას ორმოცათასიანი ლაშქარი, დედაწულიანად და მთელი თავიანთი ავლა-დიდებით მიადგნენ მხარგრძელთა ქვეყანას: ივანე ათაბაგს ეპყრა დვინი, ხოლო მის ძმისწულს, შანშე მანდატურთუხუცესს – ანისი. ხვარაზმელებმა დვინი რომ მოაოხრეს, ივანე ათაბაგმა და ვარამ გაგელმა შეატყობინეს რუსუდანს მტრის შემოსვლისა და ხალხის უმოწყალოდ ხოცვის ამბავი. რუსუდანმა უმაღლესკრიბა ლაშქარი, რომლის სარდლობაც ივანე მხარგრძელს დაავალა. ქართველთა ჯარი სოფელ გარნისში დაბანაკებულ მტერს მიადგა და მხარეებს შორის ბრძოლა გაიმართა. ბრძოლის წინა ხაზზე ივანემ გაუშვა თორელები და შალვა და ივანე ახალციხელები. თუმცა, ბრძოლის გარდამტეხ მომენტში მათ ძირითადი ლაშქარი არ მიახმარა, რაც ქართველებისთვის სავალალო გადაწყვეტილება აღმოჩნდა. ჟამთააღმწერლის ცნობით: ივანე შურით იყო აღვსილი ახალციხელების, შალვას და ივანეს, მიმართ¹²³⁹. რამდენჯერმე გაუგზავნეს დესპანი ახალციხელებმა ივანეს, მაგრამ პასუხი არ მიიღეს და გადავიდნენ უიმედო იერიშზე. უთანასწორო ბრძოლაში დაიღუპნენ თორელები და ივანე ახალციხელი, ხოლო შალვა ტყვედ ჩავარდა.

ჯალალედინმა გადაწყვიტა, ტყვედ ჩავარდნილი შალვა ახალციხელი თავისი მიზნებისთვის გამოეყენებინა და ქართველ დიდგვაროვანს საკმაოდ ფართო ტერიტორიები უბოძა. ახალციხელმა მიიღო სულტნის წყალობა, თუმცა საკუთარი სტატუსი და ჯალალედინთან დაახლოვებული პოზიცია საქართველოს ინტერესებს მოახმარა. ის დეტალურად ატყობინებდა ქართულ სამეფო კარს ხვარაზმშაჰის გა-

¹²³⁸ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 184.

¹²³⁹ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიანე, 149.

დაადგილებების შესახებ. ეს შეიტყო ჯალალედინმა და შალვას სიკვდილით დასჯა ბრძანა. ამის შემდეგ, მცირე ხანში, გარდაიცვალა ივანე მხარგრძელი და ამირსპასალარად დანიშნეს მისი ძე – ავაგი. ამ დროს ჯალალედინი უკვე მზად იყო საქართველოში შემოსასვლელად. მან მოაოხრა დვინი, ანისი, შამქორი, გაგი და განძა. ამის შემდეგ სულთანმა ავაგ ათაბაგს ელჩები გაუგზავნა და აუწყა, რომ მასთან პირისპირ საუბარი სურდა. ავაგი დათანხმდა ამ შემოთავაზებას. შეხვედრისას ჯალალედინმა ავაგ ათაბაგს აუხსნა, რომ ის საქართველოს დასარბევად კი არ იყო მოსული, არამედ მის მიზანს წარმოადგენდა ქართველებთან მოლაპარაკება, რათა ერთობლივი ძალებით გამკლავებოდნენ საერთო მტერს – მონღოლებს. ასევე, ჯალალედინი რუსუდანზე დაქორწინების წინადადებით გამოვიდა. ავაგმა სასწრაფოდ გაგზავნა კაცი მეფესთან და აუწყა სულტნის ნათქვამი. ამის საპასუხოდ, რუსუდანმა ავაგს მოლაპარაკებების გაგრძელება აუკრძალა. ჯალალედინი რუსუდანის პასუხის მიღებისთანავე, 1225 წლის დეკემბერში, თბილისისაკენ დაიძრა.

რუსუდანმა ჯალალედინის მოახლოება რომ გაიგო, ქუთაისში გადავიდა, ხოლო თბილისში გარნიზონი დატოვა. თბილისელმა სპარსელებმა სულტანს კაცი მიუვლინეს და დაპირდნენ, რომ ქალაქის კარს შიგნიდან გაუღებდნენ. შემდგომი მოვლენები გეგმის მიხედვით განვითარდა, მოლაპარაკებმა მტერს ქალაქის კარი გაუღეს, ხოლო მცველები ისანში გამაგრდნენ. ჟამთააღმწერლის სიტყვებით, თბილისში შემოჭრილი ხვარაზმელები ისე მძევინვარებდნენ ქალაქში, რომ მოყოლაც კი ჭირსო. რუსუდანმა ქალაქის მცველებს უბრძანა, დაეტოვებინათ ისანი და წასულიყვნენ თბილისიდან.

ჯალალედინმა თბილისი 1226 წლის 9 მარტს აიღო. ჟამთააღმწერლის გადმოცემის თანახმად:

„... ხოლო მრავალი სიმრავლე მამათა და დედათა იპოვა ახოვნად, რომელთა მიიღეს გვირგვინი წამებისა, რომლისა აღრიცხვა შეუძლებელია იმდენად ბევრი იყო, რადგან გვგონია, დაახლოებით ათ ბევრ (ბევრი – ათი ათასს ნიშნავდა) მი-აღწია მოკლულთა რიცხვმა“. ეს ცნობა უდევს საფუძვლად ჯალალედინის მიერ თბილისში ასი ათასი ქართველის დახოცვას.

ჯალალედინის მეომრებმა – მოაოხრეს რა თბილისი – დაიწყეს მთელი აღმოსავ-

ლეთ საქართველოს რბევა და აოხრება. ხვარაზმელების მიერ საქართველოს აკლება 5 წელიწადს გაგრძელდა. ჟამთააღმწერელი ქართული მიწების გაპარტახებას ასე ხსნის: საქართველო ამ ძალას გასაუბედურებლად მიეცა, რადგან დატოვა მეფეთა და მთავართა სამართალი, მოწყალება, სიყვარული, სიმართლე, სიმშვიდე. ამის მაგიერ მოიპოვეს ამპარტავნება, შური, სიძულვილი, ანგარება, კვლა, პარვა, სიძვა და სხვა უწესობა. და მოოხრდა ქვეყანა¹²⁴⁰.

არსებული მძიმე ვითარების ფონზე საქართველოს სამეფო კარმა რუსუდანის 5 წლის ვაჟის, დავითის, მეფედ კურთხევის გადაწყვეტილება მიიღო. „რუსუდანმა დაივიწყა რა შიში ღმრთისა და სიყვარული ძმისა, გააგზავნა ძმის მიერ შევედრებული აღსაზრდელად, ძე მისი დავითი, თავის ასულთან¹²⁴¹ და სიძესთან, სულთან ყიას ად-დინთან¹²⁴² რუმის სასულტნოში, რათა იქ მოკლან და იყოს უშფოთველად თავისი ძის დავითისათვის“. თუმცა თამარმა არ შეისმინა დედის ბრძანება და უფლისწული დავითი პატივით მიიღო.

¹²⁴⁰ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მათიანე, 156.

¹²⁴¹ რუსუდანის ასული თამარი, ცნობილია ასევე როგორც გურჯი ხათუნი. თამარი იყო რუმის სულტნის ყიას ად-დინ ქეიხოსროვ II მეუღლე.

¹²⁴² ყიას ად-დინ ქეიხოსროვ II – რუმის სულტანი 1237 – 1246 წწ. სულტნად გახდომისთანავე თავისი და ცოლად გააყოლა ჰალების (ალეპოს) აიუბიანი მმართველის ვაჟს, თვითონ კი ცოლად მოიყვანა მისი ქალიშვილი. მისი მეორე ცოლი იყო რუსუდანის ქალიშვილი თამარი. ქორწინების პირობების თანახმად, თამარი ქრისტიანად დარჩა. მალე თამარი სულტნის უსაყვარლეს ცოლად იქცა. 1240-1243 წლებში მოჭრილ ვერცხლის დირჰემებზე გამოსახული ლომი და მზე, მკვლევართა აზრით, თამარს ეძღვნებოდა. ამასთან დაკავშირებით ორგვარი ინტერპრეტაცია არსებობს: თამარის საყვარელი ასტროლოგიური თანავარსკვლავედი იყო ლომი და მონეტაზე ამიტომ ამოტვიფრეს მზე ლომის ზოდიაქოში; ზოგის აზრით კი, ლომი ქეიხოსროვს, ხოლო მზე თამარს განასახიერებდა. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ისლამი ადამიანისა და ცხოველის (ცოცხალი არსებების) გამოსახვას კრძალავს, შესაბამისად, ეს მონეტები იშვიათობას წარმოადგენს. ქეიხოსროვს მონღოლთა პერიოდში მოუწია მმართველობამ, ამიტომ აღმოსავლეთიდან დევნილი თურქების შეფარება და მონღოლების მოგერიება უხდებოდა. 1242 წელს მონღოლები რუმის სასულტნოში შეიჭრნენ და ქეიხოსროვმა მთელი რიგი ქალაქები დაკარგა და მძიმე საზავო პირობებს დათანხმა, რომლის მიხედვითაც, სულტანს მდინარე ყიზილ-ირმაკის დასავლეთი მხარე რჩებოდა, აღმოსავლეთი კი მონღოლ მოხელეებს უნდა ემართათ. ამის გარდა, ქეიხოსროვს ყოველწლიურად ხარკიც უნდა ეხადა.

ამასობაში დავით რუსუდანის ძე ქუთაისში დასვეს სამეფო ტახტზე. თუმცა, დიდებულიები ვერ დაესწრნენ დავითის მეფედ კურთხევას, რადგან ყველა თავის ციხესიმაგრეში იყო გამოკეტილი. როგორც ქართველი მემატიანე ხსნის, დაშლილობის გამო ვერ დახვდნენ მეფე დავითის დალოცვას.

ამ დროს მონღოლები კვლავ გამოჩნდნენ საქართველოს საზღვრებთან. შეიტყო თუ არა ჯალალედინმა მონღოლთა მოახლოების ამბავი, თბილისიდან აიყარა და აზერბაიჯანში გადავიდა. იქიდან მან ხლათის სულტანსა და ბაღდადის ხალიფას დახმარების სათხოვნელად მოციქული გაუგზავნა. თუმცა მათ მონღოლებთან დაპირისპირებას თავი აარიდეს და ჯალალედინს უარი შეუთვალეს. მაშინ ჯალალედინმა დატოვა აზერბაიჯანი და ისევ თბილისისაკენ გაემართა. გაიგო რა ჯალალედინის დაბრუნება, რუსუდანმა ნატარმაგვეს ჯარი შეკრიბა და გაგზავნა ხვარაზმელებთან საბრძოლველად. ქართველთა ჯარი დამარცხდა და ხვარაზმელები ისევ შევიდნენ თბილისში.

როგორც ჩანს, ჯალალედინის ქმედებები სრულიად მიუღებელი აღმოჩნდა მონღოლებისთვის და მათ ხვარაზმშაჰის წინააღმდეგ სადამსჯელო ექსპედიცია გაგზავნეს. ჯალალედინი ისევ გაიქცა, მონღოლები მას დაედევნენ და 1231 წლის აგვისტოში ბასიანთან დაეწივნენ. მონღოლთა მოახლოებით შეშინებულმა ხვარაზმელთა ლაშქარმა მიატოვა მხედართმთავარი და ჯალალედინი მარტო დარჩა. როგორც ჟამთააღმწერელი გვიაშობს, ის მივიდა ერთ ღარიბ სოფელში და დაიძინა ხის ძირას. იქ დაინახა ერთმა შეურაცხმა კაცმა და მოკლა, რადგან მოეწონა სულტნის ძვირფასი ქვებით შემკული სარტყელი, უნაგირი და კაპარტი. „მათ გამო მოიკლა დიდი და სახელოვანი ხელმწიფე. როგორც იტყვის ბრძენი ეკლესიასტე: ამოება ამოებათა და ყოველივე ამო არს. ყოველივე ამო არს, გარდა საუკუნო იგი უკვდავი ცხოვრებისა“¹²⁴³.

ყიას ად-დინის ბრძანებით, ის კაცი, ვინც ჯალალედინი ნივთების გამო მოკლა, საკირში დაწვეს.

1235 წელს მონღოლებმა განძაზე გაილაშქრეს და ქალაქი აიღეს, რის შემდეგაც ხლათში შეიჭრნენ. შეიტყო თუ არა ეს ამბავი აიუბიანთა სულტანმა ალ-ქამილმა,

¹²⁴³ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიანე, 161.

რომელიც დამასკოში იმყოფებოდა, უმაღლესი ჩრდილოეთისკენ დაიძრა. მას ეახლნენ სხვადასხვა სამეფოების, მათ შორის საქართველოს, ელჩები და მონღოლთა წინააღმდეგ გაერთიანება შესთავაზეს. თუმცა, მოლაპარაკებებს შედეგი არ მოჰყოლია. ჰარანში ყოფნისას ალ-ქამილს შეატყობინეს რომ მონღოლებმა ხლათი დატოვეს და სულთანმა კოალიციის შექმნა გადაიფიქრა. ცოტა ხანში აიუბიანები და ანატოლიის სელჩუკები დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს და მონღოლების შემოსვლისთვის აღარავის ეცალა. ამდენად, საქართველოს სამეფო მონღოლების პირისპირ მოკავშირის გარეშე დარჩა. ამის შედეგად, მონღოლები მალე საქართველოს ტერიტორიაზე შემოიჭრნენ. როდესაც რუსუდანმა გაიგო მონღოლების მოახლოების ამბავი, დატოვა თბილისი და ისევ ქუთაისში გადავიდა. თბილისის დაცვა კი დაავალა ვინმე მუხას ძეს და დაუბარა, რომ თუ მტერი დმანისამდე მოვიდოდა, მას თბილისი უნდა დაეწვა. მუხას ძე, მონღოლების მოახლოებისას, ასეც მოიქცა.

უამთააღმწერელის ცნობით, ნოინნი შემოვიდნენ ქართლს, თრიალეთს, სომხეთს, ჯავახეთს, სამცხეს, შავშეთს, კლარჯეთს, ტაოს, კოლას, არტაანს, ანისს, მოეფინნენ კალიის მსგავსად საქართველოს მოსაოხრებლად და ამოსაწყვეტად და არსად იყო ლხინება.¹²⁴⁴

საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობა იმალებოდა მთებში და ტყეებში. რუსუდანი ქუთაისში დამკვიდრდა და აღმოსავლეთ საქართველოში ვერ გადმოდიოდა, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს დიდგვაროვნები რუსუდანთან ვერ მიდიოდნენ. მემატიანეს სიტყვებით: „ასე გათიშული იყო ერთ დროს ძლიერი და სახელოვანი სამეფო“.

მონღოლებს პირველი დაემორჩილა ავაგ ამირსპასალარი, ძე ივანე ათაბაგისა. მან დამპყრობლებს მოციქული გაუგზავნა და სთხოვა მათ წინაშე მისვლა, მსახურება, ხარაჯის და ქვეყნის მიცემა, ხოლო სამაგიეროდ ითხოვა ფიცი და სიმტკიცე. მონღოლებმა სიხარულით მიიღეს მოციქული. ავაგის მისვლის შემდეგ მათ ეახლა შანშეც. მონღოლებმა მას დაუბრუნეს ანისი. შანშეს მიჰყვა ვარამ გაგელი და მონღოლებთან ზავის შედეგად მისი ქვეყანაც დაწყნარდა. მხოლოდ მესხები არ და-

¹²⁴⁴ უამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიანე, 162-163.

ნებდნენ, რის გამოც მონღოლთა სარდალმა, ჩალათა ნოინმა, სამცხეზე გაილაშქრა და დიდი ტერიტორია მოაოხრა. ქვეყნის გადასარჩენად ივანე (ყვარყვარე) ციხისჯვარელმა ჯაყელმა რუსუდანს სთხოვა ნება, რომ მონღოლებს დამორჩილებოდა. რუსუდანმა მას თანხმობა მისცა და ჯაყელი ეახლა ჩალათას, რომელმაც ის პატივით მიიღო.

მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილმა რუსუდანმა, როგორც ჩანს, წერილი მისწერა რომის პაპს გრიგოლ IX, რომელშიც აღწერილი იყო საქართველოს უმძიმესი მდგომარეობა მონღოლების შემოსევის გამო. რუსუდანი რომის პაპს დახმარებას სთხოვდა და აუწყებდა, რომ ჩვენ აღმოსავლეთის და დასავლეთის ეკლესიების შეერთებას მონატრებულები ვართო. რუსუდანის ეს წერილი ვატიკანში ნაპოვნი ჭერჯერობით არ არის, მაგრამ მისი შინაარსი დადგენილია გრიგოლ IX მიერ 1240 წელს რუსუდან დედოფლისა და დავით მეფისადმი მიწერილი წერილიდან¹²⁴⁵. პაპის წერილში ნათქვამია: „ჩვენო შვილნო, ნუ გაგიკვირდებათ, თუ რომის ეკლესიის მხედრობა არ მოვა ხსენებული თათრების წინააღმდეგ თქვენს დასახმარებლად, ვინაიდან ამის საშუალება არ მოგვცეს ბიწიერმა სარკინოებმა, რომლებიც ჩვენსა და თქვენს შორის იმყოფებიან და რომელთა განდევნასაც ვცდილობთ ხსენებული სირიიდან.“ ამავე წერილში პაპი სიხარულს გამოთქვამს იმის გამო, რომ საქართველოს დედოფალი ქართული ეკლესიის რომის ეკლესიასთან გაერთიანებას სთხოვს¹²⁴⁶. სამხედრო დახმარების მაგიერ რომის პაპმა საქართველოში რვა მისიონერი გამოგზავნა, რომლებმაც აქ თავიანთი მისია დააარსეს.

სამხედრო და დიპლომატიური მარცხის შემდეგ რუსუდანმა გადაწყვიტა, მონღოლებთან სამშვიდობო პირობებზე მოლაპარაკება დაეწყო. ამ მიზნით მან მონღოლებთან მოციქულებად გაგზავნა შანშე და ავაგ მხარგრძელები, ვარამ გაგელი და ჰერეთის ერისთავი შოთა, რომელსაც გარეგნობის გამო კუპრს ეძახდნენ.

საქართველოს სამეფომ მონღოლთა უზენაესობა სცნო იმ პირობით, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში, როგორც ძალით დაპყრობილ მხარეში, საქართველოს ხელისუფლების გარდა, მონღოლთა უმაღლესი მოხელეებიც იქნებოდნენ, ხოლო

¹²⁴⁵ ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, 84-85.

¹²⁴⁶ იქვე, 86.

დასავლეთ საქართველო კი, როგორც მონღოლთა ბატონობის ნებაყოფილობით მცნობელი, თავისუფალი რჩებოდა. საქართველო მონღოლებისათვის ყოველწლიურად დიდძალი ხარკის გადახდას კისრულობდა, ხოლო მონღოლები დავით რუსუდანის ძეს სრულიად საქართველოს მეფედ სცნობდნენ და, ამდენად, საქართველოს ერთიანობა შენარჩუნებული იქნებოდა.

1242-43 წლებში რუსუდანი და დავითი ისევ თბილისში დაბრუნდნენ, სადაც დავითი საზეიმოდ მეფედ უნდა ეკურთხებინათ, მაგრამ დავითი, საქართველოს მეფედ დასამტკიცებლად, ჯერ ბათო ყაენთან გაგზავნეს, ხოლო შემდეგ მენგე ყაენთან. 1245 წელს რუსუდანი შვილის მოლოდინში გარდაიცვალა და ის გელათში დაკრძალეს.

უმეფობის ხანა

დავით რუსუდანის ძის ურდოში წასვლამ და რუსუდანის გარდაცვალებამ საქართველო უმეფო ქვეყნად აქცია. საქართველოსაგან განსხვავებით, სადაც სამხედრო ხელისუფლება სამოქალაქოს ექვემდებარებოდა და მთავრობის სათავეში მწიგნობართუხუცესი იდგა, მონღოლური წყობილება სამხედრო ორგანიზაციის წესზე იყო დამყარებული. ამიტომ საქართველოში დამკვიდრების შემდეგ მონღოლებმა საქართველო იმავე წესისამებრ მოაწყვეს, როგორიც თვითონ ჰქონდათ. მონღოლთა სახელმწიფოში მმართველობა სამხედრო ერთეულების უფროსთა ხელში იყო. სახელმწიფოს სათავეში 10 ათასი მოლაშქრის უფროსები, ნოინები და ათასის თავები იდგნენ. საქართველოშიც მათ მსგავსი სისტემა დანერგეს. ჟამთააღმწერლის ცნობით, მონღოლებმა მთელი საქართველო რვა ადმინისტრაციულ ერთეულად, დუმნად დაყვეს¹²⁴⁷. უნდა აღინიშნოს, რომ მონღოლთა ეს სამხედრო სისტემა საქართველოში ვერ განმტკიცდა, და XIV საუკუნის შუა წლებიდან მოყოლებული, ჟამთააღმწერლის მატეიანეში საქართველოში დუმნის მთავრობის შესახებ ცნობები არ შემოინახა¹²⁴⁸.

გადასახდებისა და მოლაშქრეთა რაოდენობის გამოსარკვევად, მონღოლების მიერ დაკავებული ტერიტორიებზე ხალხის და ქონების აღწერა გადაწყდა. აღწერა

¹²⁴⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, 44.

¹²⁴⁸ იქვე, 45.

დაევალა არღუნ ყანეს, თუმცა ადგილობრივი მოხელეების დაუხმარებლად ის ამ რთულ საქმეს ვერ დაძლეოდა. საქართველოს, არანისა და აზერბაიჯანის აღწერა დაევალა ხოჯა ნეჟმედდინს. საქართველოში აღწერა 1254 წელს ჩატარდა. ამ აღწერას ორი მიზანი ჰქონდა: ბრძოლისუნარიანი მოსახლეობისა და გადასახადების აღრიცხვა. ჟამთააღმწერელის სიტყვებით: „იწყეს აღწერად კაცთაგან და პირუტყვთამდე, ყანით ვენახამდე, წალკოთით ბოსტნამდე“¹²⁴⁹.

აღწერის შემდეგ მონღოლებმა გადასახადების აღება მოაწესრიგეს. მათ დაუბეგრავი არ დატოვეს არც სოფლის მეურნეობა და არც ვაჭრობა. სასოფლო მეურნეობაზე დადებულ გადასახადს მალი ეწოდებოდა, არსებობდა ასევე საბალახე ბეგარა – ყაფჩერი, ანუ ყუბჩური, რაც ნიშნავდა, რომ 100 სულ საქონელზე პატრონს 1 სული მონღოლებისათვის უნდა მიეცა. შემდეგ ეს საბალახე ფულად გადასახადად აქციეს. სავაჭრო გადასახადს დამლა ეწოდებოდა, რაც ითვალისწინებდა, რომ შემოსავლის 3% უნდა გადაეხადათ მონღოლებისთვის. სამოხელეო გამოსაღებს ულუფა ეწოდებოდა, რაც ნიშნავდა, რომ ათასეულის ნოინისათვის ყოველ სოფელს 1 კრავი და 1 დრაჰკანი¹²⁵⁰ უნდა მიეცა, ხოლო 10 ათასის უფროსისათვის 1 ცხვარი და 2 დრაჰკანი. სალაშქრო გადასახადს მონღოლურად ყალანი ეწოდებოდა, რომელიც თავდაპირველად სამხედრო ბეგარას წარმოადგენდა, ხოლო შემდეგ კი ფულად გადასახადად იქცა. ძირითად გზებზე მონღოლებმა სადგურები – იამები ააშენეს, სადაც მოსახლეობას ცხენები და კვება უნდა დაეხვედრებინა მოხელეებისათვის და თავშესაფარიც მიეცათ. მოგზაურებისა და მემკვიდრეების სიტყვებით, მონღოლთა მიერ გადასახადების აკრეფა ყაჩაღების თარეშს ჰგავდა¹²⁵¹.

საქართველოში შექმნილი მძიმე მდგომარეობით ისარგებლეს მეზობელმა ქვეყნებმა. საქართველოსკენ დაიძრა მცირე აზიის მუსლიმური საამიროების სამხედრო ძალები. როდესაც ეს გაიგეს ტაოს, შავშეთ-კლარჯეთის და კოლა-არტაანის მცხოვრებლებმა, გაგზავნეს კაცი სამცხეში, ყვარყვარე ციხისჯვრელ-ჯაყელთან. მან შეკრიბა მესხთა მხედრობა და სასტიკად დაამარცხა შემოჭრილი მტერი.

¹²⁴⁹ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატთანე, 201.

¹²⁵⁰ ოქროს ფულის ერთეული.

¹²⁵¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, 56–57.

ამავე დროს, ქართველი დიდგვაროვნები: ეგარსლანი, ცოტნე დადიანი, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე, შოთა კუპრი, თორლაი, თორელ-გამრეკელი, სარგის თმოგველი, ჰერ-კახნი, მესხნი და ტაოელნი შეიკრიბნენ კობტასთავს. ქართველთა მთავარი სატკივარი უმეფობა იყო. უამთააღმწერლის სიტყვებით, ყველანი ამბობდნენ: რა ვქნათ, აღარ არიან ქართველ მეფეთა შთამომავლები, რომ სათავეში ჩაგვიდგნენ და შევებრძოლოთ თათრებს. ჩვენც ერთმანეთისგან განდგომილნი ვართ და მათ სათანადო წინააღმდეგობას ვერ ვუწევთ. მოთმინება აღარ შეიძლება. უნდა შევიკრიბოთ და ერთად შევებრძოლოთ მტერს¹²⁵². შეთქმულების მონაწილეებმა გადაწყვიტეს მონღოლების წინააღმდეგ შეიარაღებული აჯანყების დაწყება. ამბოხისთვის მომზადების მიზნით, შეკრების ადგილი პირველებმა დატოვეს ცოტნე დადიანმა და რაჭის ერისთავმა. როგორც ჩანს, მონღოლებმა იცოდნენ შეთქმულების მზადების ამბავი და კობტასთავში შეიარაღებული რაზმი მიავლინეს. მათ დააკავეს აჯანყებისთვის მზადების ყველა მონაწილე და ანისში გაგზავნეს. დაკითხვისას, ქართველმა დიდებულებმა განაცხადეს, რომ შეკრებაზე მონღოლებისთვის გადასახადის აკრეფის საკითხებს განიხილავდნენ და აჯანყებაზე საუბარი არ ყოფილა. მონღოლებმა მათ არ დაუჯერეს და დასჯის მიზნით შიშვლები მოედანზე დასვეს. ტყვეთა დაკითხვა ყოველ დღე მიმდინარეობდა. თუმცა ქართველები პოზიციას არ იცვლიდნენ. როდესაც ცოტნე დადიანმა თანამოაზრეთა დატყვევების ამბავი შეიტყო, უმაღლესი ანისისკენ გაემართა. ქალაქის მოედანზე მან დაინახა გაშიშვლებული თანამზრახველები. ცოტნემ თვითონაც გაიხადა ტანისამოსი და მათ გვერდით დაჯდა. მონღოლებმა იკითხეს მისი მოსვლის და ასე მოქცევის მიზეზი. ცოტნემ მათ მიუგო: ჩვენ ყველანი შევიკრიბეთ, რათა ვიმსჯელოთ ხარაჯის თაობაზე და თქვენი ბრძანება ავასრულოთ, და თუ ისინი, ვინც დასაჯეთ, სიკვდილის ღირსნი არიან, მეც მათთან ერთად მოვკვდები. ცოტნე დადიანის ამ ქმედებამ დაარწმუნა მონღოლები ქართველთა უდანაშაულობაში და მათ ყველა ტყვე გაათავისუფლეს. ამის შემდეგ, ქართველმა დიდებულებმა გადაწყვიტეს, მოეძებნათ ლაშას ძე დავითი, რადგან ვაჭრებისაგან გაგონილი ჰქონდათ, რომ ის ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. ისინი მივიდნენ ქვეყნის გამგებელ ნოინებთან და მოახსენეს, რომ ლაშას ძე დავითი ცოცხალია და თავის სიძესთანაა, რუმის სასულტნოში, ხოლო რუსუდანის ძე ისევ ყაენთანაა და რა შემთხვა,

¹²⁵² უამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატეანი, 184.

არ იციან, ამიტომ სთხოვეს, რომ მოეყვანათ დავით ლაშას ძე და მეფედ დაეს-
ვათ¹²⁵³.

1245-1246 წელს მონღოლებმა დავით ლაშას ძის დასაბრუნებლად რუმის სელ-
ჩუკ სულთანთან გაგზავნეს ვარამ გაგელი და სარგის თმოგველი. ჟამთააღმწერ-
ლის ცნობით, რუსუდანს ყიას ად-დინთან დაესმინა საკუთარი ქალიშვილი თა-
მარი, თითქოს ის საკუთარ ქმარს დავით ლაშას ძესთან ღალატობდა, რისთვი-
საც სულტანს ეს უკანასკნელი ბორკილდადებული ციხეში ჩაეგდო. რუსუდანი
ასე მოიქცა, რადგან მიზანს ვერ მიაღწია და ამისთვის ქალიშვილიც კი გასწირა.
„გულისწყრომითა აღვსებულმან, დაივიწყა სჯულიცა და ღმობა ნათესავთა, და
თვით შვილისა სიყუარული დედობრივი... და დაწერა წიგნი სიძესა თვისსა სულ-
ტანსა ყიასდინს თანა, და ესრეთ მიუმცნო, ვითარმედ: “ამისთვის მენება მოკვლა
ძმისწულისა ჩემისა დავითისი, რომე ცოლსა შენსა და ასულსა ჩემსა ძმისწული
ჩემი დავით თანა-ეყოფვის, და ამისთვის არა ნებავს ასულსა ჩემსა ბოროტი მი-
სი”... ხოლო მიიწია რა წიგნმა ესე სულტანს წინაშე, მყის აღშფოთდა და შევიდა
სახლსა სადედოფლოსა, და უპატიოდ განითრია ცოლი თვისი, მოფხურიტა თმა-
თათა, და ფერხითა ძლიერად უხეთქნა პირსა მისსა შუენიერსა, და ტანი ფრიადი-
სა ცემისაგან სისხლის ფრად იყო, და ხატნი იგი, რომელნი სამარადისოდ აქუნდის
სავედრებელად, წინაშე მათსა შეაგინნა და დამუსრნა და ყოველნი მის წინაშე
მყოფნი მსახურნი და მოხელენი ექსორია ყვნა და რომელნიმე მოსწყვიდნა, და
ცოლსა მისსა შეშინებით უთქმიდა უწყალოდ სიკუდილსა, უკეთუ არა დაუტეოს
სჯული ქრისტესი და მუსულმან იქმნას. და მრავალნიცა ტანჯვანი შეამთხვია, რომ-
ლისა შემდგომად მრავალთა ტანჯვათა მიერ მომედგრებულმან უარ-უყო სჯული
ტეშმარიტი, რამეთუ აქამომდე მტკიცედ ეპყრა სჯული ქრისტესი, რამეთუ ხუცესნი
და ხატნი წინაშე მისსა აქუნდეს, არა ფარულად, არამედ განცხადებულად. ხოლო
ყრმა იგი დავით შეიპყრეს, და მრავალნი ტანჯვანი შეამთხვიეს, რათა ტეშმარიტი
აღიაროს. ხოლო იგი იტყოდა: „უბრალო ვარ, მოწამე არს ღმერთი! დაღათუ აწ
ესე ცილი დამწამა მამიდამან ჩემმან, და დასაჯერებელ არს, გარნა საქართველო-
თა ბრალისა და შეცოდებისათვის ექსორია მყო და სიკუდილი ჩემი მოგიმცნო. აწ
იხილე, მოწყალო და მაღალო სულტანო, რომელ პირველითგანვე მკვლელო-

¹²⁵³ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიანე, 187.

ბისა ჩემისა გული აქუნდა".¹²⁵⁴ სწორედ ამ ამბის შემდეგ თამარის, როგორც საყვარელი ცოლის, პოზიციები სულტნის კარზე დაკნინდა და მას „გურჯი ხათუნს“ (ქართველ ქალბატონს) უწოდებდნენ.¹²⁵⁵

დავით ლაშას ძის დაბრუნებაზე მოლაპარაკებებმა წარმატებით ჩაიარა. დავითის თანხლებით დაბრუნებული დელეგაცია საქართველოში რომ შემოვიდა, მათ მიეგებნენ ქართველი წარჩინებულები: შანშე და მისი ძე ბაქარია ამირსპასალარი, ყვარყვარე ჯაყელი, გრიგოლ სურამელი, ორბელი, გამრეკელი, შოთა კუპრი და ყველა დანარჩენი მთავრები.

ადგილობრივი ნოინები დავითს მეფობას ვერ დაუმტკიცებდნენ, ამიტომ ის ბათო ყაენთან გაგზავნეს. დავითს თან წაყვნი ბაქარია შანშეს ძე, აღბულა ვარამის ძე და სარგის თმოგველი. ბათუ ყაენმა ისინი კეთილად მიიღო. ბაქარია შანშეს ძე და აღბულა ვარამის ძე თავისთან დაიტოვა, ხოლო დავითი დიდ ყაენ მენგესთან გაგზავნა, რადგან სწორედ მენგეს უნდა მიეღო გადაწყვეტილება, რომელ დავითს რეგებოდა მეფობა. ყარაყორუმში დავითს გაყვნი სარგის თმოგველი და სხვა

¹²⁵⁴ უამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატიანე, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. 2, თბილისი, 1959.

¹²⁵⁵ 1246 წელს ქეი-ხოსროვის მკვლელობის შემდეგ სელჩუკთა სახელმწიფოში ქვეყნის ფაქტობრივი გამგებლობა ხელთ იგდო ვეზირმა მუინ ედ-დინ სულეიმან ფერვანამ, რომელმაც ცოლად მოიყვანა სულტნის ქვრივი გურჯი ხათუნი. წესით, ქეი-ხოსროვ II გარდაცვალების შემდეგ, ანდერძის მიხედვით, ტახტზე მისი და გურჯი ხათუნის შვიდი წლის ვაჟიშვილი – ალ-ად-დინ ქეი-ყუბად II უნდა ასულიყო, მაგრამ უფროსი ძმები ამის წინააღმდეგი იყვნენ, ამიტომ ქვეყნის შიგნით დაპირისპირების თავიდან ასაცილებლად დიდებულებმა 1249 წელს ტახტზე სამი ძმა (ქეი-ყუბად II, ყილიჩ-არსლან IV და ქეი-ქავუს II) ერთად აიყვანეს. ამ პერიოდის მონეტებზე სამივე მმართველი ერთადაა გამოსახული. 1253 წელს კონიაში მონღოლთა ელჩი მოვიდა და უფროსი ძმა ყაენთან დაიბარა, მაგრამ ქეი-ქავუსმა მოახერხა და 14 წლის ქეი-ყუბადი ყარაყორუმში წასვლაზე დაითანხმა. მართალია, ქეი-ყუბადი მონღოლებთან გაეშურა, მაგრამ იქამდე ვერ მიაღწია. ერთი ვერსიით, გზაში ავად გახდა და არზრუმის მიდამოებში გარდაიცვალა, მეორე ვერსიით კი, უფროსმა ძმებმა მისი აღმზრდელი მოისყიდეს და მოაწამლინეს. ასე გარდაიცვალა თამარის ერთადერთი ვაჟი. გურჯი ხათუნის შესახებ ასევე ცნობილია, რომ ის მეგობრობდა აღმოსავლეთის უდიდეს პოეტ ჯალალ ალ-დინ რუმისთან. სწორედ მან დაახატინა რუმის ერთადერთი პორტრეტი. გურჯი ხათუნის ინიციატივით აშენდა პოეტის მწვანე აკლდამა, რომელიც სელჩუკური არქიტექტურის მშვენიერად ითვლება.



გურჯი ხათუნის ინიციატივით აშენებული ჯალალ ად-დინ რუმის მწვანე აკლდამა, რომელიც სელჩუკური არქიტექტურის მშენებად ითვლება.

ქართველები ღიდებულები. ყარაყორუმში დიდ ყაენთან ჩასულებს დახვდნენ დავით რუსუდანის ძე, ავაგ ათაბაგი, სურამელი, გამრეკელი და ბეშქენ ამირეჯიბი. მონღოლთა დედაქალაქში ქართველები ხუთ წელიწადს დარჩნენ. მონღოლებმა ქართველთა დავა საკუთარი წესით გადაწყვიტეს და მეფობა ორივე დავითს დაუმტკიცეს. მეფობა დავით ლაშას ძეს მისცეს, რადგან ის ასაკით უფროსი იყო, თუმცა მეფედ დავით რუსუდანის ძეც დაამტკიცეს. დიდი ყაენის გადაწყვეტილებით პირველი უფროსი მეფე იქნებოდა, ხოლო მეორე – უმცროსი. ეს გადაწყვეტილება 1247 წელს მიიღეს.

მონღოლების მიერ საქართველოს მეფეების დამტკიცების შესახებ, ჟამთააღმ-

წერლის გარდა, მოგვითხრობს იტალიელი მოგზაური პლანო კარპინი¹⁵⁶: „თუ იმ ხელმწიფეებს, რომელნიც მათ დამორჩილდნენ, რაიმე სადავო შემთხვევა წარმოეშვათ, ისინი მის გასარჩევად თათრების იმპერატორთან უნდა გაემგზავრონ, როგორც ეს გეორგიის (საქართველოს) მეფის ორ ვაჟს მოუხდა. ერთი მათგანი კანონიერი იყო, სახელად მელიქი, ხოლო მეორე, დავითი, გაჩნდა, როგორც მრუშობის ნაყოფი. ამ უკანონო ვაჟს მამამისმა თავისი სამფლობელოს ერთი ნაწილი დაუტოვა. მეორე, რომელიც უფრო ახალგაზრდა იყო, თავისი დედიტურთ წავიდა თათრების იმპერატორთან, სადაც დავითიც გაემგზავრა. მელიქის დედა, საქართველოს დედოფალი, რომელთანაც შეუღლების ძალით მისი ქმარი ამ სამეფოს ფლობდა, ვინაიდან იქ ქალები მფლობელობდნენ, გზაში გარდაიცვალა, მათ კი მისვლის შემდეგ მრავალი საჩუქარი დაარიგეს. განსაკუთრებით ბევრი საბოძვარი გასცა კანონიერმა ვაჟმა, რომელიც ითხოვდა, რომ მისთვის დაებრუნებინათ მამის მიერ დავითისათვის დატოვებული მამული, ვინაიდან, მისი სიტყვით, ის მრუშობის ნაყოფი იყო და არ შეეძლო მისი ფლობა, დავითი კი უპასუხებდა: თუმცა მე ხასის შვილი ვარ, მაგრამ სამართალს ვთხოულობ თათრების კანონის მიხედვით, რომელიც არავითარ განსხვავებას არ ხედავს კანონიერი ცოლისა და მხევლის მიერ დაბადებულ ვაჟებს შორისო. ამიტომ ეს საქმე კანონიერი ვაჟის საწინააღმდეგოდ გადაწყდა: ის დავითს დაუმორჩილეს, როგორც უფროსს“.¹⁵⁷

საქართველოში დაბრუნებული ორივე დავითი თბილისში დარჩა და ქვეყანას ერთად მართავდნენ.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ორი დავითის ერთმანეთისგან გასარჩევად დავით ლაშას ძეს უწოდეს ულუ (რაც მონღოლურად უფროსს ნიშნავს) და დავით რუსუდანის ძეს – ნარინი (რას უმცროსს ნიშნავს).

¹⁵⁶ პლანო კარპინი – იტალიელი მოგზაური (1182–1252 წწ.). მან მოგზაურობა 1245 წელს დაიწყო – ევროპიდან ჯერ კიევის რუსეთში, შემდეგ ოქროს ურდოში, ბათო ყაენის კარზე და ყარაყორუმში დიდი გუიუქ-ყაენის კარზე ჩავიდა. მან ყაენს პაპის წერილი ჩაუტანა და მისგან სამ ენაზე: მონღოლურ, სპარსულ და არაბულ ენებზე შედგენილი საპასუხო წერილი წამოიღო. პლანო კარპინიმ საკუთარი მოგზაურობა აღწერა წიგნში „ისტორიული ჩანაწერები“.

¹⁵⁷ პლანო კარპინი, „ისტორია მონღოლებისა, რომელთაც ჩვენ თათრებს ვუწოდებთ“, გერონტი ქიქოძის თარგმანი, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი II, თბილისი, 1942.

თავი ოცდამერვე

ორმეფობა

ურდოში ყოფნისას, 1247-1248 წელს, დავით ულუმ ცოლად შეირთო მონღოლი ქალი ჭიგდა-ხათუნი, რომელიც უნაყოფო აღმოჩნდა. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, მემკვიდრის გაჩენის მიზნით, 1249-1250 წელს, მეფემ ცოლად მოიყვანა ოსი ქალი – ალთუნი, რომლისგანაც შეეძინა გიორგი და თამარი. შვილების შეძენის შემდეგ დავითმა ალთუნი გაუშვა. დავით ნარინმა ცოლად ამანელის ძეა ასული, თამარი, მოიყვანა, რომლისგანაც სამი ვაჟი ეყოლა: ვახტანგი, კონსტანტინე და მიქაელი. თამარის გარდაცვალების შემდეგ, დავითმა 1267 წელს ბიზანტიის იმპერატორ მიქაელ პალაიოლოგოსის¹²⁵⁸ ასული, თეოდორა, მოიყვანა ცოლად, რომლისგანაც ალექსანდრე ეყოლა.

ჟამთააღმწერლის სიტყვით, ორივე დავითს ერთმანეთის მიმართ დიდი სიყვარული ჰქონდათ, მორჩილებდნენ ყაენს და ხარაჯას უხდიდნენ, მაგრამ უპირატესი პატივი ლაშას ძეს ჰქონდა, რადგან იგი უფროსი იყო. ასეთი მდგომარეობა 1249 წლამდე შენარჩუნდა. დავით ნარინი ვერ ეგუებოდა მონღოლთა განწესებას, რომლის მიხედვითაც, ის თავის ბიძაშვილს ექვემდებარებოდა. დავით რუსუდანის ძე თავის თავს საქართველოს კანონიერ მეფედ მიიჩნევდა. სომეხ მემკვიდრეთა ცნობით, 1249 წელს დავით ნარინთან დაახლოებულმა ქართველმა დიდებულებმა მონღოლთა წინააღმდეგ გამოსვლა დაგეგმეს. თუმცა, დავით ულუ არ ჩაერთო ამ

¹²⁵⁸ მიქაელ VIII პალაიოლოგოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 1261 – 1282 წწ.

შეთქმულებაში. ამბოხების მზადების შესახებ გაიგეს მონღოლებმა, თავს დაესხნენ შეთქმულებს და დიდებულებთან ერთად დავით ნარინიე შეიპყრეს. კირიაკოს განძაკელის ცნობით, მონღოლებმა „შეუტოეს ქართველთა მხარეს, მრავალ კუთხეს, როგორც იმათ, ვინც აჯანყდა, ისე იმათ, ვინც არ [აჯანყდა], მრავალი დახოცეს და უმრავლესი კიდევ ტყვედ წაიყვანეს“¹⁷⁵⁹. შეპყრობილი დიდებულები დიდი გამოსასყიდის ფასად გაათავისუფლეს, დავით ნარინმა კი გაქცევა შეძლო და ლიხთ-იმერეთში გადაიხვეწა. მემბტიანის სიტყვებით, ასე სამეფო ორ სამთავროდ გაიყო. ლაშას ძეს დარჩა „ლიხთ-აქათი“ და ლიხთ-იმერი – რუსუდანის ძეს.

ქართველ მეფეებს ზოგჯერ ურდოში გამგზავრება და გარკვეული დროით იქ დარჩენა უწევდათ. ამიტომ ქვეყნის მართვა სხვა პირისთვის უნდა გადაეხარებინათ. ქართული სამეფო სამართლის მიხედვით, მეფის შემცვლელად შვიგნობართუხუცესი რჩებოდა, მაგრამ მონღოლთა ბატონობის პერიოდში ეს წესი შეიცვალა, და დავით ულუმ ბათო ყაენთან გამგზავრების წინ ქვეყნის მართვა დედოფალ ჯიგდახათუნს და მესტუმრე ჯიქურს ჩააბარა. მესტუმრე მანდატურთუხუცესის ქვეშევრდომი, მეოთხეხარისხოვანი მოხელე იყო და, რა თქმა უნდა, ასეთი თანამდებობის პირისთვის ქვეყნის ჩაბარებამ დიდებულების უკმაყოფილება გამოიწვია.

ჟამთააღმწერლის სიტყვებით: „ეს ჯიქური იყო მეფის ერთგული, უმეტეს ყოველთა კაცთა.“ მის დროს „სრულიად სამეფოსა შინა მპარავი და ავაზაკი არ იძოებოდა“, ხოლო „თუ სად გაჩნდის, ძელსა ჩამოჰკიდიაო“. მესტუმრე ჯიქურმა ცალკეული ურჩი თემები ცენტრალურ ხელისუფლებას დაუქვემდებარა. ჟამთააღმწერლის მიხედვით, ფხოველებს გადასახდების გამოლება დააკისრებინა და წარმართობის მაგიერ ქრისტიანობა მიაღებინაო“. ამის გარდა, ჯიქურმა ააშენა ისანში სასახლე. მეფე დავითმა ის „განადიდა დიდი ერთგულებისთვის და მან ხელში ჩაიგდო სამეფოს და სახლის განგება“. ბათო ყაენთან ერთ-ერთი გამგზავრების წინ მეფემ კახეთი თორღვა პანკელს ჩააბარა და უბრძანა, დედოფალს დამორჩილებოდა. ბათო ყაენისაგან დაბრუნებულ დავითს ჰერეთთან მისი სამეფოს დიდებულები შეეგებნენ, თორღვა პანკელის გამოკლებით, რომელიც – იმის იმედით, რომ მეფე აღარ დაბრუნდებოდა, – გამაგრდა პანკისის ციხეში, დაიკავა მთელი კახეთი და აღარ ემორჩილებოდა დედოფალსა და მესტუმრე ჯიქურს. თბილისში დაბ-

¹⁷⁵⁹მ. ლორთქიფანიძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, 47.

რუნებულმა დავითმა თორღვა თავისთან დაიბარა, მაგრამ ის მეფეს არ ეახლა. მაშინ ჭიქურის წინადადებით, თორღვასთან მოსალაპარაკებლად ხორნაბუჯის მმართველი გაუშვეს. ხორნაბუჯელმა თორღვას სთხოვა, რომ მეფესთან გაჰყოლოდა და უსაფრთხოების გარანტია მისცა, რის დასტურადაც ალავერდში ფიცი დადო. ფიცით შეკრულმა ხორნაბუჯელმა, თორღვა პანკელი ტაბახმელაში ჭიქურთან ჩაიყვანა. ჟამთააღმწერელი წერს: „შეურაცხყო ალთქმა და ფიცი და შეიპყრა ჭიქურმან, განზრახვითა დედოფლისათა“ და მეფის ნებართვის გარეშე წაიყვანეს კლდეკარზე და იქიდან გადმოაგდეს. ფიცის გატეხვისთვის ხორნაბუჯელს მიაგო წმინდა გიორგიმ – წერს მემკვიდრე. ხორნაბუჯელის შვილი და ერთადერთი მემკვიდრე, შალვა, მონღოლებმა მოკლეს, ხოლო თვით ხორნაბუჯელი კი მწუხარებით მოკვდა. ჟამთააღმწერელი ასკვნის: და ასე მიაგო ალავერდის მთავარმოწამემ ხორნაბუჯელს ლალატიისათვის.

სამეფო კარი შემოთოქმუნი იყო იმ ფაქტით, რომ მეფეს მემკვიდრე არ უჩნდებოდა. ამიტომ, როგორც უკვე ვახსენეთ, დავითმა ცოლად მოიყვანა ოსი ქალი ალთუნი. გარკვეული დროის შემდეგ ალთუნმა გააჩინა ვაჟიშვილი – გიორგი, რომელიც ჯიგდამ იშვილა. კიდევ ცოტა ხნის შემდეგ ალთუნმა გააჩინა ქალიშვილი – თამარი. მხოლოდ ამის შემდეგ დავითმა განიშორა ოსი მეუღლე. 1251 წელს ჯიგდა გარდაიცვალა და ის მცხეთაში დაკრძალეს. ჯიგდას დაკრძალვის შემდეგ მეფე გაემგზავრა მულანში¹²⁶, სადაც მონღოლებს ზამთრის რეზიდენცია ჰქონდათ. მონღოლებმა დავითი ქართლში მალე დააბრუნეს, რათა მას ეგვიპტეზე ლაშქრობისთვის მზადება დაეწყო. გზაში მეფემ ნახა რაჭის ერისთავის, კახაბერის ძის ასული, გვანცა, შეუყვარდა და ცოტა ხანში ცოლადაც მოიყვანა. გვანცა დედოფლისაგან დავითს ეყოლა ვაჟიშვილი დემეტრე (შემდგომში მეფე დემეტრე თავდადებული). მალე გაჩნდა კონფლიქტი ახალ დედოფალსა და მესტუმრე ჭიქურს შორის. ამის შედეგად გვანცას მხარდამჭერმა დიდებულებმა მეფეს აუწყეს, რომ მესტუმრე ჭიქური მის ზურგს უკან ინტრიგებს ხლართავდა და მონღოლებთან საიდუმლო წერილებს აგზავნიდა. დავითი მათ ენდო და მესტუმრის დაკავება ბრძანა. სალამოხანს, ისანთან, მტკვრის ნაპირას მჯდარ მეფეს მიჰგვარეს მესტუმრე ჭიქური. დავითს არც შეუხედავს ოდესღაც ყველაზე სანდო და ერთგული ადამიანისათვის და მისი

¹²⁶ მულანი – სოფელი თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე.

მტკვარში ჩაგდება ბრძანა. როდესაც გათენდა, ჭიქურის გვამი მდინარის ნაპირზე იპოვეს. ჟამთააღმწერელი წერს: არავინ იპოვა დამფლველი მისი, რამეთუ არა ესვა შვილიო.“ მაგრამ შეიკრიბა ყველა გლახაკი და ობოლ-ქვრივი და სთხოვეს მეფეს, რათა მათთვის მიეცათ ჭიქურის გვამი, რადგან მესტუმრეს მათთვის ბევრი სიკეთე ჰქონდა გაკეთებული. დავითმა შეუსრულა მათ ეს სურვილი და წაიღეს ჭიქურის გვამი დიდი გოდებით წმინდა ქალწული ქრისტინეს ეკლესიაში, რომელიც ხვარაზმელების მიერ იყო დანგრეული და შემდგომ ხელახლა აშენებული. იქ დაკრძალეს გლახაკებმა მესტუმრე ჭიქური დიდი პატივით, როგორც შეეძლოთ.

ილხანთა მიერ ირანის დაპყრობამ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გავლენა იქონია სამხრეთ კავკასიაზეც. თუ 1256 წლამდე საქართველოს სამეფო ოქროს ურდოს ექვემდებარებოდა, ილხანთა სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ, 1258 წელს, დაექვემდებარა ჰულაგუიანთა იმპერიას, რომლის დედაქალაქი ირანის აზერბაიჯანში, ქალაქ თავრიზში მდებარეობდა.

მონღოლების მიერ დაკისრებული სამხედრო ბეგარის თანახმად, ქართული ჯარი მონაწილეობდა მონღოლთა მიერ წარმოებულ ომებში. 1256 წელს ქართველები მონღოლებთან ერთად იბრძოდნენ ირანელი ისმაილიტების წინააღმდეგ, 1258 წელს კი მონაწილეობდნენ ბაღდადის აღებაში. ჟამთააღმწერლის მიხედვით, დავით მეფეც ქართველ წარჩინებულებთან ერთად იბრძოდა ბაღდადის ასაღებად. ქართული მათიანეს გარდა, ქართველების აქტიურ ჩართვაზე ბაღდადის აღებაში წერენ სომხური, არაბული და სირიული წყაროები. ევროპელი მემატიანე ვილჰელმ ადამი (1316/17 წწ.) აღნიშნავს ქართველების სიმამაცეს: „მხოლოდ ქართველების საშუალებით შესძლო სპარსეთის იმპერატორმა ბაღდადის მაჰმადიანებზე გამარჯვება. ქართველები წინა რიგებში იბრძოდნენ.“¹⁶¹

1259 წლის შემოდგომაზე შედგა ილხანების პირველი ლაშქრობა ჩრდილოეთ მესოპოტამიასა და სირია-პალესტინაში. ლაშქრობაში მონაწილეობდნენ ქართველი მეთომრები დავით ულუს ხელმძღვანელობით. მონღოლებმა დაიკავეს მაიაფა-

¹⁶¹ დ. გოჩოლეიშვილი, XIV-XV საუკუნის არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ, არაბულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო დ. გოჩოლეიშვილმა, „მეცნიერება“, თბილისი, 1988, 23.

რიკინი, ედესა, ნისიბინი და ჰარანი. 1259 წლის დეკემბერში მიადგნენ ალექსოს და მომდევნო წლის 25 იანვარს ქალაქი აიღეს. ალექსოს ალექსიას თავი უსახელებია სადუნ მანკაბერდელს, რომლის მიმართ ჰულაგუმ დიდი წყალობა გამოიჩინა¹²⁶².

ჰულაგუს თანაშემწე სახელმწიფო საქმეებში იყო ვინმე არლუნ ამირი, რომელიც ჰულაგუმ ხელახალი აღწერის ჩატარების მიზნით საქართველოში გამოგზავნა. ალამუთისა და ბაღდადის ალექსის შემდეგ ჰულაგუ ყაენმა გადაწყვიტა, დასავლეთ საქართველოც დაემორჩილებინა და დაეხარკა.

1259 წლის ზაფხულში დავით ნარინის დასამორჩილებლად ჰულაგუ ყაენმა არლუნ ნოინის სარდლობით დიდი ლაშქარი გამოგზავნა საქართველოში. თუმცა ნარინის ძალებმა მას წინააღმდეგობა გაუწიეს და მონღოლები დასავლეთ საქართველოში ვერ გადავიდნენ. არლუნი უკან დაბრუნდა და ჰულაგუ ყაენს დამატებითი ჯარი სთხოვა. ყაენის ბრძანებით, საქართველოში დარჩენილ მონღოლებს ერაყის დუმანის ლაშქარი უნდა მიშველებოდა. არლუნი დამხმარე ძალით საქართველოში რომ დაბრუნდა, მას პოლიტიკური სიტუაცია სრულიად შეცვლილი დახვდა: დავით ნარინი დასავლეთ საქართველოში იყო გამაგრებული, ხოლო დავით ულუმ აჯანყება წამოიწყო. ულუს განდგომის მთვარი მიზეზი იყო ის, რომ ჰულაგუმ მას ეგვიპტის წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობა მოსთხოვა. თბილისიდან გამგზავრების წინ დავითმა დედოფალი გვანცა უფლისწულ დემეტრესთან ერთად გახიზნა, თვითონ კი ჭავახეთისკენ დაიძრა. 1260 წელს ჭავახეთში ჩასულმა მეფემ გადაიფიქრა ეგვიპტეში წასვლა, მოიწვია დიდებულები და თავისი გადაწყვეტილების შესახებ შეატყობინა. თუმცა ყველას ნება დართო, თვითონ გადაეწყვიტა, დარჩენილიყო მეფესთან თუ წასულიყო მონღოლებთან ერთად საომრად ეგვიპტეში. ზოგი წარჩინებული მეფესთან დარჩა, მაგრამ უმრავლესობამ ეგვიპტის კამპანიაში მონაწილეობა გადაწყვიტა. დავითის მომხრეთა შორის საკმაოდ მცირერიცხოვანი ჯგუფი იყო: სარგის ჭაყელ-ციხისჯვრელი და შავშეთ-კლარჯეთის დიდებულები. სარგისმა მეფე და მისი ლაშქარი სამცხეში წაიყვანა და დიდი პატივით მიიღო.

¹²⁶²დ. გოჩოლიშვილი, საქართველო მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ურთიერთობათა შუქზე XIII-XIV საუკუნეებში, მაცნე. საქართველოს ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, #1, 1978, თბილისი, 102-103.

როდესაც ეგვიპტიდან დაბრუნებულმა ჰულაგუმ დავითის განდგომა შეიტყო, 20 ათასი მხედარი მეფის დასამორჩილებლად გაგზავნა. მაშინ დავითმა მოუწოდა შავშ-კლარჯელებს და მათ, ვინც ერთგული დარჩა, შებრძოლებოდნენ მონღოლებს. შეიკრიბა საკმაოდ მცირერიცხოვანი ლაშქარი, სულ 8 ათასი მხედარი, რომელთა სათავეში მეფემ მხედართმთავრად დააყენა სარგის ჯაყელი, „ჰაგი მხნე და შემმართველი, მრავალჯერ გამოცდილი და სახელოვან-ქმნილი წყობათა შინა, ტანით ახოვანი, ხელოვნად მებრძოლი ცხენსა ზედა, მხნე მოისარი“.

ბრძოლა 1261 წლის დეკემბერში გორის მახლობლად გაიმართა. მონღოლებმა სძლიეს ქართველებს, თუმცა მესხეთში აღარ გადასულან. სარგისი და მესხები მეფესთან, აწყურში, დაბრუნდნენ. ზამთარი დავითმა სამცხეში გაატარა, შემდეგ დავიდა შავშეთში და კლარჯეთში, იქიდან კი ნიგალისხევეში. მაისში ყაენმა მეფის დასამორჩილებლად კვლავ გაგზავნა ლაშქარი. მას თან ახლდნენ ის ქართველები, რომლებიც მონღოლების სამსახურში დარჩნენ. ივნისში მონღოლებმა მესხეთი დაარბიეს და მიადგნენ ციხისკვარს. ციხეში ჩაკეტილები მედგრად ებრძოდნენ მტერს. როდესაც არღუნი მიხვდა, რომ ვერ აიღებდა ციხისკვარს, აიყარა და წავიდა. ამავე დროს მოუვიდა წერილი ყაენისაგან, რომ სასწრაფოდ უნდა დაბრუნებულიყო, რადგან ჰულაგუ ხორასანში მიდიოდა საომრად. ჯამთაღმწერლის სიტყვებით, ასე იხსნა ღმერთმა ამ ჭირისგან სამცხის ქვეყანა.

დავით მეფე დაბრუნდა შავშეთში და როდესაც იხილა მოოხრებული სამცხე, მოიწვია თავისი ერთგული დიდებულები და მათთან ომის შესაწყვეტად გასათარებელი ღონისძიებების საკითხი დააყენა. სარგის ჯაყელმა მოახსენა, რომ სამცხე მცირე ქვეყანაა, არ არის მეფისთვის ხელსაყრელი დასარჩენი და ურჩია, წასულიყო ლიხთ იმერეთში, დავით რუსუდანის ძესთან და ამაში სრული მხარდაჭერა აღუთქვა.

მეფეს მოეწონა ეს წინადადება და რუსუდანის ძესთან მოგიქულები გაგზავნა. მოლაპარაკებების შემდეგ ნარინი ულუს მხარადაჭერას შეპირდა. ლაშას ძე და მისი თანამზრახველები წავიდნენ ქუთაისში, სადაც რუსუდანის ძემ ისინი კარგად მიიღო. დიდებულების ერთმა ნაწილმა გადაწყვიტა, დავით ლაშას ძე ეკურთხებინათ მეფედ. ამის წინამდევი იყო დადიანი ჯუანშერის ძე, „ჰაგი წარმატებული ყოვლითა ზნითა“. ამან გარკვეული არეულობები გამოიწვია. საბოლოოდ მხარეები

შეთანხმდნენ იმაზე, რომ ქვეყანა ორად უნდა გაყოფილიყო. აღნიშნული შეთანხმება მონღოლებისთვისაც მისაღები აღმოჩნდა. თუმცა, მორჩილების დასამტკიცებლად, მეფემ დედოფალი გვანცა და უფლისწული დემეტრე მონღოლებთან გაგზავნა. მიუხედავად ამ შეთანხმებისა, განვითარებულ მოვლენებზე დავით ულუსა და სარგის ჯაყელს ჰულაგუს წინაშე თავის მართლებამ მოუწიათ. აჯანყების მიზეზად ისინი ასახელებდნენ საქართველოში ხარკის ამკრეფთა უფროსად დანიშნული ხოჯა-აზიზის ბოროტმოქმედებას და მის მიერ ქვეყნის ძარცვას. მათი სიტყვით, აჯანყების მთავარი მიზეზი ყაენის ყურადღების მიპყრობა იყო, რის შედეგადაც გამოაშკარავდებოდა ხოჯა-აზიზის ყველა დანაშაული. ქართველმა მეფემ გვანცასა და დემეტრეს დაბრუნება და ხოჯა-აზიზის მისთვის გადაცემა მოითხოვა. სამაგიეროდ, ჰულაგუსთან მეორე ვაჟის, გიორგის მძევლად გაშვების პირობა დადო. ჰულაგუმ შეისმინა დავითის მოთხოვნა და შუამავლად განაწესა ენუქ არქუნი, „კაცი მართალი და პატიოსანი, ქრისტეს ჯვარის თაყვანისმცემელი და იგი ადევნებდა თვალყურს, რათა არავის ევნო დავითისა და მისი ძის გიორგისათვის“. პირველმა, ვინც გიორგი უფლისწული ნახა, იყო ჰულაგუს ცოლი, ტონლუმ-ხათუნი, რომელიც მემამულეს სიტყვით, იყო კონსტანტინოპოლის ხელმწიფის ასული, ქრისტიანი და მართლმადიდებელი (სინამდვილეში ტონლუმ-ხათუნი ერთ-ერთი მონღოლური ტომის ბელადის ასული იყო, აღმსარებლობით კი – ნესტორიანელი).

ტონლუმ-ხათუნს ძალიან მოეწონა უფლისწული, შეიყვარა და შემდეგ ყაენთან წაიყვანა. ყაენმა პატარა გიორგი დიდი პატივით მიიღო. ამის შემდეგ ყაენმა დავით მეფესთან მოციქულები გაგზავნა და მასთან ხლება მოსთხოვა. თუმცა მეფემ ამ მოთხოვნაზე უარი განაცხადა. ის ჯერ შეთანხმების პირობების შესრულებას ითხოვდა. ამან ყაენის გაღიზიანება გამოიწვია და მან, დიდებულთა რჩევით, გიორგი უფლისწულის სიკვდილით დასჯა და საქართველოში ლაშქრის გაგზავნა განიზრახა. ტონლუმ-ხათუნმა ურჩია ყაენს, არ მოეკლა უფლისწული, რადგან ამის შედეგად დავით მეფე ოქროს ურდოსთან დაამყარებდა კავშირს, რაც ილხანებს მნიშვნელოვან პრობლემებს შეუქმნიდა. ყაენმა დაუჯერა ტონლუმ-ხათუნს და დედოფლისა და უფლისწულების სამშობლოში დაბრუნების ბრძანება გასცა. თუმცა, მონღოლებთან ყოფნისას დედოფალი გვანცა მოკლეს, სავარაუდოდ, მისივე ასულის, ხუაშაგის დაკვეთით, რომელიც მონღოლთა ერთ-ერთი დიდმოხელის მეუღლე იყო. მიუხედავად ამ ინციდენტისა, მონღოლთა მოციქული, მეფის ორივე



ჰულაგუ ყაენი და მისი ძროსიანი გეგულე. ნახატი რაზიმ ად-დინის თხზულების „გეგულიო ისტორი-ის“ ხელნაწერიდან. XIV ს.

უფლისწულის თანხლებით, თბილისში ჩამოვიდა, მეფესთან ელჩები გაგზავნა და ყველაფერი აუწყა. დავითი ქვიშხეთთან შეხვდა მონღოლთა მოციქულს, რომელმაც მეფეს მიუყვანა ორივე შვილი, მხარტვა ფიცის წიგნი და მიჰგვარა ხოჯა-აზიზი. დავითმა მაშინვე ბრძანა, ხოჯა-აზიზისთვის თავი მოეკვეთათ. მოკვეთილი თავი გაგზავნეს თბილისში, აღმართეს ძელი და ზედ ჩამოკიდეს. ამის შემდეგ დავითი ილხანებთან გაემგზავრა.

სწორედ ამ დროს, 1262 წლის ოქტომბერში, როდესაც ჰულაგუ ყაენი ბარდავში იმყოფებოდა, ილხანთა წინააღმდეგ დაიძრა ოქროს ურდოს მბრძანებელი, ბერქა ყაენი. ჰულაგუს აღარ ეცალა ქართველების საქმის გასარჩევად და ჯარის შეკრება დაიწყო. დავით მეფემ ყაენს სთხოვა, ბერქას წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილეობის ნება დაერთო. ქართველთა დახმარებით ილხანებმა ოქროს ურდოს ლაშქარი დაამარცხეს და დარუბანდამდე სდიეს. გამარჯვებაში შეტანილი წვლის გამო მონღოლებმა ქართველები დაასაჩუქრეს. სარგის ჯაყელს ერზერუმი და მისი მიმდებარე ტერიტორიები უბოძეს. ამ გადაწყვეტილებამ მეფის გაღიზიანება

გამოიწვია და მან ყაენს სარგისისათვის ერზერუმის მიცემა გადააფიქრებინა. ამ გადაწყვეტილებამ, თავის მხრივ, სარგისი გააღიზიანა და ის სამცხეში დაბრუნდა, ხოლო მეფე ბარდავში დარჩა. სწორედ ბარდავში ყოფნისას, მეფემ ცოლად შეირთო მონღოლთა ერთ-ერთი დიდებულის ასული ესუქნი. მეფე დაბრუნდა თბილისში და იქ გადაიხადა ქორწილი.

1266 წლის შემოდგომით მეფე დავითმა თბილისში დაიბარა სარგის ჯაყელი. „უკეთურ კაცთა“ დასმენით მეფემ ის შეიპყრო. სარგისის დიდებულები ყაენთან საჩივრელად წავიდნენ. ამ დროს ჰულაგუ უკვე გარდაცვლილი და ილხანთა სახელმწიფოს სათავეში მისი შვილი, აბალა იდგა. სარგის ჯაყელმა, დავითის შურისძიებისაგან თავის დასაზღვევად და სამშობლოში დაბრუნების მიზნით, აბალას მორჩილება აღუთქვა. ყაენმა მისი მორჩილება მიიღო, და როგორც ჟამთააღმწერელი აღნიშნავს: „მიერთგან იქმნეს ჯაყელნი ულუსისანი ვიდრე ჟამთამდე მეფეთა შორის ბრწყინვალისა და საჩინოსისა დიდისა გიორგისთა^{1263/1264}. ამდენად, ორად გაყოფილ საქართველოს მესამე ნაწილიც გამოეყო – სამცხე.

ამავე პერიოდში დავით ნარინი შეეცადა, ილხანების თავდასხმისაგან თავის დასაცავად მათ მეტოქეებთან დაემყარებინა კავშირი. არაბული წერილობითი წყაროების ცნობით, 1264/1266 წწ. დავით ნარინმა საჩუქრებით დატვირთული დესპანი გაგზავნა ეგვიპტის სულთან ბაიბარსთან¹²⁶⁵. ბაიბარსთან გაგზავნილ წერილში ის უდასტურებდა სიყვარულს და მეგობრობას, ასევე აღნიშნავდა, რომ ეგვიპტის სულტნის ელჩები ხშირად მიდიოდნენ მასთან. სავარაუდოდ, ბაიბარსსა და დავით რუსუდანის ძეს შორის ურთიერთობები რამდენიმე წლით ადრე უკვე იყო დაწყებული. არაბი ისტორიკოსების ცნობით, ბაიბარსმა ელჩები გააგზავნა ქართველთა მეფესთან, მაგრამ უკანა გზაზე ისინი დააპატიმრა ტრიპოლის მფლობელმა ბოე-

¹²⁶³ გიორგი ბრწყინვალე

¹²⁶⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, თბილისი, 1982, 85.

¹²⁶⁵ ბაიბარსი – თურქული წარმოშობის ეგვიპტის მამლუქი სულტანი 1260 – 1277 წწ. ის წარმატებით ებრძოდა როგორც ჯვაროსნებს, ასევე მონღოლებს. 1260 წელს აინ ჯალუტთან ბაიბარსმა სასტიკად დაამარცხა მონღოლთა არმია, რაც იყო მონღოლთა პირველი მნიშვნელოვანი მარცხი ახლო აღმოსავლეთში.

მუნდ VI და ჰულაგუსთან გაგზავნა. რამდენიმე წლის შემდეგ დავითმა ბაიბარსს კვლავ გაუგზავნა წერილები. 1268 წელს ბაიბარსის ელჩი სულტანთან დაბრუნდა ქართველი მეფეების ორი წერილით. ერთი წერილი ეკუთვნოდა დავით ნარინს, ხოლო მეორე – ულუს¹²⁶⁶, მაგრამ როგორც ჩანს, ამ დიპლომატიურმა მისიებმა შედეგი არ გამოიღო.

1270 წელს მუცლის სალმობით დაავადდა და გარდაიცვალა დავით ულუს უფროსი ვაჟი, გიორგი. 18 წლის უფლისწული დაკრძალეს მცხეთაში. მეფემ შვილის სიკვდილი მძიმედ გადაიტანა. 1270 წელს დავით ულუს დაავადდა და მალე გარდაიცვალა. ის მცხეთაში, სვეტიცხოველში, მეფეთა განსასვენებელში დაკრძალეს.

¹²⁶⁶ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და ეგვიპტის მამლუქები, თბილისი, 2016, 91-93.

თავი ოცდამეცხრე

მეფე დემეტრე II თავდადებული

დავით ულუს გარდაცვალებისას მისი ვაჟი დემეტრე 12 წლის იყო და ის აღსაზრდელად ტარსაიჭ ორბელს გადასცეს. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ აბალა ყაენმა დემეტრე საქართველოს მეფეთა მეფედ დაამტკიცა. ამ პერიოდისთვის საქართველო მნიშვნელოვნად შემცირებული იყო: დასავლეთ საქართველო ცალკე სამეფოდ იყო გამოყოფილი, ხოლო სამცხე უშუალოდ ყაენს ექვემდებარებოდა. სომხეთის ტერიტორიის ნაწილი, ანისისა და ყარსის ჩათვლით, კვლავ საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა.

მცირეწლოვანი მეფის მეურვედ სადუნ მანკაბერდელი დანიშნეს, რომელიც, ჟამთააღმწერლის სიტყვებით, ყველაზე მეტად იყო განდიდებული, რამეთუ შეიყვარა იგი აბალა ყაენმა და საქართველოს საქმეების მართვა ჩააბარა. წყაროების მიხედვით, ის შთამომავლობით გასომხებული ქურთი იყო. სომხურის გარდა, მან კარგად იცოდა ქართული, სპარსული და მონღოლური ენები. ენების ცოდნის გამო მან ჯერ კიდევ დავით ულუს დროს გამოიჩინა თავი. როდესაც ჰულაგუ არკვევდა დავითის ბრალეულობას, სწორედ სადუნის თარჯიმნობამ გადააფიქრებინა ყაენს ქართულთა მეფის დასჯა. ამდენად, დავით ულუსათვის ის დიდად სანდო პირი იყო.

სადუნ მანკაბერდელი არ უშვებდა შემთხვევას ხელიდან, რათა თავისი ქონება გაემრავლებინა. მემათიანის სიტყვებით, სადუნმა „იყიდნა მრავალნი ქვეყანანი“. 1278 წელს მან დემეტრესაგან თელავი, ბაილაქანი და სხვა ადგილები მიიღო. როდესაც მონღოლებმა დემეტრეს გარკვეული საფასურის გადახდა მოსთხოვეს, ეს საფასური სადუნ მანკაბერდელმა გადაიხადა, სამაგიეროდ კი მეფეს დმანისი, მიმდებარე სანახებით, მოსთხოვა. მან ასევე ყარსზე გამოთქვა პრეტენზია. ყარსის სანახების მისაღებად სადუნმა ახალციხელის ასული ითხოვა ცოლად და ყარსის „მიმდგომი ქვეყანა მოიგერაგა ახალციხელთაგან“.¹²⁶⁷ მონღოლთა წესისამებრ, მას სამი ცოლი ჰყავდა. ერთ-ერთი მათგანი დემეტრეს და, თამარი, იყო. ჟამთა-

¹²⁶⁷ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და ევგვიპტის მამულეები, 100.

აღმწერლის ცნობით, სადუნის ქცევამ საქართველოს ეკლესიის კათალიკოსის უკმაყოფილება გამოიწვია. კათალიკოს ნიკოლოზის მცდელობამ, აელაგმა სადუნის უზნეობა, შედეგი არ გამოიღო. თავისი მოხერხებით, სადუნმა გავლენიანი სასულიერო წრე მოიმადლიერა კიდევ. ჟამთააღმწერლის სიტყვებით, ის „კეთილად განაგებდა საქმეთა საქართველოსათა, რამეთუ დღეთა მისთა არა იქმნებოდა ძალი თათართაგან და უსამართლო, არცა დიდთა ნოინთაგან და არცა ელჩთაგან“ [...] „იქმნა კეთილიცა საქმე მონასტერთა და გლახაკთა მიმართ, რამეთუ დღეთა ცხოვრებისა მისისათა მან მისცა ყალანი და მალი ათორმეტთა უდაბნოთა გარეჯისათა და განათავისუფლნა ქვეყანანი გარეჯისანი.“

როცა დემეტრე 14-15 წლის შესრულდა, მას ცოლად მოუყვანეს ტრაპიზონის კომნენოსთა გვარის წარმომადგენელი. ცოტა ხნის შემდეგ დედოფალმა შვა ძე, რომელსაც დავითი უწოდეს. შემდეგ წლებში მან დემეტრეს გაუჩინა კიდევ სამი ვაჟიშვილი: ვახტანგი, მანოელი, ლაშა და ქალიშვილი – რუსუდანი.

1273 წელს მონღოლებმა კვლავ ჩაატარეს დაპყრობილი ქვეყნების აღწერა. აღმორჩნდა, რომ ქვეყნების დიდი ნაწილი აოხრებული იყო¹²⁶⁸. მონღოლთა მძიმე გადასახდებმა და განუწყვეტელმა ომებმა საქართველოს ძლიერი ზარალი მიაყენა. ყველა უბედურებასთან ერთად 1275 წლის 10 აპრილს, აღდგომის წინა ოთხშაბათს, მოხდა ძლიერი მიწისძვრა – ჟამთააღმწერლის სიტყვით, „შეიძრა მძაფრად ქვეყანა სამხილებელად უსჯულოებათა ჩვენთათვის“¹²⁶⁹ ხუთშაბათს და პარასკევს კიდევ მცირე მიწისძვრა მოხდა, მაგრამ ყურადღება არავინ მიაქცია. აღდგომის წინა შაბათს, როდესაც ყველა სიხარულით ელოდებოდა აღდგომას, ისეთი რისხვით მოხედა ღმერთმა ქვეყანას მრავალი უსამართლობისათვის, რომ მიწა საფუძვლიანად შეიძრა და დაინგრა საყდრები, მონასტრები, ეკლესიები, ციხეები. მთები და ბორცვები დაიძრნენ და ჩამოიშალნენ, მიწა გაიპო და შავი წყალი კუპრის მსგავსი ამოვიდა¹²⁷⁰. განსაკუთრებით სამცხე დაზარალდა. ჟამთააღმწერელი ხალხი ამოწყდა, ხოლო ეკლესიები და ციხეები არსად დარჩა დაუქცევარი. ყველგან ისმოდა გლოვა და ტირილი. ჟამთააღმწერელი ასკვნის, რომ ეს უბედურება ღვთისგან

¹²⁶⁸მ. ლორთქიფანიძე და სხვ. საქართველოს ისტორია, ტ. III, 60.

¹²⁶⁹ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატეიანე, 242.

¹²⁷⁰იქვე, 243.

იყო მოვლენილი, რადგან ქართველები საღვთო გზას ნელ-ნელა შორდებოდნენ. მთავრებმა იწყეს სოფლების და მიწების მიტაცება და ერთმანეთთან ბრძოლა. „და არავინ იპოვებოდა სამართლის მყოფელი, რამეთუ იყო მღდელთა-მთავარი და მღდელი ლალ, ამპარტავან, ანგარ, ბოროტისმყოფელ, უწესო“¹²⁷¹ ამ ბოროტებას დიდად ამხელდნენ ნიკოლოზ კათალიკოსი და ნიკოლოზ მაწყვერელი ჟუანშერის ძე, მაგრამ მათ სიტყვას არავინ არაფრად აგდებდა.

1278 წელს მონღოლთა მაღალჩინოსანი არღუნი საქართველოში აღწერის ჩასატარებლად შევიდა. საქართველოს დიდი ნაწილი მას მოხრებული დახვდა. თბილისში ყოფნისას მან დემეტრეს თავისი ვაჟისთვის ცოლად სთხოვა მისი და, თამარი. დემეტრეს არ უნდოდა საკუთარი და წარმართისთვის მიეცა, მაგრამ სხვა გზა არ ჰქონდა და ამ მოთხოვნაზე თანხმობა განაცხადა. ქორწილის შემდეგ არღუნი ირანში წავიდა, ხოლო თავისი ვაჟი მეფესთან დატოვა. ირანში ყოფნისას არღუნი დაავადდა და მოკვდა. როდესაც ეს მისმა შვილმა გაიგო, ყაენთან წავიდა, ცოლი კი თბილისში დატოვა. დემეტრეს დამ, თამარმა, იხელთა დრო და გადაწყვიტა, მთიულეთში გაქცეულიყო, რადგან სძულდა არღუნის შვილი. ეს რომ სადუნ მანკაბერდელმა გაიგო, აბალა ყაენს სთხოვა, აღრუნის ვაჟს მიეყიდა მისთვის თამარი. აბალა დათანხმდა და სადუნმა მოიყვანა დემეტრეს და მესამე ცოლად.

დემეტრე 1278 წელს გახდა სრულწლოვანი და სახელმწიფოს მართვა დამოუკიდებლად შეძლო. ჟამთააღმწერელი ასე აღწერს დემეტრეს: „ესე დიმიტრი ტანითა ახოვან, ფერითა ჰაეროვან, შესახედავად ტურფა. თმითა და წუერითა მწყაზარ, თუალითა გრემან, ბეჭ-ბრტყელ და შეწყობილ, სამხედროთა წესთა სრული, ცხენოსანი და მშვილდოსანი რჩეული, უხვი, მოწყალე გლახაკთა და მდაბალი, რომელ არა მსმენელ არს ნათესავ მეფეთა, გინა სხუა კაცთა“.

დემეტრეს, ისევე როგორც მამამისს, მონაწილეობა უნდა მიეღო მონღოლთა მიერ წარმოებულ ომებში. ამ პერიოდში მონღოლები ახლო აღმოსავლეთში მარცხს მარცხზე განიცდიდნენ. ამ ბრძოლებში, მემათიანის სიტყვებით, „უმრავლესნი ქართველნი მოიხრნენ“. წარუმატებლობების მიუხედავად, 1281 წელს ილხანთა ყაენმა აბალამ კვლავ წამოიწყო ომი ეგვიპტის წინააღმდეგ. ამ ომში დემეტრე მეფემ პირ-

¹²⁷¹ იქვე, 242.

ველად მიიღო მონაწილეობა. ქართველებმა 5 ათასი მეომარი გამოიყვანეს. პირველი ბრძოლა ქალაქ დურბაზაკთან (მდებარეობს ქ. ანტიოქიის ჩრდილო – დასავლეთით) მოხდა, მეორე კი – ჰომსის მახლობლად. გაიგო რა ეგვიპტის სულტანმა მონღოლების სირიაში შეჭრის ამბავი, გაემართა მათთან საბრძოლველად. მეფე დემეტრემ მონღოლთა სარდალს, აბალას ძმას, მანგუ დემურს სთხოვა, რომ წინა რიგებში დაეყენებინა. მონღოლები ამ ბრძოლაშიც დამარცხდნენ, თუმცა, ქართველებმა სიმაშაცით გამოიჩინეს თავი. მანგუ დემურმა შემდეგნაირად აღუწერა აბალას დემეტრეს სიმაშაცე: „ვითა ღმერთი გრგვინვიდეს, ვითა აქლემი ბულრაობდეს“.¹⁷⁷

1281 წელს სადუნ მანკაბერდელი მოკვდა და ათაბაგობა დემეტრემ მის ძეს, ხუტლუბულას კი არ მისცა, არამედ ამ თანამდებობაზე ტარსაიჯ ორბელი დანიშნა. თუმცა მეფემ ხუტლუბულას მამამისის მიწები დაუტოვა და ამირსპასალარობაც მისცა, მაგრამ ის დემეტრეს მაინც გადაემტერა.

ჰომსთან განცდილი მარცხის შემდეგ აბალას კვლავ სურდა ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ ლაშქრობა, მაგრამ ცოტა ხანში მოკვდა მანგუ დემური, 1282 წელს კი აბალა ყაენიც მიიცვალა. მისი მემკვიდრე გახდა მისი უმცროსი ძმა, აჰმადი, „არარა ნიჭთა სახელმწიფოთა მქონებელი“. დემეტრე ეახლა ახლად დასმულ ყაენს. აჰმადმა მას პატივი სცა და შეიწყნარა. ყაენთან ყოფნისას დემეტრემ თავისი ასული რუსუდანი¹⁷⁷³ ცოლად მისცა ამირ ბულას¹⁷⁷⁴ ვაჟს, რის გამოც კათალიკოსი ნიკოლოზი ფრიად განრისხდა.

¹⁷⁷ უამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატეიანე, 246.

¹⁷⁷³ 1289 წელს, როდესაც ჩაახშეს ბულას შეთქმულება არლუნ ყაენის წინააღმდეგ და მთელი მისი სახელეული სიკვდილით დასაჯეს, რუსუდანი სიკვდილს გადაურჩა (სავარაუდოდ, ის იმ დროს საქართველოში იმყოფებოდა). შემდგომში რუსუდანი თავა ფანასკერტელის მეუღლე გახდა და მანვე ააშენა ვაჩეძორის ტაძარი ოლთისში 1306 წელს. „დიდსა გავირვებასა შიგან“ კი შვიდი ათასი თეთრი გაუგზავნა ჯვრის მონასტერს, რის გამოც მისთვის ალაპი გაუჩენიათ. გ. მჭედლიძის აზრით, ბულას ვაჟზე ვათხოვების შემდეგ, დაახლოებით 1282-1283 წელს, მისი სახსრებით დაიწყო გუდარეხის მთავარი ტაძრის აგება, ხოლო როდესაც ის გარდაიცვალა, სავარაუდოდ მე-14 საუკუნის პირველ მეოთხედში, თავისსავე აგებულ გუდარეხის ტაძარში დაასაფლავეს (გ. მჭედლიძე, გუდარეხის მონასტრის ისტორიისათვის, მრავალთავი. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, XIII, თბილისი, 1986, 57).

¹⁷⁷⁴ ბულა (გარდ. 1289 წ.) – აბალა ყაენის მთავარი ვეზირი (საჰიბ-ი-დივანი).

მიუხედავად მძიმე ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარებისა, მეფე დემეტრე შეეცადა, ქვეყანაში დემოგრაფიული მდგომარეობა გამოესწორებინა – გაქცეული მოსახლეობის ნაცვლად სხვები დაესახლებინა და მიწები კვლავ დაემუშავებინა. ჟამთააღმწერელის სიტყვებით, „აღაშენნა ქვეყანა მოოხრებულნი“. დემეტრემ ააშენა „პალატსა შინა მონასტერი ისანთა, საყოფელად მეტეხთა ღვთისმშობელი-სა და შეამკო განგებითა დიდითა და შესწირნა სოფელნი და ზვარნი და განუჩინნა მონაზონთა საბრდელი და განაგო განგებითა კეთილთა“.¹²⁷⁵ მემეტიანეს სიტყვებით, დემეტრე ხშირად გამოდიოდა ქალაქში და არიგებდა მოწყალეობას.

ამ დროს მეფე დემეტრე, „კეთილად მმართველი“, მოწყალე და მოსამართლე, „მონაზონთა და ეკლესიათა, ყოველთა წესთა საღმრთოთა და კაცობრივთა კეთილად ზედმიწევნით მმართველი“, წარმართების წესს მიემხრო და მოიყვანა სამი ცოლი. ამის და კიდევ სხვა სიბოროტის გამო ნიკოლიზ კათალიკოსი განრისხებული ამხელდა მას და მაინც ვერარა შეასმინა. ამის გამო დატოვა კათალიკოსობა და თავისი ხელით აკურთხა კათალიკოსად მეფის ჭვარისმტვირთველი აბრაჰამი. თვითონ კი წავიდა თავის მამულში, სადაც იმყოფებოდა, „მარხვითა, მღვიძარებითა და გლახაკთა მოწყალებითა“¹²⁷⁶.

1284 წელს აჰმად ყაენს მრავალი უწესობის გამო განუდგნენ ნოინები და ყაენად დასვეს აბალა ყაენის ძე, არლუნი. გაიგო რა ეს აჰმადმა, შეკრიბა თავისი ჯარი და მოუწოდა დემეტრეს, წაჰყოლოდა ხორასანში არლუნთან საბრძოლველად. მეფე გაჰყვა მას და თან წაიყვანა მთელი თავისი ჯარი, მანდატურთუხუცესი დიდი შანშეს ძე ივანე და სადუნის ძე ხუტლუბუღა ამირსპასალარი. არლუნმა რომ ნახა ბიძამისის ლაშქრის სიმრავლე, წინააღმდეგობა ვერ გაუწია, გაიქცა და თავი შეაფარა ერთ-ერთ ციხესიმაგრეს, თუმცა მიხვდა, რომ აჰმადს წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა და შენდობა სთხოვა. აჰმადმა მისცა მას უვნებლობის ფიცი. არლუნი გამოვიდა ციხიდან და ისინი ერთად გაემართნენ ხორასანისაკენ, იქიდან კი – რეისა და ყაზვინში. ყაენმა დაუფასა დემეტრეს ხორასანში თანხლება და დიდი პატივი სცა, შემდეგ კი წავიდა შინ და მეფეც თან წაიყვანა. ყაენის მოთხოვნით, არლუნი რეიში დარჩა. როგორც ჩანს, აჰმადი ძმისშვილს ბოლომდე არ ენდობოდა

¹²⁷⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, 118.

¹²⁷⁶ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მათიანე, 247.

და მისი მოკვლა ბრძანა. როგორც აღმოჩნდა, მისი ეჭვი უსაფუძლო არ ყოფილა. ბულამ და სხვა მონღოლმა დიდებულებმა აჰმადის ჩამოგდება და ახალ ყაენად არლუნის დასმა განიზრახეს. ამბოხებულები აჰმადს გზაში დაეწივნენ და მოკლეს, ხოლო დემეტრეს აუწყეს, რომ განუდგეს აჰმადს. მეფე ასეც მოიქცა და არლუნს ეახლა. ახალმა ყაენმა კეთილად მიიღო დემეტრე და მისცა მთელი მისი სამეფო. არლუნმა ეს გადაწყვეტილება ბუღას გავლენით მიიღო, რადგან ბულა მეფის მოყვარე და მძახალი იყო. მეფე დემეტრე შინ მშვიდობით დაბრუნდა. ამ მოვლენების შედეგად, საქართველოში მდგომრობა დროებით დასტაბილურდა. კათოლიკოსი აბრაჰამი კეთილად მართავდა ეკლესიის სატყეს, „რამეთუ იყო კაცი ესე მართლმოქმედი კეთილთა საქმეთა“. დემეტრე არლუნ ყაენის სამსახურში იდგა. ილხანთა კარზე კი მეფეს მხარს უჭერდა ბულა, რომელსაც არლუნმა დიდვებრობა უბოძა, „რომელი ყოველთა პატივთა უმეტეს არს“.

ამ დროს ყაენს დარუბანდელნი განუდგნენ. მათთან საბრძოლველად არლუნმა მეფე დემეტრეც გაიყვალა. დარუბანდელებმა ვერ გაუწიეს წინააღმდეგობა და გიტადელში შეიხიზნენ. არლუნის ჯარმა ციხეს აღყა შემოარტყა, მაგრამ ვერ აიღო. მაშინ არლუნმა დემეტრეს უბრძანა, რომ ბრძოლით აეღოთ ციხე. ქართველებმა ყაენის ბრძანება შეასრულეს, ციხე აიღეს და დაწვეს. თავადები დახოცეს, ხოლო ტყვეები და სიმდიდრე წამოიღეს.

1288 წელს არლუნის წინააღმდეგ შეთქმულება გამჟღავნდა, რომლის სათავეში დემეტრეს დის ქმარი, ბულა, იდგა. 1289 წლის 16 იანვარს ბულა შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს. არლუნმა ამბოხებული ნოინები სირიასა და ხორასანში დახოცა, ასევე ელჩი გამოუგზავნა მეფე დემეტრეს, რათა ხლებოდა მას. გაიგო რა ბუღას სიკვდილი, დემეტრემ მოიხმო თავისთან კათალიკოსი აბრაჰამი და ეპისკოპოსები, ასევე მონასტრების და გარეჯის უდაბნოს მღვდელ-მონაზვნები და ყველა მთავარი. დაჯდა ტახტზე და წარმოსთქვა: „ისმინეთ ჩემი, კათალიკოსებო და ეპისკოპოსებო და ჩემი სამეფოს წარჩინებულებო, როდესაც გარდაიცვალა მამაჩემი, დავრჩი ყრმა მცირე თათრების ძლიერებისას და ღმერთმან ყოვლისა მპყრობელმა და უფალმა ჩვენმა იესო ქრისტემ და ყოვლადწმინდა ღვთისმშობელმა და ჯვარმა პატიოსანმა, რომელი მოგვენიჭა ჩვენ მეფეთა, დამიცვა და მიმაღწეინა სრულ ასაკამდე და მომმადლა მეფობა, სკიპტრა და პორფირი მეფობისა, და თქვენი თანად-

გომით წარემართე მეფობა და აქამდე მშვიდობა იყო ჩემს სამეფოში. აწ განრისხებულია ყაენი და თავისი მთავრები ამოუწყვეტია. ახლა მე მიხმობს თავისთან. თუ არ წავიდე ურდოში და წავიდე მთიულეთში და დავიცვა ჩემი თავი, შემოესევია ჩემს სამეფოს და ნახავთ, რამდენი ქრისტიანი ამოწყდება და ტყვეობაში რამდენს წაიყვანენ. ეკლესიები აოხრდებიან, ხატნი და ჯვარნი განადგურდებიან. თუკი წავალ ყაენთან, ზუსტად ვიცი, რომ მომკლავს. და ახლა თქვენი სიბრძნით გადაწყვიტეთ ეს საქმე. მე კი ასე მგონია, ეს ცხოვრება მრავალ მღელვარების მომცემია, დაუდგრომელი და წარმატალი. დღენი ჩვენი სიბრძნეობა და აჩრდილებრივ წავლენ და სწრაფად მოგვიწევს წასვლა ამა სოფლიდან. რა სარგებლობის მომტანია ჩემი ცხოვრება, თუ ჩემთვის მრავალი სული მოკვდება და მე კი ტვირთშიძი ცოდვით გავალ ამ სოფლიდან. მსურს, რომ წავიდე ყაენის წინაშე და იყოს ნება ღმერთისა, თუ კი მე მომკლავენ, მგონი, რომ ქვეყანა გადარჩება“.

სამღვდელოებას და დიდებულებს გაუკვირდათ მეფის სიტყვები, თუ როგორ დადო მან თავისი სული თავის ერისთვის და ურჩიეს, რომ წასულიყო მთიულეთში, ან აფხაზეთში, როგორც ეს მამამისმა გააკეთა, რადგან მის შემცვლელად არავინ ეგულებოდათ.

მაგრამ მეფე მაინც მტკიცედ იდგა თავის სიტყვაზე. ამაზე აბრაჰამ კათალიკოსმა უპასუხა: „აწ თუ შენ დასდებ სულსა შენსა ერისათვის, ჩვენ ყოველნი ეპისკოპოსნი ვიტვირთავთ ცოდვათა შენდა, არამედ წინაშე ღმერთისა ვწამებთ, რათა მოწამეთა თანა შერაცხილ იქნე“¹²⁷.

გაიგო რა კათალიკოსისაგან ეს სიტყვები, მეფემ გაიხარა. მონღოლებთან თან წაიყვანა კათალიკოსი აბრაჰამი და მღვდელი მოსე. ყველა მთავარს, ვინც თან არ წაიყვანა, შეავედრა თავისი შვილების რჩენა. ზოგი მათგანი გაგზავნა მთიულეთში, ზოგი კახეთში, ხოლო ყრმა გიორგი გაგზავნა ტაოში, იშხანის ციხეში და თვითონ ურდოში გაემგზავრა. ავაგის ასულის, ხვაშაქის ქვეყანაში რომ მივიდა, იქიდან წამოიყვანა თავისი ძე დავითი, რათა ყაენისთვის თავისი ერთგულება დამტკიცებინა.

არლუნ ყაენს აღარ ეგონა, რომ დემეტრე მოვიდოდა და გაგზავნა ერთი ნოინი მეფის მოსაყვანად. ის დემეტრეს გზაზე შეხვდა და მიიყვანა არლუნთან. არლუნის

¹²⁷ იქვე, 253.

კარზე მყოფმა ხუტლუბულამ ყაენს აუწყა, რომ იგი აფხაზეთიდან ჩამოიყვანდა დავითის შვილს, ვახტანგს, და თუ მას დასვამდნენ ტახტზე, ორივე სამეფო ყაენს დემორჩილებოდა. არლუნს მოეწონა ეს აზრი და გაგზავნა ხუტლუბულა იმერეთში, დავით მეფესთან, დაპირდა მის ძეს მეფობას და თავის ასულ ოლჯათს – ცოლად.

ხუტლუბულა რომ წავიდა, მეფე დემეტრეს უთხრეს, რომ მთელ მის სიმდიდრეს ჩამოართმევდნენ და საქართველოში თავისი ხალხი გაგზავნეს, რათა დემეტრეს ქონება აღეწერათ. ამის შემდეგ მეფე და პატარა უფლისწული შეიპყრეს და წაიყვანეს სამსჯავრო სახლში. იქ კიდევ ერთხელ დაკითხეს, თუმცა ბრალეულობა ვერ დაუმტკიცეს. მიუხედავად ამისა, 1289 წლის 12 მარტს დემეტრე მეფე სიკვდილით დასაჯეს. ქართულმა მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ მეფე დემეტრე II თავდადებული წმინდანად შერაცხა და ხსენების დღედ 12 მარტი (ახ. სტ. 25 მარტი) დაადგინა.

არლუნს უნდოდა პატარა უფლისწულიც სიკვდილით დაესაჯა, მაგრამ მოსე მღვდელი მივიდა ერთ-ერთ მონღოლ დიდებულთან, ნოინ ტაჩართან, და სთხოვა დავითის გადარჩენა. ტაჩარმა პატარა დავითი ყაენს შეავედრა და თავისთან წაიყვანა.

მეფე დემეტრეს გვამს მონღოლები მრავალი დღის განმავლობაში იგავდნენ, რათა ქართველებს არ წაეღოთ. მაშინ კათალიკოსმა და მოსე მღვდელმა მოიხდეს რამდენიმე პირი, რომლებმაც მოსეს დახმარებით დემეტრეს გვამი ღამით მოიპარეს. სწორედ ამ დროს გამოჩნდნენ თბილისელი ვაჭრები, რომლებსაც თევზი ჰქონდათ წასაღები. თევზთან ერთად მათ იტვირთეს მეფე დემეტრეს გვამი, ჩამოასვენეს მცხეთაში და იქ დაკრძალეს.

დემეტრე მეფეს დარჩა სამი ცოლი და შვილები, რომლებიც სხვადასხვა ადგილებში დასახლდნენ, ხოლო ქვეყანა კვლავ უმეფოდ დარჩა.

ამის შემდეგ არლუნმა ხუტლუბულა თავისთან მოიხმო და უთხრა: „აჰა, ამოვწყვეტეთ ჩემი მტრები და მტერი შენი მეფე დემეტრე და ახლა აღარ არის მეფე. ამისრულე შენი პირობა, მოიყვანე ძე აფხაზთა მეფისა და იყოს იგი მეფედ, მაშინ დაგითმობ მთელ საქართველოს, განაგე როგორც გნებავს“. ხუტლუბულამ დავით ნარინის ძე, ვახტანგი, არლუნ ყაენთან ჩაიყვანა. არლუნმა ვახტანგს უბოძა საქართველოს მეფობა, საკუთარი და ოლჯათი შერთო ცოლად და საქართველოში გამოაგზავნა.

ვახტანგ II

1289 წელს ვახტანგი ჩავიდა ქართლში. მისი მეფედ კურთხევისათვის „შემოკრბეს კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი და მთავარნი და დაადგეს გვირგვინი მეფობის და დასვეს ტახტსა სამეფოსა და აღასრულეს წესი კურთხევისა“¹²⁷⁸. გაიხარა საქართველოს მოსახლეობამ, რომ მეფედ ჰყავდათ პატიოსანი, ღმრთისმოყვარე, ტკბილი და მოსამართლე, ახოვანი, მხნე და სამხედრო ზნით აღსავსე ადამიანი.

ვახტანგის მეფედ დასმისთანავე ხუტლუბუღამ მიიღო ათაბაგობა და ამირსპასალარობა. დავით დემეტრეს ძე ისევ რჩებოდა ტაჩარ ნოინთან, ხოლო დანარჩენი მისი ძმები „მიმოიბნივნეს“, უმცროსი ძმა – გიორგი, რომელიც გააჩინა ბექა ჭაყელის ასულმა ნათელამ, წაიყვანა პაპამისმა ბექამ და „აღზარდა საკვირველი და უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ჟამისათა“¹²⁷⁹.

1291 წლის მარტში მძიმე სენით მოკვდა არლუნ ყაენი. არლუნის ავადმყოფობის პერიოდში ხუტლუბუღამ გადაწყვიტა დავით დემეტრეს ძის მეფედ დასმა, რადგან ხვდებოდა, რომ ვახტანგს თავისი სურვილისამებრ ვერ ათამაშებდა, მცირეწლოვან დავითს კი თითქოს უფრო დაიყოლიებდა. დავითის გამეფების მსურველები მონღოლებს შორისაც იყვნენ. პირველ რიგში, დავითის შემფარებელი ტაჩარ ნოინი და აგრეთვე ოსთა მეფის ძე, ფარაჯანი. ხუტლუბუღას თაოსნობით შეიკრიბა

¹²⁷⁸ უამთაღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატეიანე, 257-258.

¹²⁷⁹ იქვე, 258.

საბჭო, რომელზეც უნდა გადაწყვეტილიყო, ვის ეკუთვნოდა მეფობა. ქართველი დიდებულების ნაწილს არ სურდა დავითის მეფობა და მხარს უჭერდნენ ვახტანგს, ამიტომ დავითს მეფობა არ მისცეს.

არლუნის მემკვიდრედ დასვეს მისი ძმა, ქელათუ, რომელმაც ვახტანგ მეფეს დაუჭირა მხარი. სამი წლის მეფობის შემდეგ, მოულოდნელად, ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ, გარდაიცვალა მეფე ვახტანგ მეორე, „საღმრთოთა და საკაცობოთა შინა საქმეთა სრული და შემკობილი, რამეთუ აღმზრდელიცა კეთილი და მეცნიერი ესცა, ფარსმანის შვილი“¹²⁸⁰

დავით დემეტრეს ძემ ვახტანგის სიკვდილი რომ გაიგო, ძალიან დამწუხრდა და „იგლოვა წესისამებრ და ფრიად პატივ სცა და წარგზავნა გელათს სამარხოსა მეფესათა“¹²⁸¹. შვილის სიკვდილით დამწუხრებული დავით რუსუდანის ძე ერთ წელიწადში, 1293 წელს გარდაიცვალა. ვახტანგისა და დავით ნარინის გარდაცვალებას დასავლეთ საქართველოში ტახტის მემკვიდრეებს შორის დაპირისპირება მოჰყვა. იმერეთში გამეფდა ვახტანგის უმცროსი ძმა კონსტანტინე. მას აუჯანყდა უმცროსი ძმა მიქელი, რომელმაც დაიკავა რაჭა და არგვეთი. ამდენად, დასავლეთ საქართველოში შიდა არეულობები დაიწყო.

¹²⁸⁰ იქვე, 259.

¹²⁸¹ იქვე, 259.

დავით VIII

ვიდრე დავით მერვეს მეფედ აკურთხებდნენ, ქელათუ ყაენმა დავით დემეტრეს ძე წაიყვანა ქალაქ ტონლუზლუში¹²⁸² აჯანყების ჩასახშობად. ოთხთვიანი ალყის შემდეგ ქალაქი დაეცა. ადგილობრივმა ქრისტიანებმა დავითს შეწევნა და ყაენისგან უსაფრთხოების მიღება სთხოვეს. დავითმა მათ მცველები დაუყენა და ქალაქი დატოვა.

ვიდრე დავითი ტონლუზლუსთვის ბრძოლებში მონაწილეობდა, ოსებმა დაიწყეს ქართლის რბევა და აოხრება. მათ ქალაქი გორი აიღეს. მაშინ ქართველები შეიკრიბნენ ქართლის ერისთავის ბეგას ძის, ამადას ხელმძღვანელობით და მიადგნენ გორს. ქალაქში ბევრი ადამიანი დაიხოცა, გორი კი სრულიად გადაწვეს. ოსებს რომ გაუჭირდათ, ციხიდან თოკით ჩამოუშვეს კაცი და გაგზავნეს მუხრანში მდგომ მონღოლებთან დახმარების სათხოვნელად. მონღოლებმა ორივე მხარე აიძულეს, ზავი დაედოთ. მემათიანეს სიტყვებით: „და მიერიტგან შეიქმნა მტერობა შორის ქართველთა და ოვსთა, ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან დიდმან სახელგანთქმულმან გიორგი განასხნა და აღფრხენა“¹²⁸³

ყაენის სამსახურისა და ერთგულებისთვის ქელათუმ, საქართველოს მეფობა დავითს უბოძა, თბილისში გაგზავნა და თან გააყოლა ხუტლუბულა, შანშე და სხვა

¹²⁸² ტონლუზლუ – თანამედროვე ქალაქი დენიზლი, თურქეთის ტერიტორიაზე.

¹²⁸³ უამთაალმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიანე, 260.

ქართველი დიდებულები. ბექასაც დაუძახეს სამცხედან, მაგრამ ის არც ყაენთან მივიდა და არც მეფესთან. მხოლოდ თავისი ვაჟი, სარგისი, სამცხის სპასალარი, გაგზავნა და თან გაატანა ის, რაც მეფე დემეტრესაგან ჰქონდა შესანახად მიცემული.

1293 წელს დავითი, კათალიკოს აბრაჰამის და ეპისკოპოსების კურთხევით, ავიდა ტახტზე. ყაენმა მას ცოლად მისცა თავისი და, ოლჯათი, ვახტანგ მეორის ქვრივი.

„დავითმა „დაიპყრა ყოველი სამეფო მამისა დიმიტრისი, თვინიერ ბექას, სამცხის მპყრობელისა მთავრისა“. თუმცა ისიც პატივს სცემდა მეფეს და მრავალ ძღვენს უგზავნიდა დავითს.

დავით მეფეს უმეტესწილად ყაენის კარზე უწევდა ყოფნა და ძალაუნებურად იქ წარმოებულ შიდაომებში და პოლიტიკურ ინტრიგებში მონაწილეობდა. 1295 წელს ქელათუს წინააღმდეგ თუქალ ნოინმა მოაწყო შეთქმულება. 24 მარტს აჯანყებულებმა მოკლეს ქელათუ და ტახტზე აიყვანეს ჰულაგუს შვილიშვილი, ბაიდუ. თუქალმა თავისთან იხმო დავითი. ქართველთა მეფე არარატის მთაზე დაბანაკებულ მონღოლ დიდგვაროვანს ეახლა. მან დავითი დიდი პატივით მიიღო და მათ ერთგულების ფიცი დადეს. ამასთან, ერთგულებისთვის თუქალმა დავით მეფეს მისცა დმანისი, რომელიც მანამდე ხუტლუბუღას ძმას ეკავა. ბაიდუს ყაენობა საკმაოდ ხანმოკლე აღმოჩნდა. 1295 წლის 4 ოქტომბერს ის ყაზანმა მოაკვლევინა და თვითონ ავიდა ტახტზე. ყაზან ყაენმა მოწინააღმდეგეები სასტიკად დასაჯა. მემკვიდრეობა სიტყვებით, აქაც ღმერთმა დაიცვა დავით მეფე. თუქალმა კი ბაიდუს სიკვდილი რომ გაიგო, მივიდა სამცხეში, ბექასთან და თავშესაფარი სთხოვა, შვილი კი დავით მეფესთან გაგზავნა.

როცა ყაზანი თავრიზში ჩავიდა, ბექას და დავითს გაუგზავნა მოციქულები, რომ თუქალი და მისი შვილი მისთვის გადაეცათ. ქართველებმა არ გადასცეს შეთქმულები და მათთვის შენდობა სთხოვეს. მაშინ ყაენმა თუქალს და მის შვილს უსაფრთხოება აღუთქვა და უვნებლობის ბეჭედი გადასცა. ყაზანმა დავითი თავისთან დაიბარა, მაგრამ მეფემ ვერ გაბედა ყაენთან ჩასვლა, რადგან ეშინოდა, რომ როგორც თუქალის მომხრეს, დასჯიდნენ.

ჯამთააღმწერელი ყაზან ყაენს აქებს სამართლიანობისთვის: „იყო ყაზან ფრი-

ად რამე კეთილ და უბოროტო გონება და სიმართლის მოქმედ უფროს ყოველთა უწინარესთა ყანთა.¹²⁸⁴ მიუხედავად ამისა, სწორედ ყაზანის ბრძანებით, ნავროზ ნოინმა, არღუნ აღას შვილმა, ქრისტიანთა დევნა დაიწყო. მას „აქენდა მტერობა ქრისტიანეთა. და განემზადა სრულიად დახოცვად და დაქცევად ეკლესიათა თავრებს და ყოველთა ქალაქთა შინა“¹²⁸⁵. მან საქართველოში თავისი ნათესავი გამოგზავნა, მაგრამ ის ნახიჭევანში გარდაიცვალა. თავის მხრივ, ნავროზის ქმედებებმა ყაზან ყანის უკმაყოფილება გამოიწვია და ის ხორასანში გაიქცა. ნავროზს დაედევნა ხუტლუბუღა და მთელი მისი სანათესაო ამოხოცა.

ამის შემდეგ დაიწყო ყაზან ყანმა „განგება ქვეყნისა სიმართლითა“. 1297 წელს ყაზანმა მოციქულები გაუგზავნა დავით მეფეს და თავისთან იხმო. დავითი სასწრაფოდ გაემზადა და ჩავიდა კახეთსა და ჰერეთში. იქ მას დახვდნენ ჰერ-კახნი დიდებულები. მეფე ცოტა ხანს დარჩა ჰერეთში, სადაც დიდგვაროვნებს რჩევა ჰკითხა, წასულიყო თუ არა ყაზანთან. დიდებულებმა მას წასვლა ურჩიეს, მაგრამ მეფემ მათი რჩევა არ მიიღო და მთიულეთში გაიხიზნა. ჟინვალში გამაგრებულმა მეფემ ოქროს ურდოში თავისი უმცროსი ძმა, ვახტანგი, გაგზავნა. „უქადა გზა გამოსვლად ყანის ზედა. და მან კეთილად შეიწყნარა და უქადა ქვეყანა და საჭურჭლე მრავალი“¹²⁸⁶. ყაზანმა დავითის ჟინვალში წასვლა რომ გაიგო, მის წინააღმდეგ ერთ-ერთი მთავარსარდალი გაგზავნა. მონღოლთა სადამსჯელო ექსპედიცია თბილისში გაჩერდა. მონღოლებმა მეფესთან მოციქულები გაუშვეს და ზავის სამაგიეროდ მძევლები მოითხოვეს. დავითმა მონღოლებთან მოსალაპარაკებლად გაუშვა აბრაჰამ კათალიკოსი, ბურსელი ივანე და თბილისის ყადი. მძევლები ქართველმა მეფემაც მოითხოვა და ერთგულების ფიცის პირობა დადო. მონღოლებმა დავითთან მძევლებად გაგზავნეს ნოინების შვილები და უსაფრთხოების გარანტია მისცეს. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ „ყანის ეს ქმედება მიუთითებს იმაზე, რომ ქართველებთან კარგი ურთიერთობის შენარჩუნება ილხანების ინტერესებში შედიოდა.“¹²⁸⁷

¹²⁸⁴ იქვე, 264.

¹²⁸⁵ იქვე, 263-264.

¹²⁸⁶ იქვე, 265.

¹²⁸⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, 132.

გაზაფხულზე დავითს კვლავ უხმეს ურდოში. მეფემ ამჯერადაც არ ინება წასვლა და საკუთარი ძმა, ბაადური, ოქროს ურდოში ყაენ თოხთასთან მოსალაპარაკებლად გაგზავნა. ეს რომ ყაზანმა გაიგო, საქართველოში მორიგი სადამსჯელო ექსპედიცია გამოგზავნა. სომხეთში მისულმა მონღოლებმა კვლავ დაიბარეს დავითი. მეფემ მონღოლებთან ხლებას ისევ აარიდა თავი და მოსალაპარაკებლად აბრაჰამ კათალიკოსი, ივანე ბურსელი და თბილისის ყადი გაგზავნა. მონღოლები კარგად ხვდებოდნენ, რომ ეს ელჩობა დროის გაწელვას ემსახურებდა. მათ შეიპყრეს დავითის ელჩები და საქართველოსკენ განაგრძეს სვლა. გზად მათ მოაოხრეს სომხეთი, ქართლი, თრიალეთი, ერწო და მუხრანში დაბანაკდნენ.

ყაზანმა კვლავ გაუგზავნა დავით მეფეს მოციქულები, რომლებმაც დავითს ერთგულების ფიცის დადება და ოქროს ურდოსთან მოლაპარაკებების შეწყვეტა მოსთხოვეს. თუმცა, ქართველთა მეფემ ეს მოთხოვნები არ შეასრულა და ოქროს ურდოსთან აქტიურ მოპალარაკებებს განაგრძობდა. ქართველთა მეფის დაუმორჩილებლობამ ყაზან ყაენის რისხვა გამოიწვია და მან დავითის ჩანაცვლება და საქართველოს ტახტზე დავითის ძმის, გიორგის, აყვანა განიზრახა¹²⁸.

გიორგი იზრდებოდა ბექა ჭაყელის სახლში. ჟამთააღმწერლის სიტყვებით, ბექას სამფლობელო მოიცავდა მიწებს ტაშისკარიდან სპერამდე, ზღვამდე. მისი იყო სამცხე, აჭარა, შავშეთი, კლარჯეთი, ნიგალისხევი. მას აგრეთვე ეკუთვნოდა ტაო, არტაანი, კოლა, კარნიფორა და კარი. ბექა ჭაყელი ყაზან ყაენს ხარაჯას უხდიდა და ლაშქარსაც აძლევდა.

გიორგის ჩამოსაყვანად ყაზან ყაენმა სამცხეში გაგზავნა თავისი ნოინები და შანშე მხარგრძელი. ბექამ თანხმობა მისცა და გიორგის თავისი ლაშქარი გამოატანა. თბილისში ჩამოსული გიორგი მეფედ აკურთხეს.

გაზაფხულზე ყაზანმა ისევ დაიბარა დავითი. მეფე კვლავინდებურად არ დაემორჩილა ყაენს. მაშინ ყაზან ყაენმა საქართველოში კვლავ სადამსჯელო ექსპედიცია გამოგზავნა და მონღოლებმა ისევ მოაოხრეს ქართლი. დავით მეფე გადავიდა ხადას ხეობაში და იქ გამაგრდა.

¹²⁸ იქვე, 135.

ცოტა ხანში, მეფე დავითმა ეჭვი საკუთარი ძმის, ვახტანგის ერთგულებაში შეიტანა და მისი შეპყრობა ბრძანა. თუმცა, ვახტანგი ტყვეობიდან გაიპარა და 1302 წელს ყაზან ყაენს ეახლა. ყაენმა ის მდიდრულად დაასაჩუქრა და საქართველოს მეფობა უბოძა. ამის შემდეგ, მონღოლთა ლაშქრის თანხლებით, ვახტანგი თბილისში დაბრუნდა.

ვახტანგ III

როცა დავით მეფემ გაიგო ვახტანგის მეფედ დასმის ამბავი, უმაღლესი გაგზავნა ელჩობა მონღოლებთან. დავითის ელჩებსა და მონღოლებს შორის შეხვედრა შედგა ბაზალეთთან¹⁷⁸⁹. მხარეებმა მძევლები გაცვალეს და სამშვიდობო შეთანხმება დადეს. ჯერი დავითზე მიდგა, რომელიც, შეთანხმების თანახმად, პირადად უნდა ხლებოდა მონღოლებს. თუმცა უკანასკნელ მომენტში მეფემ პირობა დაარღვია და მთიულეთში გაიქცა.

მეფის ეგოისტური პოლიტიკა მძიმედ აისახა ქართლის ეკონომიკურ ცხოვრებაზე. არეულობებისა და მონღოლთა თარეშის პირობებში, ქვეყანაში ხვან-თესვა და ყველა სახის მშენებლობა შეწყდა. ეკონომიკურმა კრიზისმა ქვეყანაში შიმშილობა გამოიწვია. „ესოდენ განძვირდა შიმშილი, რომელ მძორსა არაწმიდასა ურიდად ჭამდეს. სავსე იყვნეს უბანნი და ფოლოცნი, გზანი, მინდორნი და ქალაქნი და სოფელნი მკვდრებითა“.¹⁷⁹⁰ მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქართლიდან სამცხეში გადაიხვეწა.

თავის მხრივ, მეფის ვახტანგ III ძალაუფლება ძალზე მცირე ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა. მისი სამფლობელო მოიცავდა მხოლოდ თბილისს, სომხითს, დმანისსა და სამშვილდეს. ვახტანგი ნაკლებად იყო ჩართული შიდაპოლიტიკურ პროცესებ-

¹⁷⁸⁹ უამთაღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატანე, 271.

¹⁷⁹⁰ იქვე, 272.

ში, რადგან ძირითადად მონღოლთა ლაშქრობებში მონაწილეობდა¹²⁹¹.

1299 წლიდან ვახტანგი ჩნდება ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ მონღოლების მიერ წარმოებულ ომებში. 1299-1303 წლებში ყაზან ყაენმა სამჯერ დალაშქრა სირია. სამივე ლაშქრობაში მონაწილეობდნენ ვახტანგი და ბექა ჯაყელი. პირველი ლაშქრობა 1299 წლის შემოდგომაზე შედგა. 22 დეკემბერს მონღოლებმა მამლუქები დაამარცხეს და ჰომსი დაიკავეს. მათი ჯარის ნაწილმა იერუსალიმამდე მიაღწია. 1300 წლის იანვარში იერუსალიმში ყოფნისას ვახტანგ III ჯვრის მონასტრისათვის ფულადი დახმარება გაიღო.¹²⁹² ჯვრის მონასტრის ერთ-ერთ აღაპში, რომელიც მეფე ვახტანგისა და მისი მეუღლის რიფსიმესთვის არის გაჩენილი, წერია: „მას ჟამსა ოდეს ჯუარის მონასტერი კვ წელსა სპარსთა წაეღო, მაშინ რვაი თავი ლაჰრი და ათასი თეთრი ჩუენ მამამან სოლომონ და სვიმონ მოვახმარეთ მონასტერს.“¹²⁹³ მაგრამ ვახტანგს არ გაუთავისუფლებია ქართველთა მონასტერი, რომელიც იმ დროს მეჩეთად იყო გადაკეთებული. ის იძულებული იყო, სწრაფად დაბრუნებულიყო ყაზანთან დამასკოში¹²⁹⁴

30 დეკემბერს ყაზანმა დაიკავა დამასკო და მის მოსახლეობას შეუვალობის სიგელი მისცა¹²⁹⁵. 1300 წლის თებერვალში ყაზანი იძულებული გახდა, დაეტოვებინა სირია, რადგან ირანში დაწყებული აჯანყება ჩაეხშო. ყაზანის ლაშქრის წასვლის შემდეგ დამასკოელებმა მონღოლები ქალაქიდან გამოყარეს და იქ მამლუქების ბატონობა აღადგინეს.

¹²⁹¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, 147.

¹²⁹² დ. გოჩოლეიშვილი, XIV-XV საუკუნის არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ, „მეცნიერება“, თბილისი, 1988, 29; გ. ჯაფარიძე, საქართველო და ეგვიპტის მამლუქები, 95; გ. ჯაფარიძე, ქართველთა სავანეები და სამონასტრო თემი წმინდა მიწაზე XI-XVIII საუკუნეებში. თბილისი. 2018, 69.

¹²⁹³ დ. გოჩოლეიშვილი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორიიდან, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, #4, 1975, 108.

¹²⁹⁴ გ. ჯაფარიძე, საქართველო და ეგვიპტის მამლუქები, 54.

¹²⁹⁵ დ. გოჩოლეიშვილი, საქართველო მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ურთიერთობათა შექმნა, XIII – XIV საუკუნეებში, „მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია“, #1, 1978, 108.

1300 წლის შემოდგომაზე ყაზან ყაენმა დაიწყო მეორე ლაშქრობა სირიაში. ამ ლაშქრობაშიც მონაწილეობდა ვახტანგ III. 1301 წელს მონღოლებმა მიაღწიეს ალექსოს, მაგრამ – ცუდი ბუნებრივი პირობების გამო – იძულებული გახდნენ, უკან დაბრუნებულიყვნენ.

1302 წლის ივნისში ყაზანმა დაიწყო მზადება სირიის მესამედ დასალაშქრად. ვახტანგი ამჯერადაც მონაწილეობდა ლაშქრობაში. 1303 წლის აპრილში მონღოლები დამასკოს მიაღწენ, მაგრამ მამლუქებთან ბრძოლაში სასტიკად დამარცხდნენ. ყაზანმა მარცხი ნოინებს დააბრალა და დილეგში ჩაყარა. გაზაფხულზე კი დაიწყო სირიაში მეოთხე ლაშქრობისთვის მზადება, მაგრამ დაავადდა და 1304 წლის 11 მაისს მოკვდა¹²⁹⁶. მის ნაცვლად ტახტზე ავიდა მისი ძმა, ოლჯათუ. ახალმა ყაენმა პირველ რიგში გადაწყვიტა გილანის¹²⁹⁷ დამორჩილება. 1306 წელს ოლჯათუ დიდი ჯარით გაემართა გილანის დასაპყრობად. მას თან ვახტანგ III და ბექას ძე ახლდნენ. ყაენმა თავისი ჯარი ოთხ ნაწილად გაჰყო და ოთხი მხრიდან შეესია პროვინციას. გილანში დაწყებულ კამპანიას ვახტანგი წინამძღოლობდა. ადგილობრივი ბუნებრივი პირობების, გზების სიფიწროვისა და ხშირი ტყის გამო, მეომრების დიდ რაოდენობას ერთად გადაადგილება უჭირდა. ამის შედეგად კამპანია გაიწეა, მასში მონაწილე 10 000 ქართველიდან ცოცხალი მხოლოდ 2000 მეგრძოლი დარჩა. ზოგიერთი ქართველი დიდებული უმემკვიდროდ ამოწყდა, რადგან მამა, შვილი და ძმა ერთად იბრძოდნენ და იღუპებოდნენ. თვით ვახტანგიც ფეხში დაიჭრა. ოლჯათუ მიხვდა, რომ ამ ეტაპზე გილანს ვერ დაიკავებდა და უკან დაიხია¹²⁹⁸.

ბრძოლაში გამოჩენილი სიმამაცისათვის მეფე ვახტანგი და მისი დიდებულები ყაენმა დაასაჩუქრა და საქართველოში დაბრუნების უფლება მისცა. როდესაც ვახტანგი შინისკენ დაიძრა, ყაენთან მივიდა რამდენიმე მუსლიმი ირანელი, რომლებმაც ქართველების მიმართ ყაენის ლოიალური პოლიტიკა გააპროტესტეს და ქრისტიანთა დახოცვა მოითხოვეს. მაშინ ოლჯათუ ყაენმა საქართველოსაკენ გაგზავნა ლაშქარი, რომელიც ვახტანგს ნახტევანთან დაეწია. წყაროების ცნობით, ვახტანგმა თავის მეომრებს შემდეგი სიტყვებით მიმართა: „კაცნო, ძმანო და ერ-

¹²⁹⁶ იქვე, 110.

¹²⁹⁷ გილანი – პროვინცია თანამედროვე ირანში.

¹²⁹⁸ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, 150.

თრჯულნო ქრისტეს ღმერთისა ჭეშმარიტად აღმსარებელნო!.. ნუ შეძრწუნდებით და წარვიდეთ ყაენს წინაშე და დავდვით სული ჩვენი მისთვის, რომელმან დადვა სული თვისი ჩვენთვის¹²⁹⁹. მოისმინეს რა ეს სიტყვები, ქართველები ყაენთან დაბრუნდნენ. ოლჯაითუს გაუკვირდა მეფის მისვლა. ქართველები დადგნენ მუხლებზე და მეფე ვახტანგმა ხმამაღლა წარმოსთქვა: „ისმინე, მაღალო და ძლიერო ყაენო! მოვიდა ბრძანება, რომ ყველა ქართველს დაატოვებინონ ჩვენი სჯული. აწ ისმინე, ბედნიერ თქვენს პაპათა და მამათა ემონა და ემსახურა პაპა და მამა ჩვენი ამ სჯულით და არასოდეს სმენიათ, რომ სჯული ქართველთა ავი არის, არამედ უწარჩინებულისი ვიყავით სხვებთან შედარებით და სპარსთა სჯული უფრო საძაგლად ჩათვალეს პირველმა ყაენებმა და ამისთვის ისინი ამოწყვეტეს, რადგან იყვნენ მწვალებლები, მამათმავლები და კაცისმკვლელები, ახლა კი შენ უსმენ სპარსელებს. მე ვარ მეფე ქართველთა და ყოველნი მთავარნი საქართველოსი შენს წინაშე არიან და მე მზად ვარ ქრისტეს სჯულისთვის სიკვდილი მივიღო და მერმე ყველა შენს წინაშე მყოფი ქრისტიანები. აჰა, წაგვაკვეთე ჩვენ თავები“. ყაენმა მოისმინა ვახტანგის სიტყვა, ყველა ქართველი შეიწყალა და დიდი პატივით საქართველოში გაისტუმრა. ნახტევანში მისული მეფე 1308 წელს დაავადდა და მუცლის საღმობით გარდაიცვალა. მეფე საქართველოში გადმოასვენეს და დმანისში დაკრძალეს. მას დარჩა ორი შვილი: დიმიტრი და გიორგი. დიმიტრის დმანისი ეპყრა, ხოლო გიორგის – სამშვილდე.

მეფე ვახტანგ III წმინდანად არის აღიარებული ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის მიერ. მისი ხსენების დღე არის 10 (ახ. სტ. 23) დეკემბერი.

¹²⁹⁹ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატეიანე, 283.

გიორგი V ბრწყინვალე

საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთი უდიდესი და გამორჩეული მეფე იყო გიორგი V ბრწყინვალე. ის დაიბადა 1293 ან 1294 წელს და იზრდებოდა პაპამისთან, დედის, ნათელას, მამასთან, ბექა ციხისჯვრელ-ჯაყელთან.

სამწუხაროდ, დაკარგულია ჟამთააღმწერლის თხზულების ის ნაწილი, რომელშიც აღწერილია გიორგი ბრწყინვალის მოღვაწეობა. ვახუშტი ბაგრატიონი გიორგის გამეფების თარიღად 1318 წელს მიიჩნევს. თუმცა ამ დიდმა მეფემ თავისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა გაცილებით ადრე დაიწყო. ბექა ჯაყელის მიერ მონღოლებთან დაწყებული მოლაპარაკებების შედეგად 1299 წელს მცირეწლოვანი გიორგი (შემდგომში გიორგი V) თბილისში მეფედ აკურთხეს. თუმცა ამავე დროს მისი ნახევარძმები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში „მეფობდნენ“.

1304 წელს ბექა ჯაყელმა გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე გიორგი ჰულაგუიანების სახელმწიფოს ერთ-ერთ გავლენიან პირთან, ჩობანთან¹³⁰⁰, გაგზავნა. მან კი გიორგი წარუდგინა ოლჯაითუ ყაენს, რომელმაც ქართველი უფლისწული პატივით მიიღო. ყაენის კარზე იმყოფებოდა აგრეთვე დავით VIII მცირეწლოვანი ვაჟი გიორგი (შემდგომში გიორგი VI). ყაენმა გიორგი დავითის ძეს უბოძა მეფობა, ხოლო ქვეყნის საქმეებში გადამწყვეტი სიტყვის მქონედ მიუჩინა გიორგი V¹³⁰¹. ამ

¹³⁰⁰ ჩობან ნოინი (1262 – 1327 წწ) – გავლენიანი მოხელე ილხანთა კარზე.

¹³⁰¹ ვ. კიკნაძე, გიორგი ბრწყინვალე, პალიტრა L, თბილისი, 2019, 10-11.

დროს გარდაიცვალა ბექა ჯაყელი, „კაცი წარმატებული ყოველსა შინა, სიკეთე აღმატებული საღმრთო-საკაცობოთა შინა საქმეთა და უმეტეს – სამართლის მოქმედებითა, ეკლესიათა და მონასტერთა მაშენებლობითა, სოფლისა კეთილად მორწმუნეობითა და გლახაკთა უზომოთა მიცემითა“¹³⁰².

1311 წელს აღესრულა დავით დემეტრეს ძე, რომელიც მცხეთაში, მეფეთა დასაკრძალავში დაასვენეს და საქართველოს ტახტი დაიკავა მისმა ძემ – გიორგი VI.

1312-1313 წლებში ოლჯაითუმ გაილაშქრა სირიაში, ეგვიპტის მამლუქების წინააღმდეგ. არაბული წერილობით წყაროების თანახმად, ამ ლაშქრობაში ქართველებიც მონაწილეობდნენ¹³⁰³. აღსანიშნავია, რომ ჟამთააღმწერლის ზოგიერთ ხელნაწერში ნათქვამია, რომ ყაენმა თან წაიყვანა გიორგიც. სავარაუდოდ, ეს უნდა ყოფილიყო გიორგი დემეტრეს ძე, რომელიც ამ დროისათვის უკვე 25-26 წლის იქნებოდა. აღსანიშნავია, რომ მემატიანე გვიამბობს ლაშქრობის ისეთ დეტალებზე, რომელთა შესახებაც მხოლოდ თვითმხილველს შეიძლებოდა სცოდნოდა¹³⁰⁴. ამდენად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ისიც თან ახლდა გიორგი ბრწყინვალეს სირიაში¹³⁰⁵.

1314-1315 წლებში ოლჯაითუ ყაენს განუდგა რუმის სასულტნო. აჯანყების ჩასახშობად ყაენმა გიორგი და ჩობან ნოინი გაგზავნა. ამ დროს ქართველმა დიდებულთა ნაწილმა ისარგებლა გიორგის რუმში ყოფნით და თბილისში გიორგი VI ერთპიროვნულ მმართველად გამოაცხადეს. ბრძოლები რუმში ერთ წელიწადს გაგრძელდა. 1316 წელს ილხანთა სასულტნოში დაბრუნებულ ჩობანს აუწყეს, რომ დეკემბერში ოლჯაითუ გარდაიცვალა და ჰულაგუიანთა ტახტზე მცირეწლოვანი აბუ საიდი ავიდა. ამის შედეგად ჩობან ნოინმა კიდევ უფრო დიდი ძალაუფლება ჩაიგდო ხელში. გაიგო თუ არა გიორგიმ ყაენის სიკვდილის ამბავი, უმაღლესადაა დედაქალაქისკენ გაემართა. ჩობანმა ის მიიღო როგორც შვილი და „მოსცა

¹³⁰² ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიანე, 285.

¹³⁰³ ვ. კიკნაძე, გიორგი ბრწყინვალე, 12.

¹³⁰⁴ „და ჰყვა ექვსი არწივი, დამართული სხვათა თანა მფრინველთა და ავაზათა“ (ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიანე, 286.)

¹³⁰⁵ ვ. კიკნაძე, გიორგი ბრწყინვალე, 13.

ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი და შვილნი დავით მეფისანი და მესხნი, შვილნი ბექასნი¹³⁰⁶. ჟამთააღმწერლის მატეანეს შემორჩენილი ნაწილი მთავრდება აქ, შემდეგი ფრაზით: „...და იწყო მთიებმან აღმოცვირებად, ხოლო მე ენა ვერ მიძრავს საკვირველისა და საშინელისა“.

გიორგისა და ჩობანის ურთიერთობის შესახებ წერს არაბი ენციკლოპედისტი ალ-უმარი¹³⁰⁷: „იგი (ჯუბანი(ჩობანი)) იყო მისთვის ყველაზე საყვარელი რჩეულთა შორის და ყველაზე გულწრფელი გულწრფელ მეგობართა შორის. მოუხმობდა (მეფე) მას (ჩობანს) მნიშვნელოვანი ამბის დროს და სთხოვდა დახმარებას გაჭირვების ჟამს. მიიჩნევდა მას თავისი ლაშქრის საყრდენად და უბედურების განმშორებლად. ბარტილმა (იგულისხმება გიორგი), რამდენადაც მე ვიცი, ცოცხალია, კარგადაა, ყველაზე დიდებულია ქრისტიან მეფეთა შორის და უკეთილშობილესი წარმოშობისაა ნათლისღებულთა შორის“¹³⁰⁸.

ჩობან ნოინის მიერ პოლიტიკური მხარდაჭერის მიღების შემდეგ გიორგი მეფემ საქართველოში მიმდინარე შიდაპოლიტიკურ პროცესებზე გადაიტანა ყურადღება. უპირველეს ყოვლისა მან შიდა ქართლში მოთარეშე ოსების წინააღმდეგ გაილაშქრა. ოსები გორში იყვნენ გამაგრებულები, ამიტომ მეფემ გორს ალყა შემოარტყა და სამ წელიწადში ოსები განდევნა. ამ სამხედრო კამპანიაში მონაწილეობდნენ არაგვისა და ქსნის ერისთავები. საბრძოლო მოქმედებების დასრულების შემდეგ ამ ორი საერისთავოს მოსახლეობას შორის გაჩნდა შუღლი იმის გამო, თუ ვის ჰქონდა მეტი დამსახურება მტერთან ბრძოლაში. საკითხის მოსაგვარებლად გიორგი მეფემ საკუთარი ძე, დავითი, გაგზავნა. დავითს ყველამ მორჩილება აღუთქვა, სამი თემის გარდა, რომლებიც მიიჩნევდნენ, რომ ეს დაპირისპირება მათი ღირსების საკითხი იყო. დავითი ლომისის ხატზე შეხვდა დაუმორჩილებელ თემებს და სისხლისღვრის შეწყვეტა მოსთხოვა. უფლისწულის მოთხოვნამ შედეგი არ გამოიღო, რასაც მთიელთა მკაცრი დასჯა მოჰყვა.

¹³⁰⁶ ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატეანე, 287

¹³⁰⁷ ალ-უმარი (1301-1340 წწ.) – არაბი ენციკლოპედისტი, ავტორი ენციკლოპედიური ხასიათის თხზულებისა „მაღალი ტერმინოლოგიის განმარტება“.

¹³⁰⁸ ქართული დიპლომატიის ისტორია, 216-217.

მთიელთა თავნებობის ასალაგმავად გიორგი ბრწყინვალემ საგანგებოდ მათთვის შეადგინა სამართლის წიგნი – „ძეგლისდება“. ვახუშტი ამის შესახებ წერს: „განხილა მეფემან მთიულთა და კავკასთა საქმენი. რამეთუ უჯერონი იქმნებოდნენ... გაუჩინა მათ სამართალი და წესნი და დაუსხნა წიგნით, რათა ჰყოფდნენ წალმართ ეგრეთ“¹³⁹.

ამის შემდეგ გიორგი მეფემ მისდამი ოპოზიციურად განწყობილი დიდგვაროვნების ჩამოცილება გადაწყვიტა. ამ პერიოდში ილხანებს საქართველოში მიმდინარე შიდა პროცესებისთვის არ ეცალათ. ამით კარგად ისარგებლა გიორგი მეფემ: მან კახეთ-ჰერეთისა და სომხეთის მთავრები კახეთში, ცივის მთაზე, მიიწვია და ამოწყვიტა. შიდაპოლიტიკური პრობლემების მოგვარების შემდეგ სამეფო კარის დღის წესრიგში საქართველოს გაერთიანება დადგა. დასავლეთ საქართველოში დავით ნარინის გარდაცვალების შემდეგ შიდა არეულობები მიმდინარეობდა. 1327 წელს გარდაიცვალა კონსტანტინე დავითის ძე. ორ წელიწადში კი – მისი ძმა მიქაელი. კონსტანტინეს დარჩა პატარა ვაჟი, ბაგრათი. ამ დროს გიორგი მეფე, იმერეთის მთავრების თანხმობით, გადავიდა დასავლეთ საქართველოში, აიღო იმერეთის ციხეები და ქალაქები, სადაც დანიშნა თავისი ერისთავები. ასევე დაიკავა ქუთაისი, სადაც მას ეახლნენ დადიანი, გურიელი, აფხაზთა და სვანთა ერისთავები, რომლებმაც გიორგი ბრწყინვალეს მორჩილება აღუთქვეს. ამის შემდეგ მეფემ ოდიშში, აფხაზეთსა და გურიაში გაიმყარა პოზიციები, კონსტანტინეს ძე ბაგრათი კი თბილისში წამოიყვანა. ამდენად, გიორგი მეფემ დასავლეთ საქართველოზე გაავრცელა საკუთარი ძალაუფლება. რაც შეეხება სამცხის სამთავროს, გიორგი მეფემ იქ მთავრად თავისი ერთგული პირი დანიშნა, რაც სამცხეში მეფის ხელისუფლების აღდგენას ნიშნავდა. როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, „სრულიად საქართველო ამიერიდან მთლიანად აღდგენილი იყო“¹⁴⁰.

შიდაპოლიტიკური პრობლემების მოგვარების პარალელურად გიორგი ბრწყინვალე აქტიურ საგარეო პოლიტიკასაც ეწეოდა. აღ-უმარის ნაშრომში მოცემულია მუსლიმ მბრძანებელთა მიმართვის ფორმა გიორგი მეფისადმი: „მაღალი ალაჰი ხანგრძლივს ყოფს ბრწყინვალეებას მისი მეფური უდიდებულესობისა, დიდ-

¹³⁹ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 258.

¹⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, 171.

ბულისა, გულადისა, მამაცის, ლომისა, მეთაურისა, მრავალგზის თავდაშხმელი-
სა, ლომგულისა, ტახტის მპყრობელისა, გვირგვინოსნისა, თავის სარწმუნოებაში
განსწავლულისა, თავის სამწყსოს მიმართ სამართლიანისა, საბერძნეთის მეფე-
თა შორის რჩეულისა, ქართველთა სულტნისა, ზღვებისა და სრუტეების სამეფოს
განძისა, რაინდთა სამეფოს დამცველისა, ტახტ-გვირგვინოსანთა შთამომავლისა,
რუმისა და ირანის ქვეყნების ზღუდისა, ქრისტიანობის განმამტკიცებლისა, ქრის-
ტიანობის შემწისა, საქრისტიანოს გმირთ მესიისა, თავისი განზრახვით იერუსალი-
მის განმდიდებლისა, ნათლისღებულთა ბურჯისა, რომის პაპის შემწისა, მუსლიმ-
თა ერთგული მეგობრისა, ახლობელ მეგობართაგან ყველაზე გულწრფელისა,
მეფეთა და სულტანთა მეგობრისა¹³¹¹.

ჯერ კიდევ გიორგი დავითის ძის (მცირის) მეურვედ ყოფნისას, გიორგის დიპლო-
მატიური მისია გაუგზავნია ეგვიპტეში. როგორც ჩანს, მისიის მთავარ მიზანს წარ-
მოადგენდა მუსლიმებისგან ქრისტეს საფლავის კლიტეების დაბრუნება. ამ მისიის
შესახებ მოთხრობილია „ძეგლი ერისთავთაში“: „ამა ჟამსა მოვიდა ამბავი: კლი-
ტენი იერუსალიმისანი სპარსთა დაიპყრესო, და დიდად შეწუხდა მეფე გიორგი.
მაშინ წარგზავნა ძე შალვა ერისთავისაი, რომელსა ერქუა პიპაი, გზასა ხმელთასა
მრავლითა ძლუნით წინაშე ნისრელისა, და წარპყვა თანა ბანდასძე დეკანოზი
იოვანე და მივიდა პიპაი წინაშე ნისრელისა“ (ეგვიპტის სულტანი), რომელმაც სი-
ხარულით მიიღო ძლენი და მისცა იერუსალიმის კლიტენი. პიპაი ქრისტეს საფ-
ლავთანაც მივიდა, ემთხვია, ეზიარა, ხოლო დეკანოზი იოვანე აკურთხეს მოძღვარ-
თ-მოძღვრად. პიპაიმ კი მოიღოცა წმინდა ადგილნი, შეკრიბა წმინდა ნაწილნი და
ხატნი და დაბრუნდა მეფესთან¹³¹².

ეგვიპტის სულტნის, ალ-მალიქ ან-ნასირის,¹³¹³ კარზე ქართული ელჩობის შესახებ
ცნობა შემონახულია ალ-მაკრიზის¹³¹⁴ თხზულებაშიც, სადაც აღნიშნულია, რომ ეგ-

¹³¹¹ ქართული დიპლომატიის ისტორია, 220.

¹³¹² იქვე, 213-214.

¹³¹³ ალ-მალიქ ან-ნასირ იბნ კალაუნ – ეგვიპტის მამლუქი სულტანი 1293-1294, 1299 – 1309 და 1310 – 1341 წწ.

¹³¹⁴ ალ-მაკრიზი – XIV – XV საუკუნეებში მოღვაწე, ცნობილი არაბი ისტორიკოსი.

ვიპტის სულტანს სწვევიან ოქროს ურდოს ყაენის უზბეკის¹³¹⁵, ბარსელონის, ბიზანტიის, ნუბიის და საქართველოს ელჩები¹³¹⁶.

მეორე ელჩობა ეგვიპტის სულტანის კარზე გიორგის, სავარაუდოდ, 1320 წელს გაუგზავნია. ქართველების გარდა, ეგვიპტეში ჩასული იყო უზბეკის ელჩობაც, რომელიც ან-ნასირს ილხანების წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარებას სთხოვდა. ცნობილია, რომ ამ პერიოდში უზბეკ ყაენმა საქართველოს მეფე თავისთან მიიწვია¹³¹⁷.

არსებობს მოსაზრება, რომ ქართველი ელჩები ზღვით ჯერ ალექსანდრიაში ჩავიდნენ ბიზანტიის იმპერატორის ელჩებთან ერთად, ხოლო იქიდან კაიროში ეახლნენ მამლუქ სულტანს¹³¹⁸. გიორგი მეფის ეპისტოლეში ნათქვამი იყო, რომ ქართველებისათვის უნდა დაებრუნებინათ მეჩეთად გადაქცეული ჯვრის მონასტერი, ხოლო ქრისტიანებისათვის გაუქმებულიყო წესი ცხენსა და სახედარზე ორივე ფეხით ერთ მხარეს ჩამოშვებული მსხდარიყვენ, რადგან ეს დამამცირებლად ითვლებოდა. ეგვიპტის სულტანმა ორივე თხოვნა დააკმაყოფილა¹³¹⁹, რამაც მუსლიმების უკმაყოფილება გამოიწვია. 1322-1323 წწ. კი უზბეკს აღშფოთებული წერილი გაუგზავნია ეგვიპტის მამლუქ სულტანისთვის იმის გამო, რომ იერუსალიმში მის მოციქულს აუკრძალეს მეჩეთის აგება, მაშინ როდესაც საქართველოს მეფეს ნება დართეს, იქ ეკლესია აეშენებინა¹³²⁰.

არაბი მემკვიდრეების ნაწილი თვლიდა, რომ იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი მუსლიმებისაგან გამოხსნა გიორგი ბრწყინვალის დროს მოხდა. თუმცა, მეორე ნაწილი მიიჩნევდა, რომ ეს გიორგიმდე მოხდა. უკანასკნელ წლებში დადასტურდა,

¹³¹⁵ უზბეკ ყაენი – ოქროს ურდოს ყაენი 1313 – 1341 წწ.

¹³¹⁶ ვ. კიკნაძე, გიორგი ბრწყინვალე, 59.

¹³¹⁷ ბუიუქჩინარი ა. ბ., საქართველოსა და ოქროს ურდოს ურთიერთობები 13-14 სს-ში (ქართული წყაროების მიხედვით). ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ბათუმი, 2019, 184.

¹³¹⁸ გ. ჯაფარიძე, ქართველთა სავანეები, 70.

¹³¹⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, 176.

¹³²⁰ ვ. კიკნაძე, გიორგი ბრწყინვალე, 59.

რომ იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი 1310 წელს ყოფილა გამოსხნილი¹³²¹, სავარაუდოდ – კონსტანტინე ნარინის ძის მიერ¹³²². როგორც ჩანს, სულტანმა კონსტანტინეს თავისი პირობები წაუყენა. ის ითხოვდა საქართველოში მუსლიმთა მფარველობას და მუსლიმ ვაჭართა დაცვას. სავარაუდოდ, ეს პირობები ქართულმა მხარემ დააკმაყოფილა, რადგან გ. ჯაფარიძის მიერ მოძიებულ არაბულ დოკუმენტებში დამოწმებულია ეგვიპტის სულტანების კმაყოფილება მუსლიმი მოსახლეობის მდგომარეობით საქართველოში¹³²³. მიუხედავად ეგვიპტის მამლუქთა კეთილგანწყობისა, იერუსალიმში ქართული სავანეს უფლებები ხშირად ირღვეოდა და ქართველი ბერები საჩივრებით მიმართავდნენ სულტანს¹³²⁴. არსებობს 1311, 1312 და 1320 წლებით დათარიღებული სულტან ალ-მალიქ ან-ნასირის ბრძანებულებები, რომლებშიც მუსლიმი ხელისუფლები ქართველ ბერებს უსაფრთხოების გარანტიებს ჰპირდებოდნენ¹³²⁵.

საგულისხმოა, რომ ქართველების მიერ დაბრუნებული ჯვრის მონასტერი 1320 წელს უნახავს დომინიკელ ბერს ბოლონიიდან ფრანჩესკო პიპინოს, როდესაც ის წმინდა მიწაზე პილიგრიმად იყო ჩასული¹³²⁶.

სავარაუდოდ XIII საუკუნის მეორე ნახევარსა და XIV საუკუნის დასაწყისში ქართველთა ჯარის მონაწილეობამ ილხანების მიერ ეგვიპტის სასულტნოს წინააღმდეგ ომებში მამლუქთა გალიზიანება გამოიწვია. ამის შედეგად XIII საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში ქართულ სათვისტომოს იერუსალიმში წაართვეს ჯვრის მონასტერი და იქ მერეთი მოაწყეს¹³²⁷. „წმინდა ლუკა იერუსალიმელის წამებაში“

¹³²¹ არსებობს მოსაზრებები, რომ იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის დაბრუნება 1305 წელს მოხდა (დ. გოჩოლეიშვილი, XIV-XV საუკუნის არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ, 36-37).

¹³²² გ. ჯაფარიძე, საქართველო და ეგვიპტის მამლუქები, 103.

¹³²³ იქვე, 105.

¹³²⁴ იქვე, 108.

¹³²⁵ გ. ჯაფარიძე, ქართველთა სავანეები და სამონასტრო თემი წმინდა მიწაზე XI-XVIII საუკუნეებში, თბილისი. 2018, 73.

¹³²⁶ იქვე, 75.

¹³²⁷ დ. გოჩოლეიშვილი, XIV-XV საუკუნის არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ, 28.

მოთხრობილია, რომ სულთან ფუნდუხტის¹³²⁸ მმართველობის პერიოდში შეიხ ხიდარმა¹³²⁹ მოკლა მონასტრის წინამძღვარი ლუკა მუხაისძე, ქართული მონასტერი კი დაარბია¹³³⁰. არაბული წერილობითი წყაროების ცნობით, მონასტრის დარბევა და მეჩეთად გადაკეთება ბაიბარსმა მას შემდეგ ბრძანა, რაც გაუჩნდა ეჭვი, რომ ქართველი ბერები, კოპტი პილიგრიმების საშუალებით, მონღოლებს საიდუმლო ინფორმაციას აწვდიდნენ¹³³¹.

ის, რომ გიორგი ბრწყინვალეს დიდი წვლილი მიუძღვის იერუსალიმში ქართული ჯვრის მონასტრის დაბრუნებასა და ქართველებისათვის პრივილეგიების მინიჭებაში, მონასტრის აღაპებშია მითითებული: „ჯვრის მონასტრის მეორედ აღმშენებლისა მეფისა გიორგისათვის გავაჩინეთ მათდა სამლოცველოდ აღაპი“. გიორგი ბრწყინვალესთვის ხუთი აღაპი გააწესეს, ხოლო დავით VIII, ვახტანგ III და კონსტანტინესათვის მხოლოდ თითო აღაპი, რაც გიორგი V დიდ წვლილზე მიუთითებს¹³³².

ჯვრის მონასტერი აღწერილია ალ-უმარის თხზულებაში: „ჯვრის მონასტერი მდებარეობს ქალაქ იერუსალიმის გარეთ, მის დასავლეთით. ესაა ბიზანტიური მონასტერი, მტკიცედ ნაგები ქვითკირის ძველი შენობა, ლამაზი ადგილმდებარეობისა, ზეთისხილის და ლეღვის ბაღნარში, სოფლის პირდაპირ, რომელიც მონასტერს სულტნის ბრძანებით მიეკუთვნა. მე შევედი ამ მონასტერში და მოვიხილე. აქ არის უაღრესად ლამაზი და თანაბარი ზომის ბერძნული ფრესკები. ავედი მის სახურავზე და ვნახე მისი ლამაზი ტერასა და გადაშლილი სივრცე, მონასტრის ბერები ქართველები არიან. ეს მონასტერი წაართვეს ქართველებს, გადაკეთდა მუს-

¹³²⁸ ფუნდუხტი არის სულთან ბაიბარს ალ-ბუნდუკდარი (დ. გოჩოლეიშვილი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორიიდან, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, #4, 1975, 108).

¹³²⁹ შეიხ ხიდარი – ხიდრ იბნ აბუ ბაქრ იბნ მუსა ალ-მიჰრანი ალ-ადდუბბი, ბაიბარის თანამედროვე, გავლენიანი პირი (დ. გოჩოლეიშვილი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორიიდან, 109).

¹³³⁰ დ. გოჩოლეიშვილი, XIV-XV საუკუნის არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ, 28.

¹³³¹ იქვე, 32.

¹³³² იქვე, 43.

ლიმთა მეჩეთად, გამოცხადდა აზანი და შესრულდა სალათი (ლოცვა). შემდეგ აღ-
დგა ქრისტიანთა მონასტრად, ჰკრეს ზარსა და საჯარო გახდა მასში ურწმუნოების
სიტყვა. ეს მოხერხდა იმ წერილით, რომელიც მოვიდა ქართველთა მეფისაგან და
სხვა ხალხის დახმარებით... მონასტრის ბერებმა მიამბეს, რომ მათ სამშობლოში
მონასტერი ფლობს სამონასტრო ქონებას, მათ შორის ცხენების რემასაც, რომ-
ლის ნამატის ფასს ისინი იღებენ, აქედან მონასტერს ყოველწლიურად დიდძალი
თანხა შემოსდის, რომელიც მის საჭიროებასა და მოგზაურობაზე იხარჯება.¹³³³

იერუსლიმის ქართველთა ჯვრის მონასტერი პოეტურად აღწერა აბუ ალი ჰასან
ალ-ლაზიმ¹³³⁴: „ჰოი, მშვენიერო დღეებო, განცხრომით რომ გავატარე მონასტერ-
ში, სადაც [ხარობს] ლელვი და ზეთის ხილი, ჯვრის მონასტერში, რომლის შენობაც
დიდებულია და რომლის ნიადაგის სურნელს [თვით] დარინი¹³³⁵ ემსხვერპლება.
მისი საკურთხევლის ჩრდილში ფრესკების ჯგუფი ჩანს და მარმარილო ლაპლა-
პებს. ზონრიანები¹³³⁶ თავიანთ სახარებას როცა კითხულობენ, [როგორც] მტრედე-
ბი [ლულუნებენ] და შტოები [ირხევიან]. ვაჟრას¹³³⁷ ქურციკები არიან ისინი, მაგრამ
მათ ქუთუთოთა შორის, თუ შეხვდათ ხიფათი, ბუნაგი [ჩანს] ბიშას¹³³⁸ ლომების.
გაიძვრეს ანაფორა, მოიხადეს თავსაბური და გაბრწყინდა მათგან, ვით მზის სხივ-
თაგან სიბნელე. ჩამოატარეს თასები ღვინით და არ უწყოდნენ, რომ ამ ფიალებ-
ში სიშმაგე [იმალეა]. შევჩერდი მათთან ერთ ხანს და ჯერაც სევდა და ნატვრა
მონასტრისადმი არ გამწვანებია. ამ ადგილებმა მალვრევენიც ცრემლები და არა

¹³³³გ. ჯაფარიძე, ქართველთა სავანეები, 77-78.

¹³³⁴აბუ ალი ბადრ ად-დინ ჰასან იბნ ალი იბნ აჰმად ალ-ლაზი აზ-ზალარი (1306-1352 წწ) –
ლიტერატორი და პოეტი (იქვე, 78).

¹³³⁵დარინი – ადგილი ბაჰრეინში, სადაც ინდოეთიდან შემოჰქონდათ და შემდეგ მახლობე-
ლი აღმოსავლეთის ქვეყნებში გაჰქონდათ სურნელოვანი მუშკი (იქვე, 79).

¹³³⁶ზონრიანები – იგულისხმება მონასტრის ბერები, რომლებიც მუსლიმურ ქვეყნებში ვალ-
დებული იყვნენ, წელზე სარტყელი – ზონარი ეტარებინათ (იქვე, 79).

¹³³⁷ვაჟრა – უდაბური ადგილი მექისა და ბასრას გზაზე, მექის მახლობლად, სადაც მრავალი
ნადირი იყო (იქვე, 79).

¹³³⁸ბიშა – მექის სამხრეთით, იემენის მოსაზღვრე ადგილი, რომელიც განთქმული იყო ლო-
მებით (იქვე, 79).

მისრმა¹³³³ მთლიანად და არც ჯაირუნმა^{1340, 1341}. აბუ ალი ჰასან ალ-ლაზის ეს ლექსი შემონახულია ალ-უმარის თხზულებაში. ეს ალბათ, ერთადერთი არაბული ლექსია, რომელიც დაიწერა ჯვრის მონასტრის შთაგონებით.¹³⁴²

1335 წელს გარდაიცვალა აბუ საიდი და ილხანთა სახელმწიფო დაიშალა. ვახუშტი ბაგრატიონს ასე აქვს აღწერილი ეს პროცესი: „განდგნენ ნოინნი თვითვისად და რომელთამე დაიპყრეს სპარსეთი, სხუამან – ხუარასანი, სხუამან – ერაყი, სხუამან – ადრაბაგანი და სხუათა – საბერძნეთი“¹³⁴³. ილხანთა პოლიტიკური დასუსტებით ისარგებლა გიორგი ბრწყინვალემ: „მაშინ იცა ჟამი ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი და განასხნა თათარნი საქართველისაგან, რომელიმე გონიერებითა, რომელნიმე ბრძოლითა და ძლიერებით და მოსრნა ყოველნი საზღვართაგან თვისთა“¹³⁴⁴.

როგორც ჩანს, მონღოლთა ბატონობა საქართველოში XIV საუკუნის 30-იანი წლებიდან მხოლოდ და მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. ამაზე მეტყველებს 1327-1334 წლებში ქართული საკანონმდებლო და ცენტრალური აპარატის რეორგანიზაცია.

1335 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანი რეგიონების შემოვლის შემდეგ, გიორგი ბრწყინვალემ მოიწვია საკანონმდებლო კრება, რომელზეც მეფის შემდეგ უპირველესი პირი იყო კათალიკოსი ეფთვიმე. მის გარდა, კრების საქმიანობაში მონაწილეობდნენ ერისთავები, ხვეისბერები და მეფის მოხელეები. კრებაზე მიღებულ კანონთა კრებულს ერქვა „სამართალი მეფისა გიორგისა“. როგორც ჩანს, მის ძირითად წყაროს წარმოადგენდა ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნი, რომელიც ისევე, როგორც ძეგლისდება, შეტანილია ვახტანგ VI-ის სამართ-

¹³³³ მისრი – ეგვიპტე, ან კაირო (იქვე, 80).

¹³⁴⁰ ჯაირუნი – დამასკოს ომაელთა მეჩეთი, ან თვით დამასკო (იქვე, 80).

¹³⁴¹ იქვე, 78, 80.

¹³⁴² იქვე, 82.

¹³⁴³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 256.

¹³⁴⁴ იქვე, 256.

ლის წიგნთა კრებულში¹³⁴⁵.

ძეგლისდება შედგება შესავლისა და 46 მუხლისაგან, რომელთაგან 4 მუხლი ეთ-
მოა საოჯახო და სამოქალაქო სამართალს, დანარჩენი კი (მკვლელობას, სამ-
ხედრო ვალდებულებისათვის თავის არიდებას, ცოლის გაშვებასა და მოტყუებას,
ციხის დაქცევას, თავდასხმას, მეკობრეობას, გაყრას და სხვა) – სისხლის სამარ-
თალს¹³⁴⁶.

გიორგი ბრწყინვალის დროს შედგა ასევე მეფის ხელისუფლებისა და სამეფო კა-
რის წესდება „გარიგება ხელმწიფის კარისა“. ძეგლი აღმოაჩინა და გამოსცა ექ-
ვთიმე თაყაიშვილმა. მან ეს ხელნაწერი იპოვა ქართლის ერთ-ერთ სოფელში
„ერთს გაპარტახებულ სახლში... ამოვიღეთ ნაგავიდან, რომელიც ჩვენს თვალწინ
გამოგავეს ოთახიდან“¹³⁴⁷. ძეგლის ტექსტი ვრცელი გამოკვლევით და ლექსიკონით
გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა 1920 წელს. მანვე დაადგინა, რომ ეს ძეგლი დაწერი-
ლი უნდა ყოფილიყო გიორგი ბრწყინვალეს დროს. თაყაიშვილის მიერ ნაპოვნ
ხელნაწერში ორი დოკუმენტი იყო დაცული: 1. ძეგლის დადება მეფეთ-მეფის გი-
ორგის მიერ. 2. გარიგება ხელმწიფის კარისა, რაც მათ თანადროულობაზე უნდა
მიუთითებდეს¹³⁴⁸. ი. დოლიძე მიიჩნევს, რომ „ხელმწიფის კარის გარიგება შუა საუ-
კუნეების ქართული ფეოდალური სამართლის უმნიშვნელოვანესი საკანონმდებ-
ლო ძეგლია, რომელიც შეიცავს სახელმწიფო წყობილების, მართვა-გამგეობისა
და მოხელეთა უფლება-მოვალეობის წესებს. . . ძეგლის ყოველ მუხლს სავალდე-
ბულო წესისა და დადგენილების ხასიათი აქვს. იგი წარმოადგენს დაკანონებული
წესისა და რიგის კრებულს, რომელშიც განსაზღვრულია სამეფო დარბაზობისა,
სახელმწიფოს უმაღლეს ხელისუფალთა უფლებამოსილება, ფუნქციები და ქცევის
წესები“¹³⁴⁹.

¹³⁴⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ვახტანგ VI სამართლის წიგნთა კრებული, ტექსტე-
ბი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, საქართველოს
სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1963, 615.

¹³⁴⁶ ი. სურგულაძე, ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბილისი, 2002, 79-80.

¹³⁴⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 2. თბილისი. 1965, 601.

¹³⁴⁸ იქვე, 602.

¹³⁴⁹ იქვე, 607.

ხელმწიფის კარის გარიგება, ი. დოლიძის მიერ შინაარსობრივი ანალიზის თანახმად, 16 მუხლად დაიყო და თითოეულ მუხლს შესაბამისი სათაური მიეცა: „წელიწადის თავის დღესასწაული“, „განცხადების დღესასწაული“, „აღვსების დღესასწაული“, შემდეგი მუხლები ეხება ჭყონდიდელის, მანდატურთუხუცესის, მეჯამეთუხუცესის, მსახურთუხუცესის, მეჭურჭლეთუხუცესის, ამირსპასალარის, მეღვინეთუხუცესის და მათი ხელქვეითების უფლება-მოვალეობებს განსაზღვრას. ბოლო მუხლები კი ეხება დიდი დარბაზობის რიგს, რომელშიც განსაზღვრულია მეფე-მთავართა დაჯდომის წესი, მოძღვართ-მოძღვარის, კათალიკოზის, ჭყონდიდელის, სამი ვაზირის (ათაბაგის, ამირსპასალარის, მანდატურთუხუცესის), ორი ვაზირის (მეჭურჭლეთუხუცესის და მსახურთუხუცესის) და ამილახორის წვევა, ასევე პურობა და ძღვენი საწელიწადისა¹⁵⁰.

ე. თაყაიშვილი აღნიშნავდა: „ჯერ არ აღმოჩენილა ძეგლი, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების, სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრების და შინაგანი ორგანიზაციის შესასწავლად ასეთი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდეს, როგორც ხელმწიფის კარის გარიგებას აქვს. ... კარის გარიგების აღმოჩენა ზემოთა ჩვენს ისტორიისათვის და კიდევ უფრო დიდი ზეიმი იქნება, როდესაც მისი სრული ტექსტი აღმოჩნდება“¹⁵¹.

30-იანი წლები ბოლოს გიორგი ბრწყინვალემ საეკლესიო კრება მოიწვია: „შემოიკრიბა კათალიკოზნი და ეპისკოპოზნი ივერიისანი და განაახლეს წესნი და რიგნი საეკლესიონი და სამღუდლონი განმართნეს, და დაადგინეს მოწესენი წესსა ზედა თვისსა და უწესურნი განჰკუთნეს“¹⁵². სავარაუდოდ, ამ კრებას ესწრებოდნენ ქართლის კათალიკოსი ბასილი და აფხაზეთის კათალიკოსი ნიკოლოზი¹⁵³.

XIV საუკუნის 20-30-იან წლებში გააქტიურდა ურთიერთობა დასავლეთ ევრო-

¹⁵⁰ იქვე, 604-605.

¹⁵¹ ე. თაყაიშვილი, ხელმწიფის კარის გარიგება, ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა, ტფილისი, 1920, XXXVIII.

¹⁵² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 259.

¹⁵³ ვ. კიკნაძე, გიორგი ბრწყინვალე, 72-73.

პის ქვეყნებსა და ქართულ სამეფოს შორის. გაიზარდა ვატიკანის დაინტერესება საქართველოში. ი. ტაბალუას ცნობით, პაპი კლემენტ V¹³⁵⁴ და პაპი იოანე XXII¹³⁵⁵ დროს, კათოლიკე მისიონერები საქართველოში ჩამოვიდნენ. ზოგიერთი ქართველი სამღვდელო პირი იმდენად დაუახლოვდა კათოლიკურ მისიას, რომ მათთან ერთად უცხო ქვეყნებშიც კი წავიდა სამოღვაწეოდ¹³⁵⁶. 1322 წლის 15 ოქტომბრით არის დათარიღებული პაპის იოანე XXII წერილი გიორგი ბრწყინვალისადმი, რომელიც საქართველოში მინორიტთა ორდენის საძმოს წევრებს ჩამოუტანიათ. წერილში პაპი ქართველთა მეფეს და მთელ ქართველ ხალხს კათოლიკურ ეკლესიასთან შეერთებისკენ მოუწოდებდა¹³⁵⁷. 1329 წელს კი პაპმა იოანე XXII სმირნის¹³⁵⁸ კათოლიკური კათედრა თბილისში გადმოიტანა. პაპის წერილში წერია: „ბევრი რჩევისა და გამოძიებისას დავრწმუნდით ჩვენ და ჩვენი ძმები კარდინალები, რომ ტფილისი, ქართველთა სამეფოს შუაგული ადგილი, საუკეთესო, მეტად შესანიშნავი, ერით სავსე, მარჯვე და სიმდიდრით უხვი ქალაქია... ძმათა რჩევით და ჩვენის სრულის უფლებით დაგვიდგენია, რომ ამავე ქალაქში აღშენდეს საკათედრო ტაძარი, საეპისკოპოსო ეკლესია და ეწოდოს ტფილისის საეპისკოპოსო ეკლესია“¹³⁵⁹. 1330 წელს თბილისში მართლაც აშენდა კათოლიკეთა საეპისკოპოსო საყდარი. ეპისკოპოსად დაინიშნა დომინიკელთა ორდენის წარმომადგენელი, იოანე ფლორენციელი¹³⁶⁰. ამის შესახებ წერია პაპი იოანე XXII-ის მიერ ავინიონში შედგენილ წერილში, რომელიც 1330 წლის 14 ნოემბრით არის დათარიღებული¹³⁶¹.

¹³⁵⁴ კლემენტ V – რომის პაპი 1305 – 1314 წწ.

¹³⁵⁵ იოანე XXII – რომის პაპი 1316 – 1334 წწ.

¹³⁵⁶ ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, 93.

¹³⁵⁷ იქვე, 95.

¹³⁵⁸ სმირნა – თანამედროვე ქალაქი იზმირი (თურქეთი).

¹³⁵⁹ ქართული დიპლომატიის ისტორია, 217-218.

¹³⁶⁰ იოანე ფლორენციელი საქართველოში 1318 წელს ჩამოსულა. 1330 წლიდან ის თბილისის კათოლიკეთა ეპისკოპოსი იყო. 1347 ან 1349 წელს ის კონსტანტინოპოლში გარდაიცვალა, სამშობლოსკენ მიმავალ გზაზე. საქართველოში 30 წლის ცხოვრების განმავლობაში მან შეისწავლა ქართული ენა და გაეცნო საქართველოს. თბილისში მოღვაწეობისას მან რამდენიმე წიგნი ლათინურიდან ქართულად თარგმნა (ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, 96-97).

¹³⁶¹ ქართული დიპლომატიის ისტორია, 2004: 218-219.

XX საუკუნის პირველ მეოთხედში ფრანცისკანული ორდენის ისტორიკოსმა, პადრე ჯიროლამო გოლუბოვინმა, თავრიზის ფრანცისკელთა არქივის მასალებს შორის გამოაქვეყნა გიორგი ბრწყინვალეს წერილი საფრანგეთის მეფე ფილიპე VI ვალუასადმი¹³⁶², რომელიც სავარაუდოდ 1332/33 წწ. თარიღდება. ეს არის გიორგი ბრწყინვალეს პასუხი ფილიპე ვალუას მოწოდებაზე, მონაწილეობა მიეღო წმინდა მიწის დასახსნელად დაგეგმილ ლაშქრობაში. წერილი შედგენილია ლათინურ ენაზე. მასში ნათქვამია: „საფრანგეთის ღვთაებრივი ხელმწიფენი ხშირად აღძრავენ აღმოსავლეთის მეფეებს სარკინოზთა წინააღმდეგ საბრძოლველად, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ შემდეგ ისინი აღარ მოდიან, სტოვებენ რა მათ ამ მტანჯველ ომში მარტოდ. ამგვარად, გთხოვთ თქვენ დაადგინოთ, როგორ და როდის გადმოლახავთ ზღვას და მყისვე მეც იქ მიხილავთ, თქვენი კეთილი ნების შესაბამისად, 30 ათასი ჯარისკაცით.“¹³⁶³

გოლუბოვინის კვლევაში, წარმოჩენილ იქნა ფილიპე ვალუას მოლაპარაკებები ილხანთა ხელისუფლებასა და საქართველოს მეფესთან. საფრანგეთის მეფის წერილების მიზანი იყო, დაეთანხმებინა ისინი, შეეკრათ კავშირი ეგვიპტის მამლუქი სულტნის წინააღმდეგ. ერთ-ერთმა ფრანგმა მისიონერმა ირანში, თავრიზში, ჩაიტანა ფილიპეს წერილი ფრანცისკელთა პრიორისა და ლათინთა მთავარი ვაჭრისადმი. მათ უნდა გაეგზავნათ წერილი აბუ საიდთან და საქართველოს მეფესთან წინადადებით, რომ საერთო ძალებით გამოსულიყვნენ ეგვიპტის მამლუქების წინააღმდეგ. ფრანცისკელმა პრიორმა და მთავარმა ვაჭარმა მოიწვიეს თათბირი და გადაწყვიტეს, რომ არ იქნებოდა გონივრული, ეს ყველაფერი აბუ საიდისთვის შეეტყობინებინათ, რადგან მონღოლებს სამშვიდობო კავშირი ჰქონდათ დადებული ეგვიპტის სულტანთან და ორივეს საფრთხეს ოქროს ურდო და თურქები უქადნენ. ამიტომ გადაწყვიტეს, წერილი მხოლოდ საქართველოს მეფისთვის გადაეცათ, რადგან ის დამოუკიდებელი იყო მონღოლებისაგან და კეთილგანწყობილი საქართველოში მყოფი ირანის ფრანცისკელი და დომინიკელი მისიონერების მიმართ. თავრიზის თათბირზე გადაწყდა, რომ ფილიპე ვალუას წერილის წარსად-

¹³⁶² ფილიპე VI ვალუა – საფრანგეთის მეფე 1328 – 1350 წწ.

¹³⁶³ ს. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის ევროპული წყაროები, „მნათობი“, თბილისი, 1983, #4, 159.

გენად თბილისში გაეგზავნათ რიკარდო მერჩერი და ალექსანდრე ინგლისელი. 1332/1333 წწ. მეფე გიორგიმ დიდი პატივით მასპინძლობდა ფრანცისკელ ბერებს ორი თვის განმავლობაში. შემდეგ ჯ. გოლუბოვიჩი ასკვნის: „მაგრამ კეთილგონიერულმა პასუხმა, რომელიც საქართველოს მეფემ გაატანა ლეგატებს, არასასურველი მიზეზების გამო, საფრანგეთის მეფის კარამდე ვერ მიაღწია“¹³⁵⁴.

სამწუხაროდ, გიორგი ბრწყინვალეს მიერ წარმოებულ სამხედრო კამპანიებზე საკმაოდ მწირი ინფორმაცია გაგვაჩნია. 1333 წლის 5 მარტით დათარიღებულ კირილე დონაურის ე.წ. ანდერძში ნათქვამია: „ოდეს ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი გაიმარჯვა აგარიანთა ზედა განძას და შირვანს, მას ჟამსა შინა, ჩუენნი სამწყსონი შაქ-ქურმუხისანი ჩინებულად იბრძოდეს ძლევად მტერთა“¹³⁵⁵. ამდენად, ამ დოკუმენტზე დაყრდნობით, უეჭველია, რომ გიორგის რანსა და შირვანში ულაშქრია. ასევე, ვახუშტი მოიხსენიებს ოსმალეთის სულთან ორხანის¹³⁵⁶ შემოსვლას კლარჯეთში. თუმცა, არც ერთ სხვა წყაროში ეს ლაშქრობა მოხსენიებული არ არის. გამოითქვა ვარაუდი, რომ ორხანის ეს ლაშქრობა ეპიზოდურია მის სამხედრო კარიერაში და ინტერესს არ იწვევს¹³⁵⁷. ცნობილია, რომ 1337 წელს ორხანმა გადალახა ჰელესპონტი და კონსტანტინოპოლის ევროპულ ნაწილს შემოარტყა ალყა. სავარაუდოდ, ორხანის შემოსვლა სამხრეთ საქართველოში იყო ოსმალთა სახელმწიფოს მხრიდან პირველი საცდელი სამხედრო მოქმედება საქართველოს საზღვრებთან¹³⁵⁸. ასეა თუ ისე, „შეკრებული სპითა მეფე ეწყო სულთანსა, მოსცა ღმერთმან ძლევა და მოსრნა ურიცხუნი თურქნი და ივლტოდნენ სულტნითურთ. ხოლო მეფე მხიარული ალაფითა მათითა სავსე შემოიქცა გამარჯვებული და მო-

¹³⁵⁴ იქვე, 159

¹³⁵⁵ იქვე, 69.

¹³⁵⁶ ორხანი – თურქ-ოსმანთა იმპერიის დამაარსებლის, ოსმანის ძე (მმართველობის პერიოდი – 1324–1362 წწ). მისი რეზიდენცია მცირე აზიის დასავლეთ ნაწილში, ქ. ბრუსაში (ბურსა) მდებარეობდა. მან ჩამოაყალიბა იანიჩართა კორპუსი.

¹³⁵⁷ მ. მახარაძე, შემოესია თუ არა ორხან I საქართველოს, საერთაშორისო სიმპოზიუმი, ქართულ-თურქული ურთიერთობები: წყაროები ქართულ-თურქული ურთიერთობების შესახებ (რედ. რ. ყავრელიშვილი და ი. თელლიოლუ). სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2018, 350.

¹³⁵⁸ ვ. კიკნაძე, საქართველო XIV საუკუნეში, თბილისი, 1989, 11.

ვიდა კუალად ტფილისს¹³⁶⁹

ამის შემდეგ, გიორგიმ დაიმორჩილა რანი, მოვაკანი და სომხითი „და მარადის მოსცემიან ხარკსა და არცალა იყვნენ თათარნი საბრძანებელსა მისსა. ხოლო ვინაითგან დაიმორჩილნა და დამონნა ყოველი გიორგის ნებასა შინა თვისსადა კავკასნიცა მორჩილებასა მისსა იყვნენ ნიკოფსიილამ დარუბანდამდე; კუალად რანი, მოვაკანი და შირვანში მოხარკედ აქუნდა და არლარავინ იყო წინააღმდეგიდა ურჩი მისი“¹³⁷⁰.

XIV საუკუნის 30-იან წლებში ილხანთა სახელმწიფოს ნანგრევებზე გაჩნდა ჩობანიანთა სახელმწიფო, რომელიც დაარსეს ჩობანის შვილთაშვილებმა, ჰასან ქურუკმა და მისმა ძმამ, მალიქ აშრაფმა. ვახუშტისთან აღწერილ ადარბადაგანის ნოინთა თავდასხმაში საქართველოზე, სწორედ, ჰასან ქურუკის თავდასხმა უნდა იგულისხმებოდეს¹³⁷¹. „ამის მცნობელი მეფე მიეგება სპითა თვისითა, ეწყო და იქმნა ბრძოლა ძლიერი; გარნა ძალითა ღუთისათა მოსრნა მეფემან ბანაკნი მათნი და ივლტოდნენ და მოსწყუედნენ სპანი მეფისანი მახვილითა და შემოიქცა გამარჯუებული ალაფითა დიდითა“¹³⁷². ჰასან ქურუკის ლაშქრობა საქართველოში 1338 წელს მოხდა.

საქართველოს ერთიანობის აღდგენამ და ქვეყნის შიგნით წესრიგის დამყარებამ გამოაცოცხლა ქვეყნის ეკონომიკა. განვითარდა ვაჭრობა და ხელოსნობა. თბილისის გარდა, ზარაფხანები არსებობდა ქუთაისში, დმანისში და ყარაღაჯში, სადაც იჭრებოდა ე.წ. ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტები¹³⁷³.

მეფე გიორგი V გარდაიცვალა 1346 წელს. „ხოლო ამისთვის ეწოდა მეფესა ამას გიორგი ბრწყინვალე, რამეთუ იყო ჰაეროვნებითა, შუენიერებითა და ახოვნებითა უებრო, მოწყალე, უხვი, ობოლთა და ქურივთა და დავრდომილთა შემწყნარებელი. მეორედ, ვინაითგან იყო ივერია დაფანტული, სამთავროდ და სამეფოდ და-

¹³⁶⁹ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 259.

¹³⁷⁰ იქვე, 259.

¹³⁷¹ იქვე, 107.

¹³⁷² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 258-259.

¹³⁷³ ვ. კიკნაძე, გიორგი ბრწყინვალე, 91-92.

ყოფილი, ამან სიბრძნე-გონიერებითა და ძლიერებითა თვისითა კუალად შემო-
იკრიბნა და იგონა, ვითარცა აღმაშენებელმან, განავსნა და აღაშენნა ქუეყანანი,
რჭული და სამოქალაქო წესნი განაბრწყინვა, ეკლესიანი დარღუეულნი და მო-
ოხრებულნი აღაშენნა, განაახლა და განანათლნა. ხოლო რანი, შარვანი და მო-
ვაკანი მოხარკედ ჰყვნა თავისად; სძლო ყოველთა, სადა ჯერ იყო ბრძოლითა და
ძლიერებითა და სადა ხამდა სიბრძნე-გონიერებითა და მეცნიერებითა თვისითა
დაამშვიდნა, და მეფობდა მეფობითა კეთილითა ივერიასა ზედა¹³⁷⁴.

¹³⁷⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 259-260.

გიორგი ბრწყინვალეს მემკვიდრეები

გიორგი V ბრწყინვალის გარდაცვალებს შემდეგ ტახტზე მისი ვაჟი დავით IX (1346-1360) ავიდა. მისი მოღვაწეობის შესახებ ძალიან მცირე ცნობებია შემონახული. ვიცით, რომ მისი მეუღლე იყო სამცხის მთავრის ალბულას და, სინდუხტარი. ვახუშტი ბატონიშვილის გვიამბობს, რომ დავითის დროს საქართველოში მშვიდობა და კეთილდღეობა სუფევდა. თუმცა იმ დროის თანამედროვე ხუცესი ავგაროზ ბანდაის ძე 1348 წელს საეკლესიო წიგნის ანდერძში წერდა: „მწერალი ავგაროზ ბანდაის ძე აღწერად წმიდისა ამის წიგნისა... დიდსა სიგლახაკესა და ეტრატის სიძვირესა და შფოთსა და უცალობას შინა წელსა მას, რომელსა იყო სიკვდილობა, ქორონიკონი იყო ლვ (36)¹³⁵; ანუ საქართველოში შინააშლილობა, სიღარიბე და სიძვირე იყო. ამას ემატებოდა სახადი, შავი ჭირის ეპიდემია. ეს ეპიდემია 1338-1339 წლებში შუა აზიაში დაიწყო, 1346 წელს ოქროს ურდოში გავრცელდა და ორ წელიწადში ყირიმს, მთელ მახლობელ აღმოსავლეთს, მცირე აზიასა და ეგვიპტესაც კი მოედო. ეპიდემია დიდხანს გაგრძელებულა. საქართველოს შემდგომი მეფის, ბაგრატ V, მეუღლე ელენე, 1366 წელს სწორედ შავმა ჭირმა იმსხვერპლა.

დავით IX – მამისგან განსხვავებით – დიდებულების დამორჩილებას ვერ ახეხებდა. ზოგიერთმა მთავარმა გარკვეულ დამოუკიდებლობას მიაღწია. ეგვიპტის მამლუქთა სულტნის კარზე მოღვაწე სირიელი სწავლულის ალ-მუჰიბის (გარდაიცვალა

¹³⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზ. 12 ტომად, ტ. III, თბ., 1982.

1384 წელს) თხზულებაში ასეთ ინფორმაციას ვხვდებით: „ქართველებს ჰყავთ ორი მეფე – დავით მეფე, რომელიც თბილისს განაგებს, და დადიმანი – მეფე, რომელიც განაგებს სუხუმსა და აბხასს. ყოველ მათგანთა მიმოწერის წესი ნახევარ ფურცელზეა. მაღალი ალლაპი დღეგრძელ ჰყოფს მის მეფურ უდიდებულესობას, დიადს, დიდებულს, მამაცს, რაინდს, წმინდანს, მორწმუნეს, მავანს, ქრისტიანული სარწმუნოების დიდებას, ჯვრის რელიგიური საზოგადოების განძს, ქრისტიანობის სიამაყეს, აბხაზთა, ქართველთა და ჯურჯანელთა მეფეს, მეფეთა და სულტანთა მეგობარს. ყოველ მათგანს ეწოდება ქართველთა მეფე.“¹³⁷⁶ დადიმანი, იგივე გიორგი დადიანია, რომელიც 1346-1384 წლებში მოღვაწეობდა. მართალია, ის მეფედ მოიხსენიება, რაც მის გარკვეულ დამოუკიდებლობაზე მეტყველებს; თუმცა ამავე წყაროში საქართველოს მეფე „აბხაზთა მეფედ“ იწოდება, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ დადიანი, რომელიც აფხაზეთს განაგებს, მეფეზე დაქვემდებარებული მთავარი იყო. ასეთი შეჭირვების და ცენტრალიზებული სახელმწიფოს დაშლის მიუხედავად, დავითი აღმშენებლობას ახერხებდა. თმოგვის ციხის წარწერა გვამცნობს, რომ 1350 წელს მეფეს ციხის ზღუდე განუახლებია და გაუმაგრებია.¹³⁷⁷ დავითის სიცოცხლეში დაიგეგმა მისი მცირეწლოვანი ქალიშვილის გულქან-ხათუნის ქორწინება ტრაპიზონის იმპერატორის ვაჟთან, რომელსაც მეფე ვერ მოესწრო, – იგი მანამდე გარდაიცვალა, ქორწინება კი მოგვიანებით შედგა.

დავითმა 14 წელიწადს იმეფა და მისი გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე მისი შვილი, ბაგრატ V (1360-1393 წწ.) ავიდა. მისი მეფობის დროს საქართველოს სამხრეთ საზღვრებთან როგორც სამხრეთ აღმოსავლეთით, ასევე სამხრეთ-დასავლეთით უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური ცვლილებები მოხდა.

¹³⁷⁶ XIV-XV სს. არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ (ალ-უმარი, ალ-მუჰიბი, ალ-კალკასანდი), 1988.

¹³⁷⁷ საქართველოს ისტორია, ტომი III, საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად, თბ., 2012.

ილხანთა სახელმწიფოს დაცემა

საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით მონღოლური ილხანთა სახელმწიფო XIV საუკუნის შუა ხანებში ნელ-ნელა დასუსტდა და დაიშალა. ამას ხელი შეუწყო როგორც გარე, ასევე შიდა ფაქტორებმა. გარე ფაქტორთაგან აღსანიშნავია ილხანთა სახელმწიფოს მმართველების მუდმივი დაპირისპირება ეგვიპტის სულტნებთან და ჩრდილოეთის მონღოლურ სახელმწიფოსთან – ოქროს ურდოსთან. ხშირი ომები ამ სამეფოებს ასუსტებდა. საქართველოსთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ილხანთა სახელმწიფოს ოქროს ურდოსთან დაპირისპირება იყო, რომელიც ილხანთა პირველი ყაენის, ჰულაგუს (1261-65 წწ.), სპარსეთში გამეფებისთანავე დაიწყო. ეს ორი მონღოლური საყაენო ერთმანეთს კავკასიის ფლობისთვის ეომებოდა. მათ შორის არსებობდა იდეოლოგიური განსხვავებაც. ჩინგიზ ყაენის შვილიშვილებმა: ჰულაგუმ და მისმა ძმამ, ჩინეთის მმართველმა ყუბლაიმ, აზიურ ცივილიზაციებთან ადაპტირება მოახერხეს; იმავდროულად, მონღოლეთში გამეფებული, ასევე ჩინგიზ ყაენის შვილიშვილი არიკ ბულა და ოქროს ურდოს ყაენები უფრო ძველი მონღოლური მომთაბარული ტრადიციების მიმდევრები იყვნენ. მონღოლეთის და ვოლგისპირეთის ტრამალების (ოქროს ურდო) გეოგრაფიული მდებარეობა მონღოლური ცხოვრების წესის ცვლილებას არ მოითხოვდა, იმ დროს, როდესაც ჩინეთსა და სპარსეთში უკვე ჩამოყალიბებული ცივილიზაციები არსებობდა და აქ გამეფებულ მონღოლ ყაენებს ამ ცივილიზაციებთან ადაპტირება მოუხდათ.¹³⁷⁸ გარკვეული ტრადიციების უგულვებელყოფა თავად ილხანთა

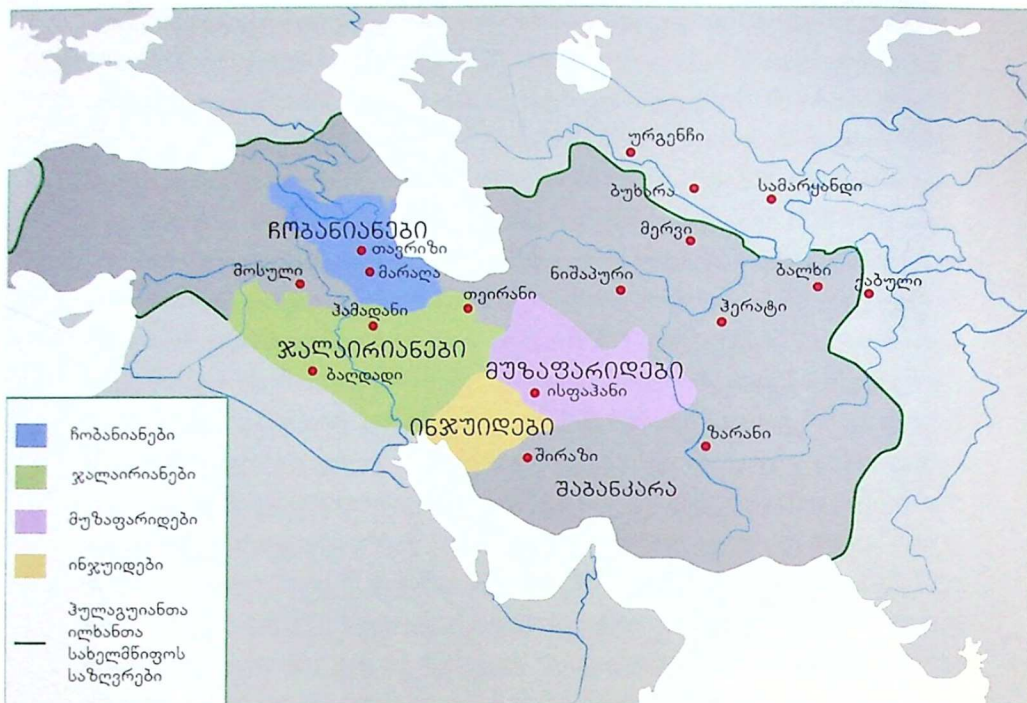
¹³⁷⁸ Bertold Spuler. Die Goldene Horde. 1223-1502. Wiesbaden. 1965.

მონღოლურ ელიტაშიც იწვევდა დაპირისპირებას. ჰულაგუს შემდეგ, მისმა მეორე ვაჟმა თეგუდარმა (ჰულაგუ -> აბალა (1265-1282 წწ.) -> თეგუდარი (1282-1284 წწ.) ისლამი მიიღო, სახელიც გადაირქვა და აჰმედ ყაენი გახდა. მონღოლთა ზედა ფენამ ჩათვალა, რომ ისლამური შარიათის კანონები ჩინგიზ ყაენის იასეს¹³⁷⁹ უპირისპირდებოდა. ამიტომ აჰმედი მალე ჩამოაგდეს და ტახტზე აბალას ვაჟი, არლუნ ყაენი (1284-1291 წწ.), ავიდა. მან ისლამიზაციის პროცესი გააჩერა – არლუნ ყაენი ქვეყნის ადმინისტრაციულ მმართველობაში ქრისტიანებს, ხოლო ეკონომიკაში – იუდეველებს დაეყრდნო. ქრისტიანების მიმართ სიმპათიებით გამოირჩეოდა ყაენი ბაიდუც (1295 წ.), თუმცა მან მხოლოდ ოთხ თვეს გაძლო ტახტზე. მისი მემკვიდრე და ბიძაშვილი, რომელმაც ის ტახტიდან ჩამოაგდო და მოკლა, ყაზან ყაენი (არლუნ ყაენის ვაჟი – 1295-1304 წწ.) მუსლიმი იყო. მან მოახერხა სახელმწიფოში ისლამის გავრცელება. ისლამი მიიღო მისმა ძმამ და მემკვიდრემ, დაბადებით ქრისტიანმა ოლაჯაითუმაც (1304-1316 წწ.), ასეთმა დაპირისპირებებმა მმართველი ფენის შიგნით დაასუსტა ილხანთა სახელმწიფო. ეს პროცესი გაგრძელდა ოლაჯაითუს მემკვიდრის, აბუ-საიდის (1316-1336 წწ.) დროსაც. მისი მმართველობის დასაწყისში, 1327 წლამდე, ვიდრე აბუ-საიდი მცირეწლოვანი იყო, ქვეყანას პირველი ვეზირი – ჩობან-ნოინი მართავდა. ის ქვეყანაში სტაბილურობის შენარჩუნებას ახერხებდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ჩობან-ნოინი ღალატში დაადანაშაულეს და სიკვდილით დასაჯეს, ილხანთა სახელმწიფოში სიტუაცია საბოლოოდ აირია. 1336 წელს აბუ-საიდი მისმა ვეზირმა მოჰკლა და ჰულაგუიდთა იმპერია დაიშალა.¹³⁸⁰

ირანის ტერიტორიაზე ჩობანიანთა და ჯალაერიანთა ორი საამირო შეიქმნა. ჩობანიანების სათავეში მონღოლური სულდუზის ტომის ბელადი, ამირა ჩობანის, იგივე ჩობან ნოინის შვილიშვილი – შეიხ ჰასან ქუჩუკი იდგა. მათი ძირითადი სამ-

¹³⁷⁹ მონღოლურად – უმაღლესი ძალაუფლების კანონი. გადმოცემის თანახმად, 1206 წელს პირველ ყურულთაიზე ჩინგიზ-ყაენის მიერ შექმნილი და ყოველი შემდგომი ყაენის მიერ დადასტურებული კანონთა კრებული, სრული სახით არ არის შემორჩენილი და მისი დებულებები სხვადასხვა ავტორების თხზულებებშია გაბნეული. იასე შედგებოდა ხუთი ნაწილისგან: ა) დანაშაულები, რომლებიც სიკვდილით ისჯება; ბ) ომი, მისი წარმოება და სამხედრო მოწყობა; გ) ოჯახი და ოჯახის მოწყობა; დ) სახელოვანი ღირსება; ე) სხვადასხვა აკრძალვები.

¹³⁸⁰ Jean-Paul Roux. Histoire de l'Iran et des Iraniens. Fayard. 2006.



ილხანთა სახელმწიფოს დაშლა

ფლობელო ირანის აზერბაიჯანში (სამხრეთ აზერბაიჯანში) მდებარეობდა. მათი მოწინააღმდეგე იყო ჯალაირიანების გათურქებული მონღოლური ტომი, ჰასან ბოზორგის (დიდის) მეთაურობით. ამ უკანასკნელმა ერაცის აზერბაიჯანი დაიკავა და თავი სულტნად გამოაცხადა. ჩობანიანთა და ჯალაირიანთა ამირები თავს ყაენებად ვერ აცხადებდნენ, რადგან ისინი ჩინგიზ-ყაენის პირდაპირი ნათესავები არ იყვნენ. ამიტომ გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ილხანთა სახელმწიფოს ტახტზე მარიონეტ ყაენებად ჰულაგუს შთამომავლებს სვამდნენ. ასეთები იყვნენ – მოჰამედ-ხანი, სულეიმან-ხანი, ანუშირვანი. სწორედ ამ ანუშირვანმა ილაშქრა საქართველოში 1349–1350 წლებში, რის შემდეგაც დავით IX გადაიხადა ხარკი 400 000 დინარის ოდენობით. საქართველოს ზარაფხანებში ანუშირვანის სახელზე მოიჭრა მონეტაც, თუმცა ეს ერთეული შემთხვევა იყო და ამ ყაენისადმი ვასა-

ლურ დამოკიდებულებაზე არ მიუთითებდა, რადგან შემდეგ ამ მონეტის მოჭრა აღარ გაგრძელდებოდა.¹³⁸¹ 1356 წელს საქართველოს სამღვრეოში შემოიჭრა ჩობანიანი ამირა, მალიქ აშრაფი. მან ქ. ბიჭნისი დაარბია. იმავე წელს მის წინააღმდეგ გამოილაშქრა ოქროს ურდოს ყაენმა ჯანიბეგ-ხანმა, რომელსაც მხარს უჭერდა შირვან-შაჰი. ჯანიბეგმა აშრაფი ტყვედ ჩაიგდო და სიკვდილით დასაჯა. ამ დროს, სავარაუდოდ, სპარსეთში შავი ჭირის ეპიდემიამ ახალი ძალით იფეთქა და შეშინებული ჯანიბეგი ოქროს ურდოში გაბრუნდა.¹³⁸² მან თავრიზში (ჩრდ. სპარსეთი) ვაჟი – ბერდი ბეგი დატოვა. შეიტყო რა მამამისის ავადმყოფობა, ისიც მალე გაბრუნდა ოქროს ურდოში და მალევე ყაენი გახდა.¹³⁸³ საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით კი გაგრძელდა ჩობანიანთა და ჯალაერიანთა დაპირისპირება, რომელიც ამ უკანასკნელთა გამარჯვებით დასრულდა. გამარჯვებული ჯალაირიანი შეიხ უვეისი (1356-1375) აკონტროლებდა სპარსეთის ერაყის დიდ ნაწილს, ქურთისტანს, სამხრეთ აზერბაიჯანს, ყარაბაღს, სომხეთს და არაბეთის ერაყს.¹³⁸⁴ მისი სახელმწიფო ნახევრად დამოუკიდებელი საამიროებისგან შედგებოდა და უვეისის გავლენა ძირითადად მის სახელზე მოჭრილი მონეტებით გამოიხატებოდა.¹³⁸⁵ შეიხ უვეისის, როგორც მამამისის ჰასან ბუზურგის, ასევე ჯანიბეგისა და ბერდი ბეგის სახელზე თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილია მონეტები. არც ერთ მათგანს საქართველოში არ ულაშქრია.¹³⁸⁶ რას უნდა ნიშნავდეს ეს ფაქტი? მკვლევართა აზრით, საქართველოს სამეფო კარი ჭრიდა საერთაშორისო ვალუტის დატვირთვის მონეტებს, რომლებსაც ბაზარზე გასავალი ჰქონდა და მხოლოდ შიდა ბაზარზე არ გამოიყენებოდა.

¹³⁸¹ ვ. გაბაშვილი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლიობის საკითხისთვის. აღმოსავლური კრებული, I, თბ., 1960.

¹³⁸² Bertold Spuler, Die Goldene Horde, 1223-1502, Wiesbaden, 1965.

¹³⁸³ ვ. კიკნაძე, საქართველო XIV საუკუნეში, თბ., 1989.

¹³⁸⁴ დ. კაციტაძე, ირანის ისტორია, 2009.

¹³⁸⁵ История Азербайджана, Баку, 2009.

¹³⁸⁶ ვ. კიკნაძე, საქართველო XIV საუკუნეში, თბ., 1989; ვ. გაბაშვილი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლიობის საკითხისთვის. აღმოსავლური კრებული, I, თბ., 1960.

ოსმალეთის სახელმწიფოს შექმნა

საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთით მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. მცირე აზიაში ახალი სახელმწიფო – ოსმალეთი ჩამოყალიბდა. XIII საუკუნის დასაწყისში IV ჯვაროსნული ლაშქრობის შემდეგ ბიზანტიის იმპერიამ დროებით არსებობა შეწყვიტა. მცირე აზიაში ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო რუმის, იგივე იკონიის, სასულტნო გახდა, მაგრამ მახლობელ აღმოსავლეთში მონღოლთა გამოჩენის შემდეგ ამ თურქულ სახელმწიფოს მათთან დაპირისპირებამ მოუწია. ბრძოლაში, რომელიც 1242 წელს ქოსე-დაღის მთის ხეობაში (თანამედროვე თურქულ ქალაქ სივასთან ახლოს) გაიმართა, მონღოლმა სარდალმა ბაიჯუ ნოინმა რუმის სელჩუკი სულტანი ღიას ად-დინ ქეი-ხოსროვ II დაამარცხა. ამ ბრძოლაში სულტნის მხარეზე მონაწილეობდა ქართველთა ჯარიც, რომლის სათავეში დარდინ შერვაშიძე იდგა. მონღოლებმა გაიმარჯვეს და რუმის სულტნები ჯერ ოქროს ურდოს, ხოლო ილხანთა მონღოლური სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ, მათი მოხარკეები გახდნენ. XIII საუკუნეში რუმის სულტანმა ალა-ედ-დინმა ანატოლიის პლატოს დასავლეთით, ქალაქ ესქიშეჰირთან დახმარების საფასურად მიწები უბოძა ერთ-ერთი პატარა თურქმანული ტომის ბელადს, ერთოღრულს. ეს ტომი მცირე აზიაში თავის დროზე მონღოლებს გამოექცა. თავიდან ისინი მუსლიმები არ იყვნენ და სხვადასხვა ღმერთებს სცემდნენ თაყვანს. თუმცა ერთოღრულის ვაჟმა, ოსმანმა (1299-1324 წწ.), მიიღო ისლამი (ოსმანის სახელიდან მომდინარეობს ოსმალეთის სახელწოდება).

რუმის სასულტნო ნელ-ნელ დაიშალა. XIII საუკუნის ბოლოს ამ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე შეიქმნა ათი ბეილიკი, ანუ პატარა სამფლობელო, სამთავრო, რომლებსაც ბეები მართავდნენ. ამ ბეილიკებს შორის ნელ-ნელა ოსმანის ბეილიკი დაწინაურდა. მართალია, ეს ბეილიკი ტერიტორიით ყველაზე პატარა იყო, მაგრამ მისი უპირატესობა სტარატეგიულმა მდებარეობამ განსაზღვრა. მცირე ამიის ნახევარკუნძულის უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთში მდებარე ოსმანის ბეილიკი 1261 წელს აღგდენილ, მაგრამ სუსტ ბიზანტიის იმპერიას ესაზღვრებოდა. ბეილიკის მოსახლეობის ნაწილი ბერძნული იყო. მათგან ოსმალებმა ბევრი რამ ისწავლეს. ოსმანს და მის მემკვიდრეებს ქრისტიანი მოსახლეობისადმი შემწყვანარებლური დამოკიდებულება ჰქონდა. ამის გარდა, ოსმალები ურთიერთობდნენ ზღვის იქით, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე მცხოვრებ ბიზანტიის ბერძნულ და არაბერძნულ ქრისტიან მოსახლეობასთან. ყოველივე ამან ოსმანის ბეილიკის კულტურის ხასიათი განსაზღვრა. პირობითად მას შეიძლება ევროპულ-აზიური, მუსლიმურ-ქრისტიანული ვუწოდოთ. მიწათმოქმედი და მომთაბარე მოსახლეობის მიერ შექმნილი სახელმწიფოს იდეოლოგია საკმაოდ პრაგმატული იყო და სრულად განსხვავდებოდა აღმოსავლეთის სხვა თურქულ-თურქმანული ბეილიკების ორთოდოქსული კულტურულ-სოციალური შეზღუდვებისგან. ფაქტობრივად, ყალიბდებოდა ახალი ტრანსფორმირებული საზოგადოება, რომელიც ბიზანტიის მემკვიდრე უნდა გამხდარიყო. ოსმანმა საკუთარი ტერიტორიები დასუსტებული ბიზანტიის იმპერიის და სხვა ბეილიკების მიწების ხარჯზე გააფართოვა. ის უკვე სასიკვდილო სარეცელზე იყო, როცა მისმა ვაჟმა, ორჰანმა ქალაქი ბურსა აიღო. ოსმანი სწორედ ამ ქალაქში დაკრძალეს.¹³⁸⁷

ორჰანმა (1324–1362 წწ.) კიდევ უფრო გააფართოვა საზღვრები და მისი სამთავროს დედაქალაქი ბურსაში გადაიტანა. მართალია, ის ჯერ კიდევ ბეი იყო და სულტნის ტიტულს არ ფლობდა, მაგრამ მეზობელი სახელმწიფოების საქმეებში აქტიურად ერეოდა. ორჰანმა აიღო მცირე ამიის ორი უმნიშვნელოვანესი ქალაქი – ნიკეა და ნიკომედია. მის დროს ბეილიკის დასავლეთი საზღვარი ეგეოსის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე გადავიდა. მეტიც – 1341–1347 წწ-ში ბიზანტიაში ტახტისთვის

¹³⁸⁷ John Patrick Douglas Balfour, *Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, 1977.

ბრძოლა მიმდინარეობდა. ტახტის ერთ-ერთმა პრეტენდენტმა, იოანე IV კანტაკუზენმა (1347-1354 წწ.), დახმარების სანაცვლოდ, ოსმალებს იმპერიის ევროპულ ნაწილში, გალიპოლის ნახევარკუნძულზე ციხესიმაგრე ჩიმპე უწყალობა. ეს იყო ოსმალების პირველი სამფლობელო ევროპის კონტინენტზე.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ორჰანს XIV ს.-ის 30-იანი წლების ბოლოს კლარჯეთში ულაშქრია: „საბერძნეთის სულთანმა ორხან ინება, რათა დაიპყრას კლარჯეთი და მიმდგომნი მისნი, მცნობან გიორგი მეფემან მიუვლინა მას ზავისა პირი, ხოლო მან არა ინება და შეკრებული სპითა, მეფე ეწყო სულანსა. მოსცა ღმერთმან ძლევა, მოსრნა ურიცხუნი თურქნი და ილტვოდნენ სულთნითურთ“.¹³⁸⁸ ქართველი ისტორიკოსების მიერ ეს ცნობა უზუსტობად არის მიიჩნეული. ორჰანის ბეილიკი იმდენად დაშორებული იყო საქართველოსგან, რომ იქ მოსახვედრად მას სხვა ბეილიკები და ტრაპიზონის იმპერია უნდა გაეცლო, რაც იმ დროს შეუძლებელი იყო. ამავე დროს, ამ სულტნის ინტერესები აშკარად ბიზანტიისკენ იყო მიმართული. შესაძლოა, საქართველოს რომელიმე მეზობელი თურქული ბეილიკიდან იყო თავდასხმის მცდელობა, რომელიც გიორგი V ბრწყინვალემ მოიგერია, ხოლო ვახუშტიმ ან ამ მეფის კიდევ უფრო განსაღივებლად, ან შეცდომით ისინი ოსმალებად მიიჩნია.

¹³⁸⁸ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1973.

საერთაშორისო ვითარება ბაგრატ V დროს

1360 წელს დავით IX გარდაიცვალა და ტახტზე მისი ვაჟი, ბაგრატ V (1360-1393 წწ.) ავიდა. XIV საუკუნის მეორე ნახევრის სომხური წყარო მას „ძღვევამოსილ, მამაც მეფე ბაგრატს“ უწოდებს. იმავე წყაროს მიხედვით, მის დროს სამეფოში მშვიდობა და კეთილდღეობა სუფევდა. მას „გამოჩენილ სარდალ ბაგრატს“ უწოდებს ბიზანტიელი მემკვიდრე მიქელ პანარეტოსი. მიიჩნევა, რომ ასეთი სახელი მან თემურ ლენგის შემოსევებამდე დაიმკვიდრა.¹³⁸⁹

ბაგრატს გამეფებისთანავე ორ წელიწადში სვანთა ერისთავი ვარდანისძე აუჯანყდა. ერისთავმა ქუთაისი დაარბია. ამის საპასუხოდ ბაგრატმა სვანეთში ილაშქრა, ვარდანისძე დაატყვევა და სვანებს ერისთავად გელოვანი დაუდგინა. მოგვიანებით მეფემ ვარდანისძე შეიწყალა და გურიის ერისთავად გაამწესა. ამის შემდეგ სამხრეთ საქართველოში, სამცხეში თურქთა მარბიელი ლაშქარი შემოვიდა. უკან მიმავალ თურქებს 12 000 მხედრით ბაგრატი დაეწია და დაამარცხა. 1366 წელს, როგორც ჩანს, შავი ჭირის ეპიდემიამ კვლავ იფეთქა. მან იმსხვერპლა ბაგრატის მეუღლე ელენე, რომლისგანაც ორი ვაჟი – გიორგი და კონსტანტინე დარჩა. ბაგრატ V 1367 წელს ცოლად შეირთო ტრაპიზონის იმპერატორის იოანე-ალექსი III ქალიშვილი ანნა, რომლისგანაც ვაჟი – დავითი შეეძინა. ამის გარდა, დავით მეფის ქალიშვილი გულქან-ხათუნი, ანუ ბაგრატის და, იმავე იოანე-ალექსის ვაჟზე,

¹³⁸⁹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, თბ., 1979; ვ. კიკნაძე, საქართველო XIV საუკუნეში, თბ., 1989.

უფლისწულ ანდრონიკეზე იყო დანიშნული. ეს ქორწინება ვერ შედგა, რადგან 1376 წელს ტრაპიზონელი მეფისწული ტრაგიკულად დაიღუპა. ორი ქვეყნის კიდევ უფრო დასაახლოებლად გადაწყდა, რომ გულქან-ხათუნი ცოლად გაყოლოდა ანდრონიკეს ძმას მანუელს – მოგვიანებით იმპერატორ მანუელ III (1390-1417 წწ.). 1379 წელს ეს ქორწინება შედგა. გულქან-ხათუნს სახელი ბერძნულ ყაიდაზე შეუცვალეს და ევდოკია დაარქვეს. მას და მანუელს გაუჩნდათ ვაჟი ალექსი, შემდგომში ტრაპიზონის იმპერატორი, ალექსი IV (1417-1429 წწ.)¹³⁹⁰.

ბაგრატის მეფობის პირველ ხანებში საქართველოში ძირითადად მშვიდობა სუფევდა, თუმცა იყო რამდენიმე საომარი ეპიზოდი. ზემოთ ნახსენები თურქების მარბიელი ლაშქრობის გარდა, 1373 წელს ჭავჭავთს შეესია ერთ-ერთი თურქმანული ტომის ლაშქარი, რომელთანაც ბრძოლაში დაღუპულან ქართველი დიდებულები – ალასტნელი „პროვინციის მეფე“, გიორგი, და ქსნის ერისთავი, ქვენიფ-ნეველი¹³⁹¹. თუმცა ესეც მარბიელი ლაშქრობა იყო და მომხდურები მალე უკან გაბრუნდნენ. წარმატებული ლაშქრობები ქართველებსაც ჰქონდათ. საქართველოს მანდატურთუხუცესმა ვამეყ დადიანმა¹³⁹² ჩრდილო-დასავლეთით შავიზღვისპირეთში ჯიქეთისკენ ილაშქრა და იქიდან სამშენებლო ქვები და მარმარილო წამოიღო, რომლითაც ხობის მონასტერში დედ-მამის საფლავები შეამკო. ვამეყმა მოწვეულ ბიზანტიელ მხატვარს მოახატვინა წალენჯიხის მონასტერი.

¹³⁹⁰ მიქელ პანარეტოსი, გეორგიკა, ტომი მეშვიდე, თბ., 1967.

¹³⁹¹ პროვინციის მეფე – XIV-XV საუკუნეებში სხვადასხვა ბატონიშვილები, რომლებიც მეფობის მსურველები იყვნენ, თავიანთ საბატონო მამულებში „მეფის“ ტიტულით მოქმედებდნენ. ამ პერიოდში მეფეთა ხშირმა ცვლამ (დემეტრე II თავდადებულის და დავით VI ნარინის მემკვიდრეები), რასაც მონღოლებიც ხელს უწყობდნენ, გამოიწვია ბაგრატიონთა სხვადასხვა განშტოებების გამრავლება, რომელთა ნაწილი თავს მეფეს უწოდებდა. ასეთები იყვნენ: ჭავჭავთში, ალასტანში დამკვიდრებული საქართველოს მეფის, დავით VIII შვილები და მათი შთამომავლები, მისი ძმის, ვახტანგ III, ვაჟები, რომლებიც დმანისის და სამშვილდის „პროვინციის მეფეები“ იყვნენ. ასევე, პროვინციის მეფეებად მოიხსენებოდნენ დასავლეთ საქართველოს, ანუ ლიხთ-იქითის, მეფეები – დავით VI ნარინის შთამომავლები (დ. ნინიძე, ბაგრატიონთა სამეფო სახლის განშტოებათ ისტორია, თბილისი, 2004).

¹³⁹² ვამეყ დადიანი – ოდიშის ერისთავი 1384-1396 წწ., საქართველოს მანდატურთუხუცესი.

ამ პერიოდში ევროპის ქვეყნებთან კონტაქტები გრძელდებოდა. 1370, 1373 და 1390 წლებში კათოლიკე მისიონერები, კერძოდ – ფრანცისკანელი ბერები და მათი ეპისკოპოსი (1370 წელს), საქართველოში იმყოფებოდნენ. 1382 წელს თბილისსა და ახალციხეში კათოლიკურ „მოქადაგე ძმათა საზოგადოებამ“ ორი რეზიდენცია დააარსა¹³⁹³.

XIV საუკუნის 60–80-იან წლებში ოსმალეთის სახელმწიფო კიდევ უფრო გაძლიერდა. ორჰანის მემკვიდრემ მურად I (1362–1389 წწ.) მეფობის დასაწყისშივე შეძლო ევროპაში სამფლობელოების დაფართოება. მან დაიკავა თრაკიის დასავლეთი, აიღო ქალაქები – ადრიანოპოლი და ფილიპოპოლი. ადრიანოპოლი ოსმალეთის დედაქალაქი გახდა. ამას მოჰყვა სერბების და ბულგარელების დამარცხება, და მათი მთავრების დიდი ნაწილი ოსმალების ვასალები გახდნენ. ოსმალების ასეთმა წარმატებებმა დიდი შეშფოთება გამოიწვია ევროპაში. 1366 წელს რომის პაპის, ურბან V, ინიციატივით დაიწყო ლაშქრობა ოსმალების წინააღმდეგ. ორ წელიწადში ევროპელებმა ამაღეო სავოიელის მეთაურობით შეძლეს ჰალიპოლის ნახევარკუნძულის დაკავება, რითაც დარდანელის სრუტისკენ გზა გადაუკეტეს ოსმალებს და ევროპულ და აზიურ ტერიტორიებს შორის კავშირი შემლუდეს. თუმცა წარმატება დროებითი იყო, რადგან შემდეგ ამაღეომ ბულგარელების წინააღმდეგ გაილაშქრა. ბულგარელებს დატყვევებული ჰყავდთ ბიზანტიის იმპერატორი იოანე V, რომელიც სავოიის გრაფის ბიძაშვილი იყო. იოანემ ორიოდ წლით ადრე ევროპაში იმოგზაურა და რომის პაპს ოსმალების წინააღმდეგ დახმარების სანაცვლოდ დახმარება სთხოვა და კათოლიკობა მიიღო. ამაღეო სავოიელმა იოანე V გაათავისუფლა, მაგრამ იმპერატორის ქვეშევრდომმა ბერძნებმა უარი განაცხადეს რომის პაპის უზენაესობის აღიარებაზე, რამაც გაააზრვა ურთიერთობა მართლმადიდებლებსა და კათოლიკებს შორის. ამ დაპირისპირების ხასიათზე კარგად შეტყვევებს ალორძინების ხანის უდიდესი მოღვაწის, პეტრარკას, წერილი პაპისადმი. ის ურბან V წერდა: „ოსმალები უბრალოდ მტრები არიან, ხოლო სქიზმატიკოსი ბერძნები – მტერზე უარესი!“¹³⁹⁴

¹³⁹³ გ. კიკნაძე, საქართველო XIV საუკუნეში, თბ., 1989.

¹³⁹⁴ John Patrick Douglas Balfour, Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire. 1977.

ამასობაში ოსმალეთსა და ბიზანტიაში მცირე არეულობა დაიწყო, რაც ტახტის მემკვიდრეების აჯანყებით იყო გამოწვეული. XIV საუკუნის 70-იან წლებში მურადის ვაჟი სავჯი-ბეი და ბიზანტიის იმპერიის ტახტის მემკვიდრე ანდრონიკე საკუთარ მამებს აუჯანყდნენ. სავჯი-ბეის დახმარებით ანდრონიკემ კონსტანტინოპოლი აიღო, იმპერატორი იოანე V გადააყენა და თავი იმპერატორად გამოაცხადა. მურადმა შეძლო აჯანყებულთა დამარცხება და ბიზანტიის ტახტზე კვლავ იოანეს დაბრუნება. საკუთარ ვაჟს მან თვალები დასთხარა. სავჯი მალევე გარდაიცვალა. რაც შეეხება ანდრონიკეს, ის მამამ ცალი თვალით დააბრმავა. მალე მურადსა და მის მოკავშირე იოანეს შორის კონფლიქტი დაიწყო. ამჯერად მურადმა მხარი დაუჭირა ანდრონიკეს, რომელიც 1377 წელს იმპერატორი გახდა. დახმარების სანაცვლოდ ანდრონიკე IV მურადს დაუბრუნა გალიპოლის ნახევარკუნძული. ამის მიუხედავად, მურადმა მალე ბიზანტიის ტახტზე დააბრუნა იოანე, რომელმაც თავი ოსმალეთის სულტნის ვასალად გამოაცხადა. ის იძულებული გახდა, საკუთარი ჯარით დახმარებოდა ოსმალებს მცირე აზიაში უკანასკნელი ბერძნული ციხესიმაგრის ფილადელფიის აღებაში.

მურადმა 1383 წელს მიიღო სულტნის ტიტული. მან შექმნა იანიჩართა კორპუსი და დააწესა პირველი ვეზირის თანამდებობა. პირველი ვეზირი სახელმწიფოში სულტნის შემდეგ პირველი პირი, მთავარი მინისტრი იყო. მას თავად სულტანი ნიშნავდა და გადააყენებდა. რაც შეეხება იანიჩარებს, ორჰანის დროს ეს იყო სულტნის ქვეითი პირადი გვარდია. მურადმა კი გადააკეთა მილიციად, რომლის ძირითადი ფუნქცია იმპერიის ქრისტიანებით დასახლებულ ევროპულ ნაწილში წესრიგის შენარჩუნება და დაპყრობილი ტერიტორიების დაცვა იყო. იანიჩართა კორპუსის შევსება შემდგენიარად ხდებოდა: ქრისტიანული ოჯახებიდან (აღბანელები, ბერძნები, ბულგარელები, რუსები, სერბები, სომხები, უკრაინელები, უნგრელები, ქართველები და სხვა) მიჰყავდათ გარკვეული ასაკის, შესაბამისი ფიზიკური მონაცემების ბიჭები, რომლებსაც ისლამი უნდა მიეღოთ. მათი განათლების ანაზღაურება ყველაზე მაღალი ნიხრით პირადად სულტნის ხაზინიდან ფინანსდებოდა. ისინი იზრდებოდნენ მკაცრი ზედამხედველობის ქვეშ, იყვნენ უაღრესად დისციპლინირებული, მზად იყვნენ, გადაეტანათ ნებისმიერი გაჭირვება; ამავე დროს, ისევე, როგორც ბერებს, მათ არ ჰქონდათ ოჯახის ყოლისა და ქონების ფლობის უფლება, ანუ მთლიანად სულტანს ეკუთვნოდნენ. იმავდროულად მათ აღზრდა-

ზე ზრუნავდნენ ბექთაშის ორდენის არაორთოდოქსი დერვიშები – ასწავლიდნენ წერას, ენებს, მუსიკას, სამართალს, ლიტერატურას და მუსლიმურ ღვთისმეტყველებას. ფანატიკოსი მუსლიმებისგან განსხვავებით, იანიჩარები განათლებით გამოირჩეოდნენ.

XIV საუკუნის 80-იანი წლების შუა ხანებისთვის მურადმა მცირე აზიაში დიდ წარმატებას მიაღწია. მან რამდენიმე ბეილიკი შეიერთა, ხოლო 1386 წელს კონიასთან ანატოლიური ბეილიკების კოალიციური ლაშქარი დაამარცხა, რის შემდეგაც პრაქტიკულად მთელი მცირე აზია მის ხელში გადავიდა. ამის შემდეგ სულტანი ისევ ევროპულ ნაწილში გააქტიურდა. აქ მის წინააღმდეგ ბალკანეთის ქრისტიანი ხალხების კოალიცია შეიქმნა, რომლის სათავეში სერბთა მთავარი ლაზარი იდგა. სერბებთან ერთად ბოსნიელები, ალბანელები, ბულგარელები, ვლახები და უნგრელებიც იბრძოდნენ. მურადმა აქტიური მოქმედებით შეძლო ბულგარელების მათგან ჩამოშორება და მათი მთავარი შიშმანი ოსმალების ვასალი გახადა. მეტიც – გადაწყვეტ ბრძოლაში, რომელიც 1389 წელს კოსოვოს ველზე გაიმართა, ბულგარელები ოსმალების მხარეზე იბრძოდნენ. ბალკანელების კოალიციურ ლაშქარშიც არ იყო ერთსულოვნება. მართლმადიდებელი სერბები და კათოლიკე უნგრელები ერთმანეთს არ ენდობოდნენ. ბრძოლის წინა დღეს ლაზარმა ლალატში დაადანაშაულა თავისი სიძე, სერბი მილოშ ობილიჩი. რაც შეეხება ოსმალებს, მურადთან ერთად იბრძოდნენ მისი ვაჟები – ბაიაზეთი და იაკუბი. ოსმალებმა გაიმარჯვეს. ბრძოლის ბოლოს მილოშ ობილიჩმა, რომელსაც სურდა დაემტკიცებინა, რომ მოლაღატე არ იყო, მურადთან მიახლოება მოახერხა და სულტანი მოკლა. სულტნის დაცვამ ის იქვე აკუწა. ახალი სულტანი უფროსი ვაჟი ბაიაზეთი გახდა. სახელმწიფო საბჭოს მოთხოვნით, ბაიაზეთ | ერთ-ერთი პირველი ბრძანება იყო უმცროსი ძმის, კოსოვოს ბრძოლაში თავგამოჩენილი იაკუბის, სიკვდილით დასჯა. სწორედ აქედან დაწესდა ოსმალეთის სახელმწიფოში ახალი სულტნის მიერ საკუთარი ძმების მოკვლა. ამით ისინი ტახტის მემკვიდრეებს შორის შინაომის აცილებას ცდილობდნენ ¹³⁹⁵.

¹³⁹⁵ John Patrick Douglas Balfour, *Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*. 1977.

თემურ-ლენგის ლაშქრობები საქართველოში

XIV საუკუნის 80-იანი წლებიდან საერთაშორისო ასპარეზზე ახალი სახელმწიფო გამოჩნდა. მისი დამაარსებელი იყო თემურ-ლენგი და ისტორიოგრაფიაში მას სწორედ თემურ-ლენგის სახელმწიფოდ მოიხსენიებენ.

თემურ-ლენგი (1336-1405 წწ.) ბარლასთა გათურქებული მონღოლური ტომის წარმომადგენელი იყო. ზოგიერთი ცნობით, მამამისი, მუჰამედ თარაღაი, ამ ტომის ბელადი იყო. XIV საუკუნის 40-იანი წლების ბოლოს ჩალათას მონღოლური ულუსი ორად – მავერანაჰრად და მოგოლისტანად – გაიყო. დაიწყო ბრძოლა სხვადასხვა მონღოლ მმართველებს შორის. ამ დროს თემურმა ცოლად შეირთო ბალხის და სამარყანდის მფლობელის, ჰუსეინის და. ჰუსეინთან ერთად ერთ-ერთი ბრძოლის დროს ფეხში დაიჭრა და დაკოჭლდა. აქედან წარმოიშვა მისი მეტსახელი – „ლენგი“ (კოჭლი). მალე თემურსა და ჰუსეინს შორის დაპირისპირება დაიწყო, რომელიც თემურ-ლენგის გამარჯვებით დასრულდა და ის მავერანაჰრის ერთპიროვნული მმართველი გახდა. თემური არ იყო ჩინგიზ ყაენის შთამომავალი. ამიტომ ფორმალურად ყაენის ტიტულის ფლობა არ შეეძლო და ამირად იწოდებოდა. 1370 წელს მან ცოლად შეირთო ჩინგიზ ყაენის შვილის, ჩალათას შთამომავლის, ყაზან ყაენის ქალიშვილი, სარაი მალიქ ხანუმი. მან მიიღო თემურ გურგანის სახელი, რაც იმას ნიშნავდა, რომ ის ჩინგიზიანების ნათესავი გახდა და თავისუფლად შეეძლო მათი სახელით მოქმედება. თუმცა თემურმა არ მიიღო ყაენის ტიტული და „დიდი ამირას“ სახელით დაკმაყოფილდა. ფორმალურად ყაენებად მის დროს ჩინგიზ-ყაენის შთამომავლები – სიურგათმიშ-ყაენი (1370-1388 წწ.) და მისი ვაჟი,

მაჰმუდ-ყაენი (1388-1402 წწ.) ითვლებოდნენ. რეალურად ქვეყანას, რომლის დედაქალაქი სამარყანდი გახდა, თემურ-ლენგი მართავდა. მან შემოიერთა ხორეზმი, ირანი, წარმატებით იბრძოდა ოქროს ურდოს, მოგოლისტანის, ოსმალეთის და ინდოეთის წინააღმდეგ. თემურ-ლენგი ისტორიაში შევიდა როგორც ერთ-ერთი ყველაზე სასტიკი დამპყრობელი. მისი თანამედროვე ერთ-ერთი ისტორიკოსის გადმოცემით, სადაც კი თემურის ჯარი გაივლიდა, „აღარ ისმოდა არც ძაღლების ყეფა, არც ჩიტების ჭიკჭიკი და არც ბავშვების ტირილი“. თავად თემურ-ლენგი საკუთარ მოღვაწეობას სხვაგვარად აფასებდა. ის ამბობდა: „მე არ ვარ სისხლიანი კაცი და, ღმერთთა მოწმე, რომ ყველა ჩემს ომში მე არ ვიყავი მოძალადე და თავად ჩემი მტრები გახდნენ თავიანთი უბედურების შემოქმედნი!“. თემურ-ლენგს დაპყრობილი ქვეყნებიდან მიჰყავდა სხვადასხვა დარგის ხელოსნები, მხატვრები, მწიგნობრები, მეცნიერები და საკუთარი სახელმწიფოს ქალაქებს, განსაკუთრებით კი დედაქალაქს – სამარყანდს აშენებდა და ავითარებდა. დედაქალაქში მის დროს ფუნქციონირებდა ოცამდე მედრესე, საგანმანათლებლო დაწესებულება, სადაც განათლებას ბევრი სტუდენტი იღებდა.

თემურ-ლენგის მიზანს ჩინგიზ-ყაენის სახელმწიფოს აღდგენა წარმოადგენდა. მის ამ სწრაფვას ოქროს ურდოსთან დიდი ომიანობა მოჰყვა. XIV საუკუნის 80-იანი წლებიდან სწორედ თემურ-ლენგისა და ოქროს ურდოს დაპირისპირებამ განსაზღვრა საქართველოს ისტორია.

რა ხდებოდა ოქროს ურდოში თემურ-ლენგის გამოჩენამდე?

ოქროს ურდოს ყაენის, ჯანიბეგ-ხანის, სიკვდილის (1357 წ.) შემდეგ მისმა მემკვიდრემ ბერდი-ბეგმა ცოტა ხანს იმეფა. ის მოწამლეს, და ოქროს ურდოში ყაენის ტახტისთვის დაუნდობელი ბრძოლა დაიწყო. XIV ს.-ის 60-70-იან წლებში ოქროს ურდოს სათავეში რამდენიმე მმართველი შეიცვალა, თუმცა მათ წესრიგის აღდგენა და სიტუაციის გაკონტროლება ვერ შეძლეს. გამოჩნდნენ სხვა პრეტენდენტებიც ოქროს ურდოს ტახტზე: ყირიმიდან – ამირა მამაი, ასტრახანიდან – ხოჯა შარკისი (იგივე ხოჯა ჩერქეზი), ხოლო ხორეზმიდან – ბათო ყაენის ძმის, ორდას, შთამომავალი, ურუს-ხანი. იმის გამო, რომ რომ ეს უკანასკნელი სამეფო სახლის წარმომადგენლი იყო, 70-იანი წლების შუა ხანებში ოქროს ურდოს მმართველი ურუს-ყაენი გახდა. მალე მას დაუპირისპირდა ძმისშვილი, თოხთამიში. ეს უკა-

ნაცნელი დამარცხდა და თავი ჯერ სპარსეთს, შემდეგ კი შუა აზიას შეაფარა. შუა აზიაში ამ დროს უკვე თემურ-ლენგი მმართველობდა.

ლტოლვილი თოხთამიში თემურ-ლენგმა შეიფარა. ის ურუს-ყაენს უფრო დიდ სა-შოშროებად მიიჩნევდა, ვიდრე მის ძმისშვილს. თემურ-ლენგი თოხთამიშს რამდენჯერმე დაეხმარა, მაგრამ თოხთამიშმა ვერ შეძლო ურუს-ყაენის შვილების დამარცხება. ყოველ ჯერზე ის თემურის კარზე ბრუნდებოდა. თემურ-ლენგმა გადაწყვიტა, პირადად ელაშქრა ოქროს ურდოს ყაენის წინააღმდეგ. ამას დაემთხვა ურუს-ყაენის და მისი მემკვიდრის სიკვდილი და 1376-1377 წლებში თემურის დახმარებით თოხთამიში ოქროს ურდოში დამკვიდრდა. ის მთელ ტერიტორიას მაინც ვერ აკონტროლებდა, რადგან ურდოს დასავლეთ ნაწილში და ყირიმში ამირა მამაი მმართველობდა. სწორედ ეს მამაი დაამარცხა 1380 წელს მოსკოვის მთავარმა დიმიტრიმ კულიკოვოს ველზე, რომელიც მდ. დონის სანაპიროზე მდებარეობდა. ამ გამარჯვების შედეგად დიმიტრიმ მეტსახელი დონელი მიიღო. მამაი გაიქცა და მალე ის მოკლეს. ამის შემდეგ საქმეში ჩაერთო თოხთამიში, რომელმაც ერთგულების ფიცის დასადებად თავისთან დაიბარა რუსი მთავრები. ამაზე უარის თქმა ვერავინ, მათ შორის დიმიტრი დონელმაც, ვერ გაბედა. თუმცა თოხთამიშს გადაწყვეტილი ჰქონდა კულიკოვოს ველზე მონღოლთა დამარცხებისთვის შურისძიება. ამიტომ მან სუზდალის რუსი მთავრების დახმარებით 1382 წელს მოსკოვი აიღო და გაძარცვა. თოხთამიშის გაძლიერების შემდეგ მას ურთიერთობა გაუფუჭდა თემურ-ლენგთან.

1385-86 წლებში კავკასიის მთიანეთის და დასავლეთ კასპიისპირეთის გავლით თოხთამიშმა თავრიზისკენ ილაშქრა. აქ ის კავკასიონის გადასასვლელების, დარიალის ან დარუბანდის უღელტეხილის, გავლით უნდა მოხვედრილიყო. ყველა შემთხვევაში საქართველოს მეფესთან შეუთანხმებლად ეს ვერ მოხდებოდა. შესაძლოა, ქართველები მასთან ერთად ლაშქრობდნენ, რადგან ერთ-ერთი წყაროს ცნობით, თოხთამიშის ლაშქარში „ურწმუნოებიც“, ანუ ქრისტიანებიც იყვნენ. თუმცა, უფრო მოსალოდნელი მის ლაშქარში რუსების მონაწილეობაა, რადგან მათ, როგორც ოქროს ურდოს ყაენის, თოხთამიშის ვასალებს, ეს ევალებოდათ. ეს ლაშქრობა, ფაქტობრივად, თემურ-ლენგის წინააღმდეგ გალაშქრებას, მის სამფლობელოებში შეჭრას ნიშნავდა, რადგან მანამდე თემურ-ლენგმა ირანი თავრი-

ზამდე დალაშქრა და იქაურ მთავრებს ხარკი დააკისრა. 1386 წელს თემურ-ლენგმა დასავლეთ ირანში საპასუხო ლაშქრობა მოაწყო. მან თავრიზი დაიბრუნა და აქედან საქართველოსკენ დაიძრა. მკვლევართა აზრით, საქართველოს წინააღმდეგ გალაშქრებას ორი მიზეზი ჰქონდა: პირველი ის, რომ საქართველოს მეფე თოხთამიშის მოკავშირე იყო; მეორე – საქართველოზე გავლენის გავრცელებით, თემურ-ლენგი კავკასიონის გადასასვლელებს გააკონტროლებდა და ამით დასავლეთ ირანს ოქროს ურდოს ყაენის შემოსევებისგან დაიცავდა. პრინციში ეს იგივე სტარტეგია იყო, რასაც ილხანთა ყაენები ოქროს ურდოსთან დაპირისპირების დროს იყენებდნენ.

თემურ-ლენგმა ზაფხულის მიწურულს გარნისის, სურმალუს, ყარსის ციხეები აიღო და სამცხეში შეიჭრა, შემდეგ თრიალეთის გავლით გეზი თბილისისკენ აიღო და ალყა შემოარტყა ქალაქს. თემურ-ლენგმა თბილისი ალყის შემდეგ გვიან შემოდგომაზე აიღო. საქართველოს მეფე ბაგრატ V ცოლთან, ანასთან, და უმცროს ვაჟთან, დავითთან, ერთად ტყვედ ჩავარდა.

საქართველოს აღმოსავლეთის რაიონების დარბევის შემდეგ თემურ-ლენგი გამოსაზამთრებლად ყარაბაღში წავიდა და საქართველოს მეფეც თან გაიყოლა (თბილისიდან მან სამეფო ბიბლიოთეკაც წაიღო). დარბევას გადაურჩა საქართველოს ყმადნაფიცო შირვანი, რომლის შაჰი თემურთან დიდი საჩუქრებით გამოცხადდა და უბრძოლველად დანებდა. თემურმა ფაქტობრივად შეასრულა ის ძირითადი ამოცანა, რაც კავკასიის ლაშქრობისას ჰქონდა დასახული: ჩრდილოეთიდან სამხრეთში შემომავალი უღელტეხილების გაკონტროლება. მას მხოლოდ საქართველოს მეფის მოკავშირეობაზე დაყოლიებულა სჭირდებოდა. თემურ-ლენგის აზრით, მოკავშირეობის აუცილებელი პირობა ბაგრატის გამუსლიმება იყო. ყარაბაღში მყოფი ბაგრატ V პირობას დათანხმდა. თემურ-ლენგმა ის საქართველოს მეფედ დაამტკიცა და საქართველოში 12 000-იანი ჯარიც გამოაყოლა, რომლის მთავარი ფუნქცია, ალბათ, ოქროს ურდოს ყაენის მოსალოდნელი თავდასხმებისგან ქართველებთან ერთად დარიალის უღელტეხილის დაცვა იყო.

„იმ ბაგრატმა საიდუმლოდ შეუთვალა თავის შვილებს – გიორგის, კონსტანტინეს და დავითს, რომ ფარულად შეგებებოდნენ მას და დახმარებოდნენ თავიანთ შშო-

ბელს, რათა მას მოეხერხებინა, როგორმე ხელიდან გასხლტომოდა თემურს. ხოლო თავად მან ჩალათას ლაშქარი წაიყვანა და ვიწრო და უგზო ადგილზე მიიყვანა. უფლისწულებმა მათ გზა გადაუჭრეს, მახვილები იშიშვლეს და მრავალი მათგანი, როგორც ამბობენ, თორმეტ ათასზე მეტი, ამოწყვიტეს, შემდეგ მამა წაიყვანეს და თავიანთ ქვეყანაში დაბრუნდნენ.¹³⁹⁶ ადრეულ გაზაფხულზე თემურ-ლენგმა საქართველოში საპასუხო ლაშქრობა მოაწყო, თუმცა დაპყრობა ვერ შეძლო. ამას თოხთამიშის შირვანისკენ გამოლაშქრებამ შეუშალა ხელი. მკვლევართა აზრით, ამ შემთხვევაშიც საქართველოს მეფე ოქროს ურდოს ყაენთან შეთანხმებულად მოქმედებდა. თოხთამიშის ეს ლაშქრობა თემურ-ლენგის ვაჟმა, მირანშაჰმა მოიგერია, თავად თემურ-ლენგი კი სასწრაფოდ შუა აზიაში გაბრუნდა, რადგან იქაც ახალ პრობლემას ეჩინა თავი: თოხთამიშს სამხედრო მოქმედება შუა აზიაშიც დაეწყო. თემურ-ლენგმა შეძლო ბუხარასთან თოხთამიშის დამარცხება, რის შემდეგაც თოხთამიში ოქროს ურდოში გაიქცა.¹³⁹⁷

1391 წელს თემურ-ლენგმა საპასუხოდ დალაშქრა ოქროს ურდო მდ. ვოლგამდე. თოხთამიში ეგვიპტის მამლუქ სულთანთან და ოსმალეთის სულთანთან ბაიაზეთ | ერთად შეეცადა კოალიციის ჩამოყალიბებას, მაგრამ უშედეგოდ, რადგან – თოხთამიშის გარდა – დანარჩენები თემურ-ლენგს დიდ საფრთხედ არ განიხილავდნენ.

მომდევნო წლიდან თემურმა ხელახლა დაიწყო ირანზე ლაშქრობები, რადგან მთავრები იქაც განმდგარიყვნენ და აღარ ემორჩილებოდნენ. ლაშქრობები ასევე განაახლა კავკასიის მიმართულებითაც. 1394 წელს გაზაფხულსა და შემოდგომაზე თემურ-ლენგმა საქართველოში ორჯერ ილაშქრა: პირველად – საქართველოს სამხრეთში, სადაც მისმა სარდლებმა სამცხე დაარბიეს, ხოლო მეორედ – შემოდგომაზე, თრიალეთის და ქვემო ქართლის გავლით არაგვის ხეობაში, რათა დარი-ალის გადასავლელი დაეკავებინა. ამ ლაშქრობას უკვე თავად ხელმძღვანელობდა. თემურ-ლენგმა მიზანს ვერ მიაღწია, მაგრამ საქართველოს მძიმე დარტყმა მიაყენა და გზად ყველაფერი გაანადგურა. საქართველოს მეფე ამ დროს უკვე გიორგი VII იყო.

¹³⁹⁶ თომა მეწოფეცი, ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა, 1987

¹³⁹⁷ Bertold Spuler, Die Goldene Horde, 1223-1502, Wiesbaden, 1965.

1395 წლის გაზაფხულზე თოხთამიში საკუთარი ძალებით შეეცადა კავკასიისკენ გაჭრას და მდ. თერგზე გამაგრდა, თუმცა თემურ-ლენგმა შეწყვიტა ლაშქრობა სირიაში და ისევ საქართველოსკენ დაიძრა. აქ მან ჯერ თოხთამიშის მოწინავე ჯარი გაანადგურა, შემდეგ კი 14 აპრილს მდ. მტკვართან მისი ძირითადი ლაშქარიც დაამარცხა. ამის შემდეგ გააგრძელა ჩრდილოეთით ლაშქრობა, აიღო ასტრახანი, ყირიმი და ოქროს ურდოს დედაქალაქი სარაი-ბერქე. ოქროს ურდოს ხანად თემურ-ლენგმა თემურ-ქუთლუგი დასვა. თოხთამიში ლიტვის მთავართან, ვიტოვტ დიდთან გაიქცა. ლიტველები მას დაეხმარნენ, მაგრამ მოგვიანებით 1399 წელს ვორსკლასთან ბრძოლაში თოხთამიში და ლიტველები ოქროს ურდოს ახალ ყაენთან ბრძოლაში დამარცხდნენ. ამის შემდეგ თოხთამიში ისტორიის ასპარეზიდან ქრება. მისი მომხრე მონღოლების ნაწილი საცხოვრებლად ლიტვაში დარჩა – 1410 წელს მათ მონაწილეობა მიიღეს ცნობილ ტანენბერგის, იგივე გრიუნვალდის, ბრძოლაში, სადაც პოლონეთის მეფემ ვლადისლავ II იაგაილომ და ლიტვის მთავარმა ვიტოვტმა ტევტონთა ორდენის¹³⁹⁸ გერმანელი რაინდები¹³⁹⁹ დაამარცხეს.

1398 წელს თემურ-ლენგმა ინდოეთში ილაშქრა. მან დელის სულთანი დაამარცხა, დელი აიღო და მომდევნო წელს მდ. განგამდე მიაღწია. აქედან დიდი ნადავლით სამარყანდში დაბრუნდა. თემურ-ლენგის მოუცლევლობით ისარგებლეს ირანის, კავკასიის და მცირე აზიის მმართველებმა და მის წინააღმდეგ მოქმედება დაიწყეს. თემურის ვაჟი, მირანშაჰი, რომელიც მამის არყოფნისას ამ მხარეს მართავდა, აჯანყებულებთან რამდენჯერმე დამარცხდა, მათ შორის საქართველოს მეფესთანაც გიორგი VII. გიორგის დახმარება სთხოვეს ჯალაირიანთა ბატონიშვილმა თაჰერმა, რომელიც ალინჯის ციხეში ალყაში იყო გამოკეტილი, და შაქის მმართველმა. გიორგი შაქის მმართველთან ერთად გაემართა ალინჯის ციხისკენ, თაჰერი გაათავისუფლა და საქართველოში წამოიყვანა. მირანშაჰმა სასწარაფოდ გაგზავნა ჯარი, თუმცა გიორგიმ ისიც დაამარცხა. თემურ-ლენგის წინააღმდეგ ასე-

¹³⁹⁸ ტევტონთა ორდენი – გერმანელების მიერ დაარსებული სასულიერო-რაინდული ორდენი.

¹³⁹⁹ Bertold Spuler, Die Goldene Horde, 1223-1502, Wiesbaden, 1965.

ვე კავშირი შეკრეს ყარა ყოინლუს¹⁴⁰⁰ მმართველმა ყარა იუსუფმა და ოსმალეთის სულტანმა ბაიაზეთ I. თავის დროზე თემურის მიერ დამარცხებულმა ყარა იუსუფმა თავი ბაიაზეთთან შეაფარა. თემურ-ლენგმა ოსმალეთის სულტანს ყარა იუსუფის გადაცემა მოსთხოვა, რაზეც დამცინავი უარი მიიღო. სამარყანდში დაბრუნებული თემურ-ლენგი 1399 წელს ირანისკენ გამოემართა. აქედან ის ოსმალეთის დალაშქვრას აპირებდა, მაგრამ ჯერ საქართველოს საკითხი უნდა მოეგვარებინა. 1399 წელს ის ჯერ ყარაბაღში დაბანაკდა, იქიდან კი კახეთ-ჰერეთში შეიჭრა. ამ ლაშქრობამაც გამანადგურებელი შედეგები მოუტანა საქართველოს: გაიჩეხა ვენახები, ხეხილის ბაღები, მოლაშქრეებმა დიდი რაოდენობით წაიყოლეს საქონელი და ცხვარი.

მომდევნო წელს თემურ-ლენგმა მეფეს, გიორგი VII, ელჩი გამოუგზავნა წერილით, სადაც ეწერა: „მე ვარ მეფე შენი და მოვედ ჩემდა და შემომირიგდი, და მოგცემ საბოძვარსა მრავალსა და დიდად პატივ-გცემ; და უკეთუ არა მორჩილ მექნები, უბრძანებ ლაშქართა ჩემთა და მოვაოხრებ სრულიად ქუეყანასა შენსა“. და ვითარცა მიიწია მოციქული მეფისა გიორგისა წინაშე, ესრეთ უპასუხა მეფემან გიორგი მოციქულსა მას, ვითარმედ: მე მეფისა შენისა უმცირესი არა ვარ, და არცა ძალ-უც მოოხრება ქუეყნისა ჩემისა და, ვინათგან უთქუამს, უკეთუ არა აღასრულოს საქმე ესე, იყოსცა დიაცი და არა კაცი¹⁴⁰¹. როდესაც თემურის გაგზავნილი დესპანი ამ პასუხით დაბრუნდა, თემურ-ლენგი სასტიკად განრისხდა და ქართველი მეფის შესაბამისად დასჯა გადაწყვიტა. თემურ-ლენგი საქართველოში შემოიჭრა. მან ბრძანა „სადგომ-საცხოვრებლები გაენადგურებინათ, ხეები და ყანები ძირიანად მოეთხარათ“¹⁴⁰². გიორგი შემოსეულ მტერს მომზადებული დახვდა. გადაწყვეტი ბრძოლა გოგჩის ტბასთან მოხდა. მეფის გვერდით მისი ძმები კონსტანტინე და

¹⁴⁰⁰ ყარა ყოინლუ – თურქ.: ყარა – შავი და ყოინ – ცხვარი; შავბატკნიანები, მათ დროშაზე გამოსახული შავი ცხვრის მიხედვით. ოღუზი თურქმანული მომთაბარე ტომების გაერთიანება, რომლებიც თავდაპირველად სახლობდნენ ვანის ტბის სამხრეთით; XV საუკუნის დასაწყისში შექმნეს ფეოდალური სახელმწიფო აზერბაიჯანსა და დასავლეთ ირანში.

¹⁴⁰¹ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, 1959.

¹⁴⁰² კ. ტაბატაძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე, 1974.

დავითი იბრძოდნენ. გიორგიმ ჯარი ისე განალაგა, რომ ქარი ქართველებს ზურგიდან უბერავდა, ხოლო მტვერს სახეში მოწინააღმდეგეს აყრიდა. ქართველებმა მტრის მოწინავე ჯარი დაამარცხეს, მაგრამ სალამოსკენ დაილაღნენ. თემურ-ლენგმა ბრძოლაში რეზერვი ჩართო და გიორგი VII იძულებული გახდა, უკან დაეხია. ქართველთა ჯარმა თავი სიმაგრეებს და მთას შეაფარა. თემურ-ლენგმა ქვემო ქართლი გამოიარა და თბილისი აიღო. შემდეგ მისი ლაშქარი მთელ ქართლსა და ქართლის მთიანეთს მოედო და ქვეყნის აოხრება დაიწყო. სომეხი მემკვიდრე თომა მეწოფელი წერს: „მათ (თემურის ჯარმა) ცეცხლითა და მახვილით გაიარეს იბერთა ქვეყანა, გაანადგურეს ეკლესიები. მწყურვალე და შშიერი ტყვეები ჩვენს ქვეყანაში მოიყვანეს შიშვლები და ფეხშიშველები, თითოეულ ჩალათაელ (თემურის) მეომარს 20 ტყვე ჰყავდა; მათი უმეტესობა გზაში დაიღუპა. მომაკვდავ ტყვეებს ქვით თავებს უხეთქავდნენ, ცოცხლები რომ არ დარჩენილიყვნენ... ყველაფერი ეს ჩვენი თვალთ ვნახეთ და ჩვენი ყურით მოვისმინეთ“⁴⁰³. გიორგი იძულებული გახდა, დასავლეთ საქართველოში გადასულიყო. ეს თემურ-ლენგის ყველაზე დამანგრეველი ლაშქრობა იყო. 1400 წლის გაზაფხულზე მარტო ქვემო ქართლში 15 ციხე აიღო (ბირთვისის გამოკლებით). აიღო თბილისიც. შემდეგ მუხრანში დაბანაკდა, ქსნის ხეობა დაარბია, გორი, რკონის და ქვათახევის მონასტრები დააქცია, სამცხე ააოხრა, ტაოში შეიდი ციხე, – მათ შორის ფანასკერტი, – აიღო და ნი ათასზე მეტი ტყვე წაიყვანა.

ამის შემდეგ თემურ-ლენგი საქართველოდან გავიდა და ოსმალეთთან ომისთვის მზადება დაიწყო. გიორგი აღმოსავლეთში გადმოვიდა. აქედან თემურ-ლენგთან შამქორში დიდი ძღვენით გაგზავნა ელჩობა. ელჩობის სათავეში ჩაუყენა საკუთარი ძმა, კონსტანტინე, რომელმაც მტერს დაზავება შესთავაზა. თემურმა ელჩობა კარგად მიიღო. მისთვის დაზავება ხელსაყრელი იყო, რადგან ბაიამეთთან ომის დროს ზურგში მოწინააღმდეგე არ აწყობდა. ქართველებს თემურთან დიდი ძღვენი მოუტანიათ – ხელოსნური ნაწარმი, ცხენები, სანადიროდ გაწვრთნილი ცხოველები. გაფორმდა ხელშეკრულება შემდეგი პირობებით: 1) საქართველო ხარკს გადაიხდიდა; 2) პირველი მოთხოვნისთანავე დადგენილი რაოდენობის ჯარს გამოიყვანდა; 3) ქარავნებისთვის გზებს არ ჩაკეტავდა; 4) ქართველები თავის ქვე-

⁴⁰³Фома Мецопсий, История Тимур-Ланка, Бaku, 1957.

ყანაში მუსლიმებს არ შეავიწროებდნენ; 5) მუსლიმურ ქვეყნებში ქრისტიანულ წესებს აშკარად არ შეასრულებდნენ; 6) სანაცვლოდ საქართველომ თემურისგან უსაფრთხოების აღთქმა მიიღო. ამ აღთქმის მიუხედავად, საქართველოს დატოვებისას, თემურმა თორთუმის ციხე აიღო და 200 ქართველი მეციხოვნე ამოჟლიტა. თორთუმის ციხე თავას ეკუთვნოდა (მისი გვარი ცნობილი არ არის). თუმცა ის ამ დროს იქ არ იმყოფებოდა და, როგორც თემურის ისტორიკოსები გადმოგვცემენ, ციხისთავი გორჯიბეგი იყო. მათივე თქმით, მეციხოვნეები თავს ესხმოდნენ და ძარცვავდნენ მუსლიმ ვაჭრებს. თემურმა რამდენიმე სარდალი გაგზავნა ამ ციხის ასაღებად. სარდლებმა მეციხოვნეებს დანებების სანაცვლოდ უვნებლობა შესთავაზეს. ქართველები არ დამორჩილდნენ და ხუთ დღეს გაუმკლავდნენ. ხუთი დღის შემდეგ თორთუმის ციხე დაეცა და ცოცხლად დარჩენილი ქართველები თემურის მოლაშქრეებმა დახოცეს.¹⁴⁰⁴

საქართველოს საკითხის მოგვარების შემდეგ თემურ ლენგი დიდი ჯარით სულტნის ბაიაზეთ I და ყარა იუსუფის წინააღმდეგ გაემართა. მან მცირე აზიის რამდენიმე ციხესიმაგრე, ასევე სირიის ქალაქები, მათ შორის – დამასკო, დაიკავა. სირია იმ დროს ეგვიპტის სულტნის, ფარაჯ ალ-ნასირის ხელში იყო. თემურმა მის წინააღმდეგ იმიტომ ილაშქრა, რომ წინამორბედმა ეგვიპტის სულტანმა, ბარკუკმა ჯერ კიდევ 1393 წელს თემურ ლენგის მიერ გაგზავნილი ელჩი მოკლა. ეგვიპტეში ლაშქრობის შემდეგ ის ბაიაზეთისკენ გაემართა.

ბაიაზეთ I კარგი მხედართმთავარი იყო. ბრძოლის დროსაც გადაწყვეტილებებს უცებ იღებდა და სწრაფად მოქმედებდა. ამის გამო მას ილდირიმი – „ელვისებური“ უწოდეს. ის განაგრძობდა მამის პოლიტიკას ბალკანეთში. ბაიაზეთის ხელმძღვანელობით ოსმალეთის ლაშქარმა დაიპყრო სერბეთი, მაკედონია, 1393 წელს კი – ბულგარეთი, რომელიც XII საუკუნის ბოლოდან დამოუკიდებელი იყო. მომდევნო წელს ალყა შემოარტყა კონსტანტინოპოლს. სულტანმა ის ვერ აიღო, რადგან ვერ შეძლო ცნობილ ოქროს რქის ყურეში შესვლა, საიდანაც ვენეციელები და გენუელები კონსტანტინოპოლს ხომალდებიდან სურსათითა და იარაღით ამარაგებდ-

¹⁴⁰⁴ კ. ტაბატაძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე, 1974.

ნენ.¹⁴⁰⁵ ამის მიუხედავად, ბიზანტიის იმპერატორი მანუელ II იძულებული გახდა, ბაიზეთთან არახელსაყრელი შეთანხმება გაეფორმებინა: კონსტანტინოპოლის მუსლიმური მოსახლეობისთვის ისლამური სასამართლო დააწესა; მათთვის ქალაქის ფარგლებში ცალკე კვარტალი გამოჰყო; გალათას პორტის ნახევარი, რომელიც ოქროს რქის ყურის მოპირდაპირე სანაპიროზე მდებარეობდა, ოსმალებს გადასცა, სადაც მათ ექვსიათასიანი გარნიზონი ჩააყენეს. ბაიზეთის ასეთმა წარმატებებმა ევროპაში დიდი შეშფოთება გამოიწვია. ევროპელი მეფე-მთავრები და რაინდები უნგრელების მეფის, სიგიზმუნდის, მოწოდებას გამოეხმაურნენ და ოსმალების წინააღმდეგ ჯვაროსნული ლაშქრობა დაიწყეს. ბურგუნდიის ჰერცოგმა ჟან მამაცმა, რომელიც იმავდროულად საფრანგეთის მეფის ბიძა იყო, მონაწილეობა მიიღო ამ ლაშქრობაში. ბურგუნდიის ჯარს სათავეში ჩაუდგა ჰერცოგის ვაჟი, ნევერის გრაფი. სიგიზმუნდის არმიაში საბრძოლველად ჩამოვიდნენ რაინდები ინგლისიდან, შოტლანდიიდან, ფლანდრიიდან, ლომბარდიიდან, სავოიიდან, გერმანიიდან; გარდა ამისა, ლაშქრობაში მიიღეს მონაწილეობა დაქირავებულებმა პოლონეთიდან, ბოჰემიიდან, იტალიიდან და ესპანეთიდან. შეიძლება ითქვას, რომ ისტორიაში უკანასკნელად ერთად შეიკრიბა ევროპელი რაინდების ელიტა, რათა ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობა მიეღოთ. 1396 წლის ზაფხულში რაინდების არმია უნგრეთში, ბუდაში შეიკრიბა. მათ მხარს უმაგრებდა შავ ზღვაში, მდ. დუნაის შესართავთან, განლაგებული ჰოსპიტალიერების, გენუელების და ვენეციელების ფლოტი. თავიდან ევროპელთა ლაშქარმა წარმატებას მიაღწია – ოსმალებმა სერბული ქალაქი ნიში დაკარგეს. ჯვაროსნები შემდეგ ბულგარეთში გადავიდნენ და ქალაქ ნიკოპოლს ალყა შემოარტყეს. ალყის შემორტყმიდან მეთექვსმეტე დღეს ქალაქთან თავად სულტნის მეთაურობით ოსმალების არმია გამოჩნდა. ბრძოლა ბაიზეთის უპირატესობით წარიმართა და ევროპელი რაინდების უმეტესობა ან დაიღუპა, ან ტყვედ ჩავარდა. მხოლოდ სიგიზმუნდმა და ჰოსპიტალიერების მაგისტრმა მოახერხეს გაქცევა. ამ გამარჯვების შემდეგ სულტანმა კონსტანტინოპოლის ალყა გააგრძელა (კონსტანტინოპოლის ალყა კიდევ ექვს წელიწადს გრძელდებოდა). მანუელ II დახმარების სათხოვნელად ევროპაში გაემგზავრა: ჯერ იტალიურ ქალაქებს – ვენეციას, მილანს, ფლორენციას სთხოვა დახმარება; შემდეგ საფრანგეთში ჩავიდა, იქიდან ინგლისში, ბოლოს კი ისევ

¹⁴⁰⁵ Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium*, Yale University Press, 2015.

საფრანგეთში დაბრუნდა, მაგრამ ამ მცდელობებმა უშედეგოდ ჩაიარა.¹⁴⁰⁶ ქალაქის დაცემა თითქმის გადაწყვეტილი იყო, მაგრამ ამ დროს მცირე აზიაში თემურ-ლენგი გამოჩნდა. თემურ-ლენგმა ბაიაზეთს ყარა-იუსუფის გადაცემა მოსთხოვა, რაზეც დამცინავი და შეურაცხყოფილი პასუხი მიიღო. გადამწყვეტი ბრძოლა ამ ორ დიდ მხედართმთავარს შორის 1402 წლის ზაფხულში ანგორასთან (ანკარასთან) მოხდა. ბრძოლა თემურ-ლენგის უპირატესობით წარიმართა. მან მეტოქის მარჯვენა ფრთაზე მებრძოლი, ბაიაზეთის უფროსი ვაჟის, სულეიმანის კავალერია დაამარცხა და ოსმალთა არმიას ალყა შემოარტყა. თავად ბაიაზეთი იანჩირებთან ერთად საღამომდე გმირულად იბრძოდა, თუმცა დამარცხდა და ტყვედ ჩავარდა. გადმოცემის თანახმად, თემურს დატყვევებული ბაიაზეთი რომ დაუნახავს, სიცილი დაუწყია. შემდეგ ბოდიში მოუხდია, უნებურად მომივიდაო: „ღვთის წინაშე ქვეყანა როგორ უფასო არის, რადგან ჩემისთანა კოჭლმა და თქვენისთანა ელამმა ცუდ საქმეზე ორასი ათასი კაცი შევაკალით“.¹⁴⁰⁷ თემურ-ლენგს ბაიაზეთი რვა თვის განმავლობაში ტყვეობაში ჰყავდა. არსებობს რამდენიმე ლეგენდა იმ შეურაცხყოფებზე, რასაც ბაიაზეთს აყენებდნენ: ღამით ბაიაზეთი ჯაჭვით იყო შებორკილი; მას თემური თავის ფეხის სკამად იყენებდა; ბაიაზეთის ცოლი, სერბი დესპინე აიძულეს, შიშველი მომსახურებოდა სუფრას, სადაც მისი ყოფილი ბატონი და თემური ერთად ისხდნენ. ეს შეურაცხყოფა ბაიაზეთმა ვერ აიტანა და რვა თვის ტყვეობის შემდეგ – ზოგი ცნობით – სისხლი ჩაეცა თავში, ზოგი ცნობით კი – თავი მოიწამლა. ოსმალეთის იმპერია თემურმა მის ოთხ ვაჟს სულეიმანს, მეჰმედს, ისას და მუსას გაუყო. ამის შემდეგ, თემურმა მცირე აზიაში ქრისტიანების უკანასკნელი დასაყრდენი, ჰოსპიტალიერთა ორდენის ციხესიმაგრე, ეგეოსის ზღვის სანაპიროზე მდებარე სმირნა (თან. იზმირი) აიღო. გადარჩენილი ჰოსპიტალიერების ნაწილმა მოასწრო საკუთარ გალერებზე ასვლა და კუნძულ როდოსზე გაქცევა.¹⁴⁰⁸

1403 წლის გაზაფხულზე თემურ-ლენგი უკანასკნელად, მერვედ შემოიჭრა საქარ-

¹⁴⁰⁶ История Византии, том 3, 1967.

¹⁴⁰⁷ სარგის კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოამბე, წიგნი II, 1925. ბაიაზეთ I დაბადებიდან ელაში იყო.

¹⁴⁰⁸ John Patrick Douglas Balfour, Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire, 1977.

თველოში. ამ ლაშქრობის მიზეზი გიორგისა და თემურ-ლენგს შორის დადებული ხელშეკრულების შეუსრულებლობა იყო. გიორგიმ დიდი ძლევით ელჩობა გააგზავნა თემურთან ძმის, კონსტანტინეს მეთაურობით. ქართველთა მეფე შშვიდობას ითხოვდა და ადრე ნაკისრ ვალდებულებების შესრულებას აღუთქვამდა. თემურმა აღარ დაუჯერა მას და აღმოსავლეთ საქართველოს აოხრება დაიწყო. თემურ-ლენგმა შეძლო მანამდე აუღებული ბირთვისის ციხის აღება. აქ გამაგრებული იყო თორელი¹⁴⁰⁹ და მისი ოცდაათი აზნაური ოჯახებით. მათ გარდა ციხესიმაგრეს ასორმოდ ათი მეციხოვნე იცავდა. ბირთვისის ციხეს თემურის ისტორიკოსი შარაფ ად-დინ ალი იაზღი ასე ახასიათებს: „გურჯისტანში ორ ხეობას შორის არის მთა, ოთხივე მხრიდან ციცაბო... მის წინა დგას სხვა მთა, უფრო მაღალი, რომელზეც მხოლოდ თოკებით და კიბეებით თუ ახვალ. ამ მთისკენ მხოლოდ ერთი გზა მიემართება. მის გარშემო არ არის ადგილი, სადაც ჯარი განლაგდება. სწორედ ამ მთაზე იყო აგებული ერთი ციხე. ციხის შიგნით ამოჭრილი იყო ღრმა ტყე, რომლებიც წვიმის წყლით ივსებოდა. მისი მმართველი ქართველებს შორის დიდი კაცი იყო. ის ოცდაათ აზნაურთან და მეციხოვნეებთან ერთად ციხე-სიმაგრეში გამაგრდა. სურსათის, ღვინის და იარაღის მარაგი საკმაოდ ქონდა, ასევე დიდი რაოდენობა ღორებისა და ცხვრების.“¹⁴¹⁰

ციხის ალყა თითქმის ოც დღეს გაგრძელდა. ბირთვისი სამი მხრიდან ციცაბო კალთებით იყო დაცული, ხოლო იმ მხარეს, საიდანაც ციხისკენ მხოლოდ ერთი გზა მიემართებოდა, როგორც წყაროები გადმოგვცემენ, ას კაცზე მეტი ვერ დაეტეოდა. ამიტომ ციხეს დიდი ჯარი ვერ შეუტევდა და მეციხოვნეებს მოწინააღმდეგის მოგერიება არ უჭირდათ. თემურ-ლენგმა ბირთვისის გარშემო სამი პატარა ციხე ააგო. ერთი ციხისკენ მისასვლელ გზაზე იდგა. იქ სამი ათასი კაცი ეტეოდა და იმ შემთხვევისთვის იყო გათვლილი, თუ თემური ციხეს დროულად ვერ აიღებდა, ციხეში განთავსებული გარნიზონი ბირთვისის დამცველებს უყარაულებდა და ციხიდან არ გამოუშვებდა. როცა, ადრე თუ გვიან სურსათ-სანოვაგე ამოიწურებო-

¹⁴⁰⁹ თორელი – განვითარებული შუა საუკუნეების საქართველოში დიდ აზნაურთა საგვარეულო.

¹⁴¹⁰ Шериф Ад-Дин Йезди. Книга побед. http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Serefeddin_2/frame-text10.htm

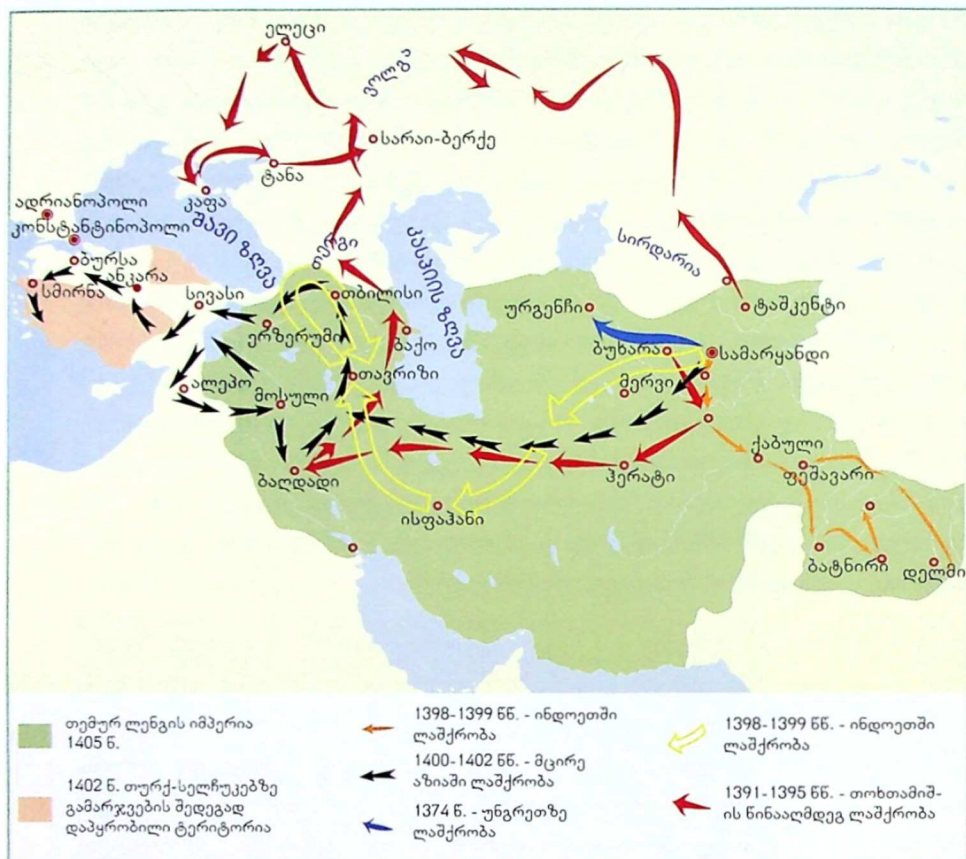
და, ციხის დამცველები იძულებულები გახდებოდნენ, დანებებულიყვნენ. ამ სამი ციხიდან დაიწყო ბირთვისის ყოველდღიურად ქვის ჭურვებით დაბომბვა. ამის შემდეგ, თემურის ჯარში მყოფი ერთ-ერთი მეომარი, რომელსაც მთაში ბრძოლის გამოცდილება ჰქონდა, ღამით თითქმის მიუვალ ციცაბო კლდეზე აცოცდა, ციხეში გადაძვრა და თავის ყოფნის დასადასტურებლად იქიდან თხა ჩამოიყვანა. თემურმა ლოდსატყორცნებით რამდენიმე დღის განმავლობაში ციხის სადღელამისო დაბომბვა დაიწყო. ამით ციხის დამცველებს დასვენების საშუალებას არ აძლევდა. ერთ ღამეს ქვების და ლოდების სროლა შეწყდა. გადღლილმა მეციხოვნეებმა დაიძინეს. ამით ისარგებლეს მოალყეებმა და 52 მოხალისე კლდეზე ჩუმად აიპარა, ციხეში გადავიდა და ჭიშკარი გახსნა. 12 აგვისტოს თემურმა ბირთვისი აიღო. ციხის დამცველების უმეტესობა ბრძოლების დროს დაიღუპა, გადარჩენილები სიკვდილით დასაჯეს, მათი ოჯახები კი თემურ-ლენგმა თავის მეომრებს აჩუქა. ამის შემდეგ თემურ-ლენგმა გადაწყვიტა დასავლეთ საქართველოში ელაშქრა, ხადაც თავს საქართველოს მეფე აფარებდა. სექტემბერ-ოქტომბერში მისმა ჯარმა ქუთაისამდე მიაღწია. აქაც თემურ-ლენგი ანადგურებდა ბალ-ვენახებს, ეკლესი-ა-მონასტრებს; მისი ისტორიკოსებისვე ცნობით, იმერეთში შვიდასამდე სოფელი, დაბა და მონასტერი დაანგრის. თუმცა თემურ-ლენგმა გიორგი VII შეპყრობა ვერ მოახერხა. გიორგიმ მას კვლავ დაზავება შესთავაზა. თემურ-ლენგს სარდლებმა ომის დასრულება და სამარყანდში დაბრუნება ურჩიეს: „ტყეში ერთი მოუხმარებელი ქვეყანა არისო. მიხვალ, გაგექცევისო (გიორგი) და როსაც წამოხვალ, ისევ ჩამოვალ და თავის ქვეყანას დაიჭერსო; ამდენი ქვეყანა დაგიპყრია და ამდენს სხვა ქვეყანაზე არ გავრჯილვართო და არც ამდენი ლაშქარი ვინმეს დაუხოციაო რომ აქ ამოგვიწყდო... გიორგი მეფე ხარაჯას იძლევა და შენს კარზე იმიტომ ვერ მოვა, რომ ბევრჯერ თავს დაგსხმია და მრავალი ლაშქარი ამოგიხოცაო. გეაქებით ხელმწიფეს, რომ გიორგი მეფის შენაცოდები ჩვენ გვაპატიოთო, ჯიზია და ბეგარა დავადოთ და ამ უსარგებლოს ტყეებში თქვენი ლაშქარი არ ჩახოცოთო... ხელმწიფემ შირვანის ბატონი შეიხ იბრეიმ მოიხმო და მერჯულეთ ჰკითხა: გიორგი მეფე ჯაზიას და ბეგარას იძლევათ, მაგრამ მუსლიმი არ გახდება და არც ჩემს კარზე მოვაო; სამართალი და სჯული მუჰამედისა რას ბრძანებსო? მერჯულეთ ასრე მოახსენეს; თუ ჯაზიას მოგცემსო და მუსლიმებს არას აწყენინებსო, ნურც მოჰლავთო და ნურც მასზე ილაშქრებთო. რა ეს მერჯულეთაგან ხელმწიფემ გაიგონა,

შირვანის მეფეს უბრძანა – თქვენ რას იტყვითო... და თემურს გიორგი მეფეზედ იმერეთს გალაშქრება შეიხ იბრეიმ შირვანის ბატონმან დაუშალა და იპატივა. ელჩები დააბრუნა და გიორგი მეფეს წინგნი მისწერა“.¹⁴¹¹ გიორგიმ დიდი ძლევნი გამოუგზავნა თემურს, თემურმა კი მასთან ზავი დადო: საქართველოს მეფე ხარკს გადაიხდიდა და ომების პერიოდში სამხედრო ბეგარას შეასრულებდა; თემურ-ლენგმა, როგორც ჩანს, აღარ მოისურვა დასავლეთ საქართველოში ბრძოლის გაგრძელება – ზამთარი ახლოვდებოდა, დასავლეთ საქართველოში შესაბამისი ინფრასტრუქტურა (ქალაქების და სოფლების დამაკავშირებელი გზები) და მისი ჯარის სამყოფი სურსათი არ არსებობდა. ამას თუ დავუმატებთ დასავლეთ საქართველოსთვის დამახასიათებელ გეოგრაფიულ გარემოს (გაუვალი ტყეები და კოლხეთის დაბლობის ჭაობები), რაც მის ჯარს ეპიდემიების გავრცელების საშიშროებას უქადდა, გასაგები გახდება თემურ-ლენგის მოტივაცია, დროზე დაესრულებინა ეს საომარი კამპანია. დაზავების შემდეგ თემურ-ლენგი აღმოსავლეთ საქართველოში, თბილისში გადავიდა და აქედან სამარაყანდში დაბრუნდა. ეს იყო საქართველოში მისი უკანასკნელი ლაშქრობა.

რატომ ილაშქრა თემურ-ლენგმა საქართველოში რვაჯერ? ამ კითხვას, შესაძლებელია, სხვადასხვა პასუხი გავცეს. პირველი ოთხი ლაშქრობის დროს მისი მოტივაცია გასაგები იყო, რადგან ქართველი მეფეები ჯერ ბაგრატ V, შემდეგ კი გიორგი VII ოქროს ურდოს თოხთამიშ ხანის მოკავშირეები იყვნენ, და თემურს სურდა თავის ირანული სამფლობელოების ჩრდილოეთის საზღვრების დაცვის უზრუნველყოფა. ნიშანდობლივია, რომ მეოთხე ლაშქრობისას მან აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი, არაგვის ხეობა დალაშქრა, ანუ სწორედ ის ხეობა, სადაც დარიალის კარიდან მომავალი გზა გადიოდა.¹⁴¹² თუმცა შემდგომ ლაშქრობებს ზოგი მკვლევარი ქართველი მეფის არასწორ პოლიტიკას უკავშირებს, ზოგი თემურ-ლენგის დამპყრობლურ ჩვევას, ზოგიერთი კი – ორივეს ერთად.

¹⁴¹¹ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია.

¹⁴¹² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. III, თხზ. 12 ტომად, ტ. III, 1982; დ. კაციტაძე, საქართველო XIV-XV საუკუნეთა მიჯნაზე (სპარსული და სპარსულენოვანი წყაროების მიხედვით), 1975.



თემურ-ლენგის ლაშქრობები

სამარყანდში დაბრუნებულმა თემურ-ლენგმა ცოტა ხანი დაისვენა და შემდეგ ჩინეთის დაპყრობა გადაწყვიტა. ლაშქრობა 1405 წლის თებერვალში დაიწყო, მაგრამ გზაში ციებ-ცხელება დაემართა და გარდაიცვალა. თემურის მემკვიდრეებს შორის პირველობისთვის დაპირისპირება და ბრძოლა დაიწყო. ამ ბრძოლაში ჩართული იყვნენ: მისი ვაჟები – მირანშაჰი და შაჰრუხი, შვილიშვილები – მირმუჰამედი (ადრე დაღუპული ომარის შვილის შვილი), ხალილ-სულტანი და ომარ-



თემურ-ლენინის მავზოლეუმი სამარყანდში

-მირზა (მირანშაჰის შვილები). დაპირისპირებაში ასევე ჩაერთო ყარა ყოინლუს ბელადი ყარა იუსუფი, რომელთანაც ბრძოლაში 1408 წელს დაიღუპა მირანშაჰი. ყარა იუსუფმა ასევე დაამარცხა ჯალაირიანთა უკანასკნელი სულტანი აჰმადი და 1410 წლიდან აზერბაიჯანში, სომხეთსა და არაბეთის ერაყში შავბატკნიანთა სახელმწიფო შექმნა. ირანის დიდ ნაწილში ამ პერიოდში შაჰრუხი განმტკიცდა. თემურ-ლენგის გარდაცვალებამ ცვლილებები გამოიწვია ოსმალეთშიც. ქვეყანა ისევ გამთლიანდა. ძმებს შორის გამარჯვებულმა მეჰმედ I (1413-1421) რვა წელიწადში იმპერიის აღდგენა შეძლო.

თემურის სიკვდილით თავდაპირველად მეფემაც, გიორგი VII, იხეირა. მან განჯა და ნახიჩევანი დალაშქრა, ომარ-მირზას გამოგზავნილი ჯარი დაამარცხა, მაგრამ 1407 წელს შავბატკნიანებთან ბრძოლაში დაიღუპა. გიორგი VII ტახტზე მისმა ძმამ, კონსტანტინე I, შეცვალა, მაგრამ დიდხანს არ უმეფია. 1412 წელს ყარა იუსუფმა საქართველოს მოკავშირე შირვანშაჰ იბრაჰიმის წინააღმდეგ გაილაშქრა. კონს-

ტანტინე ორ ათასი კაციტ მის დასახმარებლად გაემართა, მაგრამ ჩალალანთან (მდ. მტკვრის სანაპიროზე) მოკავშირეები დამარცხდნენ. შირვანშაჰი და საქართველოს მეფე თავისი სამასი აზნაურით ტყვედ ჩავარდნენ. „რაკი შირვანელები სუსტად იბრძოდნენ, ყარა-იუსუფმა მათ არა ავნო რა, ხოლო დატყვევებული ქართველები დახოცეს. კონსტანტინეს ფირ-ბუდაყმა (ყარა-იუსუფის ვაჟმა) თავისი ხელით მოჰკვეთა თავი. სულთან იბრაჰიმს ბორკილები გაუყარეს და თავრიზში წაიყვანეს“.¹¹³

¹¹³ ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, 1966.

საქართველო და მისი მეზობლები XV საუკუნის პირველ ნახევარში

კონსტანტინეს შემდეგ საქართველოს მეფე მისი ვაჟი, ალექსანდრე I გახდა (1413-1442 წწ.). თომა მეწოფელის ცნობით, კონსტანტინეს დროს ქვეყანაში მშვიდობა სუფევდა: „იმ დროს უფლის წყალობით მშვიდობა ჩამოვარდა მთელ საქართველოში და ალვანეთში, მოშენდა მთელი ქვეყანა, ისე რომ არჩეშიდან¹⁴¹⁴ არარატის ოლქამდე ადამიანები ნანგრევებში აღარ იდებდნენ ბინას და შენობებში ცხოვრობდნენ და თუმცა გადასახადები მრავლად იყო, მაგრამ უშფოთველი მშვიდობა სუფევდა. ეკლესიები აყვავდნენ მღვდლებითა და ბერ-მონაზვნებით. ის ადამიანები, რომლებმაც ჯალათაელთა¹⁴¹⁵ დროს უარყვეს რჯული, დაუბრუნდნენ თავიანთ სარწმუნოებას“¹⁴¹⁶. თუმცა 1440 წელს გამოცემულ სიგელში ალექსანდრე I განსხვავებულად აღწერს მისი გამეფებისას საქართველოში არსებულ ვითარებას: „და ქორონიკონსა რა (101) მეფედ დავჯე და საქართველო უსჯულოსა თემურისაგან დარბეული და უნუგეშინისცემო და გასრული დაგუხდა... და თავად ქალაქი მცხეთა და რაოდენნი საქართველოს საყდარნი და ეკლესიანი და ციხენი იყუნეს, ყოველნივე საფუძველითგან დაექცივნენ და სრულიად საქართველო ტყვე ექმნა. და ჩუენისა მეფობისა დაჭირვადმდე მუდამი ტყუენვა და რბევა იყო საქართველოსა.

¹⁴¹⁴ ქალაქი ხლათის სასულტნოში, თანამედროვე ერჯიში თურქეთში.

¹⁴¹⁵ აქ იგულისხმება თემურ-ლენგის საგვარეულო.

¹⁴¹⁶ თომა მეწოფეცი. ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა, 1987.

და მოოხრდა და იავარ-იქმნა დ ყოვლადვე ძალი და ნუგეშინისცემა არსით ეპოე-
ბოდა. და თქუენ მიერთთა შეწევნითა და წინამძღრობითა ჯუარისა პატიოსნისათა
ვიწყე ბრძოლად უსჯულოთა და განვსხენ ზღვართაგან ჩუენთა. და ქრისტიანე-
ნი ფრიადს მშუილობასა და მყუდროებასა მიეცნეს. და ვითარ ჩუენგან სათანა-
დო იყო, ეგრეთ ვინებე და ვიგულსმოდგინე ყოველთავე საქართველოსა ციხე-
თა და საყდართა აღშენებად. მას ჟამსა შემოსავალი ჩუენისა სახლისა არსით-რა
იყო და ამად საქართველოს კუამლა ზედან ორმოცი თეთრი მაღად გავაჩინე და
ასოცდარვად ქორონიკონადმდე, რაოდენნი საქართველოს ციხენი, საყდარნი და
მონასტერნი არიან, ყოველნივე სრულად ახლად აღვაშენენ და შევამკვენ.¹⁴¹⁷ სი-
გელიდან ჩანს, რომ სახელმწიფოს ციხესიმაგრეებისა და ეკლესია-მონასტრების
აღდგენის სახსრები არ გააჩნდა, ამიტომ იძულებული გახდა, სპეციალური გადა-
სახადი, მაღი – ოჯახზე 40 თეთრი – დაეწესებინა. ეს გადასახადი საქართველოს
ისედაც გაჭირვებულ მოსახლეობას მძიმედ დააწვა, მაგრამ ბევრიც გაკეთდა:
აღადგინეს მცხეთაში სვეტიცხოველი, რუისის ტაძარი, გარეჯის უდაბნოები; ასე-
ვე შეკეთდა საბერძნეთში ათონის ქართული მონასტრის გოდოლები და სენაკე-
ბი. სხვა ეკლესია-მონასტრებზე და ციხესიმაგრეებზე ცნობები, სამწუხაროდ, არ
გვაქვს. სხვადასხვა ღონისძიებებით ალექსანდრემ ნაწილობრივ შეძლო სახელმ-
წიფოში ვითარების გამოსწორება, მისი მოღვაწეობის ეკონომიკური შედეგი აშკა-
რა იყო, რის გამოც მას ალექსანდრე დიდი უწოდეს.

მისი გამეფებისას მეფის ცენტრალური ხელისუფლება შესუსტებული იყო. საქარ-
თველოს სხვადასხვა მხარის დიდებულები ზოგჯერ დამოუკიდებლად მოქმედებ-
დნენ და მეფეს ანგარიშს აღარ უწევდნენ. სამეგრელოს მთავარი მამია დადიანი
თავს დაესხა აფხაზეთის მთავარს, მაგრამ დამარცხდა და ბრძოლაში დაიღუპა.
მეფე იძულებული გახდა, კონფლიქტში ჩარეულიყო. ალექსანდრე დასავლეთ სა-
ქართველოში გადავიდა და სამეგრელოს მთავრად მამიას ვაჟი, ლიპარიტი, დას-
ვა. ლიპარიტმაც და შერვაშიძემაც (აფხაზეთის მთავარმა) მას მორჩილება აღუთ-
ქვეს. მალევე მეფეს სამცხის მთავარი ივანე ათაბაგი აუჯანყდა, მაგრამ ალექსან-
დრემ ის დაამარცხა და ტყვედ ჩაიგდო. სამცხის ერისთავების ნაწილი გადააყენა
და მათ ადგილზე თავისი ერთგული ხალხი დასვა. ამის შემდეგ ივანე ათაბაგმა

¹⁴¹⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, II, 1965.

მეფეს უკვე ერთგულება შეჰფიცა და ალექსანდრემაც ის შეიწყალა.¹⁴¹⁸ სწორედ ამ აჯანყების დროს მაწყვერელმა (აწყურის) ეპისკოპოსმა მცხეთის საკუთრებაში მქონე ვარძიის მონასტერი და საფარის ეპარქია მიისაკუთრა. ის თავის ლოცვებში აღარ იხსენებდა საქართველოს კათალიკოსსა და საქართველოს მეფეს და ანტიოქიის პატრიარქის მოხსენიება დაიწყო, რაც საქართველოს ეკლესიიდან გამოყოფის მცდელობას ნიშნავდა. როგორც ჩანს, მაწყვერელმა ეს გადაწყვეტილება არა მარტო სამცხის ერისთავების პოლიტიკიდან გამომდინარე, არამედ მასთან სტუმრად მყოფი ანტიოქიელი ბერ-მონაზვნების გავლენითაც მიიღო. ანტიოქია და იერუსალიმი მუსლიმი მმართველების ხელში იყო. მათი პატრიარქების ქრისტიანი მრევლი მნიშვნელოვნად შემცირდა და ეპარქიებში დიდი გაჭირვება სუფევდა. ამიტომ ანტიოქიის და იერუსალიმის პატრიარქები ახალი მრევლის მოპოვებას საქართველონაირ ქვეყნებში ცდილობდნენ. მაწყვერელთან სწორედ ანტიოქიის პატრიარქის გამოგზავნილი ბერ-მონაზვნები იმყოფებოდნენ, რომლებსაც ეპარქიისთვის შესაწირის (ფულის) აკრეფა ჰქონდათ დავალებული. მას შემდეგ, რაც ალექსანდრემ სამცხის ერისთავი დაამარცხა და ივანე ათაბაგის ერთგულების ფიციც მიიღო, აწყურის ეპისკოპოსიც იძულებული გახდა, მცხეთის ტახტისადმი მორჩილება გამოეცხადებინდა და წირვა-ლოცვაში ერთიანი საქართველოს მეფე მოეხსენებინა. შემორჩენილია გერასიმე მაწყვერელის ერთგულების წიგნი ქართლის კათალიკოსის მიქაელისადმი, რომელშიც ის პირობას დებს, რომ მარადუამს მეფისა და კათალიკოსის მლოცველ-მომხსენებელი იქნება და კათალიკოსის გარეშე არც ვარძიის დიაკვანს აკურთხებს და არც საფარის სამწყსოს.

ალექსანდრეს წარმატებების მიუხედავად, ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცება ვერ მოხდა, მართალია, საქართველოს მთავრები: სამცხის ათაბაგი, დადიანი, გურიელი, შერვაშიძე და სვანეთის მთავარი ალექსანდრეს ემორჩილებოდნენ, მაგრამ მათი სამთავროების დამოუკიდებლობის საკითხი უკვე დროის ამბავი იყო. ალექსანდრე – ბრძოლის გარდა – მთავრებთან დიპლომატიასაც იყენებდა, მაგ., იმერეთში ერისთავობა თავად დაუმტკიცა დავით ნარინის შთამომავალს,

¹⁴¹⁸ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბილისი, 1973.

დიმიტრის, რომელიც მისი ცოლის ძმა იყო.¹⁴¹⁹

ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტეზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ 1433 წლის სიგელში ალექსანდრესთან ერთად, მეფედ მისი უფროსი ვაჟი, ვახტანგიც იხსენიება. თუმცა 1438-39 წლების სიგელით, ალექსანდრე ისევ ერთპიროვნული მმართველად გვევლინება. არ არის გამორიცხული, ურჩობისთვის ან მამის წინააღმდეგ შეთქმულებისთვის ვახტანგი ალექსანდრეს თანამეფობიდან გადაეყენებინა. ვახტანგის მომხრე უნდა ყოფილიყო სუმბატ ორბელიანის ძე ბეშქენი, რომელიც იმავე პერიოდში, 1438 წელს, საქართველოს მეფის დავალებით სომეხმა წარჩინებულმა, ამნადინმა მოწამლა. ბეშქენი რომ გავლენიანი დიდებული იყო, იქიდანაც ჩანს, რომ მან 1434-35 წლებში სივნიეთი საქართველოს შემოუერთა. ამ დამსახურებისთვის ალექსანდრემ მას სამართავად ღორე გადასცა.¹⁴²⁰

როგორი იყო ალექსანდრე I-ის საგარეო პოლიტიკა?

ალექსანდრეს მეფობის დასაწყისშივე მოუწია ყარა ყოინლუს თურქმანებთან ბრძოლამ. თავდაპირველად მათი დამარცხებაც მოახერხა, მაგრამ 1416 წელს ყარა იუსუფმა დალაშქრა და ააოხრა ახალციხე. ამ ლაშქრობის საბაბი ის გახდა, რომ გაქრისტიანებულმა სპარსელმა ახალგაზრდამ, ქართველ და სომეხ ყმაწვილებთან ერთად, მუსლიმთა სამლოცველოში ღორის ხორცი შეყარა. შეურაცხყოფილმა მუსლიმებმა დახმარებისთვის ყარა-იუსუფს მიმართეს, ის კი საქართველოს შემოესია.

ამის შემდეგ ყარა-ყოინლუს მთავრები საქართველოში თითქმის ოცდახუთ წელიწადს არ გამოჩენილან, რადგან შიდა დაპირისპირებები ჰქონდათ. ყარა იუსუფის გარდაცვალების შემდეგ, მის ვაჟებს შორის დაპირისპირება დაიწყო. ყარა იუსუფის მემკვიდრე, ისკანდერ-ხანი ორჯერ გამეფდა (1420-1429 წწ. და 1431-1435

¹⁴¹⁹ დიმიტრის მამა, ალექსანდრე ბაგრატიძის ძე, დასავლეთ საქართველოს უკანასკნელი მეფის, დავით ნარინის ძის, მიქელის შვილიშვილი იყო. მას მეფობის პრეტენზია ჰქონდა და 1387 წელს, როდესაც ბაგრატ V თემურ-ლენგის ტყვეობაში იყო, თავი იმერეთის მეფედ გამოაცხადა. თუმცა დასავლეთ საქართველოს მთავრები კვლავ ბაგრატს მორჩილებდნენ.

¹⁴²⁰ თომა მეწოფეცი. ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა, 1987.

წწ.). 1429-1431 წლებში ყარა იუსუფის მეორე ვაჟი, აბუ საიდ-ხანი მთავრობდა. ამის გარდა, ისკანდერ-ხანის წინააღმდეგ მოქმედებდა მისი სხვა ძმა, ჯეჰან-შაჰი, რომელიც დასავლეთ ირანში დამკვიდრებული თემურ-ლენგის მემკვიდრის, შაჰრუხის მოკავშირე გახდა (შაჰრუხიც ისკანდერ-ხანის მოწინააღმდეგე იყო). შაჰრუხის მხარე დაიჭირეს შირვან შაჰმა, შაქის მმართველმა და საქართველოს მეფემაც ალექსანდრე I.

1421 წელს შაჰრუხმა და მისმა მოკავშირეებმა აზერბაიჯანში გამოლაშქრებული ისკანდერ-ხანი დაამარცხეს. 1435 წელს შაჰრუხმა და შირვან შაჰმა ისკანდერ-ხანი თავრიზთან კიდევ ერთხელ დაამარცხეს. ვახუშტი ბატონიშვილი მოგვითხრობს, რომ ამ წელს ალექსანდრემ შაჰრუხთან გაგზავნა უფლისწული დიმიტრი საჩუქრებით. შაჰრუხს ძალიან გახარებია ქართველი უფლისწული ჩასვლა და უკან ასევე დიდი ძღვენით გამოუსტუმრებია. ისკანდერ-ხანის დამარცხება ჯეჰან-შაჰმა გამოიყენა. მან შეიპყრო ძმა, რომელიც ჯერ ალინჯის ციხეში გამოკეტა, შემდეგ კი მოაკვლევინა. გამარჯვებულმა შაჰრუხმა აზერბაიჯანის მმართველად ჯეჰან-შაჰი დაამტკიცა. საქართველოს სამეზობლოში დაწყებული დაპირისპირებებითა და შაჰრუხთან მეგობრობით ისარგებლა ალექსანდრემაც და 1431 წელს ჯერ ლორეს, შემდეგ კი, ბეშქენ ორბელიანის დახმარებით, სივნიეთის (ყარაბაღის) დაბრუნება შეძლო.

1431 წელს საქართველოში არსებულ სტაბილურ ვითარებაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ ალექსანდრემ შეიფარა სომხეთიდან ლტოლვილი მოსახლეობა, რომელიც იქ დაწყებულ შიმშილს გამოექცა. თომა მეწოფელი ასე აგვიწერს სომხეთსა და სამხრეთ აზერბაიჯანში შექმნილ ვითარებას: „სასტიკი შიმშილი დაიწყო ჩვენს ქვეყანაში როგორც მორწმუნეთა, ისე ურწმუნოთა შორის, ისე რომ შეჭამეს ძაღლები და კატები, გვამები, ცხენები, ვირები, ჯორები და აქლემები. აღარაფერი რომ დარჩათ, მაშინ თავიანთ ვაჟებსა და ასულებს მიმართეს. საქმე იქამდეც კი მივიდა, რომ ქალაქ თავრიზში ფარულად და აშკარად ათასი კაცი შეჭამეს... მხეცებმა, რომლებიც გვამების ჭამას შეეჩვივნენ, ცოცხლებსაც მიმართეს, რომლებიც ჩვენს ქვეყანაში ჯერ კიდევ იყვნენ დარჩენილი. არტეშში და ყველა ჩვენს ოლქში მგლები შედიოდნენ, ბავშვებს დედის მკერდს აგლეჯდნენ, ფლეთდნენ და შეექცეოდნენ, ხოლო მინდორში რომ შეხვდებოდნენ ასაკოვანთ თუ მცირეწლოვანთ, მათ

თავს ესხმოდნენ და იქვე გლეჯდნენ“.¹⁴²¹

ალექსანდრეს ეგვიპტის სულთან ჯაკმაკთანაც (1438-1453 წწ.) კარგი ურთიერთობა ჰქონდა. სულტნის მიერ ქართველი მეფისადმი მიწერილი წერილიდან ირკვევა, რომ მასთან იყვნენ ჩასული ალექსანდრეს ელჩები, რომლებსაც ქართველი ბერების მიმართ სულტნის კეთილგანწყობა და დამასკოს დანგრეული წმ. მარიამის ეკლესიის აღდგენის უფლების მიცემა უთხოვიათ. სულტანი წერდა, რომ ეგვიპტეში ქართველებს პატივისცემით ეპყრობიან, რაზეც მისი გამოცემული ბრძანებულება მეტყველებს. მას ასევე გოლგოთის ეკლესიისთვის დასამუშავებლად მიწის ნაკვეთი გამოუყვია. ეგვიპტის სულტანი კმაყოფილებას გამოთქვამდა, რომ საქართველოში მუსლიმებს პატივისცემით ეპყრობოდნენ; ასევე ალექსანდრეს მიერ ერაყიდან ლტოლვილი 4 000 მუსლიმი ოჯახს საქართველოში ჩასახლების გამო. ქართველებთან მეგობრობის ერთადერთ წინააღმდეგობად სულტანს ის ფაქტი მიაჩნდა, რომ მათი ვაჭრის, მუჰამედ იბნ მუსტაფა ალ-კარამანისთვის, საქართველოში ყოფნის დროს, მეფეს ათასი დინარი წაურთმევია. ჯაკმაკი ალექსანდრეს ფულის დაბრუნებას თხოვდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ატყობინებდა, რომ ამ თანხას ქართველი ბერებისგან გადასახადის სახით ამოიღებდა. იმ შემთხვევაში კი, თუ საქართველოს მეფე სამღვდელოების და ბერების თანდასწრებით დაიფიცებდა, რომ ვაჭარი იტყუებოდა ან თანხის რაოდენობას ზრდიდა, გადაწყვეტილებას ბერების დაბეგვრის შესახებ გააუქმებდა. სულტანი ასევე მეფეს თხოვდა, რომ მუსლიმი ვაჭრებისთვის მის ქვეყანაში მოგზაურობა და ვაჭრობა გაეიოლებინა და მათგან ჩვეულებრივი, დაწესებული გადასახადი აეღო. წერილის ბოლოს ჯაკმაკი მეფეს წერდა, რომ მეგობრობის განსამტკიცებლად ალექსანდრეს ძვირფას საჩუქრებს უგზავნიდა.¹⁴²² როგორ დასრულდა ვაჭრისა და მეფის ამბავი, არ ვიცით, რადგან წყაროებში ინფორმაცია ამ თემაზე არ მოიპოვება.

ყარა-ყონღუს ახალი მმართველი, ჯეჰან-შაჰი – ძმებისგან განსხვავებით, – განათლებული მმართველი აღმოჩნდა, თუმცა სისასტიკე არც მას აკლდა. ჯეჰან-შაჰს

¹⁴²¹ თომა მეწოფეცი. ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა, 1987.

¹⁴²² გ. ჯაფარიძე, დიპლომატიური კონტაქტები საქართველოსა და ეგვიპტეს შორის XIV-XV ს-ის დასაწყისში იერუსალიმში აღმოჩენილი არაბული დოკუმენტების მიხედვით, ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, ტ. I, 1994.

პოეზია უყვარდა, კარგ პოეტად ითვლებოდა და გარშემოც პოეტები და ხუროთმოძღვრები შემოიკრიბა. მისი ბრძანებით, თავრიზში ცისფერი მეჩეთი ააგეს. ჯეჰან-შაჰის მმართველობის პერიოდი ყარა-ყონღუს სიძლიერის ხანაა.

1440 წელს ჯეჰან-შაჰი საქართველოს საზღვრებს მოადგა. აქედან მან ელჩი გაუგზავნა ალექსანდრეს და ხარკის გადახდა მოსთხოვა, რაზეც უარი მიიღო. „დიდი აღდგომის დღეს განრისხებული ჯეჰან-შაჰი უთვალავი და აურაცხელი ჯარით მოულოდნელად და უეცრად თავს დაესხა ქართველთა ქვეყანას. ვინც ხელში ჩაუვარდათ, ტყვედ აქციეს, ხოლო დიდებულები ამოწყვეტეს. მთელი ქალაქი სამშვილდე ალყაში მოაქციეს და სული წმიდის მოფენის დღის წინადღეს სამშვილდე მოტყუებითა და მუქარით აიღეს, ქალაქის კართან 1664 კაცის თავისგან მინარეთი ააგეს და იმათ გარდა, ვინც ტყეებში და ტევრში შეიპყრეს, სხვა 9400 კაციც დაატყვევეს. ხოლო სამოცი კაცი და წმიდა სული, მღვდლების, ღვთისმსახურების, ბერებისა და იშხანების რანგისა ქალაქის კართან ცხვრებივით დაკლეს, ზოგს თავი ოთხად გაუპეს, ზოგს გაუტეჭყეს, ხოლო ზოგს რჯული დააგდებინეს და მოკლეს... შემდეგ ისინი იქიდან დაიძრნენ და თბილისზე გაილაშქრეს და ყველა ეკლესია, ძველიც და ახალიც, რომელიც აგებული იყო მათი უწინდელი მეფეების მიერ, ბალავრიანად მოთხარეს“.¹⁴⁷³ ამ ლაშქრობიდან მალევე, 1442 წელს ალექსანდრე ბერად აღიკვეცა, ტახტზე კი მისი უფროსი ვაჟი ვახტანგ IV ავიდა (1442-1446 წწ.).

¹⁴⁷³ თომა მეწოფეცი. ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა, 1987.

კონსტანტინოპოლის დაცემამდე

XV საუკუნის 20-იანი წლებიდან ოსმალეთმა ძალების მოკრება დაიწყო, რასაც ბიზანტიის კიდევ უფრო დასუსტება მოჰყვა. ამ პერიოდში ოსმალეთის გაძლიერება მეჰმედ I ვაჟს, მურად II (1421-1451 წწ.) სახელს უკავშირდება.

მეჰმედმა გარდაცვალებამდე ქვეყანა თავის ორ ვაჟს – მურადს და მუსტაფას გაუყო: მურადს ერგო იმპერიის ევროპული ნაწილი, ხოლო მუსტაფას, რომელიც მხოლოდ 12 წლის იყო – ანატოლია. დანარჩენი ორი ვაჟი – იუსუფი და მაჰმუდი, ახალ სულთანს, ტრადიციისამებრ, არ უნდა მოეკლა და ბიზანტიაში უნდა გაეგზავნა. ბიზანტიის სამეფო კარზე იმ დროს მეჰმედის ძმა, მუსტაფაც იმყოფებოდა (მეჰმედის დავალებით გაგზავნილი). მურადს მათი შენახვის ხარჯები იმპერატორთან, მანუილ II, უნდა გაეგზავნა. მურადმა მამის ანდერძი არ შეასრულა, ორი მცირეწლოვანი ძმა დააბრმავა და გადაასახლა, სადაც რამდენიმე წელიწადში გარდაიცვალნენ. როცა იმპერატორმა მანუილ II გაიგო, რომ მურადი თავისი ბიძის ტყვეობაში შესანახი თანხების გადახდას არ აპირებდა, მუსტაფა გაათავისუფლა. მუსტაფამ მაშინვე აჯანყება წამოიწყო ძმისშვილის წინააღმდეგ. მას მხარი დაუჭირეს ანატოლიაში მდებარე ვასალური ბეილიკის მმართველმა – მეჰმედ-ბეი ყარამანოღლუმ და აზიის სხვა ფაშებმა.¹⁴²⁴ მურადმა დაპირებებითა და მოსყიდვით მისთვის მომხრეების ნაწილის ჩამოშორება შესძლო. მუსტაფა დამარცხდა და

¹⁴²⁴ფაშა – (თურქ.) უმაღლესი სამოქალაქო და სამხედრო მოხელეების ტიტული ოსმალთა იმპერიაში.



ბიზანტია XV საუკუნეში

ტყვედ ჩავარდა. სულტნის ბრძანებით, ის, როგორც თვითმარქვია და არასამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელი (მუსტაფა ხარჯის ნაშობი იყო), ჩამოახრჩვეს.

გამარჯვების შემდეგ მურადმა კონსტანტინოპოლს ალყა შემოარტყა. მან ალყის დროს პირველად გამოიყენა ბარბაზნები, მაგრამ არ ჰყავდა ძლიერი ფლოტი, რომელიც ქალაქს ზღვიდანაც შეუტევდა, ამიტომ ბერძნებმა იერიშის მოგერიება შეძლეს. ამის გარდა, სულტანს პრობლემები შეექმნა ანატოლიაში, სადაც ამჯერად მისმა ძმამ, მუსტაფამ დაიწყო მოქმედება. მურადმა ძმის მთავარი მოკავშირის, ყარამანიის ბეილიკის მმართველის, მეჰმედ-ბეის გადაბირება მოახერხა. შეთანხმების თანახმად, ყარამანია ვასალურ ქვეყნად დარჩებოდა და ის ოსმალეთის შემადგენლობაში არ შევიდოდა. მთავარი მომხრის ჩამოცილების შემდეგ,

მუსტაფა ძმასთან ბრძოლაში დამარცხდა და ის სიკვდილით დასაჯეს.¹⁴²⁵

მურადის გამარჯვებებმა ბიზანტიელები დააფიქრეს. მანუელის თანამმართველმა, მისმა უფროსმა ვაჟმა იოანემ, შემდგომში იოანე VIII (1425-1448 წწ.), ოსმალებთან ვასალური ხელშეკრულება გააფორმა. ბიზანტიაში ამ დროს საკმაოდ მძიმე ვითარება იყო. 1423 წელს იმპერიის სიმდიდრით მეორე ქალაქი თესალონიკი (იგივე სალონიკი), მისმა მმართველმა, იმპერატორ მანუელის მესამე ვაჟმა, დესპოტმა¹⁴²⁶ ანდრონიკემ, რომელიც ქალაქის დაცვას და შენახვას ვერ ახერხებდა, ვენეციელებს დიდ თანხად მიყიდა. ამას დამატა ისიც, რომ იოანეს გაიმპერატოროების შემდეგ, ერთმანეთს მისი ძმები, კონსტანტინე და დესპოტი თეოდორე დაუპირისპირდნენ. იოანემ ამ კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარება შეძლო. თესალონიკის ვენეციელებზე გაყიდვამ მურადის გულისწყრომა გამოიწვია და 1430 წელს მან ამ ქალაქის ხელში ჩაგდება შეძლო. ოსმალების მხრიდან შექმნილი ასეთი საშიშროების გამო, იოანემ დასახმარებლად ევროპელებს, კონკრეტულად კი რომის პაპს მიმართა. იმპერატორისა და რომის პაპის მოლაპარაკებები თითქმის ექვს წელიწადს გაგრძელდა და გადაწყდა, რომ პაპი იტალიაში მოიწვევდა მსოფლიოს საეკლესიო კრებას, სადაც აღმოსავლური, მართლმადიდებლური ეკლესიები რომის პაპის უზენაესობას აღიარებდნენ და კათოლიკურ ეკლესიას შეუერთდებოდნენ.

1439 წლის გაზაფხულზე ქალაქ ფერარაში დაიწყო საეკლესიო კრება. მოგვიანებით, შავი ჭირის ეპიდემიის საშიშროების გამო, კრება ფლორენციაში გადავიდა, ამიტომ ის ფერარა-ფლორენციის საეკლესიო კრების სახელით არის ცნობილი. ბიზანტიიდან კრებაზე დასასწრებად იმპერატორი იოანე VIII, მისი ძმა დიმიტრი, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი იოსებ II და სხვა სასულიერო პირები ჩავიდნენ. აღსანიშნავია, რომ დელეგაციაში იყვნენ როგორც საეკლესიო გაერთიანების მომხრე, ასევე მოწინააღმდეგე სასულიერო პირები. გაერთიანების მომხრეებს, ე. წ. ლათინოფილებს, ნიკეის ეპისკოპოსი ბესარიონი, ხოლო გაერთიანების მო-

¹⁴²⁵ John Patrick Douglas Balfour, *Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, 1977.

¹⁴²⁶ დესპოტი – XII საუკუნიდან ბიზანტიაში ოლქების მმართველები, რომლებსაც გარკვეული პოლიტიკური ავტონომია ჰქონდათ. XV საუკუნეში დესპოტები ძირითადად იმპერატორის ოჯახის წევრები იყვნენ.

წინააღმდეგეებს – მარკოზ ეფესელი მეთაურობდა. კრებაზე დასასწრებად გაემგზავრა საქართველოს წარმომადგენლობაც – ერთი მიტროპოლიტი და ერთი საერო პირი-დიდებული. მათ საპატიო სტატუსზე მიუთითებს, თუ სად და ვის გვერდით ისხდნენ ისინი კრებაზე. რომის პაპის წარმომადგენელი, ანდრეა დე სანტა კროჩე, რომელმაც კრების აქტების კრებული შეადგინა, წერდა: „პატრიარქის (კონსტანტინოპოლის) შემდეგ ოთხ სკამზე ისხდნენ: პერაკლიის არქიეპისკოპოსი (რომელსაც ალექსანდრიის პატრიარქის კანონიერი მანდატი მქონდა და მისი ადგილი ეკავა), ანტიოქიის პატრიარქის მიერ გამოგზავნილი – ეფესიის არქიეპისკოპოსი, იერუსალიმის პატრიარქის წარმომადგენელი – მენგზიის არქიეპისკოპოსი და იბერიის (საქართველოს) მეფის წარმომადგენელი – იბერიის მიტროპოლიტი. ამის შემდეგ ისხდნენ ტრაპეზუნტის, რიზეს, ნიკეის, ლაკედემონიის, ნიკომედიის, ტრივოლიის, ამასიის, მიტილენის, ტოლოზინოს, სტავროპოლის, ტუსტრიცის, გარინის, მელენტენის, აქილის, მულდურიის არქიეპისკოპოსები... იმპერატორის (ბიზანტიის) სავარძლის გვერდით სკამებზე იჯდა რამდენიმე საერო პირი. პაპის თანმხლები პირების პირდაპირ ისხდნენ: სერაპიის მთავარი, ტრაპეზუნტის იმპერატორის მანდატის მქონე, იბერიის მეფის ელჩი (რომელიც ყველასგან განსხვავდებოდა თავისი ჩაცმულობით, მრავალი ძვირფასი ქვით შემკული მრგვალი ოქროქსოვილი ქუდით) და ვალახიის ბატონის ორი წარმომადგენელი.“⁴²⁷ კრებაზე დოგმატურ საკითხებზე კამათი დიდხანს გაიწელა. კრების გაჭიანურებით გაბრაზებულმა იმპერატორმა მარკოზ ეფესელს შინაპატიმრობა მიუსაჯა. ამან კრების დასრულება დააჩქარა. გაფორმდა უნია, რომლის თანახმადაც მართლმადიდებელი ეპისკოპოსები რომის პაპის უზენაესობას ცნობდნენ და თანხმდებოდნენ, რომ ის „ქრისტეს მოადგილე“ იყო დედამიწაზე. სამაგიეროდ, პაპი ვალდებული იყო იღებდა, რომ კონსტანტინოპოლში 300 მეომარი და 2 გალერა გაეგზავნა; ამის გარდა, საჭიროების შემთხვევაში, მთელი წლით 10 გალერას ან ნახევარი წლით 20 გალერას გაგზავნიდა; იმ შემთხვევაში, თუ კონსტანტინოპოლს ოსმალები დაემუქრებოდნენ, პაპი ჯვაროსნულ ლაშქრობას უზრუნველყოფდა. უნიით გათვალისწინებული იყო ისიც, რომ იერუსალიმში მიმავალი ნებისმიერი მლოცველი ვალდებული იყო, კონსტანტინოპოლში გაეცლო. ამით ბიზანტიაში ეკონომიკური ვითარება შედარებით გამოსწორდებოდა. უნიას ხელი მოაწერა პაპმა და ორომც-

⁴²⁷ ქართული დიპლომატიის ისტორია (ქრესტომათია), 2004.

მა კარდინალმა, ასევე ბიზანტიის იმპერატორმა და ოცდაცამეტმა ეპისკოპოსმა. უნიას ხელი არ მოაწერა მარკოზ ეფესელმა, ასევე ქართული დელეგაციის წარმომადგენლებმა. ჯერ კიდევ კრების მსვლელობის პერიოდში ქართველი ეპისკოპოსი საზეიმო ღოცვის დროს კარდინალის წარმომადგენლის მიერ არისტოტელეს რამდენჯერმე ხსენებამ აღაშფოთა. საეკლესიო მოღვაწე სილვესტროს სიროპულოსი გადმოგვცემს, რომ მას ამ ელჩისთვის უკითხავს: „და ვკითხე, თუ ვის თვლის ის ავტორიტეტად. მიპასუხა იბერმა: „წმ. პეტრე, წმ. პავლე, წმ. ბასილი, გრიგოლ თეოლოგი, ქრიზოსტომოსი. ჩვენთვის რაა არისტოტელე, არისტოტელე?! მთელი ტანით, სახის გამომეტყველებით, ხმით, თავის ქნევით, ხელითაც, გამოსახვითაც უჩვენებდა გაჯავრებას და ეცოდებოდა ორატორი, ყრილობის წინაშე თავს რომ ისულებდა.“ქართველებმა კრება ჯერ კიდევ დასრულებამდე დატოვეს. სილვესტროს სიროპულოსი ამის თაობაზე წერს: „იბერიის ხალხთა ორი ელჩი კონსტანტინოპოლიდან ჩვენს ამაღლაში მოვიდა. ერთი ეპისკოპოსია, მეორე თავადი – ერისკაცი. ეპისკოპოსმა სინოდის სესიებზე მიატოვა, რადგან კარგად გაიგო, რომ გაერთიანებას ცუდი ხერხით უწევდნენ პროპაგანდას... იბერიის მეორე ელჩი თავადი-ერისკაცი იმავე დღეებში, როცა მოისმინა, რომ გაერთიანებას უკვე ბეჭედი აქვს დასმულიო, რომში ჩავიდა“. ეს თავადი პაპმა თავისთან დარბაზში მიიწვია და შეეცადა თავის მხარეზე გადაეხრებინა, მაგრამ ვერ შეძლო. „იბერმა პაპს ურჩია, ხელი არ ეხლო ბარბაროსულ ენებზე არსებული დოგმებისთვის, რომელთა ძალით წართმევა და მათ ნაცვლად თავისი დანერგვა სურს. პაპმა პასუხი ფარული სიმწროით მოისმინა და განცვიფრებული გაჩუმდა“. ამ ელჩისთვის გაერთიანების მომხრეთა სია რომ უჩვენებიათ, მას ოქმზე ხელი არ მოუწერია და კრება ჩუმად დაუტოვებია.

უნიის მიღებამ ბალკანეთის ქრისტიანულ მოსახლეობას დიდი იმედები ჩაუსახა. ამ დროს ოსმალებს უნგრელები და სერბები ებრძოდნენ. 1443 წელს პაპის ღოცვა-კურთხევით ოსმალების წინააღმდეგ ჯვაროსნული ლაშქრობა გამოცხადდა. ამ ლაშქრობაში, უნგრელებისა და სერბების გარდა, პოლონელებმა და ვლახებმა

მიიღეს მონაწილეობა.¹⁴²⁸ ლაშქრობას სათავეში პოლონეთის და უნგრეთის მეფე ვლადისლავ III ჩაუდგა. ჯვაროსნებს გაუმართლათ, რადგან მურადი ამ დროს ანატოლიაში კვლავ ყარამანიის ბეის ებრძოდა და ევროპისთვის არ ეცალა. ვლადისლავმა სოფია აიღო და თრაკიისკენ დაიძრა. მურადმა ანატოლიაში საქმეები მოაგვარა და დიდი ჯარით ბალკანეთისკენ გასწია. მან შეძლო ვლადისლავთან და მის მოკავშირეებთან ზავის დადება, მაგრამ რამდენიმე თვეში, ვენეციელების და პაპის წაქეზებით, ვლადისლავმა ომი განაახლა. ამჯერად უნგრეთის მეფეს მისი ყოფილი მოკავშირეებიდან ყველა აღარ მიემხრო. მაგ., სერბებმა ზავის პირობების დაცვა გადაწყვიტეს. ამის მიუხედავად, ვლადისლავი ვარნისკენ გაემართა. ვარნაში ვენეციელთა ფლოტიც უნდა გამოცხადებულიყო, მაგრამ ვენეციელებმა დააგვიანეს. ვარნის ბრძოლა 1444 წლის ნოემბერში შედგა. ჯვაროსნების ჯარი რიცხობრივად ოსმალების არმიას ჩამოუვარდებოდა – 24 000 ჯვაროსანი მურადის 60 000 მეომრის წინააღმდეგ.¹⁴²⁹ მიუხედავად ამისა, ბრძოლა ევროპელების უპირატესობით დაიწყო. მაგრამ ვლადისლავმა მოინდომა, ოსმალთა სულტანი პირადად მოეკლა. ამიტომ ის მოწინააღმდეგის განლაგებაში ღრმად შეიჭრა და დაიღუპა. ოსმალების არმიამ ჯვაროსნების ჯარი თითქმის მთლიანად გაანადგურა. ვლადისლავის გარდა, პაპის ლეგატი კარდინალი ჟულიანო ჩეზარინი და ბევრი ცნობილი ევროპელი რაინდი ბრძოლის ველზე დაეცა. თურქ-ოსმალებმა ბრწყინვალე გამარჯვებას მიაღწიეს.¹⁴³⁰

გამარჯვების შემდეგ მურადმა სახელმწიფო საქმეებიდან ჩამოშორება გადაწყვიტა. ის საკუთარი შვილის, 12 წლის მეჰმედის, სასარგებლოდ ტახტიდან გადადგა. მეჰმედის სრულწლოვანებამდე ქვეყანას მურადის მიერ დანიშნული მეურვე, პირველი ვეზირი ხალილი მართავდა. მურადმა ანატოლიაში პოეტების, ღვთისმეტყველების და მეცნიერების გარემოცვაში გააგრძელა ცხოვრება.

მეჰმედი საკმაოდ იმპულსური ბავშვი იყო. მას კონსტანტინოპოლისკენ გალაშქ-

¹⁴²⁸ ვლახების მეთაური ამ ლაშქრობაში იყო მთავარი ვლად II დრაკულა. მისი ვაჟი და მეგობარი ვლად III დრაკულა ბრემ სტოკერის რომანის „დრაკულას“ და, შესაბამისად, ამ რომანის მიხედვით გადაღებული ფილმების პროტოტიპია.

¹⁴²⁹ Tallet F., Trim D. J. B. *European Warfare, 1350-1750*. Cambridge University Press, 2010.

¹⁴³⁰ *История Византии, том 3*.

რება სურდა, რასაც მშვიდობის მომხრე ხალილი ეწინააღმდეგებოდა. 1446 წელს მეჰმედმა მამას თხოვა, დაბრუნებულიყო და ქვეყნის მართვა გაეგრძელებინა. ისიც იძულებული გახდა, ადრიანოპოლში დაბრუნებულიყო. მურადმა საბერძნეთზე გაილაშქრა. შემდეგ ალბანეთში დაიწყო აჯანყება, რომლის სათავეში ქრისტიანი მთავრის შვილი, გიორგი კასტრიოტი იდგა (გიორგი კასტრიოტი ბავშვობაში გაგზავნილი იყო მძევლად სულტნის კარზე, სადაც გაიზარდა და სახელი ისკანდერ-ბეი, სხვაგვარად – სკანდარბეგი მიიღო). სკანდარბეგი უნგრელების სახალხო გმირს, ხუნიადის დაუკავშირდა. მათ ოსმალეთის წინააღმდეგ ერთობლივი მოქმედება დაიწყეს, მაგრამ 1448 წელს კოსოვოს ველზე მურადის ჯართან დამარცხდნენ. სკანდარბეგმა პარტიზანული ბრძოლა გააგრძელა და ოსმალები არაერთხელ დაამარცხა.

1451 წელს მურადი გარდაიცვალა და ტახტზე კვლავ მეჰმედ II (1451-1481) ავიდა.

ვახტანგ IV და გიორგი VIII-ის ტახტზე ასვლა

მართალია, ვახტანგ IV სულ ოთხ წელიწადს იმეფა, მაგრამ ამ პერიოდში რამდენიმე მნიშვნელოვანი ამბავი მოხდა. 1444 წელს საქართველოს სამხრეთში კვლავ ილაშქრა ჯეჰან-შაჰმა. ახალციხესთან გაიმართა ბრძოლა. მასა და ვახტანგს შორის პირველ დღეს ვერც ერთმა მხარემ ვერ მოიპოვა უპირატესობა. მეორე დღე რომ გათენდა, ყარა-ყოინლუს მმართველის ჯარი ადგილზე აღარ იყო. ღამით ჯეჰან-შაჰი აიყარა და სამშობლოში გაბრუნდა. მომდევნო წელს ძალიან საინტერესო ფაქტი დაფიქსირდა. გურიის ერისთავთ-ერისთავმა გურიელმა დაამარცხა შავ ზღვაში მოთარეშე ბურგუნდიელები, რომლებიც ბათუმთან გადმოსხდნენ. ამ ამბავს გადმოგვცემს ჯან დე ვაზრინის ქრონიკა, რომელიც ბურგუნდიელთა ფლოტის ერთ-ერთი მეთაურის ვალერან დე ვაზრინის ძმისწული იყო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1443-1444 წლებში ოსმალების წინააღმდეგ უნგრელებმა და პოლონელებმა გაილაშქრეს. ამ ბურგუნდიელებს 1443-1444 წლებში მიმდინარე ოსმალების წინააღმდეგ ჯვაროსნულ ლაშქრობაში უნდა მიეღოთ მონაწილეობა, მაგრამ დაავადებულნი. ამის შემდეგ ისინი ტრაპიზონის მეფის სამსახურში ჩამდგარან, მოცალობის ჟამს კი მეკობრეობდნენ. სწორედ ასეთ პერიოდში ისინი ქალაქ ბათუმს დაესხნენ თავს და იქ შეტანილი აბრეშუმი (ეს აბრეშუმი ევროპაში გემებით უნდა გადაეზიდათ) მიიტაცეს. გურიელი ექვსასი მეომრით ხმელეთით მათ დაედევნა. როდესაც ფოთისკენ მიმავალმა ბურგუნდიელებმა ხომალდები გააჩერეს და ხმელეთზე, სავარაუდოდ – სურსათ-სანოვარებისთვის გადმოვიდნენ, თავს დაესხა და დაამარცხა. მათი მეთაური ჟოფრე დე ტუაზი და 200 ბურგუნდიელი ტყვედ ჩაიგ-

დო. მათი გათავისუფლება რომის პაპმა, ბურგუნდიის ჰერცოგმა, გენუის სავაჭრო წარმომადგენელმა და ტრაპიზონის იმპერატორმა მოითხოვეს. გენუელებმა გამოსასყიდი თანხაც გადაიხადეს. მხოლოდ ამის შემდეგ, ერთი წლის შემდეგ გურიელმა ბურგუნდიელები ტრაპიზონის იმპერატორის თავდებით გაათავისუფლა. მათი ხომალდები და ქონება გურიელმა სამხედრო ნადავლის სახით დაიტოვა¹⁴³¹.

ვახტანგის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს მეფე მისი ძმა, გიორგი VIII გახდა (1446-1466 წწ.). მისი გამეფებისთანავე სამცხეში დაპირისპირება დაიწყო. სამცხის ათაბაგ ალბულას ძმა ყვარყვარე აუჯანყდა. ალბულა იძულებული გახდა, გაქცეულიყო და თავი საქართველოს მეფესთან შეეფარებინა. გიორგი ძმების დაპირისპირებაში ჩაერია და სამცხეში ჯარით გაემართა. ყვარყვარემ მასთან შებრძოლება ვერ გაბედა და მეფეს ეახლა. გიორგიმ სამცხის ათაბაგად ისევ ალბულა დანიშნა, ყვარყვარე კი თავის კარზე წაიყვანა. 1451 წელს ალბულა გარდაიცვალა და სამცხის ათაბაგად გიორგიმ ყვარყვარე დაამტკიცა.

ერთი საქორწინო გარიგების შესახებ

ამ პერიოდში გიორგისა და ბიზანტიის სამეფო კარს შორის მოლაპარაკებები მიმდინარეობდა. 1449 წელს ბიზანტიის იმპერატორმა კონსტანტინე XI¹⁴³² ტრაპიზონსა და საქართველოში ელჩობა გაგზავნა. ელჩობას სათავეში ედგა გიორგი სფრანძესი, რომელსაც დიპლომატიური სამსახურის დიდი გამოცდილება ჰქონდა. კონსტანტინე ამ დროს უკვე ხანში შესული, 44 წლისა, და ორჯერ დაქვრივებული იყო. ორივე ცოლი ადრევე გარდაიცვალა და ტახტის მემკვიდრე არ ჰყავდა. ამიტომ

¹⁴³¹ თ. ბერაძე, საქართველოს საზღვაო ვაჭრობის ისტორიიდან XIII-XV სს. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, 2, 1983; თ. ბერაძე, მ. სანაძე, საქართველოს ისტორია. წიგნი I, 2003; მ. წურჭუბია, საქართველოში ცეცხლსასროლი იარაღის გამოჩენის საკითხისათვის. საქართველოს სამხედრო ისტორიის საკითხები, 2013.

¹⁴³² კონსტანტინე XI – იმპერატორის იოანე VIII ძმა, ბიზანტიის იმპერატორი 1449-1453 წწ. იოანეს ფერარასა და ფლორენციაში ყოფნის დროს, 1437-1440 წწ., მის ნაცვალად მართავდა იმპერიას.

გადაწყვიტა, ახალი დედოფალი ტრაპიზონში ან საქართველოში შეერჩია. გიორგი სფრანძესი თავის „მემუარებში“ ელჩობის შესახებ მოგვითხრობს: „ჩემი ბატონის მიერ გაგზავნილ ვიქმენ იბერიის ბატონთან გიორგი მეფესთან (გიორგი VIII) და ტრაპეზუნტის მეფესთან ბატონ იოანე კომნენოსთან (ტრაპიზონის იმპერატორთან იოანე IV), ბრწყინვალე საჩუქრებით და დიდი ძღვენით. თან მახლდნენ დიდებულები და მხედრები, ბერ-მონაზონები და მონაზონები, მგალობელ-მომღერალნი და ექიმები, და ზოგიერთები, რომლებიც უკრავდნენ ორღანოზე და სხვა სამუსიკო საკრავებზე.“¹⁴³³ ამ მოლაპარაკებების პერიოდში, 1451 წელს, ოსმალეთის სულტანი მურად II გარდაიცვალა, და იმავე გიორგი სფრანძესის რჩევით, ახლა კონსტანტინეს მურადის ერთ-ერთ ქვრივზე, სერბეთის დესპოტის გიორგი ბრანკოვიჩის ქალიშვილზე, მარაზე, იგივე დესპინე-ხათუნზე დაქორწინება სცადეს. მაგრამ თავად მარამ უარი თქვა, რადგან მას აღთქმა ჰქონდა დადებული, რომ თუ ურწმუნოს (ანუ მურადის ცოლობას) თავს დააღწევდა, მხოლოდ ღმერთის მსახურებაში დარჩებოდა. ამის შემდეგ არჩევანი საქართველოს მეფის ქალიშვილზე შეჩერდა, რადგან გიორგი სფრანძესის თანახმად: „იბერიაში ქორწინება ტრაპეზუნტისას სჯობდა“. მიუხედავად ბიზანტიის სისუსტისა, როგორ ჩანს, საქართველოს სამეფო კარისთვის ეს ქორწინება საპატიო იყო. გიორგი სფრანძესი გადმოგვცემს: „რამეთუ მითხრა მე იბერიის მეფემ (ანუ გიორგი VIII): „...პირობას ვდებ, რომ მიცემე ჩემს ქალს, გარდა ვერცხლისა და ოქროს ძვირფასი ჭურჭლისა და ძვირფასი თვლებისა და მარგალიტის და ოქროს ყელსაბამებისა და სხვა თვლებისა, გარდა ტანსაცმლების და მრავალნაირი მისთვის განკუთვნილი ქსოვილებისა... ოქროს ფულს ორმოცდათექვსმეტი ათასს. აგრეთვე დამატებით ექნება ყოველწლიურად სამი ათასი ოქრო, რომელსაც ღარიბთათვის წყალობის გასაცემად ან საკუთარი სურვილისამებრ მოიხმარს. მე გაგებული მაქვს, რომ შენ ორი შვილი გყავს: ერთი – ბიჭი, რომელიც კეისარმა მონათლა. ეს ბიჭი მისია და მისი დარჩება; ხოლო გოგო დღევანდელი დღიდან იქნება ჩემი ასულისთვის, რომელიც მას გაათხოვებს კიდევ იმ მხარეში, რომელსაც შენ ღირსეულად მიიჩნევ და როდესაც შენ, ღვთის შეწევნით, ჩემი ასულის წასაყვანად მოხვალ, მაშინ მოგცემ ოთხ საპალნე აბრეშუმს, რომელიც ხუთას ოქროდ ფასობს“. საეჭვოა, რამდენად შეეძლო ამ რაოდენობის მზითვის მიცემა საქართველოს მეფეს. შუამავლობისთვის

¹⁴³³ გიორგი სფრანძესი, გეორგიკა, ტომი მერვე, 1970.

ქრთამად ხუთასი ოქროს ღირებულების აბრეშუმის გიორგი სფრანძესისთვის გადაცემა, ალბათ, პრობლემა არ უნდა ყოფილიყო. ეჭვს ბადებს სამზითვო 56 000 ოქრო ერთჯერადად (სხვა სიმდიდრესთან ერთად) და 3 000 ოქრო ყოველწლიურად; განსაკუთრებით იმ პირობებში, როცა ალექსანდრე მეფემ ეკლესია-მონასტრების აღსადგენად ოჯახიდან 40 თეთრი აიღო გადასახადის სახით, თუმცა ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება ვერ შეძლო. თუმცა ერთიცაა – რამდენიმე წლის შემდეგ საქართველოში, კონკრეტულად კი მის ერთ ნაწილში, სამცხეში ფულის ასაკრეფად კვლავ ჩამოვიდნენ ბერ-მონაზვნები (ანტიოქიიდან), რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ქვეყანაში გარკვეული რაოდენობის გადასახადის აკრეფა თავისუფლად შეიძლებოდა.

ბიზანტიაში დაბრუნებულ გიორგი სფრანძესს იმპერატორმა უბრძანა, რომ უახლოეს ხანში საქართველოში გამგზავრებულიყო და სარძლო წამოეყვანა, მაგრამ ამას ხელი შეუშალა ოსმალეთის სულტნის მეჭმედ II ბიზანტიის წინააღმდეგ გადადგმულმა ნაბიჯებმა.

ბიზანტიის იმპერიის დაცემა

მეშმედ II 19 წლის იყო, როცა ხელმეორედ გამეფდა. მან განაახლა საზავო ხელშეკრულებები უნგრელებთან, სერბებთან, ვლახეთთან, ეგეოსის ზღვის კუნძულებთან, როდოსელ ჰოსპიტალიერ რაინდებთან. მეგობრულად მიიღო იმპერატორ კონსტანტინეს ელჩები და დაიფიცა, რომ ბიზანტიას მიწებს არ წაართმევდა. ასევე პირობა მისცა, რომ კონსტანტინოპოლში გაგზავნიდა მისი ნათესავის, ბაიანეთის შვილიშვილის ორჰანის ტყვედ ყოფნის ხარჯებს. თუმცა იმპერატორ კონსტანტინეს მიერ გაგზავნილი ელჩები ნაკლებად დიპლომატიურები აღმოჩნდნენ. მათ მეშმედ II ბრალი დასდეს პირობების შეუსრულებლობაში, და რადგან სულტანი ორჰანის შესანახ ფულს არ აგზავნიდა, კიდევ უფრო მეტი თანხა მოითხოვეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი დაემუქრენ, რომ ორჰანს გაათავისუფლებდნენ და აჯანყებაში მხარს დაუჭერდნენ. ამ მუქარის შემდეგ პირველმა ვეზირმა ელჩები გააფრთხილა: „თქვენ, სულელო და საცოდავო რომაელებო! ჩვენ თქვენი ფარული ზრახვები ვიცით, თქვენ კი წარმოდგენა არ გაქვთ, თუ რა საშიშროება გელით! რატომ ცდილობთ ჩვენს შეშინებას? გაათავისუფლეთ ღვთაებად ორჰანი და სულტნად გამოაცხადეთ; მოიწვიეთ უნგრელები დუნაის გაღმიდან; წააქეზეთ ჩვენს წინააღმდეგ დასავლეთის ქვეყნები და დარწმუნებული იყავით, რომ ამით საკუთარ დაღუპვას დააჩქარებთ!“⁴³⁴

⁴³⁴ John Patrick Douglas Balfour, *Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*. 1977.



მეჰმედ მეორე. ჰენთილ ბელინი. ლონდონის ნაციონალური გალერეა. XV ს.

სულტანმა საპასუხოდ კონსტანტინოპოლის ასაღებად მზადება დაიწყო. მან ხუთ თვეში კონსტანტინოპოლის პირდაპირ, ბოსფორის სრუტის ევროპულ სანაპიროზე, ციხესიმაგრე რუმელიჰისარი ააგო. იქ არტილერიით ძლიერი ოსმალური გარნიზონი განლაგდა. ასეთივე ციხესიმაგრე ანტოლიჰისარი ბოსფორის ამიურ სანაპიროზე ოსმალებს უკვე ჰქონდათ აგებული. კონსტანტინემ დასახმარებლად რომის პაპსა და ევროპულ ქვეყნებს მიმართა. 1452 წელს კონსტანტინოპოლში პაპის ლეგატი კარდინალი ისიდორე და ლეონარდ ქიოსელი მშვილდოსნების რაზმთან ერთად

(მშვილდოსნები კარდინალის მიერ იყო დაქირავებული) ჩამოვიდნენ. კონსტანტინოპოლში ასევე ჩამოვიდნენ: სამხედრო ხომალდებით შემომრები ანკონიდან (იტალია), პროვანსიდან (საფრანგეთი), კასტილიიდან (ესპანეთი), ბერძნები კუნძულ კრეტადან, 1453 წლის იანვარში კი – გენუელების შვიდასკაციანი რაზმი ორი გემით ჯოვანი ჯუსტინიანი ლონგოს მეთაურობით. კონსტანტინემ დასახმარებლად მიმართა უნგრელებსაც, მაგრამ უკვე გვიანი იყო, რადგან მათი ელჩობა მშვიდობის სათხოვნელად კონსტანტინოპოლთან დაბანაკებულ მეჰმედთან იყო გაგზავნილი.

კონსტანტინოპოლთან ოსმალების ორასიათასიანმა არმიამ მოიყარა თავი იმ დროს, როცა ქალაქს სულ რვა ათასი ჯარისკაცი იცავდა, თუმცა ბიზანტიური მხარის სისუსტეს მხოლოდ რიცხობრივი განსხვავება არ წარმოადგენდა. პაპის ემისრების გამოჩენა კონსტანტინოპოლში ყველასთვის არ იყო სასურველი. თუ იმპერატორი ამას მიესალმა, პაპის კარდინალის მიერ წმ. სოფიის ტაძარში ჩატარებულმა მესამე მართლმადიდებელთა შორის აღშფოთება გამოიწვია. ასეთები კი მხოლოდ სასულიერო პირები არ იყვნენ. ბიზანტიური სამხედრო ფლოტის სარდალს ლუკა ნოტარასს მიეწერება ცნობილი გამონათქვამი: „თურქული ჩალმა მირჩენია პაპის ტიარასო“.¹⁴³⁵ თურქული არმიის კიდევ ერთ უპირატესობას მისი არტილერია წარმოადგენდა. ზარბაზნების უნგრელმა ოსტატმა, ურბანმა, თავდაპირველად კონსტანტინე XI ისეთი ზარბაზნის ჩამოსხმა შესთავაზა, რომლის მსგავსი მანამდე არავის შეეძნა, მაგრამ იმპერატორმა მისთვის შესაბამისი გასამრჯელოს გადახდა ვერ შეძლო. მაშინ ურბანმა იმავე წინადადებით მეჰმედს მიმართა. მეჰმედი შეთავაზებას სიხარულით დასთანხმდა.¹⁴³⁶ ასე ჩამოიხსა 8 მეტრის სიგრძის და 20-21 სანტიმეტრის სიგანის დიამეტრის ზარბაზანი, რომელიც 600-კილოგრამიან ყუმბარას ისროდა.

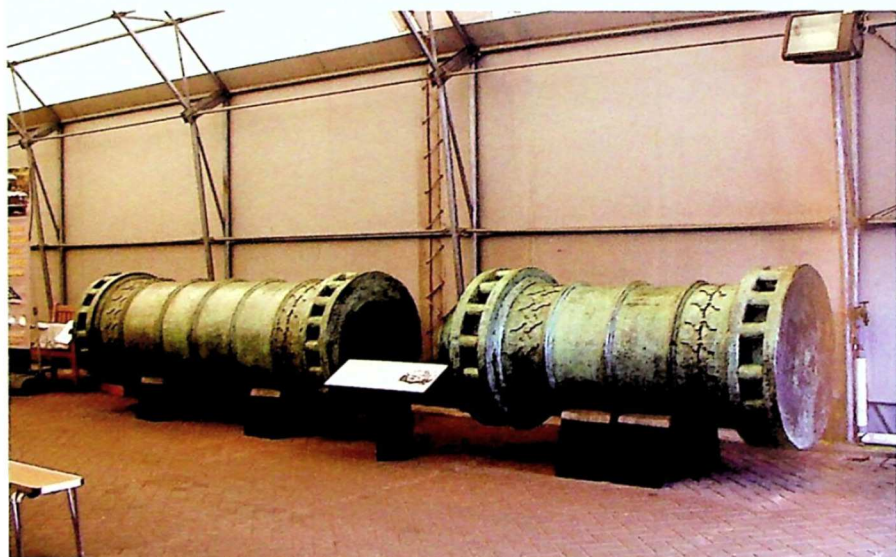
ოსმალებს რიცხობრივი უპირატესობა ჰქონდათ ზღვაზეც, სადაც მათი 86 სამხედრო, 350 დამხმარე და სატვირთო გემი დაუპირისპირდა ბიზანტიელებისა და მისი მოკავშირეების (ძირითადად – ვენეციელების და გენუელების) 25 სამხედრო გემს. ისეთი უპირატესობის მიუხედავად, თავდაპირველად შედარებით გამოცდილმა

¹⁴³⁵ Judith Herrin. *Byzantium, The Surprising life of a medieval empire*, London, 2007.

¹⁴³⁶ Timothy E. Gregory, *A History of Byzantium*, Blackwell Publishing, 2005

მოკავშირეების ფლოტმა „ბერძნული ცეცხლის“ გამოყენებით გამოუცდელი ოს-მალების ფლოტის რამდენჯერმე დაამარცხება შეძლო. ეს წარმატება იმიტაც იყო განპირობებული, რომ ბიზანტიელებს ოქროს ყურის შესასვლელი ჯაჭვით ჭქონდათ გადაკეტილი, და ოსმალების გემები ბოსფორის სრუტეში ვერ შედიოდნენ. შესაბამისად, ისინი ქალაქზე ზღვიდან შეტევას ვერ ახერხებდნენ.

აპრილის პირველ დღეებში დაწყებული კონსტანტინოპოლის აღცა თითქმის ორ თვეს გაგრძელდა. ხმელეთიდან შეტევები არცთუ ნაყოფიერი იყო, რადგან მეჭმედი მარმარილოს ზღვასა და ოქროს რქას შორის მდებარე ხმელეთის ვიწრო ზოლზე თავისი უზარმაზარი არმიის განლაგებას ვერ ახერხებდა და ამით რიცხოვრივ უპირატესობას კარგავდა. თუმცა არტილერიაში უპირატესობამ თავისი შედეგი გამოიღო და კონსტანტინოპოლის გალავანი რამდენიმე ადგილას დაინგრა. ქალაქის მცხოვრებლები და დამცველები კედლების აღდგენას ვეღარ ასწრებდნენ. ამას ისიც დაემატა, რომ მეჭმედის ბრძანებით, ოსმალებმა 80 სამხედრო ხომალდი ხმელეთზე გადაათრიეს და ოქროს რქის ყურეში ჩაუშვეს, რის შემდეგაც ქალაქის შეტევა ზღვიდანაც მოახერხეს.



ბომბარდა. სამხედრო მუზეუმი სტამბოლში



ჭაჭვი, რომელიც ოქროს რაქას კეთავდა. სტამბოლის არქეოლოგიური მუზეუმი

29 მაისს, დილას, გენერალური შეტევა დაიწყო. კონსტანტინემ და მეჰმედმა, ორივემ საკუთარ ჯარს მიმართა. მათ სიტყვებს გიორგი სფრანძელი გადმოგვცემს. კონსტანტინემ ქალაქის დამცველებს მოუწოდა: „უკეთილშობილესო მთავრებო და უბრწყინვალესო გამგებლებო, სარდლებო და ჩემო უმამაცესო თანამებრძოლებო! ჩემო ერთგულო ხალხო! თქვენ უწყით, რომ დადგა ჟამი, როცა ჩვენი სარწმუნოების მტერი ყველა ხერხით ცდილობს მოგვამწყვდიოს ხმელეთიდან და ზღვიდან, ჩაგვაბას დიდ და გადამწყვეტ ბრძოლაში, რათა თუ შეძლებს, უხსენებლის მსგავსად, შხამი შემოგვანთხიოს და მძვინვარე ლომის მსგავსად ჩაგვყლაპოს. ამიტომ გთხოვთ, მამაცურად დავდგეთ ჩვენი სარწმუნოების მტრების წინააღმდეგ ისევე, როგორც აქამდე იდექით. გაბარებთ თქვენ ამ ბრწყინვალე და დიდებაამოსილ სამეფო ქალაქს და ჩვენს სამშობლოს. ძმებო, თქვენ უწყით ოთხი მიზეზი, რომელთა გამო ყველამ სიკვდილი უნდა ვამჯობინოთ სიცოცხლეს:



კონსტანტინოპოლის კედლები

პირველად – ჩვენი რწმენისა და ღირსების გამო, მეორედ – სამშობლოსთვის, მესამედ – ღვთის მიერ ცხებული მეფისა და მეოთხედ – ახლობლებისა და მეგობრებისთვის. თუკი ღმერთი ჩვენი ცოდვებისთვის გამარჯვებას ურწმუნოებს მიანიჭებს, მაშინ განსაცდელის ატანა მოგვიწევს რწმენისთვის, რომლისთვისაც ქრისტე იწამა. სულის წაწყმედით რა სარგებელს მივიღებთ? მაშინ დავკარგავთ სახელოვან სამშობლოს, სახელმწიფოს, ოდესღაც ძლევა მოსილს, დღეს შეჭირვებულს, დამცირებულს, ყველასგან გაკიცხულს და მას ურწმუნო დაეუფლება, დავკარგავთ საყვარელ შვილებს და ნათესავებს.“ მეჰმედმა მოიერიშეებს ასე მიმართა: „შვილებო, ალაჰის მიერ ზეშთაგონებულებო, მისი მოციქულის მუჰამედისთვის და მეტადრე ჩემთვის, მისი მონისთვის, საყვარელნო! გევედრებით და გთხოვთ, რომ დილას მარადიული ხსოვნის ღირსი საქმე გააკეთოთ ისევე, როგორც ამას აკეთებდნენ თქვენი წინაპრები, მამაცურად და ვაჟკაცურად. კიბეების გამოყენებით

ფრინველებივით უნდა შეფრინდეთ ქალაქის კედლებზე, რათა დიდება, რომელსაც ჩვენმა წინაპრებმა მიაღწიეს და რომელიც ალაჰმა გვიბოძა, არ დაგვარგოთ. თუ ზოგიერთი თქვენგანი დაიღუპება, რაც ომში ხდება ხოლმე და შეიძლება, ზოგიერთს ეწეროს, გაიხსენეთ, რას ამბობს მოციქული: ისინი მუჰამედთან ერთად სამოთხეში სატმელს და სასმელს შეექცევიან, ბავშვებთან და ლამაზ ქალებთან ერთად ყვავილოვან მდელოებზე განისვენებენ და უმშვენიერეს ადგილებში განიბანებიან. ეს ყველაფერი მათ ალაჰისგან მიეზღვებათ. ჩვენ კი თუ გავიმარჯვებთ, მთელს ჯარსა და სარდლებს მათი მდგომარეობის მიხედვით დღეიდან სიცოცხლის ბოლომდე მიეცემათ ჯამაგირი, ორჯერ მეტი, ვიდრე ახლა აქვთ, ხოლო ქალაქი სამი დღის განმავლობაში თქვენი იქნება.”¹⁴³⁷

რამდენიმესაათიანი ბრძოლის შემდეგ ქალაქი დაეცა. იმპერატორის ბედის შესახებ სხვადასხვა ცნობები არსებობს. თუმცა ყველა თანხმდება, რომ ის ბრძოლის ველზე დაეცა. ერთი ცნობით, მეჰმედმა ბრძანა მისი გვამის მოძებნა და მოკლულ ჯარისკაცებს შორის ის მხოლოდ ოქროს არწივის გამოსახულებიანი წითელი წალებით იცნეს, შემდეგ კი სულტნის ბრძანებით მისი მოკვეთილი თავი ქალაქის ცენტრში, მაღალ კოლონაზე გამოთენეს;¹⁴³⁸ სხვა ცნობით, კონსტანტინემ დაინახა რა, რომ ქალაქი დაეცა, დაიძახა: „ქალაქი დაეცა, მე კი ისევ ცოცხალი ვარ!“, ცხენიდან ჩამოხტა, როგორც რიგითმა მეომარმა, იანიჩარებთან ბრძოლა განაგრძო და ამ ბრძოლაში დაიღუპა. მისი გვამი წმ. თეოდოსის სახელობის ტაძარში დაკრძალეს; ბერძნებს შორის გავრცელებული იყო ასეთი გადმოცემა, რომ იმპერატორი არ მომკვდარა და ის ანგელოზმა ოქროს კარიბჭის გამოქვაბულში წაიყვანა – რათა როცა ბერძნებს დახმარება დასჭირდებოდათ, იგი დაბრუნდებოდა. ყველა ეს ცნობა ლეგენდაა, სინამდვილეში კონსტანტინეს გვამი ვეღარ იპოვნეს.

შუა საუკუნეებში გავრცელებული წესის თანახმად, ქალაქი სამი დღის განმავლობაში საძარცვად გამარჯვებულ ჯარს გადაეცა, შემდეგ კი მეჰმედ II ვეზირებთან და ამაღლასთან ერთად ქალაქში შევიდა. ის წმ. სოფიას ტაძრისკენ გაემართა. ტაძარში შესულმა დაინახა, რომ ერთ-ერთი ჯარისკაცი მარმარილოს იატაკს ამტვრევდა.

¹⁴³⁷ Византийские историки Дука и Франдзи о падении Константинополя. Византийский временник. 1953. № 7.

¹⁴³⁸ История Византии, том 3.

სულტანი მას მიუბრუნდა და ჰკითხა, რატომ ამტვრევდა იატაკს. მეომარმა უპასუხა: „სარწმუნოებისთვის!“, მაშინ მან ხმლით მოკლა ის და თან დასძინა: „თქვენ ტყვეები და განძეულობა გეყოფათ, ქალაქის შენობები კი მე მეკუთვნის!“¹⁴³⁹. გიორგი სფრანძესი, რომელიც თავად ტყვედ ჩავარდა, ასე აგვიწერს ამ დღეებს: „ქალაქი საზარელი სანახავი იყო: ისმოდა კეთილშობილ ქალთა და ბავშვთა კვნესა-ტირილი დატყვევებისას, ეკლესიიდან მონაზვნებს თმებით ათრევდნენ, მიმდინარეობდა წმინდა ტაძართა ძარცვა-რბევა... ხატებს ფეხით თელავდნენ, შეშეშელობას, ოქრო-ვერცხლსა და ძვირფას ქვებს აგლეჯდნენ და მათგან საწოლებსა და მაგიდებს ამზადებდნენ; აბრეშუმისა და მოოქროვილ საეკლესიო სამოსს ცხენებს აფარებდნენ, ზოგიერთი მათგანი კი სუფრად იყენებდა და ზედ სადილობდა...ქალაქის დაცემიდან მესამე დღეს სულთანმა დიდი ტრიუმფით და მხიარულებით აღსავსე ზეიმით აღნიშნა გამარჯვება. მან გამოსცა ბრძანება – ყველა ასაკის მოქალაქეს, რომელიც გადარჩა, შეეძლო გამოსულიყო თავის სამალავიდან და თავისუფალი დარჩებოდა, – ისე, რომ არავინ არაფერს მოჰკითხავდა. შემდეგ მან ბრძანა, რომ დაებრუნებინათ სახლები და ქონება იმ მოქალაქეებისათვის, რომლებმაც ალყამდე დატოვეს ქალაქი. თუკი ისინი დაბრუნდებოდნენ სახლებში, მათ მოექცეოდნენ თავიანთი წოდების და რელიგიის შესაბამისად, ისე, თითქოს არაფერი მომხდარიყო.“ მეშემდე II ქალაქს სახელი გადაარქვა, ისტამბული უწოდა და თავის იმპერიის დედაქალაქად გამოაცხადა.¹⁴⁴⁰

ბევრი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ შუა საუკუნეებიდან ახალ დროებაზე გადასვლა სწორედ კონსტანტინოპოლის დაცემას უკავშირდება. ბიზანტიის განადგურებამ მნიშვნელოვნად შეცვალა იმდროინდელ მსოფლიოში არსებული პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული მდგომარეობა. ეს ცვლილებები შეეხო არა მარტო ბერძნებს, არამედ მოსაზღვრე ქვეყნებსა და ხალხებს, ასევე დასავლეთ ევროპის

¹⁴³⁹ Византийские историки Дука и Франдзи о падении Константинополя, Византийский временник. 1953. № 7.

¹⁴⁴⁰ ისტამბული – სახელწოდება მომდინარეობს შუა საუკუნეების ბერძნული ფრაზისაგან „εις την Πόλιν“ (იკითხება, როგორც ის ტიმ ბოლინ), რაც ნიშნავს „ქალაქში“. თურქული ხალხური ტრადიცია ქალაქის სახელწოდებას ისლამთან აკავშირებს, მას ისლამბოლი ან ისლამბული ერქვა, რაც განპირობებული იყო ქალაქის ისლამური ოსმალეთის იმპერიის დედაქალაქად გამოცხადებით.



კონსტანტინოპოლის დაცემა. ფილიპე დე მაგეირის მინიატურა შან შარტიუს „შარლ VII ქრთნიკების“ ხელნაწერში. XV ს.

სახელმწიფოებსაც. ოსმალეთის იმპერიის მიერ ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ აუზის დაკავებამ და შემდგომში დასავლეთით გაგრძელებულმა ექსპანსიამ დიდი გავლენა მოახდინა ევროპულ სახელმწიფოებზე – განჩნდა ახალი ძალა, რომელსაც ანგარიშს უწევდა ევროპის ყველა სახელმწიფო. კონსტანტინოპოლის აღებით ოსმალებმა უმნიშვნელოვანესი სამხედრო-სტრატეგიული და სავაჭრო პუნქტი ჩაიგდეს ხელში. კონსტანტინოპოლის დაცემიდან ერთ საუკუნეში ოსმალთა იმპერიის ტერიტორია მესოპოტამიიდან ადრიატიკის ზღვამდე გადაიჭიმა.

ოსმალთა ხელში მსოფლიო უმნიშვნელოვანესი სახმელეთო და საზღვაო სავაჭრო გზები აღმოჩნდა, რომლებიც ხმელთაშუა, ეგეოსის და შავი ზღვების მეშვეობით ევროპას აზიასთან აკავშირებდა. ამან დიდი ზიანი მიაყენა ევროპულ სახელმწიფოებს, პირველ რიგში კი – გენუასა და ვენეციას, რომლებსაც ამიერიდან სა-

ვაჭრო გზებზე მიმოსვლისთვის ოსმალეთის ნებართვა ესაჭიროებოდათ. მართალია, პირველ ხანებში მეჰმედმა გენუელ და ვენეციელ ვაჭრებს ხელშეუხებლობა და თავისუფალი ვაჭრობის უფლება მისცა, მაგრამ ეს დროებითი იყო. ნელ-ნელა ოსმალებმა გენუელები და ვენეციელები შეავიწროვეს და, საბოლოოდ, სრულად ჩამოაგაღეს ის სავაჭრო ცენტრები, რომლებიც მათ ყოფილი ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიაზე ჰქონდათ.

ბიზანტიის დაცემამ დიდი ზიანი მიაყენა იმდროინდელ ქრისტიანულ კულტურას: თავისი არსებობის ბოლო ხანებამდე ბიზანტია მთელი ევროპის კულტურის და განათლების უმნიშვნელოვანესი ცენტრი იყო. იქ განათლების მისაღებად ევროპის სხვადასხვა კუთხიდან ჩადიოდნენ. კონსტანტინოპოლის ქუჩებში დასავლეთ ევროპიდან, ბულგარეთიდან, რუსეთიდან, სერბეთიდან და კავკასიიდან (საქართველო, სომხეთი) ჩამოსული მრავალი მომლოცველი, ბერ-მონაზონი თუ უბრალოდ წიგნების მოყვარული ადამიანი შეგხვდებოდათ. კონსტანტინოპოლი ასევე დიდ როლს ასრულებდა ევროპასა და აზიას შორის კულტურული მიღწევების გაცვლა-გამოცვლაში. ბიზანტიის დედაქალაქის დაცემით ეს კულტურული კავშირები შეწყდა.

მეორეს მხრივ, იმ ბერძენმა მოაზროვნეებმა, რომლებმაც კონსტანტინოპოლის დაცემამდე გაქცევა მოასწრეს, თავი დასავლეთ ევროპას შეუარეს. მათ ძველი ბერძნული ხელნაწერები და ბიზანტიური ხელოვნების ნიმუშები განადგურებისგან ნაწილობრივ იხსნეს. ამ ხელნაწერებმა დასავლეთ ევროპაში მიმდინარე აღორძინების პროცესში დიდი წვლილი შეიტანეს, ევროპელებს ანტიკური ფილოსოფია, რომის სამართალი, ანტიკური ლიტერატურა და ხელოვნება გააცნეს.

კონსტანტინოპოლის დაცემისა და სავაჭრო გზების გადაკეტვის შემდეგ ევროპულმა სახელმწიფოებმა ახალი სავაჭრო გზების ძიება დაიწყეს, რასაც დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენები მოჰყვა. ასე რომ, კონსტანტინოპოლის დაცემამ ბევრ სხვა ისტორიულ პროცესს დაუდო სათავე.

ოსმალების დაპყრობებმა დიდი ზიანი მიაყენა საქართველოსაც. ევროპიდან ის მთლიანად მოწყვეტილი აღმოჩნდა და მალევე მისი დასავლეთი ნაწილი ოსმალეთის გავლენის სფეროში შევიდა, რასაც თავისი პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული შედეგები მოჰყვა.

ანტიოსმალური კოალიციის შექმნის მცდელობა, საქართველოს დაშლა სამეფო-სამთავროებად

XV საუკუნის 50-იან წლების დასაწყისში საქართველოში შიდა დაპირისპირება მიმდინარეობდა. საქართველოს მეფეს, გიორგი VIII, რამდენიმე მთავარი არ ემორჩილებოდა. მათ შორის იყო სამცხის მთავარი, ათაბაგი ყვარყვარე ჯაყელი. შემორჩენილია ყვარყვარეს ბურგუნდიის მთავრისადმი 1459 წელს გაგზავნილი წერილი, რომელშიც აღნიშნავს, რომ „გასულ წლებში მეზობელ ქრისტიან მთავრებთან ომი მოხდენია“¹⁴⁴¹. საკუთარი ჯარის გამოყვანა ათაბაგის გარდა სხვა მთავრებსაც: დადიან-ბედიანს (სამეგრელო), გურიელს (გურია) და ანაკოფიის მმართველს შეეძლოთ, რაც მათ გარკვეულ დამოუკიდებლობაზე მიუთითებდა. სწორედ ამ პერიოდში სამცხის სამღვდელოება კიდევ ერთხელ შეეცადა საქართველოს ეკლესიიდან გამოყოფას. ყვარყვარეს წაქეზებით, მაწყვერელი ეპისკოპოსი წირვა-ლოცვებში აღარ იხსენიებდა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქსა და მეფეს, რაც იმას ნიშნავდა, რომ ეს ეპისკოპოსი მის მიმდევარ სამღვდელოებასთან ერთად მცხეთის კათალიკოსს აღარ ემორჩილებოდა. მაწყვერელის გადაწყვეტილებაზე, ყვარყვარეს გარდა, სამცხეში შეწირულობის შესაგროვებლად ჩამოსულმა ანტიოქიის პატრიარქის წარმომადგენელმა, ბერძენმა მიტროპოლიტმა იქონია გავლენა. სამცხის ეპისკოპოსმა, საქართველოს კათალიკოსის კურთხევის გარეშე, მღვდლების, დიაკვნებისა და მონასტრების წინამძღვრების დანიშვნა დაიწყო. საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი დავით IV სამცხეში ჩავიდა, საფარის ტაძარში მუამბოხე სამღვდელო პირები შეაჩვენა და „შეუნდობლობით“ დასაჯა, რაც იმას ნიშნავდა, რომ მღვდელმსახურება ეკრძალებოდათ. თუ მათთან ერთად ვინმე წირვის და მსახურების ჩატარებას მაინც გადაწყვეტდა, ისიც შეჩვენებულ იქნებოდა. შეჩვენების ახსნა კი მხოლოდ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს შეეძლო. მემბოხეები იძულებული გახდნენ, მცხეთაში ჩასულიყვნენ და პატიება

¹⁴⁴¹ ქართული დიპლომატიის ისტორია (ქრესტომათია), თბილისი, 2004.

ეთხოვათ. დავით IV მარტო მათი ცოდვის მონანიებით არ დაკმაყოფილდა და ერ-თგულებისა და პირობის ფიცი წერილობით გააფორმებინა. შემორჩენილია ანჩის და კუმურდოს ეპისკოპოსების, საფარის და ვარძიის მონასტრების მღვდელ-მონაზვნების ფიცის წიგნები: „სუეტისა ცხოველისა... და ყოველად საშინელისა ანჩის ხატისა თავსმდებობითა... ყოველთა ღვთისა წმიდათა ზეცისა და ქუეყანისათა თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა ესე წიგნი და პირი გკადრეთ თქვენ ქრის-ტეს ღმერთისა მიერ ქართლისა კათალიკოსსა დავითს მე აბელისძემან ანჩელ არქიმანდრიტმან ქერობინ მის ჟამისა შედეგად, ოდეს მაწყურელი და სამცხისა ეპისკოპოსნი თქვენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედა და თქვენ დიდითა ხუაშნითა მაკურთხეთ. აწ დღეისითგან წაღმა ჩემად დღედ სიკუ-დილამდი ვიყო თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერდგული და მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგისხენებდეთ. ვინ თქუენგან უჯუარი და შეუნდობელნი იყვნენ, ჩუენგანაცა უჯუარო და შეუნდობელი იყოს“¹⁴⁴².

XV საუკუნის 50-იანი წლების ბოლოსკენ საქართველოს მეფესა და სამცხის მთა-ვარს შორის დაპირისპირება დროებით შეწყდა, რისი მიზეზიც საგარეო ფაქტორე-ბი აღმოჩნდა. ბიზანტიის პოლიტიკური რუკიდან გაქრობამ ევროპაში გარკვეული რეზონანსი გამოიწვია. განსაკუთრებით რომის პაპები აქტიურობდნენ. პაპმა ნი-კოლოზ V (1447-1455 წწ.) კონსტანტინოპოლის დაცემისთანავე ოსმალების წინა-აღმდეგ ჯვაროსნული ლაშქრობის მოწყობა გადაწყვიტა. მან ბურგუნდიის ჰერცოგ ფილიპე III კეთილს შესაბამისი დროშაც კი გაუგზავნა, მაგრამ წამოწყება ჩაიშა-ლა. გასათვალისწინებელია 1453 წელს ევროპაში მომხდარი მეორე, არანაკლებ მნიშვნელოვანი მოვლენა – ასწლიანი ომის დასასრული. ამ ომში, ინგლისისა და საფრანგეთის მეფეების გარდა, ჩართული იყვნენ სხვადასხვა მთავრები და რა-ინდები, განსაკუთრებით აქტიურად მონაწილეობდა ბურგუნდია. ომმა, რომელიც 116 წელს გაგრძელდა, მძიმე ეკონომიკური შედეგები დაუტოვა ევროპას, რასაც იმ დროს გავრცელებული შავი ჭირის ეპიდემიაც დაემატა. ახალ ომს, მითუმეტეს ისეთ გლობალურს, როგორიც ოსმალების წინააღმდეგ ჯვაროსნული ლაშქრობა უნდა ყოფილიყო, ფინანსურად და მატერიალურად ვერცერთი ვერ უზრუნველყოფდა.

ჯვაროსნული ლაშქრობის წამოწყების სურვილი ჰქონდა შემდეგ პაპს კალიქსტოს

¹⁴⁴² ივ. ჭავჭავაძე, ივანე ჭავჭავაძე, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბილისი, 1982.

III (1455-1458 წწ.)¹⁴⁴³. ის მხარს უჭერდა უნგრეთის სამეფოს რეგენტის, იანოშ ხუნიადის ბრძოლას ოსმალების წინააღმდეგ, რომელმაც 1456 წელს შეაჩერა მექმედის ჯარები ბელგრადთან და ქალაქის აღების საშუალება არ მისცა. კალიქსტოსმა სამხედრო ფლოტის შექმნა მოახერხა და მის სათავეში კარდინალი სკარამპო ჩაუყენა. პაპის ფლოტმა ეგეოსის ზღვის ზოგიერთი კუნძული ოსმალებისგან გაათავისუფლა. პაპმა კალიქსტოს III ჯვაროსნული ლაშქრობის დაწყების ინიციატივით ევროპელ მეფე-მთავრებს მიმართა, მაგრამ მისმა წამოწყებამაც მარცხი განიცადა. კალიქსტოსმა საკუთარი წარმომადგენელი, მარონიტების ორდენის¹⁴⁴⁴ ბერი, ლუდოვიკო ბოლონიელი აღმოსავლეთში გამოგზავნა, რათა მათი მმართველები ოსმალების წინააღმდეგ ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობაზე დაეთანხმებინა. პირველი ელჩობის შემდეგ ლუდოვიკო რომში ჩავიდა და პასუხები, მათ შორის ქართველი მეფე-მთავრების წერილებიც, ჩაიტანა. შემდეგ ლუდოვიკო პაპის წერილებით ისევ აღმოსავლეთისკენ გამოემგზავრა. კალიქსტოს III სამცხის ათაბაგს ყვარყვარეს წერდა: „ჩვენმა წარმომადგენელმა ისიც მოგვახსენა, თუ რაოდენი მორჩილებით შეხვდი შენ ჩვენს მითითებებსა და შეგონებებს ქრისტეს მიერ ჩვენს უძვირფასეს შვილთან, საქართველოს მეფესთან და იმ ადგილების სხვა მმართველებსა და ქრისტიან ერებთან მშვიდობის შესახებ. ამ მშვიდობის საშუალებით თქვენ ადვილად შეძლებთ შეუდგეთ ურწმუნო ბარბაროსთა გაწყვეტას, რომლებიც თქვენთან ახლოს ცხოვრობენ. იმავე წარმომადგენლის მონათხრობიდან შე-

¹⁴⁴³ პაპი კალიქსტოს III სულ სამი წლის განმავლობაში იყო პაპი, მაგრამ ბევრის გაკეთება მოასწრო. ერისკაცობაში მას ერქვა ალფონსო დი ბორჯია (ესპ. ბორხა). ის იყო პირველი პაპი ამ საგვარეულოდან. წარმოშობით იყო არაგონიდან (ესპანეთი). იყო ლერიდის უნივერსიტეტის სამართლის დოქტორი. 1456 წელს მან დანიშნა სასამართლო პროცესი, რომელზეც მოხდა ჟანა დ'არკის რეაბილიტაცია (ჟანა 1431 წელს კოცონზე დაწვეს, როგორც ჯადოქარი). მან გამოსცა განკარგულება ჟანა დ'არკის უდანაშაულობის შესახებ. პაპობის პერიოდში დააწინაურა საკუთარი ნათესავები. დისშვილი როდრიგო ბორჯია (ბორხა), რომელიც მან კარდინალად დაამტკიცა, შემდგომში გახდა რომის პაპი, ალექსანდრე VI (1492-1503).

¹⁴⁴⁴ მარონიტების ორდენი – მარონიტული ეკლესია – აღმოსავლეთ კათოლიკური ეკლესია, რომელსაც მჭიდრო კავშირი აქვს რომის პაპთან და კათოლიკურ ეკლესიასთან, თუმცა აღმოსავლეთის ეკლესიების კოდექსის საფუძველზე თვითმმართველობის უფლებით სარგებლობს. მარონიტებმა სახელწოდება მიიღეს სირიელი ქრისტიანი წმინდანის – მარონისგან.

ვითყვეთ შენი პირობ: გააგრძელო ომი ყველა ქრისტიანის მტრის – თურქის წინა-
აღმდეგ, რომელსაც, როგორც ამბობ, ბრძოლის ველზე ყოველთვის ამარცხებდი
ხოლმე... ხოლო რაც შეეხება შენთვის აღმირალობის ანუ მთავარსარდლობის
ბოძებას მთელს სამხედრო ძალებზე, რასაც თქვენი ქვეყნის ქრისტიანები ბარბა-
როსებზე სალაშქროდ მოაგროვებენ, ჩვენ შენ ამისთვის სავსებით ღირსეულად
გთვლით და შეგიძლია მამამენის მსგავსად მთავარსარდალი იყო.⁴⁴⁵ ლუდოვიკო
ბოლონიელმა სხვადასხვა ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოშიც, იმოგზაურა
და მათი მმართველები მოინახულა. ამ მმართველებს შორის ყველაზე აქტიური
ტრაპიზონის იმპერატორი იოანე IV კომნენოსი იყო. მან ლუდოვიკოსთან ერთად
ქართველი მეფე-მთავრების შერიგება და ზოგიერთი მუსლიმი მმართველის ამ
მოლაპარაკებებში ჩართვა შეძლო. მუსლიმი მმართველები – ყარამანიის ბეგი და
ალ-ყოინლუს⁴⁴⁶ ბელადი უზუნ-ჰასანი ოსმალეთის იმპერიას უშუალოდ ემეზობ-
ლებოდნენ და აცნობიერებდნენ იმ საშიშროებას, რაც მათ მომავალში ოსმალე-
თიდან ელოდათ. მანამდე, 1452 წელს ალ-ყოინლუს ახალმა ამირამ, ჯაჰანგირმა
თავი ყარა-ყოინლუს მმართველის, ჯეჰან-შაჰის ვასალად აღიარა. თუმცა ამან
ჯაჰანგირის უმცროსი ძმის, უზუნ-ჰასანის (თურქ. გრძელი ჰასანი) უკმაყოფილე-
ბა გამოიწვია, რომელმაც ძმას ღალატში დასდო ბრალი. ძმებს შორის ბრძოლა
დაიწყო, რომელშიც უზუნ-ჰასანმა გაიმარჯვა. სწორედ უზუნ-ჰასანის ოსმალების
წინააღმდეგ ლაშქრობაში ჩართვა დაისახა მიზნად ტრაპიზონის იმპერატორმა.
კავშირის განსამტკიცებლად იოანე IV მას საკუთარი ქალიშვილი, იმ დროის აღ-
მოსავლეთში სილამაზით განთქმული, თეოდორა გააყოლა ცოლად (ისტორიაში
ცნობილია, როგორც დესპინე-ხათუნი).

იოანე 1458 წელს გარდაიცვალა და ტახტზე ოფიციალურად მისი ოთხი წლის ვაჟი,
ალექსი ავიდა, თუმცა ქვეყნის მართვის სადავეები მისი ძმის, დავითის, ხელში გა-

⁴⁴⁵ ქართული დიპლომატიის ისტორია (ქრესტომათია), თბილისი, 2004.

⁴⁴⁶ ალ-ყოინლუს – თურქ. აღ – თეთრი და ყოინ – ცხვარი; თეთრბატკნიანები, მათ დროშაზე
გამოსახული თეთრი ცხვრის მიხედვით. ოღუზი თურქმანული მომთაბარე ტომების გა-
ერთიანება, რომლებიც თავდაპირველად სახლობდნენ მდ. ტიგროსის სათავეებთან და
მცირე აზიის აღმოსავლეთით დიარბექირთან; ოსმალეთთან ომის დროს თემურ-ლენ-
გის მოკავშირეები იყვნენ. XV საუკუნის შუა ხანებში წარმატებული ბრძოლების შედე-
გად, შეიჭრნენ სომხეთში. მოგვიანებით შექმნეს ფეოდალური სახელმწიფო ირანში.



დისპინე ხათუნი,
ტრაპიზონის დიდი
კომნენოსების
ქალიშვილი,
შჰან-ჰასანის
მეუღლე.
ანთონიო პისანულო.
15 ს.

დავიდა, რომელიც ასევე მზად იყო, ჩართულიყო ოსმალების წინააღმდეგ საომარ კამპანიაში.

ლუდოვიკო ბოლონიელი საქართველოში მეორედ ჩამოვიდა, და ქართველმა მეფე-მთავრებმა მას ევროპაში საკუთარი ელჩები და წერილები გაატანეს. გიორგი VIII ბურგუნდიის მთავარს წერდა: „ყველა ამ მხარის ქრისტიანე მთავრებმა ერთმანეთს შორის ჩამოვადეთ მშვიდობა და ზავი და შევფიცენით, რათა ყველა ჩვენის ძალით და ცდით ვეომოთ ოსმალებს, მეტადრე იმათ, რომლებიც არიან კონსტანტინოპოლში, რადგან ქრისტიანებს ძლიერ მტრობენ. ამ კავშირის გამო ყველა ჩვენთაგანმა ჯარი მოამზადა.“¹⁴⁴⁷ ასეთივე წერილი, როგორც ჩანს, გიორგიმ რომის საღვთო იმპერატორსაც, ფრიდრიხ III გაუგზავნა. თავის მხრივ, ფრიდრიხ III მეფე გიორგის წერდა: „თქვენი მოციქული, გამოჩენილი ნიკოლოზ თბილელი, წრფელი სიხარულით ვიხილეთ და ყურადღებითაც ვუსმინეთ მას, ვინაიდან თქვენ მხრივ დაწესებული მისი ელჩობა ჩვენთან თქვენი საბოძვარიითურთ, რომის წმინდა ეკ-

¹⁴⁴⁷საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბილისი, 1979.

ლესიასა და მორწმუნე ქრისტიანთა დახმარების ნიშნადაა მოძღვნილი მძვინვარე მტრის – თურქის წინააღმდეგ.¹⁴⁴⁸ ძალიან საინტერესოა ყვარყვარე ათაბაგის ბურგუნდიის მთავრისადმი და მისი ელჩის ფარსადან ქარციხელის (ახალციხელის) ვენეციის დოუქსადმი მიწერილი წერილები, რომლებშიც ოსმალების წინააღმდეგ მოკავშირეთა ჯარის სავარაუდო რაოდენობაზე და საომარ გეგმაზეა საუბარი. ყვარყვარე თავის წერილში ადრესატებს აფრთხილებს: „დასასრულს უწყოდეთ კარგად, რომ, თუ ახლა ჩვენთან ერთად არაფერს იმოქმედებთ, შემდეგში, კიდევაც რომ გულით მოინდომოთ, ვერაფერს გაარიგებთ, რადგან უსჯულო ოსმალები მუდამდღე ძლიერდება და ველარც შევძლებთ შემდეგში გულმოდგინედ შეერთებას, როგორც ახლა ვართ.“¹⁴⁴⁹ წერილებიდან ჩანს, რომ მოკავშირეებს შემდეგი რაოდენობის ჯარი გამოყავდათ: მეფე გიორგის გურულებთან და აფხაზებთან ერთად – 40 000, ყვარყვარეს – 20 000, სამეგრელოს მთავარს ბედიან-დადიანს და ქუთაისის ერისთავს – იმდენივე, რამდენიც მეფე გიორგის, – ანუ 40 000; ამის გარდა, ტრაპიზონის იმპერატორი პირობას დებდა, რომ ის 30 000 ჯარისკაცს და 30 კატარლას გამოიყვანდა, ხოლო მცირე სომხეთის მეფე – 20 000. თუ ამას დავუმატებთ უზუნ-ჰასანის და ყარამანის არმიებს, ძალიან შთამბეჭდავ რაოდენობას მივიღებთ. ამ წინადადებით გაემართნენ ევროპისკენ მეფე-მთავრების ელჩები (საქართველოს, ტრაპიზონის, სომხეთის, ალ-ყოინლუს და სამცხის ათაბაგის). სანამ ელჩობამ შავი ზღვის და დუნაისპირეთის გავლით ევროპას მიაღწია, პაპი კალიქსტოსი გარდაიცვალა და ახალმა პაპმა პიუს II (1458-1464 წწ.) 1459 წელს საეკლესიო კრება მოიწვია მანტუაში, რომელზეც ოსმალების წინააღმდეგ ჯვაროსნული ლაშქრობა გამოაცხადა.

აღმოსავლეთიდან წასულმა ელჩებმა კრებას ვერ ჩაუსწრეს, ხოლო ევროპელმა მეფე-მთავრებმა პაპის მოწოდებას დიდი ყურადღება არ მიაქციეს არა იმიტომ, რომ არ სურდათ, არამედ უბრალოდ ლაშქრობისთვის საჭირო რესურსები არ გააჩნათ. პაპთან ჩასულ ელჩებს პაპმა პიუს II ურჩია, კონკრეტული მეფე-მთავრებისთვის პირდაპირ მიემართათ. მართლაც, ელჩებმა პირადად მოინახულეს საფრანგეთის მეფე შარლ VII, ბურგუნდიის ჰერცოგი ფილიპე III, საღვთო რომის

¹⁴⁴⁸ ქართული დიპლომატიის ისტორია (ქრესტომათია), თბილისი, 2004.

¹⁴⁴⁹ იქვე.

იმპერატორი ფრიდრიხ III, ვენეციის დოჟი, ჩავიდნენ ფლორენციასა და ევროპის სიდიდით მეორე ქალაქ გენტში, სადაც ფლორენციის რესპუბლიკის სენიორებსა და გენტის ქალაქის საბჭოს წევრებს შეხვდნენ. მეტიც, საფრანგეთში ყოფნის დროს მეფე შარლი გარდაიცვალა და ტახტზე ლუი XI ავიდა. მის კორონაციას 1461 წელს ქართველი ელჩებიც დასწრებიან. საფრანგეთის არც ძველ და არც ახალ მეფეს, ისევე – როგორც ევროპის სხვა სამეფოებს და სამთავროებს, ჯვაროსნულ ლაშქრობაში ჩაბმის სურვილი არ გამოუთქვამთ. ამას ისიც დაემატა, რომ ლუდოვიკო ბოლონიელმა პაპის ნდობა დაკარგა. ის პაპს იმდენად არარეალურ რამეებს ჰპირდებოდა, – მაგალითად, როგორ ელოდებოდნენ ეთიოპიის და ინდოეთის ხელმწიფეები ჯვაროსნული ლაშქრობის დაწყებას და როგორ დაარტყამდნენ ზურგიდან მეჰმედს, – რომ პაპმა საბოლოოდ ის მატყუარად ჩათვალა და აღარც მასთან ერთად ჩასულ ელჩებს ენდო¹⁴⁵⁰.

სწორედ ამ პერიოდში ტრაპიზონის იმპერიის მმართველმა, დავითმა იგივე შეცდომა დაუშვა, რაც თავის დროზე ბიზანტიის იმპერატორმა. მან ოსმალეთის სულტანს ხარკის რაოდენობის შემცირება მოსთხოვა. დავითს უზუნ-ჰასანის დახმარების იმედი ჰქონდა. თუმცა აღ-ყონილუს მმართველს ყარა-ყონილუსთან დაპირისპირების გამო პრობლემები თავად ჰქონდა. მეჰმედმა აღ-ყონილუს წინააღმდეგ გაილაშქრა. უზუნ-ჰასანმა მასთან შებრძოლება ვერ გაბედა და დაუზავდა. ტრაპიზონი ოსმალების წინააღმდეგ მარტო დარჩა. 1461 წლის აგვისტოში ქალაქი ოსმალებს უბრძოლველად ჩაბარდა და ტრაპიზონის იმპერიამ არსებობა შეწყვიტა.

ოსმალებზე გალაშქრების ჩაშლის შემდეგ საქართველოში შიდა დაპირისპირება განახლდა. გიორგი მეფეს როგორც სამცხის ათაბაგი, ასევე ქუთაისის ერისთავი ბაგრატ დიმიტრის ძე დაუპირისპიდნენ. 1462 წელს ყვარყვარე ათაბაგმა უზუნ-ჰასანის დახმარებით მეფე დაამარცხა. შემდეგ წელს გიორგი VIII აჯანყებული ბაგრატის დასასჯელად დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, მაგრამ ჩიხორთან დამარცხდა. „ხოლო 1463 წელს ყვარყვარე ათაბაგის წაქეზებით იმერთა ერისთავმა ბაგრატმა განიზრახა მეფობა და აღუთქვა თავისუფლება დადიანს, გურიელს, შარვაშიძეს და სვანებს. მთავრებმა დაუჭირეს მხარი და გაამეფეს. მეფე გიორგიმ ეს რომ გაიგო, შეკრიბა ჯარი და მოუწოდა სამცხის ჯარით იმერეთში გალაშქრე-

¹⁴⁵⁰История Византии, том 3.

ბისკენ. ათაბაგმა შორიდან ყურება გადაწყვიტა, და არც დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე და სვანები მიეხმარნენ ბაგრატს. ხოლო მეფე გიორგი და ბაგრატი ჩიხორთან შეებრძოლნენ ერთმანეთს და სასტიკ ბრძოლაში დაიღუპა ბევრი ამერი და იმერი. დამარცხდა მეფე გიორგი და გაიქცა ქართლში. მაშინ ბაგრატმა დაიპყრო იმერეთი, აიღო ქუთაისი და ეკურთხა მეფედ.¹⁴⁵¹

1465 წელს გიორგი ძმისშვილ კონსტანტინესთან ერთად ყვარყვარეს დასასჯელად სამცხეში გაემართა. სამცხის მთავარს გურიელი და ბაგრატ VI (იმერეთის მეფე) დაეხმარნენ. თავფარავანთან დაბანაკებულ მეფეს გიორგი VIII ყვარყვარე თავს დაესხა და დაატყვევა. კონსტანტინემ გაქცევა მოახერხა და გორის ციხეში გამაგრდა. გიორგის დატყვევებით ისარგებლა ბაგრატმა, ქართლში გადავიდა და 1466 წლიდან საქართველოს მეფედ გამოაცხადა თავი. მისი ქართლში გადასვლის შემდეგ კონსტანტინეს გორში აღარ დაედგომობოდა. ის დასავლეთ საქართველოში გაიქცა და ქუთაისში თავი მეფედ გამოაცხადა. სამცხის მთავარი მიხვდა, რომ გიორგის დატყვევებით ვერ ისარგებლა, რადგან უკვე სხვა მეფეები: ბაგრატი და კონსტანტინე ჰყავდა მეთოქეებად, ამიტომ გიორგი გაათავისუფლა. ყვარყვარეს ამჯერად გიორგის და ბაგრატის დაპირისპირება აწყობდა. გიორგიმ ველარ შეძლო ბაგრატის ქართლიდან გაძევება. სამაგიეროდ, კახეთში გადავიდა და იქ გამეფდა. გიორგი VIII კახეთის სამეფოს პირველი მეფე – გიორგი I გახდა. ბაგრატმა და კონსტანტინემ შერიგება მოახერხეს და გარკვეული პერიოდი ერთად მართავდნენ დანარჩენ საქართველოს. ამაზე მეტყველებს 1468 წელს ბაგრატ და კონსტანტინე მეფეების ზაქარია, კახა და ზაზა ჯავახიშვილებისადმი გაცემული ერთობლივი წყალობის სიგელი.¹⁴⁵² მათი მეფობის დროს საქართველოს რამდენჯერმე შემოესია უზუნ-ჰასანი.

აღ-ყოინლუს მმართველმა 1467 წელს ქალაქ მუშთან ჯეჰან-შაჰი დაამარცხა. ჯეჰან-შაჰი მალე გარდაიცვალა და უზუნ-ჰასანმა თავი ირანის ფადიშაჰად გამოაცხადა. ის დიდხანს ცდილობდა ტრაპიზონის იმპერიის მიწების დაპყრობას, რადგან, როგორც იმპერატორის ქალიშვილის – თეოდორას მეუღლეს, თავისად მიიჩნდა. ამის

¹⁴⁵¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, თბილისი, 1973.

¹⁴⁵² ქართული სამართლის ძეგლები, II, თბილისი, 1965.

გამო ის რამდენჯერმე დაუპირისპირდა ოსმალებს. უზუნ-ჰასანის მოკავშირეები ამ დაპირისპირებაში ვენეციელები იყვნენ. 1472-1473 წლებში ვენეციელებმა ირანის შაჰთან კატერინო ძენოს და ჯოსაფატ ბარბაროს მეთაურობით ორი ელჩობა გაგზავნეს. ეს უკანასკნელი სპარსეთიდან ვენეციაში დაბრუნების შემდეგ ქალაქის სენატის წევრი და ვენეციის დოჟის მრჩეველიც კი იყო. უზუნ-ჰასანმა ერთ-ერთ ბრძოლაში მეჰმედის დამარცხება შეძლო, მაგრამ 1473 წელს ოსმალებმა უზუნ-ჰასანის ჯარი ოთლუბლეკლის ბრძოლაში გაანადგურეს. ამ ბრძოლას ესწრებოდა კატერინო ძენო, რომელიც უზუნ-ჰასანმა შემდეგ ანტიოსმალური კოალიციის შესაკრებად ევროპაში გაგზავნა, მაგრამ ძენოს მცდელობებმა პოლონეთში, უნგრეთში, ნეაპოლის სამეფოსა და რომის პაპთან მარცხი განიცადა. ოსმალებთან მარცხის შემდეგ უზუნ-ჰასანმა საქართველოში ორჯერ ილაშქრა. 1473 წელს მან სამხრეთი საქართველო დაარბია, 1477 წელს კი 40 000-იანი ჯარით თბილისი და გორი უბრძოლველად აიღო. ამ ლაშქრობაში უზუნ-ჰასან თან ახლდა ჯოსაფატ ბარბარო. ბაგრატ VI და სამცხის ათაბაგმა ზავი ითხოვეს, მაგრამ უზუნ-ჰასანმა ზავის სანაცვლოდ 16 000 დუკატი მოითხოვა. ქართველებმა მას ოთხი ლალის თვალი გაუგზავნეს. ბარბარო მოგვითხრობს: „როცა ბატონ უზუნ-ჰასანს ის ოთხი თვალი მოუტანეს, მან კაცი გამომიგზავნა, რათა მათ სანახავად წავსულიყავი და შემეფასებინა. ვიდრე მე ხსენებულ მბრძანებელთან წავიდოდი, მეფე ბაგრატის და ყვარყვარეს ელჩებმა, რომლებმაც თვლები ჩამოიტანეს, შემომითვალეს, რომ მე კარგად შემეფასებინა თვლები, რადგან ქართველები ჩემსავით ქრისტიანები იყვნენ. მივედი თუ არა მბრძანებელთან, მან მაშინვე მომცა ის თვლები. მე გულდასმით დავათვალიერე ერთი თვალი. ბატონმა უზუნ ჰასანმა მკითხა, რამდენი ელჩი რებაო. მე ვუპასუხე: „ბატონო, ეს ღირს 4000 დუკატი“. მან გაიცინა და თქვა: „შენს ქვეყანაში ძალიან ძვირი ღირებულა. არ მინდა თვლები, ფული მინდა“.¹⁴⁵³ ამის შემდეგ უზუნ-ჰასანმა სკანდა და ქუთაისი დალაშქრა. ქართველები იძულებული გახდნენ, მოთხოვნილი თანხა გადაეხადათ და ყოველწლიური ხარკიც ეკისრათ. უზუნ-ჰასანი სამშობლოში გაბრუნდა. მომდევნო წელს უზუნ-ჰასანიც და ბაგრატ VI გარდაიცვალნენ. აღ-ყოინლუს სახელმწიფოში შაჰის მემკვიდრეებს შორის შინაომი დაიწყო და მათ საქართველოსთვის აღარ ეცალათ. რაც შეეხება ქართლსა და იმერეთს, აქ კონსტანტინემ ერთპიროვნულად მეფობა დაიწყო. ამ

¹⁴⁵³XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1981.

დროს კახეთში უკვე ალექსანდრე გიორგის ძე მეფობდა (გიორგი VIII, იგივე კახეთის გიორგი I 1476 წელს გარდაიცვალა). მეფის, ბაგრატ VI, ვაჟი, ალექსანდრე რაჭა-ლეჩხუმში გადაიხვეწა. თუმცა მალე მისთვის ხელსაყრელი ვითარება შეიქმნა. 1483 წელს ყვარყვარე ათაბაგმა არადეთის ბრძოლაში კონსტანტინე დაამარცხა. ალექსანდრე ბაგრატის ძე ქუთაისში ჩავიდა და თავი მეფედ გამოაცხადა. კონსტანტინემ მისი გაძევება შეძლო, მაგრამ წარმატება დროებითი აღმოჩნდა. 1486 წელს უზუნ-ჰასანის ძმამ იაყუბ-ხანმა სამცხე ააოხრა, ხოლო სამი წლის შემდეგ, მისი დავალებით, მხედართმთავარმა ხალილბეგმა თბილისიც აიღო. კონსტანტინეს შემოსევის დროს დახმარებაზე უარი უთხრეს სამცხის მთავარმა და კახეთის მეფე ალექსანდრემ. მეტიც, ამ სიტუაციით ალექსანდრე ბაგრატის ძემ ისარგებლა და იმერეთში ისევ გამეფდა. „1490 წელს შემოსეული თათრები უკან რომ წავიდნენ, კონსტანტინემ მოიწვია კათალიკოსი, ეპისკოპოსები, თავისი წაჩინებულები და რჩევა ჰკითხა, თუ რა უყონ განდგომილ ქვეყნებს და როგორ დაიბრუნოს მეფობა. დიდებულებმა უთხრეს: იმერლები და კახელები თავიანთ მეფეებს ერთგულებენ, ისევე, როგორც მესხები – ათაბაგს. არ გირჩევთ ბრძოლას, რადგან შეიძლება ერთს ვძლიოთ, მაგრამ მეორეს – ვერა. უნდა დაველოდოთ უკეთეს დროებას. კონსტანტინე დაუზავდა მეფე-მთავრებს – ალექსანდრე კახთა ბატონს, ათაბაგს და ალექსანდრე იმერთ მეფეს“.¹⁴⁵⁴ ქართლის სამეფო დარბაზმა ერთიანი სამეფოს სამეფო-სამთავროებად დაშლა აღიარა. საქართველოს ტერიტორიაზე თავდაპირველად ჩამოყალიბდა სამი სამეფო – ქართლი, კახეთი და იმერეთი და ერთი სამთავრო – სამცხე-საათაბაგო, შემდეგ კი დაშლა დასავლეთ საქართველოში გაგრძელდა და იმერეთის მეფეს სამეგრელოს, გურიის, აფხაზეთის და სვანეთის სამთავროები გამოეყო.

ქვეყნის დაშლას საქართველოს ეკლესიის დაშლა მოყვა. კახეთის პირველმა მეფემ გიორგი I (VIII) ალავერდის მთავარეპისკოპოსი კახეთის ეკლესიის მეთაურად აქცია. მას კახეთის მეფე ნიშნავდა. საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს ალავერდელის დამტკიცების უფლება დარჩა.

საქართველოს ეკლესიას გამოეყო დასავლეთ საქართველოს ეკლესიაც. X საუკუ-

¹⁴⁵⁴ „ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, თბილისი, 1973.



საქართველოს დასა სამეფო-სამთავროებად

ნიდან არსებობდა დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსო, რომელიც საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს ექვემდებარებოდა. 1470-1474 წლებში დასავლეთ საქართველოში იმყოფებოდა იერუსალიმის და ანტიოქიის პატრიარქი მიქაელი. მან აკურთხა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი, რაც საქართველოს საკათალიკოსოსგან დისტანცირებას და დამოუკიდებლობას გულისხმობდა. მიუხედავად ამისა, დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის უზენაესობას აღიარებდნენ.¹⁴⁵⁵

¹⁴⁵⁵ თ. ბერაძე, მ. სანაძე. საქართველოს ისტორია, წიგნი I (ანტიკური ხანა და შუა საუკუნეები), 2003.

ბიბლიოგრაფია

- ავალიშვილი ზ., ჯვაროსანთა დროიდან, ოთხი საისტორიო ნარკვევი, „ბერი ანსელუსი, იერუსალიმიდან პარიზის ღვთისმშობლის საკრებულოსადმი გაგზავნილი წერილი“. პარიზი, 1929 (მე-2 გამ. თბ., 1989).
- ალექსიძე მ. „ვინ იყო აბუკაბ ზოლავარი“, საისტორიო კრებული, N 3 მხედარი, თბილისი, 2013.
- არისტაკეს ლასტივერტეცი, ისტორია, ქართული თარგმანი გამოკვლევებით, კომენტარებითა და საძიებლით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა, „მეცნიერება“, თბილისი, 1974.
- ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბილისი, 1959
- ბადრიძე შ. „საშინაო და საგარეო პოლიტიკა XIII ს. 10-20-იან წლებში“. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბილისი, 1979.
- ბადრიძე შ., საქართველო და ჯვაროსნები, თბილისი, 1973
- ბერაძე თ., სანაძე მ., საქართველოს ისტორია. წიგნი I, (ანტიკური ხანა და შუა საუკუნეები), თბილისი, 2003
- ბერაძე თ., „საქართველოს საზღვაო ვაჭრობის ისტორიიდან XIII-XV სს.“ მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, 2, 1983;
- ბერძენიშვილი ნ. „მცხეთის საბუთი XI საუკუნისა“, საქართველოს მუზეუმის მოამბე VI, თბილისი, 1931.
- ბუიუქჩინარი ა. ბ., საქართველოსა და ოქროს ურდოს ურთიერთობები 13-14 სს-ში (ქართული წყაროების მიხედვით). ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ბათუმი, 2019.
- გაბაშვილი ვ., „საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლიობის საკითხისთვის“. აღმოსავლური კრებული, I, თბ., 1960
- გაბაშვილი, „საქართველო – ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ტ. 125, თბილისი, 1968.
- გაბიაშვილი ე. რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა, თბილისი, 1978.

გეორგიკა, ტ. V, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1963.

გეორგიკა ტ. VI, , ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1966.

გეორგიკა, ტ. VII , ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1967.

გიორგი მცირე, გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება. ქართული მწერლობა, ტ.II, 1987
გიორგი სფრანძესი, გეორგიკა, ტ.VIII, თბილისი, 1970

გოჩოლეიშვილი დ. XIV-XV საუკუნის არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ, არაბულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო დ. გოჩოლეიშვილმა, „მეცნიერება“, თბილისი, 1988.

გოჩოლეიშვილი დ. „იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორიიდან“. -მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, #4, 1975.

გოჩოლეიშვილი დ. „საქართველო მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ურთიერთობათა შუქზე, XIII – XIV საუკუნეებში“. - მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, #1, 1978.

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია. საქართველოს ისტორიის წყაროები 34. გამომცემლობა არტანუჯი, თბილისი 2002.

ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973, 561.

თაყაიშვილი, ე. ხელმწიფის კარის გარიგება, ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა, ტფილისი, 1920.

თინიკაშვილი, დ. სადისერტაციო ნაშრომი: ქართველებისა და დასავლეთ ევროპელთა რელიგიურ-პოლიტიკური ურთიერთობა XI-XIII საუკუნეებში, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი 2015.

თოვმა მეწოფეცი. ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა, თბილისი, 1987

ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთანი, ქართლის ცხოვრება ტ.2. ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1959.

კაკაბაძე ს., „ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია“. საისტორიო მოამბე. წიგნი II. 1925

კანცლერ გოტიე, ქართული დიპლმატიის ისტორია, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 2004.

კაციტაძე დ., ირანის ისტორია, თბილისი, 2009

კაციტაძე დ., საქართველო XIV-XV საუკუნეთა მოჯნაზე (სპარსული და სპარსულენოვანი წყაროების მიხედვით), 1975

კეკელიძე კ. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი I, მეცნიერება, თბილისი, 1980.

კიკნაძე ვ. „საქართველოს ისტორიის ევროპული წყაროები“. - მნათობი, თბილისი, 1983, #4.

კიკნაძე ვ. გიორგი ბრწყინვალე. პალიტრა L, თბილისი, 2019.

კიკნაძე ვ., საქართველო XIV საუკუნეში, თბილისი, 1989.

კოპალიანი ვ., საქართველოსა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა, თბილისი, 1969.

ლორთქიფანიძე მ., მუსხელიშვილი დ., მეტრეველი რ. საქართველოს ისტორია, ტომი II, რედ. რ. მეტრეველი, გამომცემლობა, პალიტრა L, თბილისი 2012.

ლორთქიფანიძე მ., მუსხელიშვილი დ., მეტრეველი რ. საქართველოს ისტორია, ტომი III, რედ. რ. მეტრეველი, გამომცემლობა, პალიტრა L, თბილისი 2012.

მათე ურბაეცი, ქართული დიპლმატიის ისტორია, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 2004.

მარგიშვილი ს., მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის შესახებ, ომი სელჯუკთა სამყაროს წინააღმდეგ, „სიესტა“, თბილისი, 2006

მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, „სახელგამი“, თბილისი, 1955. 284.

მახარაძე მ. „შემოესია თუ არა ორხან I საქართველოს“. - საერთაშორისო სიმპოზიუმი ქართულ-თურქული ურთიერთობები: წყაროები ქართულ-თურქული

- ურთიერთობების შესახებ (რედ. რ. ყავრელიშვილი და ი. თელიოლოლუ). სამ-ცხე-ჭავჭავეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2018.
- მესხია შ. „საქალაქო კომუნა შუა საუკუნეების თბილისში“. საისტორიო ძიებანი, ტომი 1. 1982.
- მესხია შ., „ძღვევაი საკვირველი“, საისტორიო ძიებანი, ტომი III, თბილისი, 1986.
- მეტრეველი რ., სამუშია ჯ., მეფეთ-მეფე გიორგი II, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 2003.
- მჭედლიძე გ. „გუდარეხის მონასტრის ისტორიისათვის“, - მრავალთავი. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, XIII, თბილისი, 1986.
- ნარიმანიშვილი გ., ასასინები – მითი და რეალობა, თბილისი 2012.
- ნატროშვილი თ., ჭაფარიძე გ. „ცდა ერთი თარიღის დადგენისა“ - მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, N1-2, 1974.
- ნინიძე დ., ბაგრატიონთა სამეფო სახლის განშტოებათა ისტორია, თბილისი, 2004
- პლანო კარპინი, ისტორია მონღოლებისა, რომელთაც ჩვენ თათრებს ვუწოდებთ, გერონტი ქიქოძის თარგმანი, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი II, თბილისი, 1942.
- ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტომი II. ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1959.
- ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა დროინდელი მატიაზე, ქართულ მწერლობა, ტ. 5, „ნაკადული“, თბილისი, 1988.
- ჟორჯოლიანი გ., „ერთი ცნობა ნასერ ხოსროუს „საფარ-ნამედან“, საქართველოს ისტორიის აღმოსავლური მასალები, წიგნი II, თბილისი, 1979.
- ჟუჟუნაძე ი. „საქართველოს და რუსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XII საუკუნეში“. - საქართველო რუსთაველის ეპოქაში, 1966.
- სამუშია ჯ. საქართველოს სამხედრო ისტორია, გამომცემლობა, პალიტრა L, თბილისი 2017.
- სანიკიძე გ., ისმაილიანთა სახელმწიფოს შექმნა ირანში XI – XII საუკუნეების მიჯნაზე, სადისერტაციო ნაშრომი წარდგენილი ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1990.
- საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართვე-

ლო“, თბილისი, 1979 წ.

სილაგაძე ბ., არაბთა ბატონობა საქართველოში, თბილისი, 1991,

სიხარულიძე ე., „ალ-ფარიკი საქართველოში“, სემიტოლოგიური ძიებანი, II, თბილისი, 1985.

სუმბატ დავითის-ძე, „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა“, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, „სახელგამი“, თბილისი, 1955.

სურგულაძე ი. ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბილისი, 2002.

ტაბატაძე კ., ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე, თბილისი, 1974

ტაბაღუა ი. საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში (XIII – XVI სს.), „მეცნიერება“, თბილისი, 1984.

ტიკაძე მ., არაბთა ისტორია (V – XV სს.), თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2008.

„საქართველოს გაერთიანება და ნუმისმატიკური ევოლუციის ეპეტორები (X საუკუნის დასასრული – XII საუკუნის დასაწყისი“, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო IX, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2016.

ქართული დიპლომატიის ისტორია : ქრესტომათია / რედაქტორი: როინ მეტრეველი ; ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ქართული სახელმწიფო და სახალხო დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა , 2004.

ქართული სამართლის ძეგლები - ტომი II - საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.) - ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ - თბილისი 1965.

ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ვახტანგ VI სამართლის წიგნთა კრებული, ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1963

შენგელია ნ. „საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი თამარის მეფობაში“, თავი V, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბილისი, 1979.

ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება ტ. I, ტექსტი დადგენი-

ლია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955.

წურწუშია მ., საქართველოში ცეცხლსასროლი იარაღის გამოგენის საკითხისათვის. საქართველოს სამხედრო ისტორიის საკითხები, თბილისი, 2013

ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბილისი, 1982.

ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1983.

ჯაფარიძე გ. “იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის დაარსება XI ს. 30-იანი წლების ახლო აღმოსავლეთის დიპლომატიის შუქზე”, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო IV, თბილისი, 2005.

ჯაფარიძე გ. საქართველო და ეგვიპტის მამლუქები, თბილისი, 2016.

ჯაფარიძე გ. „თაკია“, ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი 1999.

ჯაფარიძე გ. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში, „მეცნიერება“, თბილისი, 1995.

ჯაფარიძე გ. ქართველთა სავანეები და სამონასტრო თემი წმინდა მიწაზე XI-XVIII საუკუნეებში. თბილისი. 2018.

ჯაფარიძე გ., „დიპლომატიური კონტაქტები საქართველოსა და ეგვიპტეს შორის XIV-XV ს-ის დასაწყისში იერუსალიმში აღმოჩენილი არაბული დოკუმენტების მიხედვით“. ქართული დიპლომატია. წელიწდეული, ტ. I, 1994

ჯაფარიძე გ., „ლიპარიტ IV ბაღვაში ბიზანტიისა და თურქ-სელჩუკთა დიპლომატიურ ურთიერთობებში“, ძიებანი საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიაში, ტომი I, თბილისი, 2012.

პასან რუმელუს ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1966

‘Anān, Muḥammad ‘abd Allāh. al-Ḥākīm bi Amr Allāh wa Asrār al-Da‘wa al- Fālimiyya, al-Qāhira, 1959.

Addison, Ch., The History of the Knights Templars, the Templar Church, and the Temple. London, 1842.

al-‘Aydarūs, Muḥammad Ḥasan, ad-Dawla al-Islāmyya al-Khāmisa, dār al-kitāb al-

- ḥadīth, al-qāhira, 2010.
- al-Ḥayārī, Muṣṭafa, Madīna al-Quds fī ‘Aṣr al- Fālīmīyyīn wa al-Franja, ‘Ammān, 1993.
- Asbridge T., The Crusades: The War for the Holy Land, Simon and Schuster UK Ltd 2012.
- Awd M., Al-jiughrāfīūn wa ar-rahḥāla al-muslimūn fī bilād ash-shām zaman al-ḥurūb aṣ-ṣalībiyya, kullīyya al-ādāb: jāmi‘a ‘ayn shams wa jāmi‘a al-’imām Muhammad b. sa‘ūd al islāmīyya, 1995.
- Baldwin M.W., „The Decline and Fall of Jerusalem, 1174 – 1189“, in A History of the Crusades, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969.
- Berry V. G. „The Second Crusade“, in A History of the Crusades, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969.
- Bertold Spuler. Die Goldene Horde. 1223-1502. Wiesbaden.1965
- Bosworth C. E. “The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000 – 1217), in The Cambridge History of Iran, vol. 5, ed. By J. A. Boyle, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Boyle E.J., „Dynastic and Political History of the Īl—Khāns“, in The Cambridge History of Iran, vol. 5, ed. By J. A. Boyle, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Campbell A. The Assassins of Alamut. http://www.iranchamber.com/history/ismail-ieh/books/the_assassins_of_alamut.pdf
- Daftary F. A „Major Schism in the Early Isma‘ili Movement“. Studia Islamica, No. 77, 1993.
- Daftary F., The Isma‘ilis. Their History and Doctrines, Cambridge University Press, 2007.
- Fouracre P., „Frankish Gaul to 818“, in The New Cambridge Medieval History, vol. 2. ed. by R. McKitterick, Cambridge University Press, print publication 2008.
- France J., Victory in the East: A Military History of the First Crusade, Cambridge University Press 1994.
- Gibb, H. A. R., „The Career of Nūr-ad-Dīn“, in A History of the Crusades, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969.

- Gibb, H. A. R., „The Rise of Saladin, 1169 – 1189“, in A History of the Crusades, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969,
- Gibb, H. A. R., „Zengi and the Fall of Edessa“, in A History of the Crusades, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969.
- Greenwood T. W. „Armenian Neighbours (600 – 1045)“, The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press 2008.
- Hamdani A., „Byzantine-Fatimid Relations before the Battle of Manzikert“ Byzantine studies I, 1974.
- Hillebrand C., The History of the Jazira 1100 – 1150: The Contribution of Ibn al-Arzaq al-Fâriqī, vol. I Thesis presented for the Degree of Doctor Philosophy, University of Edinburgh, 1979.
- Hitti Ph. K., History of the Arabs, third edition, Macmilanandco., London, 1946.
- Hodgson, M. G. S. „The Ismā‘īlī State“, in Cambridge History of Iran, Volume 5, The Saljuq and Mongol Periods, editd by J. A. Boyle. Cambridge. At the university press 1968.
- Humphreys S. R., „Munkidh“, The Encyclopedia of Islam. New edition. vol. IX . Prepared by a number of leading orientalis. Edited by C.E. Bosworth, E. van Dozel, W. P. Heinrichs and the late Ch. Pellat. Assisted by F. Th. Dijkema (pp. 1 – 384), P. J. Bearman (pp. 385 – 1058) and Mme S. Nurit. Under the patronage of the International Union of Academics. Leiden – New York, E. J. Brill 1993
- Ivanow W. Alamut and Lamasar. Two Mediaeval Ismaili Strongholgs in Iran. An Archaeological Study by W. Ivanow. Tehran, 1960.
- Ivanow W., Studies in Early Persian Ismailism, Bombay, 1955.
- Jackson P., „The Mongol age in the Eastern Inner Asia“, in The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age, edited by N. Di Cosmo, A.J. Frank and P.B. Golden, Cambridge University Press, 2009.
- Jean-Paul Roux. Histoire de Hran et des Iraniens. Fayard. 2006
- John Patrick Douglas Balfour. Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire. 1977

- Jonathan Harris. The Lost World of Byzantium. Yale University Press. 2015
- Joshua Prawer. The Crusaders kingdom. European colonialism in the middle ages. 2001
- Judith Herrin. Byzantium. The Surprising life of a medieval empire. London. 2007
- Kostick C., The Siedge of Jerusalem: Crusade and Conquest in 1099, Continuum International Publishing Group, 2009.
- Krey A, The First Crusade, Princeton University Press 1921.
- Lambton Ann K. S., „Shihna“, in The Encyclopedia of Islam, new Edition, ed. by C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs and the late G. Lacomte, vol. IX – SAN – SZE, Leiden, Brill 1997.
- Lea Cate J., „The Crusade of 1101“, in A History of the Crusades, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969.
- Lewis B. „Kamāl al-dīn's biography of Rāšid al-dīn Sinān“. Arabica, T. 13, Fasc. 3, 1966.
- Lewis B. „The Ismailites and the Assassins“ in A History of the Crusades“, vol. I, ed. M. W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969.
- Lewis B., The Arabs in History, sixth edition, Oxford University Press, New York, 2002.
- Maalouf A., The Crusades through Arab Eyes, Translated from the French by Jon Rothschild, Saki, London, 2006.
- Mājid, ‘abd al-Mun‘am. al-Ḥākim bi Amr Allah: al-Khalifa al-Muftara ‘alaihi, al-Qāhira, 1982.
- Nicholson H., Knight Templar, Osprey Publishing (Warior 91) 2004.
- Nicholson H., The Knights Hospitaller. Woodbridge: Boydell Press. 2001.
- Nicolle D., The First Crusade 1096-99: Conquest of the Holy Land, Published by Osprey Publishing, 2003.
- O’ Neal M. J., The Crusades: Almanac, written by Michael J. O’ Neal, edited by Marcia Merryman Means and Neil Schlager, Thomson and Gale, 2004.
- O’Leary, A Short History of Fatimid Khalifat, London, 1923.
- Painter S., „The Third Crusade, Richard the Lionhearted and Phillip Augustus“, in A History of the Crusades, vol. II, ed. R. L. Wolf and H. W. Hazard, The University of

- Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969.
- Phillips J., „The Latin East 1098 – 1291“, in *The Oxford History of the Crusades*, Oxford University Press 1999.
- Riley-Smith J., „The Crusading Movement and Historians“, *The Oxford History of the Crusades*, Oxford University Press 1999.
- Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. I, Cambridge University Press 1995.
- Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. II, Cambridge University Press 1995.
- Runciman S., *A History of the Crusades*, vol. III, Cambridge University Press 1995.
- Sanders P. *Ritual, Politics, and the City in Fatimid Cairo*, State University of New York Press 1994.
- Soucek S., *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, 2000.
- Stern, S. M. *The First Appearance of Ismailism in Iran*. Faculty of Letters, Tehran University 1961.
- Surūr, Muḥammad Jamāl al-Dīn, *Syyāsa al-Fāṭimiyyin al-Khārijyya, al-qahira*, 1994.
- Tallet F., Trim D. J. B. *European Warfare, 1350-1750*. Cambridge University Press, 2010
- Ṭaqqūsh, Muḥammad Suhayl, *Tārīkh al-Fāṭimiyyīn fī Shimalay Ifriqiyya wa Miṣr wa Bilād ash-Shām*, Bayrūt, 2007.
- Ṭaqqūsh, Muḥammad Suhayl, *Tārīkh as-Salājiqa fī Bilād ash-Shām, “Dār an-Nafā’is”*, Bayrūt, 2002.
- Thomson K.E.F., „Relations between the Fatimid and Byzantine empires during the reign of the caliph al-Mustansir bi’Allah, 1036-1094/427-487” in *Byzantine and Modern Greek Studies*, Volume 32, Number 1, 2008.
- Timothy E. Gregory. *A History of Byzantium*. Blackwell Publishing. 2005
- Treadgold W., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, 1997.
- Van Cleve T.C., „The Fifth Crusade“, in *A History of the Crusades*, vol. II. ed. R.L. Wolff and H.W. Hazard, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969.
- Walker P. E. „The Ismaili Da’wa in the Reign of the Fatimid Caliph Al-Hakim“, *Journal of the American Research Center in Egypt*, Vol. 30 (1993).

Walker P. E., *Exploring an Islamic Empire: Fatimid History and its Sources*, London, 2002.

William, *ra'is asāqifa šūr, tārikh al-ḥurūb aṣ-ṣalibiyya, a'māl al-munjiza fīma warā'a al-baḥr, al-juz' al-awwal, naqalahu ila al-'arabiyya wa qaddama lahu ad-duktūr suhayl ṭaqqush, dār al-afkār*, 1990.

Баха ад-Дин. Саладин победитель крестоносцев. Пер. с араб. — Издательство Дия, Санкт-Петербург, 2009.

Византийские историки Дука и Франдзи о падении Константинополя. Византийский современник. 1953. № 7

Грюнебаум фон Э, *Классический Ислам 600 – 1258*, Москва, 1986.

Демурже, А. Жизнь и смерть ордена тамплиеров 1120—1314, издательство АСТ, Санкт-Петербург, 2007.

История Азербайджана с древнейших времен до 70-х гг. XIX в. Редактор Сулейман Алиярлы, Бакинский государственный университет, Баку, 2009

История Византии, том 3, издательство Наука, Москва, 1967

История Ирана. Ответственный редактор профессор М. С. Иванов. Издательство МГУ, Москва, 1977.

Кеннеди Х., Великие арабские завоевания, перевод с английского Г. Соловьевой, издательство АСТ, Москва, 2010.

Мельвиль М. История ордена тамплиеров, издательская группа Евразия, Санкт-Петербург, 1999.

Мец А. Мусульманский ренесанс, Москва, 1973.

Никита Хониат, История, Царствование Мануила Комнина, <http://www.vostlit.info/>.

Нюман, Ш., Подлинная история Тамплиеров, Книжный клуб 36.6, Москва, 2008.

Строева Л. В., Государство Исмаилитов в Иране в XI — XIII вв. Москва 1978.

Такайшвили Е. „Археологическія экскурсіи, разысканія и замѣтки“, Извѣстія Кавказскаго Отдѣленія Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества, Тифлис, 1913.

Фома Мецопсий. История Тимур-Ланка. Баку. 1957

Ходжсон М. Дж. С., Орден Ассасинов, борьба ранних низаритов исмаилитов с исламским миром. Санкт-Петербург, изд. Евразия, 2004.

Шериф Ад-Дин Йезди. Книга побед. http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Serefeddin_2/frame/text10.htm



ერეკლე ასტახიშვილი

თბილისის თავისუფალი
უნივერსიტეტის პროფესორი,
ისტორიის დოქტორი.

დაამთავრა ივ. ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი. მუშაობდა
საქართველოს მეცნიერებათა
აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტში,
საქართველოს სხვადასხვა უმაღლეს
სასწავლებელში, სანკტ-პეტერბურგის
ალმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტსა და სახელმწიფო
ერმიტაჟში. სამეცნიერო კვლევებსა
და პედაგოგიურ საქმიანობას ეწეოდა
ამერიკის, ევროპისა და აზიის
სხვადასხვა უნივერსიტეტებსა და
სამეცნიერო ცენტრებში.
ღირსების ორდენის ორგზის
კავალერი, საქართველოს
ისტორიკოსთა ეროვნული კომიტეტის
მდივანი.

კვლევის ინტერესები:

ძველალმოსავლური ცივილიზაციები,
საქართველოს ისტორია, სამართლის
ისტორია.



ნატა ახმეტელი

ნიუტონის თავისუფალი სკოლის
მასწავლებელი, სამოგადოებრივ
მეცნიერებათა კათედრის გამგე.

დაამთავრა ივ. ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი.
2000 წელს წარდგენილი იყო
სახელმწიფო პრემიაზე, როგორც
ავტორი წიგნისა „ქართული
მითების სამყარო“. სხვადასხვა
დროს იყო VII, IX, X-XII კლასების
ისტორიის სახელმძღვანელოების
ავტორი და თანაავტორი. ამჟამად
არის X-XII კლასების ისტორიის
სახელმძღვანელოების თანაავტორი.



გიორგი ნარიშვილი

თბილისის თავისუფალი უნივერსიტეტის
ასოცირებულ პროფესორი,
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა დოქტორი.

2006 წელს დაამთავრა

თბილისის აზიისა და აფრიკის
ინსტიტუტის საერთაშორისო
ურთიერთობებისა და ისტორიის
ფაკულტეტი. 2017 წელს დაიცვა
სადოქტორო დისერტაცია
თემაზე: „საქართველოსა და
ფატიმიანთა სახალიფოს
ურთიერთობა XI საუკუნეში“.

გიორგი ნარიშვილის არის
ავტორი არაერთი სამეცნიერო
ნაშრომისა და წიგნისა, მათ შორის:

„ჯვაროსნები და ფატიმიანები“,
„ასასინები - მითი და რეალობა“,
„საქართველოსა და ფატიმიანთა
სახალიფოს ურთიერთობა
XI საუკუნეში“.



ახლო მომავალში
- გამომცემლობა
მომთმემადი ანგელოზი
გეგმავს სერიის

„ძმართველები
და გარე სამყარო“

გაგრძელებას მე-4 ტომის
სახით, სადაც აღწერილი
იქნება საქართველოს ისტორიის
მომდევნო პერიოდი.

